

Gazi
**AKADEMİK
BAKİŞ**

Cilt 16 Sayı 31 Kış 2022

ISSN 1307-9778

E-ISSN 1309-5137

Gazi
AKADEMİK BAKIŞ

Cilt: 16 • Sayı: 31 • Aralık 2022
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Akademik Bakış Yılda İki Defa Yayınlanır

SAHİBİ

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

EDİTÖRLER

Prof. Dr. Hale ŞIVGIN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Uluslararası İlişkiler Alan Editörü-

İngilizce Dil Editörü)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

(Tarih Alan Editörü-Türkçe Dil Editörü)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

(Tarih Alan Editörü- Türkçe Dil Editörü)

Doç. Dr. Murat ÖNSOY • Hacettepe Üni.

(Uluslararası İlişkiler ve

Siyaset Bilimi Alan Editörü-İngilizce Dil Editörü)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

(Türkçe Dil Editörü)

SORUMLU YAZI İŞLERİ MÜDÜRÜ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet ELİBOL •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

YAZI KURULU

Ferdi GÖKBUĞA • Karabük Üni.

Dr. Gökhan YURTOĞLU

HABERLEŞME

Müge AKINBİNGÖL

YAYIN KURULU

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Üni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Üni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Üni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Teknoloji Enstitüsü

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Üni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Üni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Üni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Üni.

Prof. Dr. Hale Şivgin • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hülya K.Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Üni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Doç. Dr. Murat Önsöy • Hacettepe Üni.

Doç. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg Devlet Üni.

DANIŞMA KURULU

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Gülden Ayman • İstanbul Üni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkıran •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş •

Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Üni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov •

Bulgaristan Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Üni.

Prof. Dr. Necdet Hayta • Gazi Üni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Üni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Üni.

Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üni.-Emekli

Prof. Dr. Yakup Mahmutov •

Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Üni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Üni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Üni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani •

Venedik Ca' Foscari Üni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıncay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Üni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Üni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev •

Rusya Bilimler Akademisi

Prof. Dr. Ceenbek Alımbayev •

Kırgızistan-Türkiye Manas Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • Devlet Arş. Gnl. Md.

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Üni.

Doç. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova Üni.

Doç. Dr. Elnur Agayev • Lefke Avrupa Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Emre Ozan • Kırklareli Üni.

Dr. Öğr. Üyesi A. Fahimi Aydın • İnönü Üni.

GENEL DAĞITIM / ABONELİK

Fiyat: 90 TL

YAZIŞMA-HABERLEŞME

Gazi Akademik Bakış Dergisi

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Posta: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

GRAFİK TASARIM VE BASKI

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhamı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

YAYIN TÜRÜ

Uluslararası Hakemli Yerel Süreli Yayın

YAYIN TARİHİ

10 Aralık 2022

Gazi
ACADEMIC VIEW

Volume: 16 • Number: 31 • December 2022
ISSN 1307-9778 E-ISSN 1309-5137
Gazi Academic View is Published Twice a Year

OWNER

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORS

Prof. Dr. Hale ŞİVGİN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin EROL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(International Relations Field Editor-
English Language Editor)

Prof. Dr. Mustafa ALKAN (Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)
(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Prof. Dr. Nejla GÜNAY (Gazi Uni.)

(History Field Editor-Turkish Language Editor)

Assoc. Prof. Dr. Murat ÖNSOY (Hacettepe Uni.)

(International Relations and Political Science Field

Editor-English Language Editor)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

(Turkish Language Editor)

MANAGING EDITOR

Assistant Prof. Dr. Ahmet ELİBOL
(Ankara Hacı Bayram Veli Uni.)

EDITORIAL SECRETARIAT

Ferdi GÖKBÜĞA (Karabük Uni.)

Dr. Gökhan YURTOĞLU

COMMUNICATION

Müge AKINBİNGÖL

EDITORIAL BOARD

Prof. Dr. Nejla GÜNAY • Gazi Uni.

Prof. Dr. Tayyar Arı • Uludağ Uni.

Prof. Dr. İbrahim S. Canbolat • Uludağ Uni.

Prof. Dr. Haydar Çakmak • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. İlhami Durmuş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Edward Foster • Stevens Institute of Technology

Prof. Dr. Fuat Keyman • Sabancı Uni.

Prof. Dr. Derviş Kılınçkaya • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Hasan Köni • Kültür Uni.

Prof. Dr. Çağatay Özdemir • Gazi Uni.

Prof. Dr. Hasan Bülent Paksoy • Texas Tech. Uni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Hülya K. Çengel • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. Mehmet Seyfettin Erol • Ankara Hacı Bayram

Veli Uni.

Prof. Dr. Mustafa Eravcı • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Sıtkı Bilgin • Yıldırım Beyazıt Uni.

Prof. Dr. Mustafa Alkan • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Assoc. Prof. Dr. Murat Önsoy • Hacettepe Uni.

Assoc. Prof. Dr. Aleksandr Sotniçeno • St. Petersburg

State Uni.

ADVISORY BOARD

Prof. Dr. Ramazan Acun • Hacettepe Uni.

Prof. Dr. Güliden Ayman • İstanbul Uni.

Prof. Dr. Cemalettin Taşkiran • Ankara Hacı Bayram
Veli Uni.

Prof. Dr. Hikmet Öksüz • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Ahmet Güneş • Ankara Hacı Bayram Veli Uni.

Prof. Dr. A.Hikmet Eroğlu • Ankara Uni.

Prof. Dr. Cengiz Hakov • Bulgarian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Şükrü Hanioglu • Princeton Uni.

Prof. Dr. Needet Hayta • Gazi Uni.

Prof. Dr. Kemal H. Karpat • Wisconsin Uni.

Prof. Dr. Gökhan Koçer • Karadeniz Teknik Uni.

Prof. Dr. Jacop Landau • Hebrew University of Jerusa-
lem. -Emeritus

Prof. Dr. Yakup Mahmutov • Azerbaijan National
Academy of Sciences

Prof. Dr. Ali Akar • Muğla Uni.

Prof. Dr. Ziya Öniş • Koç Uni.

Prof. Dr. Neşe Özden • Ankara Uni.

Prof. Dr. Maria Pia Pedani • Venedik Ca' Foscarini Uni.

Prof. Dr. Yusuf Sarıay • TOBB ETÜ

Prof. Dr. Zafer Toprak • Boğaziçi Uni.

Prof. Dr. İbrahim Yılmazçelik • Fırat Uni.

Prof. Dr. Dimitri Vasilyev • Russian Academy of
Sciences

Prof. Dr. Ceenbek Almbayev • Kirghizistan -Turkey
Manas Uni.

Prof. Dr. Uğur Ünal • State Archives Director General

Prof. Dr. Ertan Gökmen • Celal Bayar Uni.

Assoc. Prof. Dr. Krassimira Mutafova • Veliko Tırnova
Uni.

Assoc. Prof. Dr. Elnur Agayev • Lefke European Uni.

Assistant Prof. Dr. Emre Ozan • Kırklareli Uni.

Assistant Prof. Dr. A. Fahimi Aydın • İnönü Uni.

GENERAL DISTRIBUTION / SUBSCRIPTION

Fee: 90 TL

CORRESPONDENCE-COMMUNICATION

Journal of Gazi Academic View

Filistin Caddesi Köşem Apartmanı No: 9/5 Gaziosmanpaşa - Çankaya / Ankara

E-Mail: gaziakademikbakis@gmail.com • Web: <http://www.gaziakademikbakis.com>

BOOK COVER, PAGE DESIGN and PUBLISHING HOUSE

Semih Ofset Matbaa • Sek. Yay. Sağ. İnş. San. Tic. Ltd Şti.

Zübeyde Hanım Mah. 628. Sok. Çakırlar İşhanı No: 26/47 İskitler / ANKARA

Tel:(0312) 341 40 75 Fax:(0312) 341 98 98 E-Posta:www.semihofset.com.tr

PERIODICAL TYPE

International Peer Reviewed Local Periodical Journal

PUBLISHING DATE

10 December 2022

YURTDIŐI TEMSİLCİLERİ**Almanya**

Prof. Dr. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Üniversitesi

Amerika Birleşik Devletleri

Prof. Dr. M. Hakan Yavuz • Utah Üniversitesi

Azerbaycan

Doç. Dr. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaycan Milli İlimler Akademisi

Bulgaristan

Doç. Dr. İbrahim Yalınof • Sofya İslam Enstitüsü

İsrail

Prof. Dr. Jacob Landau • Kudüs İbrani Üniversitesi-Emekli

İtalya

Dr. Vera Costantini • Venedik Ca' Foscari Üni.

KKTC

Doç. Dr. Elnur Ağayev • Lefke Avrupa Üniversitesi

Kırgızistan

Prof. Dr. Döoletbek Saparaliyev • Kırgızistan-Türkiye Manas Üniversitesi

Rusya

Doç. Dr. Aleksander Vasilyev • Rusya Bilimler Akademisi

Suriye

Prof. Dr. Mehmet Yuva • Şam Üniversitesi

Makedonya

Prof. Dr. Numan Aruç • Makedonya Bilimler ve Sanatlar Akademisi

REPRESENTATIVES ABROAD**Germany**

Prof. Barbara Kellner Heinkele • Berlin Freie Uni.

United States of America

Prof. M. Hakan Yavuz • The University of Utah

Azerbaijan

Assoc. Prof. Tofiq Nacafli • A.A. Bakıhanov Azerbaijan National Academy of Sciences

Bulgaria

Assoc. Prof. İbrahim Yalınof • Institute of Higher Islamic Studies

Israel

Prof. Jacob Landau • The Hebrew University of Jerusalem, Emmeritus

Italy

Dr. Vera Costantini • Venetian Ca' Foscari Uni.

Cyprus

Doç. Dr. Elnur Ağayev • European University of Lefke

Kyrgyzstan

Prof. Döoletbek Saparaliyev • Kyrgyzstan-Turkey Manas University

Russia

Assoc. Prof. Aleksander Vasilyev • Russian Academy of Sciences Oriental Institute

Syria

Prof. Mehmet Yuva • Damascus University

Macedonia

Prof. Numan Aruç • Macedonian Academy of Sciences & Arts

BU SAYININ HAKEMLERİ / REFEREES OF THIS ISSUE

Prof. Dr. Cem Karadeli – Ufuk Üni.

Prof. Dr. Gültekin Yıldız – İstanbul Üni.

Prof. Dr. Hale Şıvgın – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. İsmail Özçelik – Kırıkkale Üni.

Prof. Dr. Oktay Fırat Tanrısever – Orta Doğu Teknik Üni.

Prof. Dr. Giray Saynur Derman – Marmara Üni.

Prof. Dr. Seyfi Yıldırım – Hacettepe Üni.

Prof. Dr. Timuçin Kodaman – Süleyman Demirel Üni.

Prof. Dr. Tunçay Zorlu – İstanbul Teknik Üni.

Prof. Dr. Türel Yılmaz Şahin – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Prof. Dr. Yusuf Kılıç – Pamukkale Üni.

Doç. Dr. Abdulaziz Kardeş – Van Yüzüncü Yıl Üni.

Doç. Dr. Ali Başaran – Karabük Üni.

Doç. Dr. Esmâ Torun Çelik – Kocaeli Üni.

Doç. Dr. Hacer Karabağ – Uludağ Üni.

Doç. Dr. Hanife Alaca – Batman Üni.

Doç. Dr. İbrahim Öngör – Erzincan Binali Yıldırım Üni.

Doç. Dr. İsmail Köse – Karadeniz Teknik Üni.

Doç. Dr. Kadri Unat – Ankara Üni.

Doç. Dr. Kamuran Şimşek – Pamukkale Üni.

Doç. Dr. Mehmet Çetin – Dokuz Eylül Üni.

Doç. Dr. Mehmet Pınar – Van Yüzüncü Yıl Üni.

Doç. Dr. Murat Önsöy – Hacettepe Üni.

Doç. Dr. Nasrullah Uzman – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Doç. Dr. Şafak Oğuz – Kapadokya Üni.

Doç. Dr. Volkan Tatar – İstanbul Arel Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Durmuş Ali Koltuk – Akdeniz Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Mevlüt Akçapa – Bursa Teknik Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Mutlu Sesli – Tokat Gazi Osman Paşa Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Seher Şeylan – Işık Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Zekerriyya Akdağ – İnönü Üni.

Dr. Öğretim Üyesi Mehmet Ali Tuğtan – İstanbul Bilgi Üni.

Dr. Öğretim Üyesi Murat Jane – İstanbul Aydın Üni.

Dr. Öğr. Üyesi Miğçe YÜCE – Atatürk Üni.

Dr. Öğretim Üyesi Uğur Matıç – Karamanoğlu Mehmetbey Üni.

Öğr. Gör. Dr. Ahmet Selman Seyhan – Ankara Hacı Bayram Veli Üni.

Arş. Gör. Dr. Almıla Gökçe Özcan – Nevşehir Hacıbektas Veli Üni.

Arş. Gör. Dr. Emel Demir Görür – Dicle Üni.

Dr. Mehmet Erkan Killoğlu – Çanakkale Onsekiz Mart Üni.

Dr. Yasin Kozak

Dergiye gönderilen yazı ve fotoğraflar iade edilmez.

Bu dergide yayımlanan yazılardaki fikirler yazarlarına aittir

The articles and photos that has been sent to the journal for publication may not be returned even if they are not published.

The responsibility of all the ideas in the articles published in this journal belongs to their authors.

Editörden

Değerli “Gazi Akademik Bakış Dergisi” okuyucuları,

Dergimizin otuz birinci sayısı ile siz değerli okuyucularımızla buluşmanın mutluluğu içerisindeyiz. Ülkemizin içinde bulunduğu zorlu ekonomik şartlar altında, kâğıt ve hizmet fiyatlarındaki olağanüstü artışa rağmen, geleneksel dergicilik anlayışımızı devam ettirmeye ve sayılarımızı basılı olarak sizlere ulaştırmaya çalışıyoruz.

Bu sayımızda yirmi üç yazara ait birbirinden değerli on sekiz makale yer almaktadır. Her biri kör hakemlik yoluyla titizlikle incelenmiş olup, yayın kurulumuzun yayınlanabilecekleri yönündeki nihai kararı sonrası bu sayımızda yerini almıştır. On beşi Türkçe, üçü İngilizce dilinde yazılmış olan makalelerin dokuzu tarih, yedisi Uluslararası İlişkiler, birer tanesi de Siyaset Bilimi ve Arkeoloji alanlarındadır.

Bu sayımızın ilk makalesinde Emre OZAN, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin ulusal güvenlik çevresinin nasıl bir görünüme sahip olduğu ve başlıca tehdit algılarının neler olduğu sorularına yanıt aramaktadır. İkinci makalemizde Serhat Aras TUNA 19. yüzyılın sonlarında Erzurum, Diyarbakır, Bitlis, Van, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetlerinde yaşayan Ermenilere siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve daha birçok alanda yeni haklar verilmesini kapsayan Vilayat-ı Sitte ıslahatı'nın Van'da Uygulanma Çabalarını konu edinmiştir. Üçüncü makalede Rahman ŞAHİN, Osmanlı Arşivi Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri, Ruus Kalemi Defterleri, Kâmil Kepeci Defterleri ile Mühimme Defterlerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda orta Balkanlar'daki Vilçitrın Sancağı'nda sancakbeyi olarak görev alan Mihaloğlu akıncı beylerinin akrabalık bağlarından ve yaptıkları hizmetlerden bahsetmiştir. Dördüncü makalede İsmail KÖSE Sovyetler Birliği'nin Akdeniz donanma gücü olan Pyadyy Eskadra'yı, Türk Boğazları geçiş rejimi ve ABD'nin Akdeniz politikası bağlamında Soğuk Savaş dönemi içinde incelemiştir. Beşinci makalede Pakize ÇOBAN KARABULUT 1921-1950 döneminde Suriye ile Türkiye arasında yaşanan metruk mal sorununu ve bu süreçteki Fransa'nın rolünü Türkiye'deki arşiv kaynakları üzerinden incelemiştir. Altıncı makalede Abdurrahim Fahimi AYDIN 19. yüzyılın son çeyreğinde Malatya'da yaşanan afetler, sosyal, ekonomik krizler ve yardım faaliyetlerini ele almıştır. Yedinci makalede Hatice DURGUN Osmanlı Arşivinden elde edilen belgeler doğrultusunda Konya Valisi Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın Osmanlı'nın Konya vilayetine bağlı bir sancak olan Antalya'daki faaliyetlerini ele almıştır. Sekizinci makalede Nursel GÜLCÜ Atatürk döneminde Antalya Halkevi tarafından Solak Köyü'nde uygulanan “örnek köy” programı kapsamında yapılan çalışmalar ve bu çalışmaların bugüne etkilerini araştırmıştır. Dokuzuncu makalede Rıza ÖZBÖLÜK Osmanlı İmparatorluğu'nda zorunlu askerlik hizmetinin gelmesiyle birlikte askere gitmek istemeyen erkeklerin sıklıkla baş-

vurduğu yöntemlerden biri olan kendilerini muınsız gibi göstererek muafiyet temin etmeleri konusuna değinmiştir. Onuncu makalede Seda TAN Osmanlı'da modern sivil veteriner hekimliği kùltürünün yerleşmesinde çok önemli yere sahip olan Şehremaneti Baytar Müfettişii Mehmed Haydar'ı konu edinmiştir. On birinci makalede Mustafa Tayfur ÜSTÜN 1915 Ermeni olaylarının siyaset tarafından yeniden inşa ve temsil süreçlerini Ermeni ve Türk tezlerini ön plana çıkaran iki film olan "Söz" ve "Osmanlı Subayı" üzerinden analiz etmektedir. On ikinci makalede Fulya ÖZKAN 1960'lı yıllarda gündeme gelen ideolojinin sonu tezi üzerinden Türk Dış Politikasını analiz etmektedir. On üçüncü makalede Ahmet SAPMAZ Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya Federasyonu'nun iç, dış ve güvenlik politikasının en dinamik alanlarından birini oluşturan ve adeta Moskova'nın tepkisini analiz etmek için bir test alanı vazifesi gören Kafkasya bütüncül bir anlayışla analiz edilmiştir. On dördüncü makalede Erdem ATEŞ ve Dilek SEYMEN Türkiye Bir Kuşak Bir Yol girişimine dâhil olmalı mı? Sorusuna cevap aramıştır. On beşinci makalede Tamer KAŞIKCI Asya'daki diğer örneklerde de olduğu gibi Şangay İşbirliği Örgütü'nün, liderlik, ortak çıkar ve ortak kimlik gibi unsurlarda yaşanan sorunlar nedeniyle güçlü bir kurumsallaşma düzeyine erişmediği savunulmaktadır. On altıncı makalede Yavuz GÜNAŞDI, Ahmet Cüneydi HAS ve Burak BİNGÖL Erzurum'un Şenkaya ilçesine bağlı Ormanlı köyünde bulunan Erken Dönem Türk kùltürüne ait insan biçimli taş heykeller ve balballar üzerine yaptıkları araştırmaları bizlerle paylaşmıştır. On yedinci makalede Ramazan İZOL ve Murat CİNGÖZ Yemen üzerinde devam eden İran-Suudi Arabistan rekabetini ele almıştır. On sekizinci ve son makalede Durmuş Ali KOLTUK ve Filiz KAVAL Birleşik Krallık-Avrupa Birliği Ticaret ve İş Birliği Anlaşması üzerinden Türkiye'nin olası bir Gümrük Birliği Modernizasyonunu tartışmaktadırlar.

Gazi Akademik Bakış akademik etik değerlerini benimsemiş ve bu değerleri kendine ilke edinmiş bir dergidir. Bu sebeple bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerle mücadele etmiş ve bundan sonra da etmeye devam edecektir. Bu aykırı eylemlerden bir tanesi de intihaldir. Yükseköğretim Kurumları Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Yönergesi'nin (<https://www.yok.gov.tr/Sayfalar/Kurumsal/mevzuat/bilimsel-arastirma-ve-etik-yonetmeli-gi.aspx>) İkinci Bölümü olan Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiğine Aykırı Eylemler başlığı altında belirtildiği üzere Bilimsel araştırma ve yayın etiğine aykırı eylemlerin başında intihal, sahtecilik, çarpıtma, tekrar yayım, dilimleme, haksız yazarlık gelmektedir. Bu bağlamda Gazi Akademik Bakış Dergisi bu tür eylemlerle mücadele için gerekeni yapmaktadır.

Saygılarımızla
Editör

Editorial

Dear Journal of Gazi Academic View Readers,

We are happy to welcome you with the thirty-first issue of our journal. Despite the extraordinary increase in the prices of the service sector and paper under the difficult economic conditions in our country, we are trying to maintain our traditional understandig and keep delivering our issues in print.

In this issue, there are eighteen valuable articles by twenty-three authors. Each of them has been scrupulously reviewed by our precious referees through blind refereeing and has been included in this issue of the journal after the final decision of our editorial board. There are fifteen Turkish and three English articles. Nine of the articles are on history, seven on International Relations, and one on Political Science and Archeology.

In the first article of this issue, Emre OZAN seeks answers to the questions of how Turkey's national security environment looked in the early years of the Turkish Republic and what the main threat perceptions were. In our second article, Serhat Aras TUNA discussed the attempts to implement the Vilayat-ı Sitte reform in Van, which included giving new rights to Armenians living in Erzurum, Diyarbekir, Bitlis, Van, Sivas and Mamuretulaziz provinces in the late 19th century, in political, social, economic, legal and many other fields. In the third article, Rahman ŞAHİN discusses in line with the information obtained from the Ottoman Archives Niche and Bond Pen Notebooks, Ruus Kalemî Notebooks, Kamil Kepeci Notebooks and Mühimme Notebooks, the kinship ties of Mihaloğlu raider begs and their services as Sanjak Beg in the Vilçitrın Sanjak in the central Balkans. In the fourth article, İsmail KÖSE examined Pyadyy Eskadra, the Mediterranean naval power of the Soviet Union, in the context of the regime of the Turkish Straits and the Mediterranean policy of the USA in the Cold War context. In the fifth article, Pakize ÇOBAN KARABULUT researched the abandoned properties problem between Syria and Turkey in the years between 1921-1950 and the role of France in this process. In the sixth article, Abdurrahim Fahimi AYDIN discuss his research on the disasters, social and economic crises and aid activities in Malatya in the last quarter of the 19th century. In the seventh article, Hatice DURGUN discussed the activities of the Governor of Konya, Mehmed Ferid Pasha of Avlonya, in Antalya sanjak of the Ottoman Empire, in line with the documents obtained from the Ottoman Archive. In the eighth article, Nursel GÜLCÜ investigated the studies carried out within the scope of the "exemplary village" program which is implemented in Solak Village by the Antalya Peoples Houses during the Atatürk period and also discusses

the effects of these studies on the present day. In the ninth article, Rıza ÖZBÖLÜK touched upon the issue of obtaining exemption from military service by pretending that he has no one to take care of his family when he is conscripted, which is one of the methods frequently used by men who do not want to join the military with the coming of compulsory military service in the Ottoman Empire. In the tenth article, Seda TAN deals with Şehremaneti Veterinary Inspector Mehmed Haydar, who had a very important place in the establishment of the modern civil veterinary medicine culture in the Ottoman Empire. In the eleventh article, Mustafa Tayfur ÜSTÜN analyzes the political construction and representation of the 1915 Armenian events through the two films “Word” and “Ottoman Officer” that highlight the Armenian and Turkish theses on the issue. In the twelfth article, Fulya ÖZKAN analyzes Turkish Foreign Policy through the thesis of the end of ideology that came to the fore in the 1960s. In the thirteenth article, Ahmet SAPMAZ has analyzed the Caucasus, which constitutes one of the most dynamic areas of the Russian Federation’s domestic, foreign and security policy in the post-Cold War period, and almost serves as a testing ground for analyzing Moscow’s policy reactions. In the fourteenth article, Erdem ATEŞ and Dilek SEYMEN sought answers to his question of should Turkey be included in the One Belt One Road initiative? In the fifteenth article, Tamer KAŞIKCI argues that, similar to the other examples in Asia, Shanghai Cooperation Organization has not reached a strong institutionalization level due to the problems experienced in issues such as leadership, common interest and common identity. In the sixteenth article, Yavuz GÜNAŞDI, Ahmet Cüneydi HAS and Burak BINGÖL shared with us their research on human-shaped stone statues and balbals in Ormanlı village of Şenkaya district of Erzurum belonging to the Turkish cultures early periods. In the seventeenth article, Ramazan İZOL and Murat CİNGÖZ discussed the ongoing Iran-Saudi Arabia rivalry over Yemen. In the eighteenth and last article Durmuş Ali KOLTUK and Filiz KAVAL discuss a possible Customs Union modernization of Turkey based on the UK-EU Trade and Cooperation Agreement.

Dear Journal of Gazi Academic View readers, we hope that you will read the articles in our thirty-first issue with great interest. We would like to thank the authors, the reviewers, the editorial board and the for their contribution to this issue. We hope to meet you in our next issue.

Sincerely

Editor

TARANDIĞI İNDEKSLER & VERİ TABANLARI
INDEXES & DATABASES

Gazi Akademik Bakış Dergisi ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS, TÜBİTAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS ve TÜBİTAK DERĐİ PARK tarafından taranmaktadır.

Journal of Gazi Academic View is indexed in ESCI, EBSCO, CEEOL, DOAJ, INDEX COPERNICUS, INDEX ISLAMICUS TUBITAK-ULAKBİM, IMB, ASOS, PROQUEST, MLA INTERNATIONAL BIBLIOGRAPHY, SERIALS SOLUTIONS and TUBITAK DERĐİ PARK.

Emerging Sources Citation Index
WEB OF SCIENCE™

Central and
Eastern European
Online Library

DOAJ DIRECTORY OF
OPEN ACCESS
JOURNALS

INDEX COPERNICUS
I N T E R N A T I O N A L

Modern
Language
Association

MLA

TÜBİTAK

ULAKBİM

İçindekiler

Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılamaları Emre Ozan	1
Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın Van'da Uygulanma Çabaları Serhat Aras Tuna	19
Vılçitrın Sancağı'nda Beylik Yapmış Mihaloğlu Akıncıları ve Faaliyetleri Rahman Şahin	41
Doğu Akdeniz'de Soğuk Savaş Dönemi Sovyet Faaliyetleri: Pyadyy Eskadra [Beşinci Filo] ve Türk Boğazları İsmail Köse	59
1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Pakize Çoban Karabulut	81
19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya'da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri Abdurrahim Fahimi Aydın	103
Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın Gözünden Antalya (1898-1902) Hatice Durgun	125
Atatürk'ün Halkçılık Politikasında Köycülüğün Yeri ve Antalya Halkevi'nin Solak Köyü'nde Yaptığı Örnek Köy Çalışması Nursel Gülcü	147
Osmanlı Devleti'nde Zorunlu Askerliğe Direniş: 'Muınsiz' Efrad Problemi Rıza Özbölük	169
Osmanlı Devleti'nin Sığır Vebası Mücadelesinde Unutulmuş Bir İsim: Şehremaneti Baytar Müfettişi Mehmed Haydar Seda Tan	191

Anlatılar Çatışması: 1915 Olayları Üzerine Ermeni ve Türk Anlatıları	
Mustafa Tayfun Üstün	213
Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasının Kimliği: İdeolojinin Sonu mu?	
Fulya Özkan	235
Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış	
Ahmet Sapmaz	257
Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Türkiye: Türkiye Girişime Dâhil Olmalı mı?	
Erdem Ateş - Dilek Seymen	279
Devletlerarası İlişkilerde Kurumsallaşma Örneği Olarak Şanghay İşbirliği Örgütü	
Tamer Kaşıkçı	303
Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar	
Yavuz Günaşdı – Ahmet Cüneydi Has – Burak Bingöl	327
İran-Suudi Arabistan Rekabeti ve Yemen Krizi	
Ramazan İzol - Murat Cingöz	345
Birleşik Krallık-Avrupa Birliği Ticaret ve İş Birliği Anlaşması ve Türkiye'nin Gümrük Birliği Modernizasyonu	
Durmuş Ali Koltuk - Filiz Kaval	361

Contents

Turkey's National Security Perceptions in the Early Republican Period Emre Ozan	1
The Struggles for Implementing the Six Provinces Reform in the Province of Van Serhat Aras Tuna	19
Mihalođlu Raider-Commanders Who Served as the Lord in Vućitrn Sanjak and Their Activites Rahman Şahin	41
Soviet Activities in the Mediterranean During the Cold War: Pyadyy Eskadra [Fifth Fleet] and the Turkish Straits İsmail Köse	59
The Problem of Abandoned Properties in Turkey-Syria Relations Between 1921 and 1950 Pakize Çoban Karabulut	81
Disasters, Social, Economic Crises and Aid Activities in Malatya in the Last Quarter of the 19th Century Abdurrahim Fahimi Aydın	103
Antalya Through the Eyes of Konya Governor Mehmed Ferid Pasha (1898-1902) Hatice Durgun	125
Peasantry Within Ataturk's Policy of Populism: An Example Village Practice of Antalya People's House in Solak Village Nursel Gülcü	147
Resistance to Conscription in Ottoman Empire: 'Muınsiz' [Breadwinner] Soldier Problem Rıza Özbölük	169

A Forgotten Name in the Struggle of the Ottoman Empire with Rinderpest: Sehremaneti Veterinary Inspector Mehmed Haydar	
Seda Tan	191
The Clash of Narratives: Armenian and Turkish Narratives on the Events of 1915	
Mustafa Tayfun Üstün	213
The Identity of Turkish Foreign Policy During the Cold War: The End of Ideology?	
Fulya Özkan	235
Russian Federation's Caucasus Policy: A Holistic View	
Ahmet Sapmaz	257
One Belt One Road Initiative and Turkey: Should Turkey Be Involved in the Initiative?	
Erdem Ateş - Dilek Seymen	279
The Shanghai Cooperation Organization as an Example of Institutionalization in Interstate Relations	
Tamer Kaşıkçı	303
Human Shaped Stone Sculptures and Balbals Belonging to Early Period Turkish Culture in Ormanlı Village of Şenkaya District of Erzurum	
Yavuz Günaşdı – Ahmet Cüneydi Has – Burak Bingöl	327
Iran-Saudi Arabia Rivalry and the Yemen Crisis	
Ramazan İzol - Murat Cingöz	345
The UK-European Union Trade and Cooperation Agreement and Turkey's Customs Union Modernization	
Durmuş Ali Koltuk - Filiz Kaval	361

Turkey's National Security Perceptions in the Early Republican Period Cumhuriyetin İlk Yıllarında Türkiye'nin Ulusal Güvenlik Algılamaları

Emre OZAN*

Abstract

This study seeks answers to the questions of what the national security environment of Turkey looked like in the early years of the Republic and what the main threat perceptions were. Since the Republic was declared after a war of national independence, Turkey pursued a foreign policy aimed at securing its independence and sovereign rights and tried to consolidate the newly established regime. Security perceptions shaped in this framework played an important role in determining Turkey's national security policies in the following years. The experience of the War of Independence is one of the most important sources of Turkey's sensitivity to its full independence and sovereignty rights. The construction of a new political regime and national state with the proclamation of the Republic shaped the perceptions of threats to the security of the regime. The tensions in the European great power politics in the interwar period are one of the important developments that reveal Turkey's pro-status quo and defensive security understanding. In this context, it is argued that it is important to evaluate Turkey's historical experience in the early years of the Republic in terms of understanding today's national security policies.

Key Words: Mustafa Kemal Atatürk, Turkey's National Security, Regime Security, Turkish Foreign Policy During Atatürk Era

Öz

Bu çalışma, Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye'nin ulusal güvenlik çevresinin nasıl bir görünüme sahip olduğu ve başlıca tehdit algılarının neler olduğu sorularına yanıt aramaktadır. Cumhuriyetin bir ulusal bağımsızlık savaşının ardından ilan edilmesi nedeniyle, Türkiye bağımsızlığını ve egemenlik haklarını güvence altına almayı amaçlayan bir dış politika izlemiştir ve kurulan yeni rejimin konsolide edilmesine yönelik bir çaba harcamıştır. Bu çerçevede şekillenen güvenlik algılamaları sonraki yıllarda da Türkiye'nin ulusal güvenlik politikalarının belirlenmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bağımsızlığın Kurtuluş Savaşı ile kazanılma-

Makale Geliş Tarihi: 26.09.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: OZAN, Emre, "Turkey's National Security Perceptions in the Early Republican Period", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 1-18

* Dr., Kırklareli University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, International Relations Department, e-mail: emre.ozan@klu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-0808-8444.

Akademik
Bakış

1

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

sı Türkiye'nin tam bağımsızlık ve egemenlik hakları konusundaki hassasiyetinin en önemli kaynaklarından biridir. Cumhuriyetin ilanıyla yeni bir siyasi rejimin ve ulusal devletin inşa edilmesi rejim güvenliğine yönelik tehdit algılamalarını şekillendirmiştir. İki savaş arası dönemde Avrupa güç dengelerindeki sarsıntı ise Türkiye'nin statükocu ve savunmacı güvenlik anlayışını ortaya çıkaran önemli gelişmelerden biridir. Bu çerçevede Türkiye'nin günümüz ulusal güvenlik politikalarının anlaşılması bakımından Cumhuriyetin ilk yıllarındaki tarihsel tecrübesini değerlendirmenin önemli olduğu iddia edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'nin Ulusal Güvenliği, Rejim Güvenliği, Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası

Introduction

Security is one of the most controversial concepts in international relations. There are deep disagreements about what the concept of security is, how it can be defined, which issues should, and which should not, be considered as security issues.¹ However, it is more or less clear what is meant by security. Security is about the survival of a referent object that has a legitimate right to survive and existential threats to that referent object.² In this respect, discussions on the concept of security focus on the two questions of who or what should be protected and who or what threatens its security.³

In this study, Turkey's security perceptions in the early years of the Republic will be discussed. However, the concept of security was not used neither in Turkey's legal and institutional structure, nor in its political discourse in this period.⁴ Therefore, it is important to answer the two questions given above regarding the concept of security. The referent object that should be protected was the Republic of Turkey as a newly established state and its political regime. Threats, on the other hand, stemmed from both the opposition to the new regime established inside and the enemies outside.

In this context, the main questions that this study seeks to answer are what were the main threats faced by Turkey as a state that has just gained its independence, how these threats were handled and what methods were used to overcome them. Rather than the nature of these threats, the focus is on which threats the new Turkey's decision makers were more concerned about and why. The conditions that led to these perceptions and the main objecti-

1 Steve Smith, "The contested concept of security", In Ken Booth (Ed.), *Critical Security Studies and World Politics*, Lynne Rienner, Boulder, 2005, pp. 27-62. Barry Buzan, *People, states & fear: an agenda for international security studies in the post-Cold War era*, (Second Edition), ECPR Press, Colchester, 2007.

2 Barry Buzan et. al., *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner, Boulder, 1998, p. 21.

3 Terry Terriff et.al. *Security studies today*, Polity Press, Cambridge, 1999, p. 3.

4 Gencer Özcan, "Türkiye'de milli güvenlik kavramının gelişimi". In Evren Balta Paker - İsmet Akça, Eds., *Türkiye'de ordu, devlet ve güvenlik siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, pp. 307-349.

ves of the security strategies followed will be discussed.

Security perceptions significantly affect political and social development in Turkey. It can be argued that a particular security culture, which is influenced by historical experiences, is effective in political decision-making procedures and institutions.⁵ In the evolution of this culture, security perceptions of the Atatürk period played a decisive role. It is possible to consider this period in three subperiods.

The first is the years of the War of Independence, which will end with the proclamation of the Republic and lasted between 1919-1923. This was a life and death war against foreign enemies trying to break up Turkey. In this context, one of the main factors determining Turkey's security culture is the concern about the malicious plans of foreign powers against Turkey. Another is the sensitivity to the sovereignty rights of the independent Turkish state.

After the proclamation of the Republic on October 29, 1923, the construction of the new state became the main goal. The years between 1923 and 1930 is a period of political reform in which the empire was liquidated, and the nation-state was built. At the same time, Turkey, which made its independence and sovereign rights recognized by the international community with the Lausanne Peace Treaty, followed a foreign policy based on protecting these gains. Therefore, the main problems that shape security perceptions appear in two areas. In domestic politics, it is necessary to implement social and political reforms quickly and to neutralize the opposition that resists these reforms. In foreign policy, there was a need for an environment of stability and peace that would consolidate these reforms. Threats to the political regime and the need to protect the Lausanne status quo still affect Turkey's security perceptions today.

Turkey's security perceptions began to change in 1930. This change was mostly related to external factors. In addition to the global economic crisis, the increasing tension in European great power politics has pushed Turkey into a defensive stance in foreign policy. The most decisive threat was Italy's expansionist policies in the Mediterranean. Turkey got closer to Britain and France in the face of this threat. An independent and well-balanced foreign policy has become the primary method of providing security against external threats. This understanding of diplomacy has been one of the unchanging features of Turkish foreign policy until today.

The three periods mentioned above are discussed in three separate parts. Each period reflects its own threat perceptions. However, the understanding of security shaped by these perceptions continues to affect Turkey's current foreign and security policy. It is important to define security percep-

5 Ali L. Karasmanoğlu, "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey". *Journal of International Affairs*, Vol. 54, No: 1, 2000, pp. 199-216. Mustafa Aydın, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey". *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 3, No: 2, 2003, pp. 163-184.

tions in the early Republican period to understand the insecurities Turkey has faced in domestic and foreign policy from the past to present.

Saving the Homeland, 1919-1923

The Armistice of Mondros of October 30, 1918, signed between the Ottoman Empire and the Allied States at the end of the First World War, was not a treaty that paved the way for a lasting peace treaty. It prepared the ground for the invasion of Anatolia with some privileges it granted to the Allied States. After the armistice, they started to occupy Anatolia without wasting time. Under these circumstances, Turkey's security situation was a matter of survival.

In his Great Speech, Mustafa Kemal first explains the state of the country when he arrived in Samsun on May 19, 1919, and then discusses what decisions can be taken for salvation under these conditions: "In these circumstances, one resolution [sic] alone was possible, namely, to create a New Turkish State, the sovereignty and independence of which would be unreservedly recognized [sic]."⁶ Accordingly, during the War of Independence, the main security goal was the liberation of the homeland from enemy occupation and to establish a fully independent new state. This situation was defined by Mustafa Kemal as "either independence or death".

First, it should be emphasized that although the War of Independence may seem like a war against the invading Greek army, it was fought on other fronts as well, namely Armenia in the East, France in the South, and the United Kingdom in Istanbul. On the other hand, a diplomatic and military struggle was waged against the Allied Powers supporting Greece. Diplomacy, which is carried out to take advantage of the differences of interest among the Allied Powers, is one of the factors that ensure the success of the Turkish National Movement. Balancing the Allied Powers with the support of the Soviet Union also played an important role in this diplomatic success.

The Ankara government has tried to announce the aims of the national movement to the international society in all its diplomatic activities. The primary objective of Ankara's diplomacy has been to legitimize the war of liberation. In other words, it was intended to make the international society accept that the independent Turkish state is a referent object that has a legitimate right to maintain its existence.

At the beginning of the national struggle, Mustafa Kemal's goal of creating a sovereign and independent Turkish state meant the rejection of all the claims of Allied States in Anatolia. The mandate or protection of any foreign country was not considered an option, and it was fought to end the occupations that started after the Mondros Armistice. In other words, the War of Independence was anti-imperialist war against the western great powers

6 Mustafa Kemal Atatürk, *A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk 1927*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981, p. 9.

and the small states they support. However, Mustafa Kemal has never used anti-Western language. Because, although he rejected imperialism, he wanted to create a modern Western-style nation-state.⁷

It aimed to become a part of the European states system through the recognition of the independence and sovereignty of the Turkish nation-state. In one aspect, the anti-imperialist discourse is a product of the quest for the support of the Soviet Union against Allied states. This discourse appeals to all eastern societies and demands their support. Therefore, it has a pragmatic dimension. Moreover, it can be said that Mustafa Kemal emphasized anti-imperialism more frequently in his contacts with the Soviet Union. For example, in 1921, to the Ukrainian Ambassador Frunze, he said: "The army and people of Turkey who worked with joy from youngest to eldest to win the Sakarya victory, were particularly touched by the friendly support shown in Russia and Ukraine and in all the Eastern countries, both during and after the battle. This support has proven that all the peoples of the East are aware that people of Turkey fought for the salvation of all these peoples at the Battle of Sakarya."⁸

In another example, Mustafa Kemal stated the following words during a dinner with Russian and Iranian Ambassadors on July 7, 1922: "All our friends have expressed that Turkey's current struggle does not only belong to Turkey, but I feel the need to confirm it once more. If Turkey had struggle on its behalf, this struggle would be shorter, less bloody and could be done more quickly. Turkey is making an important effort and persevering. Because she defends the cause of all oppressed nations, the whole East and Turkey is sure that Eastern nations will walk together until this struggle ends."⁹

Even though Turkey had fought against a threat stemming from the West, she justified the national struggle not with anti-Westernism but with anti-imperialism. In addition, cooperation with the Soviet Union against Western states strengthened the anti-imperialist discourse of the national struggle. Soviet support had been extremely decisive in winning the War of Independence, but this cooperation was a pragmatic choice for Turkey. In these years, the two countries' enemies were the same, but their ultimate goals were completely different.¹⁰ Indeed, anti-imperialism became the common political pursuit of the two countries, but Turkey had avoided using anti-capitalist rhetoric. Mustafa Kemal said the following about communism in an interview: "Communism is a social issue. The state and social conditions of our country, the strength of its religious and national traditions confirm the opinion that communism in Russia is not suitable for us. Lately, the poli-

7 Oral Sander, "Türkiye'nin dış politikasında sürekliliğin nedenleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 37, No. 3-4, 1982, p. 107.

8 *Atatürk'ün söylev ve demeçleri II: (1906-1938), Fifth Edition*, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, p. 26.

9 *Ibid.* p. 44.

10 Roderic H. Davison, "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne". In Gordon A. Craig - Felix Gilbert (Eds.), *The Diplomats 1919-1939*, Princeton University Press, Princeton, 1953, p. 184.

tical parties formed based on communism in our country have been convinced of the need to end their activities by realizing this fact with experience. Even the Russian thinkers themselves believe in the certainty of this truth for us. Consequently, our relationship and friendship with the Russians is only relevant to the principles of cooperation and alliance of two independent states.”¹¹

The reason why Turkey insistently emphasizes that it is not anti-Western and not communist despite using anti-imperialist rhetoric is to consolidate the legitimacy of the Turkish National Movement. Another example of this situation can be seen in National Oath (Misak-ı Milli). This set of decisions made by the last term of the Ottoman Parliament wanted to glorify Turkey by keeping it small.¹² National Oath does not contain any sovereignty demands outside the boundaries drawn by the Mondros Armistice. It was emphasized that the goal of national struggle is limited to national independence and territorial integrity. Realist goals in accordance with international law, which are limited to ensuring the recognition of Turkey’s sovereign rights, have strengthened the legitimacy of the national struggle.

The Ankara government and the Allied States started peace negotiations in Lausanne after the military success of the national struggle. Turkey could not get all its demands accepted at this conference and even made many concessions. However, she has been extremely insistent on independence and territorial integrity. Lord George Curzon, who was the head of the British Delegation at the Lausanne Peace Conference, told İsmet Pasha, the head of the Turkish Delegation, during the meetings: “İsmet, you remind me of nothing so much as a music box, for you play the same old tune over and over and over again -sovereignty, sovereignty, sovereignty.”¹³

Turkey has achieved its main goal of national independence and territorial integrity with the Lausanne Peace Treaty. This treaty was signed after negotiations on equal terms. With this feature, it is unique among the peace treaties signed after the First World War.¹⁴ It is also the only treaty still in force among these treaties.

With the Treaty of Lausanne, Turkey, whose sovereignty rights were recognized by the international community, turned into a state satisfied with the status quo. Since this date, maintaining the status quo of Lausanne has become one of the most determining principles of Turkish foreign policy.¹⁵ Turkey did not want more when it obtained its territorial claims, which were

11 *Atatürk’ün söylev ve demeçleri III: (1918-1937)*, Fifth Edition, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997, p. 26.

12 Patrick Kinross, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, Weidenfield, London, 1990, p. 458.

13 Joseph C. Grew, *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945, Vol 1-II*, Houghton Mifflin, Boston, 1952, p. 525.

14 Davison, “Turkish Diplomacy from...”, Op. cit., p. 172.

15 Mehmet Seyfettin Erol - Emre Ozan, “Türk dış politikasında süreklilik unsuru olarak siyasal rejim”, *Gazi Akademik Bakış*, Vol. 4, No: 8, 2011, pp. 13-38.

already restricted. For example, the irredentist rhetoric that emerged during the First World War was abandoned and such goals were firmly rejected. Mustafa Kemal stated the following in his big speech: "There is nothing in history to show how the policy of Panislamism and Panturanism could have succeeded or how they could have found a basis for their realization on this earth. (...) The political system which we regard as clear and fully realizable is national policy."¹⁶

This discourse means the rejection of the imperial legacy of the Ottoman Empire and the re-establishment of the political and social structure based on the nation-state. This has had many consequences in the field of security and foreign policy. First, Turkey's shrinking borders have created a more homogeneous society. However, as minority problems were a reason for the intervention of great powers in the internal affairs of the Ottoman Empire, a solution was required to eliminate these problems. Turkey had met this need through the provisions of the Lausanne Peace Treaty on minorities and the population exchange with Greece.

On the other hand, while preparing the National Oath, the Turkish dominated regions wanted to be included in the borders. No claim of sovereignty was made in the regions where Turks were a minority, only the rights of Turks were demanded to be guaranteed. This approach shows that Turkey focuses on ensuring national unity within its existing borders rather than expanding its borders. In other words, Turkey tried to turn its territorial losses into an advantage and gave priority to nation-state building. Especially the loss of Arab lands did not create a great psychological shock in Turkish politics. This loss was seen as an opportunity to erase the eastern and Islamic foundations of the state and create a Western-styled nation-state.¹⁷

Turkey's perception of security during the War of Independence is related to the establishment of a sovereign and fully independent state. The main goal of the national struggle was to end the occupation in Anatolia and to make Turkey's sovereign rights recognized by the international society. Having to fight to assert its legitimate rights to exist has also shaped Turkey's future perceptions of security. The fact that Turkey has been very sensitive about equal sovereignty, independence, and territorial integrity throughout the history of the Republic is a product of the War of Independence experience. This phenomenon, often referred to as Sèvres Syndrome, is based on the perception that any diplomatic and political initiative from the international community aims to divide Turkey.¹⁸ The events during the armistice period and the content of the Treaty of Sèvres show that this perception is not completely groundless.

16 Atatürk, *A Speech Delivered by...*, *Op. Cit.*, pp. 379.

17 Geoffrey Lewis, *Modern Turkey*, Praeger Publishers, New York, 1974, p. 133.

18 Kemal Kirişçi, *Turkey's foreign policy in turbulent times*, Institute for Security Studies European Union (Chaillot Paper 92), Paris, 2006, pp. 32-33.

Building the Republic, 1923-1930

After the proclamation of the Republic of Turkey, there were two challenges that determine the perception of security. First, the political and economic independence achieved in difficult conditions had to be defended and protected against external threats. On the other hand, there were some foreign policy problems that have not been fully resolved with the Lausanne. Second, a modern national state had to be built. Remarkable reforms were initiated in domestic policy while there was a tough foreign policy agenda. But this transformation in domestic policy required a stable foreign policy environment.

Mustafa Kemal explained this situation in a speech in the Assembly as follows: “Gentlemen; the principle of honesty in our foreign policy and the attention to the security of our country and the immunity of its development guide our movement. Nothing can be more easily explained than a country undergoing fundamental reform and development really desires peace and tranquility both inside and abroad.”¹⁹

If we first look at the security concerns in foreign policy, the most serious threat Turkey perceives in terms of territorial integrity and independence originates from the West. The main reason for the threat perception is the problems left over from Lausanne. In order to focus on internal transformation, Turkey needed to solve these problems first. The status of Mosul, the Ottoman debts, and the population exchange with Greece were the most important problems waiting to be solved. In the following period, other problems such as the status of the Orthodox Greek Patriarchate, the nationalization of foreign companies, and Turkish education in foreign schools were added to these problems.²⁰ Due to all these problems, Turkey’s relations with Western countries were tense in the 1920s.

Turkey’s concerns about its national independence continued because of these problems with Western countries. These concerns were not limited to political and diplomatic independence. The question of economic independence was also a securitized issue. The capitulations and the role of foreign companies in the Ottoman economy were seen as the products of a colonial-type economic structure. Mustafa Kemal expressed this view in the speech he gave at the opening of the Assembly on March 1, 1922, with the following words: “Gentlemen, for Turkey, which has now embarked on a free and independent life, there are no capitulations that are strangling its economic life. And it cannot. Among the measures to be taken for directing our economic life towards certain goals and for its rapid maturation and

19 TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, İçtima Senesi 2, Cilt: 5, Birinci İnikat, 1 November 1928, s. 3.

20 A. Haluk Ülman, “Türk dış politikasına yön veren etkenler (1923-1968) I”, *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 23, No: 3, 1968, p. 245.

progress, we will pay attention to the restoration of industrial agriculture, which has been neglected in our country due to European competition, and to equip it with modern economic tools.”²¹

Turkey's development has been handled as a matter of survival.²² Foreign capital was viewed with suspicions and a high sensitivity was shown for economic independence. In addition, poverty in the country, lack of capital, lack of infrastructure, etc. problems led Turkey to economic statism. However, the implementation of statist policies has not been easy. While the capitulations were being negotiated during the Lausanne Peace Conference, Turkey felt the need to show that it was not against foreign capital. Foreign investors were encouraged, provided that they complied with the law. Turkey did not oppose the Western capitalist economic system but wanted to be a part of it on equal terms. In accordance with the Lausanne Peace Treaty, Turkey followed a liberal foreign trade policy for five years, in return for the complete abolition of the capitulations. However, after this period expires, Turkey adopted statist economic policies more strongly with the effect of the crisis in 1929.

Turkey's diplomatic and economic problems with the West necessitated the continuation of cooperation with the Soviet Union. This cooperation was a requirement of Turkey's balanced foreign policy and had a pragmatic nature. Foreign policy, which is based on surviving by benefiting from the balance of power, has become a tradition since the Ottoman period. However, throughout the Ottoman period, the primary threat emanating from Russia and alliances were made with the Western great powers to balance Russia. This time, Soviet Russia has become a balancing actor against the Western great powers. Relations became institutionalized with the Treaty of Friendship and Neutrality signed in 1925. However, this change in Turkey's threat perception has been temporary. There were some insecurities during the periods when the relations were good, and by the mid-1930s the relations began to deteriorate.

Turkey, which has an intense domestic political agenda in this period, wanted to isolate herself from the outside to easily solve its internal problems. She followed a defensive foreign policy as a way of ensuring its internal security and stayed away from foreign policy commitments.²³ Tevfik Rüşti (Aras), who served as the Minister of Foreign Affairs between 1925 and 1939, explained the Turkish foreign policy as follows in a meeting with the US Ambassador to Ankara Joseph Grew: “Our foreign policy is simple and direct; we seek friendship with all, alliance or groupement with none.”²⁴ The main goal of this policy is to surround Turkey, which is surrounded by potential

21 *TBMM Zabıt Ceridesi Devre I, İçtima Senesi 3, Cilt: 18, Birinci İçtima*, 1 March 1922, pp. 5-6.

22 Hamza Eroğlu, “Atatürk ve Devletçilik”. *Bellekten*, Vol. 52, No: 204, 1988, pp. 357-372.

23 Brock Millman, “Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42”, *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No: 3, 1995, p. 485. 483-508

24 Grew, *Turbulent Era...*, Op. cit., p. 917.

enemies, with reliable friends.

The consolidation of the republican regime, the construction of the nation-state by eliminating the imperial legacy, the implementation of secularism and the realization of social reforms for modernization created a very intense domestic political agenda. To cope with this agenda, a stable external political environment of trusted friends was essential. This foreign policy understanding, expressed by Mustafa Kemal as peace at home, peace in the world, provided the newly established state with the time necessary to build the national order.²⁵

The radical transformation in the domestic political and social structure required the silencing of dissenting voices. As a matter of fact, disagreements about the direction of the new Turkey started very early. A strong opposition group emerged among the members of the army, who continued active politics, against the new regime and the leadership of Mustafa Kemal. Mustafa Kemal prevented military service from being carried out together with active politics and kept the army under control by taking İsmet (İnönü) and Fevzi (Çakmak) to his side. The decrease in the need for the support of the army after the War of Independence was also effective in this decision. Members of the army, who could form a rival power in the political arena, were neutralized.²⁶ However, it is not possible to completely exclude the army from politics. Only the loyalty of the soldiers to the new regime and Mustafa Kemal was guaranteed.

The most important development in neutralizing the opposition was the Law on the Maintenance of Order (Takrir-i Sükûn Kanunu) dated 1925. It was claimed that the members of the Progressive Republican Party participated in the Sheikh Said Rebellion that broke out in February 1925. The Law on the Maintenance of Order hastened the closure of this party. Thus, a one-party government was preferred in order to build the political and social structure required by the Republican regime.²⁷ The Law on the Maintenance of Order not only secured a one-party government, but also put pressure on all opposition groups. The first article of the law enlightening because it shows how domestic threats play a role in Turkey's security perception: "The government is authorized to prohibit any organizations, provocation, abetment, or publication that cause reaction and rebellion, violating the public order, security, social harmony or tranquility of the country."²⁸

As can be seen, the main security concern is the protection of the regime and the provision of social unity and integrity. The main threat is reactionism and anti-regime movements. Thus, the political regime itself

25 Sander, "Türkiye'nin dış politikasında...", op. cit., p. 110.

26 Daniel Lerner - Richard D. Robinson, "Swords and ploughshares: the Turkish army as a modernizing force". *World Politics*, Vol. 13, No: 1, 1960, pp. 19-44.

27 Çetin Yetkin, *Türkiye'de tek parti yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983, pp. 29-30.

28 *Resmî Ceride*, 4 March 1341/1925, No: 87.

has become a referent object. The assassination attempt on Mustafa Kemal, which was discovered in June 1926, gave the government an opportunity to silence the opponents of the regime. Since this date, fundamental reforms in the direction of the construction of the nation-state and modernization have been implemented more effectively. Nation-state building necessitated secularization, the elimination of the religious law and education system inherited from the Ottoman Empire, and the complete elimination of the religious bureaucracy. The protection of the secular regime against reactionary movements has become one of the most controversial political problems in Turkey since the one-party period and the principle of secularism has turned into a securitized issue over time.²⁹

Another issue that creates insecurity in the nation-state building is related to minorities. Separatist movements also created an important security problem in the Ottoman period. This problem also has an external dimension. If one of the reasons for the success of the separatist movements was the weakening of the empire, the other was the intervention of the European powers.³⁰ This legacy, left by the Ottoman Empire, which struggled with these separatist movements for the last century and faced serious internal threats in terms of ensuring its territorial integrity, also created psychological effects on the Republican elite.³¹

One of the most controversial issues at the Lausanne Peace Conference was minorities. This was perceived as a security issue as it constitutes an obstacle to the construction of a national state. The Armenian deportation of 1915 and the population exchange with Greece after 1923 created a more homogeneous society. However, the Armenian genocide allegations and the issue of the Orthodox Greek Patriarchate became a source of insecurities in the following years. On the other hand, the Sheikh Said Rebellion of 1925 showed that the Kurdish issue also created insecurity, even though it took place for the sake of religion. These perceptions of threat to national integrity continue to exist today.

After the proclamation of the Republic, concerns about territorial integrity and independence shaped foreign policy. The remaining problems of Lausanne and the tensions with Western countries fed these concerns. However, the radical change in domestic politics has been more decisive in security perceptions. By the 1930s, external threats began to come to the fore.

Defending the Republic, 1930-1938

Turkey began to normalize its relations with Western countries in the 1930s. The most important development that made this possible was

29 Pınar Bilgin, "The securityness of secularism? The case of Turkey". *Security Dialogue*, Vol. 39, No: 6, 2008, pp. 593-614.

30 Sina Akşin, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri üzerine bazı görüşler". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 49, No: 3, 1994, p. 26.

31 Aydın, Op. Cit., p. 168.

görsel

Akademik
Bakış

11

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

the resolution of the Mosul problem in 1926 and the start of rapprochement with Britain. On the other hand, an agreement was signed with France on Ottoman debts in 1928 and the population exchange problem with Greece was finally resolved in 1930. In other words, as the unresolved problems in Lausanne were overcome, Turkey tried to improve its relations with the West. Problems that remain unresolved will also be resolved in time, thanks to the positive relations established with Western countries.

Another reason for Turkey to turn to the West is the economic crisis in 1929. In fact, Turkey, which switched to a planned economy after this crisis, is expected to get closer to the socialist Soviet Union, not to the West. There are two reasons for this seemingly contradictory development.³² First, Turkey's aim was not a socialist economy, but state interventionism, which has also become widespread in capitalist countries after the crisis. Second, the support of Western countries was required for external financing of development.

Another consequence of the economic crisis has been the retrying of the transition to multi-party democracy. The policies followed by the government in the face of the crisis led to criticism, and these criticisms were also directed at Mustafa Kemal. The establishment of a new political party was allowed to clear the line between the Government and the Presidency.³³ This step is also a result of Turkey's westward orientation. However, the Free Republican Party (Serbest Cumhuriyet Fırkası), which was established by the instruction of Mustafa Kemal and under his unofficial control, became the focus of the regime opponents after a while. In this environment where internal insecurities continued, the new party was closed.

Apart from economic concerns, the most important development that forced Turkey to get closer to the West was the Italian threat. The expansionist policy of Italy in the Balkans and the East Mediterranean since the 1920s was not perceived as a direct threat by Turkey at first. In fact, there was a short-term rapprochement between 1928-1932.³⁴ However, the increasing Italian influence in the Balkans inevitably affected Turkey. Turkey's attempts to establish the Balkan Pact and to improve its relations with Britain and France were to prevent the Italian threat.³⁵

On the other hand, Hitler's coming to power in 1933 caused concern in Turkey but increasing trade with Germany pushed these concerns into the background. For example, 80% of Turkey's total foreign trade in 1937 was

32 A. Haluk Ülman - Oral Sander, "Türk dış politikasına yön veren etkenler (1923-1968) II", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 27, No: 1, 1972, p. 16.

33 Kinross, Op. cit., p. 450.

34 Dilek Barlas, "Akdeniz'de hasmane dostlar: iki dünya savaşı arasında Türkiye ve İtalya", *Doğu Batı*, No: 14, pp. 214-215.

35 Millman, Op. Cit., p. 485.

with Germany and other Central European countries.³⁶ In addition to economic relations, it can be said that the national socialist ideology also affected Turkey. The nationalist themes in the Sun Language Theory and the Turkish History Thesis developed after the 1930s in Turkey, which is trying to build a national identity, are important in this regard.³⁷

Although there was a positive atmosphere in Turkish-German relations, Hitler's policies in Europe also affected Turkish foreign policy. After its alliance with Germany in 1936, Italy followed more aggressive policies. This was the most important development that led Turkey to an alliance with Britain and France. On the other hand, Turkey's rapprochement with these countries created suspicions against Turkey in the Soviet Union. However, when the Soviet Union softened its relations with Britain and France in the face of the rising German threat, Turkey was able to act more comfortably.³⁸

Turkey pursued a more active foreign policy due to the external security challenges it faced in the 1930s. One of the manifestations of this activism is membership in the League of Nations. Turkey joined the Commission of Enquiry for European Union, which was established within the body of the League of Nations in 1930. Since 1931, she has started to send representatives to the League of Nations meetings, especially those related to disarmament.³⁹ Finally, she became a member of the League of Nations on 18 July 1932. Since then, she has played an active role in the League. In 1934, Turkey was elected as a non-permanent member of the Council of the League of Nations.

Turkey's activities in the League of Nations were aimed at producing peace and security. In addition, Turkey signed the Kellogg-Briand Pact, which prohibits the use of war as an instrument of national policy. She has made a positive contribution to all efforts to ensure international security. Turkey was also very careful in respecting the agreements she signed and expected the same respect from other states. Mustafa Kemal Atatürk underlined this issue as follows while addressing international politics in his public statements due to the general elections in 1935: "We tried to create fair regulations with a clean mindset that loves peace and wants to establish it in a way that is far from any offensive intentions. Today we have a unified policy and mutual agreements with countries aiming at peace and good relations between nations. (...) Today, the Turkish nation shows itself in international relations with two deep-rooted characteristics. One is that our nation has a power worthy of respect, with an unwavering determination to defend itself, and the other is the belief that our nation will be committed to its friendships and alliances with unwavering loyalty no matter the circumstances. The

36 Ülman - Sander, Op. Cit., p. 17

37 Ülman, Op. Cit., p. 253.

38 Ibid.

39 Dilek Barlas, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında". *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 14, No: 55, 2017, pp. 99.

Turkish homeland is advancing on the basis of these high qualifications of the nation.”⁴⁰

The fact that the Soviet Union became a member of the League of Nations in 1934 increased the importance Turkey attached to this organization. Turkey, which got closer to the West due to the threats it faced, did not want to harm its relations with the Soviet Union. Turkey’s realistic foreign policy approach that considers the balance of power in world politics is a way of providing national security. In line with this approach, Turkey, which continued its rapprochement with the West on the one hand, extended the Treaty of Friendship and Neutrality signed with the Soviet Union in 1925 for another ten years, on the other. Although relations were not as good as before, Turkey’s goal was to get closer to the West without conflict with the Soviet Union.

Another strategy that Turkey pursued to provide security was the effort to increase regional cooperation. The first important development in this direction was the Balkan Pact established in 1934. The rapprochement that started between Turkey and Greece after 1930 was the main factor that made the establishment of the Pact possible. Good relations with Greece were also an indication of rapprochement with Britain and France. The other members of the Pact were Romania and Yugoslavia. These two countries were allied with France through the Little Entente. In this respect, a cooperation structure has emerged that connects Turkey to France and therefore to Britain.⁴¹

After having secured its western borders with the Balkan Pact, Turkey signed the Saadabad Pact in 1937 with Iran, Iraq, and Afghanistan against threats from the East. This pact was essentially a non-aggression pact, not a treaty of alliance. Some border problems with neighboring countries were resolved and mutual consultation was aimed against common problems.⁴² The Balkan Pact and the Saadabad Pact show Turkey’s efforts to create a safe and stable environment in its near abroad.

As the war in Europe approached, Turkey’s security concerns increased. As the revisionist powers became aggressive, Turkey reinforced its cooperation with the status quo countries. Seeing this cooperation as an opportunity, Turkey wanted to change the regime of the Turkish Straits, which it found inconvenient for its security. The Montreux Convention Regarding the Regime of the Straits was signed in 1936. With this convention, the restrictions on the armament of the Straits were lifted and Turkey was given full authority to control the Straits in case of war. The question of Hatay was also resolved and Hatay was annexed to Turkey in June 1939. These developments

40 *Atatürk’ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 1991, p. 642.

41 Mehmet Gönülöbol - Ömer Kürkçüoğlu, “Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol. 1, No: 2, 1985, p. 459.

42 Türel Yılmaz, “Cumhuriyet döneminde Türkiye’nin Ortadoğu’ya ilişkin dış politikasının genel bir değerlendirmesi”, *Türkiye Günlüğü*, No: 52, 1998, p. 44.

can be considered a revisionist policy. However, Turkey achieved these gains by acting in accordance with international law, without resorting to force.

Although Turkey got closer to Britain and France, she refrained from signing an alliance agreement with these countries. One reason was that this alliance would damage relations with the Soviet Union. Secondly, although Turkey has followed a policy of balancing one great power against the other since the Ottoman period, she has not signed an alliance agreement with any great power that would force it to go to war. The first of these reasons was more decisive because the development that led Turkey to the Triple Alliance was the deterioration of relations with the Soviet Union. However, it should be underlined that Turkey has managed to stay out of the war.

Shortly after the Montreux Convention was signed, the Soviet Union's proposal to establish a pact for the joint defense of the Turkish Straits was the most important issue that disrupted bilateral relations. Turkey rejected this proposal, regarding it as a violation of her sovereign rights.⁴³ The Soviet Union did not insist on this demand, the issue was closed for a while, but after this date, the atmosphere of cooperation in Turkish-Soviet relations disappeared.

The development that worried Turkey the most was the 1939 German-Soviet Non-Aggression Pact. Poland was invaded by these two states shortly after this agreement. Turkey was worried about being invaded by Germany and the Soviet Union, as it happened to Poland. Thereupon, the triple alliance agreement was signed with France and Britain on 9 October 1939.

Turkey's security concerns turned outward in the 1930s. The main reason for this was that the newly established regime has significantly consolidated itself and the tension between revisionist and status quo powers in European politics has escalated. Although domestic threat perceptions continue to be high, the outbreak of a major war in Europe would have destroyed Turkey's gains in both domestic and foreign policy. For this reason, Turkey devoted much of its energy abroad during the 1930s. She has endeavored to establish cooperation mechanisms and regional alliances to ensure its security.

Conclusion

Threat perceptions in the early Republic period shaped Turkey's current security understanding. First, the newly established Republic carried the weight of the Ottoman legacy. In its last years, the Ottoman Empire became an empire whose borders were constantly shrinking, whose territorial integrity was threatened both internally and externally, and whose political and economic independence was not

43 Cevat Açıkalın, "Turkey's International Relations", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, Vol. 23, No: 4, 1947, p. 479.

respected by the international community. The result of the decline of the Ottoman Empire was the occupation of many parts of the country by the Allied States after the First World War and the Treaty of Sèvres, which almost sentenced the Turkish nation to death.

In this respect, the Turkish people gave a life-and-death war under the leadership of Mustafa Kemal. This war has been won and Turkey has achieved full independence with equal sovereign rights in the international community. These gains regarding sovereignty, independence and territorial integrity were won through a war of independence under very difficult conditions. Therefore, Turkey has been extremely sensitive to these issues.

After the War of Independence against the West, Turkey did not follow an anti-Western policy. On the contrary, a Western-style nation-state was built, and radical social reforms were carried out. This radical change at home required a peaceful and stable international environment abroad. For this reason, internal threat perceptions were at least as important as external threats. The consolidation of the new political regime has been the main target. Protecting the secular character of this regime and ensuring national integrity has been the most important internal security problem of Turkey. Regime security has been among the most controversial political issues throughout the history of the Republic.

The balanced policy between the great powers is one of the most important dimensions of the security policies of the Atatürk period. Starting from the Ottoman period to the Republic period, Turkey tries to balance one great power that poses a threat to itself with another great power. Turkey, which conflicted with Western countries in the War of Independence, saw the Soviet Union as a balancing power. However, cooperation with the Soviet Union had a pragmatic and temporary character.

The rise of the Italian threat in the 1930s brought Turkey closer to Britain and France. The resolution of the problems left unresolved by the Treaty of Lausanne and the deterioration of relations with the Soviets at the end of the 1930s led Turkey to the West. In other words, Western-oriented foreign policy was established in this period. This orientation continued after the Second World War. Although Turkey's relations with its Western allies have become more complex, it is still not possible to say that this orientation has changed today.

Turkey's status quo based and defensive foreign policy tradition was also consolidated during the early republic period. The need to protect the gains achieved by the Lausanne Peace Treaty and the reforms carried out at home forced Turkey to adopt a status quo policy. This tradition points to an intense security agenda, and it can turn into a skeptical approach to the international environment that is called the Sèvres Syndrome. Often, the fo-

reign policy itself becomes a securitized issue. The reason for this situation lies in the historical experiences of Turkey.

References

- AÇIKALIN, Cevat, "Turkey's International Relations", *International Affairs (Royal Institute of International Affairs 1944-)*, 23(4), 1947, pp. 477-491.
- AKŞİN, Sina, "Fransız İhtilalinin II. Meşrutiyet öncesi Osmanlı Devleti üzerindeki etkileri üzerine bazı görüşler". *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 49, No: 3, 1994, pp. 23-29.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, *A Speech Delivered by Mustafa Kemal Atatürk 1927*, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1981.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri II: (1906-1938)*, Fifth Edition, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri III: (1918-1937)*, Fifth Edition, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1997.
- Atatürk'ün tamim, telgraf ve beyannameleri IV*, Atatürk Araştırma Merkezi Ankara, 1991.
- AYDIN, Mustafa, "Securitization of History and Geography: Understanding of Security in Turkey". *Southeast European and Black Sea Studies*, Vol. 3, No: 2, 2003, pp. 163-184.
- BARLAS, Dilek, "Akdeniz'de hasmane dostlar: iki dünya savaşı arasında Türkiye ve İtalya", *Doğu Batı*, No: 14, 2001, pp. 210-218.
- BARLAS, Dilek, "Milletler Cemiyeti'nde Türkiye: İyimserlik ve Kuşku Arasında". *Uluslararası İlişkiler*, Vol. 14, No: 55, 2017, pp. 93-111.
- BİLGİN, Pınar, "The securityness of secularism? The case of Turkey". *Security Dialogue*, Vol. 39, No: 6, 2008, pp. 593-614.
- BUZAN, Barry, *People, states & fear: an agenda for international security studies in the post-Cold War era, (Second Edition)*, ECPR Press, Colchester, 2007.
- BUZAN, Barry, et. al., *Security: a new framework for analysis*, Lynne Rienner, Boulder, 1998.
- DAVISON, Roderic H., "Turkish Diplomacy from Mudros to Lausanne". Gordon A. Craig - Felix Gilbert (Eds.), *The Diplomats 1919-1939*, Princeton University Press, Princeton, 1953, pp. 172-209.
- EROĞLU, Hamza, "Atatürk ve Devletçilik". *Belleten*, Vol. 52, No: 204, 1988, pp. 357-372.
- EROL, Mehmet Seyfettin - Emre Ozan, "Türk dış politikasında süreklilik unsuru olarak siyasal rejim", *Gazi Akademik Bakış*, Vol. 4, No: 8, 2011, pp. 13-38.
- GÖNLÜBOL, Mehmet - Ömer Kürkçüoğlu, "Atatürk Dönemi Türk Dış Politikasına Genel Bir Bakış", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Vol. 1, No: 2, 1985, pp. 451-473.
- GREW, Joseph C., *Turbulent Era: A Diplomatic Record of Forty Years, 1904-1945, Vol 1-II*, Houghton Mifflin, Boston, 1952.
- KARAOSMANOĞLU, Ali L. "The Evolution of the National Security Culture and the Military in Turkey". *Journal of International Affairs*, Vol. 54, No: 1, 2000, pp. 199-216.
- KINROSS, Patrick, *Atatürk: The Rebirth of a Nation*, Weidenfield, London, 1990.
- KİRİŞÇİ, Kemal, *Turkey's foreign policy in turbulent times*, Institute for Security Studies European Union (Chaillot Paper 92), Paris, 2006.

Gazi

- LERNER, Daniel - Richard D. Robinson, "Swords and ploughshares: the Turkish army as a modernizing force". *World Politics*, Vol. 13, No: 1, 1960, pp. 19-44.
- LEWIS, Geoffrey, *Modern Turkey*, Praeger Publishers, New York, 1974.
- MILLMAN, Brock, "Turkish Foreign and Strategic Policy 1934-42", *Middle Eastern Studies*, Vol. 31, No: 3, 1995, p. 483-508.
- ÖZCAN, Gencer, "Türkiye'de milli güvenlik kavramının gelişimi". Evren Balta Paker - İsmet Akça (Eds.), *Türkiye'de ordu, devlet ve güvenlik siyaseti*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, pp. 307-349.
- Resmi Ceride (Official Gazette of the Republic of Turkey)*, 4 March 1341/1925, No: 87.
- SANDER, Oral, "Türkiye'nin dış politikasında sürekliliğin nedenleri", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 37, No. 3-4, 1982, pp. 105-124.
- SMITH, Steve, "The contested concept of security", Ken Booth (Ed.), *Critical Security Studies and World Politics*, Lynne Rienner, Boulder, 2005, pp. 27-62.
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre I, İçtima Senesi 3, Cilt: 18, Birinci İçtima*, 1 March 1922
- TBMM Zabıt Ceridesi, Devre III, İçtima Senesi 2, Cilt: 5, Birinci İnikat*, 1 November 1928.
- TERRIFF, Terry, et.al. *Security studies today*, Polity Press, Cambridge, 1999.
- ÜLMAN, A. Haluk, "Türk dış politikasına yön veren etkenler (1923-1968) I", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 23, No: 3, 1968, pp. 241-273.
- ÜLMAN, A. Haluk - Oral Sander, "Türk dış politikasına yön veren etkenler (1923-1968) II", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, Vol. 27, No: 1, 1972, p. 1-24.
- YETKİN, Çetin, *Türkiye'de tek parti yönetimi 1930-1945*, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1983.
- YİLMAZ, Türel, "Cumhuriyet döneminde Türkiye'nin Ortadoğu'ya ilişkin dış politikasının genel bir değerlendirmesi", *Türkiye Günlüğü*, No: 52, 1998, pp. 43-51.

Görüş

Akademik
Bakış

18

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın Van'da Uygulanma Çabaları

The Struggles for Implementing the Six Provinces Reform in the Province of Van

Serhat Aras TUNA*

Öz

Vilayat-ı Sitte Islahatı, 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı'ndan sonra imzalanan Ayastefanos Antlaşması ile gündeme gelmiştir. Ayastefanos Antlaşması yürürlüğe girmemiş fakat ıslahat projesi Berlin Antlaşması'nda da yer almıştır. Özellikle İngiltere başta olmak üzere Fransa, Almanya ve Rusya'nın sıkı takipçisi olduğu ıslahat projesi, Erzurum, Diyarbakir, Bitlis, Van, Sivas ve Mamuretülaziz vilayetlerinde yaşayan Ermenilere siyasi, sosyal, ekonomik, hukuki ve daha birçok alanda yeni haklar verilmesini kapsıyordu. II. Abdülhamid her ne kadar bir süre ıslahat projesini sürüncemede bırakmışsa da 1895'te ıslahat uygulanmaya konmuştur. Islahatın uygulandığı dönemde Van'da büyük bir isyan çıkmıştır. Bu yüzden ıslahat, Van'da bu isyanın etkisi altında kalmıştır. Buna rağmen ıslahat, Van'ın yönetimi ve toplumsal düzene yeni bir çehre kazandırmaya çalışmıştır.

Anahtar Kelimeler: Vilayat-ı Sitte, Islahat, Van, Berlin Antlaşması, Ermeniler

Abstract

The Six Provinces (Vilayat-ı Sitte) Reform, came to the fore with the Treaty of San Stefano, which was signed after the 1877-1878 Ottoman-Russian War. The Treaty of San Stefano did not enter into force, but the reform project was included in the Treaty of Berlin. The reform project, which was especially followed closely by England, France, Germany and Russia, included giving new rights to Armenians living in Erzurum, Diyarbakir, Bitlis, Van, Sivas and Mamuretulaziz provinces in political, social, economic, legal and many other fields. Although Abdülhamid II had put the reform project on hold for a while, reform was put into practice in 1895. During the reform period, a great rebellion broke out in Van. Therefore, the reform was under the influence of this rebellion in Van. Despite this, the reform tried to bring a new face to the administration and social order of Van.

Key Words: Six Provinces, Reform, Van, Treaty of Berlin, Armenians

Makale Geliş Tarihi: 30.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.
Araştırma Makalesi / Künye: TUNA, Serhat Aras, "Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın Van'da Uygulanma Çabaları", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 19-40
Dr. Öğretim Üyesi, Muş Alparslan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, s.bingul@alparslan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5255-9787. Bu makale, yazarın "XIX. Yüzyılın İkinci Yarısında Van" başlığıyla hazırlanan doktora tezinden üretilmiştir.

Akademik
Bakış
19
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Giriş

18. yüzyılda başlatılan reform hareketlerine rağmen Osmanlı Devleti 19. yüzyıla girdiğinde siyasi, mali, askeri ve toplumsal alanlarda birçok sorunla uğraşmaya devam etmekteydi. Tanzimat Fermanı ile devlet ve toplum adına topyekûn bir kalkınma programı hayata geçirilmişse de dönemin mali ve askeri koşulları arzu edilen terakkiye müsaade etmemiştir. Gayrimüslimlerin yaşam standardının yükseltilmesi için Kırım Savaşı sürecinde Islahat Fermanı ilan edilmiş ancak etkisi uzun sürmemiş ve 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ile dengeler yeniden değişmiştir. Savaştan sonra imzalanan Berlin Antlaşması'nın 61. maddesi "Babiâli, Ermenilerin oturdukları vilayetlerin yerel şartları dolayısıyla muhtaç oldukları ıslahat ve düzenlemeleri yapmayı ve Kürtler ile Çerkezlere karşı Ermenilerin emniyet ve huzurlarını korumayı taahhüt" eder şeklinde ibareler içermekteydi.¹ Sadece bu madde dahi Avrupalı devletlerle Rusya'nın ilgi odaklarını 19. yüzyılın sonlarına doğru büyük ölçüde Ermenilere yönelttiğini göstermektedir.

İngiltere, konsoloslar vasıtasıyla ilgili maddenin sıkı bir takipçisi olmuştur. Rusların da devreye girmesiyle Ermenilere dair hususların uluslararası gündem haline gelmesinin yolu açılmıştır.² Aslında Ermeniler, 19. yüzyıl boyunca misyoner ve konsolosların yardımlarıyla dini ve ulusal kimliklerini özellikle okullarda kuvvetlendirmişlerdi.³ Burada gelişen hissiyat, farklı Ermeni çevrelerinde duruma göre taviz, imtiyaz, reform, muhtariyet ve istiklâl elde etme arzusu şeklinde tezahür etmişti.⁴ 1877-1878 Osmanlı-Rus Harbi'nden sonra imzalanan anlaşmalar bu arzuyu daha görünür hale getirmişti. Savaştan sonra Ermeniler başta olmak üzere gayrimüslimlerin şartlarının iyileştirilmesi maksadıyla gelişen Vilayat-ı Sitte Islahat'ı uzun müddet Osmanlı hükümeti ile Avrupalı devletlerin ortak gündemini meşgul etmiştir. Bu gündemin sürdüğü yıllarda Van'da meydana gelen ufak çaplı çatışmalar, 1896 yılında büyük bir isyana dönüşmüştür. Böylece uygulanmaya çalışılan ıslahat Van'da bu isyanın gölgesinde kalmıştır.

Bu çalışmanın amacı Avrupalı devletlerin desteğiyle Ermenilerin yaşam standardının yükseltilmesi ve buldukları coğrafyada daha çok söz sahibi olmalarını sağlamaya çalışan ve büyük ölçüde Erzurum, Van, Diyar-

1 Bilal N. Şimşir, *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2005, s.20.

2 Ahmet Gündüz, Selma Yel, "Ermeni İsyanlarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)", *Hoşgörülen Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Neşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu 22-24 Mayıs 2008, Yay. Haz.: Metin Hülagü vd., c. 4, 2009, s.103-106.

3 Cemal Sezer, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", *Hitit Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı:1-2, 2010, s.58-65. Zeynep İskefiyeli, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", *Akademik İncelemeler*, c. 2, Sayı 1, 2007, s. 234-245.

4 Bayram Kodaman, "II. Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, 2010, s.133.

bekir, Mamuretülaziz, Bitlis ve Sivas'ı kapsayan Vilayat-ı Sitte Islahatı olarak bilinen reformun Van'a nasıl ve ne ölçüde yansıdığına tespitine dairdir. Vilayat-ı Sitte Islahatı ile ilgili doğrudan detaylı çalışmalar olsa da bu çalışmanın örneklemini Van vilayetinden oluşmaktadır. Çalışmada özellikle Dâhiliye Nezareti Tesrî-i Muamelat ve Islahat Komisyonu fonundan istifade edilmiştir.⁵ Çalışmanın birinci bölümde ıslahatın genel çerçevesi ve oluşma şartları, ikinci bölümünde Van'da uygulanan maddeler ve son bölümde de ıslahatın uygulanmasına dair Van'daki dezavantajlar incelenmiştir. Söz konusu alt başlıklara girmeden önce Van'da meydana gelen ve ıslahatı da doğrudan etkileyen 1896 Ermeni İsyanı'na giden sürece genel hatlarıyla değinmekte fayda vardır.

Van ve Hakkâri sancaklarını ihtiva eden Van Vilayeti'nin nüfusu Türk ve Kürtlerden oluşan Müslümanlar ile Ermeni, Nesturi ve az sayıdaki Musevilerden meydana gelmekteydi. Kürtlerin bir kısmı aşiret hayatına dâhildi. Ermeniler ise Gregoryan ve Protestan mezheplerine mensuptu.⁶ 1870'lerden itibaren Ermeni milliyetçi grupları Van'da örgütlenmeye başlamıştır. Osmanlı'nın muhtelif yerlerinde kurulan Ermeni milliyetçi cemiyetlerinin Van'daki örneklerinden biri 1872'de kurulan İttihad ve Halas'tır. Bunu 1878'de Kara Haç Cemiyeti ve daha sonra da 1885'te kurulup Ermeni ihtilali hedefleyen Armenekan Cemiyeti takip etmiştir.⁷ Bu ve benzeri örgütlerin temel hedefi bağımsız bir Ermenistan kurulmasına giden süreci hızlandırmaktı. Ermenilerin Van'da örgütlenmesini kolaylaştıran hususlardan biri Van'ın İran sınırında yer almasıydı. Bu çerçevede Ermenilerin örgütlenmesi için mühim bir merkez olan İran'ın Selmas kazası hududa altı saat uzaklıktaydı. Ayrıca İran'ın Heftvan, Husrava, Diman, Kalehisar ve diğer birkaç yerleşim yeri Van'ın Ermeni köylerine üçer dörder saat mesafedeydi. Adı geçen bu bölgeler, İran toprağı olsa da Rusların işgali altından olduğundan Ermenilere büyük bir kolaylık sağlamıştır. Bu durum Van'a kaçak silah sokulmasını da kolaylaştırmaktaydı. Üstelik Selmas kazası, Ermeni silahlı grupları için bir talimğâh yeri vazifesi de görmekteydi. Silahlı gruplar burada örgütlenip birer ikişer gruplar halinde Van'a giriş yapabilmekteydiler.⁸ Öyle ki Batı İran olarak da adlandırılan bu bölgedeki Ermenilerin hareketlerini kısıtlayabilecek bir otorite olmadığından buradaki Ermeni köy ve kasabaları

- 5 Ali Karaca tarafından hazırlanan ve oldukça kapsamlı olan doktora tezinin yazım aşamasında bu fon araştırmacıların istifadesine kapalıydı. Bkz. Ali Karaca, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, Ankara, 1993, a.g.e., s. 11-12. Yine kapsamlı bir şekilde ıslahat meselesini inceleyen Emel Demir Görür'ün çalışmasının Van Vilayeti bölümü ise büyük ölçüde İngiliz arşivlerine ve Yıldız Sarayı belgelerine dayanmaktadır. Bkz. Emel Demir Görür, *Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyet-ı Sitte ıslahatı (1878-1899)*, TTK Yayınları, Ankara, 2020, s. 305-354.
- 6 Justin McCartey vd., *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, (çev. Batuhan Yoğun), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016, s. 17-28.
- 7 Nejla Günay, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 21-24.
- 8 BOA.YEE, D:13, G:9, Lef:1, 29 Ca 1314 (5 Kasım 1896).

bir nevi özerk yapıda yönetilmekteydi.⁹

Ermeniler, zaman içerisinde müstakil bir Ermenistan düşüncesiyle daha çok motive olmuş ve 1890'larda isyanlar silsilesi başlamıştır. Fakat Ermeniler, isyanlara topyekûn değil kısmen dâhil olmuşlardır. Örneğin, İngiltere'nin Van konsolos yardımcısı bu durumu "Ermeni toplumu devrimcilerden hoşlanmasa da korkularından karşı çıkamadıkları" şeklinde izah etmiştir.¹⁰ Dolayısıyla Ermeni milliyetçi gruplarını destekleyen kesimler olduğu gibi bunların tamamen karşısında olanlar da vardı. Ermeni milliyetçi grupları 1877-1878 Osmanlı-Rus Savaşı ve sonrasında okullar başta olmak üzere birçok yerde propaganda metinleri dağıtarak taraftar toplamaya çalışmaktaydı.¹¹ Propaganda metinlerinin dağıtımı 1896 Van İsyanı sürecinde de devam etmiştir.¹²

Van İsyanı'na giden süreçte 1890'lı yıllar boyunca Van'a İran üzerinden Ermeniler tarafından silah sevkiyatı yapılmıştır.¹³ Bu dönemde hudut üzerinde yaşanan Ermeni-Kürt çatışmaları da giderek artmıştır. Bir yandan da Ermeni ihtilalciler hükümet adına bilgi toplayan Ermenileri öldürmeye başlamıştır. Örneğin, Kigork Çırakyan adlı bir Ermeni, bu maksatla öldürülmüş, bazı cinayetler de faili meçhul kalmıştır.¹⁴ Fakat en çok ses getiren cinayetlerden biri Ermeni örgütlenmesine karşı çıkan Van Piskoposu Boghos'un 1896'da Ermeni Noeli sayılan 18 Ocak gününde ayine gitmek üzereyken öldürülmesidir.¹⁵ Bu yıllarda köylerde karşılıklı baskınlar da yapılmış ve Kürt kıyafeti giyen Ermeni silahlı gruplar Müslümanlar aleyhinde propaganda yapmak amacıyla Ermeni köylerine dahi saldırmıştır.¹⁶ Bir yandan da hem yöneticiler hem de ahali arasında Ermeni silahlı gruplarının Müslüman köylerine topyekûn saldıracağına dair söylentiler dolaşmaya başlamıştır.¹⁷ Hatta 1895'te Van valisi Bahri Bey'e suikast bile düzenlenmiştir.¹⁸ Aynı yıl İstanbul'daki Vanlı ve Muşlu Ermeniler Ermeni Patrikhanesi önünde eylem yaparak buradaki olaylara dikkat çekmeye çalışmışlardır.¹⁹ Bu arada İran üzerinden onlarca Ermeni'nin Van vilayetine geçmek üzere olduğu bilgisi alınmış ve bunların engellenmesi için İran sefaretine bilgi verilmiştir.²⁰ Nihayetinde Van'daki olayları kontrol altına almak için görevlendirilen Sadettin

Aras

- 9 Justin McCartney vd., a.g.e., s. 69.
- 10 TNA.FO. 195/1944, 11 Mart 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 671-672.
- 11 BOA.Y.PRK.DH, D:1, G:11, 13 M 1295 (17 Ocak 1878).
- 12 Justin MacCartey vd., a.g.e., s. 82.
- 13 BOA.Y.PRK.AZJ, D:21, G:40, 11 Ş 1309 (11 Mart 1892).
- 14 BOA.BEO, D:68, G:5089, 18 S 1310 (11 Eylül 1892).
- 15 Justin McCartney, a.g.e., s. 77. Van Konsolos Yardımcısı Williams, Bogos'un katledilmesinde Ermenileri muhtemel şüpheliler olarak göstermiştir. Bkz. TNA. FO. 195/1944, 30/31 Ocak 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'ın Notları.
- 16 BOA.A.MKT.MHM, D:645, G:22, Lef:3, 6 Ca 1312 (5 Kasım 1894).
- 17 BOA.Y.A.HUS, D:330, G:98, 23 Z 1312 (17 Haziran 1895).
- 18 BOA.DH.MKT, D:409, G:61, 2 S 1313 (25 Temmuz 1895).
- 19 BOA.A.MKT.MHM, D:626, G:27, 1 Ra 1313 (21 Eylül 1895).
- 20 BOA.A.MKT.MHM, D:665, G:1, 9 Ca 1313 (28 Ekim 1895).

Paşa'nın tüm çabalarına rağmen 14 Haziran 1896'da Ermeni komitecilerle askerler arasında çıkan çatışmalar büyük bir isyana dönüşmüştür.²¹ Günlerce süren çatışmalar neticesinde olaylara tamamen hâkim olunduğuna kanaat getirilen 6 Temmuz günü sabah namazında herkesin işine gücüne dönmesi kararlaştırılmış, bir yandan da isyanla ilgili tahkikat devam ettirilmiştir.²² İngiltere'nin Van Konsolos Yardımcısı Williams, Ermenilerin bu hareketlerini suç çılgınlığı şeklinde nitelendirmiş ve isyancıları ıslahatın önündeki en büyük engel olarak nitelendirmiştir.²³ 1895'te uygulanma kararı alınan Vilayat-ı Sitte Islahatı, Van'da tarif edilen ortamda hayata geçirilmiştir. Dolayısıyla isyan, ıslahatın Van için uygulanabilirliğini son derece meşakkatli bir sürece dâhil etmiştir.

Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın İçeriği

Vilayat-ı Sitte Islahatı, Berlin Antlaşması'ndan sonra gündemi yoğun bir şekilde meşgul eden Ermeni Meselesi'nin Osmanlı'ya dayattığı bir projedir.²⁴ Özellikle İngiltere'nin Osmanlı Devleti'ne bakış açısı bu antlaşmadan sonra değişmiş ve İngiltere, antlaşma maddelerine dayanarak Osmanlı Devleti'ne ıslahat yapma konusunda baskı kurmuştur. Bu çerçevede 1878'de İstanbul Büyükelçisi Henry Layard aracılığıyla İngiltere, jandarma teşkilatı, mahkemeler ve vergi tahsildarlığı gibi konuları kapsayan bir ıslahat programı açıklamıştır. Fakat Babîâli, önerilen ıslahat maddelerinin uygulanmasını mümkün görmediğinden İngiltere'ye gerekçeli bir cevap vererek projeyi iade etmiştir.²⁵

1880'li yılların ortasına gelindiğinde İngiltere'nin yanı sıra Fransa, Rusya, Almanya, Avusturya ve İtalya büyükelçilikleri ortak paydada buluşarak ıslahat konusundaki düşüncelerini tekrarlamışlardır.²⁶ Nitekim İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Yarbey C. W. Wilson'ın Ermenilerin sakin olduğu yerlerin ıslahına dair hazırladığı 11 Ağustos 1881 tarihli raporu 1895'te yürürlüğe giren ıslahat projesi için temel teşkil etmiştir. 21 Ağustos 1881'de ise Wilson ve Erzurum Konsolosu H. Trotter tarafından yeni bir rapor hazırlanarak Büyükelçi Dufferin'e sunulmuştur. Dolayısıyla İngiltere, Anadolu'da Ermenilerin yaşadığı bölgelerde siyasi, idari, iktisadi, adli ve

görsel

Akademik
Bakış

23

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

21 BOA.DH.TMIK.M, D:7, G:13, Lef:2, 4 M 1314 (15 Haziran 1896). Sadettin Paşa, Teftiş Heyeti başkanı olarak Van'a gönderilmiştir. Burada Kürt aşiretleri ve Ermenilerle görüşmeler yaparak olayları kontrol altına almaya çalışmış, isyandan sonraysa kentin yeniden düzenlenmesine katkı sağlamıştır. Bkz. Sami Önal, *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

22 BOA.DH.TMIK.M, D:9, G:43, 25 M 1314 (6 Temmuz 1896). İsyanın sonuçları için ayrıca bkz. Mustafa Gül, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *OTAM*, Sayı 8, Ankara, 1988.

23 Justin McCartney, a.g.e., s. 79.

24 Ali Karaca, a.g.e., s. 39. Bu hususta ayrıca bkz. Cevdet Küçük, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

25 Emel Demir Görür, a.g.e., 10-15.

26 Emel Demir Görür, a.g.e., 52.

sosyal alanlarda yapılması planlanan ıslahat konusunda daha çok söz sahibi olmak için çabalamıştır.²⁷

1890-1894 yılları arasında Vilayat-ı Sitte'de birçok Ermeni olayının vuku bulmasından dolayı ıslahat projesine dair görüşmeler kısmi bir duraklama sürecine girmiştir.²⁸ Hükümetin bir süre önerilen projeleri kabul etmemesi üzerine Avrupalı devletler adına önce Almanya sonra da Rus elçileri aracılığıyla vali atamaları, asayişin sağlanması, siyasi suçluların affı, jandarma teşkilatının düzenlenmesi ve çatışmalarda zarar gören ahalinin masraflarının karşılanmasına yönelik bir proje metni II. Abdülhamid'e sunulmuştur. Projeyi inceleyen Sultan, hükümler hakkı dâhil birçok hususa hanel getirdiği düşüncesiyle bunu reddetmiştir. 1895'in haziran ayında ilgili büyükelçiler, Babiâli'ye uyarıda bulunarak ıslahat için tatmin edici bir cevap istemişlerdir. II. Abdülhamid, bu devletlerin isteklerine yatkın olan Cevat Paşa'yı azlederek yerine Said Paşa'yı sadrazam yapmış ve hükümete daha önce sunulan 40 maddelik proje üzerinde çalışılmaya başlanmasını sağlamıştır. Büyük bir titizlik ve dikkatli bir tercümeyle ele alınan 40 madde, padişahın da ekleme-çıkarmalarıyla düzenlenmiş ve ilgili büyükelçilerle irtibata geçilmiştir. Bu esnada Avrupalıların tepkisine rağmen II. Abdülhamid, Yaver-i Ekrem Müşir Şakir Paşa'yı Anadolu Vilayat-ı Umum Müfettişliği'ne atamıştır. Böylece müşterek çalışmalarla üzerinde uzlaşılan 32 maddelik reform projesi, Anadolu'da Şakir Paşa, İstanbul'da ıslahat Komisyonu ve ıslahata dair hususların hızlandırılmasından sorumlu Tesri-i Muamelat Komisyonu tarafından hayata geçirilmek üzere kabul edilmiştir.²⁹

ıslahat projesinin maddelerine göre vilayetlerde gayrimüslim birer vali yardımcısı, sancak ve kazalarda gayrimüslim mutasarrıf ve kaymakam yardımcıları atanacak, yine nüfus nispetinde muhtelif dairelere memurlar istihdam edilecek, idare meclislerinde vilayet nizamlarına uygun şekilde seçimler yapılacak, nahiye teşkilatlarında gayrimüslim müdür yardımcıları bulunacak, nahiyelerde sadece bir sınıf halk yaşıyorsa tüm görevliler o sınıftan olacak, adliye, jandarma, polis ve köy bekçileri gibi görevliler yine Müslüman ve gayrimüslim nüfusa göre belirlenecek, hapisanelere dair düzenlemeler yapılacak, aşiretlerin ve Kürtlerin teftişi sağlanacak, Hamidiye Süvari Alayları'nın silah taşımaları bazı şartlara bağlanacak, emlak senetleri, vergi tahsilatı ve aşara dair düzenlemeler yapılacaktır. Bütün bu maddelerin kontrol ve denetimi içinse Teftiş Komisyonu kurulacaktır.³⁰

Şakir Paşa, ıslahatın uygulanması maksadıyla 23 Ağustos 1895'te İstanbul'dan ayrılarak ıslahat bölgesine hareket etmiştir. Trabzon aracılığıyla öncelikle Erzurum'a geçen paşa, 1896 yılının eylül ayında Van'a ulaşmış-

27 Mustafa Turan, Emel Demir Görür, "İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson ile Erzurum Konsolosu Henry Trotter'ın Ermenilerle Meskûn Bölgelerin ıslahına Yönelik Hazırladıkları ıslahat Projeleri", *OTAM*, Sayı 44, 2018, s. 329.

28 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 91.

29 Ali Karaca, a.g.e., s. 47-57.

30 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 141-146.

tır.³¹ Bu esnada ıslahatın yürütülme şekline dair hükümet, vilayetlerle sıkça temasta bulunmuştur. Ekim 1895'te vilayetlere gönderilen bir talimatta, Tanzimat ve Islahat Fermanlarının Osmanlı tebaası için başlattığı reform sürecine vurgu yapılarak hâlihazırda memleketin kalkınması için eğitimden, sanayiye, ticaret ve tarıma kadar her alanda gelişmenin sağlanmaya çalışıldığına dikkat çekilmiştir. Vilayetlerle paylaşılan bu hususların kabul edilmesi ve yayılması için gazetelere ilan verilmesi de kararlaştırılmıştır.³² Nitekim Osmanlı arşiv vesikalarına yansıdığı itibarıyla ıslahata dair pozitif yaklaşım Alman gazetelerinde de yer edinmiş ve bu ıslahatın Osmanlı eliyle yapılmasının olumlu sonuçlar doğuracağı görüşü hâkim kılınmıştır.³³

Islahat Kapsamında Van'da Hayata Geçirilen Hususlar

Şakir Paşa, ıslahat için Van'a geldiğinde vilayetin mali kaynakları neredeyse bitmişti ve ahali oldukça zor duruma düşmüştü. Şakir Paşa'nın öncelik verdiği hususlardan biri Müslüman ve Ermeniler üzerinde güvenlik duygusu oluşturmaktı. Gerekli tedbirlerin alınmasından sonra idari işlerden başlanmak üzere ıslahat programına geçilmiştir. Paşa, vilayette görevlendirilecek Müslim ve gayrimüslimlerin seçimi için Vilayet Naibi Hafız Bey başkanlığında, Müslim ve gayrimüslimlerden oluşan bir komisyon teşkil ettirmiştir. Adliye, belediye, posta idaresi gibi kurumların bütçeleriyle faaliyetleri incelenmiş, bunların beklemede olan işlemleri hızlandırılmıştır.³⁴ Van'daki kurumlarda yapılan tahkikatta genelde mali usulsüzlüklere denk gelinmiştir. Örneğin, Van Belediyesi sandığında 1.365 kuruş olması gerekirken hiç para kalmadığı tespit edilmiştir. Yine vakıf defterlerinin de usule uygun tutulmadığı ve Defter-i Hakani Dairesi gelirlerini oluşturan vergilerde de bakaya kaldığı rapor edilmiştir.³⁵

Islahat projesine göre nüfus nispetinde memur ve güvenlik güçleri istihdam edilecekti. Şakir Paşa'nın yaptığı tahkikatta 200.000 olarak belirlenen Van nüfusunun 103.000'i Müslümandı. Dolayısıyla bu oran neredeyse yarı yarıya memur atanması ve dolayısıyla mevcut Müslüman memurlardan çoğunun görevine son verilmesi anlamına gelmekteydi. Bu yüzden Şakir Paşa, idari taksimatın düzenlenerek nüfusun dengelenmesi gerektiği düşüncesindeydi. Van vilayeti için başlangıçta toplam 1.100 jandarma ve polis kontenjanı ayrılması planlanmıştı. Bunların masrafı bir yana isyanın da etkisiyle 550 kadar Hristiyan'ın eline silah vermenin tehlikeli bir iş olduğunu düşünen Şakir Paşa, nüfusun yeniden tespiti için tahkikat yapılmasını uygun görmüştü.³⁶ Nüfusun nizami bir şekilde belirlenmesi hayati önem taşımaktaydı.

31 Emel Demir Görür, a.g.e, s. 149-153.

32 BOA.TFR.İ.M, D:1, G:3, 5 Ca 1313 (24 Ekim 1895).

33 BOA.Y.PRK.TKM, D:36, G:49, 14 C 1313 (2 Aralık 1895).

34 Ali Karaca, a.g.e, s. 128-140.

35 Emel Demir Görür, a.g.e, s. 314-315

36 BOA.Y.EE, D:81, G:22, 25 Ş 1313 (10 Şubat 1896). "Nisbet-i mezkure nazara alınacak olursa jandarma ve polis teşkilatında hayli mühim bir miktar Hristiyan polis ve jandarma sekene idhali ve memurin-i hükümetten pek çoğunun ihracıyla yerine Hristiyan tayin olunmak gibi bir hücneti (ayıp) tevliid edecektir."

Özellikle Van'daki konargöçer Kürt aşiretlerinin nüfus sayımlarına düzenli bir şekilde dahil edilememesi bu tür durumlarda hükümetin elini son derece zayıflatıcı etkiye sahipti.

Islahat projesi yürürlüğe konulduğunda Van'da isyan patlak verdiğinden ıslahat maddelerine dair topyekûn bir girişimde bulunulamamıştır. Aşiretlerin tepkisi üzerine Van valisi ıslahat maddelerinden silah taşıma yasağı, Ermenilerden zaptiye istihdamı ve nahiye teşkilatının düzenlenmesine dair maddelerin ertelenmesini dahi teklif etmiştir.³⁷ İsyanın da etkisiyle asayişin kesin bir şekilde sağlanamaması üzerine Meclis-i Vükela tarafından ıslahatın Van'da ağırdan alınması kararlaştırılmıştır.³⁸ Bazı hususlarda Kürt aşiretlerinin tepkisinden çekinilmesi "işleri ağırdan alma" mevzusuna yön vermiştir.³⁹ Bunun farkında olan Şakir Paşa, hudut güvenliğinin sağlanması, Ermenilerin faaliyetlerinin gözetlenmesi ve silah taşıma gibi konularda aşiretlere nasihatlerde bulunmak üzere Eleşkirtli Ahmet Paşa'yı görevlendirmiştir.⁴⁰ Bir yandan da Sadettin Paşa aşiretlerle görüşerek silah taşıma yasağının sadece şehir ve kasaba merkezleriyle sınırlandırılıp silah ruhsatı sorgusunun da olayların bitiminde devreye sokulmasını önermiştir.⁴¹

Van'da ıslahat projesinden verim elde edilmesinin en etkili yolu düzenli bir yerel maliyeye sahip olmaktı. Vilayetin kısıtlı bütçesinin açık vermesi, askeri birliklerin sevki ve görev başında tutulmalarını engellediğinden Musul vilayetinden bir miktar para aktarılarak maliyenin ıslahına çalışılmıştır.⁴² Mali yetersizlik ve ahalinin tepkisinden dolayı 1896'nın sonuna gelindiğinde henüz jandarma, polis ve zabita hususlarında bir gelişme sağlanamamıştı.⁴³ Yine de ıslahat projesi gereği gayrimüslimlerin jandarma alaylarına alınması için kontenjan ayrılmıştı.⁴⁴ Nitekim Tesri-i Muamelat Komisyonu, her vilayetin kendine has demografik ve siyasal yapısının göz önünde bulundurularak jandarma teşkilatının ayrı ayrı tetkik edilmesi ve yerel unsurlara dikkat edilmesi gerekliliğini vilayetlere bildirmişti.⁴⁵ Bir süre sonra vilayetlerden giden bilgiye göre Sivas vilayetinde polis teşkilatı kurulmuş, Erzurum ve Bitlis'te tahkikat devam etmekteydi. Diyarbakır, Mamuretülaziz ve Van vilayetlerinde ise görevlendirilecek polislerin sayısında düzenlenme yapılmıştır. Bu kapsamda Van'ın kontenjanı 34'ten 37'ye çıkarılmıştır. Bu teşkilatların tümüne toplam 569.638 kuruş bütçe de tahsis edilmiştir.⁴⁶ Fakat Van'daki kolluk kuvvetleri sayısında sürekli düzenleme ihtiyacı hissedilmiştir. Zira Şakir Paşa, bir süre sonra Van'a 71 polis atanmasına karar vermiştir. Buna rağmen

- 37 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:8, 18 L 1313 (2 Nisan 1896).
 38 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:20, 16 S 1314 (27 Temmuz 1896).
 39 BOA.MV, D:87, G:20, 6 Za 1314 (8 Nisan 1897).
 40 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 344.
 41 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:10, 24 L 1313 (8 Nisan 1896).
 42 BOA.DH.TMIK.S, D:10, G:62, 4 S 1314 (15 Temmuz 1896).
 43 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:41, 2 Ca 1314 (9 Ekim 1896).
 44 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:96, 6 C 1314 (12 Kasım 1896).
 45 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:49, 8 Ca 1314 (14 Ekim 1896).
 46 BOA.YA.RES, D:83, G:89, 15 Ca 1314 (22 Ekim 1896).

komiserlerle birlikte henüz 34 kişi istihdam edilebilmişti. İstenilen miktarda istihdam yapılması bütçeyle ilgili olduğundan Van vilayeti, polislere ödenecek maaşların karşılığı olan paranın kullanımı için hükümetten onay istemiştir.⁴⁷ Bir süre sonra Van vilayetinde bir baş komiser, 3 ikinci ve 20 de üçüncü sınıf komiser ile 47 polis olmak üzere toplam 71 kişiden oluşan bir teşkilat kurulmuştur. Bunlardan 23 kişi gayrimüslimdi. Baş komiserler 1.200, ikinci sınıf komiserler 650 ve üçüncü sınıf komiserler ise 350 kuruş maaşla görevlendirilmiştir. Polislerin maaşı ise 250 kuruş olarak belirlenmiştir.⁴⁸

Jandarma ve polis teşkilatına gayrimüslimlerin alınması ıslahat dâhilindeki en mühim hususlardan biri olduğundan bu işin bir an evvel nihayete ermesi için vilayetler, Teftiş Heyeti ve merkezi hükümet arasında yoğun görüşmeler yapılmıştır.⁴⁹ Bu dönemde Van'da jandarma alayı üç tabura ayrılmıştır. İkişer bölüklük taburlar Van ve Hakkâri sancaklarına ve altı bölükten müteşekkil seyyar tabur vilayet merkezine bağlanmıştır. Zabitan alayı mevcudu 1.051 nefere göre düzenlenmiştir. Alaylarda nüfusa göre %33 oranında gayrimüslimlerin kaydedilmesi kararlaştırılmıştır.⁵⁰ Böylece jandarma teşkilatına 608 Müslüman, 208 Ermeni ve 89 Nesturi için kontenjan açılmıştır.⁵¹ Bu arada sivil kurumlarda da atama işleri devam etmekteydi. 1896 itibarıyla Van merkezindeki çeşitli dairelerde 438 memur bulunmaktaydı. Van'daki gayrimüslimler için ayrılan 146 kişilik kontenjan dolmadığından bunların istihdam işleriye devam etmekteydi.⁵² Van valisine göre bu işlemin bir türlü tamamlanamamasında gayrimüslimlerin memuriyete rağbet göstermemeleri etkiliydi.⁵³ Bunun sebeplerinden biriye Hınçak Teşkilatı'nın Hristiyanların devlete muhalefet etmesini teşvik ederek bunların devlet kademelerinde görev almalarını engellemesiydi.⁵⁴

Islahat, aşar ve vergi sisteminin de bir düzene sokulmasını kapsamaktaydı.⁵⁵ Özellikle Hamidiye mensubu aşiretlerden yıllarca vergi tahsil edilememesi sonucunda yüksek miktarda bakaya oluşmuştu. İngiltere'nin Van konsolos yardımcısı, Hamidiye Alayları'na mensup aşiretlerden vergi toplanmanın ancak silah zoruyla mümkün olduğunu ve bunun da muhtemel bir "Kürt Meselesi" doğuracağını kendi hükümetine aktararak bu husustaki zor-

47 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:15, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

48 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:113, 3 C 1314 (9 Kasım 1896). Bir başka yazışmada gayrimüslim polislerin sayısı 21 olarak geçmektedir. Bkz. Ali Karaca, a.g.e., s. 153. Emel Demir Görür'ün ifade ettiği verilerde ise bu sayı 22'dir. Bkz. Emel Demir Görür, a.g.e., s. 337.

49 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:11, 28 Ca 1314 (4 Kasım 1896).

50 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:99, 27 Ca 1314 (3 Kasım 1896).

51 Ali Karaca, a.g.e., s. 152.

52 BOA.DH.TMIK.S, D:4, G:111, 17 B 1314 (22 Aralık 1896).

53 BOA.DH.TMIK.S, D:7, G:29, 20 N 1314 (22 Şubat 1897).

54 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 336.

55 BOA.Y.EE, D:131, G:13, 16 L 1313 (31 Mart 1896).

luğa dikkat çekmiştir.⁵⁶ Bu dönemde Hamidiye Alayları'na mensup aşiretlerin vergi miktarları yüz binlerce kuruşa denk gelmekteydi.⁵⁷ Islahata göre alaylıların talimler dışında silah taşınması da yasaklanıyordu. Aşiretler ise çeşitli söylentilerin etkisi ve komitecilerin kışkırtmasından dolayı Ermenilere karşı savunmasız kalacakları korkusuyla bu yasağı reddetmekteydiler.⁵⁸

Vilayat-ı Sitte'nin bir diğer ihtiyacı da köylerde okullar açılmasıydı. Yeni yapılan mekteplere özellikle gayrimüslim çocukların yönlendirilmesinde çaba sarf edilmiştir.⁵⁹ Buradaki maksat etkin bir şekilde faaliyet yürüten misyoner okullarının önüne geçmek ve gayrimüslimleri Osmanlılık bilinciyle yetiştirmektir. Bir yandan da Müslüman çocuklar dini kaideleri dahi öğrenecek mekteplerden mahrum olduğundan her nahiyeye birer iptidai mektebinin kurulması kararlaştırılmıştır. Fakat nahije teşkilatı meselesinin nihayete ermemesinden dolayı bu husus ağır işlemiştir. Ayrıca her vilayette okul sayısına dair istatistiklerin de düzenlenmesi gerekmiştir. Şakir Paşa ve vilayet yöneticilerinin istişaresi sonucunda bu okulların ahalinin yardımıyla yapılması ve muallimlere maarif bütçesinden elverdiğince maaş bağlanmasına karar verilmiştir.⁶⁰ Tesri-i Muamelat Komisyonu da maarif konusunda tutumlu davranılması ve ahalinin yardımıyla en ekonomik yollardan tedrise bir an evvel başlanmasını vilayetlere bildirmiştir.⁶¹ Bu dönemde Van Maarif Sandığı'nda açıklar tespit edildiği gibi okullaşma oranı ve öğrenci sayıları da Ermeniler lehineydi.⁶² Örneğin, 13 Müslüman mektebindeki öğrenci sayısı 470 iken 9 gayrimüslim mektebindeki öğrenci sayısı 810 kişiydi. Muallim sayıları da öğrencilere orantılı olarak gayrimüslim okullarında daha fazlaydı.⁶³ Bu hususta ıslahatın faydası ise Müslüman eğitim kurumlarının söz konusu durumunun üst düzey bürokraside gündeme gelmesiydi. Zira 1892'deki verilere göre, Van'daki Müslüman köylerinin hiçbirinde yeni usule uygun mektep yoktu. Bu yüzden de çocuklar talim ve terbiyeden mahrum kalmıştı. Maarif Nezareti buna çare olarak köylerdeki eğitimi imamların idaresine vermeyi ve imam olmayan köylere de bu maksatla imam gönderilmesini uygun bulmuştu.⁶⁴ 1900 yılına gelindiğinde dahi Vilayat-ı Sitte'de teşkil edilmesi gereken okullara dair bir istatistikte Van için 50 okula ihtiyaç vardı. Bu ihtiyaç uzun süreden beri devam etmekteydi. Bu hususta vilayetten ne kadar talep olmuşsa da merkezi hükümetin onayı ve yardımını beklemekten başka bir çare kalmamıştı.⁶⁵

Islahat kapsamında Van'da ele alınan bir diğer husus da petrol saha-

- 56 TNA.FO. 195/2021, 10 Ocak 1898, Van Konsolos Yardımcısı Captain (Yüzbaşı) Elliot'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 323-330.
- 57 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 318.
- 58 BOA.A.MKT.MHM, D:676, G:20, Lef:3, 17 Ş 1313 (2 Şubat 1896).
- 59 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:55, 10 Ca 1314 (17 Ekim 1896).
- 60 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:5, 29 Ca 1314 (5 Kasım 1896).
- 61 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:27, 2 C 1314 (8 Kasım 1896).
- 62 Ali Karaca, a.g.e., s. 143
- 63 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 324.
- 64 BOA.MF.MKT, D:142, G:90, 21 L 1309 (19 Mayıs 1892).
- 65 BOA.DH.TMIK.S, D:32, G:47, 22 S 1318 (21 Haziran 1900).

ları ve Van Gölü'nde ulaşımı. Bu kapsamda Bargiri (Muradiye) ve Gevaş taraflarında petrol madenleri tespit edilmiştir. Şakir Paşa petrol dâhil Van'da bulunan madenlerin işletilip yerel ve merkezi hazineye katkı sağlaması için önerilerde bulunmuştur.⁶⁶ Şakir Paşa'nın önerileri üzerine ilgili nezaretlerle irtibata geçilerek keşifler başlatılmıştır.⁶⁷ Şakir Paşa, Van ve çevresindeki madenlerin tetkik amacını "Van, Bitlis ve Erzurum havalisinin eşkiyalığa karşı korunması ve ahalinin servetinin artırılması ile geçimlerini sağlama-larına yardımcı olmak üzere Van Gölü'nde birkaç vapur tedariki ve bunlara gerekli kömür ve demir gibi o civarda bulunan madenlerin tetkik ve kullanımı elzemdır" şeklinde açıklamıştır.⁶⁸ Böylece Şakir Paşa, maden tetkiki ve vapur işletmeciliğini memleketin refah seviyesinin artırılması ve asayişin sağlanmasıyla eşdeğer görmüştür. Bu yüzden de Van ve çevresinde detaylı bir maden araması yapılmıştır.

1896 yılının sonlarına doğru hükümet tarafından Şakir Paşa'ya ıslahatın son durumu sorulmuştur.⁶⁹ Bütün vilayetlere dair genel bir rapor şeklinde verilen cevaba göre ıslahatın durumu şu şekildeydi: Islahatın ilk dört maddesi olan yöneticilerin atanma hususu icra edilmişti. Müslim ve gayrimüslim memurların nüfus nispetine göre atanmaları ise vilayetlere yeniden telkin edilmişti. Nahiye teşkilatına dair maddelerse kısmen icra edilmişti. Nahiye teşkilatının her yerde hayata geçirilememesinin sebebi Van örneğinde olduğu gibi siyasal koşulların uygunsuzluğu ve köylerin birleştirilmesi ya da ayrıştırılması usulüyle tesis edilmesi gereken nahiyeler için belirlenen usulün karmaşıklığıydı. Yine rapora göre vilayetlerde adliye ile ilgili maddeler yürürlüğe girmişti. Van hariç diğer vilayetlerin polis ve jandarma teşkilatları tertip edilmişti. Köy bekçilerine dair Şakir Paşa bir plan hazırlamışsa da nahiye teşkilatının düzensiz işlemesinden dolayı bir sonuca varılamamıştı. Bütün vilayetlerde Tahkikat-ı Evveliyeye komisyonları teşkil edilmiş ve yaylak-kışlak kullanımında aşiretlerin asayişsizliği için önlemler alınmıştı. Gerekli görülen yerlerde gayrimüslim tahsildar heyetleri kurulmuş fakat bunların memuriyetleri henüz onaylanmamıştı. Aşar ihalesi ise çoğu yerde devlet malının yüklü miktarda zimmete geçirilmesinden dolayı uygulanmamıştı ve bu yüzden ahali sürekli şikâyet halindeydi.⁷⁰

Üzerinde tarih bulunmayan ve içeriğinden hareketle 1897 yılının ortalarına doğru hazırlandığı anlaşılan ve "Islahat layihasına tevfikân Vilayat-ı Sitte-i malumede vuku bulan icraata dair hülasa" başlığıyla hazırlanan bir diğer raporda ise söz konusu hususlara dair gelinen aşamanın detaylarına yer verilmiştir. Buna göre her vilayete bir gayrimüslim vali yardımcısı tayin edilmişti. Ayrıca kaymakamların seçiminde Şakir Paşa dikkatli davranmış ve teftiş komisyonundan onay verildikten sonra bunlar memuriyetlerine baş-

66 Ali Karaca, a.g.e., s. 147-149.

67 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 346.

68 BOA.Y.EE, D:81, G:43, Lef:2, 15 L 1315 (9 Mart 1898).

69 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:65, 11 Ca 1314 (18 Ekim 1896).

70 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:71, 12 Ca 1314 (19 Ekim 1896).

lamışlardı. Nüfus oranına göre memur atanacağından Van'a 146 gayrimüslimin istihdamı gerekmiştir. Fakat bir süre sonra posta yoluyla gönderilen tahrir cetvellerine göre tüm vilayetlerde düzenleme yapılmış ve Van'a 41 kişinin denk düştüğü anlaşılmıştır. İdare meclislerinin faaliyete başlaması hususunda ise Şakir Paşa gerekli talimatları yerine getirmişti. Beş vilayetin nahiye teşkilatı defterleri ve müdürlerinin seçimine dair hususlar, Teftiş Komisyonu'nda tetkik edildikten sonra uygunluğuna göre kabul ve tasdik işlemlerinden geçirilmiş ya da düzenlenmek üzere vilayetlere geri gönderilmişti. Fakat Van vilayetince bu defterler henüz düzenlenememişti.⁷¹

Söz konusu rapora göre vilayet, liva ve kaza merkezlerinde bulunacak polis teşkilatları tüm vilayetlerde düzenlenmiş, Van'ın kontenjanı yeniden belirlenmiştir. Polis ve jandarmalar Müslim ve gayrimüslim nüfus oranına göre belirlenerek görevlendirilmişti. Beş vilayetin polisleri için gerekli işlemlere dair harekete geçilmesi vilayetlere bildirilmişti. Fakat Van bu hususta da hariç tutulmuştu. Zira polis miktarı da nahiye teşkilatının düzenlenmesine bağlıydı. Bu yüzden her nahiye merkezine bir polis tayini icap ediyorsa da nahiyelerin adet ve mevkileri tespit edilmedikçe polis tayini mümkün olmayacağından bunların seçim ve tayinlerinin nahiye teşkilatının son halini almasına göre belirlenmesi kararlaştırılmıştı. Tüm vilayetlerde jandarma ve zabıta istihdamı da kararlaştırılmıştır. Bu çerçevede jandarma maaşlarının nizamiye askerinden fazla ve zabitan maaşıyla aynı olması gerektiği mahallerine tebliğ edilmiştir. Jandarmanın görevlerine dair seraskerlikten bir nizamname de düzenlenerek Meclis-i Mahsus-ı Vükela'ya havale edilmişti. Teftiş Komisyonu'nca vilayetlerde istihdam olunacak jandarmanın oranları da belirlenmişti. Buna göre Van'da 347 Hristiyan'ın istihdamı icap etmiştir. Bu husus vilayetlere tebliğ edilmişse de gayrimüslimlerden yeterli başvuru yapılmamıştı. Bu yüzden boş kalan kontenjanların dolması için uzun bir süre gayrimüslimlerin başvuru yapmalarına imkân tanınmıştı. Ayrıca huzur ve asayişin muhafazası ve postaların idaresi hususlarının jandarmalara bırakılması da vilayetlere tebliğ edilmişti.⁷²

Köy bekçilerinin belirlenmesinin ise nahiye teşkilatının tamamlanmasından sonra yapılması Teftiş Komisyonu'nca uygun bulunmuştu. Bu çerçevede Diyarbakir, Mamuretülaziz ve Bitlis vilayetlerinde geçici köy bekçileri atanmıştı. Bunların silah taşıma ve elbiseleriyle ilgili Teftiş Komisyonu tetkikte bulunmuştu. Hapishane ve tevkifhanelere dair nizamların uygulanması için de vilayetlere tebligat gönderilmişti. Bu iş Şakir Paşa tarafından özellikle takip edilmiştir. Hapishanelerin durumu için Bitlis ve Mamuretülaziz vila-

71 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-1. Van vilayetinde Gevaş ve Şatak (Çatak) kazalarına gayrimüslim kaymakam yardımcıları atanmıştı. Bkz. BOA.DH.TMIK.S, D:4, G:14, 2 B 1314 (7 Aralık 1896).

72 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-2.

yetlerinden gerekli bilgiler gönderilmiş Van dâhil diğer vilayetlerden ise hükümete bir malumat gönderilmemişti. Tahkikat-ı Evveliyeye heyetleri bütün vilayetlerde teşkil edilmiş ve bu heyetlerde görevlendirilen memurların vazifelerine dair tanzim edilen nizamname, usulen Şura-yı Devlet tarafından tetkik edildikten sonra Teftiş Komisyonu'nca müzakere edilmişti.⁷³

Rapora göre aşiretlerin yaylak ve kışlaklara giderken yanlarına asker verilmesi hususu da tüm vilayetlere bildirilmişti. Ayrıca aşiretlerin silah taşımalarına dair bir nizamname kaleme alınarak Zaptiye Nezareti'ne havale edilmişti. Fakat nizamname, henüz Nezaret tarafından düzenlenmediğinden ve bir önceki sene olaylar yaşandığından silah yasağı geçici süreyle şehirlerde uygulanmakta olup şehir dışında ise silah taşınmasının sorun teşkil etmeyeceği Şakir Paşa tarafından rapora eklenmiştir. Söz konusu nizamnamenin neşrine kadar alınacak tedbirler ise Teftiş Komisyonu'nca vilayetlere tebliğ edilmişti. Hamidiye Alayları'na mensup şahısların talimlere dışında silah taşımaları ve üniforma giymelerine dair yasaklar da vilayetlere bildirilmişti. Ayrıca vilayet idarecilerinin bu tür hususlarda dikkatli davranması gerektiği kendilerine defaaten hatırlatılmıştı. Islahat kapsamında emlak senetlerinin tetkik ve kontrolü için vilayetlerde emlak komisyonları da kurulmuştu. Bu komisyonların vazifelerine dair kaleme alınan nizamname, muhataplarına tebliğ edilmişti. Zaptiye kuvvetlerinin dışında bütün vilayetlerde tahsildar heyetleri de kurulmuştu. Buna göre Erzurum'da 88, Sivas'ta 155, Bitlis'te 80, Mamuretülaziz'de 88, Diyarbakır'de 87 ve Van'da 68 adet tahsildar, nüfus nispetine göre tayin edilmişti. Tahsildarların görev başlamaları için bir talimat kaleme alınarak 13 Ocak 1897'de mahallerine gönderilmişti. Ayrıca aşarın köy köy iltizam ve ihalesi hakkında da vilayetler bilgilendirilmişti.⁷⁴ Buna rağmen ıslahata dair cetveller vilayetlerden düzenli bir şekilde gönderilmediğinden ve ıslahat maddelerinin vilayetlerin hususiyetlerine göre tanzim edilmesinden ötürü özellikle Müslim ve gayrimüslim memur, polis ve jandarma sayıları ile diğer hususların değişkenlik göstermiş olması kuvvetle muhtemeldir. Zira vilayetlere cetvellerin 18 Mayıs 1897'ye kadar göndermeleri için süre tanınmıştır. Dolayısıyla ıslahatın uygulanma safhası yoğun bürokratik yazışma ve ani değişimlerin gölgesinde geçtiğinden ataması planlanan memur ve kolluk kuvvetlerine dair sayıların net ve nihai olmadığını belirtmekte fayda vardır.

Islahat heyetinin ilgilendiği hususlardan biri de adli işlerdi. Adliye müfettişlerinin hem Vilayat-ı Sitte hem de buranın dışındaki bölgelerde yaptığı tahkikatta bir takım yargısız mahkûmiyet kararlarının verildiği anlaşılmıştır. Tesri-i Muamelat Komisyonu bu türden yargulamaların kabul edilemezliğine dikkat çekerek tutuklu bulunan şahısların 15 gün içinde mahkûmiyet veya beraatlarının mahkeme sonucuyla belirlenmesini ve bu işi 15 günden fazla uzatan memurların ise isimlerinin vilayetler tarafından bildirilmesini

73 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-3.

74 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:82, Lef: 2-3.

emretmiştir.⁷⁵ Suçluların davalarıyla ilgilenen heyetlerden biri de Tahkikat-ı Evvelîye idi. Bu heyet çok önemsendiği için heyet azalarının vazifelerini yapmak üzere daimî surette zabıta ve polis dairelerinde bulunmaları gerekmiştir. Bu yüzden mühim olaylara bakan bu heyetin uzaktan bu işleri yürütmesine kesinlikle müsaade edilmemiştir. Bu heyetin azaları, mevcut memurlar arasından valinin seçtiği iki kişiden oluşmuştur. Heyetin vazifesi şüphelilerin kanunsuz bir şekilde yargılanma, kötü muamele ve tevkif edilenlere dair suiistimallerin önüne geçmektir.⁷⁶ Bu dönemde Van vilayetinde tutuklu 82 kişiden 15 gün içinde 28'i mahkûm edilmiş ve 16'sı da beraat etmiştir. Geriye kalanların muhakemeleri her ne kadar süratle sürmüşse de adliye memurlarının rahvet içinde bu işi yaptıklarına dair şikâyetler de olmuştur.⁷⁷

Van'da serbest bırakılan bazı şahısların işlemlerinin hızlandırılmasında Ermeni murahhasının yaptığı başvurular etkili olmuştur. Zira murahhasın verdiği malumata göre bazı şahısların politik bir tarafları yoktu.⁷⁸ Van İsyanı'na karıştığı halde hükümete bireysel başvuru yaparak pişmanlığını dile getirenlerin de affedildiği görülmektedir.⁷⁹ Nitekim 26 Ağustos 1895 tarihli bir ilana göre cinayete karışanlar istisna tutulmak üzere "politikadan" dolayı tutuklanmış Ermenilerin serbest bırakılmasına dair genel bir af yayınlanmıştır. Bu af, II. Abdülhamid'in daha önce de gündeminde olmasına rağmen ancak 23 Temmuz 1895'te çıkarılmıştı. Bu kişilerin bir daha suça bulaşmayacakları teminat altına alındıktan sonra başlangıçta İstanbul'daki mahkûmlar serbest bırakılmış daha sonra ise bu ilanın tüm vilayetlere bildirilmesi sağlanmıştır.⁸⁰ Van'da genel affın uygulanması isyandan sonrasına denk gelmektedir. Af kanununa göre 23 Aralık 1896'da 20 kişi tahliye edilmişti. Kanun gereği serbest bırakılanların fotoğraflarının çekilip İstanbul'a gönderilmesi gerekmekteydi. Fakat Van'da fotoğrafçı olmadığından İngiltere konsolosundan yardım istenmiştir.⁸¹ Resimlerin bir kısmı İstanbul'a gönderilirken birkaç kopyası da vilayette tutulmuştur.⁸² Yapılan tahliyeler, Ermeni yöneticileri memnun etmiş ve Van murahhasa vekili bu maksatla Dâhiliye Nezareti'ne bir teşekkür telgrafi göndermiştir.⁸³ Bu durum aynı zamanda ahalide de sevinçle karşılanmıştır. Zira olaylara fiilen katılanlar olduğu gibi şüphe üzerinden gözaltına alınanlar da vardı.⁸⁴ Konsolosların da yakından

75 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:85, 21 Ca 1314 (28 Ekim 1896).

76 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:3, 25 Ca 1314 (1 Kasım 1896).

77 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:79, 9 C 1314 (15 Kasım 1896).

78 BOA.DH.TMIK.M, D:19, G:12, 11 Ca 1314 (18 Ekim 1896).

79 BOA.DH.TMIK.M, D:24, G:16, 16 C 1314 (22 Kasım 1896).

80 Servet-i Fünûn, c. 9, Numara 234, 13 Temmuz 1311 (26 Temmuz 1895).

81 BOA.DH.TMIK.M, D:27, G:13, 30 B 1314 (4 Ocak 1897).

82 BOA.DH.TMIK.M, D:28, G:12, 10 N 1314 (12 Şubat 1897).

83 BOA.DH.TMIK.M, D:27, G:42, 2 Ş 1314 (6 Ocak 1897).

84 BOA.DHTMIK.M, D:24, G:64, 8 Ş 1314 (12 Ocak 1897).

takip ettiği bu davalarda tutuklanan bir kısım Ermeniler İran'ın yardımlarıyla ele geçirilmişti.⁸⁵ Van'daki mahkûmlar serbest bırakıldıktan sonra bile güvenlik maksadıyla bir süre denetim altında tutulmuşlardır.⁸⁶ Böylece ıslahat projesi dahilindeki adli işler, Van İsyanı'nın etkileriyle birlikte uygulanmaya çalışılmıştır.

Söz konusu icraattan başka ıslahat kapsamında birtakım düzenlemeler daha yapılmıştır. Bu kapsamda emlak senetlerinin tetkik ve kontrolü için Defter-i Hakani reisi ve bir arazi memuru riyasetinde Müslim ve gayrimüslim olmak üzere ikişer kişiden oluşan bir komisyon kurulmuştur. Bu komisyonun görevleri 27 maddeden oluşan bir talimatnameyle belirlenmiştir. Buna göre Vilayat-ı Sitte merkezleri Erzurum, Sivas, Mamuretülaziz ve Bitlis olmak üzere dört müfettişlik dairesine ayrılmıştır. Bitlis'te teşkil edilen merkez Bitlis, Van, Muş, Hakkâri, Siirt ve Genç Sancaklarını kapsamaktaydı. Teftiş müddeti her sene mayıs ayından eylül ayına kadar beş aylık bir süre şeklinde belirlenmişti.⁸⁷ Bitlis ve Van merkezinde Taşra Senedat Şubesi Başkâtibi Bahri Efendi görevlendirilmiştir.⁸⁸ Bu memurların maaş ve harcırahlarına dair düzenlemeler de yapılmıştır.⁸⁹ Dolayısıyla ıslahata dair yazışma ve düzenlemeler, ihtiyaca göre güncellenmiştir. Fakat Şakir Paşa'nın ölümü üzerine 1900 yılında Islahat Teftiş Heyeti'nin görevinin sonlandırılması gerektiğine kanaat getirilmiştir.⁹⁰

Van'da Islahatın Uygulanmasının Önündeki Engeller

Önceki bölümde de görüldüğü üzere Van'da ıslahatın uygulanmasının önünde birtakım sorunlar mevcuttu. En büyük sorunlardan biri mali alandaki yetersizlikti. Bunun yanı sıra aşiretlerin birtakım endişeleri bunların ıslahat maddelerinin bir kısmını benimsemesinde engel teşkil etmiştir. Fakat ıslahata karşı olan başlıca grup Ermeni komiteleriydi. 1896'da Van Konsolos Yardımcısı Williams'ın Büyükelçiliğe gönderdiği rapora göre Van'a gayrimüslim vali muavinin atanmasının hem Müslümanlar hem de gayrimüslimlerce ilgisizlikle karşılandığı anlaşılmaktadır. Konsolos ayrıca Şakir Paşa'nın hazırladığı raporlara paralel şekilde bazı hususların netleşmediğini fakat Tahkikat-ı Evvelîye heyetinin iyi bir şekilde çalıştığını aktarmıştır. Williams'a göre Van'ın en büyük sorunlarından biri göçebe Kürtlerin kontrol meselesiydi. Hamidiye Alayları'nın ayırt edici bir üniforma ile gezdiklerini de

85 TNA.FO. 195/2021, 10/11 Şubat 1898, Van Konsolos Yardımcısı Captain (Yüzbaşı) Elliot'tun Notları, s. 337; TNA.FO. 195/2021, 24 Ocak 1898, Van Konsolos Yardımcısı Captain (Yüzbaşı) Elliot'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 340.

86 BOA.DH.TMIK.M, D:58, G:23, 2 R 1316 (20 Ağustos 1898).

87 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:84, Lef:2 (1-2), 20 Ca 1314 (27 Ekim 1896).

88 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:84, Lef:2 (1-2), 20 Ca 1314 (27 Ekim 1896).

89 BOA.DH.TMIK.S, D:4, G:60, 3 B 1314 (8 Aralık 1896).

90 Ali Karaca, a.g.e., s. 172.

gazi

Akademik
Bakış

33

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

belirten Williams, Kürtlerin silah taşımadıklarını raporuna eklemiştir. Vergi ve emlak gibi işlerde ise yeterli bütçenin olmamasından dolayı aksaklıkların devam ettiği ve kısa vadede olumlu bir sonuç beklenmediği de Williams tarafından paylaşılmıştır.⁹¹

Williams, insanların can ve mal güvenliğinin yanı sıra refah ortamı sağlanmadan ıslahatın hayata geçirilemeyeceğini de aktarmıştır. Bu yüzden Şakir Paşa'nın desteklenmesi gerektiğini savunmuştur.⁹² Dolayısıyla ıslahatın başarıya ulaşması, muktedir yerel yöneticiler ve sağlam bir bütçeyle yakından ilgiliydi. Zira yöneticiler her ne kadar etkili önlem almaya çalışsa da çoğu zaman yetersiz kalınmaktaydı.⁹³ Genel asayişsizliği sürekli kılan ve ıslahatı da Van'da engelleyici özelliğe sahip olan başlıca husus, Williams'a göre Hınçakların varlığıydı. Williams'ın tespitlerine göre Van'da yaklaşık 400 Taşnak ve 50'den fazla Hınçak üyesi vardı. Bunlar, köylüleri galeyana getirerek korkutmaktaydı. Konsolosa göre bu gruplar olaylara sebebiyet vermeseydi asayişsizliğin önündeki en büyük engellerden biri ortadan kaldırılacaktı.⁹⁴ Konsolosun ele geçirdiği ve İngilizce çevirisi mevcut olan bir bildiriye göre bu grupların ıslahata ve Van olaylarına bakış açısı aşağıdaki gibiydi.

“Bu reformun sonucu kan gölüne sebep olacaktır. Gelin onurunuzla savaşı. Reforma teslim olmayın. Hükümet Ermenileri katliamdan geçirerek aç ve açıkta bırakmıştır. Son saatlerimizi yaşıyoruz. Sultan bir suçludur. Evet. Kırdık, üzüldük, yaralandık ama yenilmedik. Asla. Uzlaşma asla olmayacak ve silahlarımızı bırakmayacağız. Kutsal bir savaştayız ve savaş daha acımasız bir şekilde devam edecek. Bu yüzden tiranın komisyonunun cehenneme gitmesini sağlayın. Bizler devrimciyiz ve bu bizim son sözümüz. Ya istiklal ya ölüm, yaşasın Ermeni halkı, yaşasın devrim”.⁹⁵

Williams, Ermeni komitecilerin yanı sıra Kürtleri de ıslahatın uygulanması önünde engel olarak nitelendirmiştir. Hatta bu yüzden bazı Kürt liderlerinin tutuklanması gerektiğini yetkililerle paylaşmıştır.⁹⁶ Hükümet ise ıslahat dâhilinde kurulan komisyonların görevlerini hızla ve layıkıyla yapmasını önemsemekteydi. Bu yüzden vilayetlerde kaymakam ve diğer memurların izin günlerine dikkat etmeleri kendilerine telkin edilmiştir.⁹⁷ Van'da herhangi bir mazeretten dolayı görevinin başında olmayan kaymakam yoktuysa da Erciş ve Bargiri kazaları vekâleten yönetilmekteydi. Bu yüzden kaymakam olarak gönderilecek kişilerin muktedir şahıslar olmasına

91 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 349-352.

92 TNA.FO. 195/1944, 14 Ocak 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 646-649.

93 TNA.FO. 195/1944, 21 Mart 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'ın Notları, s. 665.

94 TNA.FO. 195/1944, 4 Mart 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 666.

95 TNA.FO. 195/1944, 15 Şubat 1896, Van Konsolos Yardımcısı C. H. Williams'tan Büyükelçi Philip Currie'e, s. 668-669.

96 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 349-350.

97 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:87, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

dikkat edilmesi gerektiği yazışmalara yansımıştır.⁹⁸ Erciş ve Bargiri özellikle aşiret bölgeleri olduğundan bu husus son derece önemsenmekteydi.

Islahat dâhilinde hapisanelerin koşullarına dair düzenlemeler de yapılmıştır. Yapılan teftişte Van merkez sancağında 200 küsur kişilik bir hapisane inşası için 43.598 kuruş ve Hakkâri sancağı için de 25.000 kuruş bütçe belirlenmiştir. Gevaş, Şatak (Çatak), Müküs (Bahçesaray), Erciş, Bargiri (Muradiye), Adilcevaş, Gevar (Yüksekova), Hamidiye ve Çölemerik (Hakkâri) kazalarına yapılacak her bir hapisane içinse 15'er binden 135.000 kuruş gerekmiştir.⁹⁹ Fakat hem mali bunalım hem de donanımlı memur eksikliğinden dolayı vilayetin her tarafında arzu edilen şekilde ve zamanda hapisanelerin kurulması mümkün olmamıştır. Hatta mühendis eksikliğinin askeri memurlarca giderilmesi yoluna dahi gidilmiştir.¹⁰⁰ Van merkezinde bir kadın hapisanesi ve mahkûmlar için hastane yapılması ise 1897'yi bulmuştur.¹⁰¹ Bu dönemde mevcut hapisanelerin çoğunun en büyük eksikliklerinden biri revirlerden mahrum olmalarıydı.¹⁰²

Islahatın özellikle kırsaldaki asayişini ilgilendiren maddelerinden biri olan köy (kır) bekçilerinin görevlendirilmesi meselesi nahiye teşkilatının tesisiyle bağlantılı olduğundan Van dâhil birçok yerde hayata geçirilememiştir. Kır bekçilerine dair düzenlemelerin detayına burada değinmekte fayda vardır. Zira nüfusun büyük bir bölümü kırsalda yaşadığından bu bölgelerde asayişin temini son derece önemliydi. Islahat kapsamında 1896'da bu bekçilere Winchester¹⁰³ flintası verilmesi münasip görülmüştür. Bekçilerin üniformalarının cinsi ve tanınırlığı için üniformalarda kullanılacak simgeler de belirlenmiştir. Buna göre üniformanın alametifarikası ceketin göğsüne iki sıra beyaz düğme ve yakasındaki köy ismi ile köy bekçisi kelimelerinden oluşacaktı. Fakat köylerde ahalinin üniformaya vakıf olup olamayacağı ve o mahallerin üretim için gerekli şartları taşıyıp taşımadığı bilinmediğinden üniformanın cins ve şekline dair görüş alışverişi devam ettirilmiştir. Hem bu hususta hem de silahların teslimiyle ilgili vilayetlere danışılarak işin yürütülmesi kararlaştırılmıştır.¹⁰⁴ Şakir Paşa'ya göre köy bekçileri için tasarlanan üniformaya kuzu derisinden bir de kalpak eklenmesi bunların ihtiyacını karşılayacaktı. Vilayetlerde birçok köy olduğundan bu üniformaların mahallerinden tedariki pek kolay görünmemekteydi. Buna rağmen üniforma, emniyetin sağlanması için gerekli görüldüğünden vilayet ve sancak merkezlerinde üniforma tedariki mecburi kılınmıştır. Ayrıca Şakir Paşa'ya göre Winchester flintası köy bekçileri için uygun olsa da bu silahların dağıtım ve bölüştürülme işine

98 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:14, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

99 BOA.DH.TMIK.S, D:2, G:13, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

100 BOA.DH.TMIK.S, D:3, G:21, 18 C 1314 (24 Kasım 1896).

101 BOA.DH.TMIK.S, D:9, G:32, 16 N 1314 (18 Şubat 1897).

102 BOA.DH.TMIK.S, D:7, G:72, 19 N 1314 (21 Şubat 1897).

103 Winchester flintası kısa bir tüfektir. Winchester Repeating Arms Company 1866'da Amerikalı Oliver Winchester tarafından kurulmuş bir silah yapım firmasıdır. Ayrıntılı bilgi için bkz. <http://www.winchesterguns.com/products.html> Erişim Tarihi: 12.04.2021.

104 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:94, Lef:1, 7 Ca 1314 (14 Ekim 1896).

dikkat edilmesi gerekmektedir.¹⁰⁵ Zira bu silahların amaç dışı kullanılması hükümetin birçok eleştiriye maruz kalmasına sebep olabilecek potansiyel-deydi. Bu yüzden cephanelerin kaza merkezlerinde tutulması ve ihtiyar meclislerinden alınacak mazbata üzerine her bekiçe 50 fişek düşecek şekilde dağıtım yapılması en uygun yöntem olarak belirlenmiştir. Paşa'nın önerileri Seraskerlikte görüşülmüş ve olduğu gibi kabul edilmiştir. Levazımat-ı Umumiye Dairesince numune olarak bir kıyafet de üretilmiştir. Seraskerlik gerekli elbise sayısı ve cephane miktarının taraflarına bildirilmesini istemiş-se de nahiye teşkilatı henüz bitmediğinden net bir sayı belirlenememişti. Bunun yerine tahmini surette tüm vilayetlerde 8.000 bekiçe ihtiyaç duyulacağı düşünülmüştü. Kaza merkezlerinde ikişer, sancak merkezlerinde onar ve vilayet merkezlerinde de yüzer sandık cephane bulundurulacak silah dağıtımının da yapılması uygun görülmüştür.¹⁰⁶ Kır bekiçilerine dair böylesi detaylı planlamalara rağmen Van'da nahiye teşkilatının kurulamaması bu hususun ağırdan alınmasına sebebiyet vermiştir.

Şakir Paşa ve heyeti, Vilayat-ı Sitte'den ayrıldıktan sonra da ıslahatın uygulanma safhasına yönelik raporlar her ay sonunda vilayetlerce düzenlenmekteydi.¹⁰⁷ Fakat bu raporlar, tüm vilayetlerden düzenli bir şekilde gönderilmediğinden vilayet idarecileri sıkça uyarılmıştır. Örneğin, 1898'de gönderilen raporlarda hemen hemen tüm vilayetlerin birtakım maddelerden dolayı mazeretleri vardı. Bunlardan Erzurum vilayeti köy bekiçileri ve nahiye polislerine dair cetvelleri rapora dâhil edememişti.¹⁰⁸ Diyarbekir Vilayeti de köy bekiçileri maddesini uygulayamamıştı.¹⁰⁹ Van'da da nahiye teşkilatı işi devam ettiğinden eksiklikler mevcuttu.¹¹⁰ Fakat bahsi geçen hususların yerine getirilmesi için temelde ihtiyaç duyulan para kaynağının vilayetlerde bulunmaması ve merkezi hükümetin de bu ihtiyacı yeterince karşılayamaması ıslahatın ağır aksak işlenmesine ve bir süre sonra da bir nevi kâğıt üzerinde kalmasına sebep olmuştur. Zira yöneticiler aylarca maaşlarını alamadığından çoğu memur geçimlerini başka işlerde sağlamak amacıyla kaza merkezleri dışında vakitlerini geçirmektedir. Bu ise özellikle Van'a bağlı Hakkâri sancak merkezi ile Şemdinan gibi kazaların idaresinde ciddi anlamda boşluk yaratmaktaydı.¹¹¹ Hatta Van Valisi Tahir Bey, Hakkâri ve Van sancaklarında teşkil edilen komisyonların hiçbir işe bakmadıklarından dolayı yerlerine başka komisyonların kurulmasını talep etmiştir.¹¹² Mali yetersizliğin ıslahatın

105 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:94, Lef:3, 22 Ca 1314 (29 Ekim 1896).

106 BOA.DH.TMIK.S, D:1, G:94, Lef:12, 29 C 1314 (5 Aralık 1896).

107 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G:26, Lef:2, 21 C 1316 (6 Kasım 1898).

108 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G:26, Lef:4, 4 B 1316 (18 Kasım 1898).

109 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G:26, Lef:7, 5 B 1316 (19 Kasım 1898).

110 BOA.DH.TMIK.S, D:22, G.:26, Lef:9, 7 B 1316 (21 Kasım 1898).

111 BOA.DH.TMIK.S, D:5, G:17, 2 Ş 1314 (6 Ocak 1897).

112 BOA.DH.TMIK.S, D:23, G:19, 13 N 1316 (25 Ocak 1899).

gidişatını etkilediğinin farkında olan merkezi kurumlar arasında da bütçe tahsisatının yapılmasına dair yazışmalar, 19. yüzyılın sonuna kadar sürmüştür.¹¹³ Dolayısıyla ıslahatın istenilen şekilde başarılı olamaması hem yerel hem de merkezi amillerle ilgiliydi. Rus General Mayewski ise ıslahatı başarısız kılan sebeplerden birini Ermeni komitelerinin faaliyetleriyle gelişen ve Kürtler ile Ermeniler arasına yerleşen soğukluk olarak açıklamıştır.¹¹⁴

1895'te ıslahat projesini yürütmek üzere görevlendirilen Şakir Paşa, ıslahat maddelerini mümkün mertebe yerine getirmeye çalışmıştır. Fakat 1899'da Şakir Paşa'nın ölümüyle ıslahat projesi bir nevi tamamlanmış oluyordu.¹¹⁵ Buna rağmen Ermenilere yönelik ıslahat yapılmasına dair planlar güncelliğini korumuştur. Nitekim 1913 yılına gelindiğinde Vilayat-ı Sitte bölgesinde ıslahat yapılması gerekliliği yeniden gündeme gelmiştir. Avrupalı devletlerin yanı sıra özellikle Rusya'nın etkisiyle yeni bir ıslahat projesi 1914'te Osmanlı hükümeti tarafından kabul edilmiştir. Buna göre Van, Bitlis, Harput ve Diyarbekir bölgesi müfettişliğine Norveçli Binbaşı Nicolas Hoff ve Trabzon, Erzurum, Sivas bölgesi müfettişliğine de Doğu Hindistan sömürgeleri memurlarından Hollandalı Westenek getirilmiştir. Müfettişler mülkiye, adliye, polis, jandarma, ziraat, nafia ve maarif gibi birçok alanda düzenleme yapmakla görevlendirilmişti. Bu müfettişler her ne kadar görevlerine başlamak üzere çalışmalar yürütmüşse de Osmanlı Devleti'nin I. Dünya Savaşı'na girmesiyle bu yeni ıslahat projesi hayata geçirilememiştir.¹¹⁶ Bu süreçte Rusya hem Ermenileri hem de Kürtleri yanına çekmeye çalışarak bunları Osmanlı Devleti'ne karşı örgütlemeye çalışmıştır.¹¹⁷ Özellikle İttihat ve Terakki yönetiminin Hamidiye Süvari Alaylarını tasfiye yoluna gitmesi aşiret reislerinin bir süreden beri küstürülmesinde belirleyici olmuştu.¹¹⁸ 1915'e gelindiğinde ise Van'da yeni ve büyük bir isyan meydana gelmiştir. Osmanlı kuvvetleriyle Ermeni komiteleri arasında meydana gelen şiddetli çatışmalarda Rusların Ermenileri desteklemesi üzerine Osmanlı kuvvetleri kentten çekilmek zorunda kalmıştır. Bu esnada kentte bulunan Taşnaklı komite üyeleri kentin anahtarını Rus Generaline takdim etmiş ve Ermeniler burada geçici bir hükümet kurmuşlardır.¹¹⁹

113 BOA.DH.TMIK.S, D:31, G:19, 15 R 1318 (12 Ağustos 1900).

114 Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, (çev. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesine Memur Süvari Binbaşısı Mehmet Sadık), Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye-İstanbul, 1330, s. 123.

115 Emel Demir Görür, a.g.e., s. 426.

116 Zekeriya Türkmen, *Vilayat-ı Şarkiye (Doğu Anadolu Vilayetleri) İslahat Müfettişliği 1913-1914: Avrupalı Devletler Denetiminde Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006, s. 52-84.

117 Nejla Günay, "Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması", *Gazi Akademik Bakış*, c. 10, Sayı 20, 2017, s. 53-54.

118 Zekeriya Türkmen, a.g.e., s. 15-16.

119 Nejla Günay, "Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi", *Gazi Akademik Bakış*, c. 14, Sayı 27, 2020, s. 137.

Gazi

Akademik
Bakış

37

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Sonuç

Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın uygulamaya konduğu dönemde Van, Ermeni İsyanı'nın etkisi altındaydı. Kentte ıslahat için gerekli işlemlerin yanı sıra isyanın verdiği tahribatla da baş edilmeye çalışılmıştır. Bu yüzden Vilayat-ı Sitte Islahatı'nın uygulanma safhası diğer vilayetlere nazaran Van'da daha ağır ve temkinli bir süreç gerekmiştir. Islahat dâhilinde Van'da gayrimüslim memur ve yönetici atamaları kısmen yapılmış, bazı kurumların şartları ise iyileştirilmiştir. Her ne kadar ıslahat maddeleri önceden belirlense de ıslahatın her vilayetin sahip olduğu potansiyele göre uygulanması da gerektiğinden bazı konularda ihtiyaca binaen revizyona gidildiği anlaşılmaktadır. Hatta Van'da ıslahatın bazı maddelerinin ertelenmesi dahi gündeme gelmiştir. Islahatın Van'da istenilen şekilde hayata geçirilememesinde merkezi hükümetin içinde bulunduğu siyasi, askeri ve mali krizler belirleyici olmuştur. Bir yandan da kentin siyasetinde etkin olan aşiretler ıslahatın uygulanmasında zorlayıcı faktörlere sebebiyet vermişlerdir. Islahata tamamen karşı olan Hınçak ve Taşnak üyeleriye Van'ın kargaşa alanına sürüklenmesini tetiklemişlerdir. Van'ın Osmanlı-İran hududunun yönetilmesi en zor bölgelerden birinde yer alması her türlü insan ve silah kaçakçılığına da mahal vermekteydi. Böylece hudut hattında bulunmanın tetiklediği dezavantaj, diğer vilayetlere göre ıslahatın Van'da istenilen derecede yer edinmemesinde etkili olmuştur.

Islahatın genel müfettişi konumundaki Şakir Paşa Van'da maden tetkikinin yapılmasını ve Van Gölü'nde muntazam ulaşımın sağlanabilmesini özellikle önemsemiştir. Bu hususlar, kentin ticari potansiyelinin yanı sıra hazine için de yarar sağlayabilecek türdendi. Bu çerçevede 19. yüzyıl koşullarında dinamik bir ticari hayattan yoksun olan Van'ın gelir kaynaklarının artırılması aynı zamanda ıslahatta da öngörülen refah seviyesinin tutturulmasının bir aracıydı. Fakat hem devletin söz konusu genel vaziyeti hem de Van'ın yerel amilleri mali kalkınmaya da müsaade etmemiştir. Bu da Van'ın toplumsal kargaşalarla yönetilmeye devam etmesine ayrıca sebep olmuştur. Islahatın Van için olumlu olarak nitelendirilebilecek etkisi ise yapılan tahkikatlar neticesinde kentin sosyal, askeri ve iktisadi alanlardaki ihtiyaçlarının belirlenip üst düzey bürokraside bunların gündem haline getirilmesidir. Böylece bir nebze de olsa çeşitli iyileştirmelerin yapılmasına vesile olunmuştur. Dolayısıyla tüm zorlayıcı etkilere rağmen ıslahat projesinin Van'ın kentsel gelişim sürecine yeni bir soluk getirdiğini belirtmek de mümkündür.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı, Başbakanlık Osmanlı Arşivleri (BOA.)

A.MKT.MHM:676/20;BEO:68/5089;DH.MKT:409/61,645/22,665/1;DH.TMIK.M: 7/13, 9/43, 19/12, 24/16, 24/64, 27/13, 27/42, 28/12, 58/23; DH.TMIK.S: 1/41, 1/49, 1/55, 1/65, 1/71, 1/82, 1/84, 1/85, 1/87, 1/94, 1/99, 2/3, 2/5, 2/11, 2/13, 2/14, 2/15, 2/27, 2/79, 2/96,

2 /113, 3/21, 4/14, 4/60, 4/111, 5/17, 7/29, 7/72, 9/32, 10/62, 22/26, 23/19, 31/19; MF.M-KT: 142/90; MV: 87/20; TFR.İ.M:1/3; Y.A.HUS: 330/98; Y.A.RES: 83/89; Y.PRK.AZJ: 21/40; Y.PRK.DH: 1/11; Y.PRK.TKM:36/49; YEE: 13/9, 81/22, 131/13.

The National Archives-Foreign Office (TNA.FO.)

195/1944, 195/2021.

Sürelî Yayınlar

Servet-i Fünûn, c.9, Numara 234, 13 Temmuz 1311 (26 Temmuz 1895).

Kitap ve Makaleler

GÖRÜR, Emel Demir, *Osmanlı Belgeleri ile İngiliz Elçilik ve Konsolosluk Raporlarında Vilâyât-ı Sitte ıslahatı (1878-1899)*, TTK Yayınları, Ankara, 2020.

GÜL, Mustafa, "1896 Van Ermeni İsyanı ve Sonrasındaki Gelişmeler", *OTAM*, Sayı 8, Ankara, 1988, s. 139-147.

GÜNAY, Nejla, "Ermenilerin Kurdukları Cemiyetler ve Komitelerin Maraş ve Çevresindeki Faaliyetleri", *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi*, Sayı 3, 2012, s. 21-44.

GÜNAY, Nejla, "Rusya'nın Osmanlı Unsurları Üzerindeki Çalışmaları ve 1914 Bitlis Ayaklanması", *Gazi Akademik Bakış*, c. 10, Sayı 20, 2017, s. 49-68.

GÜNAY, Nejla, "Rusların 1915 Yılında Van Vilayeti ve Çevresinden Ermenileri Kafkasya'ya Göç Ettirmesi", *Gazi Akademik Bakış*, c.14, Sayı 27, 2020, s. 133-150.

GÜNDÜZ, Ahmet; YEL, Selma, "Ermeni İsyancılarının Meydana Gelmesinde İngiltere'nin Rolü ve Sebepleri (1890-1895)", *Hoşgörüden Yol Ayrımına Ermeniler*, Erciyes Üniversitesi-Nevşehir Üniversitesi II. Uluslararası Sosyal Araştırmalar Sempozyumu 22-24 Mayıs 2008, Yay. Haz.: Metin Hülagü vd., Cilt: 4, 2009, s. 97-121.

İSKEFİYELİ, Zeynep, "Ermeni Kimliğinin Oluşumunda Din Faktörü: Hristiyanlık, Kilise ve Misyonerler", *Akademik İncelemeler*, c. 2, Sayı 1, 2007, s. 231-255.

KARACA, Ali, *Anadolu Islahatı ve Ahmet Şakir Paşa (1838-1899)*, Eren Yayıncılık, Ankara, 1993.

KODAMAN, Bayram, "II. Abdülhamid ve Kürtler-Ermeniler", *SDÜ Fen Edebiyat Fakültesi Dergisi*, Sayı:21, 2010, s.131-138.

KÜÇÜK, Cevdet, *Osmanlı Diplomasisinde Ermeni Meselesinin Ortaya Çıkışı 1878-1897*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul, 1986.

Mayewski, *Van ve Bitlis Vilayetleri Askeri İstatistiki*, (çev. Karargâh-ı Umumi İstihbarat Şubesine Memur Süvari Binbaşısı Mehmet Sadık), Matbaa-i Askeriye, Süleymaniye-İstanbul, 1330.

McCARTEY, Justin; ARSLAN, Esat; TAŞKIRAN, Cemalettin; TURAN, Ömer, *1915 Van'da Ermeni İsyanı*, (çev. Batuhan Yoğun), Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul, 2016.

SEZER, Cemal, "Amerikan Misyonerlerinin Ermeni Meselesine Etkileri (1890-1914)", *Hitit Üniversitesi SBE Dergisi*, Sayı 1-2, 2010, s.57-69.

ŞİMŞİR, Bilal N. *Ermeni Meselesi 1774-2005*, Bilgi Yayınevi, Ankara 2005.

TURAN, Mustafa; GÖRÜR, Emel Demir, "İngiltere'nin Anadolu Genel Konsolosu Charles William Wilson ile Erzurum Konsolosu Henry Trotter'ın Ermenilerle Meskün Bölgelerin Islahına Yönelik Hazırladıkları Islahat Projeleri", *OTAM*, Sayı 44, 2018, s. 311-340.

TÜRKMEN, Zekeriya, *Vilayat-ı Şarkıye (Doğu Anadolu Vilayetleri) Islahat Müfettişliği 1913-1914: Avrupalı Devletler Denetiminde Ermeni Meselesine Çözüm Arayışları*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

ÖNAL, Sami, *Sadettin Paşa'nın Anıları Ermeni-Kürt Olayları (Van, 1896)*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2004.

İnternet Kaynakları

<http://www.winchesterguns.com/products.html> Erişim Tarihi: 12.04.2021.

Extended Abstract

Article 61 of the Berlin Treaty covered the Ottoman Empire to protect Armenians from Kurds and Circassians in the areas where Armenians lived and to make reforms in favor of Armenians. The regions where the mentioned treaty article was most relevant were the provinces of Erzurum, Sivas, Diyarbekir, Bitlis, Mamuretulaziz and Van, which are called Six Provinces (Vilayat-ı Sitte). In the process following the treaty, European states, especially England, and Russia constantly exerted diplomatic pressure on the Ottoman Empire to make reforms in favor of the Armenians. As a result of increasing diplomatic pressure in the 1890s, the Ottomans established various commissions in order to implement the reforms and assigned them to Six Provinces. In the case of Abdulhamid II, the Ottoman Empire tried to transform the reforms as much as possible in favor of the Ottomans. In 1895, an agreement was reached on a 32-item reform project. Şakir Pasha was appointed by Abdulhamid II in order to implement the reform. The reform project included the appointment of non-Muslims to positions such as governors, mutasarrifs and deputy district governors, other civil servants, police and gendarmerie. In addition, issues such as the supervision of courts, prisons and educational institutions and their needs, the control of Kurdish tribes, and the implementation of some regulations regarding the Hamidiye Regiments were among the main scope of reform.

Van was in a great chaos when Şakir Pasha, who implemented the reform project starting from Erzurum, went to Van. Armenian committee members, who were organized on the Iranian border for a long time, revolted in Van in 1896. The committee members tried to create an Armenian victimization by provoking the Kurds to a large extent in the process leading up to the revolt. For this reason, the Ottoman Empire commissioned Sadettin Pasha to intervene in the events in Van. Thus, both Sadettin Pasha and Şakir Pasha made efforts to solve the problems of Van. The disadvantage of Van's location on the Iranian border and the destruction caused by the rebellion brought about the postponement of some items of the reform project for a while. Despite this, some of the reforms were implemented in Van. For example, an Armenian deputy governor was appointed to Van and deputy district governors were appointed to some towns. There was not too much interest in the non-Muslim quotas allocated to the police, gendarmerie and other civil servants. The main reason for this was that the Armenian committee members prevented the Armenians from applying for these quotas. Because the committee members saw the reform as something completely unprofitable. Within the scope of reform, Van's institutions such as municipalities, foundations, population and prisons were also inspected. Financial irregularities were detected in the vast majority of institutions and it was decided to make regulations. However, the welfare level envisaged by the reform could not be achieved in Van as in other provinces. One of the things that made Van special was that it was located in a difficult part of the Iranian border. Since the border was suitable for all kinds of disorder, stability could not be provided in the city. For this reason, a new rebellion broke out in Van in 1915 and the city went through another great destruction.

Vilçitrın Sancağı'nda Beylik Yapmış Mihaloğlu Akıncıları ve Faaliyetleri*

Mihaloğlu Raider-Commanders Who Served as the Lord in Vuçitrn Sanjak and Their Activites

Rahman ŞAHİN**

Öz

Hafif süvari birliklerinden oluşan akıncılar, Osmanlı Devleti'nin Rumeli fetihlerinde oldukça etkili olmuştur. Devletin sınırlarının genişlemesiyle birlikte Avrupa içlerine doğru faaliyetlerini genişleten akıncılar, Balkan coğrafyasının her yerine yayılmıştır. Belli muntikalarda görev yapan akıncı aileleri arasında en meşhurları Mihaloğulları, Malkoçoğulları, Evrenosoğulları ve Turahanoğullarıdır.

Akıncılar bir bölgenin sadece fethedilmesinde değil aynı zamanda yönetilmesinde de görev almışlardır. Bu kapsamda Rumeli bölgesinde birçok sancakta beylik yapan akıncılar, devletin temsilcisi olmuştur. Bazı akıncı beylerinin sancakbeyliğinin yanı sıra beylerbeyi ve vezir oldukları da bilinmektedir. Bu çalışmada Osmanlı Arşivi'nde bulunan Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri, Ruus Kalemi Defterleri, Kâmil Kepeci Defterleri ile Mühimme Defterleri yakından incelenmiştir. Arşiv belgelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda orta Balkanlar'daki Vilçitrın Sancağı'nda sancakbeyi olarak görev alan Mihaloğlu akıncı beylerinden, bu beylerin akrabalık bağlarından ve yaptıkları hizmetlerden bahsedilecektir.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı Devleti, Balkanlar, Vilçitrın, Akıncı, Mihaloğulları

Abstract

Raiders, consisting of light cavalry units, was very effective in the conquest of Rumelia by the Ottoman Empire. With the expansion of the borders of the state, the raiders expanded their activities towards the interior of Europe and spread all over the Balkan geography. Among the families of the raiders who took charge in certain areas, the most famous ones were Malkoçoğulları, Mihaloğulları, Evrenosoğulları and Turahanoğulları.

Raiders took part not only in the conquest of a region but also in the administration. In this context, the raiders who served in many sanjaks in the Rumelia became the representatives of the state. It is known that some of the raider lords served as the governor-general and vizier as well as the district governor. In this study, the Nişan and Tahvil Registers, Ruus Registers,

Makale Geliş Tarihi: 17.04.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ŞAHİN, Rahman, "Vilçitrın Sancağı'nda Beylik Yapmış Mihaloğlu Akıncıları ve Faaliyetleri", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 41-58

* Bu makale "Osmanlı Yönetiminde Vilçitrın Sancağı (1450-1550)" başlıklı Doktora tezinden üretilmiştir.

** Arş. Gör. Dr., Erciyes Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü.

E-posta: rahmansahin@erciyes.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-2720-8958.

Akademik
Bakış

41

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Kâmil Kepeci Registers and Mühimme Registers in the Ottoman Archives were closely examined. In line with the information obtained from archival documents Mihaloğlu raider lords who served as the district governors in Sanjak of Vuçitrn in the central Balkans, their kinship ties and their services were mentioned.

Key Words: Ottoman Empire, Balkans, Vuçitrn, Raider, Mihaloğulları

Giriş

Akın, ani ve şiddetli bir biçimde hareket ederek, savaş halinde olunan düşman ülkesine keşif, yağma veya tahrip amaçlı yapılan askerî harekât için kullanılan bir tabirdir. Akıncı ise Osmanlı Türklerinin hafif süvari kuvvetlerine verilen isimdir¹. Akıncılar, bir program dâhilinde akın yaparlar, mal ve esirler alarak düşman ülkesi ve ordusu hakkında malumat toplarlardı. Savaş zamanlarında asıl ordunun önünden giderek keşif hizmetinde bulunan akıncılar, geçimlerini elde ettikleri ganimetlerle sağlardı. Devlet, akıncılara maaş, silah ve teçhizat vermez bunları kendileri temin ederdi. Akıncılar, yaptıkları hizmet karşılığında vergiden muaftılar. Bazı durumlarda savaşlarda yararlılık gösteren akıncılara devlet tarafından dirlik tahsisi yapılırdı². Akıncıların isimlerini, eşkâllerini ve timar sahibi olan akıncıların timarlarını gösteren defterler düzenlenirdi. İki nüsha halinde tertiplenen defterlerin biri merkezde diğeri ise akıncıların buldukları eyalet veya sancak kadı-lıklarında bulunurdu³.

Akıncılar sınır bölgelerinde fetihler yaptığı için bunlara uç beyi de denilirdi⁴. Akıncılık, Selçuklu uç teşkilatının Osmanlılardaki karşılığı olarak görülebilir, fakat Osmanlı akıncı beyleri ile Selçuklu uç beyleri arasında

- 1 Şemseddin SAMİ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007, ss. 45–46; Midhat Seretoğlu, *Osmanlı Tarih Lugatı*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015, s. 18; Mehmet Ali Ünal, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011, ss. 25–27.
- 2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “Akıncı”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı 1978, C. 1, s. 239; Abdulkadir Özcan, “Akıncı”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1989, C. 2, s. 249; Fehmeddin Başar, “Osmanlı Akıncı Ailelerinin Balkan Tarihindeki Yeri”, *Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCICA), İstanbul 2011, s. 217; Colin İmber, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650: İktidarın Yapısı*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006, ss. 339–40; H. Çetin Arslan, “Erken Osmanlı Dönemi (1299-1453)’nde Akıncılar ve Akıncı Beyleri”, *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 537.
- 3 Günümüze ulaşan akıncı defterleri üzerine yapılan çalışmalar için bkz. Ayşe Kayapınar, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğullarına’na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015; Emine Erdoğan Özünlü, Ayşe Kayapınar, *1472 ve 1560 Tarihli Akıncı Defterleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017. Ayrıca bkz. Mariya Kiprovskya, *The Military Organization of the Akıncıs in Ottoman Rumelia*, Bilkent Ü. Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- 4 Halil İnalçık, “Osmanlı Devleti’nde Uc (Serhad)lar”, *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 55; Feridun M. Emecen, “Uç Beyi”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2012, C. 42, s. 39; Pal Fodor, “Osmanlılar ve Savaş”, *Türkiye Tarihi Bizans’tan Türkiye’ye 1071-1453*, Kitap Yayınevi, İstanbul 2012, s. 253.

hukuki bakımdan önemli farklılıklar bulunmaktadır. Selçuklu uçlarında bulunan liderler daha çok boy beyiydi ve kendi kılıçlarıyla fethettikleri yerleri kendi topraklarına katarak nüfuzlarını artırıyorlardı. Buna karşılık Osmanlı akıncı beyleri yaptıkları akınlarla asıl ordunun fetih işini kolaylaştırıyordu⁵.

Mensup oldukları kumandanların aile isimleriyle anılan akıncılar, Rumeli'nin muhtelif bölgelerinde bulunurdu. Bu bağlamda meşhur akıncı ailelerinden Mihaloğulları'nın Edirne, Plevne, Tırnova, Sofya ve Semendire; Malkoçoğulları'nın Niğbolu, Silistre ve Sofya; Evrenosoğulları'nın Serez, Gümülcine, Selanik ve Arnavutluk; Turahanoğulları'nın ise Teselya ve Mora bölgelerinde faaliyet gösterdikleri bilinmektedir⁶. Akıncılar sadece Balkanların fethedilmesinde değil aynı zamanda yönetilmesinde de çeşitli görevler üstlenmişlerdir. Yahya Paşa ve neslinden gelen Bali, Mehmed ve Arslan Bey'in yanı sıra Mihaloğlu Mehmed Bey gibi bazı akıncı beylerinin devlet yönetiminde beylerbeylik ve vezirlik gibi üst seviyelere geldikleri bilinmekle birlikte⁷ akıncıların daha çok sancakbeyliği yaptıkları görülmüştür. Akıncılara sancak verme uygulaması Osmanlı'nın erken devirlerine kadar gitmektedir. Sultan I. Murad'ın, Evrenos Bey'e gönderdiği mektupta bulunan "... kendi kılıcın ile feth eylediğin kal'a-i Gümülcine'den Siroz'a Horpişteye varınca bir sancaklık itibârıyla on kere yüz bin akçe ile sana virdim..." ifadeden Evrenos Bey'e bir sancaklık yer tahsis edildiği⁸; Sultan I. Bayezid fermanında bulunan "...Mihal Beg oğlu Ali Beg dâme ulüvvuhû hidmedlerinin külli erliği ve yoldaşlığı zuhûra gelmegin emr eyledim ki evladlarının

- 5 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, 3. Başkı Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017, ss. 304-5; Ayşegül Kılıç, "Akıncılık Teşkilatı ve Ünlü Akıncı Ailelerinin Balkan Tarihine Katkıları", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 554.
- 6 Uzunçarşılı, a.g.m., s. 239; Özcan, a.g.m., s. 249; Fehameddin Başar, "Evrenosoğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1995, C. 11, s. 540; Kılıç, a.g.m., s. 560; Arslan, "a.g.m., s. 535; Başar, a.g.m., s. 220; M. Tayyib Gökbilgin, "Mihal-oğulları", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı 1979, C. 8, s. 286; Levent Kayapınar, "Teselya Bölgesinin Fatih Turahan Bey Ailesi ve XV.-XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 10 (2005), ss. 188-89.
- 7 Fehameddin Başar, "Malkoçoğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2003, C. 27, s. 538; Fehameddin Başar, "Mihaloğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2005, C. 30, s. 24; Claudia Römer, "On Some Hass-Estates Illegally Claimed by Arslan Pasa, Beglerbegi of Buda 1565-1566", *Studies in Ottoman History In Honor of Professor V.L. Ménage*, 2010, s. 297-318; Géza Dávid, "Macaristan'da Yönetici Osmanlı Aileleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 38 (2015), ss. 14-15; Pál Fodor, "Wolf on The Border: Yahyapaşaoğlu Bali Bey (?-1527) Expansion And Provincial Elite in The European Confines of The Ottoman Empirein The Early Sixteenth Century", *Şerefe Studies in Honour of Prof. Geza David on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács, Benédek Peri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 58 vd.
- 8 Mehmet İnbaşı, "Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e Mektubu", *Atatürk Üniversitesi Tarih Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 17 (2001), s. 228; H. Çetin Arslan, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300 - 1451)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001, s. 44; *Muharrerât-ı Nâdire*, Ali Aktan (çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018, ss. 352-55.

gazi

evladlarına batnen ba'de batnin ve karnen ba'de karnin sancak virilüb..." şeklindeki ifadeden de hizmetleri karşılığında Mihaloğulları ailesinden Gâzi Ali Bey'e ve evlatlarına sancak verildiği anlaşılmaktadır⁹.

Mihaloğlu Ailesi ve Vılçıtrın Sancak Beyleri

Osmanlı Devleti'nin askerî tarihinde ilk devirlerinden itibaren önemli rol oynayan Mihaloğulları ailesinin Harmanmaya tekfurı Köse Mihal'in soyundan geldiği belirtilmektedir¹⁰. Köse Mihal'in Aziz Bey, Balta Bey ve Gâzi Ali Bey adında üç oğlu bulunmaktadır. Gâzi Ali Bey soyundan gelenler Anadolu'da kalmış, Bursa ve Amasya'da büyük vakıflar kurmuşlardır¹¹. Balkanlar'a geçen Mihaloğlu kolu ise Edirne ve sonrasında Plevne'ye yerleşen Aziz Bey ile İhtiman'a yerleşen Balta Bey'in ahfadı ile devam etmiştir¹². Rumeli'de bulunan Mihaloğulları başarılı askerî faaliyetlerde bulunmuş, özellikle Bulgaristan'ın fethinde büyük yararlılıklar göstermiştir. Bu aileye mensup akıncı beyleri 1402 Ankara Savaşı'ndan sonra yaşanan Fetret Devri'nde ve Sultan II. Murad zamanında meydana gelen taht mücadelelerinde oldukça etkili olmuşlardır¹³. Mihaloğulları ailesi yerleştikleri Pınarhisar, Plevne ve Tırnova'nın imar ve iskânına büyük katkı sunmuştur. Gazi akıncı beylerinin yanı sıra bu aileye mensup hanımlar da vakıflar kurarak şehirlerin gelişmesine yardımcı olmuşlardır¹⁴.

Balkanların Türk yurdu haline gelmesine önemli katkılar sunan Mihaloğlu akıncılarının beylik yaptığı sancaklardan birisi de Vılçıtrın Sancağı'dır. Orta Balkanlar'da önemli bir konuma sahip olan Vılçıtrın, Kosova sahrası

- 9 Mehmed Nüzhet Paşa, *Ahval-i Gazi Mihal*, Dersaadet 1315, s. 45; Yaşar Gökçek, *Türk İmparatorluk Tarihinde Akıncı Teşkilatı ve Gazi Mihal Oğulları*, Alagöz Yayıncılık, Konya 1998, s. 13; Heat W. Lowry, *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005, s. 61; Fatih Yurttaş, *Balkanlar'da Bir Uç Beyi Ailesi; Mihaloğulları 1300-1600*, Bahçeşehir Ü. SBE., İstanbul 2018, ss. 49-51 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- 10 Gökbilgin, a.g.m., s. 185; Özcan, a.g.m., s. 24; Gökçek, a.g.e., ss. 9-10. Köse Mihal'in menşei ve kimliği hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Yücel Öztürk, "Gazi Kösemihal'in Menşei İle İlgili Yeni Bir Analiz", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaali Tarihi Sempozyumu III*, Kocaali Büyükşehir Belediyesi, Kocaali 2016, s. 661-88.
- 11 Vedat Turgut, "Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri Malkoçoğulları ve Mihallüler", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), ss. 574-75; Başar, a.g.m., s. 25.
- 12 Başar, a.g.m., ss. 24-25; Ayşe Kayapınar, "Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV-XVI. Yüzyıl)", *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 10 (2005), s. 171; Yurttaş, a.g.t., ss. 33-48.
- 13 Başar, a.g.m., s. 222.
- 14 Mihaloğulları'nın kurmuş oldukları vakıflar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Mehmed Nüzhet Paşa, a.g.e., ss. 86-114; Gökçek, a.g.e., ss. 105-8; Kayapınar, a.g.m., ss. 171-81; Turgut, a.g.m., ss. 573-89; Arslan, a.g.m., ss. 47-77; Gökbilgin, a.g.m., ss. 290-91; Orlin Sabev, "Osmanlıların Balkanları Fethi ve İdaresinde Mihaloğulları Ailesi (XIV.-XIX. Yüzyıllar): Müklükler, Vakıflar, Hizmetler", *OTAM*, S. 33 (2013), ss. 232-41; Mariya Kiprovska, "Shaping the Ottoman Borderland: The Architectural Patronage of the Frontier Lords from the Mihaloğlu Family", *Bordering Early Modern Europe*, ed. Maria Baramova, Grigor Boykov, Ivan Parvev, Wiesbaden 2015, s. 185-220; Yurttaş, a.g.t., ss. 19-56.

denilen düzlüğün kuzey kenarında bulunmaktadır¹⁵. Vilçitrin Sancağı'nın kapsadığı bölgeler Sultan II. Murad döneminde 1439 yılında ele geçirilmiş ve 1444 yılına kadar doğrudan Osmanlılar tarafından yönetilmiştir¹⁶. Topraklarını kaybeden Sırp despotu George Brankoviç sığındığı Macarları kışkırtarak Osmanlıya karşı yeni bir Haçlı seferi yapılmasını sağlamıştır¹⁷. Macar Kralı ve Sırp Despotu önderliğinde hazırlanan Haçlı ordusu 1443 yılında harekete geçip Niş ve Sofya'yı geçerek İzladı Geçidi'ne kadar ilerlemişti. Osmanlılar tarafından güçlükle durdurulan Haçlılar ile Sultan II. Murad, Despot George Brankoviç aracılığıyla Segedin'de bir anlaşma imzalamıştır¹⁸. Anlaşmaya göre 1439'da alınan Sırp toprakları despota iade edilmiştir¹⁹. Fatih Sultan Mehmed, İstanbul'un fethinden sonra Sırp meselesinin halline yönelmiş ve bu coğrafyaya yapmış olduğu seferler neticesinde Vilçitrin ve civarı 859 / 1454-1455 yılında Osmanlı Devleti tarafından nihai olarak fethedilmiştir²⁰. Fetihden sonra bölgede Vilçitrin merkezli sancak teşkilâtı kurulmuş, sancak dâhilinde bulunan maden bölgeleri padişah hassına, tarım arazileri ise timar sistemine tahsis edilmiştir. Padişah hasları mukâtaalar vasıtasıyla mültezimler tarafından, timar arazileri ise doğrudan sancakbeyi tarafından yönetilmiştir. Morova ve Lab vadileri boyunca uzanan Vilçitrin Sancağı, XVI. yüzyılda kuzeyden Alacahisar, batıdan Hersek, güneyden Prizren ve Üsküp sancaklarıyla, doğudan ise Köstendil ve Paşa sancakları ile sınırdışı²¹.

- 15 Muhammet Aruçi, "Vilçitrin", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2013, C. 43, s. 132.
- 16 Nihal Atsiz, "Aşıkpaşaoğlu Tevârih-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 180; *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Necdet Öztürk (çev.), Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000, s. 77.
- 17 *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavât-nâme*, Halil İnalçık, Mevlûd Oğuz (çev.), Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989, s. 8.
- 18 Feridun M. Emecen, "Varna Muharebesi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2012, C. 42, s. 528.
- 19 "Hünkâr Vilkoğluna yine iklimini verdi, filori himmetiyle. Ve dahi Vilkoğlu'nun iki oğlunu Tokat habsinden çıkarıp yine atasına gönderdi. Amma gözlerine mil çekilmişti." Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, s. 270.
- 20 Enveri, *Düstürnâme-i Enveri (Osmanlı Tarihi 1299-1465, 19-22. Kitaplar)*, çev. Necdet Öztürk, 2. Baskı, Çamlıca, İstanbul 2012, ss. 44-45; Tursun Bey, *Târih-i Ebû'l-Feth*, çev. Mertol Tulum, Baha Matbası, İstanbul 1977, ss. 76-77; Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013, ss. 290-92; Oruç Bey, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, çev. Necdet Öztürk, 1. Basım, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014, s. 101; İdris-i Bitlisi, *Heşt Behişt (VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, 2. Baskı, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019, s. 129; İbn Kemâl, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, çev. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957, s. 109; Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, çev. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1991, s. 234; Kritovulos, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 118. Vilçitrin bölgesinin fethi hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Rahman Şahin, *Osmanlı Yönetiminde Vilçitrin Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Ü. SBE., Kayseri 2020, ss. 19-22 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).
- 21 Şahin, a.g.t., s. 1.

Mihaloğlu ailesine mensup olup Vılçitrın Sancağı'nda görev yaptığı tespit edilebilen ilk sancakbeyi 1557 – 1560 yıllarında beylik yapan Süleyman Bey'dir²². 25 Safer 967 / 26 Kasım 1559 tarihli kayıta Süleyman Bey'e "Vılçitrın ve Akıncı Beyi olan" şeklinde hitap edilmiş ve devamında Mihaloğulları'na tabi olan akıncılarla Özi Kalesi ve civarının güvenliğinin sağlanması istenmiştir²³. Bu hükümden Vılçitrın sancakbeyi Süleyman Bey'in Mihaloğullarından olduğu anlaşılmaktadır. Süleyman Bey, Vılçitrın Sancağı sipahileriyle ve akıncılarıyla dönemin siyasi gelişmeleri doğrultusunda çeşitli görevler üstlenmiş, Özi ve Azak kalelerinin güvenliğinin sağlanmasının yanı sıra Boğdan taraflarının muhafazasında da bulunmuştur²⁴. Süleyman Bey'in 16 Şa'bân 972 / 19 Mart 1565 tarihinde Çirmen sancakbeyliğine getirildiği görülmektedir. Çirmen beyliğinin verilme sebebi mühimme kaydında açık olarak "Bundan akdem livâ-i mezbûr beği Ali dâme izzühûya hükm-i hümâyûnum gönderilüp sancağı sübaşıları ve sipâhileri ile deryâyâya gitmek emrüm olmuştu. Hâliyâ kara canibinden sefer-i hümâyûna akıncı tâifesi lâzım olmağın livâ-i mezbûr sana tevcih olunmuşdur" şeklinde belirtilmiştir²⁵. Bu kayıttan sefere akıncı lazım olduğu için Çirmen beyliğinin Süleyman Bey'e verildiği anlaşılmaktadır. Vılçitrın'dan sonra Çirmen Sancağı'nda beylik vazifesi üstlenen Süleyman Bey, aynı zamanda Mihaloğulları'na bağlı sağ-kol akıncılarının da beyi idi²⁶.

Süleyman Bey'den bir müddet sonra Vılçitrın sancakbeyliği vazifesine Hasan Bey tayin edilmiştir. Hasan Bey ile ilgili sancak tevcih defterinde bulunan "Livâ-i Vılçitrın der-dest-i Hasan Bey veled-i Mihal..."

- 22 BOA, KK.d 216/a, s. 32. Süleyman Bey'in Vılçitrın sancakbeyliği görevinin ne zaman sona erdiği tam olarak tespit edilememiştir, fakat kendisinden bahseden en geç tarihli belge 19 Ekim 1560 tarihlidir. BOA, A.DVNSMHHM.d 3, Hüküm 1639.
- 23 "Vılçitrın ve akıncı begi olan Süleymân Beg'e hüküm ki, Hâliyâ Özi kal'ası'nun ta'mir olunmasın emr idüp ol bâbda levâzım u mühimmâtı tedârik idüp ... Husûs-i mezbûr mahall-i ihtimâmdur; gaftet üzre bulunmayup Mihallü'ya tâbi olan eger toycalarundur ve eger akıncıların cümle ihzâr idüp ol cânibe göz ve kulak tutasın..." BOA, A.DVNSMHHM.d 3, Hüküm 520; 3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993, s. 230.
- 24 BOA, A.DVNSMHHM.d 3, Hüküm 897, 1047, 1623, 1639; Halil İnalıcık, "Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)", *Belleten*, C. XII, S. 46 (1948), s. 364.
- 25 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) < Özet-Transkripsiyon ve İndeks > II, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995, s. 42 Hüküm 879; Kayapınar, Erdoğan a.g.e. s. 17.
- 26 "...Hâliyâ akıncı beği Süleymân Mihallü'ye müte'allik sağ-kol akıncısıyla Mohac Sancağı Beği Hamza yanına varmak emrüm olup..." 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) < Özet-Transkripsiyon ve İndeks > II, s. 298, Hüküm 1367. "...Çirmen Beği Süleymân dâme izzühû Mihallü'ye müte'allik sağ-kol akıncısıyla mu'accelen Sirem'e varup hâzir olup..." 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) < Özet-Transkripsiyon ve İndeks > II, s. 304, Hüküm 1328. Süleyman Bey bu görevi ifa ettiği esnada Osmanlı Devleti'nin sol-kol akıncı beyi ise Turahanoğulları ailesinden İnebahtı sancakbeyi Mustafa Bey idi. "...hâliyâ İnebahtı Beği Mustafâ dâme izzühû Turhanlu'ya müte'allik sol-kol akıncısıyla sancağında hâzir u müheyîâ olup..." 6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) < Özet-Transkripsiyon ve İndeks > II, s. 332, Hüküm 1429.

şeklindeki kayıttan Hasan Bey'in de Mihaloğulları ailesine mensup olduğu anlaşılmaktadır²⁷.

Osmanlı Devleti, Kıbrıs'ı ele geçirmeyi planladığı esnada Hasan Bey Vilçitrin Sancağı'nda beylik vazifesindeydi. Bu sebepten Hasan Bey'in dönemin askerî mücadelelerinde görevler üstlendiği görülmektedir. 1570 yılı ilkbaharında donanma Kıbrıs'ın fethi için yola çıktığı zaman düşman gemileri Osmanlı yönetimindeki bazı kıyı şehirlerine çıkarma yapmaya çalışmıştır²⁸. Aynı yıl Mora taraflarında muhafaza hizmetinde bulunan Hasan Bey karaya çıkartma yapmak isteyen 49 parça İspanya gemisine Mora beyi Ahmed Bey ile mukavemet göstermiş, bir gün ve bir gece süren mücadele sonucu İspanyol çıkartması engellenmiştir²⁹. Eylül 1570 tarihinde Magosa haricindeki diğer Kıbrıs şehirleri Osmanlılar tarafından ele geçirildiğinde adayı kurtarmak için gönderilen Haçlı donanması sefer mevsiminin geçmesi ile Meis adası önünden geri dönmüştü. Bu zaman zarfında Osmanlı Devleti Venedik'e karşı İşkodra ve Yanya taraflarına kuvvet sevk etmiştir³⁰. Hasan Bey'in gönderilen askerler içerisinde olduğu, Vezir Ahmed Paşa'nın emrinde Bar ve Ülgün kaleleri civarında muhafaza hizmetinde bulunduğu görülmektedir³¹. Hasan Bey ve beraberindeki askerler burada bulunduğu sürede zahire kıtlığı çekmiştir. Durumu divana bir mektupla arz eden Hasan Bey sefer mevsiminin geçmesi, yaşanan zahire kıtlığı ve kış mevsiminin yaklaşmasını ileri sürerek sancağına geri dönmek istemiş, fakat isteği geri çevrilerek Draç taraflarını muhafaza etmesi uygun görülmüştür³². Kıbrıs'ın fethinden sonra Venedik saldırıları devam etmiş, Mostar ve Hersek taraflarına yapılan saldırıların püskürtülmesi için 1573 yılı başlarında diğer beylerin yanı sıra Vilçitrin sancakbeyi Hasan Bey de görevlendirilmiştir³³.

Hasan Bey'in 1573 yılı Nisan başlarında vefat ettiği düşünülmektedir.

- 27 BOA, MAD.d 563, s. 48; Pervin Sevinç, *955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*, Marmara Ü. TAE., İstanbul 1994, s. 10.
- 28 İdris Bostan, "Kıbrıs Seferleri Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ed. Ali Ahmetbeyoğlu, Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, ss. 20–21.
- 29 "Vilçitrin begi olup Mora câniblerinin muhâfazasında olan Hasan bege hüküm ki hâliyyâ Südde-i Saadet'üme mektub gönderüb sancağın sipahileriyle ve taviçe tâifesiyle Mora sancağına varub Mora begi Ahmed beg ile vech-i münâsib görüldüğü üzre memâlik-i mahrûseyi hıfz u hrâset üzre olasin diyü ferman olunmağın İspanya'nın kırk dokuz pare donanması gelüp gâret için âdem çıkarmak kasd itdüğün üzerlerine varub bir gün bir gice muhkem cenk idüb münhezim oldukların..." BOA, A.DVNSMHHM.d 14/2, Hüküm 900.
- 30 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi III. Cilt I. Kısım*, 8. Baskı Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011, ss. 14–15; İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971, s. 399.
- 31 BOA, A.DVNSMHHM.d 16, Hüküm 549.
- 32 BOA, A.DVNSMHHM.d 16, Hüküm 570.
- 33 BOA, A.DVNSMHHM.d 21, Hüküm 155, 156, 190, 212; Sıtkı Çelik, *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Ü. SBE., İstanbul 1997 Hüküm 155, 156, 190, 212 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

gors

Akademik
Bakış

47

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Zira Hasan Bey yerine getirilen Hızır Bey'in atama kaydı 14 Zi'l-hicce 980 / 17 Nisan 1573 tarihlidir. Aynı kayıta geçen “*Nıgbolu begi Mustafa beg mektub gönderüb Mihâl oğullarından Vılçitrın sancağına mutasarrıf olub akıncı begi olan Hasan beg vefât idüp sancağı müteveffâ begin karındaşı Hızır bege iki yüz bin akçe ile virilmegin buyruldu*” şeklindeki ifadeden Hasan Bey ile Hızır Bey'in kardeş oldukları anlaşılmaktadır³⁴. Bir başka vesikada geçen “*Livâ'-i Vılçitrın der-dest-i Hızır Bey bin Süleyman Bey veled-i Mihâl...*”³⁵ şeklindeki kayıttan da Hızır Bey'in babasının Vılçitrın sancakbeyliği yapan Mihaloğlu Süleyman Bey olduğu tespit edilmiştir. Bu kayıtlar Mihaloğulları ailesine mensup Süleyman Bey'in yanı sıra çocukları Hasan ve Hızır beylerin de hem akıncı beyliği hem de Vılçitrın sancakbeyliği görevini uhdelerinde bulundurduklarını göstermektedir. Yine bu kayıtlar akıncılığın babadan oğula geçtiği bilgisini desteklemektedir.

Hızır Bey de Balkan coğrafyasında çeşitli görevler ifa etmiştir. 1574 yılı ortalarında Boğdan voyvodalığında bulunan İoan cel Cumplit, Kazakların'da yardımıyla Osmanlıya karşı isyan başlatmıştır³⁶. İsyanın bastırılması için sevk edilen kuvvetler içerisinde Hızır Bey'in akıncıları ve sipahileri de bulunmaktadır³⁷. Ahmed Paşa ve Kırım Hanı Adil Giray komutasında bulunan Osmanlı kuvvetleri isyanı bastırmıştır³⁸. Gurre-i Rebî'u'l-evvel 982 / 21 Haziran 1574 tarihli hükümden Silistre sancakbeyi Davud Bey ve Vılçitrın sancakbeyi Hızır Bey'in asi voyvoda ile yapılan mücadeleden galip çıktığı ve voyvodanın canlı yakalandığı anlaşılmaktadır³⁹. Bu harekât esnasında gösterdiği gayretten dolayı Vılçitrın sancakbeyine 40 bin akçe terakki verilmiş⁴⁰ ve kış yaklaşım sefer mevsimi bittiği için 1574 sonbaharında sancağına dönmesine müsaade edilmiştir⁴¹.

Hızır Bey seferlerde başarılı bir komutandı, fakat Vılçitrın halkı kendilerine zulmettiği gerekçesi ile onu ve adamlarını merkeze şikâyet

48

Akademik
Bakış

48

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

- 34 BOA, KK.d 225, s. 213. Hasan Bey ile Hızır Bey'in kardeş olduklarını gösterir 22 Receb 979 / 10 Aralık 1571 tarihli bir diğer belgede ise şu ifade bulunmaktadır: “*Vılçitrın begi Hasan beg mektub gönderüb Nıgbolu sancağında yigirmi bin zeâmete mutasarrıf olub biraderi olan Hızır için kendü ile eşe diyü hüküm inayet olunmagnın Bar ve Ülğün kal'aları fethinde bile olub lakin her ne cânibe kendüye sefer fermân olunursa mezkûr dahi bile eşüb zeâmetine dahl olunmamak için hüküm rica itmegin buyruldu*”. BOA, A.DVNSMHHM.d 15, Hüküm 1915.
- 35 BOA, MAD.d 563, s. 48; Sevinç, a.g.t., s. 35.
- 36 Danişmend, a.g.e., s. 416; Abdulkadir Özcan, “Boğdan”, *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, C. 6, s. 270.
- 37 BOA, A.DVNSMHHM.d 24, Hüküm 409, 410, 412, 424, 473, 545, 546, 564, 569, 570, 574, 633, 634, 810, 920; Ali Rıza Bülbül, *24 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981- 982 / M. 1573- 1574) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Ü. SBE., Kayseri 2019, ss. 157-64 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). BOA, A.DVNSMHHM.d 26, Hüküm 6, 28, 52, 53, 69.
- 38 Özcan, aynı yer.
- 39 BOA, A.DVNSMHHM.d 26, Hüküm 94.
- 40 BOA, A.DVNSMHHM.d 25, Hüküm 1761.
- 41 BOA, A.DVNSMHHM.d 26, Hüküm 586.

etmiştir⁴². Bunun üzerine Hızır Bey'in teftişi için Köstendil sancakbeyi ile Priztine ve Vilçitrın kadılarının yanı sıra akıncı beylerinden Mustafa Bey görevlendirilmiştir⁴³. Bu teftiş esnasında sancakbeyliği Prizren'e tahvil edilen Hızır Bey'den süreç sonuna kadar yerinden ayrılmaması istenmiştir⁴⁴. Devlet, Hızır Bey'in görev yerini değiştirerek soruşturmanın daha sağlıklı yürütülmesini amaçlamış olmalıdır. Teftiş işleminin sonucu ile ilgili bir belgeye ulaşılamadığından Hızır Bey'in ceza alıp almadığı bilinmemektedir.

Her iki vazifeyi bir arada yürüten Vilçitrın sancakbeylerinden bir diğeri Mustafa Bey'dir. Hızır Bey'in teftişi için oluşturulan heyet içerisinde olan Mustafa Bey, 29 Ramazan 984 / 20 Aralık 1576 tarihinde Vilçitrın sancakbeyliğine getirilmiştir⁴⁵. Mustafa Bey'in de Mihaloğlu ailesine mensup olduğu 16 Rebiü'l-evvel 989 / 20 Nisan 1581 tarihli arşiv vesikasında bulunan "Akıncı begi olup Mihallüden olan Vilçitrın sancak begi Mustafa bege hüküm ki..." şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır⁴⁶, fakat Mustafa Bey'in yukarıda isimleri geçen Süleyman, Hasan ve Hızır beyler ile baba-oğul-kardeş münasebeti hakkında herhangi bir bilgiye ulaşılamamıştır.

Vilçitrın'da 19 Muharrem 998 / 28 Kasım 1589 tarihine kadar yaklaşık 13 yıl⁴⁷ beylik yapan Mustafa Bey'in sancakbeyliği yaptığı yıllar Osmanlı Devleti'nin doğu ve batı sınırlarında uzun savaşlara giriştiği döneme tekabül etmiştir⁴⁸. Devletin içerisinde bulunduğu bu mücadelelerde Mustafa Bey'in

42 "... hâlâ südde-i sa'âdetüm'e rika sunulup Vilçitrın sancağı beyi Hızır için kendüsü oğlı ve âdemleri envâ'-ı zulm ü te'addi iderler halk âciz kalmıştır diyü..." BOA, A.DVNSMHHM.d 29, Hüküm 54; Gülay Kahveci, 29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahlil-Özet-Transkripsiyon), İstanbul Ü. SBE., İstanbul 1998, s. 44 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

43 BOA, A.DVNSMHHM.d 29, Hüküm 54, 84. "Vilçitrın sancak begi Mustafa bege hüküm ki Vilçitrın sancağı sana inâyet olunup müşârunileyh ile ma'an teftiş olmak için sen mu'accelen kalkup Vilçitrına varup müşârun-ileyh dahi teftiş ahvâli bertaraf oluncayadeğin kalkup sancağına teveccüh itmeye..." BOA, A.DVNSMHHM.d 29, Hüküm 85.

44 "Sabıka Vilçitrın sancağı beyi olup Prizren sancağı tevcih olunan Hızır bege hüküm ki Bundan akdem rikâb-ı hümayûnuma ruk'alar sunulup re'âyâyâ zulm ü te'addi eyledüğün ilâm olunduğundan gayrı bu defa dahi rikâb-ı hümayûnuma ruk'a sunulup senden küllî şikâyet olmağın sana Prizrin sancağı tevcih olunup ammâ ahvâlün şer'ile teftiş olunup hukuk-i nas alırmek için Vilçitrın sancağı kâdîlarına hüküm-i hümayûnum yazılup buyurdum ki: Çavuş mübâşir ta'yin olunup sunulduğu ruk'anün sureti ile irsâl olunmuşdur çavuşum vusul buldukda hüküm-i hümayûnum mücebince seniün ahvâlün toprak kâdîlarıyla Şer'ile teftiş eylemeyince ve Vilçitrın kalkmayup teftiş ahvâli ber taraf olmayınca Prizrin sancağına teveccüh eylemeyesin. Şöyle ki, teftiş oluncayadek tevakkuf eylemeyüp sancağına varasın azile konılmayup envâ'-i ikâba müstehak olursın." BOA, A.DVNSMHHM.d 29, Hüküm 82.

45 "Vilçitrın sancak begi Mustafa bege hüküm ki Vilçitrın sancağı sana inâyet olunup..." BOA, A.DVNSMHHM.d 29, Hüküm 85.

46 BOA, A.DVNSMHHM.d. 44, Hüküm 67.

47 BOA, A.DVNSMHHM.d. 55, Hüküm 235; BOA, A.NŞT.d 1100, s. 168, BOA, A.NŞT.d 1105, s. 234; BOA, A.RSK.d 1469, s. 11; BOA, KK.d 118, s. 103, BOA KK.d 231, s. 61, BOA, KK.d 238, s. 275, BOA, KK.d 241, s. 326, BOA, KK.d 242, s. 162, BOA, KK.d 246, s. 25, BOA, KK.d 249, s. 4-6-10, BOA, KK.d 251, s. 197.

48 Osmanlı Devleti'nin bu dönemde Doğu ve Batı'da yapmış olduğu uzun savaşlar hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Feridun M. Emecen, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükle*

görsel

Akademik
Bakış

49

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

sancağı askerleri ve akıncılarıyla çeşitli görevler ifa ettiği görülmektedir. 1577 yılı sonunda Boğdan taraflarında bulunan Mustafa Bey⁴⁹, ertesi yıl çoğu tüfekli yaklaşık 40 bin kişilik düşman kuvvetinin Bosna sınırında görülmesi üzerine Bosna'ya gönderilmiştir. Bu vazifeye Vılçitrın sancağı askerleri ve akıncılarının yanı sıra Yanya, Hersek, Kilis, Sirem, İzvornik, Alacahisar, Prizren, Vidin, Sirem, Delvine ve İskenderiye sancakları askerleri de katılmış ve Bosna beyi Ferhad Bey yardımı gelen kuvvetlere serdar tayin edilmiştir⁵⁰. Bosna taraflarındaki tehlikenin büyümesi üzerine yukarıda zikredilen takviye kuvvetlerine ek olarak Rumeli beylerbeyi Siyavüş Paşa da Bosna'ya gönderilmiştir⁵¹. Bosna sınırında 1578 yılında beliren bu tehlikenin 1579 yılı sonlarına doğru geçtiği ve takviye amaçlı görevlendiren beylerle birlikte Vılçitrın sancakbeyi Mihaloğlu Mustafa Bey'in de görev yerine geri döndüğü anlaşılmaktadır⁵². Osmanlı Devleti bu hadiseden sonra Bosna beylerbeyliğini kurmuş ve Bosna sancakbeyi Ferhad Bey kurulan eyaletin beylerbeyi olarak görevlendirilmiştir⁵³. Bosna eyaletine 9 Şevval 988 / 17 Kasım 1580 tarihinde Kilis, Hersek, Prizren, Zaçasna, İzvornik ve Pojega sancaklarının yanı sıra öncesinde Tımışvar eyaletine bağlı olan Vılçitrın Sancağı da dâhil edilmiştir⁵⁴.

Osmanlı Devleti, doğu sınırında bulunan Safevî Devleti'ndeki iç karışıklıklardan istifade ederek sınırlarını genişletmek istemiş, 1578-1590 yılları arasında Safevîlerle savaşa girişmiştir⁵⁵. 1582 yılında Şark seferi serdarlığına tayin edilen Ferhad Paşa, Revan kalesinin zaptıyla görevlendirilmiştir⁵⁶. Bu seferin hazırlıkları kapsamında Vılçitrın sancakbeyi Mustafa Bey'den 25

- 49 *seliş Tarihi (1300 - 1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, ss. 325–79. BOA, A.DVNSMHHM.d 33, Hüküm 263M, 263; Özge Teneş, *33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-190)*, Atatürk Ü. TAE., Erzurum 2019, ss. 265–67 (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). BOA, A.DVNSMHHM.d 35, Hüküm 317, 330.
- 50 BOA, A.DVNSMHHM.d 35, Hüküm 556, 557; BOA, A.DVNSMHHM.d 36, Hüküm 2, 415.
- 51 “Bosna begine hüküm ki mektûb gönderüb küffâr-ı hâksârın azîm cem’uyet olub Bosna serhaddinde olan Memâlik-i Mahrûse mazarrat kasdıyla hareket olduğun i’lâm itmişsin imdi Rum-ili beglerbegisi emîrül-ümerâ’îl-kirâm Siyavüş Paşa dâmet ma’âlihi ve Semendire ve İzvornik ve Sirem ve Hersek ve Kilis ve Vidin ve Vılçitrın beglerine ahkâm-ı şerife yazılab ol canibe nâzir olub...” BOA, A.DVNSMHHM.d 40, Hüküm 305.
- 52 BOA, A.DVNSMHHM.d 40, Hüküm 416.
- 53 Hatice Oruç, “15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18 (2005), ss. 252–53.
- 54 “Rum-ili beglerbegisine hüküm ki hâlâ Bosna sancağı müstakil beglerbeglik olmanın defter kethüdâsı ve timar defterdarı ta’yîn olunub livâ-i Kilis, ve Hersek ve Prizren ve Zaçasna sancakları Bosna beglerbegiligine ta’yîn olmanın zikr olunan sancakların icmal ve mufassal defterlerin hâlâ Bosna beglerbegisi olan Ferhad dâme ikbâlühüya irsal olunmasın emr idüb buyurdum ki... vusûl buldukda zikrolunan sancakların icmâl ve mufassal defterlerin kiseleyüb ve mühürleyüb müşârun-ileyhımaya irsâl ü isâl idesin. Bir sûreti Budun beglerbegine İzvornik ve Pojega sancağı defterleri husûsu yazıldı. Bir sûreti Tımışvar beğlerbegisine Vılçitrın defteri husûsu.” BOA, A.DVNSMHHM.d 43, Hüküm 440.
- 55 Halil İnalcık, *Devlet-i ‘Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, s. 181.
- 56 Emecen, a.g.e., ss. 335–36.

Zi'l-hicce 990 / 20 Ocak 1583 tarihinde akıncılarıyla ve üç bin akçe aşığı gelire sahip tımarlı sipahileri ile sancak muhafazasında kalması, geriye kalan tımar ve zeamet sahiplerinin ise alaybeyleri ile şark seferine göndermesi istenmiştir⁵⁷. Aynı yıl Bender ve Akkırman civarında vuku bulan hadiseler üzerine Vilçitrın Sancağı'nda muhafaza için kalan akıncılar ve üç bin akçeden az geliri olan tımarlı sipahiler sancakbeyi Mustafa Bey komutasında Akkırman ve Bender taraflarına görevlendirilmiş, bu harekâta Erdel prensi ve Boğdan voyvodası da destek vermiştir⁵⁸. Mustafa Bey'in aynı zamanda akıncı beyi olması onun yukarıda zikredilen vazifelere benzer vazifeler üstlenmesinde etkili olmuştur. Bu kapsamda Vilçitrın sancakbeyi ve askerleri 1584'te Özi, 1586'da Bender, 1592'de Dukakin ve 1593'te Bosna muhafazasında bulunmuştur⁵⁹.

Vilçitrın Sancağı'nda beylik yapan bir diğer akıncı beyi Ali Bey'dir. 28 Haziran 1593 yılında bu vazifeye atanan Ali Bey'in sadece atama kaydına ulaşılmıştır. "Livâ-i Vilçitrın hâlâ akıncı begi olan Ali begin hak meşrûtu olmağın verildi"⁶⁰ şeklindeki kayıttan Ali Bey'in akıncı olduğu ortaya çıkmaktadır. Hakkında ayrıntılı bilgi bulunmayan Ali Bey'in de Mihaloğlu ailesinden olma ihtimali söz konusudur, fakat konu hakkında daha fazla bilgi ve belgeye ihtiyaç vardır.

Vilçitrın Sancağı'na bey olarak atanan akıncı beylerinin tek görevi seferlere iştirak etmek değildi. Bu kimselerin aynı zamanda akıncı işleri ile de meşgul oldukları görülmektedir. 1568-1573 yılları arasında Vilçitrın sancakbeyliği yapan Hasan Bey'den akıncıların tahrir edilmesi istenmiştir. Akıncı tahririne başlayan Hasan Bey'in 1573 baharında vefat etmesi akıncı tahririnin yarım kalmasına sebep olmuştur. Hasan Bey yerine göreve getirilen Hızır Bey'e 29 Zi'l-hicce 980 / 2 Mayıs 1573 tarihinde gönderilen hükümde bulunan "... bundan akdem Vilçitrın begi olan Hasan bege akıncı tahriri fermân olunub fevt olmağın akıncı henüz tahrir olunmamagın zıkr olunan akıncı taifesin sâbıkâ tahrir hususunda gönderilen mufassal hüküm ve defter mücebince sen tahrir itmegin emr idüb buyurdum ki..." şeklindeki ifadeden yarım kalan akıncı tahrir işinin Hızır Bey'e havale edildiği anlaşılmaktadır⁶¹. Akıncı tahririne başlayan Hızır Bey, Niğbolu ve Silistre sancaklarını yazıp Yanbolu ve Zağra taraflarını tahrir edeceği sırada Tımışvar beylerbeyi yanına hizmete gönderilmiştir. Durumun divana arz edilmesi üzerine Hızır Bey'den tahrir işine geri dönmesi ve yazılan akıncıların sayısının 12.000'e ulaşınca defterin İstanbul'a gönderilmesi emredilmiştir⁶².

57 BOA, A.DVNSMHHM.d 44, Hüküm 252.

58 BOA, A.DVNSMHHM.d 44, Hüküm 422.

59 BOA, A.DVNSMHHM.d 62, Hüküm 43; BOA, A.DVNSMHHM.d 69, Hüküm 459; BOA, A.DVNSMHHM.d 70, Hüküm 163. BOA, A.DVNSMHHM.d 60, Hüküm 624; Cevat Yıldız, *Mühimme Defteri - 60 (Sayfa 209-314; hüküm 492-942; Tarih 993-994/1585-1586) (Tahlil-Metin)*, İstanbul Ü. SBE., İstanbul 1998, s. 90 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

60 BOA, KK.d 253, s. 180.

61 BOA, A.DVNSMHHM.d 21, Hüküm 700.

62 BOA, A.DVNSMHHM.d 23, Hüküm 225.

1576-1589 tarihleri arasında Vılçitrın sancakbeyliği yapan Mustafa Bey de akıncı tahriri yapmıştır. Tahrir işlemi devam ederken bazı akıncıların babadan dededen akıncı oldukları halde celeb kaydedildiği ortaya çıkmıştır. Mustafa Bey'in bu durumu divana arz etmesi üzerine 24 Muharrem 993 / 26 Ocak 1585 tarihinde celeb muharririne "Celeb muharririne hüküm ki buyurdum ki vusûl buldukda kadîmden akıncı oğlu akıncı olub bi'l-fi'l defterde akıncı kaydolunanları emrim üzere celeb kayd eylemeyüb âherden ceblebige kâdir..." şeklinde hüküm gönderilmiş ve fiili olarak akıncı hizmetinde bulunanların celeb olarak kaydedilmemesi tembihlenmiştir⁶³.

Vılçitrın Sancağı'nda görev yapmış Süleyman, Hasan, Hızır ve Mustafa beylerin Mihaloğulları ailesinin hangi koluna mensup oldukları konusunda mevcut bilgiler yetersiz kalmaktadır. Bununla birlikte Mihaloğulları üzerine yapılan araştırmalar ve ortaya konan şecereler Süleyman, Hasan ve Hızır beyler hakkında bazı ip uçları vermektedir.

Mihaloğulları'nın Plevne koluna mensup Gâzi Ali Bey'in Hasan Bey'den olan torunu Süleyman Bey'in Plevne'de bir cami yaptırdığı bilinmektedir⁶⁴. Kurşunlu Cami ya da Koca Süleyman Bey Cami olarak bilinen bu mabedin yapım tarihi hakkında çeşitli görüşler olsa da son yapılan araştırma 1561-1562 tarihini işaret etmektedir⁶⁵. Dolayısıyla Süleyman Bey'in bu tarihlerde hayatta olması gerekir. 1557 – 1560 yılları arasında Vılçitrın sancakbeyliği yaptıktan sonra 1565 tarihinde Çirmen sancakbeyliğine tayin edilen ve Mihaloğulları'na bağlı sağ-kol akıncılarının komutanı olan Süleyman Bey'in, Gâzi Ali Bey torunu Süleyman Bey ile aynı kişi olduğu tahmin edilmektedir.

Gökbilgin'in çizmiş olduğu şecereye göre Süleyman Bey'in sadece Cafer adında bir oğlu bulunmaktadır⁶⁶, fakat Mihaloğlu vakıfları üzerinde çalışmalar yapan Turgut, Süleyman Bey'in Hasan ve Mustafa adında iki oğlunun daha olduğu belirtmektedir⁶⁷. 1573 yılı baharında vefat ettiği tahmin edilen Vılçitrın sancakbeyi Hasan Bey ile yerine tayin olunan Hızır Bey kardeşir⁶⁸ ve Hızır Bey'in babası da Mihaloğlu Süleyman Bey'dir⁶⁹. Bu bilgiler-

Gör

- 63 BOA, A.DVNSMHM.d 55, Hüküm 235; Musa Günay, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, Ondokuz Mayıs Ü. SBE., Samsun 1996, s. 157 (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi).
- 64 Mehmed Nüzhet Paşa, *a.g.e.*, ss. 112–13; Sabev, *a.g.m.*, s. 237; Kayapınar, *a.g.m.*, s. 177; Turgut, *a.g.m.*, s. 579.
- 65 Kiprovska, *a.g.m.*, s. 205.
- 66 Gökbilgin, *a.g.m.*, ss. 290–91.
- 67 Turgut, *a.g.m.*, s. 579.
- 68 "Nigbolu begi Mustafa beg mektub gönderüb Mihal oğullarından Vılçitrın sancağına mutasarrıf olub akıncı begi olan Hasan beg vefât idüp sancağı müteveffâ begin karındaşı Hızır bege iki yüz bin akçe ile virilmegin buyruldu" BOA, KK.d 225, s. 213; "Vılçitrın begi Hasan beg mektub gönderüb Niğbolu sancagında yigirmi bin zeâmete mutasarrıf olub biraderi olan Hızır için kendü ile eşe diyü hükm inayet olunmağın Bar ve Ülgün kal'aları fethinde bile olub lakin her ne cânibe kendüye sefer fermân olunursa mezkûr dahi bile eşüb zeâmetine dahl olunmamak için hükm rica itmegin buyruldu" BOA, A.DVNSMHM.d 15, Hüküm 1915.
- 69 "Livâ'-i Vılçitrın der-dest-i Hızır Bey bin Süleyman Bey veled-i Mihal..." BOA, MAD.d 563, s. 48; Sevinç, *a.g.t.*, s. 35.

den hareketle Vilçitrın sancakbeyi Hasan ve Hızır beylerin Gâzi Ali Bey'in torunu Süleyman Bey'in çocukları olduğu tahmin edilmektedir.

1576 yılı sonlarında Vilçitrın sancakbeyi olan Mustafa Bey'in Süleyman, Hasan ve Hızır beyler ile baba-oğul-kardeş ilişkisine dair herhangi bir bilgiye ulaşılamadığından adı geçen kişinin Turgut'un belirttiği Mustafa ile aynı kişi olup olmadığı bilinmemektedir.

Sonuç

XIV ve XV. yüzyılda Balkan coğrafyasının fethedilerek Türk yurdu hâline getirilmesinde akıncı aileleri oldukça etkili olmuştur. Bu ailelerden biri olan Mihaloğulları Sultan I. Bayezid zamanından beri sancakbeyliği yapmış ve Balkanlar'ın yönetilmesine katkıda bulunmuştur. Kosova bölgesinde bulunan Vilçitrın, Mihaloğlu akıncılarının beylik yaptığı sancaklardan birisidir. Burada görev alan akıncı beylerinden dört tanesinin Mihaloğlu ailesine mensup olduğu tespit edilmiştir. Vilçitrın Sancağı'nda beylik yapmış Süleyman, Hasan ve Hızır beyler arasındaki akrabalık ilişkisinin ortaya konması Mihaloğulları'nın aile tarihine katkıda bulunmaktadır.

Vilçitrın Sancağı askerleri ve Mihaloğlu akıncıları Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarındaki doğu ve batı sınırlarında çeşitli hizmetlerde bulunmuş; Boğdan, Özi, Akkırman ile Bosna, Dukakin, Draç ve Mora taraflarının korunmasına katkı sağlamıştır. Akıncılar her ne kadar önemli askerî başarılar elde etse de devlet onların kötü yönetimine göz yummamıştır. Vilçitrın halkının şikâyeti üzerine Hızır Bey'in görev yerinin değiştirilmesi ve kadılar tarafından teftiş edilmesi bu duruma güzel bir örnek teşkil etmektedir.

Vilçitrın Sancağı'nda bey iken Hasan, Hızır ve Mustafa beylerin akıncı tahriri yaptıkları görülmüştür. Bu durum sancak ve akıncı beyliği vazifelerini bir arada yürüten adı geçen kimselerin sadece savaflara katılmadığını, aynı zamanda akıncı işleriyle de ilgilendiklerini göstermektedir.

Kaynaklar

A. Arşiv Vesikaları

Kamil Kepeci Defterleri (KK.d):

Nr. 118, 216/a, 225, 231, 238, 241, 242, 246, 249, 251, 253.

Maliyeden Müdevver Defterler (MAD.d):

Nr: 563.

Mühimme Defterleri (A.DVNSMHH.d):

Nr. 3, 14/2, 15, 16, 21, 23, 24, 25, 26, 29, 33, 35, 36, 40, 43, 44, 55, 60, 62, 69, 70

Nişan ve Tahvil Kalemi Defterleri (A.NŞT.d):

Nr. 1100, 1105.

Ruus Kalemi Defterleri (A.RSK.d):

Nr. 1469.

Gaz

Akademik
Bakış

53

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

B. Telif ve Tetkik Eserler

3 Numaralı Mühimme Defteri 966-968 / 1558-1560, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1993.

6 Numaralı Mühimme Defteri (972 / 1564-1565) < Özet-Transkripsiyon ve İndeks > II, T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Ankara 1995.

AKDAĞ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, 3. Baskı., Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2017.

AKTAN Ali, (çev.), *Muharrerât-ı Nâdire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2018.

ARSLAN, H. Çetin, "Erken Osmanlı Dönemi (1299-1453)'inde Akıncılar ve Akıncı Beyleri", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 535-44.

——, *Türk Akıncı Beyleri ve Balkanların İmarına Katkıları (1300 - 1451)*, Kültür Bakanlığı, Ankara 2001.

ARUÇI, Muhammet, "Vulçitrın", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2013, C. 43, ss. 132-34.

ATSIZ, Nihal, "Âşıkpaşaoğlu Tevârih-i Âl-i Osman", *Osmanlı Tarihleri I*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1949, s. 77-318.

BAŞAR, Fehmeddin, "Evrenosoğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1995, C. 11, ss. 539-41.

——, "Malkoçoğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2003, C. 27, ss. 537-38.

——, "Mihaloğulları", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2005, C. 30, ss. 24-25.

——, "Osmanlı Akıncı Ailelerinin Balkan Tarihindeki Yeri", *Balkanlarda İslam Medeniyeti Uluslararası Üçüncü Sempozyum Tebliğleri*, İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırmaları Merkezi (IRCI-CA), İstanbul 2011, s. 215-33.

BOSTAN, İdris, "Kıbrıs Seferleri Günlüğü ve Osmanlı Donanmasının Sefer Güzergâhı", *Dünden Bugüne Kıbrıs Meselesi*, ed. Ali Ahmetbeyoğlu, Erhan Afyoncu, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2001, s. 11-38.

BÜLBÜL, Ali Rıza, *24 Numaralı Mühimme Defterinin (H.981- 982 / M. 1573- 1574) Transkripsiyon ve Değerlendirilmesi*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2019.

ÇELİK, Sıtkı, *21 Numaralı Mühimme Defteri (Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1997.

DANIŞMEND, İsmail Hami, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, Türkiye Yayınevi, İstanbul 1971.

DÁVİD, Géza, "Macaristan'da Yönetici Osmanlı Aileleri", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, C. 38 (2015), s. 15-30.

EMECEN, Feridun M., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluş ve Yükseliş Tarihi (1300 - 1600)*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

——, "Uç Beyi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2012, C. 42, ss. 38-39.

——, "Varna Muharebesi", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 2012, C. 42, ss. 527-30.

ENVERİ, *Düstûrnâme-i Enveri (Osmanlı Tarihi 1299-1465, 19-22. Kitaplar)*, çev. Necdet Öztürk, 2. Baskı., Çamlıca, İstanbul 2012.

ERDOĞAN Özünlü, Emine, Ayşe Kayapınar, *1472 ve 1560 Tarihli Akıncı Defterleri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2017.

FODOR, Pal, "Osmanlılar ve Savaş", *Türkiye Tarihi Bizans'tan Türkiye'ye 1071-1453*, Kitap Yayıne-

vi, İstanbul 2012, s. 243–82.

——, “Wolf on The Border: Yahyapaşaoğlu Bali Bey (?-1527) Expansion And Provincial Elite in The European Confines of The Ottoman Empire in The Early Sixteenth Century”, *Şerefe Studies in Honour of Prof. Geza David on His Seventieth Birthday*, ed. Pál Fodor, Nándor E. Kovács, Benedek Peri, Research Centre for the Humanities, Hungarian Academy of Sciences, Budapest 2019, s. 57–87.

GÖKBİLGİN, M. Tayyib, “Mihal-oğulları”, *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı 1979, C. 8, ss. 285–92.

GÖKÇEK, Yaşar, *Türk İmparatorluk Tarihinde Akıncı Teşkilatı ve Gazi Mihal Oğulları*, Alagöz Yayınları, Konya 1998.

GÜNAY, Musa, *55 Numaralı Mühimme Defteri*, Ondokuz Mayıs Üniversitesi 1996.

HADİDÎ, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, çev. Necdet Öztürk, Marmara Üniversitesi Yayınları, İstanbul 1991.

İBN KEMÂL, *Tevârih-i Âl-i Osman VII. Defter*, çev. Şerafettin Turan, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1957.

İDRİS-İ BİTLİSÎ, *Heşt Behişt (VII. Ketibe Fatih Sultan Mehmed Devri 1451-1481)*, çev. Muhammed İbrahim Yıldırım, 2. Baskı., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2019.

İMBER, Colin, *Osmanlı İmparatorluğu 1300-1650: İktidarın Yapısı*, çev. Şiar Yalçın, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2006.

İNALCIK, Halil, *Devlet-i Âliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.

——, “Osmanlı-Rus Rekabetinin Menşei ve Don-Volga Kanalı Teşebbüsü (1569)”, *Belleten*, C. XII, S. 46 (1948), s. 349–402.

——, “Osmanlı Devleti'nde Uc (Serhad)lar”, *Doğu Batı Makaleler II*, Doğu Batı Yayınları, Ankara 2008, s. 45–60.

İNALCIK Halil, Mevlûd Oğuz, (çev.), *Gazavât-ı Sultân Murâd b. Mehemmed Hân İzladı ve Varna Savaşları (1443-1444) Üzerine Anonim Gazavâtnâme*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 1989.

İNBAŞI, Mehmet, “Sultan I. Murad'ın Evrenos Bey'e Mektubu”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, C. 8, S. 17 (2001), s. 225–36.

KAHVECİ, Gülay, *29 Numaralı Mühimme Defteri (984/1576) (Tahkîl-Özet-Transkripsiyon)*, İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1998.

KAYAPINAR, Ayşe, “Kuzey Bulgaristan'da Gazi Mihaloğulları Vakıfları (XV-XVI. Yüzyıl)”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 10 (2005), s. 169–81.

KAYAPINAR, Ayşe, Emine Erdoğan Özünlü, *Mihaloğullarına'na Ait 1586 Tarihli Akıncı Defteri*, Türk Tarih Kurumu, Ankara 2015.

KAYAPINAR, Levent, “Teselya Bölgesinin Fatih Turahan Bey Ailesi ve XV.-XVI. Yüzyıllardaki Hayır Kurumları”, *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, C. 1, S. 10 (2005), s. 183–96.

KİPROVSKA, Mariya, “Shaping the Ottoman Borderland: The Architectural Patronage of the Frontier Lords from the Mihaloğlu Family”, *Bordering Early Modern Europe*, ed. Maria Baramova, Grigor Boykov, Ivan Parvev, Wiesbaden 2015, s. 185–220.

——, *The Military Organization of the Akıncıs in Ottoman Rumelia*, Bilkent Üniversitesi, Ankara 2004.

KILIÇ, Ayşegül, “Akıncılık Teşkilatı ve Ünlü Akıncı Ailelerinin Balkan Tarihine Katkıları”, *Yeni Tür-*

Gezi

Akademik
Bakış

55

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

kiye, S. 66 (2015), s. 553–65.

KRITOVULOS, *Kritovulos Tarihi (1451-1467)*, çev. Ari Çokona, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015.

LOWRY, Heat W., *Erken Dönem Osmanlı Devleti'nin Yapısı*, çev. Kıvanç Tanrıyar, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2005.

MEHMED NÜZHET PAŞA, *Ahval-i Gazi Mihal*, Dersaadet 1315.

MEVLÂNÂ MEHMED NEŞRÎ, *Cihânnümâ (Osmanlı Tarihi 1288-1485)*, çev. Necdet Öztürk, Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2013.

ORUÇ BEY, *Oruç Beğ Tarihi (Osmanlı Tarihi 1288-1502)*, çev. Necdet Öztürk, 1. Basım., Bilge Kültür Sanat, İstanbul 2014.

ORUÇ, Hatice, "15. Yüzyılda Bosna Sancağı ve İdari Dağılımı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, S. 18 (2005), s. 249–71.

ÖZCAN, Abdulkadir, "Akıncı", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1989, C. 2, ss. 249–50.

——, "Boğdan", *Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, Türkiye Diyanet Vakfı 1992, C. 6, ss. 269–71.

ÖZTÜRK Necdet, (çev.), *Anonim Osmanlı Kroniği (1299-1512)*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul 2000.

ÖZTÜRK, Yücel, "Gazi Kösemihal'in Menşei İle İlgili Yeni Bir Analiz", *Uluslararası Gazi Süleyman Paşa ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu III*, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kocaeli 2016, ss. 661–88.

ROMER, Claudia, "On Some Hass-Estates Illegally Claimed by Arslan Pasa, Beglerbegi of Buda 1565-1566", *Studies in Ottoman History In Honor of Professor V.L. Ménage*, 2010, 297–318.

SABEV, Orhın, "Osmanlıların Balkanları Fethi ve İdaresinde Mihaloğulları Ailesi (XIV.-XIX. Yüzyıllar): Müllkler, Vakıflar, Hizmetler", *OTAM*, S. 33 (2013), s. 229–44.

ŞAHİN, Rahman, *Osmanlı Yönetiminde Vilâyetin Sancağı (1450-1550)*, Erciyes Üniversitesi, Kayseri 2020.

ŞEMSEDDİN SAMÎ, *Kâmûs-ı Türkî*, Çağrı Yayınları, İstanbul 2007.

SERTOĞLU, Midhat, *Osmanlı Tarih Lugatı*, Kurtuba Kitap, İstanbul 2015.

SEVİNÇ, Pervin, *955-982/1548-1574 Tarihli Osmanlı Beylerbeyi ve Sancakbeyleri Tevcih Defteri (563 nr.)*, Marmara Üniversitesi, İstanbul 1994.

Gör

TENEŞ, Özge, *33 Numaralı Mühimme Defteri'nin Transkripsiyonu ve Değerlendirilmesi (s. 1-190)*, Atatürk Üniversitesi 2019.

TURGUT, Vedat, "Vakıf Belgelerinde Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Dönemi Aileleri Malkoçoğulları ve Mihallüler", *Yeni Türkiye*, S. 66 (2015), s. 566–89.

TURSUN BEY, *Târih-i Ebül-Feth*, çev. Mertol Tulum, Baha Matbası, İstanbul 1977.

ÜNAL, Mehmet Ali, *Osmanlı Tarih Sözlüğü*, Paradigma Yayıncılık, İstanbul 2011.

UZUNÇARŞILL, İsmail Hakkı, "Akıncı", *İslam Ansiklopedisi*, Milli Eğitim Bakanlığı 1978, C. 1, ss. 239–40.

——, *Osmanlı Tarihi III. Cilt I. Kısım*, 8. Baskı., Türk Tarih Kurumu, Ankara 2011.

YILDIZ, Cevat, *Mühimme Defteri - 60 (Sayfa 209-314; hüküm 492-942; Tarih 993-994/1585-1586)(Tahlil-Metin)*, İstanbul Üniversitesi 1998.

YURTTAŞ, Fatih, *Balkanlarda Bir Uç Beyi Ailesi; Mihaloğulları 1300-1600*, Bahçeşehir Üniversitesi, İstanbul 2018.

Extended Abstract

Raid, is a term used to describe military action conducted with sudden and violent action, to perform reconnaissance, pillage or destruction on enemy state at war with. Raider, is the name given to light cavalry units of Ottoman Turks. Raiders were known with the family name of commanders they were connected with. Raiders were present in various areas of Rumeli (the Balkans). In this context, it is known that one of the well-known raider families Mihaloğulları were active in Edirne, Plevne, Tırnovo, Smederevo and Sofia regions. Raiders assumed various duties in not just conquest of the Balkans, but also its administration. While it is known that raiders occupied high positions in the governance of the state such as the governor-general (beylerbeyi) or vizier (state minister), they mostly acted as the district governor (sancakbeyi). One of the sanjaks governed by Mihaloğlu raiders who made significant contributions to making the Balkans a Turkish homeland was Vuçitrn Sanjak. Situated at a significant position at the Central Balkans, Vuçitrn lies on the North side of the plains known as Kosovo field. The first district governor that served at Vuçitrn Sanjak who could be identified as a member of Mihaloğlu family was Süleyman Bey who was a bey in 1557 – 1560 period. Süleyman Bey assumed various duties together with Vuçitrn Sanjak cavalries and raiders based on political developments of the era. Following Süleyman Bey, Mihaloğlu Hasan Bey was assigned as bey of Vuçitrn Sanjak. Replacing Hasan Bey who is thought to have passed away in spring of 1573, Mihaloğlu Hızır Bey assumed duty on April 17th, 1573. Another the district governor of Vuçitrn who performed two duties at once was Mustafa Bey. The only duty of bey assigned to Vuçitrn Sanjak was not participating in military campaigns. Such persons were also taking part in raiding activities.

There is insufficient information on which branch of Mihaloğulları family did Süleyman, Hasan, Hızır, and Mustafa beys that assumed duties at Vuçitrn Sanjak belong to. However, studies on Mihaloğulları together with family trees reveal some hints on Süleyman, Hasan, and Hızır beys. It is known that Süleyman Bey, son of Hasan Bey and grandson of Gâzi Ali Bey belonging to Plevne branch of Mihaloğulları had a mosque constructed in Plevne. Although there are different opinions about construction date of this shrine known as Kurşunlu Mosque or Koca Süleyman Bey Mosque, recent studies point at 1561-1562. Thus Süleyman Bey must be alive in this time. It is estimated that the Süleyman Bey who was assigned as the district governor of Çirmen in 1565 after having served as the district governor of Vuçitrn in 1557 – 1560 and who was the commander of right-wing raiders Mihaloğulları, is the same person as Gâzi Ali Bey's grandson Süleyman Bey.

According to family tree drawn by Gökbilgin, Süleyman Bey had only one son named Cafer. However, having made studies on Mihaloğlu vakf (pious foundation), Turgut informs that Süleyman Bey had two more sons by the name Hasan and Mustafa. The district governor of Vuçitrn Hasan Bey who is estimated to have died in spring 1573 and Hızır Bey that replaced him were brothers and Hızır Bey's father was also Mihaloğlu Süleyman Bey. Based on such information, it is estimated that Hasan and Hızır beys who were the district governor of Vuçitrn were sons of Süleyman Bey, grandson of Gâzi Ali Bey.

There is no information regarding family relationship of Mustafa Bey who was the district governor of Vuçitrn towards the end of 1576 with Süleyman, Hasan, and Hızır beys. Thus, it is not known if the said person is the same Mustafa that Turgut notes.

Soldiers of Vuçitrn sanjak and Mihaloğlu raiders gave various services on east and West borders of the land dominated by the Ottoman State in Balkans; contributing to protection of Moldavia (Boğdan), Ochakiv (Özi), Bilhorod-Dnistrovskiy (Akkerman) together with Bosnia, Dukagjin (Dukakin), Durrës (Dıraç), and Peloponnese (Mora) regions. Although raiders achieved significant military successes, the state did not tolerate their maladministration. Transferring and inspection by judges of Hızır Bey upon complaints from Vuçitrn people is a good example to this.

Gazi

Akademik
Bakış

57

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Doğu Akdeniz’de Soğuk Savaş Dönemi
Sovyet Faaliyetleri:
Pyadyy Eskadra [Beşinci Filo] ve Türk Boğazları
Soviet Activities in the Mediterranean
During the Cold War:
Pyadyy Eskadra [Fifth Fleet] and the Turkish Straits
İsmail KÖSE*

Öz

Denizlerde hâkimiyet kurulmadan hegemon güç olunamayacağı tarihsel olgularla sabittir. Sovyet idarecileri bu durumun farkında olarak Soğuk Savaş’ın ilk yıllarından itibaren dünya denizlerinde ve özellikle yaşam alanı olarak kabul edilen Doğu Akdeniz’de Batı Bloku ile rekabet etmeye çalışmışlardır. Sovyet sisteminden kaynaklanan sorunların da etkisiyle uzun süre ABD liderliğindeki Batı Bloku’na karşı yarışta geri kalınması nedeniyle birkaç kez oluşturulan gemi inşa programlarıyla söz konusu açığın kapatılabilmesi için projeler geliştirilmiştir. Türk Boğazları’nda Montrö Sözleşmesi ile kurumsallaştırılan geçiş rejimi Sovyet Doğu Akdeniz politikasını doğrudan etkilemiş, Doğu Akdeniz’e kıyaslı olan ülkelerde kurulan üslerle Montrö Sözleşmesi ile konulan kısıtlamaların aşılması yönünde bir politika takip edilmiştir. Sovyet Akdeniz filosu Pyadyy Eskadra mevcut koşullarda planlanarak Sovyet Akdeniz hegemonyasının bu yolla sağlanması amaçlanmıştır. Pyadyy Eskadra’nın faaliyete geçmesi sonrasında güney ve güneydoğu Akdeniz ülkelerindeki krizleri fırsata çeviren Sovyet Donanması bu bölgelerdeki üslerini tahkim ederek Akdeniz’deki varlığını teminat altına almıştır. Türkiye’nin Montrö’yü gerektiğinde geniş yorumlayan tutumu Sovyetlerin Akdeniz’deki organik hava kuvvetini ve deniz varlığını devam ettirebilmesine katkıda bulunmuştur. Sovyet Akdeniz gücünü oluşturan Pyadyy Eskadra’nın en önemli sorunu uzunca süre uçak gemisine sahip olunamamasıdır. Uçak gemilerinin Türk Boğazları’ndan geçişinin yasak olması Sovyetler için esaslı bir sorun olmakla birlikte, Karadeniz’deki tersanelerde inşa edilen Sovyet uçak gemilerinin çeşitli sınıflar altında tek seferliğine kuzey-güney yönünde Boğazlardan geçişine izin verilmiştir. Bu çalışmada Sovyet Akdeniz gücü Pyadyy Eskadra, Türk Boğazları geçiş rejimi ve ABD’nin Akdeniz politikası Soğuk Savaş dönemi rekabet koşullarında ele alınarak incelenmektedir.

Anahtar Kelimeler: Pyadyy Eskadra, Uçak Gemisi, Rekabet, Deniz Gücü, Türk Boğazları

Abstract

Historical facts proved that it is impossible to be hegemon power without having domination on seas. Soviet rulers very-well aware of that fact, since the first years of the Cold War, tried to compete with Western Blok in the world seas especially on Mediterranean Sea where they re-

Makale Geliş Tarihi: 13.09.2021, Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KÖSE, İsmail, “Doğu Akdeniz’de Soğuk Savaş Dönemi Sovyet Faaliyetleri: Pyadyy Eskadra [Beşinci Filo] ve Türk Boğazları”, *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 59-80

* Doç. Dr., Karadeniz Teknik Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-mail: ismailkosetr@hotmail.com. ORCID ID: 0000-0002-8489-5088.

Akademik
Bakış
59
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

cognized as their interest area. Due to problems occurred because of the shortages in the Soviet System, Soviets faced with grave challenges, tried to generate some ship building programs in order to lower that gap. The passage regime in the Turkish Straits which has been put into use by Montreux Convention, affected Soviet Mediterranean policy directly, Soviets struggled to solve that problem by establishing bases on coastline countries. Soviet Mediterranean Fleet Pyadyy Eskadra has been established under above conditions. The aim was to achieve Soviet hegemony in the Mediterranean. Soon after the deployment of Pyadyy Eskadra, Soviets struggled to transform emerging crisis in the south and southeastern Mediterranean coastline countries to empower their basis. Turkey's policy to liberally comment and implement Montreux, contributed continuance of Soviet organic existence in the Mediterranean. The most challenging long lasting problem of Soviet Mediterranean Fleet Pyadyy Eskadra was absence of aircraft carrier. Despite aircraft carrier passage has been prohibited by Montreux, Turkey permitted Soviet aircraft carriers' one way north-south passages which were built in the Black Sea shipyards and named with different classes. In this paper, considering Cold War rivalry conditions, Soviet Mediterranean Fleet Pyadyy Eskadra, Turkish Straits' passage regime and US Mediterranean policies will be analyzed.

Key Words: Pyadyy Eskadra, Aircraft Carrier, Rivalry, Sea Power, Turkish Straits

Giriş

Çarlık Rusyası, Birinci Dünya Savaşı'nın başlamasından bir ay sonra Türk Boğazları'nın kapanmasıyla sıcak denizlerle bağlantısını kaybetmiştir. İkinci Dünya Savaşı'nın sonuna kadar Rus donanmasının Akdeniz'deki faaliyetleri sınırlı olmakla birlikte 1946 yılından itibaren bu durumun değişmesi için bir dizi savaş gemisi inşa programı uygulamaya konulmuştur. Rus idarecilerin, Çar I. Petro ile başlayan sıcak denizlere inme politikası, buna bağlı olarak Türk Boğazları'na yönelik tutkusu 1798-1815 yılları arasında yaşanan Napolyon Savaşları döneminden günümüze çok fazla değişiklik göstermemiştir. Bu durum İkinci Dünya Savaşı sonrasında BM Genel Kurulu'nda konuşma yapan Sovyet Dışişleri Komiseri Andrey Vişinski tarafından şu sözlerle ifade edilmiştir: “Kremlin’de ister bir çarlık hükümeti ya da bir komünist hükümet bulunsun, Karadeniz’e girecek yabancı savaş gemilerinin yaratacağı etki aynıdır, değişmez”.¹ Türk Boğazları ile ilgili geleneksel Rus politikasını ilan eden söz konusu açıklama, Karadeniz, Türk Boğazları ve Akdeniz dahil güney denizlerine yönelik entegre dış politikanın tarihsel özetidir.

Çarlık, Sovyet ve Soğuk Savaş sonrası Rusya Federasyonu için Boğazlar ve Akdeniz yaşamsal önemde bir bölgedir. Deniz gücü ile hegemon güç arasında ontolojik olmanın yanında karşılıklı korelatif ilişki vardır. Bu gerçek tarihsel olgular tarafından da birçok kez teyit edilmiştir. İngiltere'nin 17. yüzyıl başında başlayıp, denizlerde üç asır süren hegemonyası örneğinde de görüldüğü üzere denizlerde kudretli olmak gerek kıtasal gerekse küresel başat aktör olmak için ön koşuldur.² Bir devletin deniz gücü: Donanma Bü-

1 İhsan Gürkan, “Boğazların Önemi ve Karadeniz Stratejisi”, *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1992. s. 15.

2 Richard T. Ackley, “The Soviet Navy’s Role in Foreign Policy”, *Naval War Collage Review*, Vol. 24, No. 9 (May, 1972). s. 48-49.

yüklüğü (sayı ve tonaj) (DB), Donanmanın Niteliği (teknolojik üstünlük, kapasite) (DN), Faaliyet Gösterilen Deniz Coğrafyası/Mavi Vatan (FGDC) ve Donanma Gücü'nden (DG) oluşur ve bu bileşenler bir bütün halinde [DB+D-N*FGDC=DG] formülüyle değerlendirilir. Formül, Soğuk Savaş (SS) dönemi Sovyetler Birliği'ne uygulandığında: (1) Kuzey Filosu (2) Baltık Filosu (3) Karadeniz Filosu (4) Pasifik Filosu olmak üzere birbirinden uzakta dört farklı ana üsse dağılmış olan Sovyet Donanması'nın Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında gerek Akdeniz'de gerekse okyanuslarda nitelik ve nicelik olarak rakiplerinin gerisinde kaldığı görülür.³ Bu durumda Türk Boğazları geçiş rejimindeki askerî kısıtlamalar da etkilidir.

Kuzey ya da güney istikameti fark etmeksizin giriş yönünden ve uğraklı ya da uğraksız olmasından bağımsız olarak Türk Boğazları'ndan bir bütün halinde geçiş yapan deniz araçlarına izin verilen sürat hava koşullarına da bağlı olarak ortalama asgari 10 knot; azami 12 knot'tur. Söz konusu limitler çok az toleransla sabit olduğundan, deniz vasıtalarının Boğazlara Karadeniz (kuzeyden) veya Ege (güneyden) girmesi fark etmeksizin, normal koşullarda sivil-ticari gemilerin ya da savaş gemilerinin İstanbul Boğazı'ndan 1.5 saat, Marmara Denizi'nden 8 saat ve Çanakkale Boğazı'ndan 3 saat olmak üzere toplam geçiş süresi ortalama 12.5 saattir. Belirlenen limitler dışındaki sürat Boğazlar trafiğinde hareket halinde olan diğer gemilerin seyrini tehlikeye düşürdüğünden Boğazlara giren gemilerin yüksek hızla daha kısa sürede geçişine izin verilmez. Sadece yatay trafik yoğunluğu İstanbul Boğazı'ndan az, Boğaz geçişi daha geniş olduğu için Çanakkale Boğazı'nda azami 13 knot, çok nadiren 14 knot hıza izin verilebilir.

Geçiş koşullarına ek olarak Boğazlar geçişinde sivil gemilerin sayı ve tonajında sınırlama olmamakla birlikte askerî gemiler için belirli kısıtlamalar vardır. Montrö Sözleşmesi'ne (1936) göre Boğazlarda aynı anda azami 15 bin ton ağırlık ve toplam dokuzdan fazla savaş gemisinin bulunması yasaktır. İmzacı olsun ya da olmasın uluslararası bağlayıcı bir Sözleşme olan Montrö'deki koşullar tam olarak uygulandığında toplam 15 bin ton, azami dokuz adet savaş gemisi Boğazlardan geçerken her iki Boğaz girişinden bu gemilerin geçişi tamamlanmadan ek girişe izin verilmez (madde 14). Ayrıca Boğazlardan gece savaş gemisi geçişi de Montrö'nün 13 ve 14. maddeleriyle yasaklanmıştır ve keza boğaz geçişinin de ortalama 1/2 günde tamamlanabilmesi savaş gemilerinin geçişini sınırlandıran diğer önemli faktörlerdir.

Montrö ile yürürlüğe konulan *erga omnes* kısıtlamalar Sovyet Akdeniz Beşinci Filosu *Pyadyy Eskadra*'nın planlama ve kuvvet yapılanmasında etkili olmuştur. Akdeniz'de varlık göstermeye yönelik girişimler uygulamaya konulurken; denizaltı geçişi ve uçak gemisi geçişlerindeki yasak ve limitlere ek olarak bir günde geçilebilecek savaş gemisi sayısındaki sınırlamalara da uymak zorunda kalmışlardır. Kısıtlamalara rağmen Sovyetler, Doğu Akde-

3 Clayde A. Smith, "Constraints of Naval Geography on Soviet Naval Power", *Naval War Collage Review*, Vol. 27, No. 2 (September-October, 1974). s. 46, 48.

niz'de varlık gösterip, Batı Dünyası ile rekabet edebilmek için *Pyadyy Eskadra*'yı oluşturmuşlardır. Bu çalışmada *Pyadyy Eskadra* adı verilen Sovyet Beşinci Filosu'nun Doğu Akdeniz'deki faaliyetleriyle, NATO ve ABD ile rekabeti Türk Boğazları geçiş rejimi tartışmaları eşliğinde ele alınarak irdelenecektir.

II. Dünya Savaşı Sonrasında Sovyet Deniz Politikası

Son yüzyılda gerçekleşen teknolojik gelişmelerin sağladığı olanakların doğal sonucu olarak bir devletin küresel ölçekte deniz gücüne dönüşebilmesi için organik hava kuvvetine, diğer ifadeyle denizde üslenmiş hava araçlarına sahip olması gerekir. Bu durumun farkında olan Josef Stalin İkinci Dünya Savaşı'nın hemen ertesinde denizlerde varlık gösterip, Amerikan meydan okumasına yanıt verebilmek amacıyla geniş kapsamlı bir savaş gemisi inşa programı başlatmış, öncelikli olarak dört adet uçak gemisi inşası projesini uygulamaya koymuştur. Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde ABD'de USS *Pennsylvania*'nın modifiye edilmesiyle 1911 yılında geliştirilen uçak gemisi teknolojisi⁴ kombine şekilde uzun vadeli yatırım, ar-ge, iyi eğitilmiş personel, vardiya sistemine uygun sayı ve donanım ihtiyacı duyar. Bu nedenle Sovyetlerin uçak gemisi inşa projesi planlandığı şekilde uygulanamamış, ara formül olarak *Sverdlov* sınıfı kruvazörlerin üretilmesine öncelik verilmiştir.⁵

Uçak gemisi inşasının sonraki yıllara bırakılması sonucunda yapılan yeni planlamaya göre; çok sayıda denizaltı, destroyer ve kruvazör üretilmesi öngörülmüştür. Programın ilk kısmı olan 1948-1949 yılları arasında *Sverdlov* sınıfı 20 bin tonluk hafif kruvazör ve *Skorrry* sınıfı destroyerlerle, savaş sonrası dönemin ilk uzun-menzilli denizaltıları inşa edilmiştir. Kapsamlı savaş gemisi inşa programına karşın uçak gemisi yapımı konusunda gerekli somut adımlar halen atılmadığından Stalin döneminde Sovyet denizciliği kıtasal vizyonda sınırlı kalmıştır.

Stalin sonrasında iktidara gelen Nikita Kruşçev döneminde Sovyetler, 1955 yılından itibaren denizlerde kıtasal güç rolünden küresel hegemon aktöre dönüşmeye yönelik adımlar atmaya başlamıştır.⁶ Sovyetler'in bu adımı birbirini tamamlayan olgular eşliğinde Türk Boğazları'nın öneminde çarpıcı etkisi yapmıştır. Donanma ile entegre görev yapabilecek organik hava gücüne sahip olunamamasından kaynaklanan stratejik eksikliğin giderilebilmesi amacıyla Kruşçev tarafından 1954 yılında Sovyet gemi inşa programı ile eş zamanlı olarak uçak gemisi inşa programı da yeniden gündeme alınmıştır. Böylece Sovyet denizciliğinde küresel düzeye geçilmesi için öncü

4 USS *Pennsylvania* (Armored Cruiser #4), later USS *Pittsburgh* (CA-4), <https://www.history.navy.mil/content/history/museums/nmusn/explore/photography/ships-us/ships-usn-p/uss-pennsylvania-armored-cruiser-4-uss-pittsburgh-ca-4.html> (26 Eylül 2022 tarihinde erişildi).

5 Yılmaz Usluer, "Tiflis Gemisi Boğazlardan Geçer mi?", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1990. s. 6.

6 *Soviet Navy, Intelligence and Analysis During the Cold War*, CIA, Washington, 6 Sept. 2017. s. 7-11.

adımlar atılmıştır. Bir yıl sonra, 1955 senesinde küresel ölçekli politikaların uygulanabileceği düzeyde, okyanuslarda sefere uygun savaş gemilerinin geliştirilmesine yönelik program uygulamaya konulmuştur. Küresel aktör olma kararıyla aynı yılda yoğun bir denizaltı inşa programı başlatılmıştır. Uçak gemisi inşası kısa sürede gerçekleştirilemeyeceğinden geçici bir tedbir olarak Batı Bloku'ndan gelen tehdidin denizaltılar ve karada üslenmiş uçar birlikler vasıtasıyla karşılanmasına karar verilmiştir. Uçak gemilerinin hizmete alınmasıyla Sovyet deniz gücünün hava gücüyle entegre bir şekilde organik kuvvet hüviyeti kazanması planlanmıştır. Uçak gemilerinden kaynaklanan boşluğu doldurmak amacıyla 1961 yılından itibaren nükleer denizaltılara karşı, denizaltı savunmasına uygun kruvazörlerin üretilmesine öncelik verilmiş, bu amaçla *Moskova* sınıfı kruvazörler geliştirilmiştir.⁷

Elimizdeki arşiv vesikalarından Stalin ve daha sonra Kruşçev tarafından gündeme alınan savaş gemisi inşa programının ilk planlamada Doğu Akdeniz'de Amerikan Altıncı Filosu gücünde daimi bir filo kurmaya yönelik olup olmadığını kesin olarak saptamak olanaksızdır. Buna karşın yeni inşa programları uygulamaya konulduğu esnada Doğu Akdeniz'deki Amerikan askerî varlığının uzun süredir Sovyetler'i tedirgin ettiğini bilmekteyiz. Bu saptamayı destekler şekilde değişen Sovyet deniz stratejisinin ilk hedefi Doğu Akdeniz olmuştur.⁸ Böylece *Pyadyy Eskadra*'nın kurulması için Stalin sonrasında ikinci icracı adım Kruşçev tarafından atılmıştır. Uçak gemisi programı ile birlikte nükleer güçle çalışan, füze rampasına sahip denizaltı ve destroyerlerin de üretimine başlanmıştır. Sovyetlerin Akdeniz'deki askerî varlığı karşıt güç ABD ile benzer şekilde askerî olduğu kadar ticari hedeflerin de bir sonucudur. Bu nedenle, askerî gemilerle birlikte ticaret gemisi yapımına da hız verilmiştir. Sovyet ticaret filosunun toplam tonajı İkinci Dünya Savaşı sonrasında 3.6 milyon tondan dört senede üç kat artarak 1949 yılında 9 milyon tona ulaşmıştır. Geliştirilen projeksiyonlarda Sovyet ticaret filosunun tonajının 1980 yılında 20 milyon ton gibi esaslı bir büyüklüğe ulaştırılması hedeflenmiştir.⁹ Gerek askerî gerekse ticari alanda yükselen Sovyet deniz gücü, kaçınılmaz olarak Boğazlardaki trafiğin de her geçen yıl daha da artmasına neden olmuştur.

Boğazlardan geçen Sovyet ticaret gemilerinin toplam tonajı 1955 yılında yaklaşık 1,2 milyon civarındayken, bu rakam 1972 senesinde 16,6 kat artarak yıllık yaklaşık 20 milyon tona, ertesi yıl 1973 senesinde 1.5 kat artarak 30 milyon küsur tona yükselerek Boğazlardaki ticari trafiğin %43'üne ulaşmıştır. Bu dönemde Boğazlardan savaş gemileri hariç yıllık ortalama 15 bin adet gemi geçmektedir.¹⁰

Gemi inşa programına ek olarak, eldeki olanaklar ve olanaksızlıklar

7 Usluer, a.g.m., s. 6.

8 Melvin D. Blixt, "Soviet Objectives in the Eastern Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol. 21, No. 7 (March, 1969). s. 5.

9 A.g.m., s. 17.

10 *TBMM TD*, B. 133, O. 2. 25 Temmuz 1973. s. 645-646.

değerlendirilerek, Doğu Akdeniz’de ABD ölçeğinde varlık gösterebilmek için kıyı ülkeleriyle yakın ilişkiler geliştirilmiş, bu devletlerde lojistik üsler kurabilmeyi hedefleyen faaliyetler yoğunlaştırılmıştır. Belirtilen amaca yönelik ilk somut teşebbüs, 1955 yılında Suriye’deki iç karışıklıkların sağladığı fırsat sayesinde olmuştur. Ortaya çıkan koşulları değerlendiren Sovyetler Birliği, Türkiye’ye karşı koruma sağlama vaadiyle Suriye’ye askerî yığınak yapmıştır. Bu kapsamda Suriye’ye gönderilen Sovyet uçakları Türk radarlarının erişimi dışında kalan 15.240 m. irtifada uçarak, Türk hava sahasını izinsiz kullanmış, gerekli malzemenin bir kısmı Suriye’deki yeni üslere nakledilmiştir. Sovyetlerin Türk hava sahasını izinsiz kullanmaya yönelik faaliyetleri bölgeye konuşlu Amerikan radarları tarafından tespit edilmiştir. Suriye’de güçlenen Sovyet varlığı Doğu Akdeniz’deki Amerikan çıkarlarını da tehdit ettiğinden 1956 yılı sonunda Türkiye’ye yüksek irtifa kapsama alanı olan radarlar gönderilmiş, erken tespit için bu radarların Karadeniz kıyısına kurulmasına karar verilmiştir.¹¹ Böylece, izinsiz uçuşlar engellenirken ABD, Sivastopol’da bulunan ana donanma üssü dâhil Karadeniz’in kuzey kıyısındaki Sovyet faaliyetlerini de kolaylıkla takip edebilir hale gelmiştir.

Radar sistemlerinin kurulmasının hemen ertesinde Ekim ayında yaşanan Süveyş Krizi, Sovyetler’in Doğu Akdeniz’e inmesi için yeni fırsatları beraberinde getirmiştir. Böylece Mısır ve Suriye’deki Sovyet varlığı güç kazanmıştır. Süveyş Krizi esnasında silah taşıdıkları için iki Sovyet gemisinin Boğazlardan geçişine izin verilmemiştir. Gemilerden birisi Boğaz geçişi sırasında karaya oturmuş, diğeri ise belirlenen rotadan saparak denizaltı engel ağlarına zarar vermiştir.¹² Bunun üzerine Montrö Sözleşmesi’nin 2. maddesi kapsamında ve uluslararası hukuka uygun bir şekilde gemiler alıkonulmuştur. Uygulama Moskova’yı rahatsız etmiştir. Kasım ayı başında, Cenevre’de, Sovyetler, ABD, İngiltere ve Fransa arasında yapılan toplantılarda Sovyet Dışişleri Komiseri V. Molotov, spesifik olarak Türk Boğazları’ndan bahsetmeden dört büyük devletin uluslararası boğazlardaki kısıtlamaları kaldırmalarını talep etmiştir¹³ Molotov’un Türk Boğazları geçişinde uygulanan kısıtlamalardan kurtulmaya çalıştığı açıktır. Ankara, Molotov’un talebini Boğazlarla ilgili Sovyet isteklerinde üçüncü aşama olarak değerlendirmiştir. Yerleşik teamüllere aykırı bu istek çok fazla ilgi görmeden gündemden düşmüştür.

Türk Boğazları geçişindeki tonaj, sınıf kısıtlamaları, savaş ya da yakın savaş tehdidi halinde Boğazların kapanacak olması gibi nedenlerle Sovyetler’in Akdeniz’de kesintisiz, sürdürülebilir varlık gösterebilmesi için uçak gemilerine ihtiyaç vardır. Uçak gemisi inşa ve geliştirme çalışmaları Stalin tarafından başlatılıp söz konusu program ilerleyen yıllarda ertelenmiştir.

11 *FRUSDP, 1955-1957. Soviet Union, Eastern Mediterranean (1955-1957)*, Vol. XXIV, Government Printing Office: Washington, 1989. s. 698-700.

12 Baxter R. R. and Jan F. Triska, *The Law of International Waterways*, Harvard University Press: Massachusetts, 1964. s. 163.

13 *Cumhuriyet*, “Boğazlar için Çenevre’de Yeni Rus Teklifi”, 11 Kasım 1955. s. 1, 3.

Kruşçev tarafından yeniden gündeme alınan program henüz tamamlanamadığından Sovyet deniz gücü uzaydaki başarılarla rağmen bu dönemde Batı Blok’u NATO donanma gücünün açık ara gerisindedir. Doğu Akdeniz’in güneyinde varlık gösterip üs kurma çalışmaları, Sovyetler’in oluşturmayı planladıkları deniz ağı ve entegre organik hava gücü için yeterli değildir.

Soğuk Savaş’ın ikinci yirmi yılı dolarken deniz kuvvetleriyle entegre organik hava gücü kuramamış olan Sovyetler, Suriye’ye ek olarak Balkanlara ve Avrupa’ya yakın, Doğu ve Orta Akdeniz’e erişimi kolay, güvenli bir üsse ihtiyaç duymuştur. Yapılan çalışmalar sonrasında ilk donanımlı üssün Adriyatik kıyısında Arnavutluk’un Avlonya şehrinde kurulmasına karar verilmiş, üs inşası için Arnavutluk ile anlaşma imzalanmıştır.¹⁴ Avlonya’da kurulacak Sovyet deniz üssünün inşası için gerekli teknik malzeme ve ekipman ivedilikle nakledilmiş, ekipmanın montajı tamamlandıktan sonra Avlonya Sovyet donanma üssü faaliyete geçmiştir.

Adriyatik yakınlarındaki üs faaliyetleri tarihte ilk değildir. Sovyetler Birliği’nin selefi Çarlık Rusyası da Napolyon Savaşları döneminde, 1798-1807 yılları arasında, bu bölgede Kotor ve Yedi Ada Cumhuriyeti’ni kullanarak bir üs oluşturmak istemiş, fakat İngiltere ile Fransa’nın engellemesi yüzünden bu girişim başarılı olamamıştı.¹⁵ Yaklaşık bir buçuk asır sonra bu sefer Sovyetler, Adriyatik’te bir üs ve gemi montaj platformu kurma yolunda önemli ilerleme kaydetmiştir.

Avlonya üssündeki çalışmalar sürerken, Doğu Akdeniz kıyısında Suriye’nin Lazkiye kentindeki üs ile bağlantı kurulmasına da önem verildiğini *Sverdlov* sınıfı kruvazör *Zhdanov*’un 1957 yılında Yugoslavya’nın Split Limanı’nı ziyaret edip, buradan Suriye’nin Lazkiye Limanı’na gitmesinden anlaşılmaktadır. Aynı yılın Ekim ayında *Kuibishev* ve iki destroyer Karadeniz’den gelip Boğazlardan geçerek Split Limanı’na demirlemiştir. Avlonya, Sivastopol, Lazkiye, Split limanlarında kurulan üs ve bağlantı noktalarının yardımıyla Akdeniz’de artan Sovyet varlığıyla paralel olarak Mısır kıyısında da üsler kurulması için girişim başlatılmıştır.¹⁶ Yoğunlaşan faaliyetler neticesinde Boğazlardan 1957 yılında geçen Rus savaş gemisi sayısında artış dikkat çekmektedir. Sovyetler’in gerek Doğu Akdeniz gerekse Akabe Körfezi çevresinde artan etkinlikleri Ankara tarafından da yakından takip edilmiştir.¹⁷ Aynı yılın Haziran ayı başında bir İngiliz filosu Montrö’nün izin verdiği tonaj ve tipte gemilerle Karadeniz’e geçerek burada devriye görevi yapmış, Karadeniz’deki Türk limanlarını da ziyaret ederek 21 günlük süre sonrasında Akdeniz’e geri dönmüştür.¹⁸

14 Philipe Masson, vd., “The Soviet Presence in the Mediterranean: A Short History”, *Naval War Collage Review*, Vol. 23, No. 5 (January, 1971). s. 63.

15 George W. Southgate, *European History 189-1960*, London: J. M. Dent and Sons Ltd., 1964. s. 39.

16 Masson, a.g.m., s. 63-64.

17 Numan Menemencioglu, “Etrafımızda Neler Geçiyor”, *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1957. s. 2.

18 *Cumhuriyet*, “Bir İngiliz Filosu Karadenize Çıkacak”, 23 Mayıs 1957. s. 1, 5.

gors

Akademik
Bakış

65

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Avlonya'daki üssün faaliyete geçmesiyle Sovyet Doğu ve Orta Akdeniz donanma faaliyetlerinde artışın sıklet merkezi Adriyatik kıyılarına kaymıştır. Avlonya üssü hazır hale geldikten sonra 1958 yılı Ağustos ayında Baltık'taki üstün "W" sınıfı 1.100 tonluk denizaltı, inşa/montaj platformu *Atrek* ile birlikte Avlonya Limanı'na gönderilmiştir. Ertesi yıl aynı sınıf dört denizaltı daha Baltık filosundan Avlonya'ya gönderilmiştir. Keza Karadeniz'de bulunan *Don* sınıfı yeni 10 bin tonluk inşa/montaj platformu da Avlonya'ya gönderilmiştir.

Avlonya üssü Karadeniz'den gönderilen Sovyet gemileri - tarafından pek çok kez ziyaret edilmiştir. *Sverdlov* sınıfı 20 bin tonluk *Mikhail Kutuzov* kruvazörü 1957; 15 bin tonluk *Kubishev* kruvazörü ise 1960 yılında Boğazlardan geçerek Avlonya'daki üsse gelmiş, Akdeniz'de devriye görevi yapmıştır. Bu dönemde Akdeniz'deki Sovyet aktiviteleri gerek Sovyet ordusunda CIA adına çalışan ajanlar gerekse U2 uçakları, Türkiye'nin Karadeniz kıyısına kurulan radarlar ve diğer teknik olanaklarla ABD tarafından yakından izlenmiştir.¹⁹ Sovyet deniz faaliyetlerini ve Karadeniz kıyısındaki savaş gemisi inşa çalışmalarını yakından izleyip, yakın sularda varlık gösterebilmek amacıyla Altıncı Filo'ya bağlı sekiz gemiden oluşan bir Amerikan filosu 1958 yılı Kasım ayında İstanbul'a gönderilmiştir.²⁰ Doğu Akdeniz'de konuşlu filoda görevli bir İngiliz kruvazörü de altı ay sonra 1959 yılı 16 Nisan'ında İstanbul'a gelmiştir.²¹

Amerikan ve İngiliz donanmasının gerek Boğazlarda gerekse Karadeniz'de artan faaliyetleri ile Doğu Akdeniz'de yoğunlaşan Amerikan ve İngiliz donanma hareketliliği Moskova'yı rahatsız etmiştir. Sovyetlerden gelecek olası itirazların önünü almak için Boğazlardan geçen müttefik savaş gemilerinin gerek Türk sularında bulunmasının gerekse Karadeniz'e çıkışlarının Montrö Antlaşması'nın hükümlerine aykırılık göstermeyecek şekilde gerçekleştirilmesine özen gösterilmiştir.²² Artan gemi trafiği deniz kazalarını da beraberinde getirmiştir. Örneğin İstanbul Boğazı'nda 14 Aralık 1960 günü Yunan tankeri ile çarpışan Yugoslav bandıralı Peter Zoraviç isimli kuru yük gemisi, ikiye bölünerek batmıştır.²³ Boğazlar geçişindeki sorunlara karşın Sovyetlerin donanma gücünü artırma ve küresel ölçekte hegemon kudrete sahip organik hava kuvveti kurma çalışmaları devam etmiştir. Sovyet lideri Kruşçev, 1960 yılı başından itibaren Doğu Akdeniz'deki Amerikan gücünü etkili şekilde dengelemeye karar vermiştir. Bu karar yeni Sovyet deniz gücü doktrini ile de uyumlu olmuştur. Ancak daha önce de ifade edildiği üzere Doğu Akdeniz'deki Sovyet etkinlik ve varlığı büyük oranda başta Türk Bo-

19 *Soviet Navy, Intelligence and Analysis During the Cold War*, CIA, Washington, 6 Sept. 2017. s. 13-18.

20 *Cumhuriyet*, "Amerikan Donanması Limanımızda", 4 Kasım 1958. s. 2.

21 *Cumhuriyet*, "Bir İngiliz Kruvazörü Geldi", 17 Nisan 1959. s. 5.

22 Potshveriya, B. M., "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya*, (der. Gülten Kazgan ve Natalya Ulçenko), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını: İstanbul, 2003. s. 93.

23 *Cumhuriyet*, "Yanan Tanker İkiye Bölündü", 8 Şubat 1961. s. 1.

ğazları olmak üzere dar suyu geçişlerine bağımlıdır. Balkanlar'daki gelişmelerin de etkisiyle Avlonya'daki üsse yapılan kapsamlı yatırım ve nakliyata karşın Sovyetler'in Akdeniz hâkimiyet girişimleri özellikle Türk Boğazları ile Adriyatik'te başarılı olamamıştır. Sovyetlerin Arnavutluk ile ilişkilerinin bozulması üzerine, Avlonya'da 1958 yılında kurulan üs kapatılmış inşa/montaj platformu ve dört denizaltı 1961 yılı Mayıs ayında Baltık'taki üslerine geri dönmüştür. Ancak *Atrek* platformu ve diğer denizaltılar Arnavutluk'a bırakılmıştır.²⁴ Bu denizaltılar bir süre Arnavutluk tarafından kullanılmıştır.

Avlonya'da kurulan üssün beklentileri karşılamayacağını görüldüğü esnada Süveyş Krizi'nin ortaya çıkardığı sorunlar ile boğuşan Suriye ve Mısır Sovyetlere Akdeniz'deki askerî varlığını güçlendirmek için aradığı fırsatı sağlamıştır. Akdeniz çevresindeki devletlerin 1960'lı yıllardan itibaren yaşadığı krizler Sovyetler için elverişli bir ortam ortaya çıkartmıştır. Son gelişmeler, yaklaşık 15 yıldır yürürlüğe konulan denizlerde rekabet ve varlık göstermeye yönelik politikalar, Moskova'daki karar alıcılara çok daha kapsamlı bir programa ihtiyaç duyduklarını göstermiştir. Sovyet Akdeniz Beşinci Filosu olan *Pyadyy Eskadra* söz konusu faaliyetlerin programlı bir çerçeveye oturtulabilmesi için bu dönemde yapılandırılmıştır. *Eskadra*'ya yönelik çalışmalara ek olarak anakara Rusya'dan uluslararası sular yönünde 12 mil uzanan bir kuşak güvenliği stratejisi geliştirilmiştir. Oluşturulan bu güvenlik kuşağının korunması donanmanın sorumluluğuna bırakılmıştır.²⁵

Sovyetler'in Batı Berlin'e tekrar abluka uygulama tehditleri karşısında 1961 yılı Temmuz ayında NATO üyesi devletlerin dışişleri bakanları bir araya gelerek bu tür bir olasılık durumunda alınacak tedbirleri görüşmüştür. Batı Berlin'de abluka uygulanması durumunda oldukça sert sayılabilecek bir tedbire, Türk Boğazları ve Baltık Denizi'nin kapısı Skajerrak Boğazları'nın Sovyet askerî ve sivil gemilerine kapatılarak Sovyetler'in kuzey ve güneyde denizden abluka edilmesine karar verilmiştir. Bilindiği gibi Montrö Sözleşmesi'nin 19-21. maddelerine göre Sovyetler'in Boğazlardan geçişinin engellenebilmesi için savaş durumu ya da yakın savaş tehdidi gereklidir. Norveç, İsveç ve Danimarka arasında bulunup Baltık ile Kuzey Denizi'ni birbirine bağlayarak açık denize erişim sağlayan Skajerrak Boğazı ise her durumda seyrüsefere açıktır. Toplantıda alınan karar basına sızdırılmış, NATO'nun kararlılığının görülüp, olası ablukadan vazgeçilmesi amaçlanmıştır.²⁶ Buna karşın Moskova tarafından Berlin Duvarı inşa edilerek Doğu Almanya ile Batı Almanya arasında bariyer konulmuştur. Batı İttifakı, duvar meselesini büyütmemeyi tercih ettiğinden Boğazlarda uygulanması düşünülen abluka rafa kalkmıştır.

Son krizde de görüldüğü gibi Sovyet Donanması'nın açık denizlere, okyanuslara ulaşımı büyük oranda dar suyollarından ya da kanallardan geçilebilir gerçekleştirilebilir. Türk Boğazları da dâhil bu kanalların büyük bir

24 Masson, a.g.m., s. 64.

25 Ackley, a.g.m., s. 50.

26 *Cumhuriyet*, "Batılılar Mukabil Tedbirler Düşünüyor", 31 Temmuz 1961. s. 1, 5.

kısmı doğrudan Sovyetler'in denetiminde değildir. Türk Boğazları'ndan barış döneminde kıyıdaş olsun olmasın uçak gemisi geçişi, kıyıdaş devletlerin tamir ya da satın alma hariç denizaltı geçişi ve savaş ya da yakın savaş tehdidi döneminde savaş gemisi geçişi yasaktır. Bu durumda Sovyetler'in Karadeniz ve Baltık filoları ne kadar güçlü olurlarsa olsun, geniş yayımlı bir çatışma ya da savaş durumunda her iki filonun da açık deniz çıkışı esaslı bir sorundur. Özellikle Akdeniz'e çıkış Türk Boğazları kapatılarak NATO tarafından engellenebilecektir. Bu durumda Sovyet filosu Karadeniz'e hapsedilecektir. Bloke edilme ihtimaline ek olarak Küba Füze Krizi esnasında 1962 senesi Eylül ayında, güçlü bir donanmanın uygulayacağı ablukanın ne derecede etkili olacağını Sovyetler bizzat tecrübe etmiştir.²⁷ Söz konusu gelişmelerin de etkisiyle Sovyetler küresel stratejilerinin başarısı için açık denizlerdeki hâkimiyetlerini tahkim etmek mecburiyetinde olduklarını bir kez daha görmüşlerdir.

Soğuk Savaş döneminde 1962 yılından itibaren *détant* dönemine geçmiştir. Bilindiği üzere 22 Ekim 1962 tarihinde yaşanan Küba Füze Krizi'nde ABD, Türkiye'nin haberi olmadan Sovyetler ile pazarlık yapmış ve Türkiye'de bulunan füzelerini geri çekmeyi kabul etmiştir. Füzelerin geri çekilmesi önerisi 27 Ekim tarihinde Kruşçev'den gelmiş, teklif ABD tarafından kabul edilmiştir.²⁸ Bu dönemde Ankara'da, Boğazların gerek Avrupa'nın güney güvenliğinin gerekse Ortadoğu petrolünün korunmasında esaslı bir rol üstlendiği düşünülmektedir.²⁹

Her ne kadar Avlonya'daki üs kapatılmış olsa da 1960-1963 yılları arasındaki dönemde çok sayıda ve farklı sınıflarda Sovyet savaş gemisi Karadeniz'den inip Boğazlardan geçerek ya da tersi yönde Karadeniz'e girerek Doğu Akdeniz'de faaliyet göstermeyi sürdürmüştür. Sovyet gemileri bazen tek başına seyir yapmış, bazen de filo halinde Ege'de çeşitli eğitim tatbikatları gerçekleştirmiştir. Bu görevlere ek olarak; *Sverdlov* sınıfı kruvazör ve 1.700 tonluk *Riga* sınıfı iki destroyer 1962 yılı Eylül ayında Boğazlardan geçerek Süveyş Kanalı'na inmiştir. Sovyetler, 1964 yılından itibaren ilk defa Akdeniz ve Doğu Akdeniz'de birkaç hafta süreyle kalabilecekleri devriye görevleri oluşturmuştur.³⁰ Aynı yılın Ağustos ayında güvertesinde dört keşif uçağı bulunan bir Sovyet şilebi Boğazlardan geçmiştir.³¹ Montrö (15. madde), geçiş esnasında keşif uçakları güverteden kalkmamak koşuluyla bu tür geçişlere izin vermektedir.

Sovyetler'in ivme kazanan faaliyetlerine karşı Doğu Akdeniz'deki varlığını güçlendirmek isteyen ABD, *Neptün* ve *Polaris* sınıfı denizaltıları bu bölgeye göndermiştir. *Polaris*ler ilk olarak 1963 yılı Mart ayında Doğu Akde-

27 *MRBM Lunch Site 2*, <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=94#> (18 Nisan 2020 tarihinde erişildi)

28 *CIA Report, The Soviet Missile Base Venture in Cuba*, 17 February 1964. s. 98-106, 118-120.

29 *Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi [TBMM TD]*, B. 12, O. 04. 17 Şubat 1963. s. 212-213.

30 Masson ,a.g.m., s. 64.

31 İsmet Giritli, "Silah Yüklü Şileplerin Boğazlarımızdan Geçmesi", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1964. s. 2.

niz'de görevlendirilmiş, bunun üzerine Sovyetler yaşam alanı kabul ettikleri Akdeniz'deki Amerikan varlığına karşı tedbir almaya karar vermiştir. Görevlendirme sonrasında balistik füze taşıyan *Polaris* sınıfı *USS Sam Houston* denizaltısı ilk defa 14 Nisan 1963 tarihinde İzmir limanına gelerek, Doğu Akdeniz'deki devriye faaliyetlerine katılmıştır. Akdeniz'deki Sovyet çıkarları bir yana *USS Sam Houston*'a monte, Japonya'ya atılanlardan çok daha büyük güçte başlık taşıyabilen A-2 füzelerinin menzili 2.800 km, A-3'lerin menzili ise 4 bin km'dir.³² Doğu Akdeniz'deki *Polaris* sınıfı denizaltıdan fırlatılacak bir füze çok rahatlıkla Moskova veya Leningrad'ı (günümüzde St. Petersburg) vurabilecektir. Moskova aslında *Polaris* tehdidiyle 1961 yılı ortalarında kuzey kıyıları açığında devriye görevindeki *USS George Washington* denizaltısı vasıtasıyla yüzleşmiştir. Fakat Doğu Akdeniz'deki *Polaris*ler sadece Sovyet başkentini değil, tarihsel yaşam alanı Akdeniz'deki Sovyet varlığını da tehdit etmeye başlamıştır. Ayrıca Doğu Akdeniz ile Sovyetler arasında Türk Boğazları bulunduğu buradaki Sovyet hedefleri kuzeydekilerden daha savunmasızdır.³³

Polaris sınıfı denizaltıların devriyeye katılmasıyla Doğu Akdeniz'in İkinci Dünya Savaşı sonrasında bir NATO gölü olma özelliği perçinlenmiştir. Bu durum *Pyadyy Eskadra*'nın kuruluşuna giden süreci tetiklemiştir. Akdeniz'deki ABD Altıncı Filosu'na ek olarak; Türk Boğazları ve Cebelitarık boğazları NATO'ya üye ülkelerin denetiminde olduğu için Batı Bloku bu devasa denizin iki ucunu kontrol etmiştir. Ayrıca İspanya'nın Rota; İtalya'nın La Maddalena, Napoli ve Yunanistan Girit'teki Souda Bay üssü bu kontrolü arttırmıştır. Özellikle ABD başta olmak üzere NATO'ya üye ülkelere ait uçak gemilerinden havalanan uçaklar Türkiye, Yunanistan, İspanya ve İtalya'daki hava üslerine inebilmektedir. Bu uçaklar nükleer bomba taşıyabilme özelliğinde olduklarından ABD Altıncı Filosunun Balkanlar ile güney Rusya'yı çevreleyen ortalama 1.600 km. yarıçapında bir alanı tehdit edebilmesine sebep olmuştur.³⁴ Tehdidi dengeleyebilmek için Sovyetler ya bir an önce organik özellikte deniz gücü ile entegre organik hava gücü kuracaklar ya da Doğu Akdeniz başta olmak üzere okyanusların büyük kısmındaki hâkimiyeti ABD'ye bırakacak ve yenilgiyi kabul edeceklerdir. Moskova için tek çıkar yol etkili, sürdürülebilir, bir deniz gücü oluşturup, özellikle de Doğu Akdeniz'de sürekli görev yapacak bir filo kurmaktır.

Pyadyy Eskadra'nın (Beşinci Filo) Kurulup Aktif Faaliyete Geçmesi

Pyadyy Eskadra tam anlamıyla faaliyete geçmeden önce Akdeniz'deki Sovyet gücü: bir amiral kruvazörü; denizden havaya füze atabilen bazen bir bazen iki savaş gemisi ve eskortları ile sayıları tam bilinmeyen denizaltılardan

32 Lyle J. Goldstein and Yuri M. Zhukov, "A Tale of two Fleets: A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol. 57, No. 2 (Spring, 2004). s. 32.

33 A.g.m., s. 32.

34 A.g.m., s. 32.

oluşmaktadır. Her donanmada olduğu gibi Sovyet Akdeniz gücündeki savaş gemilerinin 1/3'ü (üçte biri) aktif görevdeyken; diğer 1/3'lük kısım eğitim tatbikatında, kalan kısım da tamir ve bakımda bulunmuştur. Filoda görevlendirilen gemiler dört aylık periyodlarla görev yapmıştır. Vardiya düzeninde, sıralı değişim usulüyle gerçekleştirilen devriyeler sayesinde Sovyetler Akdeniz'de sürekli güç bulundurur hale gelmiştir.³⁵ Gerek lojistik, iletişim hatlarının hazırlanması gerekse yeni teknolojiye sahip denizaltı ve su üstü savaş gemilerinin inşasının ilk etabının tamamlanmasıyla gecikmeli de olsa 1966 yılında *Pyadyy Eskadra* Doğu Akdeniz'de aktif olarak görev yapmaya başlamıştır. Daha önce de ifade edildiği üzere *Eskadra*, ABD'nin Akdeniz'deki deniz gücüne karşı denge sağlayabilmek amacıyla oluşturulmuştur. ABD, ilk başta *Eskadra*'yı Türkiye, Yunanistan ve İtalya ile birlikte çok uluslu bir güçle NATO şemsiyesi altında dengelemeyi planlamıştır. Ancak Türkiye ile Yunanistan arasındaki Kıbrıs krizi nedeniyle bu plan uygulamaya konulamamıştır.³⁶ *Eskadra* ilk faaliyete geçtiğinde envanterinde uçak gemisi yoktur. Organik hava gücü olmanın önündeki en büyük engeli oluşturan bu açık yeni geliştirilen denizaltılarla kapatılmaya çalışılmıştır.

Sovyetler Birliği, *Eskadra* göreve başladıktan kısa süre sonra İsrail ile Arap ülkeleri arasında yaşanan Altı Gün Savaşı'nı (1967), Mısır ve Suriye'de mevcut üslerin genişletilebilmesi için fırsata çevirmiş, Akdeniz'deki Sovyet gücü takviye edilmiştir. Araplar ile İsrail arasındaki gerginliğin çatışmaya dönüşeceğini öngören Sovyetler Birliği Altı Gün Savaşı başlamadan iki gün önce; 3 ve 4 Haziran'da dört destroyerini Boğazlardan geçirerek Akdeniz'e indirmiştir. Savaş başladıktan sonra ise birisi denizaltı olmak üzere toplam 10 Sovyet savaş gemisi daha Boğazlardan geçerek Akdeniz'e inmiştir. Gemilerin geçişi öncesinde, Montrö'nün *erga omnes* kuralları doğrultusunda daha evvel yapıldığı gibi Moskova tarafından Ankara resmi kanallardan bilgilendirilmiştir. Ortadoğu'da tarihin en büyük krizlerinden birisinin yaşandığı 1967 yılında Sovyet savaş gemileri Boğazlardan toplam 124 geçiş yapmıştır. Bu dönemde, Sovyetler'in Akdeniz'de 10'u denizaltı olmak üzere 46 savaş gemisi daimi görev gücü olarak bulunur hale gelmiştir.³⁷ Sayı olarak ABD'nin gücüne yaklaşan bu rakam, kapasite ve lojistik açısından ise oldukça geridedir. Rutin hale gelen savaş gemisi geçişlerinin 1968 senesi ve sonrasındaki yıllarda Boğazlardan ortalama geçiş sayıları birbirine yakındır.³⁸

Altı Gün Savaşı'ndaki ağır Arap yenilgisi, çözümsüzlüğün çözüm haline geldiği Filistin anlaşmazlığı ve İsrail'in agresif politikaları Sovyetler'e istedikleri fırsatın ikinci aşamasını sağlamıştır. Bilindiği gibi ilk aşama, totaliter Arap idarelerine karşı başlayan halk hareketleri ve bu esnasında yükselen Baasçılık ve Arap kabile şeflerinin otoriter tek adam mutlakiyetçiliğinin

35 Masson, a.g.m., s. 64.

36 Blixt, a.g.m., s. 20.

37 *Kıyı Emniyeti Geçiş Verileri*. <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri> (15 Eylül 2021 tarihinde erişildi).

38 *TBMM TD*, 1967 Bütçe Yılı Kesinhesap Kanun Tasarısı Gereğçesi.

yerini asker kökenli diktatörlerin alması esnasında ortaya çıkan karmaşa dönemidir.³⁹

İsrail, Altı Gün Savaşı’nda Araplara karşı kazandığı zaferin verdiği güçle Süveyş Kanalı ve Akabe [Tiran] Boğazı’nın statüsünde değişiklik talep etmiştir. Bu amaçla yapılan Cenevre görüşmelerinde körfezler görüşme kapsamının dışında bırakılarak ele alınmamış, Akabe Körfezi’ne geçiş sağlayan Tiran Boğazı ile ilgili herhangi bir düzenleme yapılmamıştır. Karşı hamle olarak Moskova dokuz uluslararası su geçidinde uluslararası yönetim talep etmiştir. Uluslararası idareye geçmesi istenilen su yolları: Kiel Kanalı, Kattegat ve Skajerrak, Malaka Boğazı, İstanbul ve Çanakkale Boğazı, Tuna Nehri, Cebelitarık ve Panama Kanalı olmuştur. Montrö Sözleşmesi, ABD’yi Karadeniz’den uzak tutmaktadır. Bu nedenle ilk başta Sovyetler’in Türk Boğazları ile ilgili bu öngörüden yoksun talebi hayretle karşılanmıştır.⁴⁰ Benzer talep 1955 senesinde Dışişleri Komiseri Molotov tarafından gündeme getirilmiştir. Ankara, Türk Boğazları’nın da uluslararası yönetim talebine dahil edilmesine sert tepki göstermiştir. Ancak daha sonra bu talebin İsrail ve Amerika’nın taleplerine karşı bir pazarlık kozu olarak öne sürüldüğü iddiaları ortaya atılmıştır. Söylentiler 21 Haziran’da Moskova tarafından basın yoluyla yalanlanmış ve böyle bir talebin söz konusu olmadığı duyurulmuştur.⁴¹ Söz konusu gelişmelerin yaşandığı esnada *Pyadyy Eskadra* Akdeniz’deki faaliyetlerini belli bir sistematığe oturtmuştur.

Takviye edilen *Eskadra*’da 1967 krizi sonrasında 20 bin tonajlı *Sverdlov* sınıfı kruvazörler görev yapmakta, gemiler zaman zaman yüzeyden havaya füze atabilen tek *Sverdlov* sınıfı gemi olan *Dzerzhinski* ile değiştirilmektedir. Bunlara ek olarak *Pyadyy Eskadra* bir *Kynda* sınıfı kruvazör ya da denizden denize cruise füzesi atabilen *Krupnyy* sınıfı destroyer, bazen üç bazen de dört adet standart *Kotlin* sınıfı destroyer ya da *Kaşın* sınıfı füze destroyeri, üç ya da dört *Petya* ya da *Mirka* sınıfı eskort, üç *Polnocny* ya da *Alligator* sınıfı uçuş pisti olan savaş gemisi, yaklaşık bir düzine uzun-menzilli denizaltı, “N” sınıfı nükleer güçle çalışan karşı taarruz birimi, tankerler ve denizaltı platformları gibi destek gemisiyle güçlendirilmiştir. Deniz piyadeleri ve hafif tanklı amfibi çıkarma gemileri de filoya dâhil edilmiştir.⁴² *Eskadra* görevindeki su üstü gemileri Karadeniz, Baltık ve bazen Kuzey Filosu’ndan gelerek görev gücüne katılmıştır. Denizaltılar, envanterinde 100’den fazla denizaltı bulunan Kuzey Filosu’ndan Akdeniz’e gönderilmiştir. Böylece Sovyetler, Altıncı Filo’dan sonra Tunus sahillerinden Malta’nın Hurd kıyılarına, Kithira Adası’ndan Girit’e kadar olan alandaki en güçlü deniz kuvveti haline gelmiştir. Port Said ve İskenderiye’de de devriye görevi yapıldığından Doğu

görsel

Akademik
Bakış

71

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

39 Adid Davışa, *Arap Milliyetçiliği - Zaferden Umutsuzluğa*, (çev. Lüfi Yalçın), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004. s. 197-200.

40 Halûk Ülman, “Aykırı Yönden Gelen Öneri”, *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1967. s. 1.

41 *Cumhuriyet*, “Moskova ve Ankara’da Boğazlarla ilgili Haberler Yalanlandı”, 22 Haziran 1967. s. 1.

42 Masson, a.g.m., s. 64.

Akdeniz'deki görünürlük de artmıştır. Elde edilen 1980'li yıllara ait veriler 1960-1980 seneleri arasındaki dönemde Akdeniz'de bulunan Sovyet deniz araçlarının sayısının ortalama 90 ile 96 arasında değiştiğini göstermektedir. Bu kadar fazla sayıda farklı sınıf ve özellikle savaş gemisinin Akdeniz'de olması ve yeni Doğu Akdeniz stratejisi Sovyetler'in Boğazları aktif bir şekilde savaş gemisi geçişi için kullanmasını beraberinde getirmiştir.⁴³

Montrö Sözleşmesi imzalandığında ne nükleer silahlar ne de nükleer başlık taşıyan ya da nükleer güçle hareket eden savaş gemileri mevcuttur. Türkiye, Montrö'nün izin verilen listesinde yer almadığı için bu gemilerin geçişine zorluk çıkartabilecek hukuki argümanlara sahip olmakla birlikte uzlaşmacı bir tutumla Sovyet gemilerinin geçişine kolaylık sağlamıştır. Soğuk Savaş süresince Boğazlardan geçecek Sovyet askerî gemilerinin bordo numaraları ile sınıflarını belirten bildirim notaları Montrö'ye taraf devletler ile sözleşmeye taraf olmamasına rağmen ABD'ye de gönderilmiştir.⁴⁴ Geçişler genellikle aynı gemilerin Akdeniz'e inişi ve geri Karadeniz'e dönüşü şeklinde gerçekleşmiştir. Soğuk Savaş sonrası 2010-2015 yılları arasındaki altı yıllık dönemde ortalama Rus savaş gemisi geçişi her iki yönde yıllık 114'tür.⁴⁵ Daha önce de belirtildiği üzere bu rakam, 1967 yılındaki geçişe yakındır ve 1960 senesi sonrası yıllık geçiş ortalamalarında büyük boyutlu dalgalanma yaşanmadığı görülmektedir. Bu dönemdeki en yüksek ikinci geçiş olan ABD'nin savaş gemilerinin yıllık geçiş ortalaması 14, İngiltere'ninki ise sadece birdir.⁴⁶

Sovyetler, *Pyadyy Eskadra*'yı faaliyete geçirdikten sonra Montrö'nün izin verdiği ölçüde Baltık ile Karadeniz limanları arasında bir hat oluşturmuş, Akdeniz'deki Sovyet varlığı daha etkili ve kolay idare edilebilir bir statüye kavuşmuştur. Uçak gemisi geçişinin yasak olmasına ek olarak en önemli sorun denizaltıların Boğazlardan geçişidir. Montrö'ye göre denizaltılar, Karadeniz dışında bir yerde inşa edildilerse sadece tamirat için ya da inşa edildikleri tersaneler önceden bildirilmek kaydıyla, Karadeniz'deki üslere gidebilmek üzere Boğazlardan geçebilmektedirler (madde 12). Kıyıdaş olmayan devletlerin ise Karadeniz'de denizaltı bulundurması yasaktır. Kıyıdaş olanlarla ilgili esneklik Boğazlar dışında açık deniz bağlantısı olmayan Romanya'nın ısrarı üzerine getirilmiştir. Ayrıca denizaltı geçişleri gündüz, su üstünden ve tek tek yapılmalıdır. Söz konusu kural nedeniyle su üstünde seyreden Sovyet denizaltıları ABD tarafından kolaylıkla tespit edilmiştir. Sovyetler, *Eskadra* faaliyete geçtikten bir sene sonra, 1967 yılında Montrö'ye aykırı olarak, büyük olasılıkla Türkiye'nin tutumunu test edebilmek amacıyla, bir denizaltı filosunu gece geçiş için Boğazlara göndermiştir. Bu *fait accompli* geçiş isteğine bir seferliğine izin verilmiştir. Fakat ikinci tekrarda denizaltılar İstanbul önünde

43 Rozakis and Stagos, a.g.e., s. 50.

44 *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, 10.10.1957/0100.30.62.384.3.

45 *Kıyı Emniyeti Geçiş Verileri*, <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri> (15 Eylül 2021 tarihinde erişildi).

46 *Cumhuriyet*, "Ocak Ayından Bu Yana 91 Sovyet Savaş Gemisi Akdenize Açıldı", 18 Ağustos 1969.

durdurularak sabaha kadar bekletilip, tek tek geçiş yapmaları sağlanmıştır.⁴⁷ Denizaltıların gece geçişi ve gündüz filo halinde geçişi Montrö'nün açık ihlalidir. Ankara 1967 yılından itibaren Montrö'yü daha sıkı uygulamaya başladığından *Eskadra* büyük oranda Baltık'tan takviye edilmiştir.⁴⁸

Sovyet su üstü savaş gemilerinin geçişi de dönem dönem Montrö'yü ihlal etmiştir fakat bu geçişlere çok fazla itiraz edilmemiştir. En çok ihlal sekiz gün önceden geçişin bildirilmesi konusunda yaşanmıştır. Zira bildirimler yüzünden ABD ve NATO her türlü Sovyet aktivitesinden önceden haberdar olabilmıştır. Bu durumun ve geçişte yaşanabilecek problemlerin önüne geçebilmek amacıyla Sovyetler, her an kullanabilmek için balistik füze ya da nükleer başlık taşıyan denizaltıları kuzeydeki üslerinde hazır tutmuştur. Ani bir savaş durumunda Boğazlar'ın kapanmasıyla Sovyet Donanması, son iki dünya savaşında olduğu gibi, Karadeniz'de hapis kalabilecektir. Bu tür bir olasılığı önlemenin en garanti yolu, harekât alanlarına uzak olmalarına rağmen açık kuzey limanlarının kullanılması olmuştur.⁴⁹

Sovyetler, Boğazlardaki mevcut kısıtlamalara şu şekilde bir ara formülle çözüm bulmuştur: Karadeniz Donanmasına ait denizaltılar, sırayla Akdeniz'de devriye görevi yaptıktan sonra, görünürde tamir için Baltık'taki üslere gitmiş, daha sonra tekrar Akdeniz'e dönüp devriye görevi yaptıktan sonra Karadeniz'deki üslarına geri dönmüştür. Denizaltılar, tamirattan döndükleri için Boğazlardan tekrar geçme hakkı kazanmıştır. Bu sayede yeterli sayıdaki denizaltı açık denizlerde bulunmuş, Baltık ile Akdeniz arasındaki sularda Sovyet askerî varlığı muhafaza edilebilmiştir. Ancak denizaltılarla ilgili takip edilen bu yöntem maliyetleri yükseltmiş, çok fazla zaman almış ve aynı oranda zahmetli de olmuştur. Akdeniz'deki Sovyet gücü *Pyadyy Eskadra*'nın varlığını ve Sovyet operasyonlarını bu dönemde Montrö'nün iki maddesi: (1) Denizaltıların geçişine sınırlama koyan 12. madde (2) Geçişlerin sekiz gün önceden Ankara'ya bildirilmesi zorunluğunu getiren 13. madde oldukça zorlaştırmıştır. Bu olumsuzluklara karşın, Karadeniz'e ABD dâhil, Türkiye dışındaki diğer NATO ülkelerinin savaş gemilerinin geçişi sınırlandırıldığından Sovyetler ve halef devlet Rusya Federasyonu için Montrö'nün sağladığı stratejik kazanımlar getirdiği sınırlama ve zorluklardan fazla olmuştur.

Sovyet Akdeniz gücü *Pyadyy Eskadra*, 1968 yılında Cemal Abdünnasır ile imzalanan bir anlaşmayla Mısır'a ait İskenderiye, Sallum ve Port Said limanlarını da kullanmaya başlamıştır. Böylece dizel denizaltılar aktif olarak Türk Boğazları'ndaki sınırlamadan kurtularak iki ile altı aylık süreler arasında Akdeniz'de faaliyet göstermeye başlamıştır. Denizaltıların bakım ve tamiri için İskenderiye ile Suriye'nin Tartus deniz üssünde yüzer kuru havuzlar

47 CIA-RDP79-00927A006200020002-2. 22 December 1967.

48 Rozakis and Stagos, a.g.e., s. 55.

49 William K. Sullivan, *Naval War College Review*, Vol. 32, No. 4 (July-August 1979), s. 27-29.

kurulmuştur.⁵⁰ Doğu Akdeniz'in güneyindeki üslerde bakımı yapılan ya da tamir edildiği deklare edilen Sovyet denizaltıları bu sayede Baltık'a gitmeden Boğazlardan geçip Karadeniz ve Akdeniz'deki görev lokasyonları arasında serbestçe hareket edebilmeye başlamıştır.⁵¹

Son girişimler sonrasında Sovyetlerin Doğu Akdeniz'deki askerî varlığı önemli miktarda artmıştır. Zira 1960 yılında Akdeniz'deki toplam Sovyet savaş gemisi tonajı rakiplerinin oldukça gerisindeyken, 1968 yılında hemen hemen üçe katlanarak Amerikan gücüne yaklaşmıştır. NATO kayıtlarına göre bu dönemde Akdeniz'deki ortalama Sovyet savaş gemisi sayısı en az 50'dir. Bunların genellikle 20'si savaş gemisi, 10-15'i denizaltı ve kalanı yardımcı savaş gemisidir. Su üstü savaş gemileri büyük oranda Karadeniz'deki Sovyet üslerinden gelip Boğazlardan geçerek Akdeniz'e inmiştir. Bu gemiler, bütün Akdeniz'i dolaşarak, NATO tatbikatları ve donanma faaliyetlerini izlemiş, Mısır ve Suriye'deki limanları ziyaret etmiştir. Görevi bitenler, Boğazlardan geri geçip rotasyon içinde Karadeniz'e dönmüştür.⁵²

ABD ile NATO, Sovyetler'in Akdeniz'deki varlığını, ulaşılan kabiliyet, güç ve Boğazlara bağımlılığı dikkatle takip etmiştir. Öyle ki Akdeniz'deki gelişmeleri ele almak için 1968 yılı sonunda 15 NATO üyesi arasında yapılan NATO Parlamenterler Genel Kurulu (Kuzey Atlantik Assemblesi) zirvesinde *Eskadra* ana başlıklardan birisi olarak ele alınmıştır. Yapılan değerlendirmede *Eskadra*'nın sürekli görev gücünde ortalama 30-40 savaş gemisi bulunan önemli bir filo olduğu teyit edilmiştir. Filo içinde füze ve helikopter gemileri de vardır. Yine de *Pyadyy Eskadra* teknik olarak Altıncı Filo'dan daha güçsüzdür. Fakat Akdeniz'de sahip olduğu üsler açısından Altıncı Filo ile boy ölçüşebilecek düzeye ulaşma noktasına gelmiştir. ABD, Akdeniz'de sadece İspanya'da tam donanımlı bir deniz üssüne sahipken, *Pyadyy Eskadra* Lazkiye, İskenderiye ve Cezayir'in Merselkebir limanında deniz üslerini kullanma imkânına sahiptir.⁵³ Zirve'den Akdeniz'deki Sovyet varlığına karşı tedbir alınması kararı çıkmıştır. Alınacak tedbirlerin başında Boğazlardan geçen Sovyet savaş gemilerinin daha detaylı izlenmesi gelmektedir.⁵⁴

Pyadyy Eskadra'nın Akdeniz'deki varlığı ABD'yi sanıldandan daha fazla rahatsız etmiştir. Bu durumu, Altıncı Filonun 20. kuruluş yıldönümü töreninde konuşan Amerika Avrupa Deniz Kuvvetleri Komutanı Amiral McCrain şu sözlerle ifade etmiştir: "*Sovyetler denizde en etkin kuvvet haline gelmiştir*"⁵⁵ ABD'ye ek olarak, Sovyetler'in Doğu Akdeniz'de güç kazanıp, Arap devletleriyle yakın ilişki geliştirmesi ve bu devletlerin limanlarından yararlan-

50 Goldstein and Zhukov, a.g.m., s. 36.

51 Sullivan, a.g.m., s. 30.

52 Peter Strafford, "American and NATO Commanders in the Mediterranean Feel Anxiety Over the Still Growing Soviet Naval Presence", *The Times*, April 20, 1971. s. 6.

53 *TBMM TD*, B. 13, O. 1. 04 Aralık 1968. s. 356-358.

54 *NATO Strategy Documents 1949-1969*, Final Decision on MC 48/3 (Final), Measures to Implement the Strategic Concept for the Defence of the NATO aArea, 8 December 1969. s. 384-385.

55 *TBMM TD*, B. 54, O. 1. 17 Şubat 1969. s. 394-395, 407.

maya başlaması Türkiye ve Yunanistan’ı da tedirgin etmiştir.⁵⁶

Araplar ile İsrail arasında 1967 yılında yaşanan Altı Gün Savaşları *Pyadyy Eskadra*’nın Doğu Akdeniz’de aktif göreve başlamasından hemen hemen bir yıl sonra gerçekleşmiştir. *Pyadyy Eskadra* ilk yılında Akdeniz’de ABD Altıncı Filosu’nun faaliyetlerini gözlemlemekle görevlendirilmiştir. Gözlem gücü olarak organize edildiğinden Altı Gün Savaşları’nda etkin rol oynayabilecek kapasitede olmamıştır. İki yıl sonra, 1969 senesi Eylül ayında Akdeniz’deki gemi sayısı; 27’si su üstü muhrip olmak üzere görev gücü 70’in üzerine çıkan *Pyadyy Eskadra*, Libya Krizi esnasında aktif rol oynayıp, Muammer Kaddafi’nin Kral İdris’e karşı iktidarı ele geçirmesine destek verebilmiştir. *Eskadra*’nın asıl güç gösterisi ve ulaştığı üstün kapasite 1970 senesi Eylül ayında yaşanan Ürdün Krizi esnasında olmuştur.⁵⁷

Eskadra’ya ait savaş gemileriyle ilgili olarak 1972 yılı Ocak ayında enteresan bir gelişme yaşanmıştır. Gerekli bildirimleri yaptıktan sonra Ege’ye çıkmak üzere İstanbul Boğazı’ndan giren bir Sovyet savaş gemisi 17 Ocak gecesi Marmara Adası, Çınarlı Köyü yakınında fırtına nedeniyle karaya oturmuştur. Yardıma gelen Denizcilik Bankası kurtarma gemisi, savaş gemisi boş olduğu için herhangi bir işlemde bulunamamıştır. Mürettebat, gemideki evrakları yakmış, savaş gemisi sancağını indirip, yakından geçmekte olan Sovyet şilebi *Zordensky* tarafından kurtarılmıştır. Kaza üzerine, CC-26 sayılı Sovyet askerî kurtarma gemisine istisnai izin verilmiş, Sovyetler 19 Ocak’ta savaş gemisinin kurtarılması için çalışmalara başlamıştır.⁵⁸ İzin istisnaidir çünkü gerek tonaj gerekse de sınıf olarak CC-26’nın Boğazlara girmesi yasaktır. Buna karşın, Türkiye Montrö’yü doğru bir tutumla geniş yorumlayarak savaş gemisinin kurtarılabilmesi için gerekli kolaylığı göstermiştir. Kurtarma gemisi geldiği yoldan geri döndüğü için Montrö’nün Türkiye’ye tanıdığı yabancı gemileri davet edebilme yetkisi içinde hareket edilmiştir (madde 17).

Cemal Abdünnasır sonrasında iktidara gelen Enver Sedat, 1972 yılı başında Sovyetlerin Mısır’daki üslerini kapatmış, Suriye’deki Lazkiye ve Tartus üsleri kullanılmaya devam edilmiştir. Bu üsler günümüzde Rusya Federasyonu tarafından kullanılmaktadır. Mısır’daki üslerini kaybettikten sonra Boğazlardan geçen Sovyet askerî gemi sayısında büyük bir düşüş olmuştur. Buna karşın *Eskadra* Baltık’tan gelen savaş gemileri ve denizaltılar sayesinde varlığını koruyabilmiştir.⁵⁹ Kuvvet yapılanması dalgalı bir seyir takip eden *Pyadyy Eskadra*’nın bu dönemde karşı karşıya olduğu en yaşamsal sorun lojistik yetersizlik ve teknolojik geriliktir. Ortalama bir hesapla 1971 yılında Sovyet deniz gücünün 500 bin asker, 130 ilk hat savaş gemisi, 2.200 su üstü küçük savaş gemisi ve 400 denizaltıdan oluştuğu bilinmektedir. Buna karşın ABD donanması 620 askerî, 714 çeşitli sınıflarda gemiden oluşmaktadır.

56 Sezai Orkunt, “Akdeniz’de Gelişen Sovyet Politikası”, *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1967. s. 2.

57 Goldstein and Zhukov, a.g.m., s. 38-41.

58 *Dışişleri Bakanhçı Belleteni*, Sayı: 88, Ankara (Ocak, 1972). s. 63-64.

59 Rozakis and Stagou, a.g.m., s. 51.

gors

Akademik
Bakış

75

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Sayısal üstünlük bu kıyaslamada yanıltıcı olabilir.⁶⁰ Zira Amerikan savaş gemileri sayıca az olmalarına rağmen teknolojik olarak Sovyet eşdeğerlerinden üstündüler. Sovyetler, *Polaris* denizaltılarına karşı, 1975 senesi sonrasında *Typhoon* denizaltılarını geliştirerek Akdeniz'deki güç mücadelesinden vaz geçmemişlerdir.

Altı Gün Savaşı esnasında yapılanmasını henüz tamamlayamamış olan *Eskadra* dördüncü Arap-İsrail çarpışması olan Yom Kippur Savaşı'nda aktif rol almıştır. NATO üyesi olmasına rağmen Türkiye, Yom Kippur Savaşı süresince gerek hava sahasının açılması gerekse Boğazlardan geçişte Sovyetler'e kolaylık sağlayan bir politika takip etmiştir. Aynı dönemde Amerikan Hava Kuvvetlerinin *İncirlik Üssü'nü kullanmasına izin verilmemiştir*. Sovyet denizaltıları krizin son gününe kadar Karadeniz'den gelip Boğazlardan geçerek Akdeniz'deki *Eskadra* filosuna katılmıştır. Yom Kippur Savaşı süresince Doğu Akdeniz'deki Sovyet denizaltı sayısının 26'ya ulaştığı bilinmektedir. Savaş esnasında Doğu Akdeniz'de hava ve deniz unsurlarıyla ikmal sağlayıp *İsrail'i* destekleyen Altıncı Filo ile *Pyadyy Eskadra*'da görevli gerek deniz üstü gerekse denizaltı savaş gemileri arasında sıcak çatışmaya dönüşmeyen bir tür it dalaşı yaşanmıştır.⁶¹

Akdeniz'de *Eskadra* görev gücündeki savaş gemilerinin sayısı Türkiye'nin Kıbrıs'a Temmuz ve Ağustos aylarında iki barış harekâtı düzenleyeceği 1974 yılında yaklaşık 90 savaş gemisine ulaşmıştır.⁶² Bu tarihten itibaren organik hava gücü için gerekli uçak gemisi inşasına öncelik verilmiştir. *Eskadra*'nın öncü uçak gemisi özelliği taşıyan deniz araçları: *Leningrad*, *Moskova* ve *Kiev* kruvazörleridir. Yapımı tamamlandığında Boğazlardan geçiş tartışmalarına neden olan 38 bin tonluk *Kiev*, ek yeteneklerle, dikey uçak kalkışına uygun olarak *Leningrad* ve *Moskova*'dan sonra geliştirilmiştir. *Kiev*, denizaltılara karşı savunma yapabilecek yetenektedir. Güvertesine V/STOL (dikey/kısa kalkış iniş) iniş ve kalkış yapabilmektedir, dönemin ileri teknolojisi kullanılarak elektronik harbe uygun dizayn edilmiştir. *Kiev* sınıfı son gemi 1983 yılında üretilen *Kharkov*'dur. *Leningrad* ve *Moskova* ve en son üretilen *Kiev*'in ana hedefi Doğu Akdeniz ve Sovyet anakarası etrafında faaliyet gösteren Amerikan nükleer denizaltılarıdır.⁶³ Anti denizaltı füzeleleriyle ve denizden havaya en az iki füze rampa sistemiyle donatılan *Leningrad* ve *Moskova*'nın *Eskadra*'ya katılmasıyla Sovyet Akdeniz gücü ortalama 20 bin tonluk artış göstermiştir. *Eskadra*'nın 1980 yılında helikopter gemileri, iki ya da üç *Kynda* veya *Kresta* sınıfı güdümlü füze kruvazörü, nükleer denizaltı filosu, boyu 300 m.'ye varacak uçak gemileri ve bu misyona uygun destek gemileriyle donatılması planlanmıştır.⁶⁴

Moskova sınıfı *Moskova* ve *Leningrad* savaş gemileri, hava savunma

60 Ackley, a.g.m., s. 51-52.

61 Goldstein and Zhukov, a.g.m., s. 32.

62 TBMM TD, B. 82, O. 2. 22 Mayıs 1974. s. 620-621.

63 Usluer, a.g.m., s. 6.

64 Masson, a.g.m., s. 65.

sistemlerine ek olarak her biri 18 adet KA-25 Harmone helikopteri taşıyabilen denizaltı savunma kruvazörleridir. Bu iki gemi Sovyetler’in denizde kısmi organik hava gücüne sahip olabildiği ilk donanma araçlarıdır.⁶⁵ Uçak gemisi olmayıp, kruvazör sınıfında kaydedildiklerinden Boğazlardan geçişlerinde sorun yaşanmamıştır. Her ne kadar bünyesine katılan uçak gemileriyle güç kazansa da *Eskadra*’nın gelişimi 1980’li yıllarda Sovyetler’in karşılaştığı yapısal problemlere ek ekonomik sorunlardan doğrudan etkilenmiş, Doğu Akdeniz’deki Sovyet etkinliği Soğuk Savaş’ın son yıllarında ABD karşısında hızla gerilemeye başlamıştır. *Eskadra*, Soğuk Savaş’ın ilk döneminde planlanıp, son otuz yılda Doğu Akdeniz’de varlık göstermiş, uçak gemisi planlamaları istenilen düzeyde yürürlüğe sokulamadan Soğuk Savaş’ın sona ermesiyle misyonunu tamamlamış, yerini Rusya Federasyonu tarafından oluşturulan yeni donanma yapılanmalarına bırakmıştır.

Sonuç

Sovyetler’in Akdeniz’de güçlü varlık gösterebilmeleri Türk Boğazları’nın geçiş rejimiyle yakından ilgilidir. I. Petro’dan günümüze geçen uzun süre zarfında deniz doktrin anlayışında, deniz hukukunda ve en önemlisi Montrö Boğazlar Sözleşmesi sayesinde Türk Boğazları’nda gerçekleşen köklü değişikliklerin güney denizlerine yönelik Rus dış politikasında esaslı değişimlere sebebiyet verdiğini söylemek mümkündür. Türkiye, Montrö’yü uygulama yetkisini Sovyetler’in Boğazlardan geçişinde geniş yorumlayan bir tutum takınmış, hatta bazı durumlarda Montrö’ye aykırı olduğu iddia edilebilecek geçişlere dahi izin verebilmiştir. Türkiye ile ABD arasında imzalanan Savunma Ekonomik İşbirliği (SEİA) antlaşmalarının metinlerinde Boğazların statüsü ile Montrö’nün tartışmaya açılmasından kaçınılmış, imzalanan metinlerde bu tür ifade yer almamıştır.

Montrö vasıtasıyla Sovyetler’in önüne konulan en esaslı engel Boğazlardan uçak gemisi geçirebilme hakkının olmamasıdır. Bu hak sadece Türkiye’ye aittir. Türkiye’nin de henüz uçak gemisi yoktur. Montrö’nün 15. maddesinin Boğazlar geçişinde güvertesinde uçak bulunan, ancak geçiş sırasında uçakların kalkmasına izin verilmeyen gemiler tanımı, katapult ile kalkabilen keşif uçaklarına yöneliktir. Savaş uçağı taşıyan uçak gemileri bu kapsama girmemektedir. Sovyetler’in Akdeniz’de hegemon güç olarak varlık gösterme arzusu Soğuk Savaş sonrası gelişmelerin etkisiyle aksiyoner bir ivme kazanmıştır. Denizaltıların ana gücü oluşturduğu Akdeniz deniz kuvvetine daimi statü kazandırabilmek amacıyla *Pyadyy Eskadra* kurulmuştur.

Batı Bloku’na liderlik yapan ABD, en başından itibaren Akdeniz’de, özellikle Doğu Akdeniz’de artan Sovyet deniz gücünden ve özellikle Sovyet denizaltılarından bazen gereğinden daha yüksek düzeyde tehdit algılamıştır. Türk Boğazları’ndan geçişleri kontrol edilebilse de, Baltık’tan gelen Sovyet denizaltıları tehdidin boyutunu artırmıştır. Bu durum Soğuk Savaş’ın son

gazi

Akademik
Bakış
77
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

yıllarında Doğu Akdeniz’de yeni bir krizin çıkmasına neden olmuştur. ABD ve NATO tarafından, Türk Boğazları’nın sağlayacağı stratejik olanaklar kullanılarak Sovyetler’e karşı yeni bir savunma ve ön alıcı müdahale konsepti oluşturulmuş, yeni konseptin uygulanabilmesi için Türkiye ve Yunanistan arasındaki sorunlar çözülerek, her iki ülke ordularının modernizasyonu için girişim başlatılmıştır. Sovyetler, *Pyadyy Eskadra*’nın faaliyete geçmesinden iki sene sonra, 1968 yılında ABD’ye kaptırdıkları Doğu Akdeniz üstünlüğünü, 1976 yılında *Eskadra*’yı takviye ederek geri almaya çalışmışlardır. Bu nedenle *Kiev*’in ve aynı sınıfta imal edilen gemilerin Boğazlardan geçip Doğu Akdeniz’e inmesine önem verilmiştir. Karşılıklı güç mücadelesi içinde Soğuk Savaş’ın sonun gelinerek bloklar politikası sona ermiştir.

Küresel ekonomideki son gelişmeler sonrasında Boğazlar, stratejik olmanın yanında iktisadi açıdan da daha vazgeçilemez hale gelmiştir. Hürmüz Boğazı, Aden Boğazı, Süveyş Kanalı, Cebelitarık Boğazı, Türk Boğazları gibi dünyadaki doğal enerji geçiş koridorlarını kontrol eden blok ya da devletler, petrol geçişinde de söz sahibi olabileceklerdir. Sovyetler, Afganistan’ı işgal ederek, kuzeyden Hürmüz Boğazı’na yaklaşmışlardır. Bu gelişme her ne kadar Türk Boğazları üzerindeki Sovyet baskısını hafifletse de, Türkiye’nin doğusunda artacak olası Sovyet varlığının dikkate alınması gerektirmiştir. Boğazlarda artan sivil trafik, bazı risk ve ek işlemler gerektirse de geçiş ücretlerinden elde edilen gelirlerin de artmasına neden olmuştur. Boğazlar, uluslararası su yolu olup, geçiş rejimi uluslararası kabul görmüş bir sözleşme ile idare edildiğinden söz konusu sözleşmenin tartışmaya açılmayıp, uygulamaya konulacak işlem ve ücretlendirmede özenli davranılması Türkiye’nin çıkarları için yaşamsal önemdedir.

Kaynaklar

Arşiv Vesikaları, Resmi Belgeler ve Gazeteler

BCA, 10.10.1957/0100.30.62.384.3.

CIA Report, *The Soviet Missile Base Venture in Cuba*, 17 February 1964.

CIA-RDP79-00927A006200020002-2. 22 December 1967.

CUMHURİYET Cumhuriyet, “Batılılar Mukabil Tedbirler Düşünüyor”, 31 Temmuz 1961.

CUMHURİYET, “Amerikan Donanması Limanımızda”, 4 Kasım 1958.

CUMHURİYET, “Bir İngiliz Filosu Karadenize Çıkacak”, 23 Mayıs 1957.

CUMHURİYET, “Bir İngiliz Kruvazörü Geldi”, 17 Nisan 1959.

CUMHURİYET, “Boğazlar için Çenevre’de Yeni Rus teklifi”, 11 Kasım 1955.

CUMHURİYET, “Moskova ve Ankara’da Boğazlarla ilgili Haberler Yalanlandı”, 22 Haziran 1967.

CUMHURİYET, “Ocak Ayından Bu Yana 91 Sovyet Savaş Gemisi Akdenize Açıldı”, 18 Ağustos 1969.

CUMHURİYET, “Üç Sovyet Karakol Gemisi Akdeniz’e Geçti”, 27 Aralık 1968.

CUMHURİYET, “Yanan Tanker İkiye Bölündü”, 8 Şubat 1961.

DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI BELLETENİ, S. 88, Ankara (Ocak, 1972).

FOREIGN POLICY ASSOCIATION, “Our Mediterranean Commitments: What Priorities? What Prospects?”, *Great Decisions eat Decisions*, (1976).

FRUSDP, 955-1957. *Soviet Union, Eastern Mediterranean (1955-1957)*, Vol. XXIV, Government Printing Office: Washington, 1989.

TBMM TD, 1967 Bütçe Yılı Kesin Hesap Kanun Tasarısı Gerekçesi.

TBMM TD, B. 12, O. 04. 17 Şubat 1963.

TBMM TD, B. 13, O. 1. 04 Aralık 1968.

TBMM TD, B. 54, O. 1. 17 Şubat 1969.

Telif Eserler

ACKLEY, Richard T., "The Soviet Navy's Role in Foreign Policy", *Naval War Collage Review*, Vol. 24, No. 9 (May, 1972). s. 48-65.

BAXTER, R. R. and TRISKA, Jan F., *The Law of International Waterways*, Harvard University Press: Massachusetts, 1964.

BLIXT, Melvin D., "Soviet Objectives in the Eastern Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol. 21, No. 7 (March, 1969).

DEVİŞA, Adid, *Arap Milliyetçiliği - Zaferden Umutsuzluğa*, (çev. Lüfi Yalçın), İstanbul: Literatür Yayıncılık, 2004.

GİRİTLİ, İsmet, "Silah Yüklü Şileplerin Boğazlarımızdan Geçmesi", *Cumhuriyet*, 20 Ağustos 1964.

GOLDSTEIN, Lyle J. and ZHUKOV, Yuri M., "A Tale of two Fleets: A Russian Perspective on the 1973 Naval Standoff in the Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol. 57, No. 2 (Spring, 2004). s. 27-63.

GÜRKAN, İhsan, "Boğazların Önemi ve Karadeniz Stratejisi", *Cumhuriyet*, 21 Ocak 1992.

KIYI EMNİYETİ GEÇİŞ VERİLERİ, <https://denizcilikistatistikleri.uab.gov.tr/turk-bogazlari-gemi-gecis-istatistikleri> (15 Eylül 2021 tarihinde erişildi).

MENEMENCİOĞLU, Numan, "Etrafımızda Neler Geçiyor", *Cumhuriyet*, 30 Haziran 1957. s. 2. MRBM LUNCH SITE Site 2, <https://www.ourdocuments.gov/doc.php?flash=false&doc=94#> (18 Nisan 2020 tarihinde erişildi)

NATO Strategy Documents 1949-1969, Final Decision on MC 48/3 (Final), Measures to Implement the Strategic Concept for the Defence of the NATO aArea, 8 December 1969.

ORKUNT, Sezai "Akdeniz'de Gelişen Sovyet Politikası", *Cumhuriyet*, 9 Kasım 1967.

PHILIPPE, Masson, vd., "The Soviet Presence in the Mediterranean: A Short History", *Naval War Collage Review*, Vol. 23, No. 5 (January, 1971). s. 60-66.

POTSHVERIYA, B. M., "Rusya-Türkiye İlişkilerinde Boğazlar Sorunu", *Dünden Bugüne Türkiye ve Rusya*, (der. Gülten Kazgan ve Natalya Uçenکو), İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayını: İstanbul, 2003. s. 85-96.

ROZAKIS, Christos L. and STAGOS, Petros N. *International Straits of the World, The Turkish Straits*, (ed. Gerard j. Mangone), Martinus Nijhoff Publishers: Netherlands, 1987.

SMITH, Clayde A., "Constraints of Naval Geography on Soviet Naval Power", *Naval War Collage Review*, Vol. 27, No. 2 (September-October, 1974). s. 46-57.

SOUTHGATE, George W., *European History 189-1960*, London: J. M. Dent and Sons Ltd., 1964.

SOVIET NAVY, INTELLIGENCE AND ANALYSIS DURING THE COLD WAR, CIA, Washington, 6 September 2017. s. 7-11.

STRAFFORD, Peter, "American and NATO Commanders in the Mediterranean Feel Anxiety Over the Still Growing Soviet Naval Presence", *The Times*, April 20, 1971. s. 6.

SULLIVAN, William K., *Naval War Collage Review*, Vol. 32, No. 4 (July-August 1979), s. 26-38.

THOMAS, H. Etzold, "The Soviet Union in the Mediterranean", *Naval War Collage Review*, Vol. 37, No. 4 (July-August, 1984).

USLUER, Yılmaz, "Tiflis Gemisi Boğazlardan Geçer mi?", *Cumhuriyet*, 12 Mart 1990.

USS Pennsylvania (Armored Cruiser #4), later USS Pittsburgh (CA-4), <https://www.history.navy.mil/content/history/museums/nmusn/explore/photography/ships-us/ships-usn-p/uss-pennsylvania-armored-cruiser-4-uss-pittsburgh-ca-4.html> (26 Eylül 2022 tarihinde erişildi).

ÜLMAN, Halûk, "Aykırı Yönden Gelen Öneri", *Cumhuriyet*, 15 Haziran 1967.

Extended Abstract

The warm sea Mediterranean Sea policy of Russian rulers started with Tsar Petro I, and in connection with this policy Russian desire towards Turkish Straits has kept its main route since 1798-1815 Napoleonic Wars to present day. That fact has been declared by Soviet Foreign Commissar Andrey Vyshinsky in UN Assembly soon after WWII: “*It does not matter whether a tsar or communist ruling Russia; the effect of foreign warships entering into Black Sea is the same*”. That declaration was the solid analysis of traditional Russian foreign policy towards Black Sea and towards Turkish Straits.

Actually, post-WWII era was the return of Soviets to Mediterranean about three decades break off. It was US Sixth Fleet’s activities fueled Moscow’s desires to be active at least in the Eastern Mediterranean. But because of grave challenges such as Montreux limits through passage of Turkish Straits and shortage of advanced technology Soviets faced with some grave setbacks during their rivalry with US led Western Block. To overcome challenges Moscow tried to produce some bold solutions such as (1) During WWII and after the War Moscow forced Turkey for bases in the Straits and if that was impossible asked some favorable amendments in Montreux. Meanwhile Soviet corps in Balkans and in Iran continued to keep their invasion moreover in Balkans, in Greece and Eastern Mediterranean Sovietophile rulers by the bold support of Moscow took power. That was a step to have ports by or near warm waters. Some of those policies could be implemented while some could not.

For instance a communist rule could not be established in Greece and neither any bases in the Straits nor any amendment in Montreux could be achieved (2) Second attempt came during the decolonization period, Moscow by supporting public movements and anti-imperialist wave of the era tried to have stronghold bases by Mediterranean (3) The third attempt was to formation of *Pyadyy Eskadra*, Fifth Soviet Fleet. The basic aim of *Pyadyy Eskadra* was to produce counter rival activities in Mediterranean at least at the very beginning in Eastern Mediterranean. Before handedly established stronghold bases through southern and east southern Mediterranean helped operative formation of *Pyadyy Eskadra*.

When *Pyadyy Eskadra* started to operate in Mediterranean at the 1970’s Soviets still could not produce an aircraft carrier. Thus, it was almost impossible for Moscow to erect an organic sea power in Mediterranean both in east and west. Soviets tried to solve that problem by developing new class submarines but the Montreux limits for submarine passage through Straits were a serious challenge for *Pyadyy Eskadra* activities. The absence of aircraft carrier troubling *Pyadyy Eskadra*’s effectiveness and the hegemony in Mediterranean passed to US after a short break. To cope with that problem Moscow had decided to build that class vessels in shipyards located at the northern coast of Black Sea. But according to Montreux rules aircraft carriers cannot pass through Straits. The aircraft carrier building program took start in 1976s and when Soviet aircraft carriers have been completed and named with different classes to ease the passage despite Western Block’s criticism Turkey commented Montreux liberally letting their one way passage through straits. *Pyadyy Eskadra* operated in Mediterranean during the rest of Cold War and tried to balance US led Western hegemony in the Soviet life zone warm waters Mediterranean.

Gör

1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu

The Problem of Abandoned Properties in Turkey-Syria Relations Between 1921 and 1950

Pakize ÇOBAN KARABULUT*

Öz

Suriye ve Ankara hükümetleri arasındaki ilk sorunlar 1921 yılında Fransa ile imzalanan Ankara İtilafnamesi ile başlamıştır. Bu itilafname ile Suriye'nin sınırı etnik ve dinî yapıya bakılmaksızın adeta cetvelle çizilmiştir. Bu durum bölgede yaşayan Türkler ve Suriyeli Araplar arasında özellikle Türkiye'nin güney şehirlerinde metruk mal sorunlarının yaşanmasına yol açmıştır.

Makalede ele alınan 1921-1950 yılları arasında bölgede ve dünyada önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bu gelişmelerden birisi de Suriye-Türkiye arasında yaşanan metruk emlak sorunlarıdır. İki ülke arasında emlak sorunlarının çözülmemesinde en önemli etken Fransa'nın bölge yönetimindeki etkinliği olmuştur. Fransa, bölgede mandater devlet olduğu sürece Suriye'nin hem komşuları ile hem de Arap ülkeleri ile ilişkilerinin olumsuz olması için çaba göstermiştir. Bu nedenle de Türkiye ile Suriye arasındaki sınır sorunları ve bunun devamında yaşanan emlak-ı metruke sorunu iki komşu ülkenin dış politikasına da yansımış, iki ülke arasında olumsuz ve çatışmalı bir dış politikanın yürütülmesine neden olmuştur.

Çalışmada 1921-1950 döneminde Suriye ile Türkiye arasında yaşanan metruk mal sorunu ele alınmış ve bu süreçte Fransa'nın rolü Türkiye'deki arşiv kaynakları üzerinden incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkiye, Ankara Antlaşması, Suriye, Metruk Mallar Sorunu, Fransa.

Abstract

The first problem between Syrian and Turkey was initiated by the Ankara Agreement signed with France in 1921. With this treaty, the border of Syria was drawn with a ruler regardless of the ethnic and religious structure. In this case, between the Turkish and Syrian Arabs living in the region it has led to the derelict property and start experiencing the border problems in Turkey and Syria.

Between the years 1921-1950, which is discussed in the article, there were important developments in the region and in the world. One of these developments is the Derelict Property problems between Syria and Turkey. The most important factor of unsolved problems between

Makale Geliş Tarihi: 18.09.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ÇOBAN KARABULUT, Pakize, "1921-1950 Yıllarında Türkiye-Suriye İlişkilerinde Emlak-ı Metruke Sorunu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 81-102

* Dr. Öğr. Üyesi, Bitlis Eren Üniversitesi, pakizecoban@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-7379-306x.

Gazi

Akademik
Bakış

81

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

en both countries has been the effectiveness of France in regional administration. As long as France is a mandatory state in the region, Syria has endeavored to have negative relations with both its neighbors and the Arab world. Therefore, the border issue and the continuation of experienced real estate shortage that occurred between Turkey and Syria was also reflected in the foreign policy of the two neighboring countries has led to the persistence of negative and conflicting foreign policy relations.

In this study, both the 1921-1950 periods, the abandoned property issue occurred between Syria and Turkey was also examined and discussed the role of France in this process.

Key Words: Turkey, Ankara Agreement, Syria, the Problem of Derelict Property, France.

Giriş

Suriye, 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in Ridaniye Savaşı ile Osmanlı Devleti'nin idaresine girmiştir.¹ Kanuni Sultan Süleyman döneminde bölgede Fransa'yla yoğun münasebetler kurulmuştur. Öyle ki 1535'te Kanuni Sultan Süleyman'ın çıkardığı fermanla, Fransa bölgede dini ve ticaret serbestliğinin yanı sıra mesken dokunulmazlığı gibi konularda imtiyazlar elde etmiştir. Hatta bazı kaynaklarda bu konulardaki serbestliği "ilk kapitülasyon" olarak değerlendirilmiştir.² Osmanlı Devleti Suriye'ye hâkim olduktan sonra Suriye'nin yönetimini Şam, Trablus ve Maraş olarak üç ayrı idari birime ayrıarak yönetmiş ve bu bölgeleri Mısır ve Arabistan'ı vergilerinden yararlanmak için kontrol altında tutmak istemiştir.³1864 yılında çıkarılan İdare-i Vilayet Kanunu ile Maraş, Halep'e bağlanmış, Cebel-i Lübnan mutasarrıflığı doğrudan İstanbul'a bağlı sancak statüsüne getirilmiş ve bu durum Lübnan devletinin ortaya çıkmasıyla sonuçlanmıştır.⁴ Suriye, vilayet sınırları dâhilinde bulunan ve Doğu Akdeniz'in en önemli liman bölgesi olan İskenderun Sancağı ise Osmanlı Devleti ve Fransa açısından daima dikkati çeken bir bölge olmuştur.⁵

- 1 Mustafa Oral, *Ortadoğu Denkleminde Filistin Sorunu*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2020, s.16; Hasan Duran, "Adana Protokolü Sonrası Türkiye- Suriye İlişkileri", *Ortadoğu Yılığ*, 2011, s.503.
- 2 Serhan Ada, *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s.10; H. Mustafa Eravcı, "Osmanlı'dan Bağımsızlığa Suriye Nusayrılığı", *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Editör H. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.6-7.
- 3 Ömer İshakoğlu, *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriyesi'nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalca Yayınevi, İstanbul 2012, s. 23-24; Kenan Ziya Taş, "Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hâkimiyetindeki İdari Yapısı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, Cilt:15, Sayı:1, 2000, s. 78; John D. Grainger, *Suriye İçin Savaş (1918-1920)*, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015, s. 8; Kenan Ziya Taş, *a.g.m*, 80; Burak Koçak, "Cumhuriyeti Kökenleri: On Dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi", *İmgelem Dergisi*, Cilt:3, Sayı:5, 2019, s. 211.
- 4 Kenan Ziya Taş, *a.g.m*, s. 82-83; Nazım Kartal, "İl Sistemine Geçiş Sorunsalı: Türkiye'de 1864 Vilayet Nizamnamesi İle İl Sistemine Geçilmiş Midir?", *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, Cilt:10, Sayı:23, s. 288.
- 5 Yusuf Kodaz, *Hatay Sorunu, Atatürk ve Türk Kamuoyu (1936-1939)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019, s.1; Ada, *a.g.e*, s.7; M. Yaşar Soyalan, *Emevi Hanedanlığından Esad Diktatörlüğüne Suriye*, Mana

19. yüzyılda Fransızların misyonerlik faaliyetleri⁶ ve Osmanlı Devleti tarafından Avrupa ülkelerine verilen ayrıcalıklar, liman ve yolların bulunduğu şehirlerde farklı sosyal sınıfların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Ortaya çıkan farklı sosyal sınıfların varlığı ile Ortadoğu'da Arap milliyetçiliği etkisini daha yoğun hissettirmeye başlamıştır.⁷ Osmanlı Devleti maliyesinin tamamen çökmesi de aynı dönemde yaşanmıştır. Bu durum Fransa'nın Osmanlı ekonomisi, doğal kaynakları ve kamu maliyesi üzerindeki etkisinin hızla artmasına neden olmuştur.⁸

Fransa ve İngiltere arasında imzalanan Sykes-Picot Anlaşması ile Ortadoğu'nun sınırları yapay bir şekilde çizilmiş, Suriye ve Lübnan Fransa'nın mandasına, Irak, Filistin ve Ürdün ise İngiltere mandasına verilmiştir.⁹ Birinci Dünya Savaşı sürecinde imzalanan gizli antlaşmalar, Sovyet Rusya tarafından Aralık 1917 tarihinde tüm dünyaya açıklanmıştır. Bunun üzerine Cemal Paşa, Arapların Osmanlı Devleti'ne karşı İngiliz ve Fransızların kendilerine bağımsız Arap devleti vaadi ile isyana teşvik ettiğini söylemiştir. Bu açıklamaya rağmen Araplar, İngiltere ve Fransa ile iş birliği yapmaktan vazgeçmemiştir.¹⁰ Bu durum Arap isyanları nedeniyle 1918'de Osmanlı Devleti'nin Ortadoğu'dan tamamen çekilmesiyle sonuçlanmış ve Suriye Fransa'ya bırakılmıştır.¹¹ Ocak 1919'da başlayan Paris Barış Konferansı'nda Suriye ve Lübnan Fransız mandasına verilmiş ve Fransa, kendisine verilen topraklara askerî, idarî ve ekonomik olarak yerleşmiştir.¹²

Birinci Dünya Savaşı'nın ardından Anadolu topraklarında başlayan Millî Mücadele döneminde Ocak 1920 tarihinde ilan edilen Misak-ı Millî ile

- Yayınları, İstanbul 2012, s.41; Volkan Payaslı, *Sancak'tan Vilayete Hatay (1921-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s.10.
- 6 Abdüllatif Çeviker ve Halil Küçükbiltekin, "Fransız Mandası Döneminde Suriye'nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri", *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, Cilt:3, Sayı:2, 2011, s.3.
- 7 Eravcı, *a.g.m.*, s.11.
- 8 Ada, *a.g.e.*, s.15.
- 9 Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, Cilt:LXXXII, Sayı:295, 2018, s.1153; H. Mustafa Eravcı, *a.g.m.*, s.14; Kemal Yakut, "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Dostluk Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:62, 2005, s. 780.
- 10 Ada, *a.g.e.*, s.20.
- 11 Celil Bozkurt, *Birinci Dünya Savaşı'nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü*, Altınorda Yayınları, Ankara 2019, s.58-60; Hamit Pehlivanoglu, Yusuf Sarmay ve Hüsameddin Yıldırım, *Türk Dış Politikasında Hatay (1918-1939)*, Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001, s. 33-34; Ada, *a.g.e.*, s.25; Ahmet Emin Dağ, "Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaş", 1 Temmuz 2015, <https://insamer.com/wp-content/uploads/2015/07/Suriye-Kuresel-ve-bolgesel-kaostan-beslenen-ic-savas.pdf> (Erişim Tarihi 12 Temmuz 2020); Ali Demirel, "Ortadoğu'da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)", *Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, Cilt:1, Sayı:1, 2019, s.74.
- 12 Ada, *a.g.e.*, s.32; Demirel, *a.g.m.*, s.74; Mehmet Akif Okur, "Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası", *Bilig*, Sayı:48, 2009, s.142; Yasin Athoğlu, "Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye", *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Editör H. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.45-46; Ada, *a.g.e.*, s.25.

hangi toprakların savunulacağı açıklanmıştır. Ankara Hükümeti, bu toprakların tespitinde Mondros Mütarekesini esas almış ve Mondros Mütarekesi'nden önce İtilaf Devletleri tarafından işgal edilmeyen topraklar Misak-ı Milli sınırları içerisinde kabul edilmiştir.¹³

Mart 1920'de, Suriyeli siyasetçilerin katıldığı Suriye Kongresi'nde; Faysal, Büyük Suriye'nin kralı ilan edilmiştir. Temmuz 1920'de, Fransız kuvvetleri Meysalun Savaşı'nda Faysal'ı yenerek, Suriye'ye hâkim olmuştur.¹⁴ Ankara Hükümeti Suriye'ye Millî Mücadele nedeniyle yeterli destek sağlayamamıştır.¹⁵ Ancak Suriye'deki gelişmelere de kayıtsız kalmamış ve bölge halkının kanaat önderleriyle ilişki kurarak, anti-emperyalist yerel grupları teşvik etmiştir.¹⁶ Yaşanan gelişmeler neticesinde Fransa kuzeyde Kuvay-ı Millîye, doğuda ise Faysal'ın güçlerinin arasında kalmıştır. Pozantı-Antep-Urfa hattında sürekli baskına uğrayan Fransızlar, bu hattan tamamen çekilmiştir. Eylül 1921'de Sakarya Meydan Muharebesi'nden sonra, Ekim 1921'de Ankara'da Fransa ile Türkiye arasında Ankara İtilafnamesi imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre Antakya ve İskenderun, Fransa'ya bırakılmıştır. Halkın büyük çoğunluğunun Türk olduğu İskenderun Sancağında, Arapça ve Fransızca'nın yanında Türkçe'nin de resmî dil olarak kabul edilmesi ve Türklere özel haklar tanınması kabul edilmiştir.¹⁷

Türkiye-Suriye Arasında Emlak-ı Metruke Sorunu (1921-1939)

1921 Ankara İtilafnamesi'nde Türkiye-Suriye sınırının, bölgenin özelliklerinin dikkate alınmadan çizilmesinden dolayı, Türklere ait birçok mal ve arazi Suriye topraklarında kalmış, bu durum kalan varlık ve statüler ile ilgili sorunlar yaşanmasına yol açmıştır. Bu sorunlar, kaçakçılığın da aktif olduğu bölgede,

- 13 Erol Kaya, "Misak-ı Milli'nin Sınırları", Atatürk Üniversitesi, *Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt:0, Sayı:8, 1997, s. 181; Rahmi Doğanay, "Misak-ı Milli'ye göre Lozan", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Cilt:11, Sayı:2, 2001, s. 283; Mustafa Kemal Atatürk, *Nutuk*, Cilt:3. Vesika 220, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1970, s.1186; Yahya Yılmaz, *Hatay Devleti Cumhurbaşkanlığı Tayfur Sökmen'in Hatay'ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Önemi*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2018, s.46; İsmail Cingöz, *Türkiye-Suriye İlişkilerinin Dönüşümü Arap Baharı ve Hatay Faktörü*, Yade Akademik Yayınları, Ankara 2018, s.18-19.
- 14 Atlıoğlu, *a.g.m.*, s.58; Ali Demirel, *a.g.m.*, s.74; Mustafa Sıtkı Bilgin, "Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1918-2002)", *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*, Editör H. Mustafa Eravcı, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018, s.161-162.
- 15 Hadiye Yılmaz, *Suriye'de İşgal ve Direniş (1919-1922)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017, s.157-161.
- 16 Kemal Yakut, "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Dostluk Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:21, Sayı:62, 2005, s. 781.
- 17 Ada, *a.g.e.*, s.38-39; Adnan Sofuoğlu ve Adil Dağıstanlı, *İşgalden Katılma Hatay*, Phoenix Yayınları, İstanbul 2008, s. 34-35; Adem Budak, *Hatay Sorununun İzmir Basınına Yansımaları (1936-1939)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2020, s.7; Cingöz, *a.g.e.*, s.19; Zişan Şirin Ayrancı, *Türkiye Suriye İlişkileri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006, s.37-38; Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:4, Sayı:2, 2010 s.11; Düstur, Üçüncü Tertip, Cilt:2, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929, s.152-171; Ada, *a.g.e.*, s.59-62.

halkın sosyal ve ekonomik hayatında yeni düzenlemelere ihtiyaç duyulması-na neden olmuştur.¹⁸

Millî Mücadele'nin başarıyla sonuçlanmasından sonra Suriye ile yapılan sınır düzenlemesine göre; Lozan Barış Antlaşması'nda Ankara İtirafnamesi'nin 8. maddesinde yer alan Türkiye-Suriye sınırının, tanımlanmış sınır olduğu teyit edilmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından, Eylül 1923'te Fransa'nın Suriye mandaterliği kabul edilmiştir. Fransa, mandaterliği kabul edilir edilmez, mandası altındaki bölgeyi; Suriye ve Lübnan olarak ikiye, Suriye'yi ise; Şam, Halep, Dürzi ve Alevi Lazkiye devletleri olmak üzere dörde bölmüş ve özerk İskenderun Sancağını kurarak, Halep'e bağlamıştır. Sancak'ın idarî yapısı şu şekilde sınıflandırılmıştır: İskenderun Kazası'na bağlı Arsuz Nahiyesi; Antakya Kazası'na bağlı Bityas, Kuseyr, Tah-tani, Harbiye, Karamut, Ordu, Kesep, Süveydiye, Fevkani; Kırıkhan Kaza-sı'na bağlı Beylan, Reyhaniye ve Hacılar nahiyeleridir.¹⁹ Fransa, Suriye'yi bu şekilde idari birimlere ayırırken bölgede kendi hedef ve çıkarlarını ön planda tutmuş ve her zaman Arap milliyetçiliğini engellemek için yerel yönetimlerin taleplerine destek vermiştir.²⁰ Bu dönemde Suriyelilerin Türkiye sınırında bulunan terkedilmiş mallarına Lozan Barış Antlaşması'nın yürürlüğe gir-mesine kadar Ankara Hükümeti tarafından el konulması kararı alınmıştır.²¹ Fransa tarafından Ocak 1925'te Halep ve Şam devletleriyle özel konuma sahip İskenderun Sancağı birleştirilerek, başkenti Şam olan Suriye Devleti kurulmuştur. İskenderun Sancağında, Türkiye'nin Fransa ile imzaladığı An-kara Antlaşması'na uygun olarak özerk yönetim uygulanmıştır.²² Fransızlar bölgedeki Türk nüfusunu, Arap nüfusu içinde eritebilmek için sınırı güneye doğru kaydırmıştır.²³

Türkiye ile Suriye arasındaki sınır, ana hatlarıyla Ankara Anlaşma-sı'nda gösterilmiş, ancak ileride kurulacak olan sınır komisyonu ile sınırın ayrıntılı olarak tespit edilmesinin gerektiği belirtilmiştir.²⁴ Türkiye'de ikamet edip Suriye'de arazisi olanlarla, Suriye'de oturup Türkiye'de arazisi olanların vergileri konusunda Ankara Antlaşması'nın 13. maddesine göre gereğinin yapılmasına karar verilmiştir.²⁵ Ancak bu antlaşma İngiltere ile yaşanan Mu-

18 Tahir Ögüt, "Millî Sınırların oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Eko-nomisi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, Cilt:21, Sayı:2, 2011, s.100; Bekir Koçlar, "Türkiye-Suriye Sınırlarında İhlaller ve Eşkıyalık (1923-1938)", *Van Yüzyüncü Yıl Üniver-sitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:37, 2017, s.282.

19 Payaşlı, *a.g.e.*, s.19-20.

20 Adem Budak, *Hatay Sorununun İzmir Basınına Yansımaları (1936-1939)*, Berikan Yayı-nevi, Ankara 2020, s.11.

21 BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:10.35.16, 20.07.1924.

22 Demirel, *a.g.m.*, s.77.

23 Ayşe Tekdal Fildiş, "Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış", *Orta Doğu Analiz*, Cilt:5, Sayı:52, 2013, s.60; Payaşlı, *a.g.e.*, s.20.

24 Yamaç, *a.g.m.*, s.1158.

25 *Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)*, Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), FK:030.18.1.2. YN:12.68.8, 11.11.1925; Mustafa Yahya Metintaş, "An-kara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", *Eskişehir Osman-gazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*,

sul sorunundan dolayı 30 Mayıs 1926'da imzalanmıştır.²⁶ Böylece imzalanan Dostluk ve İyi Komşuluk İlişkileri Sözleşmesi ile sınır, Ankara İtilafnamesi'ne göre yeniden teyit edilmiştir.²⁷ Protokole göre taraflar, ortak sınırı ihlal etmeyecek sınır güvenliğini sağlamak üzere önlem almayı kabul etmiştir.²⁸ Suriye ile dostluk antlaşmasının onaylanmasından üç gün sonra, Suriye Tahdit-i Hudut Komisyonu tarafından düzenlenmesi gerekli görülen sınır haritasının tespiti için kurulan karma heyete Türkiye'den üç yetkili katılmıştır.²⁹

Sınır sorunları devam ederken Mayıs 1927'de, Suriyelilerin Türkiye'deki emlak ve arazilerinin kendilerine verilmesiyle ilgili karar alınmıştır.³⁰ Ayrıca, Suriye ve Lübnan'da yaşayan Türk tabiiyetindeki kişilerin ikametgâhlarının Türkiye'ye nakilleri konusunda; Lozan Barış Antlaşması'na göre verilen sürenin uzatılmasına karar verilmiştir.³¹ Fransa, Türkiye ile Hatay meselesini, daha önce İngiltere'nin Musul meselesinin çözümünde kullandığı yöntemle halletmek istemiştir. Bu amaçla Suriye, Türkiye'ye yönelik her türlü bölücü hareketi destekleyerek Türkiye'ye karşı Kürtleri ve Ermenileri kullanmaktan çekinmemiştir. Hatta Hoybun Cemiyeti'nin faaliyetlerini de desteklemiştir.³²

Şubat 1928'de Nusaybin ile Cizre arasındaki Suriye sınırının tespiti için Türkiye, Fransa ile müzakerelere hazır olduğunu bildirmiştir.³³ Suriye ve Türkiye'de tercih hakkını kullananların ikamet ve emlakı konusunda Suriye Fevkalade Komiserliği ile görüşülmesine karar verilmiş,³⁴ Türkiye ve Suriye'de seçim hakkını kullananların ikamet ve emlakine dair antlaşmanın imzalanması için Beyrut Baş Şehbenderliğine yetki verilmiştir.³⁵ Bu dönemde Türkiye, Suriye topraklarında kalan arazilerinden, antlaşma dışı alınan vergi sorunun çözülmesi amacıyla Halep'te toplanan Karma Komisyona katılmıştır.³⁶ Ancak güvenlik sorunlarının bu sınır hattında çözüme kavuşturulması

Cilt:2, Sayı:5, 2019, s.19; 1921 tarihli Ankara Antlaşması'nın 13. maddesine göre "yerleşik ya da yarı göçebe halktan 8. maddede belirlenen sınır çizgisinin her iki tarafında bulunan çayırlardan yararlanabilecek ve mülkiyet hakkına sahip olanlar, haklarını önceden olduğu gibi kullanmayı sürdürecektir. Bunlar işletme ihtiyaçları için özgürce ve hiçbir gümrük vergisi ya da çayır için resim, ne de başka hiçbir ücret vermeden sınır çizgisinin bir yanından diğer yanına, hayvanlarını ve yavrularını, araç ve gereçlerini, tohumlarını ve ürünlerini götürebileceklerdir. Bunlara ilişkin vergi ve resimleri oturdukları ülkede ödemekle yükümlüdürler". Bkz; Bige Yavuz, "1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, Cilt:VIII, Sayı:23, 1992, s.291.

26 Fahir Armaoğlu, *20. Yüzyıl Siyasi Tarihi 1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984, s. 323-324.

27 Payaşı, *a.g.e.*, s.22; *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:22.79.20, 26.12.1926.

28 Ada, *a.g.e.*, s.69.

29 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:22.81.6, 29.12.1926.

30 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:24.28.13, 04.05.1927.

31 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:24.31.13, 18.05.1927.

32 Müzehher Yamaç, "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, Cilt:LXXXII, Sayı:295, 2018, s.1162.

33 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:27.78.2, 05.02.1928.

34 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:29.38.3, 15.06.1928.

35 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:29.45.12, 22.07.1928.

36 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:30.57.6, 23.09.1928.

sağlanamamıştır.³⁷Sınır güvenlik sorunları devam ederken, aynı dönemde Türkiye-Suriye arasındaki emlak sorunu da devam etmiştir. Suriye’de bulunan Türklere ait emlak, Türkiye’deki Suriyeli Ortodokslara ait emlak ile değiştirileceği için Suriyelilerin Türkiye’deki emlakine gerekli sınırlamanın konulmasına karar verilmiştir.³⁸

Kasım 1929’da Suriye’de Türk ve Türkiye’deki Suriyelilerin emlak konusunda Fransızlarla müzakerelere Ankara’da başlanılmasına karar verilmiştir.³⁹ Beyrut’ta toplanan Türkiye-Suriye Daimî Sınır Komisyonu tarafından, Ekim 1929 tarihinden Kasım 1929 tarihine kadar yapılan on altı toplantıda; Türk heyeti başkanı Ali Galip Bey’in raporuna göre Türkiye-Suriye sınırındaki eşkiyaların sınırdan uzaklaştırılması ve iki tarafın da sınır bölgesindeki halktan silahları toplamalarına karar verilmiştir. Sınırdaki yaşayan halkın silahları toplandığı zamana kadar, aşiretler sınır bölgelerinde silahsız dolaşacaktır. Ayrıca Fransızlar, müzakerelerde; sınır bölgesindeki emlak, arazi, mera, yaylak, kışlak ve sulama alanlarına müdahaleye taraftar olduklarını söylemişlerdir. Karşılıklı olarak mal ve mülklerin takas yapıp fazla miktar için, Fransızlar teminat kabul ettikleri takdirde; tasfiye işlemi iki taraf için gerçekleşebilecektir. Ancak Fransızlar fazla miktar için tazminat vermek istememiştir. Ayrıca, 1921 Ankara İtilafnamesi’nin Ankara Hükümeti ile Fransa arasında imzalanması ve Suriye ile kuzey sınırının netleşmesinden sonra Fransızların, Türkiye’nin Suriye’de kalan topraklarına Ermenileri yerleştirmeyi düşünmesi, Türkiye tarafından olumlu karşılanmamıştır. Yapılan toplantıların sonunda iki tarafta kalan arazi, emlak ve meraların kullanımı için sınırdan geçmelerini sağlayacak vesikaların verilmesine karar verilmiştir. Araziyi işletmek için kullanılan hayvanlar, alet ve edevatlar; arazi sahibinin devletine ait olduğu sonucuna varılmıştır. Arazi, emlak ve meralar ile ilgili yaşanan sorunlara bakacak mahkeme, arazi ve emlakın bulunduğu ülkenin mahkemesi olarak kabul edilmiştir.⁴⁰

Türkiye ile Suriye sınırının netleşmesinden sonra diğer tarafta kalan arazi sahiplerine ait hazırlanan protokol Fransız maslahatgüzarıyla Ankara’da imzalanmıştır.⁴¹ Şubat 1930’da iki ülke arasında yeni bir antlaşma yapılmıştır. Türkiye-Fransız Dostluk Uzlaşma ve Hakem Antlaşması adıyla bilinen antlaşmanın yürürlüğe girmesi Fransa’nın oyalayıcı tutumu (1/200,000 ölçekli haritayı çizemediklerini belirtmeleri gibi) ve Türkiye’ye karşı basın

37 *BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü (MGM)*, FK:030.10.0.0. YN:117.758.12, 27.02.1929; *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:05.44.12, 12.09.1929; *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:127.914.4, 29.04.1929; *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:230.549.4, 24.05.1931; *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:128.922.15, 05.07.1932; *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:264.777.6, 09.09.1937; *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:264.783.30, 24.10.1938; Ögüt, *a.g.m.*, s.118-119; *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:03.22.16, 17.04.1929.

38 *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:230.549.2, 11.05.1929; *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:04.37.1, 26.06.1929; Ögüt, *a.g.m.*, s.95.

39 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:06.53.3, 06.11.1929.

40 *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:230.549.3, 22.12.1929.

41 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:08.06.13, 05.02.1930.

görsel

Akademik
Bakış

87

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

yoluyla yapılan propagandalardan dolayı gecikmiştir. Fransa antlaşmayı 1933'te onaylamıştır.⁴² Antlaşmanın imzalanmasından sonra Bağdat Elçisi Tahir Lütfi Bey tarafından Suriye'nin dışişlerinden sorumlu Nuri Paşa'nın Avrupa'dan Bağdat'a dönmesinden aylar sonra konuyla ilgili Tahir Beyle yaptığı konuşma Ankara'ya bildirilmiştir. Buna göre Nuri Paşa, Türkiye'nin Suriye konusundaki dış politikasının esasını, Fransızların Suriye'den çıkması meselesinin oluşturduğunu düşündüğünü söylemiştir. Fransa'nın Suriye'de Türkiye düşmanı unsurları Suriye'nin kuzey sınırına yerleştirmeye çalışma politikası yüzünden sorun yaşanmaktaydı. Bu sorunun ancak Fransa'nın Suriye topraklarından çıkması ile çözülebileceğine vurgu yapmıştır. Ayrıca Suriye'nin de Türkiye gibi sorun yaratan bu unsurların sınırlara yerleştirilmesine karşı olduğunu ve bu konuda iki ülkenin aynı çıkarlara sahip bulunduğunu belirtmiştir.⁴³

Paris Büyükelçisi Suat Efendi'nin Fransa'nın Suriye Yüksek Komiseri Comte de Martel ile yaptığı konuşmada yüksek komiser, Fransa'nın Türkiye ile iyi ilişkileri olmasını önemsedğini söylemiştir. Ayrıca emlak meselesi hakkında mevcut sınırlamanın kaldırılmasının iki yerde tamamen uygulandığı ve aşamalı olarak uygulamanın yaygınlaştırılmasıyla bu meselesinin en iyi şekilde çözülebileceğini ve kendisinin iyi niyetinden emin olunmasını istemiştir.⁴⁴ Ekim 1932'de emlak-ı metruke sorunu üzerine Fransız Hükümeti ile itilafname imzalanmıştır.⁴⁵ Suriye ve Lübnan'daki Türk emlakı ve Suriye ile Lübnanlıların Türkiye'deki emlakine ait Fransızlarla yapılan itilafname hükümlerinin nasıl uygulanacağını görüşmek için komisyon kurulmasına karar verilmiştir.⁴⁶ 1932'de görüşülen bu itilafname taraflarca 1934'te altı ay daha uzatılmasına karar verilmiştir.⁴⁷ İskân Kanunu nedeniyle Suriye'de Türkiye aleyhtarları tarafından Türkiye-Suriye sınırında halkı göçe teşvik etmek için çıkarılan asılsız haberlere karşı Ankara Hükümeti önlem alma gereği duymuştur. Doğu vilayetlerinde yaşayan halkın batı vilayetlerine ve batı vilayetlerinde yaşayanların doğu vilayetlerine nakledileceğiyle ilgili çıkarılan söylentiler hükümet tarafından reddedilmiş ve devletin hiçbir şekilde böyle bir politikası olmadığı vurgulanmıştır. Ayrıca doğu vilayetlerinde çıkarılan söylentilere karşı önlem alınmasına karar verilmiş, konuyla ilgili bölgedeki halkevleri ve gençlik kolları görevlendirilmiştir.⁴⁸ 1935'te Suriye'deki Türk-

42 *BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:244.651.13, 06.09.1933; Ada, a.g.e, s.101; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:17.5.20, 01.02.1931; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:230.549.4, 24.05.1931; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:263.770.8, 08.03.1932.*

43 *BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:259.741.8, 12.06.1932.*

44 *BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:263.771.5, 02.04.1934.*

45 *Cumhuriyet Gazetesi, 28 Ekim 1932.*

46 *BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:37.42.17, 04.06.1933.*

47 *BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:46.46.11, 01.07.1934; Resmî Gazete, 12 Temmuz 1934; Resmî Gazete, 5 Ağustos 1936. Suriye'de Türklere ve Türkiye'de Suriyelilere ait emlak hakkında 27 Ekim 1932 tarihinde Ankara'da imzalanan ve 11 Ocak 1933 tarihinde yürürlüğe giren itilafnamedeki 2402, 2565, 2694 ve 2929 numaralı kanunlar ile uzatılan süreler, 11 Temmuz 1936 tarihinden itibaren 3 ay daha uzatılmıştır.*

48 *BCA, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), FK:490.1.0.0. YN:587.24.2, 04.09.1934.*

lerin emlaki ile Türkiye'deki Suriyelilere ait emlak hakkında Fransızlarla 1926'da yapılan İyi Komşuluk Antlaşması'na göre emlak konusu ile ilgili hükümler yeniden gözden geçirilmiş ve konuyla ilgili başvuru yapanların taleplerinin hangi hükümlere göre kabul edilip edilmeyeceği konusuna açıklık getirilmiştir. Buna göre emlak konusunda antlaşma hükümlerinden yararlanabilecek olanların Arap Ortodoksları olacağı açıklanmıştır. Rum Ortodoks olarak kayıtlı olanlar antlaşma dâhilinde kabul edilmemiştir.⁴⁹

Türkiye-Fransa arasında Suriye ile sınır sorunlarının devam ettiği yıllarda Fransa Meclisi ve kamuoyunda mandater devlet olarak Suriye ve Lübnan'da yapılan masraflar karşısında elde edilen çıkarların yetersizliği tartışılmaya başlanmıştır. Fransa, kolonilerinden uzun yıllar yüksek çıkarlar elde etmiştir. Ancak bunu manda idaresindeki bölgelerden sağlayamamıştır. Manda sürecini noktalamak isterken bölgede çıkarlarını garanti edecek antlaşmalar yapmaya devam etmiştir.⁵⁰

Suriye'nin Fransa'dan bağımsızlığını elde etme sürecinde ve devletin kuruluş döneminde Hatay en önemli konu olarak yerini almıştır. Buna ilaveten Arap milliyetçilerine göre Büyük Arap devletinin sınırlarının Kuzey Toroslardan geçmesi düşüncesinin hayali günümüzde dahi siyasî propaganda malzemesi olarak kullanılmaktadır.⁵¹ Ayrıca bölgedeki Arapların ve Türklerin birbirlerini öteki olarak görmesi de ilişkilerin gelişmesini engellemiştir.⁵² Fransa'nın Suriye ile yaptığı görüşmelerde Hatay'dan bahsedilmemesi Türkiye'de tedirginliğe sebep olmuştur.⁵³ Sancak'ta statü değişikliği yaşanırken Türkiye, Musul sorunu ve iç isyanlar ile uğraşırken olması nedeniyle Sancak bölgesi ile fazla ilgilenememiştir. Fakat 1936'dan itibaren bölgedeki gelişmeler, Millî Emniyet Hizmetleri tarafından takibe alınmıştır. Fransa tarafından Suriye'ye bağımsızlık verilmesini öngören 1936 antlaşmasından sonra Türkiye de Hatay sorununu millî dava haline getirerek resmen müdahil olmuştur. Ayrıca Türk basını Sancak Türklerinin azınlık olmadığını vurgulayan yayınlara ağırlık vererek Suriye'nin bağımsızlığını destekleyen bir tutum sergilemiştir.⁵⁴

Sınır sorunlarının devam ettiği dönemde, Temmuz 1936'da Montrö Boğazlar Sözleşmesi imzalanmıştır. Böylece Türkiye'nin boğazlarda hâkimiyeti sağlanmıştır. Türkiye, bu sorunun çözülmesiyle birlikte Hatay sorunuyla daha fazla ilgilenilmiştir. Konuyla ilgili iç ve dış politikada daha fazla gündem oluşturmaya başlamıştır.⁵⁵ 9 Eylül 1936'da Fransa ile Suriye arasın-

49 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:51.7.8, 26.01.1935.

50 Budak, *a.g.e.*, s.15.

51 Mehmet Saray, *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006, s.80.

52 Mehmet Şahin, "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim", *Akademik Ortadoğu*, Cilt:4, Sayı:2, 2010 s.11-12.

53 Ayrancı, *a.g.e.*, s.47; Cingöz, *a.g.e.*, s.25; Kodaz, *a.g.m.*, s.223-224.

54 Cingöz, *a.g.e.*, s.25.

55 Hasan Rıza Soyak, *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1973, s. 594; Afet İnan, *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977,

göz

Akademik
Bakış

89

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

daki anlaşmada, Fransa 25 yıllığına Suriye'nin bağımsızlığını tanımıştır. Ancak Fransa Meclisi tarafından onaylanmadığı için yasallık kazanmayan, buna rağmen fiilen uygulamaya konulan bu antlaşmaya göre, İskenderun Sancağı ile ilgili 1921 tarihli Ankara İtilafnamesi hükümlerinin uygulanması Suriye'ye bırakılmıştır.⁵⁶ Bu nedenle Türkiye, İskenderun Sancağı konusunda daha tedirgin bir tavır içinde olmuştur.⁵⁷ Türkiye, Fransa'nın Suriye ile yaptığı 1936 antlaşması nedeniyle Fransa'ya nota vererek İskenderun Sancağına da Suriye ve Lübnan gibi bağımsızlık verilmesi gerektiğini bildirmiştir. Ancak bu notaya Fransızlar ret cevabı vermiştir. Sorunun çözülememesi nedeniyle Fransa ve Türkiye, Sancak konusunun Aralık 1936'da Milletler Cemiyeti'nde görüşülmesini kabul etmiştir. Milletler Cemiyeti tarafından sorunun çözülmesi için İsveçli temsilci Sandler, Ocak 1937'ye kadar rapor sunmakla görevlendirilmiştir.⁵⁸ Mayıs 1937'de, cemiyet tarafından Hatay'ın bağımsız bir devlet olmasına karar verilmiştir. Aynı gün Türkiye ile Fransa, Sancak'ın toprak bütünlüğünü ve Türkiye-Suriye sınırını güvence altına alan iki antlaşma imzalamıştır.⁵⁹ Bu antlaşmanın 22 Temmuz 1937'de yürürlüğe girmesi ile 3 Mayıs 1930'da kabul edilen sınır yeniden teyit edilmiştir. Aynı zamanda her iki ülke güvenlik konusunda karşılıklı birbirine yardımcı olmayı kabul etmiştir. İmzalanan ek protokolle de 1932'de Türkiye-Fransa arasında imzalanan Türkiye-Fransa Demiryolu Sözleşmesi doğrulanmış ve uyruk seçme hakkı ile ilgili mektup alışverişi yapıldığı açıklanmıştır. Ancak mektuplarda Suriye'nin bağımsızlığı ve toprak bütünlüğüne dair bir madde konulmamıştır.⁶⁰ Fransa, Kasım 1937'de Suriye'ye 1936 antlaşmasının onayını ertelediğini resmen bildirmiş; gerekçe olarak da Suriye'nin İskenderun Sancağı ile ilgili 29 Mayıs 1937'de Milletler Cemiyeti düzenlemelerine katılmamasını göstermiştir.⁶¹ 29 Aralık 1937'de, Türkiye, Fransız Hükümeti'ne 1930 Dostluk Antlaşması'nın yenisi yapılmak üzere bozma kararını bildirmiştir. Ocak 1938'de Paris'te yeni bir dostluk antlaşmasının yapılabileceği belirtilmiştir.⁶²

3 Temmuz 1938'de Türkiye-Fransa arasında İskenderun Sancağının toprak bütünlüğünü ve siyasî yapısını garanti altına alan askerî bir antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşma ile Sancak'ın güvenliğinin sağlanmasıyla ilgili tedbirler ele alınmış ve manda yönetimi süresince yürürlükte kalmıştır.⁶³

- s.135.
- 56 Payaşlı, *a.g.e.*, s.30.
- 57 Müzehher Yamaç, "Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, Cilt:XXXV, Sayı:99, 2019, s.217-218.
- 58 Olcay Özkaya Duman, *Sancaktan Devlete Hatay Basını (1921-1939)*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Isparta, Süleyman Demiral Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013, s.124-125; Cingöz, *a.g.e.*, s.30.
- 59 Okur, *a.g.m.*, s.150; Payaşlı, *a.g.e.*, s.38-39.
- 60 Abdurrahman Melek, *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1991, s.37-38; İsmail Soysal, *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*, Cilt:1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989, s.537; Soyak, *a.g.e.*, s.606.
- 61 Ada, *a.g.e.*, s.150.
- 62 Adil Dağıstan ve Adnan Sofuoğlu, *a.g.e.*, s. 79.
- 63 *BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:224.510.12, 04.07.1938.*

4 Temmuz 1938'de askerî antlaşmaya uygun olarak Sancak'ta görev yapacak Türk askerlerinin öncü birlikleri Sancak'a girmiş ve seçim için hazırlıklar yeniden başlamıştır. Yapılan seçimlerde 40 milletvekilinin 22'si Türklere seçilmiştir.⁶⁴ 4 Temmuz 1938'de Fransa ile Türkiye arasında askeri antlaşmanın yanı sıra Dostluk Antlaşması da imzalanmıştır. Antlaşmayla Türkiye tarafından feshedilen 1926 Dostluk ve İyi Komşuluk Sözleşmesi yenilenmiştir. Antlaşmanın 1926 sözleşmesinden tek farklı yanı, tarafların 29 Mayıs 1937 Garanti Antlaşması'na göre Sancak'ın toprak bütünlüğü için birbirlerine gerekli kolaylıkları sağlamayı kabul etmesidir. Ayrıca Suriye'nin de ileride katılması halinde antlaşma, üçlü bir Dostluk Antlaşması'na dönüşebilecektir. Antlaşmanın ekinde yer alan ortak bildiride, 3 Şubat 1930 tarihli Türk-Fransız Dostluk, Uzlaştırma ve Hakemlik Antlaşması'nın yerini alması öngörülmüştür.⁶⁵

Lozan Barış Antlaşması'nın 30, 31, 32, 33, 34, 35 ve 36. maddelerinin⁶⁶ uygulanması dolayısıyla Türkiye lehine oy kullananlar ile 7 Haziran 1926 tarihli Ankara Antlaşması'nın 3. maddesine⁶⁷ göre Suriye ve Lübnan lehine oy kullananlardan; bir taraftan Türkiye'ye, diğer taraftan Suriye ve Lübnan'a ikametgâhlarını henüz nakletmemiş olanlar, belirtilen şartlar gereği haklarını kaybedecek ve bağımsız olarak bir taraftan Suriye ve Lübnan tabiiyetini, diğer taraftan Türkiye tabiiyetini elde edebileceklerdir. Lehine oy kullandıkları ülkeye ikametgâhını nakledecek olanlar, mal ve mülklerini 1 Eylül 1939'dan itibaren serbestçe tasarruf edebilmeleri için idarî ve nizamî tedbirler alınacaktır. Bu kişiler Türkiye, Suriye ve Lübnan'da kullanma hakkı olan paraları ile alınabilen taşınır ve taşınmaz mallarını belirtilen tarihten sonra tasarruf konusunda serbest olacaktır. Bu kişiler her türlü taşınır mallarını beraber götürebilecekler ve bundan dolayı kendilerinden giriş veya çıkışları için vergi alınmayacaktır. Evli kadınlar eşlerinin, 18 yaşından küçük çocuklar ise ebeveynlerinin bağlı oldukları kurallara tabidir.⁶⁸

64 Alpaslan Öztürkci, "Suriye'nin Bağımsızlığına Türkiye'nin Bakışı", *History Studies*, Cilt:8, Sayı:3, 2016, s.117.

65 Ada, *a.g.e.*, s.176.

66 TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Cilt Fihristi, 7. Birleşim, 21.08.1339, s. 117-118.

67 İlgili madde; "Anasıl Osmanlı imparatorluğundan ayrılıp Fransa cumhuriyeti tahtı nüfuzunda bulunan arazi ahalisinden on sekiz yaşını müteceviz ve işbu mukavelenamenin hiyni imzasında Türkiye'de mukim ve hazır bulunan eşhas, bu mukavelenamenin mevki meriyete vazından itibaren altı ay zarfında işbu arazide carî olan tabiyeti ihtiyar etmek salâhiyetini haizdirler balâda mezkûr mühlet zarfında hakkı hıyarlarını istimal etmiş olanlar, bunu takip eden on iki ay zarfında ikametgâhlarını Türkiye Haricine nakle mecburdurlar. Türkiye arazisi üzerindeki emvali gayrimenkulelerini muhafaza etmekte serbest olacaklar ve her nevi emvali menkullerini beraberlerinde götürebileceklerdir. Bundan dolayı kendilerine ne ihraç ne ithal için hiçbir harç veya resim tarholunmayacaktır. Zatüzzevç kadınlar, zevçlerinin tâbi olduğu şeraite tabidirler. Ve on sekiz yaşından dun olan çocuklar, bu madde ahkâmı tatbikatının her sahasında ebeveyninin şeraatine tâbi olacaklardır." Bkz.; TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 4. Yasama Yılı, 26. Cilt Fihristi, 115. Birleşim, 07.06.1926, s. 161; TBMM Kanunlar Dergisi, C. 4, Kanun No: 910, 07.06.1926; *Resmî Gazete*, 24.08.1926.

68 *BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:224.510.10, 04.07.1938.*

Gaz

Akademik
Bakış

91

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

2 Eylül 1938'de Hatay Meclisi açılmıştır. Meclis, Tayfur Sökmen'i devlet başkanlığına getirmiş ve devletin adını Hatay Cumhuriyeti Devleti olarak belirlemiştir. 6 Eylül'de devletin başkenti Antakya kabul edilmiştir.⁶⁹

Türkiye-Suriye Arasında Emlak-ı Metruke Sorunu (1939-1950)

Türkiye ile Suriye arasında emlak sorunu Hatay'ın Türkiye'ye katılmasından sonra yoğunluk kazanmıştır. 1939'dan sonra Suriye'de Fransız etkisinden dolayı bu sorun devam etmiştir. Türkiye ile Fransa hükümetleri arasında imzalanan Türkiye ve Suriye vatandaşlarının emlakine ait sorunların çözülmesi için Suriye'de toplanan komisyonun sonuca varmadan çalışmalarını sonlandırıp tatile girmesi ve Fransızların Suriye'de kalan Türk mallarını iade etmek istememesi nedeniyle Türklerin zarar gördüğü anlaşılmıştır. Bu malların kurtarılmasını sağlayacak bir çözüm bulununcaya kadar Türkiye de Suriyelilere ait gayrimenkullerin üçüncü kişilere ipotek edilmemesi ya da satışının yapılmaması konusunda Ocak 1939'da önlemler almıştır.⁷⁰

Sorunların çözülmemesi İskenderun limanındaki ticaretin gerilemesine sebep olmuştur. Bunun nedeni ise Amik Ovasındaki ekonomik faaliyetlerin azalmasıydı. Büyük toprak sahipliğinin yaygın olduğu Amik Ovasında arazinin büyük kısmı Türklerin elindeydi. Ancak Amik bölgesindeki toprak sahipleri, Fransızlara karşı silahlı mücadelenin öncüsü olmuş ve bedelini, Tayfur Bey örneğinde olduğu gibi, topraklarından sürülerek ödemişlerdir.⁷¹ Diğer taraftan ise Kilisli Suriye'de birçok emlak ve arazisi kalmıştır. Bunların alınıp, satılmasında ve üçüncü kişilere devredilmesi konusunda Suriyelilerin çıkardığı sorunlar nedeniyle halk şikâyetinde bulunmuştur. Kilisli hem Suriye'de kalan emlak ve arazilerinin tasarruf hakkından mahrum bırakılmakta hem de kendilerinden bu emlak ve arazi için aşar ve diğer bazı vergiler talep edilmekteydi. Bu nedenle en kısa sürede emlak sorununun çözümmesini Ankara Hükümeti'nden istemişlerdir.⁷² Ancak meselenin yıllar içinde Fransızların çıkardığı sorunlar nedeniyle çözülmemesinden dolayı Kilis halkı, altı yıl sonra sınır dışında kalan arazilerinin Türkiye sınırlarına dâhil edilmesiyle ilgili Başbakanlığa dilekçe yazmıştır.⁷³

Fransa ve Türkiye arasında İskenderun Sancağı ile ilgili sorunlara rağmen Avrupa'nın siyasî durumu ve dünyanın yeni bir savaşın eşiğinde olmasından dolayı İngiltere ve Fransa, Türkiye'yi yanlarına çekmek istemiştir. Mayıs 1939'da Türkiye ve İngiltere'nin ortak bildiri yayımlamasının ardından Fransa'nın da aynı içerikte bildiri yayımlamak istemesi üzerine Türkiye,

69 Naim Gök, "Suriye Krizi'nin Türkiye'ye Yansımaları (2011-2107)", *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı:8, Mayıs 2019, s.80-81; Payaşı, *a.g.e.*, s.53-54.

70 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:85.115.4, 13.01.1939.

71 Mehmet Tekin, *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010, s. 285-286; Ada, *a.g.e.*, s.89.

72 *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:230.549.4, 24.05.1931; *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:155.90.10, 10.01.1933.

73 *BCA, MGM*, FK: 030.10.0.0. YN:265.786.19, 10.06.1939.

Hatay'ın ilhak şartını öne sürmüş, Fransa şartlar gereği kabul etmek zorunda kalmıştır.⁷⁴ 31 Mayıs 1939 tarihinde Suriye Meclisi, Ekim 1939'da açılmak üzere toplantı yapmıştır. Ancak bu meclisin son toplantısı olmuş ve tekrar açılmamıştır. Meclis, son oturumunu İskenderun'un Suriye'den koparılması hakkında Fransa ve Türkiye arasında yapılan ve yapılacak tüm antlaşmaları reddettiğini belirterek sonlandırmıştır.⁷⁵

23 Haziran 1939'da Ankara'da Türkiye ile Fransa arasında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını içeren antlaşmanın imzalanmasıyla aynı gün Türkiye ile Fransa arasında ortak bildiri de yayımlanmıştır.⁷⁶ Ankara İtilafnamesi esas alınarak iki ülke arasında yapılan bu antlaşma 30 Mayıs 1926, 22 Haziran 1929, 3 Mayıs 1930 ve 19 Mayıs 1939 sayılı protokoller üzerinden yapılan mutabakatlar dâhilinde kabul edilmiştir.⁷⁷

İttifaka yönelik Türk-Fransız Deklarasyonu, 23 Haziran 1939'da Paris'te,⁷⁸ Hatay'ın Türkiye'ye ilhakını öngören Türkiye ile Suriye Arasında Toprak Sorunlarının Kesin Çözümüne İlişkin Antlaşma da aynı gün Ankara'da imzalanmıştır. Hatay'ın Türkiye'ye katılmasını öngören belge, antlaşma metninin yanı sıra bir protokol ve tutanaktan oluşmuştur. Antlaşmanın 1. maddesinde Türkiye'ye bırakılan toprakların sınırları ayrıntılı olarak belirtilmiştir. Türkiye-Suriye sınırının karma sınır komisyonu tarafından çizilmesine karar verilmiştir. Antlaşmanın vatandaşlıkla ilgili 2., 3., 4. ve 5. maddelerinde, bu topraklarda yaşayanların Türkiye Cumhuriyeti Devleti vatandaşı olacakları, ancak halihazırda yaşayanların isterlerse altı ay içinde Suriye ya da Lübnan vatandaşlığına geçmeye karar verebilecekleri, taşınırken gayrimenkullerini isterlerse tasfiye edebilecekleri, taşınır mallarını ise yanlarında götürebilecekleri hükmü yer almıştır. Antlaşmanın ekinde yer alan protokolde, uluslararası hukuka uygun olarak Hatay'ın Türkiye'ye bağlanması ile Fransız uyruklu kişilere ait, Hatay'daki taşınmazlar için Türkiye, Fransa'ya 35 milyon Fransız Frank'ı ödeyecekti. Tüzel kişiler ise taşınabilir mallarını ve paralarını Hatay dışına serbestçe götürebileceklerdi.⁷⁹ Ayrıca Payas-İskenderun demiryolunun Türkiye'ye devredilmesi kabul edilmiştir. Antlaşma ekinde malvarlıklarını Hatay dışına götürmek isteyen gerçek ve tüzel kişilerin uyacakları kambiyo koşulları belirtilmiştir.⁸⁰

23 Haziran 1939 tarihli antlaşmada yeni Hatay vilayetinin sınırları belirtilmekle birlikte, sınırın çizilmesi iki tarafın temsilcilerinden oluşacak karma sınır komisyonuna bırakılmıştır. Fransa'nın Ermeni nüfusun yoğunluğunu öne sürerek üzerinde durduğu Akka Dağı sorunu ise Musa Dağı'nın

74 Tekin, *a.g.e.*, s. 421.

75 *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:265.786.34, 17.06.1939.

76 Tekin, *a.g.e.*, s. 421.

77 Cingöz, *a.g.e.*, s.33-34; Payaslı, *a.g.e.*, s.57.

78 *Resmî Gazete*, 23 Haziran 1939; TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 1. Yasama Yılı, 3. Cilt Fihristi, 30. Birleşim, 23.06.1939, s.317-320.

79 TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 1. Yasama Yılı, 3. Cilt Fihristi, 33. Birleşim, 30.06.1939, s.430-436; Cingöz, *a.g.e.*, s.34-36.

80 Yamaç, *a.g.m.*, s. 221.

Hatay'da kalması, Kesep'in de Suriye'ye bırakılmasıyla çözümlenmiştir. Ancak, bölgede bulunan Tekneçik suyunun paylaşımı, iki taraf arasında uzun süre tartışılmıştır. Türkiye, Tekneçik suyunun kendi sınırlarında kalmasına karşılık, Suriye'ye bırakılan Kesep'te yaşayanların kuraklık zamanında bu kaynaktan yararlanmalarına izin vereceğini belirtmiştir.⁸¹

1939 antlaşmasına göre Türkiye-Suriye sınırı ile ilgili yapılan düzenleme esnasında Türk ve Fransız Sınır Komisyonları arasında sorun yaşanması nedeniyle sınır tespit çalışmaları zaman zaman durmuştur. İki taraf arasında çıkan sorunların nedenleri ise Tekneçik suyunun hangi tarafa ait olduğunun belirlenmesi, Eskiören'in güneyinden geçen sınırın tespiti, gerçekte olmadığı anlaşılan 1010 rakımlı tepe meselesi ve yine gerçekte olmadığı anlaşılan Başurta'nın kuzeyindeki dere yerine başka bir noktanın tespiti konularıydı. Türkiye'nin, Fransızlara iletmiş olduğu çözüm önerisine göre Tekneçik suyunun, Kesep nahiyesi karşılığı Türkiye'de kalması sağlanmış, sınırın Eskiören'nin 200 metre güneyinden geçmesi uygun görülmüş, Başurta'nın kuzeyinde mevcut olmayan dere sorunu da işaret noktası usulü uygulanarak çözülmüştür. Bunların dışında kalan Gönid köyünün güneyindeki 18-20 numaralı sınır taşlarının Türkiye'nin talebiyle 50 metre güneye nakli kabul edilmiştir.⁸² Fransa ile Suriye toprakları üzerinden yaşanan su kaynaklarının ve Fransız petrol şirketlerinin İskenderun Sancağında sahip olduğu petrol arama izinlerinin nasıl kullanacakları hususu çözüm bekleyen konulardandı. Göç hareketinin sona erdiği Mart 1940'a kadar Hatay'dan 48,000 kişi göç etmiştir.⁸³ Ayrıca Mart 1940'da Türkiye ve Fransa arasında imzalanan İkinci Dostluk ve Suriye ve Lübnan ile İyi komşuluk Sözleşmesi yenilenmiştir.⁸⁴ Ancak Suriye ve Lübnan'da Türk aleyhtarı propaganda ve faaliyetleri devam etmiştir. İkinci ve üçüncü derecedeki subaylar ve sivil memurlar bu düşmanlığın artmasında önemli rol oynamıştır.⁸⁵

23 Haziran 1939'da Türkiye ile Fransa arasında Hatay'ın Türkiye'ye katılmasıyla ilgili imzalanan antlaşmanın 4. maddesine göre, Hatay'da oturup seçim haklarını Suriye ve Lübnan lehine kullanacak kişilerin Türkiye'de bırakacağı emlakları ve İskenderun'da Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası'na yatırdıkları malların bedeli, Fransa Hükümeti ile kararlaştırılmıştır. Fransa sefaret ve konsolosluklarının masrafına tahsis edilmek üzere, adı geçen sefarete verilmesi ve Fransa Hükümeti tarafından bu ödemelerin ilgililere ulaşmasının sağlanması için Fransa Sefareti ile karşılıklı mektuplar onaylanmıştır. Ayrıca konuyla ilgili kişilerin Türkiye'de bırakacağı malların harap olmasını önlemek için Hatay vilayeti tarafından metruk bağ, bahçe, tarla ve evlere bakabilecek kişilerin bu emlaka yerleştirilmesine⁸⁶ ve malları-

81 Ada, *a.g.e.*, s.220.

82 *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:230.549.5, 06.04.1940.

83 Ada, *a.g.e.*, s.221-222.

84 *Resmî Gazetesi*, 22 Haziran 1940; Zişan Şirin Ayrancı, *a.g.e.*, s.143-144.

85 *BCA, MGM*, FK:030.10.0.0. YN:265.788.21, 07.10.1939.

86 *BCA, KDB*, FK:030.18.1.2. YN:91.53.9, 31.05.1940.

nın satışlarının ise 2490 sayılı kanun hükümlerine göre Millî Emlak Teşkilatı tarafından açık arttırmayla yapılmasına karar verilmiştir. Metruk mal sorununun henüz çözümlenemediği dönemde İskenderun liman inşası nedeniyle bölgeye birçok İngiliz memuru ve diğer çalışanlar gelmiştir. Ayrıca İngiliz işgali nedeniyle Suriye'den kaçan İtalyan ve Almanlar da İskenderun'a gelmiştir. Böylece İskenderun'da ciddi bir mesken buhranının yaşanmasına yol açmıştır. Ayrıca metruk emlak sahiplerinin Türkiye'de kalan yakınlarının metruk malların açık arttırmayla satışı esnasında fiyatları yükseltmeleri, bölgedeki mesken krizinin ciddi boyutlarda yaşanmasına neden olmuştur.⁸⁷

Metruk mal sorununun çözümüne yönelik çalışmaların devam ettiği dönemde, Hatay ile ilgili sorunlar da devam etmekteydi. 1944'te Suriye bağımsızlığını kazandığı süreçte Fransa'nın manda döneminde imzaladığı uluslararası antlaşmalara saygılı olduğunu ilan etmekle, zımnen Hatay'ın statüsünü de kabul etmiştir.⁸⁸ Ancak Suriye'nin bu açıklamasının ardından Türkiye'den Hatay'ın iadesini istemesi, Türkiye'nin Suriye ve Lübnan'ın bağımsızlıklarını tanımaktan vazgeçmesine sebep olmuştur. Hatay meselesinin yeniden gündeme gelmesinin nedeni, Hatay'da mülkü bulunan Suriyeli vekiller ve İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra bölgede Rus propagandasının aktif olmaya başlamasından kaynaklanıyordu.⁸⁹ Türkiye, Hatay meselesinin çözülmesi için Irak Senato Meclisi Başkanı Nuri Said Paşa'nın desteğini almıştır.⁹⁰ Aynı zamanda Fransız mandasından kurtulan Suriye'de Sovyet Rusya tarafından yeni bir himayenin oluşturulmaya başlanmıştır. Bundan dolayı, dönemin Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından Suriye'ye karşı Haşimi Ürdün ve Irak krallarıyla iş birliğine gidilerek Şam yönetimi dengelenmeye çalışılmıştır. Çünkü o dönem Münbit Hilal projesiyle hem Irak hem de Ürdün, Suriye'yi kendisine bağlamaya çalışmıştır.⁹¹

İkinci Dünya Savaşı'nın bitmesiyle başlayan iki kutuplu dünya düzeninde, karşıt blokta yer alan Suriye'deki yöneticiler meşruiyetlerini pekiştirmek adına Türkiye ile çatışmacı bir dış politika yürütmüştür. Soğuk Savaş dönemi başlarken, Suriye'nin Sovyet Rusya ile yakınlaşması karşısında, Sovyetlerin Ortadoğu'ya inmesini engellemek isteyen Türkiye, Arap ülkeleriyle ilişkilerini düzelterek girişimlerde bulunmasına rağmen Suriye, batı eksenli dış politika üreten Türkiye'den şüphelenmeye devam etmiştir.⁹²

Ocak 1947'de, Suriye Hükümeti, İskenderun ile Kilikya hakkındaki iddialarını BM'ye bildirmiştir. Şikâyetin konusu Fransa'nın kendisine ait olmayan toprakları Türkiye'ye vermiş olması ve Suriye'nin bunları geri istemesiydi. Reuters'in verdiği habere göre ise Suriye Hükümeti, İskenderun ve

87 BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:140.2.15, 09.03.1942.

88 Cingöz, a.g.e, s.36.

89 Bilgin, a.g.m, s.165-166.

90 Ada, a.g.e, s.228; Bilgin, a.g.m, s.167.

91 Bilgin, a.g.m, s.167; Öztürkci, a.g.m, s.115.

92 Mahir Küçükvatan, "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, Cilt:10, Sayı:23, 2011, s.75; Cingöz, a.g.e, s.37.

g

Akademik
Bakış

95

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

çevresindeki Türk toprakları hakkındaki iddialarını BM Güvenlik Konseyi'ne götürmeye karar vermiştir. Kudüs Radyosu da Suriye Başbakanı Cemil Mardam'ın konuyla ilgili açıklama yaptığını ve İngiltere'nin Şam maslahatgüzârına bu kararı bildirdiğini söylemiştir. Ayrıca 25 Ocak tarihli Ulus gazetesinde Türklerin Suriye'de baskı ve zulme uğradığı ile ilgili haberler verilmiştir.⁹³ 29 Ocak'ta Reuters'ün Şam'daki muhabirine atfen Londra ve Yakınoğu radyolarında yer alan, Ankara'da Suriyelilerin, Adana ve çevresi de dâhil Hatay hakkında BM'ye başvurmayaya karar verdiklerine dair haberler ise Türkiye tarafından sadece gülünç bulunmuştur. Böyle bir konunun tartışılması dahi düşünülmemekle birlikte, bazı çevrelerde bu haberin Suriye tarafından Lazkiye Türklerine yapılan zulüm, işkence ve imha hareketlerini doğrulayıcı niteliği üzerinde durulmuştur. Bayır-Bucak⁹⁴ ve Hazine çevresini yasak bölge ilan eden Suriye, aldığı önlemlere rağmen dış basın tarafından durumun fark edilmesi karşısında örtbas edici propaganda oyununa başvurmuştur. %100 Türk olan bu nahiyeye halkları Türk-Fransız sınır komisyonununun çalışmaları sırasında dikilmiş sınır taşlarını, birçok gece yerlerinden söküp, kendi köyleri dışında sıralayarak Türkiye'ye bağlılığını göstermiştir. Buna rağmen sınır, bu köyleri Suriye tarafında bırakılacak şekilde çizilmiştir. Duruma şahit olan yerel hükümet tarafından 1921 Ankara İtilafnamesi'nden itibaren önlem alınmış ve Hatay'ın Türkiye'ye katıldığı sırada, bu bölge ile Türkiye sınırı arasındaki Kesep Nahiyesi'ne, hemen bir gecede Ermeniler göç ettirilmiştir. Bayır Bucak Türkmenlerinin bu faaliyetlerinden dolayı Suriye Hükümeti Suriye'deki diğer Türkmen gruplarına yönelik yaptırımlarına devam etmiştir. Özellikle İskenderun'un Türkiye'ye katılmasından sonra Suriye Hükümeti iyi gözle bakmadığı Lazkiye Türklerine yapmakta oldukları baskı ve zulümleri Ürdün ile Türkiye arasında imzalanan dostluk anlaşmasıyla gittikçe arttırmaya başlamıştır. Bu nedenle Suriye basınında Türkiye aleyhinde çıkan haberlerin diğer ülkelerin dikkatini Lazkiye Türklerine yapılan baskıdan başka bir habere çekme amacından kaynaklandığı anlaşılmaktadır. Hatta konuyla ilgili toplantılara katılan kişilerin mevzuyla ilgili herhangi bir bilgiye sahip olmamaları haberin ortaya atılış şeklinin yaşanan durumla ilgili şüpheleri arttırdığı dile getirilmiştir.⁹⁵

Basında Türkiye ve Suriye ile ilgili haberlerin artması aynı zamanda bilgi kirliliğini de beraberinde getirmiştir. Özellikle Suriye'nin İskenderun sorununu BM'ye götüreceği ile ilgili 29 Ocak tarihinde Cumhuriyet ve Akşam gazetelerinde verilen haberde, 31 Ocak tarihli Akşam gazetesinde Şam'da Ce-

93 *Ulus Gazetesi*, 25 Ocak 1947.

94 Payaşı, *a.g.e.*, s.29. Bayır-Bucak 20 Eylül 1921 tarihine kadar Antakya ilçesine bağlıydı. Ankara Hükümeti ile Fransa arasında Ankara İtilafnamesi'nin imzalanmasına karar verildiğinde bu iki bucak Fransızlar tarafından Antakya'dan ayrılarak Lazkiye Sancağına bağlanmıştır. 20 Ekim 1921'de Ankara İtilafnamesi imzalandığında Bayır ve Bucak Antakya'ya değil Lazkiye'ye bağlıydı. Fransa tarafından kasıtlı olarak yapılan bu mülki ayırımla Türk yerleşim yerleri olan Bayır ve Bucak İskenderun Sancak sınırlarından çıkarılmıştır.

95 *Cumhuriyet Gazetesi*, 29 Ocak 1947; *Akşam Gazetesi*, 29 Ocak 1947.

mil Mardam ile yapılan röportaja yer verilerek, Cemal Mardam'ın böyle bir röportaj yapmadığının kendisi tarafından açıklandığı tekzip haberi verilmiştir.⁹⁶

Suriye ile ilgili sorunların basın üzerinden tartışıldığı dönemde Ankara'da CHP Meclis Grubu Genel Kurulu'nda Seyhan Milletvekili Ahmet Remzi Yüreğir ise Türkiye-Suriye arasında çözülmemiş meseleler bulunup bulunmadığı ve Suriye'deki Türklere karşı işlenmekte olan suçlar için teşebbüse geçilip geçilmediği konusunda önerge vermiştir. Dışişleri Bakanı Hasan Saka, Suriye gazetelerinin yayınlarıyla Suriye Başbakanına isnat edilen beyanat ve bunun tekdizi hakkındaki yayını özetledikten sonra cevabına şu şekilde devam etmiştir; “*Suriye ile Türkiye arasında askıda bulunduğu ifade edilen meselelere gelince bu açık bir hakikattir. Mandanın sona ermesine kadar Suriye'ye ait bütün dış ilişkilerin Fransa tarafından idare edildiği yüksek heyetinizin bilgisi dâhilindedir. Bu bakımdan Türkiye ile Suriye adına hareket eden Fransa arasında birçok anlaşma imzalanmış ve uygulanmıştır. Suriye, Türkiye ile yüzlerce kilometrelik sınırı olan komşu bir ülkedir. Bu komşuluk ilişkileri dâhilinde sınır rejimi, güvenlik, suçluların geri verilmesi, ulaştırma, gümrük ve sağlık bakımından düzenleyecek anlaşmaların yapılması gerekmektedir. Buna bir de iki taraf uyruklarının diğer tarafın topraklarındaki emlak meselesi gibi zor bir iş de ilave edilirse askıda bulunan meselelerin durumu hakkında genel bir fikir edinilmiş olunur.*” Suriye’de Bayır-Bucak ve Hazine nahiyelerinde kalan Türklere Suriyeli memurlar tarafından kötü muamele yapıldığı haberleri ile Suriye Hükümeti derhal ilgilenmiştir. Dışişleri Bakanlığı Siyasî İşler Müdürü tarafından Türk elçisine, Suriye’deki Türklere kesinlikle kötü muamele yapılmadığı, Türkiye ile dostluk ilişkilerine önem veren Suriye Hükümeti’nin Türkleri de Suriyelilerle aynı muameleye tabi tuttuğunu, söylemiştir.⁹⁷

Türkiye’de basında ve mecliste Suriye ile sorunlar geniş yankı uyandırırken, Suriye ise aynı zamanda Fransız mandası sonrası sorunların çözümü ile de yüz yüze gelmiştir. Fransa’nın Suriye’den tamamen çekilmesinden sonra iki miras kalmıştır. Bunlar, toplumsal bölünmüşlük ve ülkeyi yönetecek kadroların Fransız eğitiminden geçmiş olmalarıdır.⁹⁸ Bu durum Suriye’deki siyasî, ekonomik ve sosyal yapıların, sonraki süreçte de düzgün işleminde yaşanan sorunların ana nedeni olmuştur. Ocak 1948’de, Suriye’de Türklerin mallarıyla ilgili yaşanan sorunlar da bunu göstermektedir. Türkler, Suriye’de Surfe’deki mülklerin sadece icarlarını alabilmek dışında hiçbir suretle kullanamamaktaydı. Yani ne satabilmekte ne intikal ettirebilmekte ne ipotek edebilmekte ne de başkalarıyla ortak kullanabilmekteydi. Ayrıca Türklerin mülkleri istimlak edilerek, yerel hükümet veznelerinde alkonulmaktaydı. Sadece mülkleriyle geçimini sağlayan birçok aile, istimlak ücretlerinin dahi

96 Akşam Gazetesi, 31 Ocak 1947.

97 Cumhuriyet Gazetesi, 19 Şubat 1947.

98 Abdülhalik Bakır ve Süleyman Pekin, “Kuzey Suriye’deki Türkmen Yerleşimlerinin Çağdaş Tarihi ve Stratejik Altyapısı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Cilt:123, Sayı:242, 2019, s.101.

gazi

Akademik
Bakış

97

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

kendilerine verilmemesi nedeniyle zor durumda kalmıştır. 1925'ten itibaren devam eden bu sorun konusunda Türkiye'nin de bir şey yapmadığından şikâyet eden Suriyeli Türk tüccarların İstanbul, İzmir, Adana ve Mersin'de yerel tüccarlar gibi şubeleri vardı. Kendileri de hem Suriye'de hem de Türkiye'de bulunmaktaydı. Adı geçen şehirler Millî Mücadele ile kurtarıldıktan sonra mallarının başında bulunmayan Suriyelilerin (ki bunlar firar etmiş ve yabancı devletlerin pasaportuna sahipti) mülklerine el konularak, müzayedeyle satılmıştır. O zamanlar Anadolu, işgal altındaydı ve yabancı ülkelere seyahat işgal makamlarının verdiği "laissez passer"ler ile sağlanıyordu. Suriyelilerin o sırada mallarının başında bulunmamış olmalarının bir sebebi buydu. Diğeri ise Yunan idaresi altında yaşamak istemedikleri için mallarının başına dönmemeleriydi. Bu nedenle Türkiye'deki Suriyelilerin, Anadolu işgal altında iken mallarının başına neden dönmediğini tam olarak bilmek mümkün değildir. Yazı, Suriye'deki emlak sahibi Türklerin bir kısmı adına CHP'ye yazılmıştır.⁹⁹ Aynı dönemde Türkiye'de emlaki bulunan Suriyelilerin malları ile ilgili, alınan izinlerle her türlü tasarrufta buldukları bilinmektedir. 1949 tarihli belgede Suriye uyruklu bir kişinin Erzurum'da kendisine ait emlaki satmak için Türkiye'den izin istediği ve iznin aynı tarihte Bakanlar Kurulu kararıyla kendisine verildiği bildirilmiştir.¹⁰⁰

Sonuç

Türkiye ile Suriye arasındaki sınır konusu ve güvenlik problemi ilk kez 1921 Ankara İtilafnamesi ile gündeme gelmiştir. 1945 yılına kadar Fransız mandası daha sonra ise Fransız etkisinin halk üzerinde devam etmesinden dolayı Türkiye-Suriye ilişkileri olumlu bir seyir izleyememiştir. Bu nedenle Fransa ile birçok antlaşma ve sözleşme yapılmış olmasına rağmen Türkiye'yi oyalamak için düzenlenen komisyon ve toplantıların çoğu sonradan iptal edilmiş, ertelenmiş ya da yok sayılmıştır. Son olarak Türkiye ile imzalanan 1937 Dostluk Antlaşması ve 1938'deki Güvenlik Antlaşmaları ile diğer antlaşmalar Fransa tarafından geçersiz sayılmıştır.

Fransa, Suriye ile Türkiye arasındaki sınırın kesinleşmesi halinde Türkiye-Suriye ilişkilerinin ve sınır güvenliğinin düzeleceğini tahmin etmekte olup bunun gerçekleşmesini istememiştir. Fransa'nın takip ettiği politika nedeniyle, Suriye-Türkiye sınırı sanki Hatay sınırından ibaretmiş gibi sadece Hatay konusuna odaklanılmış, ancak Nusaybin-Cizre arasındaki Suriye sınırındaki metruk mal sorunları da çözülememiştir. 1930'lu yılların ikinci yarısından itibaren İkinci Dünya Savaşı'nın başlayacağını öngören İngiltere, Türkiye'ye yakınlaşmaya başlamıştır. Fransa ise Türkiye ile İngiltere arasındaki ittifak antlaşmasına katılmak için Hatay'ı Türkiye'ye bırakmak zorunda kalmıştır. Bu durum gerçekleşmeden önce arazi ve mal satışları gündeme gelmiştir. Ancak Fransızların Suriye topraklarındaki Türklerin mallarını geri vermeyeceğinin anlaşılmasından dolayı, Türkiye de üçüncü şahıslara Suriyelilerin mallarının satışını yasaklamıştır. 1945'ten sonra Türkiye ve Suriye

99 BCA, CHP, FK:490.1.0.0. YN:607.102.21, 28.1.1948.

100 BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:120.76.17, 18.10.1949.

arasındaki emlak-ı metruke meselesi Türkiye'nin çözümçü yaklaşımının aksine Suriye Hükümeti'nin bundan uzak olması meselenin çözümünü sürekli ertelemiştir. Hatta Türkiye'nin olumlu uygulamalarına karşın Suriye tarafı Türklere ait birçok emlaki ve malı baskı yoluyla müsadere ederken kamuoyunu ve basını bu manada yanlış yönlendirme girişimlerinde bulunmuştur. Bu süreç, hem Türkiye-Suriye ilişkileri için hem de bölge güvenliği açısından ciddi sorunların yaşanmasına yol açmıştır.

Kaynaklar

1. Arşiv Belgeleri

Türkiye Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (BCA)

BCA, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), FK:490.1.0.0. YN:587.24.2, 04.09.1934; BCA, CHP, FK:490.1.0.0. YN:607.102.21, 28.1.1948.

BCA, Kararlar Daire Başkanlığı (KDB), FK:030.18.1.2. YN:10.35.16, 20.07.1924; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:12.68.8, 11.11.1925; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:22.79.20, 26.12.1926; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:22.81.6, 29.12.1926; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:24.28.13, 04.05.1927; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:24.31.13, 18.05.1927; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:27.78.2, 05.02.1928; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:29.38.3, 15.06.1928; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:29.45.12, 22.07.1928; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:30.57.6, 23.09.1928; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:05.44.12, 12.09.1929; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:03.22.16, 17.04.1929; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:06.53.3, 06.11.1929; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:04.37.1, 26.06.1929; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:08.06.13, 05.02.1930; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:17.5.20, 01.02.1931; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:37.42.17, 04.06.1933; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:46.46.11, 01.07.1934; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:51.7.8, 26.01.1935; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:85.115.4, 13.01.1939; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:91.53.9, 31.05.1940; BCA, KDB, FK:030.18.1.2. YN:120.76.17, 18.10.1949.

BCA, Muamelat Genel Müdürlüğü (MGM), FK:030.10.0.0. YN:117.758.12, 27.02.1929; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:127.914.4, 29.04.1929; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:230.549.2, 11.05.1929; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:230.549.3, 22.12.1929; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:230.549.4, 24.05.1931; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:230.549.4, 24.05.1931; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:263.770.8, 08.03.1932; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:259.741.8, 12.06.1932. BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:128.922.15, 05.07.1932; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:244.651.13, 06.09.1933; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:155.90.10, 10.01.1933; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:263.771.5, 02.04.1934; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:264.777.6, 09.09.1937; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:224.510.12, 04.07.1938; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:264.783.30, 24.10.1938; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:265.786.19, 10.06.1939; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:265.786.34, 17.06.1939; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:265.788.21, 07.10.1939; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:230.549.5, 06.04.1940; BCA, MGM, FK:030.10.0.0. YN:140.2.15, 09.03.1942.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Belgeleri

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 1. Yasama Yılı, 3. Cilt Fihristi, 30. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, 6. Dönem, 1. Yasama Yılı, 3. Cilt Fihristi, 33. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 1. Yasama Yılı, 1. Cilt Fihristi, 7. Birleşim.

TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Dönem, 4. Yasama Yılı, 26. Cilt Fihristi, 115. Birleşim.

TBMM Kanunlar Dergisi, C. 4, Kanun No: 910.

2. Gazeteler

Akşam Gazetesi, Cumhuriyet Gazetesi, Resmî Gazete, Ulus Gazetesi.

3. Araştırma Eserleri

- ADA, S., *Türk-Fransız İlişkilerinde Hatay Sorunu (1918-1939)*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013.
- ARMAOĞLU, F., *20. Yüzyıl Siyasî Tarihi 1*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Ankara 1984.
- ATATÜRK, M. K., *Nutuk*. C. 3, Millî Eğitim Basımevi, İstanbul 1970.
- ATLIOĞLU, Y., Fransız Manda Yönetimi Altında Suriye, *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*. (45-65), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- AYRANCI, Z. Ş., *Türkiye Suriye İlişkileri*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006 (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- BAKIR, A.- S. Pekin, “Kuzey Suriye’deki Türkmen Yerleşimlerinin Çağdaş Tarihi ve Stratejik Alt-yapısı Üzerine Genel Bir Değerlendirme”, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 123(242), 2019, s. 89-130.
- BİLGİN, M. S., Türkiye-Suriye İlişkilerinin Tarihsel Arka Planı (1918-2002). *Suriye: Tarih, Siyaset, Dış Politika*. (161-171), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.
- BOZKURT, C., *Birinci Dünya Savaşı’nda Filistin-Suriye Cephesinin Çöküşü*, Altınorda Yayınları, Ankara 2019.
- BUDAK, Â. *Hatay Sorununun İzmir Basınına Yansımaları (1936-1939)*, Berikan Yayınevi, Ankara 2020.
- CİNGÖZ, İ., *Türkiye- Suriye İlişkilerinin Dönüşümü Arap Baharı ve Hatay Faktörü*, Yade Akademik Yayınları, Ankara 2018.
- ÇEVİKER, A.- H. Küçükbiltekin, “Fransız Mandası Döneminde Suriye’nin Ekonomik Yapısı ve Türkiye ile Ticari İlişkileri”, *Sosyal ve Beşerî Bilimler Dergisi*, 3(2), 2011, s. 1-12.
- DAĞ, A. E., (2015). Suriye: Küresel ve Bölgesel Kaostan Beslenen İç Savaşı. 1 Temmuz 2015, <https://insamer.com/wp-content/uploads/2015/07/Suriye-Kuresel-ve-bolgesel-kaostan-beslenen-ic-savas.pdf>. Erişim Tarihi: 12 Temmuz 2020.
- DAĞISTAN, A.- A., Sofuoğlu, *İşgalden Katılma Hatay*, Phonex Yayınları, İstanbul 2008.
- DEMİREL, A., “Ortadoğu’da Fransız Emperyalizmi: Fransız Manda Yönetimi Döneminde Suriye (1920-1946)”, *Uluslararası Tarih ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 1(1), 2019, s. 69-89.
- DOĞANAY, R., (2001). “Misak-ı Milli’ye Göre Lozan”, *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 2001, s. 281-294.
- DUMAN, O. Ö., *Sancaktan Devlete Hatay Basını (1921-1939)*, Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta 2013 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- DURAN, H., Adana Protokolü Sonrası Türkiye-Suriye İlişkileri. *Ortadoğu Yıllığı*, 2011, s. 501-518.
- Düstur, Üçüncü Tertip*, C. 2, Milliyet Matbaası, İstanbul 1929.
- GÖK, N., “Suriye Krizi’nin Türkiye’ye Yansımaları (2011-2107)”, *Üsküdar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8, 2019, s. 77-114.
- GRAİNGER, J. D., *Suriye İçin Savaş (1918-1920)*, Tarih ve Kuram Yayınları, İstanbul 2015.
- İNAN, A., *Türkiye Cumhuriyeti ve Türk Devrimi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1977.
- İSHAKOĞLU, Ö., *Suriye Tarihi Osmanlı Dönemi Suriyesi’nde Edebi ve Kültürel Hayat (1800-1918)*, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2012.
- KARTAL, N., İl Sistemine Geçiş Sorunsalı: Türkiye’de 1864 Vilayet Nizamnamesi İle İl Sistemine Geçilmiş Midir?, *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 10(23), 2014, s. 279-294.
- KAYA, E., “Misak-ı Milli’nin Sınırları”, *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (8), 1997, s. 175-186.

- KOÇAK, B., "Cumhuriyetin Kökenleri: On dokuzuncu Yüzyılda Osmanlı Modernleşmesi", *İmgelem*, 3(5), 2019, s. 207-238.
- KOÇLAR, B., "Türkiye-Suriye Sınırında İhlaller ve Eşkıyalık (1923-1938)", *Van Yüziüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (37), 2017, s. 277-294.
- KODAZ, Y., "Bağımsız Suriye İçin Atılan İlk Adım: Fransa-Suriye Antlaşması ve Türk Kamuoyu (9 Eylül 1936)", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, 35(59), 2016, s. 213-237.
- KODAZ, Y., *Hatay Sorunu, Atatürk ve Türk Kamuoyu (1936-1939)*, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2019 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).
- KÜÇÜKVATAN, M., "Soğuk Savaşın Türk Dış Politikasına Etkileri ve 1957 Türkiye-Suriye Bunalımı", *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 10(23), 2011, s. 73-91.
- MELEK, A., *Hatay Nasıl Kurtuldu*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1991.
- METİNTAŞ, M. Y., "Ankara Antlaşması'nın Türkiye Büyük Millet Meclisinde Tartışılması", *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 2019, s. 1-26.
- OKUR, M. A., Emperyalizmin Ortadoğu Tecrübesinden Bir Kesit: Suriye'de Fransız Mandası. *Bilgi*, (48), 2009, s. 137-156.
- ORAL, M., *Ortadoğu Denklemine Filistin Sorunu*, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul 2020.
- ÖĞÜT, T., "Milli Sınırların Oluşumu Sürecinde Güneydoğu Anadolu'da Kaçakçılık Ekonomisi", *Marmara Üniversitesi İ.İ.B.F. Dergisi*, 21(2), 2011, s. 91-122.
- ÖZTÜRKÇİ, A., "Suriye'nin Bağımsızlığına Türkiye'nin Bakışı", *History Studies*, 8(3), 2016, s. 111-133.
- PAYASLI, V., *Sancak'tan Vilayet'e Hatay (1921-1960)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017.
- PEHLİVANOĞLU, H.-Y. Sarmay-H. Yıldırım, *Türk Dış politikasında Hatay (1918-1939)*. Asya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2001.
- SARAY, M., *Türkiye ve Yakın Komşuları*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2006.
- SOYAK, H. R., *Atatürk'ten Hatıralar*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1973.
- SOYALAN, M. Y., *Emevi Hanedanlığından Esad Diktatörlüğüne Suriye*, Mana Yayınları, İstanbul 2012.
- SOYSAL, İ., *Tarihçeleri ve Açıklamaları ile Birlikte Türkiye'nin Siyasal Antlaşmaları (1920-1945)*. C. 1, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1989.
- ŞAHİN, M., "Türkiye'nin Ortadoğu Politikası: Süreklilik ve Değişim. *Akademik Ortadoğu*", 4(2), 2010, s. 9-22.
- TAŞ, K. Z., "Suriye'nin (Şam) Osmanlı Hakimiyetindeki İdari Yapısı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, 15(1), 2000, s. 75-85.
- TEKDAL Fildiş, A., "Günümüzde Suriye'de Yaşanan Sorunların Tarihsel Arka Planına Kısa Bir Bakış", *Ortadoğu Analiz*, 5(52), 2013, s. 55-62.
- TEKİN, M., *Hatay İşgal Yılları ve Bağımsız Hatay Devleti Kronolojisi (1918-1939)*, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2010.
- YAKUT, K., "Arap Dünyasının Hatay Devleti'nin Kurulmasına Karşı Tavrı ve Türk-Arap Dostluk Cemiyeti", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 21(62), 2005, s. 775-820.
- YAMAÇ, M., "Fransız Diplomatik Belgelerinde Türkiye-Suriye Sınır Sorunu (1918-1940)", *Belleten*, LXXXII (295), 2018, s. 1153-1184.
- YAMAÇ, M., "Fransız Arşiv Belgelerinde 23 Haziran 1939 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması", *Atatürk*

görsel

Araştırma Merkezi Dergisi, XXXV (99), 2019, s. 215-252.

YAVUZ, B., “1921 Tarihli Türk-Fransız Antlaşması'nın Hazırlık Aşamaları”, *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VIII (23), 1992, s. 273-308.

YILMAZ, H., *Suriye’de İşgal ve Direniş (1919-1922)*, Dergâh Yayınları, İstanbul 2017.

YILMAZ, Y., *Hatay Devleti Cumhurbaşkanı Tayfur Sökmen’in Hatay’ın Bağımsızlığındaki Yeri ve Önemi*, Mustafa Kemal Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Hatay 2018 (Yayınlanmamış Doktora Tezi).

Extended Abstract

The first problem between Syrian and Turkey was initiated by the Ankara Agreements signed with France in 1921. With this treaty, the border of Syria was drawn with a ruler regardless of the ethnic and religious structure. This case between the Turkish and Syrian Arabs living in the region has led to the derelict property and start experiencing the border problems in Turkey and Syria. However, the most important factor in not being able to solve these problems was the effectiveness of France in the regional administration. France, which is the mandate state in the region, has made an effort to have negative relations between its own neighbours and Arab countries of Syria. One of these efforts was the idea of resettling Armenians in Turkey’s lands remaining in Syria. Another was the idea that, according to Arab nationalists, the borders of the Great Arab state would pass through the Northern Taurus, which is still used as a political material even today. It was also the fact that Arabs and Turks in the region saw each other as other. With numerous interim agreements showing France’s distracting attitude, France increased its propaganda against Turkey through the press day by day. Thus, the security incidents in the border regions continued in the 1930s, when armed groups from Syria crossed the border and harmed the villagers in Turkey. However, the inability to provide effective border security during the formation of national borders has led to the continuation of border problems between Turkey and Syria. In addition, the border problems could not be resolved due to the division of land ownership completely or partially due to the border drawn, and the elimination of the seasonal migration mobility between Northern Syria, Eastern and South-eastern Anatolia. For this reason, the problem of abandoned property has also been reflected in the foreign policy of the two neighbouring countries, causing a negative and conflicting foreign policy between the two countries. Although many agreements and protocols were made with France, most of the commissions and meetings held to distract Turkey were later cancelled, postponed or ignored. The last treaties on the border, the friendship treaty in 1937 and the security treaties in 1938, and other treaties were nullified by France. France knew well that Turkey-Syria relations and border security would improve if the border between Syria and Turkey were determined, and did not want this to happen. Due to the policy followed by France, only the Hatay issue was focused on as if the Syrian-Turkish border consisted of the Hatay border. Realizing that the Second World War would begin, France had to leave Hatay to Turkey in order to join the alliance agreement between Turkey and England. Before this situation took place, land and property sales were on the agenda. However, since it was understood that the French would not return the goods of the Turks in Syria, Turkey also prohibited the sale of Syrian goods to third parties. After 1945, the problems on the Turkey-Syria border continued as Soviet Russia began to replace France in Syria and the Soviets provoked Syria. In this period, Soviet Russia tried to use the minorities to drive the Turks away from the region on the Syrian border and formed armed forces on the border with the minorities in this region. The problem of derelict property did not find a concrete solution until 1949, with the stalling attitude of France until the annexation of Hatay to Turkey in 1927-1939, and then the period of World War II, Russia’s tax system in Syria and the increase in real estate prices and security problems.

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya'da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri

Disasters, Social, Economic Crises and Aid Activities in Malatya in the Last Quarter of the 19th Century

Abdurrahim Fahimi AYDIN*

Öz

Deprem, yangın, kıtlık, çekirge istilaları, muhacir, Ermeni meselesi ve kolera gibi afetler 19. yy son çeyreğinde Malatya'da talihsiz felaketlerin yaşanmasına neden olmuştur. Yaşanan her yıkıcı olay başka bir felaketi tetiklemiştir. Başlangıçta meseleler mahallî tedbirlerle çözülmeye çalışılsa da bu tedbirler yeterli olmamıştır. Devletin ve halkın müşterek yardımları ile sorunlar çözülmeye çalışılmıştır.

Osmanlı Devleti muhacirleri iskân ederken birtakım ilkeler edinmiştir. Bu ilkelerin temel amacı ise muhacirlerin işlerini temin etmektir. Muhacirlerin, yardımlarla maaşlerini temin etmelerini ve barınabilecekleri bir düzen kurulmuştur. Savaş yıllarında gıda maddelerine olan talebin artması, üretimin düşmesi ve ulaşım yollarının kapanması sonucu ithalatın durmasıyla karaborsa yaygınlaşmıştır. Yoksul halkın, ordunun ve devlet memurlarının işleri için gerekli besin maddelerinin ve temel tüketim maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi için devlet yoğun çabalar harcamıştır. Spekülasyonla mücadele için temel tüketim maddelerine narh konulmuştur. Kolera salgını ile mücadele için kordon ve tahaffuzhaneler açılmış, burada kalanların işleri karşılanmıştır. Depremdeki hasar ve maddi kaybın büyüklüğü nedeniyle afetzedelerin yaralarının sarılması için bütün Osmanlı vilayetlerinde Malatya afetzedeleri için yardım toplanması kararlaştırılmıştır. Malatya halkı zor dönemlerden geçerken devlet ve millet kaynaşmasının güzel bir örneği gösterilerek ihtiyaç duyulan alanlarda iane faaliyetlerinde bulunulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Afet, Yangın Deprem, Salgın, Muhacir, Yardım, Malatya

Abstract

Disasters such as earthquakes, fires, famine, locust invasions and cholera caused unfortunate disasters in Malatya in the last quarter of the 19th century. In addition to all these, the immigrant and Armenian question has deepened the issues. Each devastating event triggered another disaster. Although the issues were tried to be resolved with local measures at the beginning, these measures were not sufficient. Problems were tried to be solved with the joint aid of the state and the people. The Ottoman Empire has acquired a number of principles while settling the refugees. The main purpose of these principles is to provide food for immigrants. An order has been established in which they can provide their salaries and shelter within the

Makale Geliş Tarihi: 27.07.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: AYDIN, Abdurrahim Fahimi, "19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya'da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 103-124

* Doç. Dr., İnönü Üniversitesi İİBF. E mail:abdurrahim.aydin@inonu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-1100-7147.

Gazi

Akademik
Bakış

103

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

framework of humanitarian aid. The black market became widespread with the increase in demand for foodstuffs during the war years, the decrease in production and the cessation of imports as a result of the closure of transportation routes. The state has made intensive efforts to provide the necessary nutrients and basic consumer goods for the feeding of the poor people, the Army and civil servants, and to prevent price increases. In order to combat speculation, basic consumption items have been pledged.

Cords and lazaretto were opened to combat the cholera epidemic, and the rest of the food was met. Due to the magnitude of the damage and financial loss in the earthquake, it was decided to collect aid for the victims of Malatya in all Ottoman provinces in order to heal the wounds of the disaster victims. While the people of Malatya were going through difficult times, they showed a good example of the fusion of the state and the nation, and carried out contractual activities with the state in needed areas.

Key Words: Disaster, Fire, Earthquake, Epidemic, Immigrant, Aids, Malatya

Giriş

Malatya, iktisadi ve kültürel zenginliğe sahip Anadolu'daki ilk yerleşim yerlerinden biridir. Malatya, Yavuz Sultan Selim döneminde 1516 senesinde Memluk idaresinden Osmanlı idaresi altına girmiş ve bu tarihten itibaren sınır şehri olma özelliğini kaybetmiştir. Tarih boyunca hareketliliğini kaybetmeden sürdüren Malatya, 19. Yüzyılın son çeyreğinden itibaren çeşitli felaketlere sahne olmuştur.

Malatya'da görülen yangınlar büyük maddi manevi zarara ve sıkıntılara yol açmıştır. Yangınlar Malatya'nın binlerce yıllık yapısını yalnızca silip süpürmekle kalmamış; ayrıca insan hayatını, toplumsal yaşamı ve ekonomik yapıyı derinden etkilemiştir. 1889 ve 1890 yıllarında meydana gelen yangın, çarşıdaki yaklaşık 1.000 dükkân, 2 cami, 2 han ve 20 kadar da evin yanmasına sebep olmuştur. 3 Mart Malatya depremi, şehri tahrip edip pekçok insanın ölümüne sebep olmuştur. Bu felâkette 1300 kişi ölmüş, 1200 ev, dört cami ve çok sayıda dükkân yıkılmış, ertesi yıl yerlerine yenileri yaptırılmıştır. 1893 kolera salgınında da 896 kişinin öldüğü tespit edilmiştir.¹ felaketler, bölge ekonomisini alt üst etmiş; vergilerin düşüşüne neden olmuş ve devletin mali yapısını olumsuz etkilemiştir.

Bu dönemde Malatya'yı etkileyen bir diğer mesele ise muhacir konusudur. Artan göçmen sayısı ve sorunların çözümü için farklı bir kurumsal yapı şeklinde "Muhacir Komisyonları"nın kurulması zaruri olmuştur. Osmanlı Devleti muhacirleri Malatya'ya iskân ederken birtakım ilkeler edinmiştir. Bu ilkelerin temel amacı, muhacirlerin en kısa sürede iaşelerini temin etmek, sosyal hayata uyumlarını ve rahat bir hayat yaşamalarını sağlamaktır. Muhacir meselesi, yangın, deprem, salgınlar, çekirge istilasları Malatya'da ciddi bir ekonomik ve toplumsal sarsıntıya neden olmuş, Ermeni isyanları da tüm bunlara ek olarak meseleleri derinleştirmiştir. Yaşanan her yıkıcı olay başka olayı tetiklemiştir. Afetlerin etkisi, sadece olayın meydana geldiği za-

1 Göknur Gögebakan, "Malatya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2003, s.468-473.

manla sınırlı kalmamış gelecek dönemleri de olumsuz etkilemiştir. Malatya, birbirini tetikleyen birden fazla afet, sosyal-ekonomik meselelerle mücadele etmek zorunda kalmıştır. Felaketlerin ortaya çıkardığı sosyal ve iktisadi meseleler, Malatya ve Osmanlı'yı uzun süre meşgul etmiş, her açıdan olumsuz derin izler bırakmıştır. Halk kendi çabası ve devletin yardımları ile bu meselelerden kurtulmaya çalışmıştır.

Halkın Yardım Faaliyetleri

Malatya halkı, zor dönemlerden geçerken devlet ve millet kaynaşmasının güzel bir örneğini göstererek devlet ile birlikte ihtiyaç duyulan alanlarda iane faaliyetlerinde bulunmuştur. Bu yardımların çoğu Malatya'da yaşanan felaketler için yapılmış, ülke genelindeki iane faaliyetlerine de katkıda bulunmuştur. Telgrafhane, kışla, Gureba hastahanesi, cami, mektep, çarşı, dere ıslahı ve donanma ianesine halk cömertçe yardımda bulunmuştur. Bu sıkıntılı dönemi dayanışma göstererek daha rahat atlatılmaya çalışılmıştır. Bu faaliyetleri şu şekilde açıklayabiliriz:

Sağlıkla ilgili konularda Malatya halkı duyarlılık göstererek yardımda bulunmuştur. Sağlık Dâhiliye Kalemî tarafından Mamuretülaziz Valiliğine 22 Aralık 1894 tarihinde gönderilen yazıda; Malatya kasabasında açık bir şekilde akan su, bulaşıcı hastalıkların ortaya çıkmasına yol açtığından 3.040 arşın uzunluğu, 1,5 arşın derinliği ve 1 arşın genişliğinde olmak üzere keşif gereği 72 bin kuruşla bir meccra yapılması ve söz konusu meblağdan 24.380 kuruşun suyun akış istikametinde bulunan ev ve arazi sahiplerinin yardımı olarak tahsil edilmesi istenmiştir.² Şehri kirleten ve şehirde hastalığa neden olan nehrin temizlenmesi hususunda, Malatya halkı sorumluluk olarak yardım faaliyetlerine katılmıştır. 27 Mart 1911 tarihinde Maliye Nezâreti'ne gönderilen telgrafta: Malatya'nın ortasından akan Dirmesih Nehrinin meccrasının temizlenmesi, masraflarına karşılık olmak üzere belediyece halktan alınan paranın “vergi” adıyla alınmamasına, suyun bahçelere adil ve eşit bir şekilde dağıtımına, istihdam edilen görevlilerin ücretlerinin karşılanmasına ve ark üzerindeki köprülerin bakım masraflarına karşılık alınan meblağın “yardım” olduğu belirtilmiştir. Bu işlemler için harcanan 10 bin kuruş, emlak ve arazi sahiplerinden “sulama ücreti” yardımı olarak alınmıştır. Bu, ücretin vergi olmadığı belirtilmiştir.³

Diğer yardımları şu şekilde sıralayabiliriz:

- 20 Ekim 1907 senesinde Malatya ile vilâyet merkezi olan Mamuretülaziz arasındaki İzoli köyünde halkın yardımlarıyla inşa ettirilen telgrafhaneye, telgraf makinesinin nakledilerek haberleşmeye başlandığı Dâhiliye Mektubî Kalemine bildirilmiştir.⁴
- Dâhiliye Dairesi'nden Mamuretülaziz vilâyetine 11 Mart 1890 tarihinde

2 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî (DH-MKT), 295/54.

3 BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare DH-İD, 40/1

4 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 1206/82

gönderilen yazıda, Malatya’da halkın fedakârca yardımlarıyla yapımına başlanan ve büyük bir bölümü ortaya çıkarılan kışlanın tamamlanması için gerekli para (yirmi beş bin kuruş) mahallî belediye bütçesinden karşılandığı bildirilmiştir.⁵

- Yıldız Sarây-ı Hümâyûnu Başkitâbet Dâiresi’ne 31 Temmuz 1897 tarihinde Serkâtib tarafından gönderilen yazıda, Malatya’da halkın yardımlarıyla inşası tamamlanan Gureba Hastanesine Sultan II. Abdülhamit’in adına nispetle Hamidiye adının verileceği bildirilmiştir.⁶
- Dâhiliye Nezâret-i Celîlesine 9 Şubat 1910 tarihinde Mamuretülaziz vilayetinden gönderilen Telgraf ta, Osmanlı donanmasına yardım amacıyla Malatya Mutasarrıflığın’ca toplanan 26.750 kuruşun ilgili komisyona gönderileceği bildirilmiştir.⁷
- 1893’teki depremde ağır hasar alan 32 dükkân yardımsever Malatyalılar tarafından borçlanılarak yapılmıştır. Yapımı tamamlanan 32 dükkân kirasıyla inşaat borçları ödenmiş ve ibtidâi okullarının masrafları ile öğretmen maaşları karşılanmıştır.⁸
- Harbiye Nezâret-i Aliyyesine 22 Aralık 1908 tarihinde gönderilen yazıda Malatya’da Jandarma Dairesi altında bulunan 7 adet dükkânın Malatya İptidai Mektebinin masraflarına karşılık olmak üzere ahalinin yardımlarıyla inşa edildiğinden mahallî zabıtaca el konulan dükkânlara yapılan müdahalenin önlenmesi istenmiştir.⁹
- Sadâret Mektub-î Kalemî Dâhiliye ve Mâliye Nezâret-i Celîleleri’ne 19 Ekim 1897 tarihinde gönderilen yazıda, Malatya’da yapılan Hamidiye Camii’nin inşa masrafları olan 443 bin 16 kuruştan iane olarak ödenen miktar çıkarıldıktan sonra geriye kalan 221 bin 58 kuruşun Maliye Hazinesinden karşılandığı bildirilmiştir.¹⁰
- Bâb-ı Âlî Dâhiliye Nezâreti Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti’ ne Darendede Kaymakamlığının 11 Kasım 1919 tarihli yazısında: Darendede halkın Maraş’ta Ermenilerden zülüm gören Müslümanlara yardıma hazır olduğu, bu konuda yardım ihtiyacı görüldüğü takdirde bütün varlıklarıyla Darendede’nin mâlen ve bedenen hizmete hazır olacakları bildirilmiştir.¹¹

5 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 1603/82

6 BOA, İrâde-i Hususî İ. HUS, 55/1

7 BOA, Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı umumiye DH-MUİ, 130/7

8 Danyal Tekdal, “Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüştiyesi (1870-1899)“ *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, sayı:12/3, 2020, s.376.

9 BOA, Maarif Nezâreti Mektubî Kalemî MF-MKT, 1077/59

10 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 1026/769

11 Başbakanlık Devlet Arşivleri, *Osmanlı Belgelerinde Ermeni-Fransız İlişkileri (1918-1919)*, Başbakanlık Devlet Arşivleri Yayınları, Ankara 2002, s.115-116.

Osmanlı Devleti, ordunun iaşesinde önemli gayretler sarf edenler ve dokuma imalatında başarı gösterenleri taltif etmiştir. Dokuma yapan fabrikalarda yararlılık gösteren çalışanları ve sektörün ilerlemesi için katkı sağlayanları teşvik etmek amacıyla nişanlar vermiştir. Dâhiliye Nezâreti Kalem-i Mahsûs Müdüriyeti’ne 2 Nisan 1917 tarihinde gönderilen yazıda, seferberliğin başlangıcından itibaren Osmanlı ordusunun kışlık ihtiyacına ait verdiği sözü, kurallarına uygun bir şekilde yerine getiren ve askerler için kıyafet dikilmek üzere 1.797 bin arşın elbiselik kumaş bağışlayan Malatya’da Fabrikatör Mehmet Bey’e dördüncü rütbeden Mecidî Nişanı verilmiştir.¹² Ayrıca Dâhiliye Nezâreti tarafından Malatya Mutasarrıflığı’na 28 Kasım 1917 tarihinde gönderilen yazıda, uzun süredir Malatya Belediye Başkanı olup, güzel hizmetlerde bulunan ve Osmanlı ordusuna katılmak üzere Malatya’dan gelip geçen askerî birliklerin her türlü ihtiyacını karşılayıp ordunun iaşesinde de önemli gayretleri görülen Hacı Mehmed Efendi’nin dördüncü rütbeden Mecidî Nişanı’yla ödüllendirildiği bildirilmiştir.¹³

Malatya Yangınları Dolayısıyla Yapılan Yardımlar

1889 Kasım ayında Malatya’da çıkan yangında, çarşıdaki 1000’den fazla dükkân, içindeki mal ve eşyalarla birlikte bir gecede kül olmuştur. Dükkânlar kısa süre içerisinde yeniden inşa edilerek işletmeye açılmışsa da daha bir yıl geçmeden yeni bir yangın felaketi ortaya çıkmıştır. Devlet bu kapsamda Malatya’ya yönelik yardım faaliyetlerinde bulunmuştur. Mamuretülaziz Valiliğinden Sadaret yüksek huzuruna gönderilen 23 Kasım 1890 tarihli telgrafta, Malatya’daki yangında meydana gelen zararın 20 bin liradan fazla olduğu bildirilmiştir. Bir yıl önceki yangından dolayı sıkıntı içinde bulunan tüccar ve esnafa Hicaz Demiryoluna yardım için toplanan paradan bir miktarın tahsis edilmesi ve ihtiyaç içinde bulunan halkın mümkün olduğu ölçüde maişetlerinin temini istenmiştir.¹⁴ Ayrıca Dâhiliye Mektubî Kalemi Mamuretülaziz Valiliğine 23 Kasım 1890 tarihinde gönderilen yazıda: Malatya yangınında yanmış olan, mütevellileri fakir kimselerden oluşan vakıfların inşası için Sultan II. Abdülhamid tarafından yardım amacıyla ödenecek 50 bin kuruşun Dâhiliye Nezareti ödeneğinden mahsup edilmek üzere Mamuretülaziz Valiliği’nce karşılanması istenmiştir.¹⁵ Birincisinden daha geniş alana yayılan ikinci yangın, 1200 dükkânı kül etmiştir. Malatya sancak merkezinde oluşturulan komisyon aracılığıyla fakir afetzedelerin beslenme ve barınma ihtiyaçları giderilmiş, ayrıca kalıcı barınakların yapılması için nakdi yardım yapılmıştır. Yardım yapılırken Müslim-gayrimüslim ayrımı yapılmamıştır. Örneğin Mamuretülaziz’ den Sadâret-penâhî’ye 9 Kasım 1895 gönderilen telgrafta, Malatya’da evleri yanan, mal ve eşyaları zayı olan Ermenilerin iskân ve iaşelerininin sağlanması, Ermenilerden fakir ve ihtiyaç içinde bulu-

12 BOA, Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrakı DH-KMS, 44-1/21

13 BOA, Dâhiliye Nezareti Hukuk Evrakı DH-KMS, 46-2/14

14 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 1783/111

15 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 117/36

nanların büyüklerine 300 ve küçüklerine 200 dirhem ekmecek kadar zahire verilmesi, evlerinin inşaatının hızlandırılması ve münasip mahallere yerleştirilmeleri istenmiştir.¹⁶

Malatya Depremlerinde Zarar Gören Halka Düzenlenen İane Kampanyaları ve Devlet Tarafından Yapılan Yardımlar

1893 kışının en şiddetli döneminde, 3 Mart 1893 te Malatya'yı harabeye dönüştüren yıkıcı bir deprem yaşanmıştır. Malatya depremi nedeniyle özel bir komisyon tarafından hazırlanan rapora göre: toplam 885 kişi ölmüş, 164 kişi yaralanmış, 7262 göz oda ve 2719 ev tümüyle viraneye dönmüştür. 10020 çeşitli hayvan ise yıkıntılar arasında kalarak yok olmuştur. 31 cami tamamıyla viraneye dönüşmüş, 95 cami kısmen yıkılmıştır.¹⁷ Ayrıca influenza ve dang¹⁸ hastalıklarının halk arasında yayılmaya başladığını bildirmiştir. Depremdeki hasarın ve maddi kaybın büyüklüğü nedeniyle afetzedelerin yaralarının sarılması için Sultan II. Abdülhamit'in fermanı doğrultusunda bütün Osmanlı vilayetlerinde Malatya afetzedeleri için yardım toplanması kararlaştırılmıştır. Yardım faaliyetleri ile vilayetlerden gönderilen deprem iane yardımları vilayetlere göre şu şekilde gerçekleşmiştir.

- Aydın vilâyetince Malatya'da depremden zarar görenler için farklı tarihlerde toplam 4.305 kuruşluk ianede bulunduğu, 30 Mayıs 1893 tarihli Telgrafnâme ile Aydın Vâlî Vekîli Defterdâr Refik tarafından Sadâret makamına bildirilmiştir.¹⁹
- Malatya'da depremden zarar görenlere iane olmak üzere Basra nakibüleşrafi²⁰ 5.000 kuruş vermiştir. Malatya ianesi olarak Celâl Bey Hanı'nda bulunan Şentop Efendi'den alınan 1.600 kuruşun mahalline Crédit Lionne Bankası aracılığı ile havale edildiği, Basra Vâlî Vekili Emin tarafından 18 Mart 1893 tarihli telgrafnâme ile Sadâret makamına bildirilmiştir.²¹
- Malatya'da depremden zarar görenler için Beyrut vilâyetinden toplam 27.090 kuruşun Bank-ı Osmanî'ye teslim edildiği, Beyrut Vâlisi Halid tarafından 3 Nisan 1893 tarihli telgrafnâme ile Sadâret makamına bildirilmiştir.²²

16 BOA, Yıldız Arşivi Hususi Y. A. HUS, 339/30

17 Selahattin Satılmış, "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", *OTAM*, Sayı: 39, 2016, s.145-150.

18 Dang Humması (Dengue Fever) tüm dünyada tropikal ve subtropikal bölgelerde endemik olarak görülen, şiddetli grip benzeri semptomlara neden olan viral bir hastalıktır. Kırılmış gibi kemik ağrılarına neden olduğu için 'kırık kemik humması' olarak da bilinir. Etkeni flavivirüs ailesinden Dang virüsüdür. Dang virüsünün bilinen 4 tipi vardır. Bir tipten hastalık geçirenler diğer tipleriyle de tekrar hastalanabilirler.

19 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 209/15641

20 Hz. Muhammed'in soyundan gelenlerle ilgilenmek üzere kurulan teşkilattır.

21 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 249/18640

22 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 191/14257

- Malatya'da depremde zarar görenlere yardım amacıyla Edirne vilâyetinden 5.983 kuruşun postaya teslim edildiği, Vâlî-i Edirne es-Seyyid Abdurrahman Nureddin tarafından 27 Mayıs 1893 tarihinde Sadaret makamına gönderildiği resmi yazı ile bildirilmiştir.²³
- Halep vilâyetinin Malatyalı depremzedelere iane olarak 188 kuruş 10 paranın Bank-ı Osmanî'nin Halep şubesine 17 Temmuz 1894 tarihinde teslim edildiği, Vâlî vekili İbrahim Edhem bin Ferhad tarafından Sadaret makamına resmi yazı ile bildirilmiştir.²⁴
- Malatya'da depremde zarar görenler için Kosova vilâyetinden 1.220 kuruşun postaya teslim edildiği, Kosova Vilâyeti Mektûbî Kalemî tarafından 13 Mayıs 1893 tarihinde Sadaret makamına bildirilmiştir.²⁵
- Malatya'da depremde zarar görenler için Kudüs Mutasarrıflığından²⁶ 10.499 kuruş 75 santimin Panasyan Bankası aracılığı ile gönderildiği, 1 Ekim 1894 tarihinde Kudüs-i Şerîf Sancağı Mutasarrıflığı tarafından Dâhiliye Mektubî Kalemine bildirilmiştir.²⁷
- Malatya'da depremde zarar görenler için Limni Mutasarrıflığından 937 kuruşun resmi yazı ile gönderildiği, 19 Kasım 1894 tarihli yazıda bildirilmiştir.²⁸
- Malatya'daki depremzedeler için Midilli Mutasarrıflığından 3.325 kuruş gönderildiği, 20 Kasım 1894 tarihli resmi yazı ile bildirilmiştir.²⁹
- Malatya depremzedelerine yardım olmak üzere Sakız Mutasarrıflığından 2.375 kuruşun gönderildiği, 30 Eylül 1894 tarihli tahrirat ile bildirilmiştir.³⁰
- Malatya kasabası ile civarında meydana gelen depremde zarar görenlerin ihtiyaçlarını karşılamak üzere Selanik'in hamiyet sahibi ahali-sinden toplanan 126 adet Osmanlı altının Dersaadet'te Bank-ı Osmanî vasıtasıyla İstanbul'a gönderildiği, 26 Mart 1893 tarihli telgrafnâme ile Selanik Vâlîsi es-Seyyid Mustafa Vehbi tarafından Sadâret makamına bildirilmiştir.³¹

23 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 216/16168

24 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 490/36743

25 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 216/16168

26 Sancağa veya livâya gönderilen idareci

27 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 289/67

28 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 309/7

29 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 309/28

30 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 289/43

31 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 190/14178

Gaz

Akademik
Bakış

109

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

- Malatya’da depremde zarar görenler için Siroz Mutasarrıflığı’ndan 10 adet Osmanlı altınının postaya teslim edildiği, 18 Mart 1894 tarihli Sadâret makamına Selanik Vâlîsi es-Seyyid Mustafa Vehbi tarafından gönderilen yazıda bildirilmiştir.³²
- Malatya’da depremde zarar görenler için Suriye vilâyetine tahsis edilen 47 bin kuruştan ödenme yapılmayıp, baki kalan 10 bin kûsur kuruşun bir an önce tahsil edilip gönderileceği, Sadaret makamına 23 Kasım 1893 tarihli Suriye Valisi Şerif Mehmet Rauf tarafından bildirilmiştir.³³
- Malatya’da meydana gelen depremde zarar gören ahali için Trabzon vilâyetinden iane olarak 13.000 kuruşun postaneye teslim edildiği, Mamuretülaziz Vilâyet-i Aliyyesine 20 Haziran 1893 tarihinde gönderilen pusula ile bildirilmiştir.³⁴
- Malatya’da depremde zarar görenler için Yanya vilâyetinin Leskovik kazasından 185 kuruşun Dersaadet’te Balıkpazarı’nda Kostanti Manesti tarafına poliçe olarak gönderildiği, 30 Temmuz 1893 tarihli Yanya Vâlîsi Ahmet Hıfzı tarafından sadaret makamına bildirilmiştir.³⁵
- Malatya’da depremde zarar görenler için Beyrut vilâyetinden toplam 27.090 kuruşun Bank-ı Osmanî’ye teslim edildiği, 3 Nisan 1893 tarihli telgrafname ile Sadâret makamına Beyrut Valisi Halid tarafından bildirilmiştir.³⁶
- Malatya’da meydana gelen depremde zarar gören ahali için Manastır ve Cezayir-i Bahr-ı Sefid (Akdeniz Adaları) valiliklerinin 1786 kuruş yardımında bulunduğu, Dâhiliye Nezareti’ne 2 Aralık 1894 gönderilen yazı ile Mamuretülaziz eski Valisi Mehmet Enis tarafından bildirilmiştir.³⁷

Toplamda tüm bu vilayetlerden 1893 depremi için 1572,48 lira ve 136 Osmanlı altını gelir elde edilmiştir. Ayrıca Sultan II. Abdülhamit 500 çadırın redif³⁸ depolarından, İânei Hastagân Komisyonu’nun kasasında bulunan paradan 500 liranın ve Hazine-i Hassa-i Şahaneden 300 liranın acil

32 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 401/30007

33 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 370/27694

34 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 70/17

35 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 261/19529

36 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 196/14676

37 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 292/57

38 Redif askerî teşkilâtı, Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye adıyla oluşturulan yeni orduya destek sağlamak için 8 Temmuz 1834’te Redif Kanunnamesi’nin çıkarılmasıyla oluşturulmuştur.

bir şekilde Malatya’ya gönderilmesini emretmiştir.³⁹ Fakat Hâssa Hazinesi Nezaretine 6 Mart 1893 tarihli Mamuretülaziz Valiliği’nden gönderilen telgrafta Malatya’da depremden dolayı felâkete uğrayan halka padişahça ayrılan meblağın henüz gönderilmediği ve depremden zarar görenlerin sefalet içinde buldukları için Sultan II. Abdülhamid tarafından tahsis edilen 300 liralık yardımın acilen afetzedelere gönderilmesi istenmiştir.⁴⁰ İzoli ve Subaşı nahiyelerinde 1905 depremindeki kayıplar için halka devlet tarafından yardımlar yapılmıştır. Mamuretülaziz den Dâhiliye Nezaretine gönderilen 8 Aralık 1905 tarihli telgrafta; deprem sebebiyle Malatya sancağının İzoli nahiyesine bağlı köylerde 2 cami, 1 medrese, 1 türbe, 1 değirmen ve 514 evin tamamen ve 15 evin kısmen yıkılıp 3 cami ile 31 evin zarar gördüğü, 35 ölü, 33 yaralı ve 5 hayvanın telef olduğu bildirilmiştir. Subaşı nahiyesinde ise 54 evin harap olup 1 ölü ve 2 yaralı bulunduğu tespit edilmiştir. Ahalinin huzur ve rahatlarının temini için ilk etapta harcanmasına ihtiyaç duyulan 10 bin liraya ilâveten 10 lira daha gönderileceği bildirilmiştir.⁴¹

Ermeni Meselesi Kapsamında Ermeni Vatandaşlara Yapılan Yardımlar

Birinci Dünya Savaşı içinde Ermenilerin ayaklanmaları sonucu çıkan büyük olayların önüne geçmek maksadı ile Osmanlı Hükûmeti, Tehcir kanunu’nu çıkarmıştır. 27 Mayıs 1915 tarihli bu geçici kanun, “*vakt-ı seferde icrâât-ı Hükûmete karşı gelenler için cihet-i askeriyece ittihaz olunacak tedâbir hakkında kanun-ı muvakkat*” adını taşımakta ve burada Osmanlı Devleti’ne karşı casusluk ve hıyanetleri görülenlerin ayrı ayrı veya birlikte savaş alanlarından uzak yerlere gönderilmesi istenmektedir. Sevk ve iskâna tabii tutulan Ermenilerin can güvenliği ile her türlü iaşe ve ibatelerinin karşılanıp mallarının korunması özellikle savaş bölgelerinde gereken önlemleri almaya karar vermiştir.⁴² Tehcir İşiyile; Dâhiliye, Harbiye, Mâlîye, Adalet ve Hâriciye Nezaretleri ilgilenmiş ve Dâhiliye Nezareti’ne bağlı olarak: *Muhacirin Komisyonu, İskân-ı Aşâir ve Muhacirin Müdüriyeti, Emvâl-i Metrûke Komisyonları ve mahalli komisyonlar uğraşmıştır.*⁴³ Dâhiliye Mektubi Kaleminden Maliye Nezareti’ne gönderilen 9 Haziran 1909 tarihli ve 527 numaralı tezkerenin cevabında; hasta, yaralı ve muhtaç bir şekilde Malatya’ya gelen Ermenilerin Harput’a kadar üç günlük masrafları olan 750 kuruşun Mamuretülaziz Valiliği’nin bu seneki; Mart, Nisan, Mayıs ayları harcırahı olarak ödenmesine izin verilen 5.055 kuruştan karşılanarak, mahsup işleminin icrasının mahallî Defterdarlığı’na tebliği lüzumu Muhasebe ifadesiyle beyan olunduğu

39 Satılmış, “1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi”, s. 160.

40 BOA, Bâbüâlî Evrak Odası BEO, 165/12353

41 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 1031/14

42 Ahmet Tetik vd., *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008, s.176.

43 Azmi Süslü, “Tehcir Olayındaki Gerçekler” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, sayı: 1/6, 1991, s. 279.

bildirilmiştir.⁴⁴ Ayrıca, Dâhiliye Nezareti'ne gönderilen 24 Temmuz 1919 tarihli yazıda: Malatya, Mardin, Urfa ve Diyarbakır havalisindeki tehirden dönenlerin işlerine nezaret etmek ve ihtiyaçlarının karşılanmasına yardımcı olmak üzere Dr. Mirza Ketenciyan Efendi görevlendirildiği bildirilmiştir. Kendisine kolaylık gösterilmesi için ilgililere emir verilmiştir.⁴⁵

Salgın ve Çekirge İstilasının Yol Açtığı Felakete Yönelik Yapılan Yardımlar ve Alınan Önlemler

Osmanlı coğrafyasında veba ve kolera büyük felakete yol açmış tüm sosyal ekonomik demografik yapıyı alt üst etmiştir. Özellikle askeri ve iktisadi alanda büyük yıkıma neden olmuştur. 29 Haziran 1789 tarihinde Sadaret makamına gönderilen mektupta: Malatya'da meydana gelen veba sebebiyle savaş erbabı vefat ettiğinden başka yerlerden temin edilen 500 seçkin süvarinin bahşiş ve diğer masraflarının Malatya Mutasarrıfı Seyyid Ömer Paşa tarafından karşılandığı bildirilmiştir.⁴⁶ 1892 yılında Malatya'da kolera salgını vuku bulmuştur. Bu durum Malatya'yı derinden etkilemiştir. Maddi bir buhranı yaşayan Osmanlı Devleti, bütün imkânlarını seferber ederek salgının meydana geldiği yerlere başta doktor ve ilaç olmak üzere sıhhi ve tıbbi imkânlarını sevk etmiştir. Dâhiliye Nezareti'ne 10 Nisan 1893 tarihinde yazılan yazıda: Malatya'da Belediye Dairesi'ndeki eczanede tıbbî eczamanın yokluğuyla beraber çeşitleri dahi olmadığından gerektiğinde fakir halka ücretsiz verilmek üzere gönderilen defterde yazılı tıbbî eczaların temin edilerek mümkün olduğu şekilde süratle doğruca Malatya'ya gönderilmesi istenmiştir.⁴⁷ Mamuretülaziz Vilâyet-i Behiyyesi'ne 26 Temmuz 1890 tarihinde gönderilen yazıda ise: Malatya Hapishanesi'ndeki tutuklu hastalar için harcanan ilaç ücretlerinin ödenmesi istenmiştir.⁴⁸ 11 Temmuz 1894 tarihinde Dâire-i Sadâret makamına gönderilen yazıda; Malatya'nın Elbistan kazasının Fahreddinhanı ile Kurdelayehanı mevkilerinde 2 tahaffuzhane, Polat derbendi, Gökçayır ve Kolla taraflarında 3 kordon kurulması, istihdam edilecek doktor, memur ve gardiyanların maaşları ve ecza bedeli olarak 11.300 kuruşun sarfına ve Malatya'nın Behisni gelirlerine karşılık Pazarcık kazasının Yumallicerit ve Gölbaşı mevkilerinde 2 tahaffuzhane, Altinköprü, Kısıkdeğirmen ve Karamanhanı değirmeni taraflarında 3 kordon kurularak doktor, memur ve gardiyan maaşlarıyla ecza bedeli olan 6.450 kuruşun harcanmasına izin verildiği bildirilmiştir.⁴⁹ 1890'lı yıllarda önemli bir ticaret ve sanayi merkezi olan Arapgir bu salgından etkilenmiştir. Devlet bütün imkânlarını seferber ederek çeşitli alanlarda yardımda bulunmuştur. Bu kapsamda, Sıhhiye Nâzırı'nın 28 Ağustos 1894 tarihinde sadaret makamına gönderdiği yazıda: Anadolu'nun bazı yerlerinde ve özellikle de Arapgir'de devam etmek-

44 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 2852/4

45 BOA, Dâhiliye Nezâreti Asayiş Kalemi DH-EUM. AYŞ, 17/8

46 BOA, Cevdet-i Sıhhiye C. SH, 28/1395

47 BOA, Bâbiâhî Evrak Odası BEO, 182/13593

48 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 1746/77

49 BOA, İrâde-i Dâhiliye İ. DH, 1314/8

te olan koleranın ortadan kaldırılması için gerekli sağlık tedbirlerinin alınmasının ve gerekli yardımların yapılmasının ek olarak Malatya’da bulunan Dr. Blao’nun Arapgir’e gönderildiği bildirilmiştir. Ayrıca Ankara’da bulunan doktorların koleranın hüküm sürdüğü Erzincan ve Arapgir’e gönderileceği bildirilmiştir.⁵⁰ Kolera salgını ile mücadele için açılan kordon ve tahaffuzhanelerde⁵¹ kalanların işeleri karşılanmıştır. Bu kapsamda Dâhiliye Mektubî Kalemin’den Mamuretülaziz Valiliği’ne gönderilen 24 Mayıs 1894 tarihli ve 642 numaralı yazıda: Malatya sancağındaki Hasan Çelebi Tahaffuzhanesi’nde bulunan ve muhtaç durumda olduğu anlaşılan 11 yolcuya günlük 8 kıyye 100 dirhem ekmek verilmesi gerektiği ifade edilmiştir.⁵²

Kolera salgını tekrar 1910 tarihinde Malatya’da da zuhur etmiştir.⁵³ Kolera ile mücadele 1912 tarihine kadar devam etmiş, sosyal ve ekonomik yapıda bundan etkilenmiş, eğitim ise sekteye uğramıştır. Mamuretülazizden Ma’ârif Nezâret-i Celîlesi’ne 27 Ağustos 1894 tarihinde gönderilen telgraf-nâmede: Koleranın Malatya’da ortaya çıkışı nedeniyle bir sağlık tedbiri olarak vilâyetin genelinde okullar tatil edildiğinden İdadi Mektebi’nin de tatil edildiği, ancak okulların açılması zamanının gelmiş olması ve hastalığın da halen devam ettiği göz önünde bulundurularak mektebin açılıp açılmayacağı hakkında Maarif Nezâreti’nden emir beklenildiği bildirilmiştir.⁵⁴ Osmanlı bu konuda salgının önlenmesi için ciddi kurallar getirmiştir. Bu kurallara uymayanlar hakkında adli süreç başlatmıştır. Bu kapsamda, Adliye Nezâret-i Celîlesi’ne 6 Nisan 1899 gönderilen yazıda: Malatya’da 1894 yılında ortaya çıkan kolerada hiçbir resmî sıfatı olmadığı ve ücretle istihdam edilmedikleri halde karantinada beklettirmeyerek Malatya ile Mamuretülaziz arasındaki Fırat Nehri’nden insan geçirdikleri iddia edilen Dostuşağı köyü halkından ve halen hayatta bulunan Cumalı ve Demir oğlu Hasan’ın muhakeme edilmek üzere evraklarının adliyeye gönderilmesi istenmiştir.⁵⁵

Osmanlı devletine bu dönemde musallat olan felaketlerden biri de çekirgenin yol açtığı hasarlardır. Çekirge Osmanlı devletinde tarım alanlarına verdiği zarar afet derecesine ulaşmıştır. Çekirgenin talan ettiği geniş coğrafyada kıtlıklar yaşanmıştır. Geçtikleri bölgelere bıraktıkları yumurtalar ise birkaç ay sonrasında ortaya çıkacak yeni afetlere zemin oluşturmuştur. Çekirge istilası sebebiyle çiftçiye, daha sonradan geri ödenmek üzere, tohumluk desteği vermek gerekmiştir.⁵⁶ Malatya’da bu felakete maruz kalan

50 BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Evrakı A. MKT. MHM, 553/23

51 Bir bulaşıcı hastalık görüldüğü zaman gerekli sağlık tedbirlerinin alınması, hastaların karantina süresince kalmaları, tedâvilerinin yapılması için kurulmuş sağlık tesisi, karantina yeri.

52 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 243/43

53 Türkmen Törelî, “ Osmanlı Devletinde 1910 Tarihinde Meydana Gelen Kolera Salgını Hakkında Önemli Bir Kaynak 1371-1387 ”, *Tarih Okulu Dergisi*, Sayı: XLVI, 2020, s.1383.

54 BOA, Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi MF-MKT, 224/10

55 BOA, Bâbîâlî Evrak Odası BEO, 1292/96829

56 Remzi Çavuş, “Osmanlı Devleti’nde Çekirgelere Karşı Mücadele” (1908-1918) “*Osmanlı Bilimi Araştırmaları*”, Sayı: XVIII/2, 2017, s. 65.

Çavuş

Akademik
Bakış

113

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

halka yönelik yardım yapılmıştır. Bu kapsamda, Mamuretülaziz den Dâhiliye Nezareti'ne 6 Haziran 1905 gönderilen yazıda; Malatya ile çevresindeki köylerde çekirge ortaya çıktığı ve özel talimata uygun olarak ortadan kaldırılması çarelerine başvurulduğu malumatı verilmiştir. Bununla birlikte çekirge sebebiyle meydana gelen hasarın meydana gelişi ve derecesi hakkında detaylı bilginin inceleme sonucu daha sonra verileceği buna göre zarar görenlere yardım miktarının belirleneceği bildirilmiştir.⁵⁷

Muhacirlere Yönelik Yardımlar

Osmanlı Devleti vilayetlerine göç eden ve sonrasında belli mahallere iskân edilen bütün muhacirlerin birtakım ihtiyaçlarının giderilmesine önem verilmiştir. Zamanla gelenlerin hepsine insanî yardım çerçevesinde maişetlerini temin etmelerini sağlayacak, barınabilecekleri bir düzen kurulmuştur. Bu kapsamda Malatya'da çalışmalar yapılmıştır. Dâhiliye Mektûbî Kalemî Mâliye Nezâret-i Celîlesi'ne 15 Ekim 1908 gönderilen yazıda; Malatya'da misafir olarak bulunan 162 hane Dağıstan muhacirleri için inşa edilecek evlerin masrafları ile çift hayvanı ve edevatı, tohumluk zahire, istimlâk olunacak arazi bedelleri için altı yüz on yedi bin sekiz yüz kuruş ve ikametleri için kiralanacak evlerin ücretleri için de altı yüz otuz iki bin sekiz yüz kuruşun sarfına izin verilerek muhacirlerin ziraattan geri kalmamalarının temini istenmiştir.⁵⁸ Ziraat yapabilmeleri için gerekli alt yapı çalışmaları sağlanmış, susuz bölgelere su temini için faaliyette bulunulmuştur. Dâhiliye Kalemî'ne 28 Ocak 1909 tarihinde gönderilen yazıda; Malatya'ya gelen 180 hane Dağıstan muhacirinin iskânları için Yazıhan'daki boş araziden başka uygun bir yer olmadığı, ancak burada akarsu bulunmadığından iki saat uzaklıktaki Kuruçay'dan bir kanal açılıp su getirilmesi için 2 bin liraya ve muhacirlere yapılacak evlerin inşa masrafları için de 632.800 kuruşa ihtiyaç duyulduğundan gerekli paranın muhacirler için ayrılan tahsisattan ödenmesi istenmiştir.⁵⁹

Osmanlı Devleti, karşılaştığı muhaceret sorununu başlarda mahallî tedbirlerle çözmeye çalışmıştır. Dâhiliye Nezareti göçün kontrolü, asayişin korunması, yerleşimin sağlanması, kayıt ve denetleme, geçimlik temini sağlama gibi faaliyetleri gerçekleştirmiştir.⁶⁰ Muhacirler için teşkil edilen kuruluşların yanı sıra, diğer sosyal yardım kuruluşlarının göçmenlere yardımları olmuştur. Özellikle Hilâl-i Ahmer, önemli katkı sağlamıştır. Osmanlı uluslararası yardım talep etmiş ise de, İngilizler kamuoyu baskısı nedeniyle göstermelik bir yardım yapmıştır. İngiliz yardımının sadece peksimetleri kapsadığı ve Bab-ı Âli'nin peksimetlerin ulaşım bedelini kendi cebinden ödemesinin beklediği de özellikle vurgulanmıştır. İngiliz hükümeti muhacir meselesindeki dahlini sadece beş bin Sterlin tutarındaki peksimet ile sınırlı

57 BOA, Dâhiliye Nezâretî Mektubu Kalemî DH-MKT, 966/45

58 BOA, Dâhiliye Nezâretî Mektubu Kalemî DH. MKT, 2631/37

59 BOA, Şura-yı Devlet ŞD, 2779/27

60 Volkan Marttin, *Aşâr ve Muhâcir'in Müdüriyet-İ Umûmiyesi*, Atatürk Araştırma Merkez yayını, Ankara 2019, s.158.

tutmuştur.⁶¹ Göçmen mevcudunun artması halktan ve hazineden yapılan yardımlarla görevini sürdüren Şehremaneti’ni yetersiz kılmıştır. Bunun üzerine, muhacirlerin ihtiyaçlarının karşılanması daha çetrefilli bir hal alınca göçmen işlemlerini yürütmesi amacıyla 5 Ocak 1860 tarihinde bir göçmen komisyonu kurulmasına karar verilmiştir.⁶² Kurulan ilk Muhacirin Komisyonu ile birlikte komisyonlar devri olarak adlandırdığımız bir süreç başlamıştır. Kurulan komisyonlar dönem dönem değişik isimlerle “*Umum Muhacir Komisyonu, İdare-i Umûmîye-i Muhacirin Komisyonu, Muhacirin-i İslamiye Komisyonu, Aşâir ve Muhacirin Müdüriyet-i Umûmîyesi*” faaliyet göstermiştir.⁶³ Abdülhamit döneminde kurulan Muhacir Komisyonları nüfus sayısını artırarak, İslâm birliği kurma girişimlerinin bir parçası olmuşlardır. Balkan Savaşlarından sonra ise Muhacir Komisyonları İslâm birliği düşüncesinden uzaklaşmıştır.⁶⁴ Komisyonun kurulmasından sonra Malatya’ya ilk muhacir kabileleri gönderilmeye başlanmıştır. 8 Ekim 1861 tarihinde Dâhiliye Nezaretinden Muhacirin Komisyonu Riyaset-i Celilesi’ne gönderilen yazıda muhacirlerin Dağistanlı ve Tekay kabilesinden olup Sivas’tan Harput tarafına gönderilecek olan 30 hanenin ihtiyaçlarının karşılanarak Malatya kazası havalisine yerleştirilmeleri istenmiştir.⁶⁵

Osmanlı Devleti muhacirleri iskân ederken birtakım ilkeler edinmiştir. Bu ilkelerin temel amacı; muhacirlerin en kısa sürede işe, arazi ve çiftlik hayvanları temin etmelerini, sosyal hayata uyumlarını sağlamaktır. Elinde sanati olan muhacirlere gerekli şartları sağlamaları halinde sermaye desteği sağlanmıştır. Bu amaçla, istihdam alanları oluşturulmuş; onları tüketici durumdan kurtarıp üretici duruma geçmesine imkân verilmiştir. Şehirlere yerleştirilen ve esnaflık yapması planlanan muhacirlerin han ve dükkânlarının kira ücretleri de yerli ahalinin yardımları ile tedarik edilmiştir. Böylece iskân edilmiş ve üretime başlamış olan muhacirlerin devlet bütçesine yük olmaktan çıkarak devletin mali durumunun rahatlaması amaçlanmıştır.⁶⁶ Malatya sancağına bağlı Hısnımansur kazasına iskân edilen Çerkez muhacirlerine ziraatta bulunmak üzere ihtiyaç duydukları lüzumlu tarım malzemelerinin verilmesi Muhâcirîn Komisyonu Riyâset-i Celilesi’ne 1 Nisan 1890 tarihli yazı ile bildirilmiştir.⁶⁷ Bu muhacirler ziraî gelişme üzerinde büyük rol oynamış, beraberlerinde yeni teknikler getirmiş ve tarımı geliştirmişlerdir.⁶⁸ Dağistan-

61 Nazan Çiçek, “Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkez Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı: 64/1, 2009, s.74.

62 Abdullah Saydam, “Muhacir,” *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 2019, s. 286.

63 Ufuk Erdem, *Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları IV/A-2-2. 4. Dizi- Sayı:17, Ankara 2018, s. 5.

64 Erdem, a.g.e., s. 280.

65 BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı A. MKT. NZD, 371/36

66 Habibe Polat, “Osmanlı Devleti’nin Halep ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914)”, İnönü Ü. SBE., Malatya 2019 (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s.105.

67 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 1713/82

68 Halil İnalçık - Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu’nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Halil Berktaş), Eren Yayıncılık, İstanbul 2004, s. 916-918.

görsel

Akademik
Bakış

115

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

lı muhacirlerin en kısa sürede rahat bir hayat yaşamasını ve sosyal hayata uyumlarını sağlamak için Malatya'da bir takım tedbirler alınmıştır. Tedbirler kapsamında, Muhacirlere verilecek arazinin hukuki bakımdan güvence altına alınması sağlanmıştır. Mamuretülaziz Vilâyeti Mektûbî Kalemiden Dâhiliye Nezâreti'ne 22 Ağustos 1885 tarihinde gönderilen yazıda; Malatya sancağına bağlı Harapşehir'de iskân edilen 350 hane muhacire tahsis edilen araziye çevre köylerin ahalisi tarafından müdahale edilmesini önlemek için arazının tapusunun muhacirlere verilmesi istenmiş usulsüzlük ve yolsuzluklara sebebiyet verilerek muhacirlerin mağdur edilmesi önlenmiştir.⁶⁹ Ayrıca Malatya'dan Sadaret makamına gönderilen 1 Ocak 1909 tarihli telgrafda: henüz iskân edilmemelerinden dolayı sefalette bulunan ve yevmiyeleri kesilen Malatya'daki Batum Livane muhacirlerine diğer muhacirler gibi 60'şar para yevmiye verilerek iâşe ve istirahatlerinin sağlanmasının uygun görüldüğü ifade edilmiştir.⁷⁰ Malatya'da bulunan Dağıstan muhacirlerinin iskânı için hazineden ihtiyaç duyulan 350 bin kuruşa ait havalename gelmediğinden gerekli harcamaların bu yılki gelirlerden karşılanmasına izin verilmesi 11 Ağustos 1903 tarihinde Mâliye Nezaretin'den yazılan yazı ile talep edilmiştir.⁷¹

Kıtlık Dönemlerinde Kişi ve Kurumlara Yapılan Yardımlar

Savaş yıllarında gıda maddelerine olan talebin artması, üretimin düşmesi ve ulaşım yollarının kapanması sonucu ithalatın durmasıyla karaborsa yaygınlaşmıştır. Yoksul halkın, Ordunun ve devlet memurlarının iâşesi için gerekli besin maddelerinin ve temel tüketim maddelerinin sağlanması ve fiyat artışlarının önlenmesi için devlet yoğun çaba harcamıştır. Spekülasyonla mücadele için belediye meclisleri temel tüketim maddelerine narh koymuş, ya da satış mağazaları açmıştır.⁷² 8 Ağustos 1914 tarihinde Dâhiliye Nazırlığı tarafından hiç kimsenin stokçuluk ve karaborsacılığa yeltenmemesi gerektiğine, bu tür davranış sergileyenler hakkında gecikmeden yasal işlem yapılacağına ve gıda fiyatlarında aşırı artışa sebep olmamak için hazırlanmış olan listedeki fiyatların cari olacağına dair karar alınmıştır.⁷³ Arz ve talep dengesinin olumsuz bir yansıması olarak; depoculuk, istifçilik, vurgunculuk faaliyetleri artmıştır. Malatya'da kıtlık nedeniyle ahalinin muhtaç duruma düşmesi sonucu bazı tedbirlere başvurulmuştur. Öncelikle yerel imkânlarla çözüm üretilmeye çalışılmıştır. Bu kapsamda, Harbiye Nezareti Muhasebat Dairesinden Dâhiliye Nezâreti'ne 15 Aralık 1908 tarihinde Harbiye Nâzırı Ali Rıza adına gönderilen yazıda; Malatya'da Müslüman ve gayrimüslim kadın ve erkeklerden meydana gelen bir kalabalığın buğday pazarına hücum ederek zahireleri yağmaya kalkışması üzerine sahipleri tarafından kapatılan

69 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 1347/103

70 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 2743/93

71 BOA, Sadâret Mektubî Mûhimme Kalemî Evrakı A. MKT. MHM, 523/17

72 Zafer Toprak, *Türkiye'de "Millî İktisat" (1908-1918)*, Yurt Yayınları, Ankara 1982, s.301.

73 Erdal Korkmaz, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, sayı: 66, 2020, s. 253.

dükkânların kışladan çağrılan askerler vasıtasıyla açtırıldığı, ahalinin dağıtılıp sükûnetin sağlandığı, ancak pazarda yeterli miktarda zahire kalmaması sebebiyle fiyatların arttığı bildirilmiştir. Halkın ihtiyacı olan buğdayın Sultan-suyu Çiftliği’nden temin edilmesi ve günlük 300 kırat buğdayın pazar yerine mahallî fiyatının altında çiftlikten doğrudan pazar yerine gönderilmesi istenmiştir. Halka gıda desteği verilmesi istenmiştir.⁷⁴

İaşe Nezareti, ülke genelinde fakir ve muhtaçlara aşevleri aracılığıyla ucuz ya da parasız yemek dağıtmak için 25 kadar aşhane açmıştır. Aşhaneler vasıtası ile yüz bin dolayında fakirin iaşesini sağlamıştır. Yardım faaliyetleri Kızılay ile İaşe Nezareti vasıtasıyla yürütülmüştür. Aş ocakları, değirmenler, ekmek tevzi mahalleri ve ambarlar devralınmıştır.⁷⁵ Muhtaç durumda bulunan Müslim ve gayrimüslim ayrımı yapılmamış, hatta devlet aleyhine faaliyette bulunan kişi ve kurumlara da her türlü yardım yapılmıştır. Malatya Darüleytamı bu konuda, örnek olarak gösterebiliriz. Malatya Darüleytamı, Alman vatandaşı Protestan Misyoneri Ernst Jakob Christoffel ve kız kardeşi Hedvick tarafından Aralık 1908’den önce yetimhane olarak açılmıştır. Okulun müdürü olan Christoffel’in, yerel idarecilerin raporlarına göre “*ahlaken Ermenileşmiş*” olduğu, Osmanlı Devleti aleyhine faaliyet gösterdiği ve Ermeni çetecileriyle de iş birliği yaptığı bildirilmiştir. Christoffel’in faaliyetlerini yakından takip eden yerel yönetim, onun adeta düşman devlet konsolosu gibi hareket ettiğini bildirmiştir.⁷⁶ Devlete aykırı tüm bu faaliyetlerine rağmen, darüleytam müdürü Cristoffel tarafından Dâhiliye Nezareti’ne Malatya’dan gönderilen 9 Aralık 1916 tarihli telgrafta: Darüleytam’da mevcut bulunan 90 kişinin hayatta kalmasını sağlamak için günlük ihtiyaç duyulan 30 kilo buğdayın devletin öngördüğü fiyatla nokta ambarından verilmesi talebi olumlu değerlendirilmiştir.⁷⁷ Darüleytam, ise daha sonra misyonerlik faaliyetlerinden dolayı Birinci Dünya Savaşı’ndan sonra kapanmıştır.⁷⁸

1. Dünya Savaşı esnasında gıda maddelerine olan talebin artması ve yetersiz arz fiyatları artırmıştır. Bu artışın ne kadar gerçekleştiğini Düyûn-u Umumiyye’nin geçim endeksinde görmekteyiz. Düyûn-u Umumiyye’nin geçim endeksinde yer alan temel tüketim maddeleri fiyatları 1916 yılında ortalama yüzde 300 artmıştı. 1914 Temmuz ayı taban olarak alındığında tüketici geçim endeksi 1917 Ocak ayında 405 puana, 1918 Ocağın ayında 1945’e ve Aralık 1918’de 2205’e yükselmişti. 1916 artış ortalaması 280 puan, 1917 ortalaması 839 puan ve 1918’inki 1790 puandır.⁷⁹ Osmanlı toplumu ilk kez bu boyutlarda bir enflasyonla karşı karşıya kalıyordu. Fiyat artışlarından doğal olarak en çok sabit gelirli kesimler etkilenmiştir. Memur, asker ve emeklile-

74 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemî DH-MKT, 2686/59

75 Toprak, *a.g.e.*, s.310.

76 Sezai Balcı, *Osmanlı Devleti’nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, Libra, İstanbul 2018, ss. 154 -157.

77 BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare-ı Umumiye Evrakı Ek kısmı DH. İ. UM. EK, 42/74

78 Mustafa Gündüz, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Engelli Eğitimi Üzerine Gelişmeler”, *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, Sayı: 31, 2014, s. 5.

79 Toprak, *a.g.e.*, s. 330.

gors

Akademik
Bakış

117

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

rin eline geçen paranın satın alma gücü günden güne düşmüş, yaşam koşulları toplumun bu katmanları için giderek güçleşmiştir. Babîâlî, savaşla birlikte ilk fedakârlığı memur kesiminden beklemiş, artan fiyatlara karşın, aylıkların yüzde 50'sini kesintiye tâbi tutarak zorunlu tasarrufa yönelmişti. Böylece savaş öncesi aldığı aylığın ancak yarısı eline geçen memur daha savaşın ilk aylarında geçim sıkıntısına düşmüştü. Memur, eline geçen paranın sürekli alım gücünü yitirmesi sonucu giderek yoksullaşmış, maaşının satın alma gücü savaş öncesine oranla yüzde 60-80 oranında düşmüştür.⁸⁰

Birinci Dünya Savaşı'ndan önce, bazı gıda maddelerinin ithaline her zaman ihtiyaç duyulmuştur.⁸¹ İaşe heyeti gıda maddeleri üzerindeki vurgunculuğu önlemek ve fiyatlara hâkim olmak maksadıyla, tüccar ve esnafı beyannameye tabi tutmuşsa da uygulamada başarı sağlanamamıştır. Bu durum Malatya'da kendini hissettirmiştir. Malatya'dan Dâhiliye Nezaretine 13 Aralık 1918'de gönderilen telgrafta yardım talep edilmiştir: Şehrin üst düzey bürokratları; üzerlerinde bir miktar arazi bulunduğu bahanesiyle iaşeleri verilmediğinden ailece zor durumda bulduklarını belirtmişlerdir. Memurlarının ise aylardan beri yaşadıkları sefalet ve uğradıkları perişanlığın her türlü tahammülün üzerinde olduğunu ifade etmişlerdir. Nüfus Başkâtibi Vahap; Tapu Kâtibi Mahmut, Banka Muavini İbrahim, Zer'iyat Memuru Cemal, Belediye Doktoru İzzettin, Müfredat Kâtibi Nuri, Nafia Kâtibi Emin ve Maaş Kâtibi Nuri'nin iaşelerinin karşılanması talep edilmiştir.⁸² Osmanlı Devleti, afet zamanı afet bölgesindeki afetin boyutlarını tespit etmek, daha etkin yardım ulaştırmak için ihtiyaç sahiplerini kayıt altına almıştır. Afet bölgesinde ihtiyaç sahiplerine yapılan yardımlar, kurumsal bir organizasyon olarak iane Komisyonu vasıtasıyla yapılmıştır. Yardımlar; iane, ayni, (bankalar aracılığıyla faizli veya faizsiz kredi şeklinde) nakdi olmuştur. Sadaret makamına 10 Ekim 1898 gönderilen yazıda, Bahar mevsiminde tarlaları doludan ve yağmursuzluktan zarar gören Malatya vb. kazaların çiftçilerine Ziraat Bankası'ndan ihtiyaçlarını karşılamak için kendilerine borç para veya zahire verilmesi istenmiştir. Yardım edilmediği takdirde; çiftçiler, çift alet ve hayvanlarını elden çıkarıp gelecek senenin öşründen hazine de zarar göreceğinden bahisle tohumluk satın alınmak üzere üç yıl süreyle vilâyetteki Ziraat Bankası şubelerinden 300 bin kuruşun çiftçilere zincirleme kefaletle verilmesinin son derece lüzumlu olduğunu bildirilmiştir.⁸³ Ahaliye yapılan yardımların önemli bir kısmı Ziraat Bankası Sandık ve şubelerinden, kefalet senetleri karşılığında olmuştur. Yapılan ayni yardımların çok büyük bölümünü buğday ve arpa oluşturmaktadır. Ahalinin ihtiyaç duydukları tohumluk zahire Ziraat Bankası ambarlarından rayiç fiyatla halka verilmiştir. Kıtlık esnasında, halkın durumunun perişan olduğunu ileri sürerek yardımların ta-

80 Toprak, *a.g.e.*, s. 334.

81 Vedat Eldem, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994, s.7.

82 BOA, Dâhiliye Nezareti İdare-i Umumiye Evrakı DH-İ. UM, 20/16

83 BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi DH-MKT, 2115/48

vizen olarak değil de, iane olarak dağıtılmasını talep etmiştir. Ziraat Bankası'nın yapısında iyileştirme yapılmıştır. 5 Nisan 1916 da çıkarılan bir kanunla bankanın teşkilat ve kredi işleri düzenlenmiştir. Müteselsil kefaletli ikrazat sistemine ilaveten, menkul kıymet ve ziraî mahsul mukabilinde rehinli ikrazat ihdas edilmiş ve bu suretle bankanın ziraî ikrazatı üç nevi teminat esasına göre yürütülmüştür.⁸⁴

Sonuç

Osmanlı Devleti, iç ve dış politikada önemli sorunlarla uğraşırken meydana gelen doğal afetler; deprem, yangın, salgın hastalıklar, çekirge istilaları, Ermeni meselesi, göç hadiseleri büyük facialara yol açmıştır. Felaketler Osmanlıyı sıkıntılara maruz bırakmıştır. Tabii afetlerin en tahripkârı depremlerdir. Kentin dokusu yanında toplum açısından da çok yönlü ekonomik, demografik, sosyal vb. sonuçları vardır. Yıkıcı etkisi nedeniyle yangınlara ve salgın hastalıklara da yol açmıştır. Malatya'da çıkan yangınlar geniş bir sahaya yayılarak büyük bir afete dönüşmüştür. Bu yangınların Malatya halkı üzerinde menfi etkileri olmuştur. Halk, önemli ölçüde ekonomik kayba uğramış; ticari hayat sekteye uğramıştır. Yangın, sonuçları itibarıyla şehrin imarı ve planlanmasının yeniden yapılmasını gerektirmiştir.

Salgınlar, tüm dünya insanına musallat olan ve en sık rastlanan afet olmuştur. Salgın hastalıklar kitlesel ölümlere sebebiyet vermesi bakımından insanlığın tarih boyunca maruz kaldığı en dehşet verici afetlerindendir. Her çağın korku salan farklı bir bulaşıcı hastalığı ortaya çıkmış, sadece Osmanlı toplumunu değil, tüm dünya toplumlarını etkilemiştir. Karşılaşılan salgın hastalıklardan en tehlikelisi ve en fazla ölümcül olanı kara ölüm olarak nitelendirilen veba ve kolera olmuştur. Kolera salgını ile mücadele amacıyla Malatya'da alınan önlemler kapsamında; doktorlar istihdam edilmiş, hastalığın görüldüğü yerler ve hastalar derhal karantinaya alınıp diğer insanlara teması önlenmeye çalışılmıştır. Sorumsuz davrananlar hakkında tahkikat başlatılmıştır. Malatya halkı ve idaresi şehrin çevre temizliği hizmetlerini ve faaliyetlerini arttırmaya, eksikliği görülen araç-gereçleri temin etmek için yardım faaliyetlerine katılmaya gayret etmiştir.

Malatya'yı olumsuz yönde etkileyen gelişmelerden biri de göç meselesidir. Malatya siyasî, ekonomik, kültürel, demografik ve sosyal boyutlarıyla toplum yapısını ve yaşantısını önemli ölçüde etkileyen muhacir meselesi ile karşılaşmıştır. Kitleler halinde göç hadiseleriyle çoğu zaman hazırlıksız olarak karşı karşıya kalan Osmanlı Devleti, göçmenlerin barınma, iâşe, sağlık ve iskânları hususunda çok zorlanmakla birlikte bu insani meseleyi devletin ve halkın yardımları ile çözmeye çalışmıştır. Malatya bu konuda gereken çabayı göstermiştir. Yerel yöneticiler ve özel memurlar tarafından yürütülen muhacirlere yönelik faaliyetlerin zamanla kurumlar bünyesinde yürütülmesi yoluna gidilmiştir. Gelenler arasında Müslüman-gayrimüslim ayrımının ya-

84 Eldem, a.g.e., s. 35.

Gazisi

plmaması önemli bir husustur. Bu anlamda Müslüman ve Gayrimüslim bütün unsurların her ihtiyacına elden geldiğince, imkânlar çerçevesinde cevap vermeye çalışılmıştır. Osmanlı Devleti'nin gelen göçmenlerle birlikte nüfusu artmıştır. Bu artış, boş ve kullanılmayan arazilerin şenlendirilmesi, askerî gücün pekiştirilmesi gibi katkılar sağlamıştır. Afetlerde yardımda bulunan hayır sahiplerinin insanî yönünün takdiri ve yardımların teşviki amacıyla madalyalar ihdas edilmiştir. Diğer taraftan da memleketteki olağanüstü koşullardan yararlanmak isteyen kişi ve gruplar, alınan her türlü tedbire rağmen piyasada vurgunculuk yaparak, haksız kazanç elde etme yoluna gitmiştir.

Afetlerin toplum, ekonomi, fiziki şartlar üzerinde neden olduğu olumsuz etkilerin hafifletilmesinde devlet imkânları seferber edilirken diğer taraftan da olağanüstü giderler için halkın gönüllü yardımına müracaat edilmiştir. Organize edilen yardım kampanyalarına memleketin her tarafından çok sayıda kişi ve kurum iştirak etmiştir. Komisyon vasıtasıyla yardımların bir merkezde toplanmasına ve öncelikli olarak muhtaçların gıda, barınma, temizlik vb. acil ihtiyaçlarının karşılanması, hasta ve yaralıların tedavi edilmesi için sarf edilmiştir. Yardımlar, yapılan tahkikatlar doğrultusunda birinci derecede muhtaç olanlardan başlanarak dağıtılmıştır.

Teknoloji ve verimlilikteki düşüklük; deprem, kıtlık, salgın hastalıklar, yangınlar ve çekirge istilalarıyla birleşince olay daha vahim bir hal almıştır. Bu durumda ürün arzı üzerinde hassasiyetle durulması önemli bir meseledir. Osmanlı coğrafyasında gıda ürünlerinin bölgelerarası bir akışı ve ürünün tüm coğrafyaya homojen olarak dağıtacak iktisadi ve teknik şartlar yeterli değildir. Bu nedenle herhangi bir bölgede baş gösteren kıtlık, salgın ya da yangın gibi afet durumlarında söz konusu bölgenin ivedilikle gıda arzı yönünden takviye edilmesi güçtür. İktisadi yapı ve coğrafi koşullar felaketlerin ortaya çıkışını kolaylaştırırken, çözümünü ise zorlaştırmıştır. Felaketlerin çözümü için günümüzde faaliyette bulunan afetle mücadele eden müesseselerin kurulması ile felaketlerin etkisi azaltılmıştır.

Kaynaklar

Arşiv belgeleri

- BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 165/12353.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 182/13593.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 190/14178.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 191/14257.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 196/14676.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 209/15641.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 216/16168.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 249/18640.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 261/19529.

19. Yüzyılın Son Çeyreğinde Malatya'da Yaşanan Afetler, Sosyal, Ekonomik Krizler ve Yardım Faaliyetleri

- BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 370/27694.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 401/30007.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 490/36743.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 1026/769.
BOA, Bâbiâh Evrak Odası (BEO), 1292/96829.
BOA, Cevdet-i Sihhiye (C. SH), 28/1395.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Asayiş Kalemi (DH-EUM. AYS), 17/8.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Hukuk Evrakı (DH-KMS), 44-1/21
BOA, Dâhiliye Nezâreti Hukuk Evrakı (DH-KMS), 46-2/14.
BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare (DH-İD), 40/1.
BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrakı Ek kısmı (DH. İ. UM. EK), 42/74.
BOA, Dâhiliye Nezâreti İdare-i Umumiye Evrakı (DH-İ. UM), 20/16.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 70/17.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 117/36.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 243/43.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 289/43.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 289/67.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 292/57.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 295/54.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 309/7.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 309/28.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 966/45.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 1206/82.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 1031/14.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 1347/103.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 1603/82.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 1713/82.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 1746/77.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 1783/111.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 2115/48.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 2631/37.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 2686/59.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 2743/93.
BOA, Dâhiliye Nezâreti Mektubu Kalemi (DH-MKT), 2852/4.

giz

Akademik
Bakış

121

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

BOA, Dâhiliye Nezâreti Muhaberat-ı umumiye (DH-MUI), 130/7.

BOA, İrâde-i Dâhiliye (İ. DH), 1314/8.

BOA, İrâde-i Hususi (İ. HUS), 55/1.

BOA, Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF-MKT), 224/10.

BOA, Maarif Nezâreti Mektubî Kalemi (MF-MKT), 1077/59.

BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), 553/23.

BOA, Sadâret Mektubî Kalemi Nezâret ve Devâir Evrakı (A. MKT. NZD), 371/36 .

BOA, Sadâret Mektubî Mühimme Kalemi Evrakı (A. MKT. MHM), 523/17.

BOA, Şura-yı Devlet (**ŞD**), **2779/27**.

BOA, Yıldız Arşivi Hususi (Y. A. HUS), 339/30.

Kitaplar ve Makaleler

BALCI, Sezai, *Osmanlı Devleti'nde Engelliler ve Engelli Eğitimi Sağır Dilsiz ve Körler Mektebi*, Libra, İstanbul 2018.

BEYDİLLİ, Kemal, "Tehcîr", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 40. Cilt , İstanbul 2011, s.319-323.

ÇAVUŞ, Remzi, "Osmanlı Devleti'nde Çekirgelere Karşı Mücadele" (1908-1918) "*Osmanlı Bili-mi Araştırmaları*", XVIII/2, İstanbul 2017, s. 59-76.

ÇİÇEK, Nazan, "Talihsiz Çerkeslere İngiliz Peksimeti: İngiliz Arşiv Belgelerinde Büyük Çerkez Göçü (Şubat 1864-Mayıs 1865)" *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 64/1, Ankara 2009, s. 57-88.

ELDEM, Vedat, *Harp ve Mütareke Yıllarında Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1994.

ERDEM, Ufuk, *Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Muhacir Komisyonları ve Faaliyetleri (1860-1923)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2018.

GÖĞEBAKAN, Göknur, "Malatya", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 27. Cilt ,Ankara 2003, s.468-473.

GÜNDÜZ, Mustafa, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Engelli Eğitimi Üzerine Gelişmeler", *Eğitim-Öğretim ve Bilim Araştırma Dergisi*, 31 , Ankara 2014, s. 5-14.

İNALCIK Halil - Donald Quataert, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, (çev. Halil Berktaş), Eren yayıncılık, İstanbul 2004.

KORKMAZ, Erdal, "Birinci Dünya Savaşı Yıllarında Osmanlı Devleti'nde Karaborsa", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, 66, Ankara 2020, s.241-279.

MARTTİN, Volkan, *Aşâir ve Muhâcirin Müdüriyet-İ Umûmiyesi*, Atatürk Araştırma Merkez yayını, Ankara 2019.

POLAT, Habibe, *Osmanlı Devleti'nin Halep ve Civarına Çerkesleri İskânı (1856-1914)* , (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Malatya: İnönü Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019.

SATILMIŞ, Selahattin, "1893 Malatya Depremi ve Afet Yönetimi", *OTAM*, 39 , Ankara 2016, s. 137-177.

SAYDAM, Abdullah, "Muhacir", *TDV İslâm Ansiklopedisi*, 3. Basım EK-2. Cilt , Ankara 2019, s. 286-288.

SÜSLÜ, Azmi, “Tehcir Olayındaki Gerçekler” *Ondokuz Mayıs Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 1/ 6, Samsun 1991, s. 271-280.

Osmanlı Belgelerine Göre Ermeni-Fransız İlişkileri, C. II, (1918-1919), Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.

TEKDAL, Danyal, “ Osmanlı Modernleşme Döneminde Bir Taşra Okulu: Malatya Erkek Rüşdiyesi (1870-1899) ”, *e-Şarkiyat İlmi Araştırmalar Dergisi*, 12 /28 , Diyarbakır 2020, s. 369-409.

Tetik, Ahmet vd.:, *Ermeni Komitelerinin Amaçları ve Eylemleri (Meşrutiyetin İlanından Önce ve Sonra)*, Genelkurmay Askerî Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2008.

TÖRELİ, Türkmən, “ Osmanlı Devletinde 1910 Tarihinde Meydana Gelen Kolera Salgını Hakkında Önemli Bir Kaynak”, *Tarih Okulu Dergisi*, XLVI, İzmir 2020, s.1371-1387.

TOPRAK, Zafer, Türkiye’de “Milli İktisat” (1908-1918), Yurt Yayınları, Ankara 1982.

Extended Abstract

Natural disasters in the Ottoman Empire; earthquakes, fires, epidemics, locust invasions, the Armenian issue, and migration events caused great disasters. Earthquakes are the most destructive of natural disasters. It has also caused fires and epidemics due to its destructive effect. It has negative economic, demographic and social consequences. The fires in Malatya had negative effects on the people of Malatya. The people suffered a significant economic loss and their commercial life was interrupted. The fire required the reconstruction and planning of the city as a result.

Epidemics have been the most common disaster that has plagued people all over the world. Epidemics are one of the most terrifying disasters that humanity has been exposed to throughout history in terms of causing mass deaths. A different contagious disease of every age has emerged, affecting not only the Ottoman society but also all the world societies. The most dangerous and the most deadly of the epidemic diseases encountered were plague and cholera, which are described as the black death. Within the scope of the measures taken in Malatya in order to combat the cholera epidemic; doctors were employed, the places where the disease was seen and the patients were immediately quarantined, and contact with other people was tried to be prevented. An investigation has been initiated against those who acted irresponsibly. The people of Malatya and the administration made an effort to increase the environmental cleaning services and activities of the city, and to participate in aid activities in order to provide the tools and equipment that were found to be lacking.

One of the developments affecting Malatya negatively is the issue of migration. Malatya has faced the issue of immigrants, which significantly affects the social structure and life with its political, economic, cultural, demographic and social dimensions. The Ottoman Empire, which was often unprepared for mass migration, tried to solve this humanitarian issue with the help of the state and the people, although it had great difficulties in terms of housing, subsistence, health and resettlement of the immigrants. Malatya has shown the necessary effort in this regard. Over time, the activities for the refugees, which were carried out by local administrators and private officials, were carried out within the institutions. It is important not to discriminate between Muslims and non-Muslims. In this sense, every need of all Muslim and non-Muslim elements has been tried to be answered as much as possible, within the framework of possibilities. The population of the Ottoman Empire increased with the immigrants. This increase has contributed to the enrichment of vacant and unused lands, and the reinforcement of military power.

Medals were created in order to appreciate the humanitarian side of benefactors who helped in disasters and to encourage aid. On the other hand, individuals and groups who want to take ad-

vantage of the extraordinary conditions in the country have sought to gain unfair advantage by profiteering in the market despite all the precautions taken.

Avarız tax, which was a part of the Ottoman tax system before the Tanzimat, is a tax applied by the state in an extraordinary situation when the treasury is insufficient. The issue was tried to be resolved by applying avarız taxes under extraordinary conditions. After the Tanzimat, avarız taxes were abolished. While state resources were mobilized to alleviate the negative effects of disasters on society, economy and physical conditions, on the other hand, voluntary aid of the people was applied for extraordinary expenses. In a way, the organized aid campaigns were tried to be substituted for the avarız tax. Many individuals and institutions from all over the country participated in the aid. By means of the commission, aids are gathered in one center and primarily the needy people are provided with food, shelter, cleaning, etc. It was spent to meet their urgent needs and to treat the sick and injured. Aids were distributed starting from those in primary need in line with the investigations.

Low technology and efficiency; When combined with earthquake, famine, epidemics, fires and locust invasions, the event became more serious. In this case, it is an important issue to focus on the product supply sensitively. In the Ottoman geography, an interregional flow of food products and the economic and technical conditions to distribute the product homogeneously throughout the geography are not sufficient. For this reason, in case of disasters such as famine, epidemic or fire in any region, it is difficult to immediately reinforce the said region in terms of food supply.

While the economic structure and geographical conditions facilitated the emergence of disasters, they made the solution more difficult. The impact of disasters has been reduced by the establishment of disaster-fighting institutions operating today for the solution of disasters.

gors

Akademik
Bakış

124

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın Gözünden Antalya (1898-1902)

Antalya Through the Eyes of Konya Governor

Mehmed Ferid Pasha (1898-1902)

Hatice DURGUN*

Öz

Günümüzde dünyanın gözde turizm kentlerinden biri olan Antalya 19. yüzyıl sonlarında idari açıdan Konya Vilayetine bağlı bir sancaktı. Ayrıca hinterlandının aksine verimli ve işlenebilir toprakları sayesinde ciddi bir zirai kaynağa sahipti. Tanzimat reformlarıyla modernleşme çabalarının şartların elverdiği ölçüde uygulamaya konulmaya çalışıldığı 19. yüzyıl boyunca, bünyesinde barındırdığı doğal limanı dolayısıyla ticari potansiyele sahip olan Antalya'dan, beklenen ölçüde bir verim sağlanabilmiş değildi. Bunda coğrafi dezavantajlarının yanında, sorun ve ihtiyaçlarının çözümü noktasında girişimci ve öngörülü idareci eksikliğinin de önemli bir payı vardı. Sultan II. Abdülhamid döneminin çalışkan ve başarılı isimlerinden biri olan Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın Konya Valiliğine atanması bu anlamda Antalya için büyük bir şans olacaktı. 1898-1902 yılları arasında Konya Valiliği yapmış olan ve valiliği döneminde Konya Vilayetini yeni bir görünüme kazandıran Mehmed Ferid Paşa, teftişleri sırasında özel bir ilgi gösterdiği Antalya'yı dört kez ziyaret etmiş ve Antalya'nın sorunlarının çözümü ile kalkındırılması yönünde kapsamlı araştırmalar yapılmasını sağlamıştı. Vali'nin teftişleri sonucunda hazırladığı ve Antalya'yı da kapsayan raporlar dizisi, çalışmanın esas hedefi olan Antalya'nın 20. yüzyıla girerken neden hâlâ mevcut potansiyelini ortaya çıkaramadığına ilişkin soruyu cevaplar niteliktedir. Zira dikkati ve titizliği ile nam salan Mehmed Ferid Paşa'nın Antalya'ya ilişkin ortaya koyduğu sorunlar ve bu sorunların çözümüne yaptığı katkı çalışmanın genel çerçevesinin çizilmesinde önemli ölçüde etkili oldu. Mehmed Ferid Paşa'nın üzerinde önemle durduğu Antalya'nın bayındırlık, iskân, ziraat, eğitim sorunlarının ne ölçüde giderilebildiğinin tespiti de yine Osmanlı Arşivinden elde edilen belgeler doğrultusunda ortaya çıkarılmaya çalışıldı.

Anahtar Kelimeler: Antalya, Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa, Teftiş, Rapor, Islahat

Abstract

At the end of the 19th century, Antalya was a sanjak of Konya Province and contrary to its hinterlands, it had significant agricultural resources due to its fertile lands. During the 19th century, the city's expected commercial productivity was not achieved despite its great commercial potential due to its natural port. The failure to fulfil its great potential also stemmed from its disadvantageous geographical location and the lack of reformist and far-sighted administrators to solve the problems encountered and meet the needs of the locals. As one of the

Makale Geliş Tarihi: 29.03.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: DURGUN, Hatice, "Konya Valisi Mehmed Ferid Paşa'nın Gözünden Antalya (1898-1902)", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 125-146

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Antalya/Türkiye, haticecetin@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-0813-5236.

Akademik
Bakış

125

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

hardworking and successful administrators of the reign of Sultan Abdulhamit II, Mehmed Ferid Pasha of Avonya was appointed as the governor of Antalya, and this provided an excellent opportunity for the city to prosper. Mehmed Ferid Pasha served as the governor of Konya between 1898 and 1902, and during his four-year term in office, he managed to change the portrait of the city positively. Mehmed Ferid Pasha was particularly interested in Antalya and visited the city four times to inspect its problems and needs. These inspections were also followed by comprehensive research and examination of solutions for the problems and meeting the demands of the locals. As the main aim of the study, all those visits, inspections and research culminated in a series of detailed reports that revealed the reason why Antalya failed to fulfil its real potential at the beginning of the 20th century. As a meticulous administrator, the problems that Mehmed Ferid Pasha put forward regarding Antalya and his contribution to finding solutions for these problems were significantly influential in drawing the general framework of this study. The determination of the extent to which prosperity, settlement, agriculture and education problems of Antalya could be solved was revealed in the direction of the documents obtained from the Ottoman Archives.

Key Words: Antalya, Mehmed Ferid Pasha from Avlona, Inspection, Report, Reform

Giriş

Osmanlı İmparatorluğu 19. yüzyılda taşra idaresindeki mevcut sorunları giderebilmek için köklü bir yapılanmaya gitmişti. Eyalet sisteminde büyük bir dönüşümün ilk adımlarının atıldığı 1864 Tuna Vilayeti Nizamnamesi ve 1867 Vilayet-i Umumiyye Nizamnamesi'nin ardından, taşra idaresinde daha merkezî bir idare anlayışıyla önemli düzenlemelerin yapıldığı 1871 tarihli İdare-i Umumiyye-i Vilayet Nizamnamesi hazırlanmıştı. 1871 tarihli nizamnamenin 4. maddesinde vilayetlerin başında bulunan valilerin icrasından sorumlu oldukları alanlar mülkiye, maliye, eğitim, bayındırlık, zaptiye ile cezaî ve hukukî işlerin icrası olarak belirlenmişti. Nizamnamenin 7. maddesinde ise valinin, vilayet dahilinde yılda bir ya da iki kez üç ayı aşmayacak şekilde devir ve teftiş gezilerinde bulunması beklenmişti.¹ Bundaki amaç valilerin taşra görevlilerini denetlemesi ve gerektiğinde yargılanmalarını sağlaması, yerel ihtiyaçların tespit edilerek çözümlenmesiydi. Valiler teftişleri sırasında mahalli memurlarla görüşür, kamu alanlarını ziyaret eder, yerli halkla toplantılara katılır, yoluna çıkan köylülerin dilekçelerini kabul ederdi.² *Devre çıkma* olarak nitelendirilen bu teftiş gezilerinin ardından vilayete dönen vali, adına *layiha* denen raporlar kaleme alırdı. Söz konusu raporların birer nüshası da saraya sunulurdu. Bu uygulamada II. Abdülhamid'in valilerle doğrudan iletişim kurarak Dâhiliye Nezareti'nin valiler üzerindeki otoritesini azaltma isteği etkiliydi.³

Vilayet teftişlerini gereği gibi icra eden ve izlenimlerini bir rapor halinde hükümete sunan II. Abdülhamid valilerinin başarılı isimlerinden biri

1 *Düstûr*, Birinci Tertip, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289, s. 626-627.

2 Abdülhamit Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yay., İstanbul 2016, s. 151, 157.

3 Kırmızı, *Abdülhamid'in Valileri*, s. 160, 39.

de Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'ydı.⁴ M.Ferid Paşa⁵ ilk valilik deneyimi olan Konya'ya, 14 Şubat 1898 tarihinde atandı.⁶ Onun valiliği sırasında Konya Vilayeti, merkez sancak Konya olmak üzere Niğde, Burdur, Hamidabad (Isparta) ve Teke (Antalya) sancaklarından müteşekkildi.⁷ 1898-1902 yılları arasında Konya Valiliği görevini yürüten M.Ferid Paşa, bu süre zarfında vilayetinin tüm sancaklarını bazen köylerine kadar dolaşmış ve tespit edilen ihtiyaçların yanı sıra görülen sorunlara çözüm önerilerini, hazırladığı kapsamlı raporlarıyla merkezi yönetime iletmisti. Kısa zamanda göstermiş olduğu gayret ve üstün başarılarına binaen 7 Ağustos 1899 tarihinde vezaret rütbesine erişti.⁸

M.Ferid Paşa'nın valiliği boyunca gerçekleştirdiği sekiz teftişin dördünde (1898, 1899, 1900 ile 1902) Antalya'yı da ziyaret ederek incelemelerde bulundu. Onun teftişleri esnasındaki izlenimleri, bizlere Antalya'nın 20. yüzyıla girerken nasıl bir manzara çizdiği ve mevcut sorunları hakkında aydınlatıcı veriler sunmaktadır. Bu çalışmanın ana eksenini de Antalya'yı vilayetin denizle irtibatını sağlayan önemli limanlardan biri olarak gördüğünü her fırsatta vurgulayan Vali'nin, Antalya merkez kazasına ilişkin görüşleri ve eylemleri oluşturmaktadır. Valinin öngördüğü ve yapılmasını istediği düzenlemelerin ne ölçüde hayata geçirildiği de tespit edilmeye çalışılmıştır. Literatürde M. Ferid Paşa'nın biyografisi, Konya valiliği ve bazı yerel faaliyetlerine dair farklı çalışmalar bulunmakla birlikte,⁹ Antalya'ya göstermiş olduğu yakın ilgi ve bu kentnin kalkınmasına yönelik çabalarına, bunların hayata geçirilmesi için harcanan mesai ve sonuçlarına yönelik kapsamlı bir yayın bulunmamaktadır. Çalışmanın amaçlarından biri de bu boşluğu doldurarak M. Ferid Paşa'nın işaret ettiği Antalya özelindeki kalkınma girişimlerinin ne ölçüde başarıya ulaşabildiği olmuştur.

M.Ferid Paşa'nın valiliği esnasında Teke sancağı Antalya, Alanya, Elmalı, Kaş ve Akseki isimlerinde 5 kazası ile 11 nahiye ve 524 köyden oluşuyordu. Toplam nüfusu 196.709 olan Teke sancağının¹⁰ merkez kazası Antalya'nın nüfusu ise 25.000 kişiden ibaretti. 19. yüzyılın sonunda Girit'ten

4 Mehmed Ferid Paşa, Konya Valisi olarak atandıktan yaklaşık bir yıl sonra vezaret rütbesine erişerek "paşa" unvanı almıştır. Metin bütünlüğü açısından bu çalışmada kendisinden bahsedilirken paşa unvanı kullanılmıştır.

5 M. Ferid Paşa'nın hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Esmeray Yaman, *Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın Konya Valiliği (1898-1902)*, Selçuk Ü., SBE., Konya 2021, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s.16-22.

6 Abdulhamit Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet*, Klasik Yay., İstanbul 2014, s. 95.

7 *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1317, Def'a 28, s. 106.

8 Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s. 104.

9 Abdülhamit Kırmızı Mehmed Ferid Paşa'nın hayatına yönelik titizlikle hazırladığı biyografi çalışmasının bir kısmını Paşa'nın teftiş raporlarının genel bir değerlendirmesine ayırmıştır, bkz. Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*. Bahse konu bu raporlar Esmeray Yaman tarafından da yüksek lisans tezinde kullanılmıştır bkz. Yaman, a.g.t. "Karaman" özelinde yapılan bir çalışma yine M. Ferid Paşa'nın teftiş raporlarına dayandırılmıştır, bkz. Hüseyin Muşmal-Esmeray Yaman, "Konya Valisi Mehmet Ferit Paşa'nın 1899 Yılındaki Vilayet Gezisi Raporuna Göre Karaman İzlenimleri", *Tarihin Peşinde*, Sayı: 22, 2019.

10 *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1317, Def'a 28, s. 225.

giz

Akademik
Bakış

127

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

gelen muhacirlerle Antalya'nın nüfusu biraz daha artmıştı.¹¹ Böyle bir nüfusu bünyesinde barındıran Antalya'nın çözüm bekleyen temel sorunları olarak muhacir iskânı, bayındırlık kapsamında limanın temizliği, genişletilmesi ve yol yapımı, adli işler kapsamında memur istihdamı ve hapishane koşullarının iyileştirilmesi, maarif işleri kapsamında okul inşası ve eğitimin islahı gibi hususları ihtiva etmekteydi.

Muhacirlerin İskânı

Vali M.Ferid Paşa'nın Antalya'da üzerinde durduğu öncelikli mevzu, dönemin en önemli sorunlarından olan muhacirlerin iskân meselesiydi. Kuruluşundan itibaren sürekli göç aldığı bilinen Antalya'ya, 19. yüzyıl boyunca ve 20. yüzyılın başlarında muhacir iskânı devam etmişti.¹² Valiliğinin ilk yılında İstanbul'dan Konya'ya sevk edilen ve akrabalarının yanlarına iskân edilmek isteyen Kafkas muhacirinin Antalya'ya yerleşmeleri sağlanmıştı.¹³ Ancak Vali'yi asıl uğraştıran göç hareketi, 1897 Osmanlı-Yunan Savaşı'yla birlikte, Antalya iskelesine çıkarılan Girit muhacirlerinin yaratmış olduğu göç dalgasıydı.¹⁴ Bu süreçte İzmir'de bulunan 20.000 kadar Girit muhacirinden yaklaşık 3.000 kadarının padişahın iradesiyle Konya vilayetine sevkine karar verilmişti.¹⁵ Girit göçmenlerinin havasının memleketlerine muadil olduğu, bu nedenle alışmalarının kolay olacağı düşünülen Teke sancağına iskânlarıyla Vali, yakından ilgilendi. Zira haddinden fazla gönderilen muhacirler, akrabalarının yanına yerleşmek bahanesiyle sadece Antalya ve Alanya'ya gitmek istiyor, diğer alanlara sevklerine karşı çıkıp yerel yöneticilere zorluk çıkarıyorlardı. Vali beklenenden fazla sayıda göçmen sevkine ilişkin Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'nun kararına, Antalya ve Alanya'daki hanelerin yerli ahaliye ancak yettiğini ve yaşanacak olası asayiş sorunlarını çözecek yeterli zaptiyenin bulunmadığını belirterek muhalefet etmiş, ortaya çıkacak sorunlardan vilayetin sorumlu tutulamayacağını belirtmişti.¹⁶ Vali'nin bu ikazlarına rağmen bölgedeki muhacir sayısı kısa sürede 4100'e ulaşmıştı. Bundan sonra Vali'ye düşen, kararlaştırılan sayının üzerindeki bu muhacirlerin iskân ve iâşesi meselesi olacaktı.

Antalya'ya gönderilen Girit muhacirleri için merkez vilayet ile diğer sancak ve kazalardan imkânlar ölçüsünde yardım toplanmaya çalışıldı. Bu çerçevede merkez vilayetten 1.000, Karaağaç kazasından 530 kuruş topla-

- 11 BOA, DH. TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/3. 1906 yılında 232.740 kişiden ibaret olan sancak nüfusunun 197.089'u Antalya merkez kazasına aitti, bkz. Güven Dinç, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya Nüfusu", *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu, Bildiriler*, C. I, Akdeniz Ü. Basımevi, Antalya 2007, s. 353.
- 12 Ali Rıza Gönüllü, "Antalya'da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)", Selçuk Ü. Türkiyat Araştırmaları Dergisi, Sayı: 26, Konya 2009, s.299; Güven Dinç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", *Geçmişten Günümüze Göç*, Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2017, s.780.
- 13 BOA, DH. TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/2.
- 14 Dinç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", s. 781.
- 15 Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s. 193.
- 16 BOA, Y.MTV, D:193, G:64; Yaman, a.g.t., s.145-146.

nırken Isparta ve Burdur sancaklarının ianesinin kendi ihtiyaçları nedeniyle arzu edilen altında kaldığı görülmüştü.¹⁷ Muhacirlerin bir an önce yerleştirilmeleri hususunda hassasiyet gösteren Vali, 1899'daki teftişinde yapılması planlanan hanelere henüz başlanmadığını, inşası tamamlanmış olan az sayıdaki hanenin de Muhacirin-i İslamiye Komisyonu'ndan gönderilen örnek resme uygun inşa edilmediğini öğrenmişti. Ayrıca inşaatlara ilişkin bazı yolsuzluklar da tespit edilmiş, bu sebeple müteahhit Saatçizâde Hafız Efendi'nin sözleşmesi feshedilip kendisi mahkemeye verilirken plana uymayan hanelerin yeniden yapımındansa bazı ilavelerle ıslahı kararlaştırılmıştı.¹⁸

1900'deki teftişinde Giritli muhacirler için yeni meskenlerin inşa edildiği Şarampol mevkiine gelen Vali, inşa çalışmalarını gözden geçirdi. Antalya'daki yaklaşık 4000 muhacirinden 850'si için 204 hane sahiplerine teslim edilmişti. 130 hanenin inşası da devam etmekteydi.¹⁹ Muhacirlerin hane sorununun yanında, mali açıdan Antalya'ya yük olan iâşe ve geçim sıkıntıları da mevcuttu. Livanın emval-i umumiye bakayasından vilayet için ayrılan %25'lik kısım,²⁰ değil iskân masraflarını karşılamaya, memur maaşlarının bir kısmını ödemeye bile yetmiyordu. Muhacirinin iskân ve iâşesi için liva ve vilayetçe bir çare bulunamadığından yakınan Vali, Aşar varidatından para sarfının yasak olmasına rağmen, bu varidattan 6-7 bin liranın temini hususunda merkezi hükümetten izin istemişti.

Vali, Antalya merkezdeki teftişinden sonra Teke sancağının diğer kazalarındaki Girit muhacirlerinin yerleştirilmesi hususunu da takip etmişti. Alaiye (Alanya), Niğit (Denizyaka) ve Karaburun'da 237 hanede 972 muhacir yerleştirilmişti. Kaş kazasında kendi seçtikleri boş araziye yerleşmek üzere vapurla yola çıkan 92 hanede 361 nüfus, kazaya nakledilmişti. Antalya'nın Boğazak ve Eski Antalya (Side) mevkilerinde inşa edilmekte olan 263 hane-den 100'ünün inşası tamamlanarak 421 nüfus yerleştirilmişti. Ancak Ağva civarında 300 meskene yerleştirilmeleri planlanan 1.200 kişinin iskânları, arazi tasarruf hakkı konusunda yaşanan ihtilaf nedeniyle gerçekleştirilememiş ve meselenin çözümü için Antalya mutasarrıfı ile iskân memuruna talimat verilmişti.²¹ Antalya'yı ilerleyen yıllarda sosyal, ekonomik ve siyasi açıdan etkileyecek olan Giritlilerin iskân edildiği, Şarampol Mevkii'nde Hamidiye Mahallesi, Eski Antalya'da (Side) Selimiye, Çakallık'da Kadriye, Boğazak'da Ahmediye, Karaburun'da Burhaniye ve Niğit'de Mecidiye köyleri bu süreçte kurulmuştu.²²

Vali, muhacirlerin çalışma hayatına atılmaları ve adaptasyonları için

17 BOA, DH. TMIK.S, D:27, G:25, lef 2/2.

18 BOA, BEO, D:1359, G:101898, lef 2/5.

19 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/4.

20 Hükümet bakayanın, yani geçmiş senelerden kalan vergi borçlarının tahsil edildikten sonra %75'inin hazineye gönderilmesi kararını almıştı, bkz. Kırmızı, *Avlonyalı Ferid Paşa*, s. 134.

21 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/4.

22 Dinç, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", s. 782.

Gaz

Akademik
Bakış

129

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

de çaba sarfetmiş, bayındırlık işlerinde istihdamlarını önermişti. Bu kapsamda Antalya'nın Kepez yolu yapımında Girit muhacirlerinin yevmiye karşılığı çalıştırılmaları kararlaştırıldı. Ayrıca Ferid Paşa, 'rahata alışmış' oldukları için çalışmak istemediklerini belirttiği Giritli muhacirlerin ileri gelenlerine, devletin yardımına bel bağlamamaları yönünde nasihatte bulundu. Nüfus artışıyla atılan adımlardan biri de sağlık meselesine ilişkindi. İlk olarak yeni bir tabibin istihdamına karar verilirken artan nüfus gözetilerek uzun vadeli bir çözüm de 25-30 yataklı Antalya Gureba Hastanesi'nin kurulmasıydı. Temeli Mayıs 1900'de atılan hastane 2 Kasım 1901'de kullanıma açıldı.²³

Antalya'nın Kara ve Deniz Yolu Sorunlarının Çözümüne Yönelik Faaliyetler

Konya vilayetinin 240 km. güneyinde Akdeniz sahilinde bir liman şehri olan Antalya, batı-doğu-kuzey istikametlerinde Beydağı, Aksu Çayı ile Çubuk Boğazı arasında yer almaktadır.²⁴ Başta İskenderiye ve adalar olmak üzere deniz aşırı memleketlerle ticari ilişkilere sahip olan şehir, karayolu vasıtasıyla da hinterlandında bulunan Isparta, Burdur, Denizli, Konya gibi iç bölgelerde üretilen ve ilk sırada hububatın yer aldığı yükte ağır, pahada hafif denilebilecek emtianın nakil ve satışının yapıldığı bir ticaret noktasıydı. Ancak dağlık yapısı nedeniyle muntazam yolların bulunmaması, deve kervanlarıyla sahile indirilen bu ürünlerin maliyetini arttırdığı gibi nakil esnasında güçlük yaşanmasına ve zaman kaybına sebebiyet vermekteydi. Bu nedenle 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren artan ticaret hacmi ile yolların ve iskelenin daha işlevsel bir hale getirilebilmesi için talepler de artış gösterdi.²⁵

Vali M.Ferid Paşa, Antalya'da kara yollarının ve limanın işlevselliğinin arttırılamamış olmasının yansısı İzmir limanını İç Anadolu ile bağlayan demiryolu güzergâhının faaliyete geçmesinin de Antalya ticari hayatının gelişmesine ket vurduğunu görmüştü. Dinar ve Konya demiryolu hatlarının yapılmasından sonra Isparta ve Burdur sancaklarıyla Konya'nın birçok kazası artık ithalat ve ihracat için İzmir limanı ile bağlanan bu iki demiryolu hattını kullanmayı tercih eder olmuşlardı. Bu sebeple Antalya iskelesinin hareketli ticaret hayatı gerilemeye yüz tutmuş, hatta mevcut un fabrikalarıyla birçok işe yarar tesis güçlükle ayakta kalabilmişti.²⁶

İktisadi boyutunun yanı sıra devletin merkezileştirme politikaları kapsamında liva merkezleri ve bağlı diğer idari birimlerle gerçekleştirilecek haberleşme için de önem arz eden ulaşım, M.Ferid Paşa'nın çözmeye çalıştığı meselelerden biriydi. Özellikle Konya'nın bazı kazaları ile Antalya'nın birçok kazası limana ve demiryoluna ulaşan yollardan mahrumdu. Bu maksatla Vali, Antalya'yı iç bölgelere bağlayan üç önemli karayolunun faaliyete ge-

23 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/4.

24 *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1317, Def'a 28, s. 191.

25 Ahmet Uzun, "Osmanlı Döneminde Antalya ve Çevresinde Ticari Hayat", *Antalya Kitabı* 1, Palet Yay., Konya 2018, s. 495-496.

26 BOA, DH. TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/3.

çirilmesi için büyük çaba gösterdi. Bunlar Antalya-Konya, Antalya-Burdur ve Antalya-İstanos (Korkuteli) yollarıydı. Vali özellikle günümüzde dahi tamamlanmamış durumdaki Kesikbeli yolunun bir an önce bitirilerek kullanıma açılması için gayret etti. Serik-Taşağıl-İbradı-Beyşehir-Konya güzergâhını bağlayan Kesikbeli yolu 20. yüzyıl başlarına kadar İç Anadolu Bölgesi'nde üretilen ürünlerin kervanlarla başta Antalya, Alanya ve Side limanlarına taşınmasında ve bu limanlara gelen sanayi ürünlerinin iç bölgelere ulaştırılmasında önemli rol oynamıştı. Ticari önemi yanında bu yol hem posta ulaşımı hem de Yörüklerin kullandıkları önemli bir göç yoluydu.²⁷ Vilayet merkezini limana en kısa mesafeden en az masrafla bağlama teşebbüslerinden biri olarak Kesikbeli yolunun düzgün bir şekilde kullanıma açılması hedeflendi. Vali, Konya'yı sahile, Antalya'yı da Konya demiryolu hattına bağlayacak olan 240 km'lik bu yolun yapımına yaklaşık 1880'lerin sonunda başladığını söyler. Kesikbeli karayolunun 1310 (M.1894/1895) yılından beri 71 km'lik kısmı taş ve toprak tesviyesiyle tamamlanmış ise de yol inşaatı taksimatını gösteren amele-i mükellefe defterlerinin yanlış düzenlenmiş olması nedeniyle yol çalışmalarına katılacak kişi miktarı tam olarak bilinmemekteydi. Öte yandan Akseki ve İbradı amele-i mükellefesi, yol inşasından kaçmaktaydı. Vilayet bütçesinin geriye kalan yaklaşık 160 km'lik yolun tamamlanması için kâfi olmadığını dile getiren Vali, vilayetten İstanbul'a gönderilen 10 bin liraya yakın paranın iadesi ve civar vilayetlerden bir o kadarının borç alınmasıyla tamamlanmasını önerdi. Ancak Vali'nin bu teklifi maddi imkânsızlıklar nedeniyle kabul görmemiş ve Vali'ye vilayetinin nakden mükellef olan amele bakayasından 2.050.000 kuruş alacağına tahsili ve bedenen çalışacak amelenin yol yapımına sevki tavsiye edilmişti. Bunun üzerine tarik defterlerindeki hata ve eksikliklerin giderilmesi, yol inşasında çalıştırılacaklar konusunda yaşanan sıkıntı ve yolsuzlukların önlenmesi, işten kaçanların cezalandırılması kararlaştırıldı.²⁸

Kesikbeli yolunun mevkii çok sarp ve taşlık olduğundan henüz büyük kısmının tamamlanamamış olduğunu belirten Vali, bu yolun ihale ile bir müteahhit tarafından yapılmasının daha uygun olacağını düşünmüştü. Devletin içerisinde bulunduğu ekonomik sıkıntılar da zaten bu usulü gerektiriyordu.²⁹ Bu doğrultuda Kesikbeli yolu, ihaleyle Riketi (Righetti) adında bir müteahhide verildi.³⁰ M.Selekler'e göre İtalyan asıllı Riketi'ye verilen güzergâh Taşağıl'dan Kesikbel'e kadar, Kargıhanı-Beldibi kısmını kapsıyordu.³¹ Ancak işler istenildiği gibi gitmemiş ve bu yolunun yapımı, müteahhidi öldüğü için bir

27 Muhammet Güçlü, "Antalya (Pamhylia) Bölgesinde Yollar: Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu", *Adalya*, V, 2001-2002, s. 238-239.

28 BOA, DH. TMIK.S, D:27, G:25, lef 2; BOA, DH. TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/6.

29 1891 yılında yapılan bir düzenleme ile karayolu ve köprülerin ihale yoluyla yapımı teşvik edilmekteydi, bkz. Emrah Çetin, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, TTK, Ankara 2017, s. 121.

30 BOA, Y.PRK.UM, D:56, G:21, lef 2.

31 Macit Seleklar, *Yarım Asrın Arkasından Antalya'da Kemer-Melli-İbradı-Serik*, (yay.haz. Ali Yıldız-Resul Kaya), 2. Baskı, Kutlu Avcı Ofset, Antalya 2011, s. 65.

Görüş

Akademik
Bakış

131

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

süre durmak zorunda kalmıştı. Yapımının sürdürülebilmesi için Tarık Komisyonu'nun onayıyla 1891'de yeni bir sözleşme düzenlenerek³² Kesikbeli yol çalışması babasının taahhütlerini kabul eden Riketi'nin oğlu Edvar'a ihale edildi. 1900 yılına gelindiğinde Kesikbeli'nde 3 km'lik şose yol yapıldığını haber veren Vali, ihale ile 18 köprüünün yapımının da kararlaştırıldığını bildirir.³³ İlerleyen süreçte bu yol, savaş ortamı ve maddi yetersizlik nedeniyle yine tamamlanamayacaktı.³⁴

Vali, yol yapımını hızlandırmaya çalıştığı gibi bu esnada usule ilişkin denetlemeler de yapmıştı. Antalya'dan Beyşehir'e giden güzergâhta inşasına başlanılan Karahayıt köprüsünün müteahhidinin 1891 yılı yol ve köprü yapımı ihale şartlarına muhalefeten bir Fransız olduğunu öğrenerek sözleşmesinin derhal feshedilmesini sağlamıştı. Yine aynı yol üzerinde yapımı devam eden bazı duvar ve köprülerin dayanıksız oldukları tespit edilerek buna dair hazırlanan raporlar Teke Sancağı Nafia Komisyonu'na verildi. Vali, 1899'daki teftişinde söz konusu güzergâhtaki Meydan Kavağı-Karahayıt köprülerinin tamamlanmasına rağmen müteahhidin işi geciktirmesi nedeniyle sözleşmesinin feshedilmesini ve kalan çalışmaların yeni bir ihale yapılarak süratle bitirilmesi istedi.³⁵

Antalya'yı iç bölgelere bağlayan devlet yolları niteliğindeki Antalya-Burdur yolu, tamamlanmasıyla İzmir ve İstanbul demiryollarıyla birleşeceğinden hükümetin öncelik verdiği güzergâhlardandı.³⁶ Yapımı 1870'de planlandıysa da işe, Antalya'dan Çubuk Boğazı'na uzanan şose yolda yaşanan aksaklıklar nedeniyle ancak 1884/1885 yıllarında başlanabilmişti.³⁷ 1890-1891 yıllarında kısmen şose ve kısmen toprak tesviyesiyle yapılan Antalya-Burdur yolu, zamanında düzgün yapılmaması ve giderek bozulan kısımlarının tamir edilmemesi nedeniyle ulaşımı imkânsız kılmaktaydı. Bu yolun Çubuk Boğazı mevkiinde eksiklikler bulunduğundan güzergâhının değiştirilmesi gerekmektedir. Belen Tepesi'nden Antalya istikametinde yaklaşık 2 km'lik kısmın meyli %16 oranında bulunduğundan yükü ağır arabaların hareketlerinde zorluk yaşanmaktaydı. Bu kısmın güzergâhının da değiştirilerek 1899'da inşasına başlanılmak üzere keşif evrakının hazırlanması ve Çubuk Boğazı'ndaki yarı taş köprülerin tamamen taşla yenilenmesi için yine aynı yıl ihaleye çıkılması kararlaştırıldı. Vali, 1899'daki teftişi sırasında Antalya-Burdur yolunun 6 km'lik kısmının tamamlanmış olduğunu öğrendi ve yol yapımıyla yükümlü olan ahalinin sevklerinin sağlanmasını, nakdi bedelin tahsili için daha ciddi uygulamalarda bulunulmasını istedi.³⁸ Vali, 1900'deki

32 Çetin, a.g.e., s. 123.

33 BOA, Y.PRK.UM, D:56, G:21, lef 3.; BOA, Y.MTV, D: 208, G:135; Kırmızı, *Avlonyah Ferid Paşa*, s. 131.

34 Ahmet Kısa-Mustafa Malhut, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Antalya'da Karayollarının Durumu", *Hacettepe Ü. Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (2), Aralık 2020, s. 341-357.

35 BOA, DH. TMİK.S, D:20, G:14, lef 48/6; BOA, BEO, D:1359, G:101898, lef 2/13.

36 Kısa- Malhut, a.g.m., s. 343.

37 Çetin, a.g.e., s. 180-181.

38 BOA, DH. TMİK.S, D:20, G:14, lef 48/6; BOA, BEO, D:1359, G:101898, lef 2/13.

teftişinde Kepez yolunun 1.200 metrelik tamamlanmamış kısmının Girit muhacirlerinin yevmiye ile istihdamının sağlanarak yapılmasının kararlaştırıldığı ve büyük bir kısmı şose yapılan bu yolun bir aya kadar bitirileceğini belirtmişti.

Antalya'yı yaylası İstanos ve Elmalı'ya bağlayan bir diğer yol Antalya-İstanos yoluydu. Yolun faaliyete geçmesiyle Elmalı ve İstanos'a 16-17 saat süren ulaşım mesafesi 6-7 saate düşecekti. Bu yolunun 5 km'den fazla sarp yerlerinin yapımı, oldukça fazla işçi çalıştırılmasıyla tamamlanabilmişti.³⁹ Yol yapımı konusunda oldukça hassas davranan Vali zamanında, ne yazık ki bu üç yolun istenilen ölçüde tamamlanabilmesi mümkün olmamıştı. Bunun sebepleri arasında maddi imkânsızlıklar, yükümlü amelenin toplanamaması ve alet-edevat eksikliği vardı. Kesikbeli yolu yapımında günümüze kadar gelen çalışmalar, buradaki işin zorluğunu gösterirken, diğer iki yol ancak 20. yüzyılın ilk yarısında işler hale getirilebilmişti.

Vali M.Ferid Paşa, Antalya'nın karayolları için emek ve çaba harcadığı kadar Dinar ve Konya demiryolu hatlarının faaliyete geçmesiyle gözden düşerek ticari hayatı sekteye uğrayan Antalya limanı ve rıhtımının tamirat ve genişletilmesine de eğilmişti. Zira Antalya limanı deniz ulaşımının sunduğu avantajlar sayesinde hâlâ belli bir değere sahipti. Antalya Limanı'nın çok dar olması ve zaman içerisinde kum tabakalarıyla dolması nedeniyle deniz vasıtaları ve özellikle posta vapurları için büyük zorluklar yaşanmasına neden olmaktaydı. Vali, bu önemli limanın ticari potansiyelini⁴⁰ arttırmak için limanın temizlenerek iki taraftan genişletilmesinin ve eski rıhtımın da tamiirinin önemine değinmişti.⁴¹ Rıhtım inşası için belediye ile yaptığı görüşmeler neticesinde belediye varidatının bu iş için yeterli olmadığını görmüş ve devlet hazinesine yük olmadan bu işin nasıl yapılacağı hususunda yetkililerle bir toplantı gerçekleştirmişti. Toplantıda liman inşaatının masrafları için belediye adına ithalat ve ihracattan alınacak vergi ile belediyenin bakaya kalan alacaklarının tahsilatı formülünün kullanılmasına karar verildi. İnşaat masraflarından arta kalan para ile mümkün olabilirse liman genişletilecekti.⁴² Alınması düşünülen rıhtım vergisi ile hâlihazırda belediye tarafından yıllık ortalama 10 bin kuruşa müzayede ile ihale olunan "hamaliye resminin" aynı anda toplanması tüccarı maddi anlamda zorlayacağından hamaliye vergisinin kaldırılarak sadece tarifede belirtilen emtiadan rıhtım vergisinin alınması ve toplanacak vergiden de 10 bin kuruşunun belediyeye tahsisi uygun görüldü.

Antalya'ya yapılacak olan yeni rıhtımın gümrük önünden başlayarak "Tuz Kapısı" mevkiine kadar 130 m. uzunluğunda, 8 m. genişliğinde ve 1,75

39 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/4.

40 Antalya Limanı'nın ticari potansiyeli hakkında ayrıntı bir çalışma için bkz. Mustafa Malhut-Ahmet Kısa, "Antalya Limanı'nın 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Anadolu Liman Trafığı ve Deniz Ticaretindeki Yeri", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/2, 2020.

41 BOA, DH.MKT, D:466, G:26, lef 1; Yaman, a.g.t., s. 85.

42 *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1317, Def'a 28, s. 197.

gors

Akademik
Bakış

133

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

cm yüksekliğinde olması planlandı. Hem yeni rıhtımın yapımı hem de eski rıhtımın tamir edilmesi için 1898'de yapılan keşif sonucu inşaat masrafları için 180 bin kuruşa (1.800 lira) ihtiyaç olduğu anlaşıldı ve bu paranın, tüccarların onayıyla ithalat ve ihracattan cüzi bir vergi alınarak toplanması düşünüldü. Buna ilişkin hangi emtiadan ne kadar vergi alınacağı, hangi malların vergiden muaf tutulacağına yönelik bir tarife hazırlandı.⁴³ Rıhtımın inşası için toplanması düşünülen 30-40 bin kuruş (300-400 lira) verginin altı seneliği bu rıhtıma tahsis olunarak ileride bunun sermaye kabul edilmesiyle limanın genişletilmesi kararlaştırıldı. Buna benzer uygulamalar Sisam ve Yafa gibi bazı yerlerde de görülmekteydi. Vali, toplanacak olan verginin rüsumat idaresi tarafından tahsili ile bankaya tesliminde suiistimale meydan verilmemesi ve yapılan inşaatı ortak heyetin nezaret etmesinin kararlaştırıldığını da ifade etmişti.⁴⁴

Antalya rıhtımının uzatılması ve tamiri ile ilgili irade 17 Mayıs 1899 tarihinde yayımlandı ve rıhtımın 1900 yılında münakasa (açık eksiltme) yoluyla ihale edilmesi kararlaştırıldı. 140 bin kuruşla ihaleye çıkılan rıhtım inşasına, mevcut projeye bazı yeni tadilat eklemeleriyle Sakızlı Grigori 160 bin kuruş teklif ederek talip olsa da bu fiyatın yüksek olduğuna karar verildi. Bunun üzerine yeniden münakasa yapılmasına ve şayet talip bulunmazsa liva nafia mühendisiyle, komisyon heyetinin nezareti altında rıhtımın emaneten inşasına karar verildi. Rıhtım inşasında kullanılan münakasa usulünün inşaat malzemelerinin temininde de kullanılması düşünülecek hem işin maliyetinin düşürülmesi hem de Antalya'daki Giritli muhacirlere yeni bir iş sahası yaratılması planlandı.⁴⁵

Rıhtımın temel atma töreni 22 Mart 1901 tarihinde yapıldı ve 8 ay içerisinde inşası tamamlandı (27 Kasım). Ancak Vali'nin Antalya'da yapılmasını arzu ettiği modern bir liman için gereken en az 40-50 bin liranın tedariki ne yazık ki mümkün değildi. Öte yandan deniz vasıtalarının giriş-çıkışlarına engel teşkil eden limanın temizlenerek derinleştirilmesi, aynı zamanda birçok masrafla yapılmış olan rıhtımdan yeteri kadar faydalanılabilmesi için de önemliydi. Vali, bazı islahat ve genişletme çabalarının tüccardan alınacak vergilerle yapılmasının mümkün olacağını düşünerek gerekli keşfin yapılması için Nafia Nezareti'nden uzman bir mühendisin Antalya'ya gönderilmesini istedi.⁴⁶ İlerleyen yıllarda bu konuda yazışmalar devam etmekle birlikte beklenen mühendis bir türlü gönderilemedi.⁴⁷ M.Ferid Paşa'nın Antalya limanı-

43 Antalya'da ithalat ve ihracattan alınacak "rıhtım resmi" tarifesi için bkz. BOA, İ. DH, D:1364, G:15; BOA, ŞD, D: 1736, G: 12, lef 1; Yaman, a.g.t., s. 85.

44 BOA, DH. TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/6.

45 BOA, İ. DH, D:1364, G:15; BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/4.

46 BOA, DH.MKT, D:2477, G:111; BOA, DH.MKT, D:2569, G:55; BOA, Y.PRK.UM, D:56, G:21.

47 Vali, 1902 yılındaki teftişi sırasında mühendisin henüz gelmemiş olduğunu belirtmiştir, bkz. BOA, DH.MKT, D:466, G:26. Talep edilen mütehassıs bir mühendisin gönderilmesi hususundaki yazışmalar hakkında bkz. BOA, BEO, D:1799, G:134909; BOA, ŞD, D:1218, G:26; BOA, BEO, D:1838, G:137841.

nın fiziki ve ticari açıdan geliştirilmesi hususunda göstermiş olduğu çabaları beklediği neticeyi vermedi. Bunda söz konusu dönemde İzmir, Selanik gibi emsallerine mukabil Antalya'nın yabancı sermaye çekme konusunda başarılı olamaması, yerli imkânların sınırlılığı, iç kesimlerle bağlantı kurmasını oldukça zorlaştıran dağlık yapısı, muntazam karayollarının eksikliği ve verimli arazilerinin tarımsal potansiyelinin yeteri kadar değerlendirilememesi büyük rol oynamıştı. 19. yüzyıl sonu ve 20. yüzyıl başında Antalya liman trafiği diğer Anadolu limanlarına kıyasla %1'in altında kalmıştı.⁴⁸

Ziraat ve Ticaret Faaliyetleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun 19. yüzyıldaki kalkınma politikasının odağını tarımsal üretimin artmasına yönelik yapılan teşvikler oluşturmaktaydı. Bu kapsamda tarımda makine kullanımının yanı sıra ticari değeri yüksek ürünlerin ziraatının yaygınlaştırılması teşvik edildi. Devletin izlediği bu tarım politikası kapsamında Vali M.Ferid Paşa, şehrin zirai ve ticari faaliyetleri ile yakından ilgilendi. Yeni usule uygun ziraat tekniklerinin halka anlatılması ve yaygınlaştırılması için risale ve makaleler yazdırarak ziraatı canlandırmak amacıyla Konya ziraat müdürünü sık sık bağlı livalara özellikle de Antalya'ya gönderdi. Zira iç kesimlerin karasal iklim ve sulama sorunları nedeniyle toprak verimi ve ürün çeşitliğinin kifayetsizliğine rağmen,⁴⁹ Antalya, zengin su kaynakları, mutedil havası ve toprak verimi ile öne çıkan bir yöre idi. Antalya'da yapılan tarımsal ticaretin arzu edilen şekilde gelişmemiş olduğunu gören Vali, ticaret ve ziraat odası heyeti ile belediye meclis üyelerinin katıldığı bir toplantı gerçekleştirdi. Toplantı sonunda tarımsal üretimin nasıl artırılacağı, nakliye sıkıntılarının nasıl çözümlenebileceğine ilişkin bir yol haritası belirlenerek buna göre hareket edildi.

Antalya'nın ticari potansiyelini arttırmaya yönelik icraatlardan ilki yöre mahsulatının çeşitlendirilmesi ve çoğaltılmasıydı. Aslında bu, Osmanlı Devleti'nin tarımı merkezine koyan Tanzimat sonrası ziraat politikalarıyla da uyumlu bir manzara sunuyordu. Mevcut potansiyeli artırmak için liva kazalarına bazı tohumlar, gül ve portakal fidanları dağıtıldı. Ayrıca İstanbul'dan getirilecek 50 bin dut fidanının dağıtımına karar verildi. Öte yandan yörede sık bulunan yabancı zeytin ağaçlarının bilhassa muhacirler vasıtasıyla ıslahı ve milli bir servet olan ormanların, tahribatının engellenerek ağaçlandırma çabalarına yönelik uygulamalar da programa alındı.⁵⁰

Antalya ziraatının ikinci büyük sorunu geçimlik üretim konusundaydı. Şehir bahçelerinde çeşitli meyve ve sebze üretimi yapılmakla birlikte mahsulat dahilinde tüketilmekte, dışarıya çok küçük bir kısmı sevk edilmekteydi. Bu sorunun ortadan kaldırılarak iç ticaret hacminin artırılması için İzmir örneğinde olduğu gibi yerel düzeyde bir vergi muafiyetinin teminine çalışıldı ve bu yolla özellikle dut fidanları ile sebzelerin dış piyasalara arzı hedeflen-

48 Malhut- Kısa, "Antalya Limanı'nın 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında...", s. 623-625.

49 Yaman, a.g.t., s. 60-62.

50 Konya Vilayeti Salnamesi, 1317, Def'a 28, s. 198; Yaman, a.g.t., s. 65-67.

Gazisi

Akademik
Bakış

135

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

di. Vali'nin bu talebi, "Osmanlı Devleti'nde bir iskeleden diğer iskeleye nakil olunacak bütün mahsulat ve mamulat-ı dahiliyenin gümrük resminden muaf tutulmuş olduğu" cevabıyla karşılanmış, kendisine başka bir girişimde bulunmasına gerek olmadığı bildirilmişti.⁵¹

İç ticareti arttırma gayretlerinin yanında Vali'nin çözülmesi gerektiğini düşündüğü bir diğer mesele Antalya gümrüğünden geçen malların muayenesiyle ilgiliydi. Osmanlı İmparatorluğu'nda gümrük yapılanmasının bir bölümünü, ithal ve ihraç mallarının sıhhi muayenesi oluşturmaktaydı. Sıhhi muayenenin yapılabilmesi için rüsumat daireleri bünyesinde kimyagerler istihdam edilmişti.⁵² Gümrüklerde sıhhi muayeneye tabi tutulan ürünler arasında yer alan unun muayenesi, kimyagerlerin bulunmadığı yerlerde belediye tabipleri tarafından icra edildiğinden bir kimyager bulunmayan Antalya'da bu vazifeyi belediye tabibi ifa etmekteydi. Ancak Antalya'da bir belediye tabibinin, gelen ürünün muayenesi için yeterli olmaması nedeniyle yaşanan zorluk, tüccarların bu durumdan şikâyet etmelerine sebep oluyordu. Bu nedenle Vali, un muayenesinin ürünün gümrükten çıkışında değil, geldikleri yerde yapılmasının bu zahmeti önleyeceğini düşünmekteydi. Lakin Rüsumat Emaneti, gıda ürünlerinin bir yerden başka bir yere naklinde, ürün içerisine ithali yasak ve zararlı olan maddelerin karıştırılması gibi suistimale fırsat verilmemesi amacıyla bu talebi uygun bulmadı.⁵³ Öte yandan Vali'nin, Antalya'da ticari faaliyetleri arttırmaya yönelik girişimlerinden biri de Antalya limanına İdare-i Mahsusa vapurları tarafından düzenli seferler tertip edilmesini sağlamaktı. Vali'nin bu konuya ilişkin talebi hükümet tarafından olumlu karşılanarak İdare-i Mahsusa vapurlarının her 15 günde bir Antalya limanına uğramasına karar verildi.⁵⁴

Antalya Limanı ile yoğun ticari faaliyetlerde bulunan adalar, diğer civar sahilleri ve yabancı ülkelerin kumpanyaları arasında gelip gidenler sadece ticari emtia değildi. Yörenin coğrafi yapısı yoğun ticari ilişkilerinin yanında kaçakçılığı da fırsat veriyordu. M.Ferid Paşa, valiliği döneminde oldukça sık görülen, özellikle Antalya ve civar sahillerden yasak eşya ve ecza malzemeleri kaçakçılığının arttığını gözlemleyerek buna karşı önlemler almaya çalışmış ve bu hususta hükümetten bir beylik vapurunun kıyıları gözetim altında tutmasını istemişti. Özellikle Yunanlıların barut fabrikaları için elzem olan hammaddeleri (deri ve çam ağacı kabuğu vb.) bu sahillerden sağladıklarını saraya bildirerek sahillerin muhafazası konusunda ısrarcı olmuştu. Vali'nin bu gayretleri kaçakçılığın ve eşkıyalığın büyük ölçüde azalmasını sağladı.⁵⁵

51 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/5, BOA.İ.RSM, D:6, G:30. İzmir örneği hakkında bilgi için bkz. Hamza Çeştepe-Tamer Güven, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gümrük Vergisi İstisnaları", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/2, 2016, s. 9. BOA, ŞD, D:1745, G:8; BOA, BEO, D:1644, G:123234.

52 *Düstûr*, Birinci Tertip, C.7, (15 Şevval 1312-14 Zilhicce 1321), Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1941, s. 379.

53 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/5; BOA, ŞD, D:1745, G:8; BOA, BEO, D:1644, G:123234.

54 BOA, İ. HUS, D:93, G:115.

55 Yaman, a.g.t., s. 52-53.

Vali Paşa'nın tarımsal üretimi teşvik amacıyla yapmış olduğu düzenlemelerden biri de hayvancılığın geliştirilmesine yönelikti. Hayvanların nitelikleri, sayıları kadar önemliydi ve 20. yüzyıl başlarında Avrupa'nın damızlık cins hayvanlarıyla kıyaslandığında imparatorluğun çeşitli bölgelerindeki ortalama hayvan ağırlığı ve veriminin daha düşük olduğu görülmüyordu.⁵⁶ Bu nedenle vilayetlerin hayvan varlığının ıslahı kapsamında uygulamaya konulan teşebbüslerden biri de ihtiyaç duyulan damızlık hayvanların teminiydi. Vali, devletin bu politikası çerçevesinde Antalya'daki hayvan ıslahı ve kalitesinin artırılmasına yönelik livanın hayvan varlığının ıslahı için, önemli bir damızlık üretim merkezi olan Çifteler Çiftliği'nden 3-4 aygır ile yeteri kadar boğanın gönderilmesini talep etti.⁵⁷ Aslında Vali, 25 bin kuruşa mâl olacak 5 aygır ve 5 boğanın Konya'ya gönderilmesi talebini ilk olarak 1898 yılının Kasım'ında yapmış, hatta Antalya ve diğer kazalara gereken damızlık hayvanların bir an önce gönderilmesi yönünde takip eden yıllarda da yazışmalar devam etmişti Lakin 1902 yılına gelindiğinde istenilen damızlıklar hâlâ temin edilememişti.⁵⁸ Bununla birlikte Cumhuriyet döneminde Antalya'nın bazı köylerinde numune ahırları açılarak hayvan ıslahı çalışmalarının yapıldığı, Antalya Kışla Han'da aygır deposu ve inekhane kurulduğu dikkate alınırsa Vali'nin teşebbüslerinin ilerleyen yıllarda hayat bulduğu söylenebilir.⁵⁹

M.Ferid Paşa'nın, Antalya özelinde giriştiği ziraat ve ticareti artırma teşebbüslerinden bir diğeri Antalya'da bir ziraat mektebi açmaktı. Ziraatın modernleştirilmesi ve nitelikli ziraatçı yetiştirilebilmesi, üretimin bu yolla çeşitlendirilerek artırılması ancak eğitilmiş insanların eliyle gerçekleştirilebilirdi.⁶⁰ Ziraat usullerinin teorik ve uygulamalı derslerle öğrencilere aktarılacağı bir ziraat mektebinin Antalya'da açılmasının önemine değinen Vali'nin bu isteği⁶¹, ne yazık ki görev yaptığı süre içerisinde gerçekleşemedi. 1916 yılında İstavroz (Boztepe) Çiftliği, açılması istenen ziraat çiftlik mektebi için yeterli genişlik ve verimlilikte görülerek yeni bir teşebbüse girilmişse de bu iyi niyetli çaba, devletin içinde bulunduğu savaş koşulları ve mali sıkıntıları nedeniyle gerçekleştirilemedi.⁶²

Antalya'da 20. yüzyıl başlarında tarımsal potansiyelin ve çeşitliliğin artırılmasına yönelik çabaların ilerleyen yıllarda görece başarıya ulaştığı söylenebilir. Zira su yönünden zengin olan Antalya'nın bahçelerinde, 20.

56 Tefik Güran, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014, s. 124-126.

57 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/5.

58 Yaman, a.g.t., s. 57.

59 Muhammet Güçlü, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yay., Antalya 1997, s. 62.

60 Modern ziraat yöntemlerini yaygınlaştırmak üzere açılan ziraat mektepleri hakkında bkz. Volkan Çeşme, "Osmanlı'da Ziraatı Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XV/2 (2014), s. 39-80.

61 BOA, Y.MTV, D:221, G:67.

62 Seyit Taşer, "Teke Livası'nda Çiftlik Mektebi Kurma Çalışmaları", *Antalya Kitabı 2*, Palet Yay., Konya 2019, s. 249.

Görüş

Akademik
Bakış

137

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

yüzyılın ortalarında turfanda meyve ve sebze üretiminin artış gösterdiği ve şehrin yaz-kış işleyen ticari faaliyetlerinin temelini bu bahçelerin oluşturduğu bilinmektedir.⁶³ Bu artışta Antalya'yı iç bölgelerle bağlayan ulaşım imkânlarında yaşanan gelişmelerin yanı sıra Antalya'ya yerleşen göçmenlerin de katkısı büyüktür. Tarımsal kalkınma teşebbüsleri bağlamında mevcut potansiyeli arttırmak için livaya dağıtılan gül, dut ve portakal fidanları yörede ilgi görüp gelişmiştir. Her ne kadar livada denenilen endüstriyel tarım ürünlerinden yağ güllü yetiştirme çabaları⁶⁴ bir sonuca ulaşmamış olsa da şehrin özellikle batısında gelişim kaydeden portakal bahçeleri ile ipekböcekçiliğinin gelişimine katkı sağlayan dut bahçeleri Antalya'da oldukça rağbet görmüştür. Öyle ki şehir adeta bir turfanda sebze ve meyve merkezi haline gelirken, 20. yüzyılın ilk yarısında Antalya'da bir İpekböcekçiliği Mektebi açılacak ve bu eğitim kurumu bir süre Türkiye'nin önemli ipekkilik merkezlerinden biri haline gelecekti.⁶⁵

Eğitim Alanındaki İcraatlar

Tanzimat döneminde eğitim alanında yaşanan gelişmeler İstanbul'la sınırlı kalarak İmparatorluğun geneline yayılmamıştı. Bu dönemde eğitim sistematize edildiyse de bunun tüm İmparatorluk sınırlarına yayılması Sultan II. Abdülhamid'in saltanat yıllarına isabet etmişti.⁶⁶ M.Ferid Paşa, Konya valiliği sırasında birçok konuda olduğu gibi maarifin ıslahı konusunda da büyük çaba gösterdi. Bu gayreti, valiliğinin daha üçüncü yılında vilayet genelinde 500 civarında okul açmış olmasından anlaşılmaktadır.⁶⁷

Antalya'da 1898 yılında eski usulle eğitim veren birçok sıbyan mektebi yanında, "Hamidiye ve Mecidiye" ya da "birinci ve ikinci ibtidai mektepleri" olarak anılan ve mevcudu 460 öğrenciden oluşan iki ibtidai mektebi vardı. Ayrıca 100 öğrencisi olan bir rüştiye mektebi ve 90 öğrencili bir inas mektebi bulunmaktaydı.⁶⁸ Ancak Antalya, bu sırada bir idadi mektebinden mahrumdu. Esasen Antalya merkezinde bir idadi mektebi açılmasına yönelik talepler 1892'de görülmekle birlikte, bütçe yetersizliği nedeniyle hayata geçirilememişti.⁶⁹ Diğer vilayetlerin aksine Konya Vilayetine bağlı sancakların hiçbirinde idadi mektebinin bulunmadığına dikkat çeken Vali, nüfus kesafeti ve konumu itibariyle önemli bir yere sahip olan Teke Sancağında bir idadi

Görüş

Akademik
Bakış
138

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

- 63 Hüseyin Saraçoğlu, *Akdeniz Bölgesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1989, s. 568.
- 64 Hatice Durgun, "20. Yüzyıl Başında Antalya (Teke) Livasında Gülcülük Çabaları", DR. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı, (ed. Mikail Kolutek vd.), Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 85-104.
- 65 Ahsen Günbulut, "Cumhuriyet Döneminde Antalya'da İpekböcekçiliği Eğitimi (1926-1960)", *Akdeniz Ü. GSE, Antalya 2013*, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 33.
- 66 İlhan Tekeli, Selim İlkin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yay., Ankara 1999, s. 75.
- 67 Abdulhamit Kırmızı, "Usû-i Tedrîs Hâlâ Tarz-ı Kadîm Üzre": Konya Valisi Ferid Paşa'nın Eğitimi İslah Çalışmaları", *Divan İlmi Araştırmalar*, Sayı: 19, (2005), s. 200.
- 68 *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1317, Def'a 28, s. 187, 200. Antalya Rüştiye Mektebinin 1899 yılında öğrenci sayısı 115'e yükselmiştir, bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Altıncı Sene, Matbaa-i Amire, İstanbul 1321, s. 1358.
- 69 BOA, MF. İBT, D:60, G:106; BOA, MF. MKT, D:122, G:73; BOA, MF. MKT, D:182, G:16.

mektebi açılması için Maarif Nezareti'ne 21 Haziran 1898'de müracaatta bulundu.⁷⁰ Neticede mevcut rüştiye mektebi tamir ve ıslah edilerek idadiye dönüştürüldü. Hemen akabinde Antalya İdadi Mektebi için memur ve muallim atamaları yapıldı. Vali idadının bir an önce eğitime başlaması için muallimlerin şehre intikallerini sağlamış ayrıca Maarif Nezareti'ne çektiği çok sayıda telgrafla bunlar için tahsisat emrini elde etmişti.⁷¹

Vali'nin de katıldığı bir törenle 5 Kasım 1898'de açılışı yapılan bu idadi binası iki kattan ibaretti. İdadiye tahsis edilmeden önce Kaleiçi'nin Tuzcular Mahallesi'nde Ambarlı Saray mevkiinde yer alan ve "Ambarlı Mektebi" adıyla anılan bu binanın daha geniş olan üst katı rüştiye mektebi, alt katı ise erkek öğrencilerin devam ettiği "birinci ibtidai mektebi" olarak kullanılmaktaydı. Mektebin idadiye dönüştürülmesiyle birlikte alt katı kullanan ibtidai öğrencilerinin tamamen binayı boşaltması ve onlara yeni bir bina tahsis edilmesi sağlandı.⁷² Binanın önceki sahipleri olan rüştiye öğrencileri ve muallimleri ise 1890 yılında çıkarılan irade ile "lağvedilen mekteplerin muallimlerinin idadi mekteplerinde istihdamı kararı" doğrultusunda yeni açılan idadi mektebine dahil edilmiş olmalıdır.⁷³ Antalya'da rüştiyeden idadiye dönüştürülen mektep yatsızdı ve "Beş Sınıflı Liva İdadisi" adıyla eğitime başlamıştı.⁷⁴ Liva idadi mekteplerinin üç yılı rüştiye, iki yılı ise idadi eğitimi veriyordu.⁷⁵ İdadinin açılışından bir yıl sonra az sayıdaki gayrimüslim öğrencisi ile mevcudu 180'e ulaştı.⁷⁶ Eğitime eski rüştiye binasında başlayan idadi, bir süre sonra tamirata ve kısmen yenilenmeye muhtaç bir hale geldiğinden, Maarif Nezareti'yle iki yıl süren telgraf trafiğinin ardından 1902'nin yazında mektebin tamirine başlandı.⁷⁷

Vali M.Ferid Paşa, Antalya'da ahalinin büyük ilgi gösterdiği mevcut iki ibtidai mektebine ilave olarak üçüncü ve 200 öğrenci kapasiteli büyük bir mektebin inşaatını gerekli gördü. Erkek öğrencilere mahsus bu mektebin temel atma töreni 13 Haziran 1899'da gerçekleşti. Yapımı esnasında maddi sıkıntılar çekilen mektep ancak yardımseverlerin destekleri sonucunda toplanan paralarla tamamlanabildi.⁷⁸ Açılışı 29 Nisan 1900'de yapılan mektebin ismi muhtemelen Mehmed Ferid Paşa'ya atfen "Feridiye İbtidai Mektebi"

70 BOA, DH.TMIK.S, D:21, G:44, lef 1.

71 BOA, MF. MKT, D:408, G:20; BOA, MF. MKT, D:421, G:3; BOA, MF. MKT, D:426/24.

72 BOA, MF. İBT, D:60, G:106; BOA, DH.TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/5.

73 *Düstûr*, Birinci Tertip, C.6, (4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312), Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1939, s. 499-500.

74 Muhammet Güçlü, "Antalya Lisesi'nin Kuruluşu ve Tarihi Gelişimi (1898-1950)", *Taç Dergisi*, Sayı: 9, 2017, s. 25.

75 Ayşegül Altınova Şahin, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, TTK Yay., Ankara 2018, s. 138, 179.

76 *Konya Vilayeti Salnamesi*, 1317, Def'a 28, s. 186. Maarif Nezareti Salnamesinde, Antalya İdadi Mektebi'nin 1900-1901 eğitim-öğretim yılında 120'si Müslüman, 5'i Gayrimüslim olmak üzere toplam öğrenci sayısı 125 olarak verilmiştir, bkz. *Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye*, Altıncı Sene, s. 575-576.

77 BOA, MF. MKT, D:508, G:20.

78 BOA, MF. MKT, 412/57; BOA, MF. MKT, 457/13; BOA, BEO, D:1359, G:101898, lef 2/11.

olarak anıldı.⁷⁹ Kısa bir süre sonra mektebi ziyaret eden Vali, okuldaki öğrenci sayısını az bulmuş ve bu nedenle civarda bulunan diğer mekteplerden buraya nakil yapılmasını istemişti. Ayrıca bu mektep etrafında bulunan arsaların maarif komisyonunca satın alınması ve buraya yapılacak dükkândan elde edilen gelirle okulda eğitim gören öğrencilerin ihtiyaçlarının karşılanması kararlaştırıldı. Vali, mevcut sıbyan mekteplerinin, yeni usul eğitim veren ibtidai mekteplerine dönüştürülmesini isterken Antalya’da eğitim-öğretim faaliyetlerinin kalitesinin ve hızının artırılması, gelirlerinin yükseltilmesi için maarif komisyonuna bir de reis-i sâni atanmasını sağladı.⁸⁰ Paşa’nın eğitim konusundaki bu hassasiyeti onu vilayetten sadarete taşıyacak yolda önemli bir kilometre taşı olacaktı.⁸¹

Adli Muamelat ve Hapishanelerin Islahı

Tanzimat dönemi yenileşme hareketlerinin en önemli adımlarından biri de adli yapıda kendini gösterir. Bu kapsamda muhakemelerin sıhhatli bir şekilde icrası ve hapishanelerin ıslahı üzerinde ısrarla durulmuştur. Antalya’yı teftişleri sırasında bu konuda da icraatlarda bulunan Vali M.Ferid Paşa, adli işlemleri tetkik ederek hapishane koşullarını ve tutukluların durumlarını yakından takip etmiş ve çok sayıda tutuklunun haklarında hüküm verilmeksizin bekletildiğini görmüştü. Bunlar arasında kanunen hak ettikleri cezadan fazla süredir tutuklu olanlar vardı. Bu durum hapishanede izdihamı arttırdığı gibi mağduriyetlere de sebep oluyordu. Sorunun nedeni ise adli memurların yolsuzluklarının yanı sıra, şahit ve sanıkların bir türlü mahkemeye getirilememesiydi. Sanık ve şahitlerin mahkemeye getirilmeleri için bir memur tayiniyle maiyetine yeteri kadar piyade ve süvari verilmesi sağlandı. Sorgulamaların hızlı bir şekilde gerçekleştirilebilmesi için de iş yükü görece az olan Akseki kazası bidayet mahkemesi ikinci kâtibinin, istintak dairesine yardım etmek üzere istihdamı kararlaştırıldı.⁸²

Vali, diğer livalarla asla kıyas kabul etmeyen bu livanın yazı işleri yoğunluğuna da dikkat çekmişti. Antalya ceza mahkemesinde 2 zabıt kâtibi görevli olup bunların çalışma ve gayretleriyle bir senede 76 istinaf, 116 cinayet ve 410 ağır suç evrakı hükme bağlanmıştı. Buna karşılık sayılan üç tür evraktan olmak üzere 1481 dosya mahkemeye gönderilmişti.⁸³ Mahkemenin diğer iki zabıt kâtibinden biri hukuk mahkemesine, diğeri muavinlik yazı işlerine tahsis edildiğinden bu iki kâtibin işleri fazlasıyla yoğundu. Dolayısıyla bir başkâtip ve bir zabıt kâtibi yeterli olan Antalya Ticaret mahkemesi ile işi hafif olan Burdur ceza mahkemesinden birer zabıt kâtibinin devamlı olarak Antalya ceza mahkemesinde istihdamı gerekli görüldü. Ayrıca birikmiş mahkeme

79 BOA, Y.MTV, D:202, G:16. Zira Konya’da M.Ferid Paşa döneminde inşası tamamlanan birçok yapı, onun adıyla anılmıştı, bkz. Yaman, a.g.t., s. 134.

80 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/5.

81 Kırmızı, “Usû-i Tadrîs...”, s. 211.

82 BOA, DH.TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/4.

83 Teke Bidayet Mahkemesi Başkâtibi Mehmed Zeki tarafından hazırlanarak muhakemesi biten ve görülmekte olan davaların ayrıntılı listesi için bkz. BOA, BEO, D:1403, G:105160.

işlerini ve istintakın yükünü azaltmak için işi hafif olan mahkemelerden 3-4 kâtibin de 5-6 aylığına Antalya'ya gönderilmesi istendi.⁸⁴ Adli personel açığı nedeniyle merkezi hükümet adına taşrada adli kurumları denetlemesi beklenen adliye müfettişleri konusunda da ciddi sıkıntılar yaşanmaktaydı.⁸⁵ Öyle ki M.Ferid Paşa, valilik görevine getirildiği zamandan beri Antalya'ya bir adliye müfettişinin gelmediğine ilişkin rahatsızlığını belirtmekteydi. Antalya'ya özel görevle gönderilen müfettiş muavini Yordanaki Efendi de genel bir teftiş yapmamıştı.⁸⁶

Vali M.Ferid Paşa, 1900'deki teftişinde Antalya bidayet mahkemesi ceza dairesiyle müddei-i umumi muavinliği işlemlerinin istenilen doğrultuda gittiğini ve geçen seneden devredenlerle birlikte toplam 1.656 davadan 523'ünün görüldüğünü öğrenmişti. Mahkemenin istintak dairesinde bulunan toplam 2.926 muameleden 763'ünün işlemleri de tamamlanmıştı. Daha önce yolsuzlukları nedeniyle halk tarafından pek sevilmeyen bazı adliye memurlarının değiştirilmesinin ardından, ahalinin adil bir şekilde hareket eden Antalya adliye memurlarına güvenlerinin arttığı söylenir olmuştu.⁸⁷

Vali Paşa, Antalya'yı teftişleri sırasında hapisanenin fiziki şartları, mevcudu ve mahkûmlar hakkında da gözlemlerini aktarmıştı. Adliye Nezaretî'nin 1880 tarihli nizamname layihası taşralarda vali, mutasarrıf ve kaymakamlara idaresi altındaki mülki birimde bulunan tevkifhane ve hapisaneleri ikinci derecede denetleme ve icap eden durumlarda Nezaret'e müracaat etme yetkisi veriyordu.⁸⁸ Bu maddeye uygun olarak Antalya hapisanesini 1898'de teftiş eden Vali, mahpuslara ilişkin bilgilerin yer aldığı "hapisane ve tevkifhane defterlerinin" düzgün tutulmadığını ve sorunun kâtip eksikliğinden kaynaklandığını görerek defterlerin düzenli bir şekilde tutulmasını ve bunun için 150 kuruş maaşla bir kâtip istihdamını gerekli görmüştü.⁸⁹

Vali, 1900'deki teftişi sırasında, bir yıl önce 297 kişiden oluşan hapisane mevcudunun, Antalya'daki adli işlemlerin hızlandırılmasına yönelik göstermiş olduğu gayretlerinin bir neticesi olsa gerek, 229'a düşmüş olduğunu gördü.⁹⁰ Bununla birlikte mahkûm sayısı hâlâ fazlaydı ve birçoğuna kötü davranılıyordu. Ayrıca hapisanede sıhhi şartlar konusunda da bazı ihmaller söz konusuydu. Vali'nin talimatıyla koşullar temizlenerek badana yaptırılmış, avluda bataklık hale gelmiş olan işlevsiz havuz kapatılıp doldurulmuştu. Atık suların tahliyesi için hapisane dışına bir su yolu açılmıştı. Koşullardaki izdihamı ortadan kaldırmak için mevcut hapisane yanında bulunan kadın hapisanesi tadilattan geçirilerek buradan asıl hapishaneye bir kapı açılmak

84 BOA, BEO, D:1359, G:101898, lef 2/10.

85 Gültekin Yıldız, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012, s. 394-395.

86 BOA, BEO, D:1359, G:101898, lef 2/10.

87 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/5.

88 Yıldız, a.g.e., s. 475-476.

89 BOA, DH. TMİK.S, D:20, G:14, lef 48/3.

90 BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/6. 229 mahkûmun 125'i cinayetten, 42'si ağır suçlardan hükümlüdür.

suretiyle 60 kişilik ayrı bir koğuş meydana getirilmişti. Kadın mahkûmlar için ise başka bir yer ayarlanmıştı.⁹¹ Bu geçici çözümün ardından Konya Valisi, Antalya'da büyük bir hapisanenin yapımı için de çalışma başlattı. 1902'deki teftişi sırasında yapımına karar verilen büyük hapisane ile zabita dairesinin inşasının aynı yıl içerisinde tamamlanmasını istedi. Hapisanenin tamamlanmak üzere olduğu 7 Ekim 1902'de Dahiliye Nezareti'ne bildirilmişse de bina, birtakım eksiklikleri nedeniyle ancak 1903'ün sonlarında faaliyete geçebildi.⁹²

Vali, mahkûmlar arasında özel durumları olanlarla ayrıca ilgilenmişti. Örneğin üç yıl hapis cezası alan bir mahkûmun süresi dolmasına rağmen tahliye edilmediği anlaşılacak serbest bırakılmasını sağladığı gibi yaşının küçük olduğunu iddia eden bir diğeri hakkında da nüfus dairesinden bilgi alınmasını istedi. İçlerinde 15 sene kürek cezasının bir kısmını tamamlamış olan akciğer hastası 80 yaşlarındaki bir şahsın kalan cezasının padişah tarafından affedilmesi için neler yapılabileceğinin araştırılmasını istedi. Ayrıca fakir mahkûmlara erzaklarının eksiksiz verilmesi ve tevkif edilen kişilere de erzak dağıtılması gerektiğini belirtti.⁹³

Sonuç

20. yüzyıla girerken Antalya'nın müzmin bir meselesi olan limanın yetersizliği, ziraat ve ticaret potansiyelinin arttırılması noktasında önemli bir engel teşkil eden yollarının yetersizliği ve bakımsızlığı elbette Antalya'nın yerel yöneticilerinin de defaatle işaret ettiği ve çözülmesi için gayret ettiği bilindik meselelerdi. Antalya'nın önem ve değerinin farkında olan dönemin Konya Valisi'nin mizacında öne çıkan sorunların tespiti ile ortadan kaldırılmalarına yönelik ısrarcılık ve titizlik hasletleri, bu bilindik meselelerin Osmanlı merkezi yönetiminin dikkatinin çekilmesi noktasında Antalya açısından son derece işlevsel olmuştur. Bahse konu dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşanan göçmen meselesinin Antalya'ya yansıyan tarafını oluşturan Giritli muhacirlerin iskânı sorunu süratle çözümlenmiş ve onların yeni yaşam alanları ile her yönden intibakı için çaba sarf edilmiştir. Hatta haddinden fazla sevk edilen muhacirlerin ihtiyaçlarını karşılamak için mevcut uygulamaların dışına çıkarak yasak olmasına rağmen aşar varidatından bir miktar para tahsisi için hükümetten izin alabilmenin yolları aranmıştır. Bu gayretler sonucunda Giritli muhacirler arasından çıkan kimi aileler ilerleyen yıllarda kentin ileri gelenleri arasına girerek Antalya gündeminde söz sahibi olacaklardı. Eğitimin Konya Valisi'nin özel ilgi alanlarından biri olması da Antalya'daki eğitim kurumlarına ilişkin eksiklik ve yetersizliklerin ortadan kaldırılması yönünde olumlu girişimlerin gerçekleşmesine vesile olmuştu. Vilayetin iki idadisinden birinin Konya merkezden sonra burada açılması, ci-

91 BOA, BEO, D:1359, G:101898, lef 2/5.

92 BOA, DH.MKT, D:466, G:26; BOA, DH.MKT, D:599, G:20; Yahya Sülek, "19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Teke Sancağı'nda Hapishaneler", Akdeniz Ü., SBE., Antalya 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 59.

93 BOA, DH. TMIK.S, D:20, G:14, lef 48/4; BOA, Y.MTV, D:208, G:135, lef 2/6.

var kazalardan gelen öğrenciler için büyük bir kolaylık olmuş, yeni usuldeki eğitim kurumlarının artışı eğitimli nüfusun çoğalmasını sağlamıştı. Vali'nin Antalya'da eğitim alanındaki atılımları, yerelden genele eğitim kalitesinin artırılması açısından düşünüldüğünde oldukça manidardı. Çünkü dönemin devlet erkânının modernleşme kapsamındaki projelerinin, ancak eğitimli ve nitelikli insanların yetiştirilmesiyle mümkün olacağı açıktı. Bilhassa ticari irtibatı hasebiyle art alanının denize açılan kapısı konumundaki Antalya'nın, yoğun ticari hareketliliği ve nüfusunun artışına binaen iş yükünün fazlalığının farkında olan Vali, pratik bir çözüm olarak buraya memur istihdamını hızlandırmış ve çözüm bekleyen işlerin ivedilikle halledilmesini sağlamaya çalışmıştı. Bunu yaparken devletin içinde bulunduğu maddi imkânsızlıkları göz önünde bulundurarak, mali yükü azaltmak adına gerekli olmadıkça, iş yoğunluğu daha az olan kurumların personelini geçici veya daimi olarak burada kullanmaya gayret etmişti. Bu faaliyetleri sırasında Vali'nin pragmatikliği yanında insani yönünün de ne denli ağır bastığına şahit olunur. Zira hapishanelerdeki izdihamın önlenmesi, dönemin modernizasyon faaliyetlerine uygun olarak fiziki şartların geliştirilmesi için gayret eden Vali, aynı zamanda mağduriyet yaşadıkları tespit edilen şahısların tahliyesine yönelik hassasiyeti de göstermişti. Vali, verimli ve sulak topraklarıyla ürün çeşitliliği potansiyeline sahip bu yörenin kalkındırılması, kapasitesinin artırılarak ticari faaliyetlerinin genişletilmesi için de büyük çaba sarf etmişti. Bu yöndeki uygulamaları arasında halka ürün dağıtımını, çeşitli ıslah çalışmaları, ziraat mektebi açma teşebbüsleri, liman ve kara yollarının işlevsel hale getirilmesi vardı. Bütçenin el verdiği ve gerekli izinler verildiği ölçüde projelerini gerçekleştirmeye muvaffak olan Vali, göçlerle yaşanan nüfus artışından da bu vesileyle yararlanma yoluna gitmişti. Antalya 20. yüzyıla girerken elbette bütün sorunlarını çözmüş değildi. Ancak mevcut sorunların giderilmesinde izlenecek yol artık belirlenmişti. Bu yolun hedefe ulaşması Osmanlı İmparatorluğu'nun içinde bulunduğu mali sıkıntılar ve savaş koşulları nedeniyle oldukça meşakkatli olacaktı.

Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA) Belgeleri

BEO, D:1359, G:101898; BEO, D:1403, G:105160; BEO, D:1644, G:123234; BEO, D:1799, G:134909; BEO, D:1838, G:137841.

DH. MKT, D:466, G:26; DH.MKT, D:599, G:20; DH.MKT, D:2477, G:111; DH. MKT, D:2553, G:113; DH.MKT, D:2569, G:55.

DH. TMIK.S, D:20, G:14; DH.TMIK.S, D:21, G:44; DH. TMIK.S, D:27, G:25.

İ. DH, D:1364, G:15; İ. HUS, D:93, G:115; İ.RSM, D:6, G:30.

MF. MKT, D:122, G:73; MF. MKT, D:182, G:16; MF. MKT, D:408, G:20; MF. MKT, D:412, G:57; MF. MKT, D:421, G:3; MF. MKT, D:426, G:24; MF. MKT, 457/13; MF. MKT, D:508, G:20; MF. İBT, D:60, G:106.

Gaz

Akademik
Bakış

143

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ŞD, D:1218, G:26; ŞD, D:1745, G:8; D.1736, G:12.

Y. MTV, D:183, G:163; Y.MTV, D: 193, D: 64; Y.MTV, D:202, G:16; Y. MTV, D:208, G:135; Y.MTV, D:221, G:67; Y.PRK.UM, D:56, G:21.

Sürelî Yayınlar

Konya Vilayeti Salnamesi, 1317, Def'a 28.

Salname-i Nezaret-i Maarif-i Umumiye, Altıncı Sene, Matbaa-i Amire, İstanbul 1321.

Düstûr, Birinci Tertip, C. 1, Matbaa-i Amire, İstanbul 1289.

Düstûr, Birinci Tertip, C.6, (4 Zilkade 1304-14 Ramazan 1312), Ankara Devlet Matbaası, Ankara 1939.

Düstûr, Birinci Tertip, C.7, (15 Şevval 1312-14 Zilhicce 1321), Başvekalet Devlet Matbaası, Ankara 1941.

Araştırmalar

AKPINAR, Ozan Can, "Antalya Gureba Hastanesi (1901-1923)", *Antalya Kitabı 2*, Palet Yay., Konya 2019, s. 221-234.

ALTINOVA ŞAHİN, Ayşegül, *Osmanlı Devleti'nde Rüşdiye Mektepleri*, TTK Yay., Ankara 2018.

ÇEŞME, Volkan, "Osmanlı'da Ziraatı Modernleştirme Sürecinde Halkalı Ziraat Mektebi (1892-1928): Kuruluşu ve İdari Yapısı", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XV/2, (2014), s.39-80.

ÇEŞTEPE, Hamza-GÜVEN, Tamer, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Gümrük Vergisi İstisnaları", *AİBÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 16/2, 2016, s. 1-20.

ÇETİN, Emrah, *Tanzimat'tan II. Meşrutiyet'e Anadolu'da Karayolu Ulaşımı*, TTK Yay., Ankara 2017.

DİNÇ, Güven, "Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Antalya'ya Olan Göçler ve Sonuçları (1800-1923)", *Geçmişten Günümüze Göç*, C. II, (ed. Osman Köse), Canik Belediyesi Kültür Yay., Samsun 2017, s.771-788.

DİNÇ, Güven, "20. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya Nüfusu", *20. Yüzyılda Antalya Sempozyumu, Bildiriler*, 22-24 Kasım 2007, C. I, Akdeniz Üniversitesi Basımevi, Antalya 2007, s. 349-373.

DURGUN, Hatice, "20. Yüzyıl Başında Antalya (Teke) Livasında Gülcülük Çabaları", DR. Cezmi Karasu Armağanı: Ustaya Saygı, (ed. Mikail Kolutek vd.), Gazi Kitabevi, Ankara 2021, s. 85-104.

GÖNÜLLÜ, Ali Rıza, "Antalya'da İskân Edilen Muhacirler (1878-1923)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı: 26, Konya 2009, s. 293-325.

GÜÇLÜ, Muhammet, "Antalya (Pamhlyia) Bölgesinde Yollar: Kesikbeli Yolu ve Son Yüzyıldaki Durumu", *Adalya*, V, 2001-2002, s. 237-249.

GÜÇLÜ, Muhammet, "Antalya Lisesi'nin Kuruluşu ve Tarihi Gelişimi (1898-1950)", *Taç Dergisi*, Sayı: 9, 2017, s. 25-31.

GÜÇLÜ, Muhammet, *XX. Yüzyılın İlk Yarısında Antalya*, Antalya Ticaret ve Sanayi Odası Kültür Yayınları, Antalya 1997.

GÜNBLUT, Ahsen, "Cumhuriyet Döneminde Antalya'da İpekböcekçiliği Eğitimi (1926-1960)", Akdeniz Ü. GSE, Antalya 2013, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GÜRAN, Tevfik, *19. Yüzyılda Osmanlı Ekonomisi Üzerine Araştırmalar*, Türkiye İş Bankası Kültür Yay., İstanbul 2014.

KISA, Ahmet-MALHUT, Mustafa, "II. Meşrutiyet Dönemi'nde Antalya'da Karayollarının Duru-

- mu”, *Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 37 (2), Aralık 2020, s. 341-357.
- KIRMIZI, Abdülhamit, “Usû-i Tadrîs Hâlâ Tarz-ı Kadîm Üzre”: Konya Valisi Ferid Paşa'nın Eğitimi Islah Çalışmaları”, *Divan İlmî Araştırmalar*, Sayı: 19, (2005), s. 195-229.
- KIRMIZI, Abdülhamit, *Abdülhamid'in Valileri Osmanlı Vilayet İdaresi 1895-1908*, Klasik Yay., 4. Baskı, İstanbul 2016.
- KIRMIZI, Abdülhamit, *Avlonyalı Ferid Paşa, Bir Ömür Devlet*, Klasik Yay., İstanbul 2014.
- MALHUT, Mustafa-KISA, Ahmet, “Antalya Limanı'nın 19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başında Anadolu Liman Trafığı ve Deniz Ticaretindeki Yeri”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, XXXV/2, 2020, s. 603-630.
- MUŞMAL, Hüseyin-YAMAN, Esmeray “Konya Valisi Mehmet Ferit Paşa'nın 1899 Yılındaki Vilayet Gezisi Raporuna Göre Karaman İzlenimleri”, *Tarihin Peşinde*, Sayı: 22, 2019, s. 171-188.
- SARAÇOĞLU, Hüseyin, *Akdeniz Bölgesi*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1989.
- SELEKLER, Macit, *Yarım Asrın Arkasından Antalya'da Kemer-Melli-İbradı-Serik*, (yay.haz. Ali Yıldız-Resul Kaya), 2. Baskı, Kutlu Avcı Ofset, Antalya 2011.
- SÜLEK, Yahya, “19. Yüzyıl Sonu ve 20. Yüzyıl Başlarında Teke Sancağı'nda Hapishaneler”, *Akdeniz Ü.*, SBE., Antalya 2019, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- TAŞER, Seyit, “Teke Livası'nda Çiftlik Mektebi Kurma Çalışmaları”, *Antalya Kitabı 2*, Palet Yay., Konya 2019, s. 245-252.
- TEKELİ, İlhan, İLKİN, Selim, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü*, TTK Yay., Ankara 1999.
- UZUN, Ahmet, “Osmanlı Döneminde Antalya ve Çevresinde Ticari Hayat”, *Antalya Kitabı 1*, Palet Yay., Konya 2018, s. 492-511.
- YAMAN, Esmeray, *Avlonyalı Mehmed Ferid Paşa'nın Konya Valiliği (1898-1902)*, Selçuk Ü., SBE., Konya 2021, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).
- YILDIZ, Gültekin, *Mapusâne Osmanlı Hapishanelerinin Kuruluş Serüveni (1839-1908)*, Kitabevi Yay., İstanbul 2012.

Extended Abstract

The Ottoman Empire underwent a structural transformation during the 19th century. As a part of the centralization policies, this structural transformation was reflected in the provinces in the form of regulations in the provincial system. The new provincial system was actualized through the 1864 and 1871 Provincial Regulations and expanded the authority and responsibilities of governors. Accordingly, governors were authorized to visit different locations in their provinces and inspect local officials to determine the problems of local communities and find solutions. In this way, governors informed the central administration about the overall situation of the province and the issues needed solutions through their reports.

Mehmet Ferid Paşa was appointed as the governor of Konya in 1898 and submitted many comprehensive reports to the central government during his term of office. In his governorship, he visited different locations within the province and touched upon various issues such as property, justice, agriculture and education in his reports and made maximum efforts to solve the problems and meet the needs of the locals. This study is based on Mehmed Ferid Pasha's reports and aims to capture the portrait of Antalya at the beginning of the 20th century, focusing on to what extent his suggested regulations were actualized.

Mehmed Ferid Pasha visited and inspected Antalya four times during his term in office, which

gazi

Akademik
Bakış

145

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

indicates the significance he attributed to the city. Antalya was regarded as the port town of Konya province, and in addition to its potential for maritime trade, the fertile plain in the city made it suitable for agricultural development. All these features of Antalya were of interest to Mehmet Ferid Pasha.

The development of Antalya and the increase in its import and export volume depended primarily on improving its transportation networks. Its location on a plain surrounded by impassable high mountains parallel to the coast put the city in a geographically disadvantageous position. Despite its natural port, the lack of smooth roads providing access to the inner regions of the city caused problems in the delivery of goods. Therefore, Pasha's primary goal was to build smooth roads linking Antalya to the inner regions and make the port functional. Despite Mehmed Ferid Pasha's efforts and insistence on road construction and making the port more functional, these goals could not be achieved during his governorship, yet his strategies were actualized after him.

Mehmed Ferid Pasha's other aim was to implement projects that would contribute to the improvement and development of agriculture and animal husbandry. These projects aimed to increase domestic trade volume by increasing the city's existing fruit and vegetable production; increasing agricultural diversity by distributing seeds and mulberry saplings to farmers; taking measures to protect and support farmers and merchants, and increasing the value and quantity of animal production.

The improvement and dissemination of education were also among the issues to which Mehmed Ferid Pasha attached significance. The increasing population density in Antalya due to a large number of immigrants entailed new schools in the city and highlighted the need for improvement in education. Mehmed Ferid Pasha endeavoured to increase the number of ibtidai schools in Antalya and enhance their quality of them. He also thought that the city needed an idadi school, and he succeeded in making it happen.

Gors

Akademik
Bakış

146

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Atatürk'ün Halkçılık Politikasında Köycülüğün Yeri ve Antalya Halkevi'nin Solak Köyü'nde Yaptığı Örnek Köy Çalışması*

Peasantry Within Atatürk's Policy of Populism: An Example Village Practice of Antalya People's House in Solak Village

Nursel GÜLCÜ**

Öz

M. Kemal Atatürk'ün yapılacak olan bütün çalışmalardaki amacı modern bir devlet oluşturmak ve modern devletin dayandığı temel de halkçılık ilkesine dayanıyordu. Yeni kurulan devlette her şeyden önce cumhuriyet fikrinin halkta yerleşmesi başarının ilk anahtarı olarak görülüyordu. O dönem halkın büyük çoğunluğunun köylerde oturduğu düşünülürse öncelikle köye yönelerek köyün her açıdan kalkındırılması gerekiyordu. Atatürk, köylerin gelişerek kalkınması için birçok kanun çıkarmış ve yapılan yeniliklerin başta köyler olmak üzere halka öğretilerek benimsetilmesi için çaba sarf etmiştir. Atatürk, 1932 yılında halkevlerini açarak ülke genelinde büyük bir kültürel kalkınmayı amaçlamıştır. Atatürk, kısa sürede Türkiye'nin birçok yerinde yaygınlaşan halkevlerinin faaliyetlerini yakından takip ederek çalışmalarını desteklemiş ve çalışmaların belli bir program dâhilinde yürütülmesinin üzerinde ısrarla durmuştur. Özellikle halkevlerinin köycülük şubelerinin faal bir şekilde köylerde çalışmasını istemiştir. 1932 yılında açılan Antalya Halkevi de Atatürk'ün bu politikası çerçevesinde Antalya'da çalışmalar yapmıştır. Antalya Halkevi, köylerin gelişmesi ve kalkınması için yaptığı çalışmaları, köycülük şubesi aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Antalya Halkevi Köycülük Şubesi, kendisine bazı örnek köyler seçerek bu köylerde yapacağı çalışmaları "örnek köy" çalışmaları kapsamında yapmaya çalışmıştır. Bu köylerden bir tanesi de Solak Köyü'dür. Solak Köyü'nde yapacağı çalışmalar için bir örnek köy programı hazırlamış ve bu program çerçevesinde köyde çalışmalar gerçekleştirmiştir. Bu çalışma ile, Atatürk'ün halkçılık politikası çerçevesinde, Antalya Halkevi Köycülük Şubesi tarafından Antalya Solak Köyü'nde yapılan çalışmalar ele alınmış, ayrıca o dönem yapılan çalışmaların günümüzdeki etkisi ve bilinirliği de Solak Köyü'nde yapılan bir araştırma ile ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Atatürk, Halkçılık Politikası, Örnek Köy, Solak Köyü

Abstract

M. Kemal Atatürk ultimately managed all the works in the young republic to raise a modern

Makale Geliş Tarihi: 01.05.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: GÜLCÜ, Nursel, "Atatürk'ün Halkçılık Politikasında Köycülüğün Yeri ve Antalya Halkevi'nin Solak Köyü'nde Yaptığı Örnek Köy Çalışması", Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD), Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 147-168

* Bu çalışma, Akdeniz Üniversitesi BAP Birimi tarafından desteklenen proje kapsamında yapılmıştır.

** Dr. Öğr. Üye. Nursel GÜLCÜ, Akdeniz Üniversitesi Eğitim Fakültesi, Sınıf Eğitimi Bölümü Öğretim Üyesi, nur.gulcu@gmail.com, ORCID ID: 0000-0002-4488-0252.

Akademik
Bakış

147

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

state grounded on the principle of populism. In this newly established state, spreading the idea of a “republic” was considered key to success. Considering that the majority of the citizens dwelled in villages at those times, it was expected to develop the village in every aspect. Atatürk enacted numerous laws to promote the development of the villages and exerted great efforts for people, particularly villagers, to adopt the innovations. In this regard, Atatürk led the opening of People’s Houses (Community Centers) in 1932 to initiate significant cultural development throughout the country. He also closely followed the activities of these centers, which became widespread in many parts of Turkey in a short time, supported their activities, and insisted on implementing the activities within a specific program. In particular, he wished the Peasantry Branches of People’s Houses to carry out activities actively in the villages. Antalya People’s Houses, opened in 1932, also carried out activities aiming to develop villages in Antalya within this policy through its Peasantry Branch. This branch mainly chose some villages and attempted to implement its program in these villages in the scope of “model village” practice. The branch prepared a model village program for Solak village, among the sample villages, and carried out the designated activities in the village within this program. The present study discussed the practices implemented in Solak village by the Peasantry Branch of Antalya People’s House in the framework of Atatürk’s populism policy and attempted to reveal the projections and recognition of the practices carried out at those times in the present of Solak village.

Key Words: Atatürk, populism policy, example village, Solak village

Giriş

Atatürk, Cumhuriyet’in ilanından sonra Türk toplumunu modern bir yapıya kavuşturmak için birçok alanda yenilikler yapmıştır. Bu reformlar içerisinde eğitim alanındaki reformlar ilk sırada yer almaktadır. Atatürk eğitim ile ilgili kanunlar da çıkarmıştır. Ancak kanun çıkarmanın yeterli olmadığını bilen Atatürk, birçok imkândan yoksun olan halkın okuma yazma dahi bilmemesi nedeniyle eğitim alanında yapılacak reformlarda; çocukların, gençlerin ve köyde yaşayanların eğitilmesine öncelik vermiştir.¹ Atatürk, yapılacak olan eğitim reformları için bazı tespitlerde bulunmakla birlikte aynı zamanda yeni bir eğitim politikası da oluşturmuştur.² Atatürk, eğitim ile ilgili çalışmalarda yabancı uzmanların da görüşlerini almak üzere Türkiye’ye davet etmiştir. Türkiye’ye davet edilen uzmanlardan bir tanesi de John Dewey’dir³. John Dewey’in davet edilme nedenleri içerisinde, John Dewey’in Eğitim ve Demokrasi isimli kitabında ortaya koyduğu demokratik eğitim ile ilgili görüşleri etkili olmuştur. John Dewey’in eğitim sürecinin gerçekleşmesi için yöntemlerin yeterli olmadığını aynı zamanda pozitif organlarla birlikte yönetsel kurumlara ihtiyaç olduğu ve eğitimin istenilen düzeyde olmasının devletlerin etkinliklerine bağlı olduğunu belirtmesi, demokrasinin toplum-

1 Anıl Çeçen, Atatürk’ün Kültür Kurumu Halkevleri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 2000, s. 81.

2 Yahya Akyüz, Türk Eğitim Tarihi. Pegem Yayıncılık, Ankara 2007, s. 336-338.

3 Bahri Ata, “1924 Türk Basımı Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey’in Türkiye Seyahati”. G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2001, Sayı: 21, C. 3, s. 193-207.

da nasıl uygulanacağı ile fikirleri de davet edilme nedenlerindedir.⁴ John Dewey 1924 yılında Türkiye'ye geldikten sonra 3 ay kalmıştır. Yaz aylarında Türkiye'de kalan John Dewey, Türkiye'de yapmış olduğu gözlemleri iki rapor şeklinde düzenlemiştir. Türkiye'de Milli Eğitim Bakanlığı'na, Amerika'ya dönmeden sunduğu ilk rapor, rapor olmaktan ziyade acil olarak bütçeye konulması gereken ödeneklerle ilgili tekliften oluşmaktadır. Daha sonra Amerika'ya döndükten sonra gönderdiği rapor esas raporu oluşturmaktadır.⁵ John Dewey, esas raporun giriş kısmında; "ilk ve pek mühim nokta, Türkiye mekteplerinin gaye ve hedeflerini tespit etmektir" diyerek, her şeyden önce, hedefleri açık olarak belirlenmiş bir programla yapılacak olan gereksiz değişikliklerden ve düzenlemelerden korunulabileceğini belirtmiştir. Türkiye'de eğitim alanında amaçları belirleme konusunda sorun olmadığı ve Türkiye'nin medeni milletler arasında bağımsız, laik ve etkili bir şekilde yerini alarak geliştiğini de belirtmiştir. J. Dewey'in raporunda ortaya koyduğu program, milli eğitim bakanlığı teşkilatı, öğretmen yetiştirilmesi ve terfileri, okul sistemi, sağlık ve sağlıklı yaşam, okul düzeni ve çeşitli maddelerden oluşmaktadır. John Dewey'in ortaya koyduğu tavsiye ve önerilere büyük önem verilerek, 1926 yılında hazırlanan 1926 programında Dewey'in önerileri de dikkate alınmıştır.⁶ Özellikle Atatürk döneminde, 1925-1929 yılları arasında Milli Eğitim Bakanı olan Mustafa Necati döneminde,⁷ John Dewey'in raporunda ortaya koyduğu hususlara büyük önem verilerek, eşitliğin ülke geneline yayıldığı, mahalli şartların en iyi şekilde değerlendirildiği, demokratik bir yaklaşımla çağın gerekliliklerinin dikkate alınarak programlar hazırlanmaya çalışıldığı görülmektedir.⁸

Halkçılık Kavramı ve Köye Yöneliş

Türkiye'de halkçılık kavramı II. Meşrutiyet'le birlikte kullanılmaya başlanan "halk" kavramı ile ortaya çıkmıştır. Osmanlı Devleti döneminde "halk" kelimesi bilinen bir kelime olmasına rağmen kollektif bir şuurun ifadesi olarak II. Meşrutiyetle anlam kazanmıştır. Halkçılık, 19. Yüzyılın sonunda Rusya'daki "Narodnik" hareketle birlikte bir halka doğru yönelme hareketi olarak ortaya çıkmış ve halkçılık bu noktada bir köycülük hareketine dönüşmüştür. Rusya'daki narodnik hareketten, Yusuf Akçura, Hüseyinzade Ali vb. göçmen Osmanlı aydınları da etkilenmişlerdir. Osmanlı Devleti'nde halkçılığın diğer bir kaynağı da Fransız solidarizmidir. Emile Durkheim, Charles

4 John Dewey, Demokrasi ve Eğitim, Yeryüzü Yayınevi, Ankara 2004, s. 111-112

5 Hüseyin Bal, 1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve J. Dewey'in Eğitim Felsefesi, Aydınlar Matbaası, İstanbul 1924, s. 49

6 Hayat Bilgisi Öğretimi ve Öğretmen El Kitabı, Pegem Yayınları, Ankara 2013 s. 20

7 Rauf İnan, Mustafa Necati, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1980, s. 14

8 Nursel Gülcü, "John Dewey'in Demokrasi ve Eğitim Anlayışının Atatürk Dönemi Eğitim Politikasına Yansımaları" Turkish Studies Dergisi. 2020, Sayı: 15, s. 257-258

gazi

Akademik
Bakış

149

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Gide ve Alfred Fouille gibi Fransız düşünürlerinden etkilenen Ziya Gökalp, halka doğru gitmenin öneminden bahsederek halkçılığın fikri liderliğini yapmıştır. ⁹ Ziya Gökalp, Yeni Mecmua ve Halka Doğru dergilerinde yazmış olduğu yazılarında, halk kavramını millet kavramıyla birlikte ele almıştır. Ziya Gökalp, birçok yazılarında, halkın içerisinde birçok milli kültür unsuru barındırdığını ve bu milli kültürün yakından tanınması için aydınların halka doğru gitmesinin önemi üzerinde durmuştur. Aynı zamanda aydınların sahip olduğu medeniyeti halka götürebilmesi için de halka doğru gitmesi ve halkın içinde yaşaması gerektiğini belirtmiştir. ¹⁰

Halk ve halkçılık kavramı ile ilgili Cumhuriyet'in ilanından sonra da birçok yazı çıkmıştır. Nusret Kemal'in, Ülkü Dergisi'nde çıkan bir makalesinde "halk" kelimesini, "memleketin sınırları içinde, memleketin en umumi kültürüyle birbirine bağlı olan ve aşağı yukarı aynı kazanç seviyesinde bulunan büyük ekseriyet, büyük orta tabakadır" demektedir ve halk denildiğinde ekseriyetin o dönem Türk köylüsünün oluşturduğunu yazısında ifade etmektedir. ¹¹ Bu ifadelerden anlaşılan halk kavramı, bireylerin toplamı olmanın ötesinde kendine özgü kolektif bir anlam ifade etmektedir. O dönemde halkının büyük çoğunluğunun köylerde yaşadığı düşünülürse milletin asli unsurunu köylerde yaşayan nüfus oluşturmaktadır. Onun için diyebiliriz ki köy o dönemde Türkiye demektir. ¹²

Nusret Kemal'in Ülkü Dergisi'nde çıkan "Halkçılık" ile ilgili yazısında da halkçılığın temelindeki köylüyü kalkındırmanın önemini ortaya koymaya çalışmıştır. ¹³ O dönem nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşadığından, her köye tek tek ulaşılarak köylerin birçok yönden tetkik edilerek yol alınması gerektiğini bu nedenle köyleri anlamak için her şeyden önce köylerin genel durumlarının iyi değerlendirilmesi gerektiğini belirtmiştir. ¹⁴

Nusret Kemal, Ülkü Dergisi'nde "Köy Seferberliğine Doğru" bir yazısında; medeniyet seviyesi yüksek bir toplum olmak için neler yapılabileceği hususunda bazı önerilerde bulunmuştur. Bu öneriler: Öncelikle yaşamaya elverişli yerlerin iskân yeri olarak seçilmesi, köylere; okul, sağlık kuruluşları, kooperatifler kurarak üretimi artırmak, köylerin düzgün yollarla şehirlere bağlantısını sağlamak ve köylere arada bir de olsa tiyatro ve sinema gibi faa-

9 Zafer Toprak, Türkiye'de Populizm, Doğan Yayıncılık İstanbul 2013, s. 163-169

10 Ziya Gökalp, Türkçülüğün Esasları, Milenyum Yayınları, İstanbul 2018, s. 32

11 Nusret Kemal, "Halkçılık" Ülkü Dergisi, Sayı:3, 1933, C, 1, s. 185-186

12 Cumhuriyet Döneminde; nüfusun büyük çoğunluğu %70-80 Köylerde yaşamaktadır. Cumhuriyet Dönemi'nde köycülük çalışmaları önem kazanmış, Türk Ocakları'nın açılmasından sonra ivme kazanarak "halka doğru" gitme prensibi ortaya çıkmıştır. Sena Bayındır Uluskan, Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017, s. 79

13 N, Kemal, a.g.m, s. 185

14 Mehmet Saffet, "Köycülük", Ülkü Dergisi, Sayı: 6, 1933, C, I, s. 423-429

liyetlerin gitmesi gerekir.t¹⁵

Hamit Zübeyr'in Ülkü Dergisi'nde "Halk Terbiyesi Vasıtaları" isimli makalesinde Anadolu köylerinin ve köylüsünün durumuna dikkat çekmiştir:

"Anadolu'nun sessiz ve sakin görünen köyleri üstünden ne müthiş kasırgalar geçti Harpler, tekrar harpler, dehşetli salgın hastalıklar, kuraklık seneleri, bunların üstüne Cumhuriyet dönemine kadar devam eden ihmal ve asayişsizlik...İşte bunun içindir ki Anadolu köylüsü dertlidir. İşte bunun içindir ki birçok köylerimizde mezarlık köyden daha büyüktür. Halbuki memleketin on binlerce mamur köy ve çiftliklere ve refah ile yüzü gülen milyonlarca vatandaşa ihtiyacı vardır. Köylünün medeni seviyesi nasıl yükseltilecek? Bunun yegâne çaresi ve ilacı halk terbiyesidir. Memlekette büyük mikyasta halk terbiyesine ihtiyaç vardır."

Hamit Zübeyr makalesinde; halkın eğitimi ile köylünün daha iyi bir yaşam seviyesine kavuşacağını ve bu şekilde medeniyet düzeyinin artacağını belirtmiştir. Hamit Zübeyr, I. Dünya Savaşı sonrası eğitim konusunun dünyanın en önemli konusu haline geldiğini, bütün milletlerin halkın eğitimi konusunda ortak amaç taşıdığını fakat çalışma yöntemlerinin farklı olduğunu bu durumu da milletlerin karakterine ve acil ihtiyaçlarına göre belirleyebileceğini belirtmiştir. ¹⁶

Halkevi ve Köycülük Şubesi'nin Faaliyetleri

Atatürk, Kurtuluş Savaşı'nın kazanılmasından ve Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte devletin bir "halk devleti" olduğunu belirtmişti. Halk egemenliğine dayanan bir devlette, halkın eğitimi olması ve çağdaş devlet olmanın gerektirdiği birtakım özelliklere sahip olması gerekiyordu. Bu özellikleri kazandırmak için de eğitim sisteminin buna göre düzenlenmesini gerektiriyordu. Eğitimle birlikte bir yandan geçmişten beri var olan kültürel öğelerin aktarılması bir yandan da değişen dünyaya ayak uydurarak her açıdan modern bir toplum oluşturulabilirdi. ¹⁷Bu amaçlar doğrultusunda, Cumhuriyet'in ilanıyla birlikte eğitim konusu öncelikli konu olmuştur. 1923, 1924, 1925 yıllarında Heyet-i İlmîyeler toplanarak okuma yazmanın yaygınlaştırılması, eğitimde kullanılacak kaynak kitapların belirlenmesi, ilkokul mezunlarının üretime geçmeleri, köy ve halkın eğitimi gibi konular tartışılarak kararlar alınmıştır. ¹⁸

Türk milletinin kültür seviyesinin yükseltilerek çağdaş medeniyet seviyesine çıkması çok kısa sürede gerçekleştirilecek bir durum değildi. Halk ile aydınlar arasında her açıdan büyük bir uçurum oluşmuştu. Bu noktada sadece kanun çıkarmakla istenilen medeniyet seviyesine çıkmanın mümkün

15 Nusret Kemal, "Köy Seferberliğine Doğru, Ülkü Dergisi, Sayı: 5, 1933, C. I, s.355-361

16 Hamit Zübeyr, "Halk Terbiyesi Vasıtaları" Ülkü Dergisi, Sayı: 2, 1933. C. I, s. 152-153

17 Cevat Geray, Halk Eğitimi, İmaj Yayıncılık, İstanbul 2002, s.40-42

18 Aydoğan Ataüinal, Reşat Özalp, Türk Eğitiminin Düzenleme Teşkilatı, MEB Yayınları, İstanbul 1977, s.116

Geray

Akademik
Bakış

151

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

olmadığı da kısa sürede anlaşılacaktır. Atatürk'ün halkçılık anlayışında; halkın kendi geleceğine hâkim olacak düzeyde eğitilerek, halkın yönetimdeki etkisinin artırılması için planlı ve programlı olmak şartı.¹⁹Bu dönemde II. Meşrutiyet'ten sonra kurulan Türk Ocakları'nın faaliyetleri önemli olmuştur. Atatürk ve Türk Ocaklılar, Türk Ocakları'nı yapılan yeniliklerin halk tarafından benimsenerek kabul edilmesi açısından önemli bir güç olarak görmüşler ve büyük bir ilgi göstererek maddi ve manevi olarak destek vermişlerdir.²⁰ Türk Ocakları o dönem gerçekleştirdikleri bütün eğitim faaliyetleriyle büyük bir boşluğu doldurmakla birlikte kültürel yönden de önemli çalışmalar yapmıştır. Atatürk Cumhuriyet'in ilanından sonra yapılan yeniliklerin halk tarafından ne kadar benimsendiğini görmek için sık sık yurt gezilerine çıkmıştır. Atatürk çıkmış olduğu yurt gezilerinde Türk Ocaklarını da ziyaret etmiş ve Türk Ocakları'nın Cumhuriyet Halk Fırkasıyla birlikte çalışması gerektiğini belirtmiştir. Bazı ocakların çalışmalarındaki memnuniyeti ifade ederken bazı ocakları da eleştirmiştir. Türk Ocakları birçok yararlı çalışma yapmakla birlikte bir eğitim kurumu değildi. Özellikle çok partili hayata geçiş denemesi döneminde bazı parti üyelerinin, yeni kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkasında yer alma eğilimleri, ocakların siyasi bir güç olarak Cumhuriyet Halk Partisi'nin karşısına çıkacağı endişesini oluşturarak Türk ocaklarının kapatılması ile ilgili kararda etkili olmuştur.²¹

Türk Ocakları'nın kapanmasından önce basında haberler çıkmıştır.25 Mart 1931 tarihli Cumhuriyet Gazetesindeki "Türk Ocakları H. Fırkası ile Niçin Birleşiyor?" başlıklı haberde, halkı bir arada tutacak ve kültürel kalkınmayı sağlayacak bir kurumdan bahsedilmiştir.²²Türk Ocakları'nın kapanmasından önce basında çıkan bu haberlerden de anlaşılıyor ki halkevleriyle ilgili haberler açılışından çok önce basında yer almıştır.²³Atatürk halkçılığı göstermelik bir şey olarak ele almadığını kısa süre içerisinde ülkenin dört bir yanında halkevleri açarak göstermiştir. Halkevleriyle birlikte halkın yeniliklere daha iyi uyum göstereceğini ve kültürel kalkınmanın gerçekleştirileceğini amaçlamıştır.²⁴

19 Şubat 1932 tarihinde Türkiye'de 14 halkevi açılmış ve kısa süre sonra da Türkiye'nin birçok yerinde halkevleri açılmıştır. Halkevlerinin açılmasıyla birlikte amaçlanan hedefler ve yapılacak olan çalışmalarda uyula-

- 19 Yücel Özkaya, "Atatürk ve Halkçılık", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1995, s. 56, Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. II, Ankara 2006, s. 562
- 20 Ziya Gökalp, Ocaklar Ne Yapmıştır, Vazifesi ve Gayesi Nedir? Atatürk Devri Fikir Hayatı II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara 1981, s. 636-646
- 21 Nursel Gülcü, Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, s.9
- 22 "Türk Ocakları Cumhuriyet Halk Fırkası ile Niçin Birleşiyor" *Cumhuriyet*, 25 Mart 1931
- 23 Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi, 490.100/3.14.6 (10 Kasım 1936)
- 24 Gülcü, a.g.e. s. 13

çak esaslar, belli aralıklarla çıkarılan talimatnameler ile düzenlenmiştir. Bu talimatnameler halkevlerinin kapanışına kadar düzenli olarak çıkarılmıştır. Halkevlerinin yapacağı her türlü faaliyet bu talimatnameler ile açıkça ortaya konmuştur. Halkevleri talimatnamelerde belirtildiği şekilde dokuz şube teşekkül edecek şekilde kurulmuştur. Bu şubeler herkesin yeteneklerine göre faaliyet alanı bulabileceği şekilde oluşturulmuştur. Bu şubeler: Dil, edebiyat, tarih şubesi, güzel sanatlar şubesi, temsil şubesi, sosyal yardım şubesi, halk dershaneleri ve kurslar şubesi, kütüphane ve yayın şubesi, köycülük şubesi, müze ve sergi şubesinden oluşmaktadır. Bu dokuz şube sayısı azami şube sayısı olup, halkevleri buldukları şartlar içerisinde üç şube ile de faaliyet gösterebilirdi. Bu üç şubeden birisi mutlaka köycülük şubesi olmalıydı.²⁵

Köycülük şubesinin yapmış olduğu çalışmalar, yapılan yeniliklerin uygulama alanı içerisinde en çok yer bulan kısımındır. O dönemde nüfusun büyük çoğunluğunun köyde yaşaması nedeniyle öncelikle köylünün kültürlenmesi, mahalli şartlar ve birçok şeyin iyileştirilmesi gerekiyordu.²⁶ Atatürk'ün eğitim ve kültür politikasında öncelikle köyün eğitimi, halkın eğitiminin en önemli kısmını oluşturmaktaydı. Bu nedenle Atatürk, köycülük şubesinin çalışmalarına büyük önem vermiş, aynı zamanda köyleri eğitime ve kalkındırma politikasına ciddi bir bakış ve çalışma esası getirmiştir.²⁷ Köycülük şubesi ortaya konan esaslar çerçevesinde; köylerin sosyal, sağlık ve kültürel olarak gelişmelerine, köylü ile şehirli arasında karşılıklı duyguların artmasında ve birçok alanda çalışmalar yapmıştır. Halkevlerinin yapmış olduğu çalışmalar CHP Genel Merkezi tarafından sıkı bir şekilde takip edilmiştir. Bununla ilgili altı ay aralıklarla raporlar istenmiş ve bu raporlar doğrultusunda köylü ile yakından ilgilenilmesi gerektiği, köy gezilerinin daha sık yapılması gerektiği, hastaların muayenelerinin yapılması, bilgi ve öğüt verilmesi ve köylere kitap götürmek gerektiği belirtilmiştir.²⁸

Antalya Halkevi Köycülük Şubesi ve Solak Örnek Köyü ile İlgili Çalışmalar

Antalya Halkevi, 19 Haziran 1932'de açılan ikinci grup halkevleri içerisinde yer almaktadır. Açılışından bir hafta sonra, halkevleri talimatnameleri doğrultusunda dokuz şube oluşturularak komite seçimlerini yapmış ve çalışmalarına başlamıştır. Antalya Halkevi'nin ilk başkanı Aziz Bey'dir. Antalya Halkevi, Antalya'da yapılacak birçok çalışmayı şubeler aracılığı ile gerçekleştirirken köy ile ilgili çalışmalarını da köycülük şubesi aracılığıyla gerçekleştirmiştir.

25 Nursel Gülcü, Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020 s. 20

26 BCA, 490.100/4.21.5 (05 Temmuz 1939)

27 BCA, 490.100/4.21.5. (05 Temmuz 1939)

28 BCA, 490.100/3.15.46. (07 Aralık 1937)

gors

Akademik
Bakış

153

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Köycülük şubesinin en önemli görevi öncelikle köylüyü yakından tanımak ve köylerin her açıdan gelişmesine öncülük etmektir. Antalya Halkevi Köycülük Şubesi de Antalya köylerinde bu amaç doğrultusunda çalışmalar yapmıştır.²⁹

Antalya Köycülük Şubesi çalışmalarını yürütebilmek için bir yönetim kurulu oluşturmuştur. İlk yönetim kurulu üyeleri: Mustafa Şevki Bey (Mühendis), Ali Rıza Bey (Muhasebeci), Nedim Bey (öğretmen), Emin Bey'dir. (Muhasebeci).³⁰

Antalya Halkevi Köycülük Şubesi öncelikle köylerde yapacağı çalışmalar için kendine bir program hazırlamıştır. Programda tespit edilenler şu şekildedir: cuma günleri köylere gidilerek sosyal ve sağlık alanlarında bilgiler verilmesi, meyve yetiştiriciliği konusunda bilgilendirme, saban yerine pulluk kullanımının teşviki, limon ve portakal ağaçlarında iyileştirme, zeytinlerin aşılınması, hayvan neslinin iyileştirilmesi, ormanların muhafazası.³¹

Antalya Halkevi Köycülük Şubesi, köylerde yapacağı çalışmaları öncelikle kendisine örnek köyler belirleyerek yapmak istemiştir. Örnek köylerin seçiminde de Antalya'ya yakınlık, tarıma elverişli araziler, iklim vs. gibi etkenleri dikkate almıştır. Bu koşulları sağlayan üç örnek köy seçerek bu köyler için programlar hazırlamıştır. Örnek köylerde yapılacak çalışmalar için hazırlanan programlar, Halkevleri talimatnamesinde belirtilen hususlar dikkate alınarak hazırlanmıştır. Bu köyler Antalya'ya bağlı Çakırlar, Çirkinoba ve Solak Köyü'dür. Örnek köy olarak seçilen bu köyler içerisinde programına ulaşabildiğimiz Solak Köyü'dür. Bu nedenle Solak Köyü'nde yapılan çalışmalar özelinde, Antalya Halkevi Köycülük Şubesi'nin çalışmaları ortaya konmaya çalışılmıştır.³²

Örnek Solak Köyü Programı:

1. Cumhuriyet meydanının düzenlenmesi,
2. Köy odasının müstemat kısmının tamamlanması,
3. Köylerde başboş hayvanlar için sığırtmaç ve çoban temini, yörük develelerinin durumlarına çare bulunması,
4. Kiremitçiliğin öğretilerek damlarda kiremit kullanılmaya başlanması,
5. Köyün genel durumunun ıslah edilerek, caddelerin oluşturulması, evlerin sağlıklı hale getirilmesi,
6. Hayvanların ıslah edilmesi ve koşuculuk öğretilmesi
7. Kümeslerin ve kümes hayvanlarının fenni şekilde ıslahı
8. Aksu çayından istifade edilerek bir kanal ile su getirilmesi
9. İpek böcekçiliğinin geliştirilmesi ve meyve ve meyvesiz ağaç dikimi
10. Ortakçı köylülerin arazi sahibi olmalarının sağlanması

29 Nursel Gülcü, Antalya Halkevi ve Faaliyetleri (1932-1951), Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2020, 63-76

30 "Halkevinde İçtima", Resmi Antalya, (29 Temmuz 1932), s. 3

31 Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Broşürü, 1933, Antalya Matbaası, Antalya 1933, s. 11

32 BCA, 490.100/981.804.(15 Ocak 1936)

11. Köy yolunun şose ile kış ve yaz geçilecek bir şekilde yaptırılması,
12. Cirit, güreş oyunlarının oynanması ve sürekliliği yapılması
13. Köye bir hamam ve çamaşırhane yapılması
14. Yabani ağaçların aşılması,
15. Peynircilik ve yağcılığın gelişmesi için özel idare bütçesinden karşılıksız olarak yayık ve kremüz makinesi verilmesi
16. Köylüyü yün eğirme ve dokumacılığa alıştırmak,
17. Okuma odası yapılması
18. Mezarlığın başka bir tarafa taşınması,
19. Uygun mevsim ve zamanlarda Solak günü yapılarak şehirli ve diğer köylülerle ilişkilerin kuvvetlendirilmesi
20. Su ve arazi temininden sonra fidan dağıtılması
21. İyi cins tavukların köy tavuklarıyla değiştirilmesi
22. Hayvan neslinin ıslahı için koç, boğa, aygır temini edilerek bu hayvanların fenni ahırlarda besletilmesinin sağlanması. ³³

Antalya Halkevi Köycülük Şubesi, örnek köy kapsamına aldığı Solak Köyü'nde,³⁴ daha önceden Solak'ta yapılacak çalışmaların programında yer alan, "uygun mevsim ve zamanlarda Solak Köyü Günü ile köylüler ve şehirde yaşayanların ilişkilerinin kuvvetlenmesi" maddesi kapsamında Solak Köyü'ne gezi düzenlemiştir. Solak Köyü'ne yapılacak bu gezi ile ilgili Antalya Halkevi'nin bu duyurusunu 7.11. 1935 tarihinde Antalya Gazetesi yapmıştır. Antalya Halkevi'nin duyurusunda; gezinin sabah gidilip akşam dönüleceği, köylülerle görüşmeler yapılacağı, ulaşımın kendileri tarafından temin edileceği belirtilmiştir.³⁵Solak Köyü'ne yapılan geziden sonra da Antalya Gazetesi Solak Köyü'ne yapılan gezinin sonuçları ile ilgili bir haber yayınlamıştır. Antalya Gazetesi'nde yapılan haberde;

"Solak Gezisi İyi Sonuçlar Verdi" başlıklı yazıyla verilmiştir. Yazıda şunlara yer vermiştir: "Dün köylüyü kentli hafife alıyordu. Bugün kentli köylünün ayağına gelmiş, dertlerini dinliyor, ihtiyaçlarını soruyor, sağlığına bakıyor ve çalışma bilgisini arttırmaya çalışıyor, Türk köylüsü iyiliği kötülükten ayırt edebilecek ahlak ve terbiyededir. Kör değildir. Halkevinin bu gezisi aradaki gönül ve karşılıklı ilgi bağı pekiştirmiştir. Bu özverinin tuttuğunu görmek hepimizi ferahlandırdı." ³⁶

Köycülük Şubesi yapmış olduğu bu köy gezilerinde köylülere; yağ ve peynir yapımı, meyve ağaçlarının bakımı, zeytin aşılması, köy temizliği,

33 "Halkevi Çalışmaları" Türk Akdeniz, 1938, Sayı: 11-12, s. 30

34 Solak Köyü, Aksu'ya bağlı ve yanında Aksu Çayı geçen bir köydür. Köyde mübadeleden önce çoğunlukla Rumların yaşadığına dair bilgi köylülerden edinilmiştir.

35 Antalya, 7 Kasım 1935, s. 1

36 Antalya, 14 Kasım 1935, s. 1-2

sıtma tedavisi, bitki tohumlarının hastalıklara karşı korunması gibi konularda bilgiler vermiştir.³⁷Yapılan köy gezilerinde;³⁸hasta vatandaşların muayenelerini yaptırmış, ilaç alamayacak durumda olan hastaların ilaçlarının teminini sağlamış ayrıca köylülere sağlık, ziraat, ekonomi, beden terbiyesi gibi konularda öğütler verilmiştir.

Daha sonraki süreçte, Antalya Halkevi'nin Solak Köyü'nde yapmış olduğu çalışmaların, Antalya köylerinde yaygınlaştırılması amacıyla Antalya Halkevi dışında Antalya Valiliği de Antalya köylerinde çalışmalar başlatmıştır. Antalya Halkevi'nin örnek köy programlarıyla yaptığı çalışmaları, Antalya Valiliği, Köy Bürosu Teşkilatı kurarak genelleştirmeye çalışmıştır. Bu durumda Antalya Halkevi Köycülük Şubesi, Antalya köylerinin kalkınması, birçok imkana kavuşarak iyi bir hale gelmesi için öncülük yapmıştır diyebiliriz.

Solak Köyü' nün Günümüzdeki Durumunun Tespiti

Atatürk döneminde, Antalya Halkevi Köycülük Şubesi tarafından "örnek köy" kapsamına alınarak bir program çerçevesinde yapılan çalışmaların Solak Köyü'nde ne gibi bir değişiklik yaptığı ile ilgili daha sonraki süreçte yazılı belgeler bulunmamaktadır. Bu durumda; II Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu birçok olumsuz etki ile 1951 yılında halkevlerinin kapanması etkili olmuştur. II. Dünya Savaşı yıllarında yaşanan kâğıt sıkıntısı nedeniyle arşiv belgesi oluşturulamaması o dönem yaşanan birçok siyasi ve ekonomik gelişmeler, Solak Köyü'nün Atatürk'ten sonraki yaşadığı süreci aydınlatmamıza imkân vermemektedir. Köyle ilgili gelişmeleri ve Atatürk döneminde yapılan çalışmaların etkilerini yazılı kaynaklar olmaması nedeniyle, Atatürk döneminin köycülük ilgili genel politikasının bilinirliği, özellikle örnek köy programı kapsamında ortaya konan hedeflerin zaman içerisinde uygulanabilirliği ve değişen şartlar içerisinde etkisi olup olmadığının tespiti amacıyla Solak Köyü Muhtarı ve köyde çok uzun süredir yaşayan kişilerle yüz yüze görüşmeler yapılarak, canlı bellekler aracılığıyla, Solak Köyü'nün tarihsel süreçteki ve günümüzdeki durumu tespit edilmeye çalışılmış ve fotoğraflar çekilmiştir. (Eklerde verilmiştir) Solak Köyü'ne gidilerek tarihi mekanlardan ayakta kalanlar yerinde görülmüştür. Köyde ayakta kalabilen en eski köy evinin fotoğrafı çekilmiştir. Evde oturan aile ile sohbet edilerek evin mimarisi ve geçmişi hakkında konuşulmuştur. Solak'ta yapılan tarım faaliyetleri hakkında bilgi edinmek amacıyla tarım arazileri gezilerek fotoğrafları çekilmiştir. Atatürk döneminde Solak örnek köy programında belirtilen mezarlıklarla ilgili düzenlemeyi yerinde görmek amacıyla mezarlığa gidilerek mezarlığın yerinin değişip değişmediği ve tarihi mezarlar olup olmadığı öğrenilmiştir. Mezarlıkta tarihi nitelikteki bazı mezarların fotoğrafı çekilmiştir. 2016 Yılında bir botanik fuarı olarak açılan EXPO alanı gezilerek, bölgeye bir değişim getirip

37 Halkevlerinin Faaliyet Raporları Hülasaları, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara 1934, s.12

38 Antalya, 28 Kasım.1935, s.1,

getirmediği tespit edilmeye çalışılmıştır. Solak Köyü'nde geleneksel hayvancılığın devam edip etmediğini öğrenmek amacıyla yürük bir aile ziyaret edilmiştir. Yörük aile ile Solak'ta hayvancılığın geçmişi üzerine konuşulmuştur. Solak Köyü için büyük bir öneme sahip olan İtalyanlar tarafından yapılan köprünün bugün de köy için önemli olduğu görülmüştür. İtalyanların yaptığı köprü dışında yeni bir köprü yapılmakta olduğu bilgisi köylüler tarafından verilmiştir. Solak'ta yapılan bu çalışmalar ile Solak'ın genel durumu tespit edilmeye çalışılmıştır.

Solak Köyü'nde Yapılan Görüşme ve Elde Edilen Bulgular:

Solak Köyü'nde yapmış olduğum görüşme Akdeniz Üniversitesi BAB birimi tarafından desteklenmiş ve yapılacak olan görüşme için etik kurul izni alınmıştır. Araştırma amaçlı yarı yapılandırılmış görüşme tekniği³⁹ sonucunda elde etmiş olduğum bulgular: Solak Köyü'nde yaşları altmış beş yaş üstü olan on kişi ile görüşme planlamıştım. Solak Köyü'nde insan ömrünün uzun olmaması nedeniyle yaşları altmış beşe yakın üç kişiyi de görüşmeye dahil ettim. Görüşme yaptığım kişilerin dokuzu erkek ve ikisi bayandan oluşmaktadır. Toplam on bir kişi ile şartlara göre bireysel ve grup olarak, sohbet şeklinde, çerçevesi daha önceden belirlenmiş sorular sorularak görüşme gerçekleştirdim. Görüşmeye katılan bir kişi seksen yaş üstünde bir bayandı. Köyün en yaşlı kişinin sağlık durumu uygun olmadığı için görüşme yapabildiğim en yaşlı kişi bu bayandı. Erkek köylüler ile görüşme mekânı olarak köy muhtarının önerisiyle köy kahvesinde toplanılarak gerçekleşti. Köylüler öncelikle aralarındaki en yaşlı kişilerin konuşmasını arzu ettiklerini belirttiler. En yaşlı iki kişiden biri olan Ahmet Ülker ile görüşmeye başlandı ve daha sonra diğer köylülerle de sorular çerçevesinde sohbet edildi. 85 yaşında olan Melahat Pakır ve Fatmana İbcim'le yaptığım görüşmeyi Melahat Pakır'ın evinde gerçekleştirdim. Köy sakinleri ses kayıt cihazını kullanmamama rica etmeleri üzerine konuşmaları not defterime yazdım. Görüşme esnasında soruların büyük çoğunluğuna Ahmet Ülker ve Melahat Pakır cevap vermekle birlikte diğer köylülerde kendi ilgi alanlarına ve kendi uğraşlarına göre cevaplamaya çalıştılar. Bazı soruları da birlikte değerlendirerek cevapladılar. Görüşme için hazırlanan sorular şu şekildedir:

1. Solak'ın tarihi hakkında ne biliyorsunuz?
2. Atatürk Dönemi'nde yapılan örnek köy çalışmaları hakkında bilginiz var mı?

39 Görüşme Tekniği, nitel bir araştırma yöntemidir ve veri elde etmek amacıyla sohbet havasında soru sorarak ve cevapların dinlenmesiyle elde edilen sonuçların değerlendirilmesiyle gerçekleştirilen bir tekniktir. Meral Salman Yıkımsı, "Nitel Araştırmalarda E-Görüşme Tekniği" Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2020, Cilt 22, Sayı: 1, s. 183-197, Yarı yapılandırılmış soru tekniği; elde edilen veriler ve katılımcılar o anla ilgili olduğundan sorulardan çerçeveler oluşturulmuş ve son olarak neden-sonuç ilişkisi içerisinde karşılaştırma yapılarak yorumlanmış ve bulgular elde edilmiştir. Recai Coşkun, Nitel Araştırmalarda Tasarım, Örneklem ve Veri Edinme ve Çözümleme Sorunları, 9th International Social Sciences Conference in The Balkans, October 27-28, 2019, Kuşadası-Turkey, s.287

gors

Akademik
Bakış

157

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

3. Çocukluğunuzda geçim kaynaklarınız nelerden oluşmaktadır?
4. Eğitim durumunuz nedir ve Solak İlkokulunda mı okudunuz?
5. Solak'ta tarım ve hayvancılık dünden bugüne nasıl yapılmaktadır ve ne gibi değişim göstermektedir?
6. Zaman içerisinde geçim kaynaklarınızda değişim oldu mu?
7. Yaptığınız iş veya uğraşta değişiklik oldu mu?
8. Solak'a elektrik, su, telefon ne zaman geldi?
9. Yakın köylere göre Solak'ın durumu ve farkı nedir?
10. Zaman içerisinde Solak Köyü'nün görünüşünde ve imkanlarında ne gibi değişimler meydana geldi?
11. Gençlerin Solak'ta yaşama istekleri nedir?
12. Solak'ın Antalya merkez ile ilgisi ne düzeydedir?
13. Solak'ta tarihi mekanlar bulunmakta mıdır ve ne düzeyde korunmaktadır?
14. Solak' ta kültürel faaliyetler yapılmakta mıdır?
15. EXPO fuar alanını gezdiniz mi?
16. EXPO'nun köyünüze bir katkısı oldu mu?
17. Köyün dışarda yaşayanlarının Solak ile ilgisi ne düzeydedir?
18. Solak köy sakinlerin birbirleriyle iletişimleri nasıldır?
19. Solak'ta yaşamaktan mutlu musunuz? Solak'ın sizi mutlu eden yönleri nelerdir?
20. Antalya'ya ve köy hayatına olan ilgi Solak Köyü'ne olan ilgiyi de artırdı mı? Son dönemlerde Solak'a gelip yerleşen aile var mı?"

Köy kahvesinde Solak Köyü erkekleri ile yaptığım görüşme ile elde ettiğim bilgiler:

Asıl mesleği çiftçilik olan Ahmet Ülker (1949 doğumlu) çocukluğundan beri Solak'ta yaşadığını belirtti. Atatürk Dönemi'nde yapılan çalışmalardan haberdar olmadığını ve köyün geçmişe dönük olarak tarihini de bilmediğini söyledi. Ahmet Ülker, ilkokul eğitimi alabildiğini ve sonrasında okuma imkânı olmadığını ve çiftçilik dışında herhangi bir mesleğinin olmadığını belirtti. Çocukluğunda çoğunlukla buğday ektiklerini, pamuk ve mısır ekimin de olduğunu fakat çok olmadığını belirtti. Solak Köyü'nün geçmiş yıllarda en büyük sorununun Aksu Çayı'ndan yeterince istifade edecek bir regülatör sisteminin olmadığını belirtti. 1986 yılında regülatör sisteminin kurulmasıyla çift tarım yapılmaya başlandığını ve pamuk üretimini de arttığını belirtti. Pamuk üretimin artmasıyla Solak'ın civar köylerden işçiler getirttiğini belirtti. Bu dönemde Solak'ın yakınındaki köylerden ekonomik durumunun iyi olduğunu da ekledi. Diğer köy sakinlerinden seracılıkla uğraşan Burhan Sarıtekeli ve Durmuş Demir, köydeki büyük değişimin köyün seracılığa başlamasıyla gerçekleştiğini belirttiler. İlk yıllarda cam seracılık yaptıklarını ve

cam seracılığın yüksek maliyetli ve zahmetli olması nedeniyle kendilerine pek bir getiri sağlamadığını, 2000 yılında naylon seracılıkla birlikte kazanç elde etmeye başladıklarını belirttiler. Seracılıkta uzun yıllar istenilen düzeyde gelir edememelerinin nedenlerinden birinin de Aksu Çayı'nın uzun yıllar ıslah edilmemesi ve taşkınların kendilerini büyük zarara uğrattığını belirttiler. Aksu Çayı'nın bir proje kapsamında ıslah edilmesiyle beraber seracılığın arttığını ve iyi kazanç sağladığını söylediler.

Ahmet Ülker ve diğer köy sakinleri ile Solak Köyü'nde yetişen meyveler ve hayvancılık faaliyetlerinin neler olduğunu konuştuk. Ahmet Kaya ve Erdoğan Sarı, Solak'ta erik, kayısı, dut, badem, incir ve ayva gibi meyvelerin yetiştiğini, portakal yetiştirmeyle ilgili bir denemelerinin olduğunu fakat köyün dip suyunun fazlalığı nedeniyle bir süre sonra çürüdüğünü belirttiler. Portakalın Narenciye Enstitüsü'ne yakın yerlerde daha iyi yetiştiğini belirttiler.

Hayvancılık ile ilgili çok büyük uğraşlarının olmadığını her ailenin kendi ihtiyaçlarını karşılayacak düzeyde bir büyükbaş hayvan besleyebildiğini, eskiden atlarının da olduğunu fakat şimdi at kalmadığını büyükbaş hayvan dışında kümes hayvanlarının olduğunu belirttiler. Eskiden yakınlarında bir inekhane olduğunu ve bu inekhanenin kendilerine ödünç boğa verdiklerini ve yerli ırk olan ineklerinin süt miktarı fazla olmasa da süt kalitesinin iyi olduğunu ifade ettiler. Daha önceden mayayı bilmediklerini, peyniri de pamuk araştırma merkezinden satın aldıklarını belirttiler. İnekhanenin hangi yılda kurulduğunu sormam üzerine bugünkü adı BATEM⁴⁰ olan Batı Akdeniz Araştırma Enstitüsü'nden emekli olan köy muhtarı Ahmet Demir ve Erdoğan Sarı, Buranı, Atatürk zamanında kurulduğunu bildiklerini söylediler. *“İnekhanenin uzun yıllar ineklerin neslini iyileştirmek için faaliyet gösterdiğini 1990'dan sonra devam etmediğini, aynı zamanda bugün Boztepe'ye bağlı olan TİGEM'in (Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü)⁴¹ de 1933'te kurulduğunu üzerindeki tabelada yazdığını, TİGEM'in kendilerine tohum verdiğini, pamuk, önceden var olan çırçır fabrikasına verilirken daha sonra tamamen TİGEM'e devredildiğini, TİGEM'in köylüye alet edevat yardımında da bulunduğunu ve ayrıca BATEM'in de farklı kollarla devam ettiğini”* belirttiler. Bir dönem Solak'ta pamuk ekimin azaldığını fakat pamuk ekiminin teşvik edilmesiyle yeniden bir artış olduğunu ve ANT BİRLİK'in kurulmasıyla üretilen pamuğu buraya verdiklerini belirttiler.

Ahmet Ülker, Solak Köyü'nün pamuk araştırmaya yakın olmasının bazı avantajları olduğunu, örneğin köye elektriğin yakın köylerden önce geldiğini belirttiler. Ahmet Ülker ve Murat Karataş, köylerinde geçmişi hatırlamaları daha olası bir durum.

40 Atatürk Döneminde ve 1934 yılında Sıcak İklimler Zirai Deneme İstasyonu kolları ile kurulan ve daha sonra farklı isimler ile 2004 yılına kadar gelen araştırma ve ıslah istasyonları 2004 yılında Batı Akdeniz Araştırma Enstitüsü (BATEM) adı ile tek çatı altında faaliyetlerine devam etmiştir. <https://arastirma.tarimorman.gov.tr> s. 1-7

41 Kısa adı TİGEM olan Tarım İşletmeleri Genel Müdürlüğü 1984 yılında kurulmuş. Çeltik deneme tarlası 1933 yılında faaliyetine başladığından Pamuk Araştırma Merkezinin kuruluş tarihinin 1933 yılı olarak baz alındığından köylülerin 1933 yılını enstitü binasından hatırlamaları daha olası bir durum.

latacak tarihi mekanların maalesef çok az olduğunu, köyün bilinen en eski evi ile tarihi bir yapıda olan okul binasının da yıkıldığını belirttiler. Solak'ta tarihi mekanların çok iyi korunmadığını belirttiler. Özellikle köyün en eski evinin ve köy okulunun yıkılmasıyla, köyde eskiyi hatırlatacak pek tarihi mekân kalmadığını belirttiler. Solak Köyü'nün Antalya merkeze ulaşım bakımından yakın olmasının da Solak'ta kültürel faaliyetlerin yapılmamasında etkili olduğunu ifade ettiler. Eskiden köylerinde bir ebe ve postacının kaldığını fakat son otuz yıldır herhangi bir memurun oturmadığını belirttiler.

Solak Köyü'nün okumaya olan ilgisini ve ilkökul sonrası okuma imkanlarının ne düzeyde olduğunu, mesleği mühendislik olan ve Solak Köyü'nün ilk yüksekokul mezunlarından emekli İbrahim Tat (1955 doğumlu) ile konuştuk. İbrahim Tat, kendisinin Solak Köyü'nün yerli ailelerinden olduğunu, köyde yüksekokul bitiren üçüncü kişi olduğunu, bu kişilerden birinin vali olduğunu belirtti. Ailesinin maddi durumunun iyi olması nedeniyle okuyabildiğini fakat maddi durumu elverişli olmayan ailelerin bu imkân olmadığını belirtti. İbrahim Tat, köyde vali, mühendis gibi okuyanların olması daha sonraki süreçte, özellikle 1960'tan sonra köyde örnek oluşturarak okumaya olan ilgiyi artırdığını söyledi. Okumaya olan ilginin artmasından duyduğu memnuniyeti dile getirirken Solak'ta yaşamaya olan ilginin azalmasından derin üzüntü duyduğunu belirtti.

2016 yılında botanik fuarı olarak açılan EXPO ile ilgili de köy sakinleriyle konuştuk. EXPO'nun köylerine en büyük faydasının Aksu Çayını İslah Projesi kapsamında olduğunu, onun dışında Solak'a bir getirisi olmadığını belirttiler. Bazı köylüler de EXPO'yu gezmediklerini söylediler. Solak'ta yaşamaktan mutlu olduklarını ve köylülerin birbirleriyle diyaloglarının da iyi olduğunu fakat Solak'a olan ilginin gençler tarafından çok düşük olduğunu belirttiler.

Köy kahvesinde erkeklerle yapılan görüşmenin ardından görüşme yaptığım kişiler içerisinde en yaşlı kişi olan Melahat Pakır'ın evinde ve akrabası olan Fatmana İbcim'le birlikte görüşme gerçekleştirdim. Melahat Pakır sözlerine "*burası Atatürk'ün köyü kızım*" sözleriyle başladı. Melahat Pakır, Atatürk döneminde dedesinin Manavgat'tan Solak Köyü'ne geldiğini ve Solak Köyü'ndeki arazilerin büyük çoğunluğunun dedesinin tapulu arazileri olduğunu belirtti. Köyde yıkılan köy evinin dedesine ait olduğunu, kendisinin İstanbul'da iken yıkıldığını ve burda olsaydı izin vermeyeceğini belirtti. Köy okulunun da aynı şekilde yıkılmasına çok büyük üzüntü duyduğunu belirtti. Tarihi mekanları koruma konusundaki duyarsızlığa da tepkili olduğunu ifade etti. Solak Köyü'nün çocukluk yıllarında yakındaki diğer köylerden her bakımdan ilerde olduğunu, okulun sadece kendi köylerinde olduğunu ve yakın köydeki çocukların okumak için buraya geldiklerini belirtti. Solak Köyü'nün birçok açıdan diğer köylerden ileriye zaman içerisinde geri kaldığını bu durumu da "*en ileri köy iken en geri köy olduk*" fakat "*köyümüz insan olarak oldukça iyidir köyümüzde kara çizgi yoktur*" sözleriyle köyle-

rinin geri kalması ile birlikte insan karakteri olarak bozulmadığını belirtti. Daha çok Melahat Pakır'la olan görüşmeye dinleyici olarak katılan Fatmana İbcim'de; okulun yıkılmasına duyduğu derin üzüntüyü ekleyerek, değerlenen toprakların özellikle akrabalık bağlarına zarar vererek miras kavgalarına yol açtığını belirtti.

Sonuç ve Tartışma

Atatürk, Cumhuriyet'in ilanından sonra en öncelikli konu olarak eğitim konusunu görmüş ve Osmanlı Devleti'nin özellikle son döneminde ortaya çıkan halk ile aydın kesim arasındaki uçurumu kapatarak, Türk halkını uygar milletler seviyesine çıkarmak için büyük bir mücadele vermiştir. Atatürk, halkın eğitimi için önce halka doğru gitmek ve halkı yakından tanımak gerektiğini belirtmiştir. Halkın eğitimi ve halka doğru yönelişin de rastgele olmaması için programlı hareket etmeye çok büyük önem vermiştir. O dönem nüfusun büyük çoğunluğu köylerde yaşamaktaydı. Bu nedenle Atatürk'ün halkçılık ilkesinin, öncelikle köylere ulaşması ve köyde yaşayanların Cumhuriyet fikrini benimsemesi gerekiyordu. Bu noktada köylere ve köyde yaşayanlara ulaşabilmek için köylerin her bakımdan tetkik edilmesi gerekiyordu. Öncelikle köylü ile şehirli arasındaki ihtiyaç farkları ve aradaki uçurum iyi değerlendirilmeliydi. Bu dönemde ilk önce Türk Ocakları önemli çalışmalar yapmış fakat daha sonra Atatürk'ün yurt gezilerinde gördüğü eksiklik üzerine kafasında olgunlaştırdığı halkevleri ile bütün çalışmalar halkevlerinin çatısı altında gerçekleşmiştir. Halkevleri çalışmalarını şubeleri aracılığıyla gerçekleştirmiştir. Bu şubeler içerisinde köycülük şubesinin çok önemli görev ve sorumluluklar üstlendiği görülmektedir. Çalışmalarını, Genel Merkez tarafından belli aralıklarla yayınlanan talimatnameler doğrultusunda yürüten köycülük şubesi, köylerde yapacağı çalışmalarla ilgili olarak da kendisine programlar oluşturmuştur. Antalya Halkevi de Atatürk'ün ortaya koyduğu ilkeler çerçevesinde çalışmalar yapmış bir halkevidir. Antalya Halkevi Köycülük Şubesi de çalışmalarını kendisine örnek köyler seçerek yapmıştır. Bu köylerden bir tanesi de Solak Köyü'dür. Solak Köyü'nde yapılacak çalışmalar için bir program oluşturmuş ve çalışmalarını bu program kapsamında yapmaya çalışmıştır. Antalya Halkevi Köycülük Şubesi, Solak Köyü'ne yeni bir çehre kazandırmak için sık sık geziler düzenlemiş, köylülere; sağlık, temizlik gibi konularda bilgiler vermiş, köylülerin sıkıntılarını yakından dinlemiş, meyve fidanları dağıtmış ve köylülerle şehirde yaşayanlar arasında kaynaşma sağlamaya çalışmıştır. Solak Köyü'nün programına baktığımızda da köyün her açıdan kalkınmasının amaçlandığı görülmektedir. Öncelikle Solak Köyü'nde başlatılan bu çalışmaların zaman içerisinde bütün köylerde yaygınlaştırılmak istenmesi Atatürk'ün halkçılık politikasının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Yine Atatürk'ün eğitime ve kalkınmaya öncelikle köylerden başlanması ilkesini de en iyi bu örnek köy uygulamalarında görmekteyiz. Atatürk'ün çok büyük önem vererek başlattığı halkın eğitimi ve kalkınmaya yönelik bu çalışmaların Atatürk'ün ölümünden sonra ve II.

gazi

Akademik
Bakış

161

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Dünya Savaşı'nın getirmiş olduğu olumsuz etkiler nedeniyle devam ettirilemediğini, bu durum Solak Köyü'nde yapmış olduğum görüşme ile de anlaşılmaktadır. Atatürk döneminde Solak Köyü'nde yapılan bu örnek köy çalışmalarının köye belli düzeyde katkı sağladığı görülmektedir fakat köyün bugünkü durumu ile ilgili çektiğim fotoğraflardan da görüldüğü üzere, Atatürk döneminde hedeflenen örnek köy idealine ulaşamadığı açıktır. Sonuç olarak, Atatürk'ten sonra yaşanan siyasi ve ekonomik sıkıntılar, kültürel alt yapının oturmadağı durumlarda başlatılan projelerin devamlılığını olumsuz etkiliyor diyebiliriz

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri:

1. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, 490.100/981.804.1(5 Ocak 1936).
2. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, 490.100/3.14.6(10 Kasım 1936).
3. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, 490.100/981.804.1. (10 Kasım 1936).
4. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, 490.100/4.21.5 (05 Temmuz 1939)
5. BAŞBAKANLIK CUMHURİYET ARŞİVİ, 490.100/3.15.46. (07 Aralık 1937)

Gazeteler:

1. Antalya, (7 Kasım 1935), s. 1.
2. Antalya, (14 Kasım 1935), s. 1-2.
3. Antalya, (28 Kasım 1935), s. 1.
4. Antalya, (23 Eylül 1937), s. 2.
5. "Halkevinde İçtima" Resmi Antalya, (29 Temmuz 1932) s. 3
6. "Türk Ocakları Halk Fırkası ile Niçin Birleşiyor" Cumhuriyet, (25 Mart 1931), s.1

Tetkik Eserler ve Dergiler:

- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, C. II, Ankara 2006
- AKYÜZ, Yahya, Türk Eğitim Tarihi, Pegem Yayıncılık, Ankara 2007
- ATA, Bahri, "1924 Türk Basını Işığında Amerikalı Eğitimci John Dewey'in Türkiye Seyahati", G.Ü. Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 2001, Sayı: 21, C, 3, s.193-207.
- ATAÜNAL, Aydoğan, R. Özalp, Türk Eğitim Sisteminde Düzenleme Teşkilatı, MEB Yayınları, İstanbul 1977
- BAL, Hüseyin, 1924 Raporunun Türk Eğitimine Etkileri ve J. Dewey'in Eğitim Felsefesi, Aydınlar Matbaası, İstanbul 1991
- Cumhuriyet Halk Fırkası 1932 Halkevleri Talimatnamesi, Ankara 1940
- Cumhuriyet Halk Partisi Antalya Broşürü, Antalya Matbaası, Antalya 1933
- ÇEÇEN, Anıl, Atatürk'ün Kültür Kurumu Halkevleri, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 2000
- DEWEY, John, Demokrasi ve Eğitim, Yeryüzü Yayınevi, Ankara, 2004
- DEWEY, John, Türkiye Maarifi Hakkında Rapor, Millî Eğitim Bakanlığı yayınları, Ankara, 1924
- GERAY Cevat, Halk Eğitimi, İmaj Yayıncılık, İstanbul 2002
- GİRGİÇ, O. (1971). "40 Yıl Öncesinden Bugüne", Halkevleri Dergisi, 5(62), 18
- GÖKALP, Ziya, Türkçülüğün Esasları, Milenyum Yayınları, İstanbul 2018
- GÖKALP, Ziya, Türk Terbiyesi, Bilge Oğuz Yayınları, İstanbul 2016
- GÜLCÜ, Nursel "John Dewey'in Demokrasi ve Eğitim Anlayışının Atatürk Dönemi Eğitim Politikasına Yansımaları" Turkish Studies Dergisi, 2020, S. 15 s. 257-258
- "Halkevi Çalışmaları", Türk Akdeniz 1938, Sayı:11-12, s. 30.

Atatürk'ün Halkçılık Politikasında Köycülüğün Yeri ve Antalya Halkevi'nin
Solak Köyü'nde Yaptığı Örnek Köy Çalışması

GÜLCÜ, Nursel, Antalya Halkevi ve Faaliyetleri(1932-1951) Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara, 2020

Hayat Bilgisi Öğretimi ve Öğretmen El Kitabı, Pegem Yayınları, Ankara 2013

Halkevlerinin 1933 Senesi Faaliyet Raporları Hülasaları, Hakimiyeti Milliye Matbaası, Ankara, 1934

İNAN, Rauf, Mustafa Necati, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara 1980

KEMAL, Nusret, (1933) "Halkçılık" Ülkü Dergisi, Sayı: 1, C, 3, s.185.

KEMAL, Nusret, "Köy Seferberliğine Doğru, Ülkü Dergisi, Sayı: 5, 1933, C, I, s.355-361

SAFFET, Mehmet "Köycülük", Ülkü Dergisi, Sayı: 6, 1933, C, I, s.-423-429

ÖZKAYA, Yücel, "Atatürk ve Halkçılık", Atatürkçü Düşünce El Kitabı, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 1995

TOPRAK, Zafer, Türkiye'de Popülizm, Doğan Kitap Yayıncılık, İstanbul 2013

ULUSKAN, B. Sena, Atatürk'ün Sosyal ve Kültürel Politikaları, Ankara: Atatürk Araştırma Merkezi Yayınları, Ankara 2017

YIKMIŞ, S. Meral, "Nitel Araştırmalarda E- Görüşme Tekniği" Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, Haziran 2020, Cilt 22, Sayı: 1, s. 183-197

ZÜBEYR, Hamit, "Halk Terbiyesi Vasıtaları" Ülkü Dergisi, Sayı: 2, 1933. C. I, s. 152-153

Bildiriler

ÇOŞKUN, Recai, Nitel Araştırmalarda Tasarım, Örneklem ve Veri Edinme ve Çözümleme Sorunları, 9th International Social Sciences Confrence in The Balkans, October 27-28, 2019, Kuşadası-Turkey, s.287

İnternet Kaynakları

<https://araştırma.tarimorman.gov.tr>. s. 1-7

Canlı Bellekler (Görüşme Yapılan Kişiler)

Melahat Pakır (1935),

Fatmana İbcim (1947),

Ahmet Ülker (1949),

Erdoğan Sarı (1959)

Ahmet Kaya (1947,

Hamit Karataş (1958),

Adem Yörük (1950)

Muhtar Ahmet Demir (1961),

Murat Karataş (1955),

Durmuş Demir (1957),

Burhan Sarıtekel (1961),

İbrahim Tat (1955, Mühendis)

Extended Abstract

Since the establishment of the Republic of Turkey, Ataturk had attempted to create a modern state order by accomplishing many political, social, cultural, and economic reforms. Also, education was the top priority for the acceptance, adoption, implementation, and development of the reforms on the way to a modern state.

Knowing that it was not possible to create a modern society by relying only on laws, Ataturk prioritized education reform since not only were children and the young, particularly those living in villages, deprived of educational opportunities in urban areas but also most of the villagers were

Gaz

Akademik
Bakış

163

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

illiterate. Therefore, Ataturk determined a new educational philosophy and policy for the state.

The ultimate aim of M. Kemal Ataturk in all the works initiated in the new republic was to create a modern state, and the basis of a modern state was inevitably on the principle of populism. In the newly born republic, instilling the idea of the “republic” in public was considered the first key to success. Considering that the majority of the citizens lived in villages in the first years of the republic, the very first agenda of the politics was to develop villages. In this respect, Ataturk attached great importance to the development of villages and desired to realize this goal thanks to many laws and practices that aimed to change and modernize the social life on the way to modern society.

It was also not something that could be achieved in the short term for the Turkish people to raise their national culture and acquire modern civilization. For many years, there was an ample gap between the public and the intellectuals. Then, it would be understood in a short time that it was not a task to be accomplished only by enacting laws or through governmental practices to reach the desired level of civilization. Thus, Ataturk’s understanding of populism is that “people’s state or self-government refers to planned and systematic actions for the public to rule their own future, to increase citizens’ influence on the government, and to promote people’s education for the modernization of the state.”

Introduced in 1932, the People’s Houses had great importance in realizing such systematic educational and cultural mobilization initiated by Ataturk. It may be claimed that the People’s Houses aimed to provide state-nation integration and social unity.

The practices serving the purpose of opening the People’s Houses and their activities were regulated through the instructions renewed at regular intervals from 1932 until the closure of these organizations. These instructions clearly stated the activities of the People’s Houses. As documented in these instructions, the People’s Houses were established to consist of different branches so that every citizen could find a field of activity according to their abilities and desires. The Houses had nine branches, and the citizens were registered as members of a branch where they wanted to do activities. However, nine was the maximum number of branches, and the People’s Houses could continue their activities within at least three branches considering the social and economic conditions of the region.

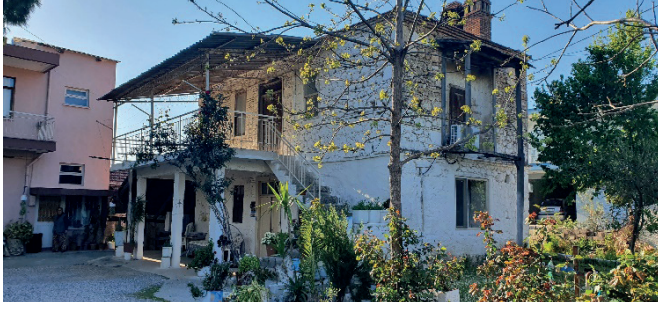
Since village inhabitants comprised the majority of the country’s population, the improvement of the living conditions in the villages utilizing local opportunities and the culturing of the villagers were considered critical. Also, the education of villagers ranked first in Ataturk’s education and cultural policies. Thus, Ataturk brought a capital view and principles to the education policy and development of the villages through the practices of the Peasantry Branch. It can then be claimed that the Peasantry Branch was the prominent one where revolutions were implemented.

Ataturk desired the Peasantry Branch to work actively and, within the scope of exemplary village practices, wanted to see developments in some model villages regarding administration and education of the villagers within an order and program.

The present study aims to discuss peasantry in Ataturk’s policy of populism, the practices in Solak Village (chosen as a model village in Antalya) within the “model village” program implemented by Antalya People’s House, unlike the “Ideal Republic Village” project put into practice in 1937, and whether these practices have an impact on the present of the village.

Atatürk'ün Halkçılık Politikasında Köycülüğün Yeri ve Antalya Halkevi'nin
Solak Köyü'nde Yaptığı Örnek Köy Çalışması

Ekler

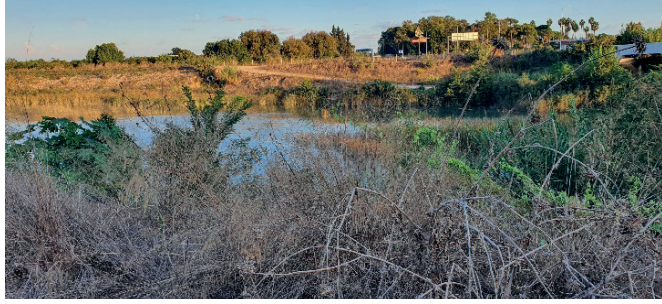
Görüş

Akademik
Bakış

165

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Nursel GÜLCÜ

Görüş

Akademik
Bakış

166

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Atatürk'ün Halkçılık Politikasında Köycülüğün Yeri ve Antalya Halkevi'nin
Solak Köyü'nde Yaptığı Örnek Köy Çalışması

Görüş

Akademik
Bakış

167

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Osmanlı Devleti'nde Zorunlu Askerliğe Direniş: 'Muînsiz' Efrad Problemi

Resistance to Conscription in Ottoman Empire: 'Muînsiz' [Breadwinner] Soldier Problem

Rıza ÖZBÖLÜK*

Öz

Osmanlı İmparatorluğu'nda 1846 yılında yürürlüğe konulan zorunlu askerlik sistemi, devletin öncelikleri ile toplumun sosyo-ekonomik gerçekleri arasındaki çatışmadan dolayı istenilen düzeyde uygulanamamıştır. Bu mükellefiyetin sınırları içerisine dâhil olmak istemeyen bireyler bilfiil zorunlu askerliğin yasal çerçevesini belirleyen kanun ve mevzuatları kullanarak askerlik hizmetinden kurtulmaya çalışmışlardır. Özellikle kanunda yer alan muafiyet kategorileri bu bağlamda emsalsiz fırsatlar doğurmuştur. Askere gitmek istemeyen ama devletle de herhangi bir çatışmaya girmek istemeyenler kendilerini çeşitli yöntemlerle muafiyet kategorilerine uygun hale getirmişlerdir. Bu bağlamda bireylerin en çok kullandıkları yöntemlerden biri kendilerini muînsiz gibi göstermek ve muafiyet temin etmektir. Bu yöntem yaygın olarak uygulandığı için zorunlu askerlik sistemi içinden çıkılmaz bir hal almış ve muafiyet kategorileri Birinci Dünya Savaşı'ndan hemen önce lağvedilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Muînsiz, zorunlu askerlik, direniş, teehhül, Birinci Dünya Savaşı

Abstract

The conscription that was put into effect in 1846, in the Ottoman Empire, could not be implemented at the desired level due to conflicts between priorities of the state and socioeconomic realities of the society. Men who did not want to be included within the limits of this obligation actually tried to avoid military service by using the laws and regulations that determined the legal framework of conscription. In this context, unprecedented opportunities were created, especially in the exemption categories in the conscription laws. Those who did not want to do their military service or have any conflicts with the state made themselves suitable for the exemption categories by various methods. In this context, one of the most used methods by the individuals was to present themselves like a muînsiz [breadwinner] and provide exemption. Since this method was widely applied, the compulsory military system became inextricable and finally, the exemption categories were abolished just before the World War One.

Key Words: Breadwinner, conscription, resistance, marriage, World War I

Makale Geliş Tarihi: 07.09.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZBÖLÜK, Rıza, "Osmanlı Devleti'nde Zorunlu Askerliğe Direniş: 'Muînsiz' Efrad Problemi", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 169-190

* Arş. Gör. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, rozbuluk@selcuk.edu.tr

ORCID ID: 0000-0001-6401-6798.

Gaz

Akademik
Bakış

169

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Giriş

Fransız İhtilali'nden sonra ortaya çıkan zorunlu askerlik sistemi, uygulandığı tüm ülkelerde hem devlet hem de toplumların üstesinden gelmek zorunda kaldığı yeni ve karmaşık problemleri de beraberinde getirmiştir.¹ Sorunların esas kaynağı hiç şüphesiz orduya katılmak istemeyen bireylerin sergilediği direniştir. Uzunca bir geçmişi olan askerlik hizmetine direniş, aslında zorunlu askerlik sistemi ile birlikte yeni ve çok farklı bir kisveye bürünmüştür. Nitekim askerî yükümlülük ilk defa geniş toplumsal kesimlere şâmil bir vazife olarak yeniden kurgulanmış ve kapsamlı kanunî bir çerçeveye oturtulmuştur. Kimlerin hangi şartlar dâhilinde askerlik yapmak zorunda olduğunu belirleyen kanunlar, aynı zamanda belirli şartları taşıyan kimselere zorunlu hizmetten muafiyet hakkı da tanırdı. Muafiyetler önemli bir dönüm noktası olmuştur. Çünkü askere gitmek istemeyen bireyler; silahlı isyan, firar, kendini sakatlama, dağa çıkma gibi devletle doğrudan karşı karşıya geldikleri o eski ve tehlikeli direniş yöntemleri yerine artık kendilerini kanunlarla belirlenen muafiyet kategorilerine uygun hale getirir ve zorunlu hizmetten kurtulabilirlerdi. Örneğin İtalya'da askerlik çağına gelen genç erkeklerin muafiyet kazanabilmek ve dolayısıyla askere gitmemek için kendilerinden yaşça çok büyük kadınlarla göstermelik evlilikler yapmaları yaygın hale gelmişti.² Dolayısıyla devletlerin asker alma yöntemlerinde meydana gelen değişimin bireylerin askerlik hizmetine direniş yöntemlerinde de değişimi beraberinde getirdiği iddia edilebilir ve askerliğe direnişin 'kanunu kullanarak kanundan kurtulma' şeklinde yeniden ortaya çıktığı ifade edilebilir. Bu durum bir yönüyle James Scott'un "zayıfların silahı" olarak tanımladığı yaklaşımı da akla getirir. Scott, devletlerin veya güç odaklarının aşırı taleplerine karşı bireylerin ellerindeki en önemli silahın isyan ya da açıkça devlet hizmetini ret değil de, "ayak sürüme", "bahane uydurma", "gerçeği gizleme", "bilmezden gelme", "iftira" gibi yöntemler olduğunu öne sürer. Bu tür faaliyetler çok az koordinasyon ve plan gerektirir, bireyseldir ve devletle doğrudan bir çatışmaya girmekten kaçınılır.³

Yürürlüğe girdiği andan itibaren Osmanlı zorunlu askerlik sistemi de benzer sorunlarla test edilmiştir. Zorunlu askerliğin resmi çerçevesini belirleyen kanunlardaki bireysel muafiyet kategorilerinden birisi olan muînsizlik, askerlik hizmetinden kaçınmak isteyenler için önemli bir araç olmuştur.

- 1 Jan Lucassen ve E. J. Zürcher, "Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve" *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 2.
- 2 Alexander Grab, "Army, State, and Society: Conscription and Desertion in Napoleonic Italy (1802-1814)", *The Journal of Modern History*, 67 (1), 1995, s. 41.
- 3 James C. Scott, *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven and London 1985, s. 29.

Aslen Arapça bir kelime olan “muîn” Türkçe’de “iane eden”, “yardımcı” anlamına gelmekte⁴, dolayısıyla “muinsiz” tabiri de dar anlamıyla yardımcı olmayan kişileri tanımlamak için kullanılmaktadır. Genel olarak Osmanlı toplumunda kendi geçimini sağlayamayan ve bu yükümlülüğü üstlenecek herhangi bir yakını da olmayanların yani “yalnız”ların muinsiz addedildiğini ifade etmek gerekir. Söz gelimi annesi, babası olmayan on yaşındaki bir kız çocuğu, yalnız yaşayan bir kadın ya da kimsesiz ihtiyar bir adam da muinsizdir. Bu bakımdan muinsizliğin insan yaşamına dair doğal bir olgu olduğu ifade edilebilir. Bununla beraber bu olgu zorunlu askerliğin ortaya çıkışıyla birlikte bir sorun haline geldiği için daha önceki çalışmalarda doğal olarak sadece askerlikle ilişkisi bakımından tanımlanmıştır. Örneğin Mehmet Zeki Pakalın, muinsiz tabirini basitçe; “Annesine, evli ise karısına bakacak kimsesi olmayanlar” şeklinde ifade eder ve “...askerlik yaşına gelenlerden muinsiz olanlar askerliğe alınmaz, ertesine seneye bırakılırdı. Bu suretle muvazzaf askerlik müddetini geçirenler, hiç askerlik etmeyenler olurdu”⁵ diyerek meselelerin genel çerçevesini çizer. Nicole Van Os ise Pakalın’ın tanımından hareketle muinsiz kelimesini “eve ekmek getiren” kişi olarak tanımlar.⁶ Nihayet Osmanlı zorunlu askerlik sistemi içerisinde bireysel muafiyet kategorilerine değinen ve bu bağlamda muinsizlere ilk kez temas eden Erik Jan Zürcher, Osmanlı askeriyesine dair 1909 tarihli bir İngiliz raporundan hareketle, ailesinin işesini temin eden erkek askere alınır ve onun yerine evin geçimini temin edecek başka bir erkek olmazsa ailenin muinsiz olacağını ifade eder.⁷ Dolayısıyla denilebilir ki; eve ekmek getiren tek erkek, askere alındığı takdirde, yalnız kalacakları için, hem kendisi hem de ailesi muinsiz addedilirler ve evin geçimini sağlayan o erkek için askerlikten muafiyet hakkı doğardı.

Sosyolojik bir olgu olan muinsizliğin resmiyet kazanması ve askerlikle ilişkili bir problem haline gelmesi Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin çerçevesini belirleyen ilk belge olan 1846 Kura Kanunnamesi ile başlamaktadır. Bu kanunname ile Müslüman ahali zorunlu askerlik hizmeti ile mükellef kılınmıştı. Özetle; 20 yaşına gelen her delikanlı bulunduğu yerde yapılacak olan bir kura çekilişine katılacak, eğer ismi çıkarsa askere alınacak, aksi takdirde

4 Ferit Devlilloğlu, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi Yayınları, Ankara 2002, s. 676.

5 Mehmet Zeki Pakalın, “Muinsiz”, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü* I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971, s. 573.

6 Nicole Van Os, “Asker Ailelerine Yardım: Osmanlı Devleti ve Muinsiz Aile Maaşı”, *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 106.

7 Erik Jan Zürcher, “Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi”, *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu’da ve Orta Asya’da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 97-98.

görsel

Akademik
Bakış

171

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

evinde kalacak ve 25 yaşına kadar her yıl bu süreç tekrar edecektir. Beş yıl boyunca ismi kurada çıkmayan kişi 25 yaşına geldiğinde Nizamiye askerliğinin sonraki aşaması olan Redif teşkilatına dâhil olacaktır. Öte yandan söz konusu kanunda bazı bireysel muafiyet kategorileri de tanımlanarak, muînsiz, yani askere alındığı takdirde ailesinin geçim olanakları ortadan kalkacak olan delikanlılar da, zorunlu hizmetten muaf tutulmuştur. Bireysel muafiyet şartlarından bu çalışma bağlamında önem arz eden bazıları aşağıdaki gibidir:

(18. madde) Evin idaresine gücü yetmeyecek kişinin askerlik çağında bir oğlu var ise ve ondan başka kendi köy ve evlerinde kendilerine bakacak hiç kimse olmazsa oğulları o sene kuraya dâhil edilmez.

(19. madde) Dul bir kadının askerlik çağında bir oğlu varsa ve ondan başka geçimini temin edecek ve ev işlerini yerine getirecek başka kimsesi yoksa oğlu o sene kuraya dâhil olmaz.

(20. madde) Müstakil bir hane kurmuş askerlik yaşındaki bir erkeğin kendi yanında ya da aynı köyde bir başka evde, hanesinin işlerini yerine getirecek babası, kayınbiraderi, ya da 25 yaşını geçmiş kayını yok ise, o erkek o sene kuraya dâhil edilmez. Eğer bahsi geçen delikanlının yanında geçimleri kendisine bağlı çocuk ve yetim bulunur ise başka hanede babası, kayın babası, kayını olsa dahi kuraya dâhil olmaz.⁸

Bahsi geçen kanun 1870 yılında değiştirilmiş, 1886'da ise yeni bir askerlik kanunu çıkarılarak, feshedilmiştir. Bununla beraber mevcut bireysel muafiyetlerin sınırları bir miktar daraltılsa da, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde, Mayıs 1914'te, çıkarılan *Mükellefiyet-i Askeriye Kanunu-ı Muvakkati*'ne kadar aşağı yukarı aynı kalmıştır.⁹ Muafiyet şartlarının ayrıntılı bir incelemesi ile devlet idarecilerinin her evde eli ayağı tutan ve evin geçimini sağlayacak en az bir erkeği bırakmayı amaçladıkları görülür. Bununla beraber yukarıda sıralanan muafiyet maddelerinin askerlik hizmetinden kurtulmak isteyenler için emsalsiz fırsatlar barındırdığı da tahmin edilebilir. Nitekim artık Muînsizlik bağlamında bir mükellefin askerlikten kaçınmasının yolu bir evin geçimini temin eden tek erkek haline gelmek ve bu suretle kendisi askere alındığı takdirde geride kalan aile bireylerinin geçimsiz kala-

8 BOA. A{DVNSKNA. d.../7; Bireysel muafiyet maddeleri için ayrıca bk. Musa Çadrcı, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara, 2008, s. 74-75; Kur'a sistemi hakkında bilgi için bk. İlhami Yurdakul, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem: Kura Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular- Oluşum, Teşkilât ve İşlev*- Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008, s.433-442; Rıdvan Ayaydın, *Osmanlı Devleti'nde Askeri Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011.

9 Faruk Ayn, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994, s. 26, 31-37, 44-50; 1886 kanunu için bk. Odile Moreau, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu-Askeri "Yeni Düzen"ün İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, Çev. Işık Ergüden, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 25-27; Kura Kanunu'nun feshedilmesinden sonra çıkarılan kanun ve irade-i seniyye için bk. *Düstur*, 1. Tertip, C.5, s. 571-579, 656-695.

çağını yetkililere kolayca ispatlamaktan geçmektedir.

Temelleri III. Selim dönemine kadar götürülebilecek olan Osmanlı zorunlu askerlik sisteminin uzun evrimi üzerine önemli çalışmalar yapılmıştır.¹⁰ Bununla beraber askerliğe karşı ortaya çıkan direnişin tatmin edici düzeyde incelenmediği anlaşılmaktadır. Genellikle açık bir ret biçiminde olan ve kolayca tespit edilebilen direniş eylemlerine odaklanma temayülü meselenin çok önemli bir boyutunun gözden kaçırılmasına sebep olmuş gibidir. Gözden kaçırılan olgulardan birisi de muinsizliktir. Muinsizlik olgusuna odaklanan ya da yer yer değinen çalışmalar, genellikle Birinci Dünya Savaşı sırasında ailesinin geçimini sağlayan erkeklerin askere alınması sonucu cephe gerisinde kalan ailelerin ve kadınların yaşadıkları sorunlar ve devletle olan ilişkilerine dairdir¹¹. Bu makalede Osmanlı zorunlu askerlik sistemindeki bireysel muafiyet kategorilerinden biri olan muinsizlik olgusu ve askerlik hizmetinden kaçınmak isteyenlerin kendilerini muinsiz sınıfına dâhil etme çabaları incelenecektir. Böylelikle askerlik hizmetine karşı direnişin her zaman açıkça bir ret eylemi biçiminde değil, çoğu zaman yasal mevzuat kullanılarak gerçekleştirildiği, dolayısıyla direnişin boyutlarının düşünüldüğünden çok daha büyük olabileceği ortaya konmaya çalışılacaktır. Çalışmada ayrıca bireylerin muinsiz sınıfına girebilmek için kullandıkları yöntemlere devletin nasıl mukabele ettiğine yer yer değinilecek ve nihayet devlet idarecileri nazarında, adeta başa bela olan bu muafiyet kategorisinin ortadan kaldırılmasının Birinci Dünya Savaşı sırasında ne gibi problemlere yol açtığı da incelenecektir.

Teehül (Evlilik)

Evlilik yoluyla muafiyet temin etmek ya da daha doğru bir ifadeyle askerlikten kaçınmak, süreç içerisinde Kura Kanunu'nun uygulandığı neredeyse her bölgede görülmüştür. Zorunlu hizmet yükümlüsü erkekler, hemen her zaman ailelerinin de desteğiyle, duruma göre 'esnan erbabi' olmadan yani

10 Stanford J. Shaw, "The Origins of Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III", *The Journal of Modern History*, XXXVII/3 (1965), s. 291-306; Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009; Virginia H. Aksan, "18. Yüzyıl sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", *Devletin Silahlanması, Orta Doğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 23-44; Veysel Şimşek, *Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853*, Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005.

11 Muinsiz Aile Maaşı için bk. Nicole Van Os, a.g.m., s. 105-121; Muinsiz asker ailelerine yer yer değinen çalışmalar için bk. Yiğit Akın, *When the War Came Home: The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire*, Stanford University Press, Stanford/California 2018, s. 144-162; Elif Mahir Metinsoy, *Ottoman Women during World War I*, Cambridge University Press, 2017, s. 39-113; Kate Curran Dannies, *Breadwinner Soldiers: Gender, Welfare, and Sovereignty, in the Ottoman First World War*, Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, 2019. Dannies'in doktora tezine üzerindeki kısıtlama sebebiyle ulaşılamamıştır. Yazarla kurulan iletişim neticesinde tezin içindekiler ve giriş kısmını görmek mümkün olmuştur. Sayın Dannies'e teşekkür ederim. Erik Jan Zürcher, muinsizlik olgusunun tanımını yapmış, fakat askerden kaçmak isteyenlerin "şanslı bir kura" ya da "bir bedel ödenmesi" dışında seçeneklerinin olmadığını söyleyerek direniş bağlamında birçok hususu göz ardı etmiştir. Bk. Zürcher, a.g.m., s. 97-98.

askerlik çağına gelmeden hemen önce ya da askerlik muayenesine denk gelen dönemlerde kurmaca evlilikler organize ederlerdi. İyi organize edilmiş bir evlilik sayesinde askerlikle mükellef erkekler müstakil bir aile kurmuş olur, evin iyesini sağlayacak tek erkek haline gelir ve askere alındıkları takdirde, eşleri geçimsiz kalacağından hem kendileri hem de eşleri muînsiz addedilir ve muafiyet hakkı doğardı. Osmanlı zorunlu askerlik sistemini içinden çıkılmaz hale getiren sorunlar tam da bu noktada başlamaktadır. Nitekim askerlik hizmeti ile yükümlü erkeklerin evlenerek eve ekmek getiren tek kişi haline gelmeleri, devletin önlerine koyduğu bir dizi sınırlamayı aştıktan sonra mümkün olduğu için her zaman kolay bir süreç değildir. Örneğin evlenen erkeğin muafiyet hakkı elde edebilmesi kendisiyle aynı evde ya da köyde babası, kayınpederi, kayın biraderi gibi kimselerin olmaması şartına bağlanmıştı. Yani devlet, o erkeği askere aldığı takdirde geçimsiz kalacak olan eşine, akrabalarını yardımcı [muîn] olarak vermekteydi. Böylece muînsizlik bahanesi ve dolayısıyla muafiyet hakkı ortadan kalkardı.¹² Böyle durumlarda kendisi askere alındığında geride kalan eşin kesinlikle geçimsiz ve yalnız kalmasını garanti altına almak, dolayısıyla eşinin hayattaki tek yakını olmak isteyen erkekler, yeni yöntemler keşfederlerdi. Askerlik çağına gelince köylerini terk edip, başka bir köye yerleşmeleri, kimi kimsesi olmayan [muînsiz] kadınları eş olarak seçmeleri ve böylelikle eşlerine muîn olarak verilmesi muhtemel tüm akrabalarından kurtularak muafiyet temin etmeye çalışmaları bu yöntemlerden sadece biridir.

Sivas Vilayeti 1912'de Dâhiliye Nezareti'ne böyle durumlarda ne yapılacağını sormuştu. Vilayetten Nezarete gönderilen yazıda, babası ya da ağabeyi hayatta olduğu halde on yedi, on sekiz yaşlarındaki bazı şahısların göç etmek istedikleri, daha sonra evlenerek muînsizlik iddiasında bulunacaklarının aşikâr olduğu ifade edilmiş ve ne yapılması gerektiği sorulmuştu. Dâhiliye Nezareti ise göç etmelerinin engellenmemesi ama askerlik işlemleri bakımından bu gibi kimselerin mevcut kararlara tabi olduğunu ifade etmişti.¹³ Mevcut kararlardan kastedilen daha önce benzer soruları soran yerel idarelere verilen cevaplardır. Bu bağlamda Maden Kazası Ahz-ı Asker Şubesi'nin kimsesiz kadınlarla evlenenlerin eşlerinden dolayı muaf olup olmayacaklarına dair sorusu üzerine Dâhiliye Nezareti tarafından Kura usulünün uygulandığı tüm vilayetlere gönderilen bir yazı örnek olarak gösterilebilir. Bu yazıda askerlikle mükellef olan delikanlıların birinci muayenelerinden sonra kimsesiz kadınlarla evlendikleri takdirde bu evlilikten hâsıl olan muînsizliklerine itibar edilmemesi gerektiği bildirilmişti.¹⁴ Muhtelif tarihlerde alınan başka kararlara da bireylerin ilk askerlik muayenesinden sonra yaptıkları evliliklerin onlar için bir muînsizlik kaynağı olamayacağı ifade edilmiştir.¹⁵

12 Bk. Giriş bölümü, Kura Kanunnamesi 20. Madde.

13 BOA. DH. SN.THR. 29/69.

14 BOA. DH. MKT. 1718/59.

15 BOA. DH. HMŞ. 17/53; BOA. DH. MKT.2578/83.

Devlet idarecileri muinsizlik sınıfına girebilmek için yapılan izdivaçları iptal etmek ya da evliliğe itibar edip o evlilikten hâsıl olan muinsizlik hakkını iptal etmek gibi sınırlamalar getirirken, bireyler de sınırları iyice daraltılmış olan bu muafiyet sınıfına dâhil olabilmek için çeşitli yöntemler keşfederlerdi. Kimsesiz kız çocuklarıyla evlenmek gibi Osmanlı toplumsal yapısında olmaz yaralar açacak yöntemler, muinsizlik hakkı kazanmanın en yaygın ve önüne geçilemez aracı haline gelmişti. Bu maksatla özenle seçilen eşlerin yaşları kimi zaman dokuz, ona kadar düşebilmekteydi. Böylece küçük yaşta ve kimsesiz bir kız çocuğunun ortada kalmasına cevaz verilemeyeceğinden ve bu durum kanuna uygun olduğundan muafiyet hakkı doğardı. Üstelik bu yöntemi tercih edenler göç etmek zorunda da kalmıyorlardı. Nitekim bir erkek yanında küçük yetim bir çocuğa bakıyorsa başka hiçbir şeye bakılmaksızın muinsiz sayılırdı.¹⁶ Örneğin 27 Mayıs 1912'de, Ankara Vilayeti, askerlik çağına gelmiş olan erkeklerin çoğunluğunun askerden kurtulmak maksadıyla dokuz, on yaşlarında “muinsiz ve bikes” [kimsesiz] kız çocuklarını bulup nikâhlarına aldıklarını, resmiyette evli görünüp askerlikten kurtulduklarını, böyle evliliklerin neslin devamına mani olduğunu bildirmiş ve bu durum hakkında bir karar alınmasını Dâhiliye Nezareti'nden talep etmişti. Dâhiliye Nezareti ise konuyu Meşihat'a sorarak velilerin izni olduğu müddetçe bu tür evliliklerin caiz olduğunu bildirmişti.¹⁷ Evlenerek askerlik hizmetinden kurtulmanın en kestirme ve dokunulamaz yöntemi, bu idi. Ali Kemal Balkanlı'nın Balkan Savaşı'na dair tanıklıkları da askerlikten kurtulmak maksadıyla küçük yaştaki kız çocukları ile evlenmenin ne derece yaygınlaştığı hakkında bir fikir verebilir:

Zengin aileler, çocuklarını ya bedel vererek veya “Muinli, Muinsiz” gibi bahanelerle askere göndermekten kaçınıyorlardı. Bunlar, bedel de vermemek için oğullarını sabî denilecek derecede küçük kızlarla bile evlendirerek “bakımlı mükellef olduğu ailesi bulunduğu” bahanesile askerden istisna ettiriyorlardı.¹⁸

Küçük yaştaki kız çocukları ile evlenerek muinsiz sınıfına giren ve askerlik hizmetinden kurtulanların Osmanlı toplumunda yaratmış olduğu derin krize dair iki kaynaktan bilgi edinilebilir. Bu kaynaklardan bir tanesi, Birinci Dünya Savaşı'nın hemen öncesinde Osmanlı basınında bu mesele ile ilgili dile getirilen görüşlerdir. Konu bütünlüğünü bozmamak adına bu görüşlere makalenin ilerleyen kısmında değinilecektir. Burada değerlendirilecek olan diğer kaynak ise 1911'de Meclis-i Mebusan'da görüşülen *Mükellefiyet-i Askeriyye Kanunu Layihası*'dır. Aslında bu yeni askerlik kanunu tasarısı etrafında mecliste cereyan eden tartışmalar, askerlik meselesine müstenit

16 Bk. Giriş bölümü, Kura Kanunnamesi 20. Madde.

17 BOA. DH. İD. 63/22.

18 Ali Kemal Balkanlı, Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler, Elhan Kitabevi, Ankara 1986, s. 324.

problemlerin çözümünün ne kadar zor ve devlet idarecilerinin ne denli gıfırlı bir problemle karşı karşıya olduğunu göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. Nitekim problemin çözümü sadece askerliğe münhasır olmayıp, sosyo-ekonomik gerçekliklerle de yüzleşilmesini zorunlu kılmaktadır.

Kanun tasarısının 28. maddesi askerlikten kurtulmak adına en çok müracaat edilen yöntem olan sahte evlilikleri ortadan kaldırmaya yöneliktir. Küçük yaşta kimsesiz kız çocuklarıyla veya yaş ilerlemiş kadınlarla yapılan evliliklerin geçersiz sayılmasını öngören madde şu şekildedir: “Yedi sekiz yaşlarındaki kız çocuklarını ve ellibeş yaşını müteceviz [geçmiş] kadınları tezevvüç edenler [evlenenler], müteahhil addolunmazlar” [evli kabul edilmezler].¹⁹ Bu madde ile birlikte görüşmeler kız çocuklarının kaç yaşında evlenebilecekleri tartışmasına dönüşmüştü. Kozan Mebusu Hamparzum Muradyan Efendi, evlenecek kızların bedenlen olgunlaşması gerektiğini dokuz, on, on iki yaşındakilerin ise henüz olgunlaşmadıklarını, dolayısıyla bu yaşta kızlarla yapılacak evliliklerin yasaklanması gerektiğini ifade etmişti.²⁰ Buna karşın Sivas Mebusu Mustafa Ziya Bey ve Karahisarlı Sahip Mebusu Rıza Paşa; kadınların bedenlen olgunlaşmaları ile iklim arasında bir paralellik kurarak, farklı bölge iklimlerinin kız çocuklarını farklı yaşlarda olgunlaştırabileceğini iddia edip, çekincelerini dile getirdiler.²¹ Nihayet Denizli Mebusu Muhip Efendi, problemi açık açık dile getirerek kız çocukların evlendirilmelerine itiraz etti:

Ekseriya askerlikten kurtulmak için muinsiz kız çocukları ararlar. Şu halde, yedi sekiz yaşında bir kız çocuğunu alacak adamın maksadı teahhil etmek [evlenmek] değildir. Çünkü bir aile teşkilinden maksat ne olduğunu bilen adam, böyle şeye teşebbüs etmez, sekiz dokuz yaşında, hatta on yaşında kız çocuklarını alekser [genellikle] askerlikten kurtulmak için alırlar.²²

Muhip Efendi devamla, bu yaşlardaki kız çocukları ile evlenenlerin askerlikten kurtulduktan sonraki birkaç sene içinde boşandıklarını ve bu yüzden birçok ahlaksızlığın meydana geldiğini ifade etmiş, ayrıca 12 yaşını geçmeyen bir kızla evlenen adamın hiçbir zaman aile kurmak maksadında olamayacağını da eklemiştir.²³ Karesi Mebusu Abdülaziz Mecdi Efendi ise yaşlı küçük kızlarla evlenenlerin askerden kaçmak için bunu yaptıklarını ve ayrıca evlilikten maksadın çocuk sahibi olmak olduğunu, küçük yaşta kızlardan doğacak neslin cılız olacağı ve bu yüzden cılız askerler yetişeceği gerekçesiyle Muhip Efendi'ye destek vermişti.²⁴ Karşı tarafta ise Behçet Bey, Ömer Lütfi, İlyas Sami ve Ömer Feyzi efendiler bu maddenin kabulüne açıkça karşı çıkmışlardı. İtirazlarının ortak tarafı ise evliliklerin iptali halinde bu kız çocuk-

19 MMZC. 9. İnikad, s. 216.

20 MMZC. 9. İnikad, s. 216.

21 MMZC. 9. İnikad, s. 216-217.

22 MMZC. 9. İnikad, s. 216-217.

23 MMZC. 9. İnikad, s. 217.

24 MMZC. 9. İnikad, s. 218.

larının ortada kalacağı ve bunun vicdana uygun olmayacağı yönündeydi.²⁵ Bu noktadan sonra tartışmalar, kız çocuklarının kaç yaşında olgunlaşacağı, cılız olan çocukların evlenip evlenemeyeceği, bu konudaki şer'i hukukun hükümleri, iklimin büyümeye etkileri gibi konular etrafında devam etmiş ve nihayet madde, başlangıçta öngörüldüğü şekilde kabul edilmiştir.²⁶ Aynı madde üzerinde cereyan eden bir başka tartışma da elli beş yaşını geçmiş kadınlarla yapılan evliliklerdi. Konya Mebusu Mehmet Vehbi Efendi verdiği bir takrirle bahsi geçen maddenin "ellibeş yaşını müteceviz kadınları tezevvüç edenler müteehhil addolunmazlar" kısmının bütün kanunlara aykırı olduğu gerekçesiyle iptalini istemişti. Mehmet Vehbi Efendi, gerekçe olarak, söz konusu maddenin hilenin önüne geçmek için getirildiğini ancak bu gibi evliliklerin çoğunun hile olmayacağını, şer'an ve aklen hukuka uygun bu hususun kanunla yasaklanamayacağını ifade etmişti. Abdülaziz Mecdi Efendi ise evlilikten maksadın çocuk sahibi olmak olduğunu hâlbuki elli beş yaşını geçmiş kadınların çocuk sahibi olamayacağını söyleyerek Mehmet Vehbi Efendi'ye itiraz etmişti.²⁷ Genellikle bu yaş ve üzerindeki kadınlarla yapılan evlilikler sonrası çocuk sahibi olunamayacağı hâlbuki evlenmekten maksadın soyu devam ettirmek olduğu, bu yüzden elli beş yaşını geçmiş kadınlarla evlenenlerin de asıl maksatlarının evlilik değil askerlikten kurtulmak olduğu yönünde bir tartışma ortaya çıkmış ve söz konusu cümle başlangıçta öngörüldüğü şekliyle kabul edilmişti.²⁸ Görüleceği üzere Kanun tasarısının 28. Maddesi genellikle doğrudan askerlikle alakası yokmuş gibi görünen ama zorunlu askerlik hizmetini yakından ilgilendiren hususlarla ilgilidir.

Nakl-i Mekân

Muinsiz kategorisine girmek için kullanılagelen bir başka yaygın yöntem yukarıda kısmen değinildiği üzere *nakl-i mekân* yani göçtür. Genellikle ilk askerlik muayenesine ailesi ile birlikte oturduğu hane adresi esas alınarak giren ve dolayısıyla kendisinden başka evin işesini temin edecek kimsesi olduğu anlaşılanlar muinli kabul edilir, askerlik kurasına girmek durumunda kalır ve zorunlu hizmetle mükellef olurlardı. Bu yüzden mükellefler, askerlik muayenesinden sonra yaşadıkları evi, köyü yahut kasabayı terk edebilir, başka mahallerde ailelerinden ayrı yaşamaya başlayabilir ve yeni adreslerinde artık yalnız olduklarından kanuna göre muinsizlik iddiasında bulunabilirlerdi. 3 Mayıs 1904'te Trabzon Vilayeti'nden Seraskerlik makamına gönderilen bir yazıda; ilk muayenelerinde muinli olduğu anlaşılanların, askerlikten kurtulmak için başka köylerde kiraladıkları evlere taşındıkları, adreslerini babaları ile yaşadıkları evden ayırdıkları ifade edilmişti. Yazının devamında böyle durumların "tertibat-ı askeriye"ye zarar vermek ve askerlik muamelelerini karmaşık hale getirmek gibi başkaca zararlara da yol açtığı ifade edilmiş ve

25 MMZC. 9. İnikad, s. 218-220.

26 MMZC. 9. İnikad, s. 220-221.

27 MMZC. 9. İnikad, s. 217.

28 MMZC. 9. İnikad, s. 217-221.

ne yapılması gerektiği sorulmuştu. Seraskerlik makamı verdiği cevapta ilk muayenesinden sonra adres değiştirenlerin askerlik işlemleri bakımından *vatan-ı kadim*lerinin yani eski adreslerinin esas alınması gerektiğini ifade etmişti.²⁹

Nakl-i mekân her zaman yukarıda örneklendiği üzere basitçe kurgulanmış bir direniş yöntemi olmadığı gibi çözümünü de az önce bahsedildiği kadar kolay olmamıştır. Nitekim devlet, askerlik mükelleflerinin başka kasaba ve köylerde kendilerine hane ve emlak aldıklarını fakat eski adreslerinde aileleri ile birlikte yaşamaya devam ettiklerini tespit etmişti. Bu gibi kişiler resmen adres değişikliği yapmıyor fakat yeni bir nüfus sayımı yapılacağı sırada hane ve emlaklarının bulunduğu diğer bölgeye giderek oranın nüfus defterlerine kendilerini kaydettiriyor, böylelikle adres değişikliği yerine nüfus kayıtlarını değiştiriyorlar ve devletin takibine karşı eski haneleri ile bağlantılarını resmen ortadan kaldırmış oluyorlardı. Dolayısıyla amacı müstakbel askerleri tespit etmek olan nüfus sayımları bile askerlikten kaçmanın en önemli vasıtalarından biri haline gelmiştir. Devleti daha fazla yerele nüfuz etmek zorunda bırakacak çözümlere kapı aralayan bu durumu düzeltebilmek için, mekân değiştirenlerin yerel nüfus memurlarına verecekleri ilmühaberlerin aynı zamanda askeriye tarafından da kayıt altına alınması ve ayrıca yeni taşınılacak kasaba ve köy hangi askerî taburun görev alanında ise o taburun defterine de kayıt olunmalarına karar verilmiştir.³⁰

Memurlarla İşbirliği

Muînsiz sınıfına girerek askerlik hizmetinden kurtulmak isteyenler, işbirlikçi devlet memurlarının yardımlarıyla sahte muînsizlik kayıtları oluşturabilirlerdi. Devletin yerel teşkilatlanma ve nüfus takibi konusundaki altyapısal eksiklikleri, sözgelimi bir bölgedeki nüfus sayımının doğru dürüst yapılmaması, ya da bireylerin doğum tarihlerinin bir sayımda başka, sonraki sayımda başka kaydedilmesi gibi sorunlar askerlikten kurtulmak isteyenler için emsalsiz fırsatlar sağlardı. Ayrıca askerlik işlemleri bakımından en önemli evrak konumunda bulunan ikametgâh ilmühaberlerini düzenleyen imam ve muhtarlar da bu sürecin önemli bir parçası haline gelebilirlerdi.

Aslında en başından beri devlet idarecileri bu tür sorunlarla uğraşmak zorunda kalmıştır. 1847 yılının başında kura uygulaması henüz başlamışken memurların suiistimallerine dair haberler de gelmeye başlamıştı. Örneğin Sındırgı'da, nüfus sayım memuru Zekeriya Bey'in 30-40 yaşlarındaki erkekleri askerlik çağındaymış gibi gösterdiği anlaşılmış ve bahsi geçen bölgede yeniden nüfus sayım kararı alınmıştı.³¹ Aynı yıl, İstanbul ve Rumeli ordu mintikalarında, para ya da başka emtia karşılığında veya hatır-gönüle bina-

29 BOA. DH. MKT. 844/64.

30 BOA. DH. MKT. 1415/109; BOA. DH. MKT.1913/124.

31 Tobias Heinzelmann, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, Çev. Türki Noyan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2009, s. 177.

en yükümlülerin kuraya dâhil edilmedikleri, kurada ismi çıkanların yerlerine başkalarını gönderdikleri, sınavlara hile karıştırılıp karıştırılmadığı ve hasta olanlara sağlıklı; sağlıklı olanlara hasta kaydı düşülüp düşülmediğinin teftiş edilmesi için bir heyet görevlendirilmesi³², yolsuzlukların sadece Sındırgı ile sınırlı olmadığını göstermektedir. Hem bahsi geçen heyetin raporunu hem de Selanik'teki asker alma uygulamasına şahitlik eden Britanya Konsolosu Charles Blunt'un gözlemlerini değerlendiren Tobias Heinzelmann, biraz kuşkulamakla birlikte kura usulünün uygulamaya konulması ile birlikte ahali nezdinde kabul gördüğü ve ilk iki yılda asker celbinde güçlü bir direnişle karşılaşmadığı sonucuna varmaktadır.³³ Ancak zorunlu askerliğe direnişin her zaman açıkça bir ret eylemi biçiminde olmadığını, aksine bilfiil kanun ve nizamlar kullanılarak yapıldığını ve bunların kısa süreli teftiş ve gözlemle ortaya çıkarılamayacağını da ifade etmek gerekir.

Örneğin, 1888'de Suriye'den Selanik'e kadar askerlik kurasının uygulandığı 32 vilayete gönderilen bir yazıda; bu kez Redif taburlarının toplanması sırasında efrattan muinli olanların, imam ve muhtarların düzenledikleri yanlış şehadetnâmelerle muinsiz olarak gösterildiklerinin anlaşıldığı ve hem muinsiz kategorisine geçenler hem de buna vesile olanlar hakkında kanun gereğince işlem yapılacağı ifade edilmiştir.³⁴ Mazgirt, Dersim, Çarsancak, Kâhta, Keban Madeni, Çemişkezek, Mazmahor kazalarında memurlar tarafından onlarca nüfus defterinin tahrif edilmesi ve yüzlerce askerlik mükellefinin isimlerinde yapılan tahrifat sayesinde askerden kurtarılmaları da bir başka örnektir. Bu yapılanların sebebi olarak nüfus memurlarının atama ve tayinlerinde niteliklerine bakılmaması ve bir takım "iş bilmez ve ahvali meçhul" adamların göreve atanması gösterilmiştir. Daha önemli bir sorun ise defterlerde yapılan tahrifatın nüfus memurları görevden ayrılıp başka bir mahalle tayin olmadıkları sürece tespit edilememesidir.³⁵ Pütürge'de nüfus memuru olan Osman Efendi'nin yaptıkları bu sürecin nasıl işlediğini çok iyi örneklemektedir. Osman Efendi'nin muinli olarak kaydedilmiş olan İbrahim bin Yusuf'u muinsiz gösterdiği ortaya çıkmış ve ayrıntılı bir tahkikat başlatılmıştı. Tahkikat sonucunda İbrahim'in eski nüfus kaydında doğum tarihi 1313 iken yeni yapılan tahrire 1295 olarak kaydedildiği, bu yüzden 1322 ve 23 yıllarında hakkında askerlik işlemi yapılmadığı ortaya çıkmıştı. Pütürge Nüfus Memuru Osman'ın servet ve nüfuz sahibi olduğu ve nüfus işlerine bu suretle müdahale edebildiği anlaşılmıştı.³⁶ Bununla da yetinmeyen Osman Efendi'nin rüşvet almak suretiyle birçok kişiyi askerlikten kurtardığı, hatta kendi köyü olan Mezraa'da hiç kimseyi askerlik kurasına dâhil et-

32 Savaş Eroğlu, *1847-1848 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (80 Numaralı Konya Şer'iye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2007, s. 89-90, 163-165; Heinzelmann, a.g.e., s. 178.

33 Heinzelmann, a.g.e., s. 179-183.

34 BOA. DH. MKT. 1466/7.

35 BOA. DH. MKT. 2321/17.

36 BOA. DH. MKT.1215/43.

g

Akademik
Bakış

179

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

mediği ortaya çıkmıştı.³⁷ Üstelik kendisi defalarca şikâyet edilmiş fakat kaza kaymakamı arkadaşı olduğundan şikâyetler neticesiz kalmıştı.³⁸ Aynı nüfus dairesinde kâtip olarak çalışan Halil Efendi'nin de Zeman Köyü'nde muhtar olan kardeşi aracılığı ile çoğu kişiyi askerden kurtarmak için rüşvet aldığı ortaya çıkmıştı. İki kardeş, ahaliden bazılarını, yaşlarını küçük göstermek suretiyle askerden kurtarmışlardı.³⁹

İmam ve muhtarlar da bu süreçlerin en önemli aktörleridir. İmam ve muhtarlar ellerinde bulunan ilmühaber ve şehadetnâme verme yetkisini rahatlıkla bir çıkar devşirme aracına çevirebilirlerdi. Bu bağlamda çok sayıda örnek gösterilebilir⁴⁰ ama asıl önemli olan husus, yetkilerini ahali üzerinde bir tahakküm ve zulüm aracı olarak kullanmalarındır. II. Abdülhamit döneminde Makedonya'da Pürsican ve Çiç Nahiye müdürlükleri yapan Tahsin Uzer, hatıralarında köy imamlarının buldukları yerlerde ne denli nüfus sahibi haline geldiğini şöyle ifade eder:

Redif kumandan ve subaylarının yani; (ahz-ı asker memurlarının) yegâne irtikâp vasıtası ve dayanağı imamlardı. Birini askerden kurtarmak mutlaka imamın iktidarında idi. O zamanlar Yemen'e, Arabistan'a, Dersim'e, Arnavutluk'a sık sık sevkiyat yapıldığından ve bundan dolayı ara sıra redif taburlarını silâh altına almak, âdet olduğundan, zavallı halk Yemen'e yani, ölüme gitmemek için, her şeyini fedaya hazırdı. İşte bu durum ve koşullar dâhilinde, dünyanın en biçare bu mahlûkatı, manen ve maddeten imamlara bağlı kalmış bulunuyorlardı. Meselâ: İmam köyde, sokakta gezerken, ona ta uzaktan ayağa kalkıp saygı duruşunda bulunmayacak, onun istediği bir angaryayı yapmayacak, istediği şeyi, hayvanı, parayı, hatta mukaddesatından bir şeyini vermeyecek kabadayı çıkamazdı. Çünkü derhal asker bakayâsı, kur'a belâsı başına yıkılır ve istenilen şey er geç mutlaka yine alınır.⁴¹

Birinci Dünya Savaşı ve Muînsizlik

Birinci Dünya Savaşı yaklaşırken Osmanlı idarecilerinin çözüm bulmak zorunda oldukları en önemli sorun, ordunun böylesi bir savaşı yürütebilecek insan gücü ile ikmal edilmesiydi. Bu meseleyle ilgili olarak idari-teknik anlamda düzenlemeler yapılırken çok geniş kapsamlı bir propaganda faaliyeti de başlatılmıştır.⁴² Bu faaliyetlerde, kısa süre önce kesin zafer beklentisiyle girilen ama bir felaketle sonuçlanan ve ordudaki birçok yapısal sorunu da gün yüzüne çıkaran Balkan Savaşı'na sık sık atıfta bulunulmuştur. Bu bağlamda 1914 yılı ortalarında muînsizlere yönelik eleştiriler hayli sert bir tonda, özellikle basında dile getirilir olmuş, bu muafiyet grubunun Balkan Harbi'ndeki

37 BOA. DH. MKT.2277/63.

38 BOA. DH. MKT. 2409/122.

39 BOA. DH. MKT. 1087/79.

40 İki örnek için bk. BOA. DH.MKT. 1999/1; BOA. BEO. 2108/158063.

41 Tahsin Uzer, *Makedonya Eşkîyahık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999, s. 39.

42 Mehmet Beşikçi, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015, s. 39-97.

mağlubiyetin en önemli nedenlerinden biri olduğu öne sürülmüştür. Eleştirilerin Nisan ayının sonunda yasalaaan ve uzun süredir rahatsızlık sebebi olan muafiyetleri lağveden *Mükellefiyet-i Askeriyye Kanun-ı Muvakkati* sonrasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Haziran 1914'te, üç Mülkiyeli ve bir zabıt arasında Balkan Savaşı'nın felakete neticelenmesinin sebepleri hakkında gerçekleşen muhayyel bir sohbeti sütunlarına taşıyan *Tanin Gazetesi*, bu sohbeti kullanarak muinsizlik sebebiyle daha önce askerlikten muaf olanlara adeta öfke kusuyordu. Sohbeti dışarıdan dâhil olan bir gencin "birader ayıptır ayıp topu, topu nüfusları 8-9 milyona varan 3-4 küçük hükümet 25 milyonluk Osmanlı Devleti'ni yere [v] ursun" şeklindeki serzenişi, sohbetin yönünü muinsizlere çevirmişti. Balkan ülkelerinin askerlik sistemlerinde hiçbir muafiyet sınıfı yoktu. Bu yüzden dokuz milyona varan nüfuslarından neredeyse yedi yüz bin kişilik bir ordu çıkarabilmişlerdi. Hâlbuki Osmanlı Devleti, yirmi beş milyonluk nüfusa sahipti; ama "merhametler", "aflar", "istisnalar" yüzünden beş yüz bin asker bile çıkaramamıştı. Daha önce câri olan asker alma kanunlarında⁴³ yer alan "kıyamet kadar istisnalar"dan biri de "milletin ahlakını bozacak derecede hilelere sebebiyet veren muinsizlikten istifade edenler"di. Aslında bunları askerlikten muaf tutmak "pek meşru ve âlicenabâne bir hareket" idi. Ailenin geçimini sağlayan tek kişiyi askere almak zalimlikti. "Muinsiz dendi mi... insanın kalbinden merhamet taşardı", fakat merhametten maraz doğmuştu. O kadar ki; "...muinsizlikten istifade için anasını babasından yalandan boşatan gençler, 12 yaşındaki kızla muvakkaten [geçici] evlenen adamlar, ahlakı, örfü temelinden bozan binlerce hileler" ortaya çıkmıştı. İşte öteden beri yapılagelen bu hileler nedeniyle "millet efradının yüzde kırkı askerlikten kurtuluyordu". Hâlbuki Bulgaristan, Sırbistan ve Yunanistan nüfuslarına nispetle istedikleri kadar genci alabiliyor ve askerî terbiyeden geçirebiliyordu.⁴⁴

Tanin'de, ordudaki eğitim ve terbiye düzenini temelinden sarstıklarından bahisle muinsizlik kategorisinin sebep olduğu ikinci bir 'bela'dan daha söz edilmişti. Çeşitli hilelerle kendisini muinsiz sınıfına sokan, söz gelimi "...12 yaşındaki bir yetim kızı hayvan gibi kullanarak askerlikten kurtulan iri yarı bir genç" muvazzaf askerlik hizmetini ifâ etmiyordu. Fakat hileye başvurmadan askere giden akranları dönünce "o zavallı kızı paçavra gibi atarak yahud kahrından öldürerek" muinliler sınıfına dâhil oluyor ve talim görmeden, önce ordunun ihtiyat kısmına, daha sonra İkinci Sınıf Redif birliklerine geçiyordu. Böylelikle miktarı belli olmayan oranlarda eğitimsiz asker Redif birliklerinde istihdam ediliyor ve ordunun başarısının temeli olan terbiye birliği kökünden sarsılıyordu. Balkan Harbi'ndeki felaketin sebeplerinden biri de bu idi.⁴⁵

43 1846'dan itibaren çıkarılan askerlik kanunları kastedilmektedir.

44 [V.], "Millet-i Müsellahaya Doğru: Yeni Ahz-ı Asker Kanunu Etrafında", *Tanin*, (10 Haziran 1330/23 Haziran 1914). no.1926. s. 3. [Makalenin yazarı isim yerine Vav "V" harfi kullanılmaktadır. Tam adı tespit edilememiştir.]

45 [V.], a.g.m, s. 3.

İkdam *Gazetesinde* de *Tanin* ile yakın tarihlerde neşredilen bir makalede bu meseleye değinilmiş, Balkan devletlerinin nüfuslarına nispetle nicelik ve nitelik bakımından güçlü ordular vücuda getirebildikleri; oysa Osmanlı Devleti'nin nüfusuna oranla toplayabildiği ordunun bir hiç mesabesinde kaldığı ifade edilmiştir. Bedrettin imzasıyla yayımlanan bu makalede dikkat çekilen konu yine muñsiz kategorisine geçmek maksadıyla yapılan sahte evliliklerdir. Bu yüzden, yazar, yeni askerlik kanununun 49. Maddesiyle muñsizlerin askerlikten muaf edilmesine bir nihayet verilmesini pek isabetli bulmuştu. Çünkü: “Genç ve dinç hatta sahib-i servet evlad-ı vatani altı yedi yaşlarındaki kimsesiz kız çocuklarıyla muvazaaten [danışıklı dövüşle] birleştirmek” ya da birçok ailenin muñsizlik hakkı elde edebilmek için kendi ocaklarını dağıtmaları gibi “hatır hayale gelmez” “hile ve hüd’alarla” ahali sahtekârlığa ve yalancılığa alıştırılmıştı. Askerlik daireleri ise karmakarışık binlerce dilekçeyle meşgul olmak zorunda kalmıştı.⁴⁶

Birinci Dünya Savaşı'nın başlangıcında, Osmanlı idarecileri uzun süredir uğraştıkları sorunlardan biri olan ordunun askerî işgücü bakımından ikmali meselesinde aşağı yukarı istenilen ölçüde başarılı oldular.⁴⁷ Bu başarıda en önemli etken tüm muafiyet gruplarının ortadan kaldırılmasıdır. Öte yandan daha önce askerî hizmetten muaf olanların ve ailelerinin yeni durumu kolaylıkla kabullenmediklerini de belirtmek gerekir. Haziran 1914'te Dâhiliye ve Harbiye Nezaretleri arasında gerçekleşen yazışmalardan birçok kimsenin geçimsiz kalacakları endişeleriyle yakınlarının askerlikten muaf olmasını talep ettiği fakat devletin bu taleplere kesinlikle itibar etmediği anlaşılmaktadır. Bu taleplere karşı Harbiye Nezareti, yeni askerlik kanuna göre muñsizlerin de artık askere alınacağını ve askerliğe “meyil ve muhabbetleri”nin artırılması için yerel eşraf ve ulema tarafından onlara nasihatler verilmesini istemişti.⁴⁸ Muñsizlerin muaf tutulmasına yönelik talepler savaş boyunca devam etmiş fakat her seferinde devlet tarafından kesin bir dille ve bazen de önceki savaşta alınan mağlubiyetin sebebi oldukları hatırlatılarak reddedilmiştir.⁴⁹

1913-16 yılları arasında İstanbul'da Amerika Birleşik Devletleri'nin sefiri olarak görev yapan Henry Morgenthau, orduya alınanlar sebebiyle bir milyon civarında ailenin muñsiz kaldığını ve tamamına yakınının aşırı bir sefalet içerisine düştüğünü ifade eder. Büyükelçi, konu hakkında Enver Paşa ile konuştuğunu fakat paşanın bu durumu önemsemek yerine, başka hiçbir ülkenin daha önce başaramadığı bir şekilde, ordudaki asker mevcudunu artırmış olmakla övündüğünü belirtir.⁵⁰ Morgenthau'nun kasıtlı olarak Enver

46 Bedreddin, “Hasbihal 3”, İkdam, 19 Temmuz, 1914, no. 6254. s. 3.

47 Yaklaşık 820.000'i muharip olan bir milyondan fazla kişi ordu saflarına katılmıştı. Bk. Mesut Uyar, Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014, s. 485.

48 BOA. DH. İD. 180/52.

49 BOA. DH. İD. 176/67; BOA. DH. İD. 21/48 [21-2/48].

50 Henry Morgenthau, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York, 1919, s. 66.

Paşa'ya attığı bu umursamazlık vurgusu bir tarafa; Osmanlı idarecileri cephe gerisindeki asker ailelerinin ve özellikle muinsiz asker ailelerinin hayatlarını idame ettirebilmeleri için savaş boyunca imkânlar nispetinde yoğun çaba sarf etmiştir. Orduya alınan muinsizlerin geride kalan ailelerine aylık 30 kuruş olarak ödenmesine karar verilen *Muinsiz Aile Maaşı* bu çabaların en somut örneklerinden birisidir⁵¹ ve ileride görüleceği üzere bu paranın ailelere düzenli ödenmesi konusunda üst düzey devlet idarecileri yoğun gayret sarf edecektir.

Ne var ki, muinsizlerin orduya alınmasını en hararetle savunanlar bile aylık 30 kuruşun bir ailenin geçimine yetmeyeceğini üstü kapalı bir şekilde de olsa kabul ediyorlardı. Yukarıda ifadelerine yer verilen İkdâm yazarı Bedrettin, yeni askerlik kanununda muinsiz asker ailelerine maaş verilmesini öngören maddeyi kendince yorumlayıp şu ifadeleri İkdâmdeki makalesine eklemişti: “Otuz kuruş! İhtimal bunu pek az görenler vardır... bu paranın asgari bir miktar olduğu yani râyic ve galâ-yı memlekete göre [hayat pahalılığına göre] tezyidi [artmasının] mümkün bulunduğu anlaşılıyor”. Bedrettin devamla; bu para hiç artmasa dahi, yardımlaşmanın insanlığın en temel hasletlerinden biri olduğunu, kimsesiz, fakir ve acizlerin köylerinde, mahallelerinde herhangi bir akrabaları bulunmasa bile mutlaka kendilerine bakacak pek çok tanıdıklarının olacağını ifade etmişti. Zenginler için zaten sorun yoktu. Fakirlere gelince; onlar da devletin vereceği maaşı alacak, köyünde ya da mahallesinde bildiği, tanıdığı birinin himayesine girecek, ocağına sığınacak ya da bizzat çalışıp güzelce geçineceklerdi.⁵² İkdâm yazarı, henüz savaş başlamadan bunları söylerken gelecek dört yıl içinde Osmanlı topraklarında enflasyonun olağanüstü şekilde artacağını, örneğin 1914'te fiyatı 20 kuruş olan tereyağının Eylül 1918'e gelindiğinde 400 kuruş olacağını, o tereyağının bazı yerlerde dörtte üçünün sudan ibaret olacağını, yedi kuruş olan koyun etinin 120, üç kuruş olan makarnanın 95 kuruşa yükseleceğini⁵³ tahmin etmemişti.

Harp boyunca fiyatlar yıllık ortalama % 400 oranında artmıştı. Bu muazzam artış en ağır darbeyi devletten aylık alan kesime vurmuştu. Savaş kendi zenginlerini ve fakirlerini yaratmış, kocası askere gittiği için geliri ortadan kalkan kadınlar “namus ve açık” arasında bir tercih yapmak zorunda kalmıştı.⁵⁴ İstanbul'da bulunan Alman gazeteci Harry Stuermer; “kadınların caddelerde bitkinlikten yere çöktüklerini kendi gözlerimle defalarca gördüm”⁵⁵, diye yazmıştı. Geçimsiz kalan muinsiz asker eşleri ve çocukları için sorun sadece kendilerine ödenen paranın enflasyon nedeniyle buharlaşması değildi. Kadınlar bu parayı alabilmek için memurların çıkardıkları keyfi en-

51 Nicole Van Os, a.g.m., s. 105-121.

52 Bedreddin, a.g.m., s. 3.

53 Ahmet Emin [Yalman], *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Haven 1930, s. 148.

54 Zafer Toprak, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul 2012, s. 541-550.

55 Harry Stuermer, *Two War Years in Constantinople*, (Almanca'dan İngilizce'ye Çev. E. Allen ve Stuermer), George H. Doran Company, New York 1917, s. 109.

gelleri aşmak ve hantal Osmanlı bürokrasisiyle tanışmak zorunda kalmışlardı. Çoğu zaman, vilayet ve kaza seviyesindeki memurlarla, meclis idare heyetleriyle, muhtarlarla, ihtiyar heyetleriyle, imamlarla ve nihayet ihtiyacı olmayıp o paraya göz dikenlerle mücadele etmeden hakları olan maaşı almaları mümkün olmazdı.

Mart 1915'te Orhanili Kazası'ndan iki muınsiz asker eşi, Ayşe ve Cevahir hanımlar, Harbiye Nezareti'ne bir dilekçe yazarak; “defterlerin gayr-ı tanzim yapılmasından bahisle mal müdürü maaşımızı vermiyor. Kaymakama müracaatımızda ise biz defterleri yaptık mal müdürüne verdik ben vazifemi ifa ettim diyor... Sekiz aydır sokaklarda sürünüyoruz, aç kaldık, perişan olduk” ifadeleriyle şikâyetinde bulunmuşlardı. Harbiye Nezareti içeriğini “şayan-ı dikkat” bulduğu dilekçeyi Dâhiliye Nezareti'ne iletmiş, Dâhiliye de gereği yapılmak üzere Orhanili'nin bağlı bulunduğu Hüdevendigâr Vilayeti'ne göndermişti.⁵⁶ Karamürsel Kazası Hükümet Konağı'nda ise Kaymakam Necati, hakları olan maaşı talep eden muınsiz asker ve şehit eşlerine hakaret etmekle meşguldü. Hakarete uğrayan kadınlardan biri olan Fatma Hanım'ın tüm mağdurlar adına, Karamürsel Ahz-ı Asker Şubesi'ne gönderdiği şikâyet dilekçesi üzerine yapılan tahkikat neticesinde, Karamürsel Hükümet Konağı'na gelen neredeyse bütün asker eşlerinin tahkir edildiği ortaya çıkmıştı. Tahkikat neticesinde hazırlanan raporda; memurların, kocası askerde olan kadınların maaşlarını bizzat evlerine giderek vermek zorunda oldukları ama çaresiz kadınların çarşıda memurların peşinde ve hükümet kapılarında süründürüldükleri, özellikle Rabia Hanım ve dilekçe sahibi Fatma Hanım'ın Kaymakam Necati tarafından ağır şekilde tahkir edildikleri ifade edilmişti. Kaymakam Necati'nin küfürlerinin açıkça yazıldığı soruşturma tutanaklarıyla birlikte bu rapor önce Birinci Kolordu Ahz-ı Asker Şubesi'ne daha sonra Harbiye Nezareti'ne oradan da Dâhiliye Nezareti'ne ve son olarak Karamürsel'in bağlı olduğu İzmit Mutasarrıflığı'na kadınların zararlarının tazmin edilmesi emriyle birlikte intikal ettirilmiştir.⁵⁷ Memurların muınsiz asker ailelerine sorun çıkardığı yerlerden biri de Kütahya Mutasarrıflığı'na bağlı Emed Kazası'dır. Emed Ahz-ı Asker Şubesi tarafından önce Harbiye oradan da Dâhiliye Nezareti'ne ve Dâhiliye Nazırı Talat Paşa'dan Emed'in bağlı olduğu Kütahya Mutasarrıflığı'na iletilen telgrafta memurların maaş ödeme konusunda ayak sürüdüğü, maaş için dilekçe veren ailelere, “arzuhalin kayboldu”, “tekrar istid'a et”, “ilmühaber getir” gibi bahaneler öne sürerek işi yokuşa sürdükleri ve bu duruma kesinlikle müdahale edilmesi gerektiği söylenmişti.⁵⁸

Bu örnekler devlet yardımına muhtaç muınsiz asker ailelerinin karışlarında duran en önemli sorunlardan birisinin yerel memurlar olduğunu, üst düzey devlet idaresinin asker ailelerinin sorunlarına kayıtsız kalmadığını

56 BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-2/4-27]; Metinsoy, a.g.e, s. 67.

57 BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-3/44-33].

58 BOA. DH. İ.UM. EK. 106/38.

göstermektedir. Bununla beraber yerelde ortaya çıkan problemlerin merkez bürokrasisine duyurulmadan çözülemeyeceği de açıktır. Kütahya'nın Emed Kazası'nda vuku bulan bir problemin çözüm yeri Emed'in bağlı olduğu Kütahya Mutasarrıflığı'dır ancak mutasarrıflık, problemi merkezden emir gelmeden çözememektedir.

7 Eylül 1917'de Harbiye Nezareti'nden Dâhiliye'ye gönderilen bir yazı, sorunun ne denli yaygınlaştığına dair bir fikir verebilir. Yazıda, çoğu yerde olduğu gibi Giresun Kazası'nda da muınsiz ve muhtaç asker ailelerine maaş tahsis olunmadığı, tahsis olunan maaşların da doğru dürüst verilmediği ifade edilmişti. Tüm bu sorunlara rağmen yine de şehirlerde yaşayanların bir dereceye kadar bu maaşı alabildikleri ama köylerde yaşayan aciz ve cidden yardıma muhtaç olanların "ifade-i hal ve meram edememelerinden dolayı" maaştan hiçbir şekilde istifade edemedikleri bildirilmişti.⁵⁹

Kasım 1917'de İzmit'te yaşanan bir olay muınsiz asker eşlerinin karşı karşıya kaldıkları önemli sorunlardan birine daha ışık tutmaktadır. Yedi kadın ortak bir dilekçe yazarak hakları olan maaşın tahsildarlar tarafından verilmediğini, bunun üzerine kaymakama gittiklerini fakat kaymakamın kendilerini "def ve başından savmakta" olduğunu, bu yüzden küçük yaştaki çocuklarıyla "perişan, aç ve çıplak" kaldıklarını ifade etmişlerdi. Kadınlar bağlı buldukları bir üst kurum olan İzmit Sancağı Mutasarrıflığı'na da durumu şikâyet etmişler, oradan sonuç alamayınca Dâhiliye Nezareti'ne müracaat etmişlerdi. Yapılan tahkikatla birlikte dilekçe sahiplerinin hangi köy ya da mahalleden olduklarının tespit edilemediği ve yedi kadından sadece ikisinin muınsiz asker eşi olduğu, onların da maaşlarını aldıkları, geri kalanların ise "zî-kudret ve sahib-i servet" oldukları yani maaşı hak etmedikleri sonucuna varılmıştı. Ancak daha sonra kadınların kayıtlı oldukları defterlerin yanlış tutulduğu, tamamının muınsiz olduğu ortaya çıkmıştı.⁶⁰ Bu örnek iki açıdan önem arz etmektedir. İlk olarak kayıtların düzgün tutulmayışının ciddi mağduriyetlere yol açmış olmasıdır. Daha önemli olan ikinci husus ise memurların tahkikat henüz bitmeden bu kadınların zengin oldukları kanaatine varmış olmalarıdır. Bu önyargının sebebi ise zengin ve kudretli olanların gerçek ihtiyaç sahibi ailelerin hakkı olan parayı almaya çalışmalarının hayli yaygın hale gelmiş olmasıdır.

Daha önce, 4 Şubat 1917'de Dâhiliye Nezareti'nden yayımlanan bir tammim de bazı bölgelerde muınsiz efrad ailelerinden "zî-kudret" olanlara maaş tahsis edilirken muhtaç ailelerin bundan mahrum edildiğine dair kanuna aykırı uygulamaların haber alındığı, maaşla ilgili evrakların idare meclisleri tarafından doğru düzgün tetkik ve takip edilmediği bildirilmişti. Bu yüzden maaş alması gereken muınsiz efrad ailelerinin maaş alamayıp sefalet içerisinde düştükleri, hakkı olmayanlara ödenen maaşlar yüzünden maliyenin

59 BOA. DH. İ.UM. EK. 106/41.

60 BOA. DH. İ.UM. EK. 44/56; Metinsoy, a.g.e., s. 68.

görsel

Akademik
Bakış

185

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

zarara uğratıldığı ve idare meclisi üyeleri hakkında takibat başlatılacağı bildirilmişti.⁶¹

Zî-kudret ve sahib-i servet yani güçlü ve zengin olanların kimsesiz, fakir asker ailelerinin hakkı olan maaşlarına tamah etmeleri ve bu parayı alabilmek için memurlarla işbirliği yapmaları, Birinci Dünya Savaşı'nda yaygın bir problem haline gelmiştir. Aslında bu sorunun boyutları hakkında fikir veren bir örnek 1916'da Maliye müfettişlerinden Ferit Efendi'nin Çatalca'da yaptığı bir teftiş sonucunda ortaya çıkmıştı. Ferit Efendi, Çatalca Kazası'nda kanuna aykırı olarak dağıtılan muînsiz aile maaşları sebebiyle maliyenin toplamda 134.111 kuruşluk zarara uğradığını tespit etmişti. Durum Dâhiliye Nezareti'ne iletili. Yine Maliye'den Dâhiliye'ye gönderilen bir başka yazıda bu kez Karaman Maliye Müdürü Fuat Efendi tarafından yapılan teftiş sonunda muînsiz aile maaşının ihtiyacı olmayanlara verildiği ve bu halin hemen her tarafta cereyan ettiğinin diğer teftiş raporlarından anlaşıldığı ifade edilmişti. Bu teftişler neticesinde maaşın idare meclisleri tarafından verilmesi lazım gelirken müftü başkanlığında bir komisyon oluşturulduğu, bu komisyona bir iki kişinin katıldığı ve kime maaş verileceğinin bu kişiler tarafından kararlaştırıldığı anlaşılmıştı. İhtiyar heyetlerinin maaş için en önemli evraklardan biri olan ilmühaberleri gelişigüzel bir surette hazırladıkları ve meclis idarelerinin de bunları tetkik etmeden maaş tahsis ettikleri ifade edilmişti.⁶²

Tüm bu sorunların zorunlu askerliğe direnişle yakından ilgisi vardır. Nitekim cephe gerisindeki ailelerinin perişanlığı bir taraftan askerlerin motivasyonlarını aşındırırken diğer taraftan zihinlerinde firar fikirlerini filizlendiriyordu. Devlet idarecileri savaş boyunca karşı karşıya kaldıkları devasa firar probleminin⁶³ en önemli nedenlerinden biri olarak memurların bu türlü yolsuzluklarını işaret etmişlerdi. Kasım 1916 tarihli bir yazıda her türlü uyarıya rağmen memurların muînsiz asker ailelerinin hak ettikleri maaşı muntazam bir surette ödemedikleri, maaşları öderken de kanunda yer almayan birçok bahaneler öne sürerek ödemekten kaçındıkları belirtiliyor ve bu durumun cephedeki askerlerin firarını kolaylaştırdığı tespit ediliyordu. Bu nedenle maaşları usulünce ödemeyen memurların Divan-ı Harbe verilecekleri ifade edilmişti.⁶⁴ Bir başka belgede her türlü takip ve şiddetli cezalandırmalara rağmen bir türlü önü alınamayan firar meselesinin tetkik edildiği ve neticede muînsiz asker ailelerine ödenmesi gereken maaşın memurların ailelere karşı şahsi kinleri dolayısıyla ödenmediği, bu yüzden firarların kolaylaştığı ve görevini suiistimal eden memurların Divân-ı Harbe verileceği bildirilmişti.⁶⁵

Sonuç

Birinci Dünya Savaşı başlamadan hemen önce Osmanlı devlet idarecileri, zo-

61 BOA. DH. UMVM. 124/81.

62 BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-3/4-27].

63 Birinci Dünya Savaşı boyunca Osmanlı ordularında gerçekleşen firar vakaları hakkında ayrıntılı bilgi için bk. Beşikçi, a.g.e., s. 267-314.

64 BOA. DH. İ.UM. EK. 23/51.

65 BOA. DH. İ.UM. EK.104/40.

runlu askerlik sisteminde yer alan tüm muafiyet kategorilerini ortadan kaldırmıştır. Nitekim bu kategoriler askerlikten kurtulmak isteyenler için yeni kanallar açıyor ve ordu mevcudunun nicelik ve nitelik itibarıyla istenilen seviyede tutulmasını imkânsız hale getiriyordu. Zorunlu askerliğin sınırlarını belirleyen husus da bu yüzden sadece askerî ihtiyaçlar değil aynı zamanda bu hizmete karşı ortaya çıkan direniştir. Devletin taleplerine karşı direniş sadece silahlı isyan, firar gibi açıkça ve failer için tehlikeli bir ret eylemi biçiminde değil, çoğu zaman zorunlu hizmetin çerçevesini belirleyen yasal mevzuat kullanılarak yapılır, bireyler kendilerini çeşitli yöntemlerle mevzuatta yer alan muafiyet kategorilerine uygun hale getirirlerdi. Bu yöntemlerden en yaygın kullanılanları çalışma içerisinde *teehhül*, *nakl-i mekân*, *memurlarla işbirliği* gibi üç ayrı başlık halinde sıralanmıştır. Ancak bunlar ayrı ayrı değil, çoğu zaman aynı anda kullanılan yöntemlerdi. Askerlik hizmetinden kaçınmak isteyen bir kişi ailesi ile yaşadığı köyden göç edebilir, yeni adresinde evlenebilir ve yerel idarecilerle işbirliğine gidebilirdi.

Bireylerin kanunu arkadan dolaşma çabaları, devleti idare edenler tarafından çoğunlukla *hile ve hüd'a*, *desise*, *yolsuzluk*, *hatır hayale gelmez yöntem* olarak tanımlanmıştır. Eğer meseleye sıradan bireylerin tarafından bakılırsa, ölümle eşdeğer tutulan askerlik vazifesi ile evinde kalıp gündelik yaşamını muhafaza etmek arasında bir tercih yapmak zorunda kalan kimseler görülecektir. Dolayısıyla tercihlerini kendi lehlerinde kullanmış olmaları şaşırtıcı olmasa gerektir. Askerliğe direnişin boyutları düşünüldüğünden çok daha büyük olmalı. Zira mükellefiyet kapsamı dışında kalmaya çalışanların hukuki bir kisveye büründürdükleri eylemleri tespit etmek çok güç olabilmektedir. Muinsizlik meselesi asker ihtiyacının hat safhaya ulaştığı Birinci Dünya Savaşı sırasında yoğun olarak gündeme geldiği için o yoğunluk nispetinde belge üretilmiştir. Bu durum muinsizlik konusuna değinen neredeyse tüm çalışmaların Birinci Dünya Savaşı sırasında cephe gerisinde kalan muinsiz asker ailelerine odaklanmasının sebebini de açıklamaktadır.

Birinci Dünya Savaşı arifesinde muafiyetlerin ortadan kaldırılması hem ihtiyaç duyulan sayıda askerin sorunsuz olarak temin edilmesini hem de muazzam bir bürokratik yükün tek kalemde ortadan kaldırılmasını sağlamıştır. Öte yandan gerçekten ailelerinin tek geçim vasıtası olan erkeklerin askere alınması, devletin uğraşmak zorunda kalacağı yeni ve devasa sorunlar ortaya çıkarmıştır. Kendilerinin ve ailelerinin geçimlerini üstlenmek durumunda kalan kadınlar belki de ilk defa bu kadar yoğun olarak hantal Osmanlı bürokrasisi ile muhatap olmak zorunda kaldılar. Aslında kâğıt üzerinde geçimleri devlet tarafından üstlenilen kadınlar ve aileleri öteden beri memurların yapageldikleri yolsuzluklarla mücadele etmek zorunda kalmışlardı. Memurlar, imamlar, muhtarlar, ihtiyar heyetleri, zorunlu askerlik sisteminin uygulanabilmesi için vazgeçilemez kimselerdi ama aynı zamanda zorunlu askerliğin istenilen düzeyde uygulanmasına engel de olabiliyorlardı. Kayt

gazi

Akademik
Bakış

187

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

sisteminin yetersizliği, taşrada ve özellikle köylerde olup bitenler hakkında imam ve muhtarların bilgi birikimine muhtaç olunması, bireylerin rahatlıkla sahte belge üretmelerine imkân vermektedir.

Kaynaklar

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA)

BOA. A{DVNSKNA. d.../7

BOA. BEO. 2108/158063

BOA. DH. HMŞ. 17/53

BOA. DH. İ.UM. 88/4 [88-2/4-27]; [88-3/4-27]; [88-3/44-33]

BOA. DH. İ.UM. EK. 23/51; 44/56; 106/38; 104/40; 106/41

BOA. DH. İD. 21/48 [21.2.00048]; 63/22; 180/52; 176/67

BOA. DH. MKT. 844/64; 1087/79; 1215/43; 1415/109; 1913/124; 1999/1; 1466/7; 1718/59; 2277/63; 2321/17; 2409/122; 2578/83

BOA. DH. UMVM. 124/81

BOA.DH.SN.THR. 29/69

Sürelî Yayınlar

Bedreddin, "Hasbihal 3", İkdâm, (19 Temmuz, 1914). no. 6254. s. 3

[V.] "Millet-i Müsellahaya Doğru: Yeni Ahz-ı Asker Kanunu Etrafında", *Tanin*, (10 Haziran 1330/23 Haziran 1914). no.1926, s.3

Resmî Sürelî Yayınlar

Meclis-i Mebusan Zabıt Cerideleri (MMZC) 9. İnikad, 1911.

Düstur, I. Tertip, 5. Cilt.

Araştırma Eserleri

AKIN, Yiğit, *When the War Came Home: The Ottomans' Great War and the Devastation of an Empire*, Stanford University Press, Stanford/California, 2018.

AKSAN, Virginia H., "18. Yüzyıl Sonlarında Osmanlı'da Zorunlu Askerlik Stratejileri", *Devletin Silahlanması, Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2013, s. 23-44.

AYAYDIN, Rıdvan, *Osmanlı Devleti'nde Askerî Yükümlülükler ve Muafiyetler (1826-1914)*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul, 2011

AYIN, Faruk, *Osmanlı Devleti'nde Tanzimat'tan Sonra Askeralma Kanunları (1839-1914)*, Genelkurmay Basımevi, Ankara 1994

BALKANLI, Ali Kemal, Şarkî Rumeli ve Buradaki Türkler, Elhan Kitabevi, Ankara 1986

BEŞİKÇİ, Mehmet, *Birinci Dünya Savaşı'nda Osmanlı Seferberliği*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2015

ÇADIRCI, Musa, *Tanzimat Sürecinde Türkiye: Askerlik*, Der. Tülay Ercoşkun, İmge Kitabevi, Ankara 2008

DANNIES, Kate Curran, *Breadwinner Soldiers: Gender, Welfare, and Sovereignty, in the Ottoman First World War*, Doktora Tezi, Georgetown Üniversitesi, 2019

DEVELLİOĞLU, Ferit, *Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lûgat*, Aydın Kitabevi, Ankara 2002

- EROĞLU, Savaş, *1847-1848 Tarihlerinde Konya'nın Sosyal ve Ekonomik Durumu (80 Numaralı Konya Şer'iyeye Siciline Göre)*, Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Konya 2017
- GRAB, Alexander, "Army, State, and Society: Conscription and Desertion in Napoleonic Italy (1802-1814)", *The Journal of Modern History*, 67 (1), (1995), s. 25-54
- HEINZELMANN, Tobias, *Cihaddan Vatan Savunmasına: Osmanlı İmparatorluğu'nda Genel Askerlik Yükümlülüğü 1826-1856*, Çev. Türki Noyan, İstanbul, Kitap Yayınevi, 2009
- LUCASSEN, Jan ve Erik Jan Zürcher, "Zorunlu Askerlik ve Direniş: Tarihî Çerçeve", *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 1-22
- METİNSOY, Elif Mahir, *Ottoman Women during World War I*, Cambridge University Press, 2017
- MOREAU, Odile, *Reformlar Çağında Osmanlı İmparatorluğu, Askerî "Yeni Düzen" in İnsanları ve Fikirleri 1826-1914*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2010
- MORGENTHAU, Henry, *Ambassador Morgenthau's Story*, New York 1919
- OS, Nicole A.N.M. van, "Asker Ailelerine Yardım: Osmanlı Devleti ve Muinsiz Aile Maaşı", *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 105-121
- PAKALIN, Mehmet Zeki, "Muinsiz", *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü I*, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1971
- SCOTT, James C., *Weapons of the Weak: Everyday Forms of Peasant Resistance*, Yale University Press, New Haven and London 1985
- SHAW, Stanford J., "The Origins Ottoman Military Reform: The Nizam-I Cedid Army of Sultan Selim III", *The Journal of Modern History*, 37/3, (1965), s. 291-306
- STUERMER, Harry, *Two War Years in Constantinople*, Almanca'dan İngilizce'ye Çev. E. Allen ve Stuermer), George H. Doran Company, New York 1917
- ŞİMŞEK, Veysel, *Ottoman Military Recruitment and the Recruit: 1826-1853*, Bilkent Üniversitesi Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Ankara 2005
- TOPRAK, Zafer, *Türkiye'de Milli İktisat 1908-1918*, Doğan Kitap, İstanbul, 2012
- UYAR, Mesut ve Edward J. Erickson, *Osmanlı Askeri Tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2014
- UZER, Tahsin, *Makedonya Eşkıyalık Tarihi ve Son Osmanlı Yönetimi*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1999
- [YALMAN] Ahmet Emin, *Turkey in the World War*, Yale University Press, New Haven 1930
- YILDIZ, Gültekin, *Neferin Adı Yok: Zorunlu Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul 2009
- YURDAKUL, İlhami, "Osmanlı Ordularının Asker İhtiyacının Karşılmasında Yeni Bir Yöntem: Kura Sistemi (1839-1914)", *Eskiçağ'dan Modern Çağ'a Ordular- Oluşum Teşkilât ve İşlev*-Ed. Feridun M. Emecen, Kitabevi, İstanbul 2008, s.433-442
- ZÜRCHER, Erik Jan, "Teoride ve Pratikte Osmanlı Zorunlu Askerlik Sistemi", *Devletin Silâhlanması: Ortadoğu'da ve Orta Asya'da Zorunlu Askerlik (1775-1925)*, Der. Erik Jan Zürcher, Çev. M. Tanju Akad, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2003, s. 87-104

gazi

Extended Abstract

Conscription caused serious problems between the state and society in the Ottoman Empire, as it did in other countries where it was applied. The main problem was resistance by the people who do not wish to join the military service. Moreover, the resistance methods used by those who do not want to join the military were striking. The Sortition Law [Kur'a Kanunnamesi], which came into force in 1846, made military service compulsory for all Muslim men who were 20 years of age. In the same law, there were exemption categories for those who met certain criteria. One of the most significant exemption categories was for the men who were the sole breadwinners of their family. These people were called 'muınsiz' and would not be drafted into the military service. All of the problems started at this point, because many men who were eligible for military service but did not want to join the military presented themselves as "muınsiz" and eluded their military service by meeting the exemption criteria in the law. The main method used for this was fake marriages. Many of the men who came of military age would often have fake marriages with older women or young girls, and thus obtain exemption as their wives would be left alone and without a livelihood if they were drafted into the military. There were other ways to qualify for exemption. Collaborating with local officers was one of them. In many cities and towns, officials falsified official documents and issued false documents for their relatives and acquaintances. The method that the officials used while doing this was documenting the men who wanted to be free of military service as muınsiz. In the villages, imams and mukhtars [headman] were freeing their villagers from military service by issuing false documents. Another common method was changing their address. Many young men who came of military age would leave their family homes and move to houses that they bought or rented in a different village or town. At the time of a new census, these young people would register with the population of their new place of residence and remove their official ties with their families. They would be considered as muınsiz since they were alone at their new address and not be drafted into the military.

Over the years, these exemption categories left the army's need for soldiers unfulfilled and also caused bureaucratic confusion. Therefore, Ottoman authorities revoked all exemptions to compulsory military service right before the start of the First World War. As a result, the men who were actually the muınsiz [sole breadwinner] of their family had to join the army. Therefore, the wives and families of the soldiers who were left behind experienced a deep economic crisis. A salary of 30 piastre [kurus] was given to the families of the soldiers to reduce the effect of this crisis. However, the salary was inadequate and the enormous inflation that emerged during the four-year war decreased the value of the money incredibly. Furthermore, most families could not receive the salary they deserved on a regular basis. This problem was due to the stance of local officials. As a result of the inspections carried out on various dates, it was understood that the civil servants gave this salary to the rich families instead of the rightful families. There was another dimension to the problem, wherein the poverty of the families behind the front decreased the motivation of the soldiers in the front line and caused them to desert. The authorities attributed the great number of desertions from the Ottoman armies during the war to such corruptions of the officials.

Osmanlı Devleti'nin Sığır Vebası Mücadelesinde Unutulmuş Bir İsim: Şehremaneti Baytar Müfettişi Mehmed Haydar

A Forgotten Name in the Struggle of the Ottoman Empire with Rinderpest: Şehremaneti Veterinary Inspector Mehmed Haydar

Seda TAN*

Öz

Sığır vebası, tarihsel süreçte bulaşıcılığı ile öldürücülüğü en yüksek ve en çok korkulan hayvan hastalığı olarak tanınır. Etkinliğini 20. yüzyıla kadar koruyan hastalık, köklü bir yetiştiricilik kültürüne sahip olan Osmanlılar için eski dönemlerden itibaren sosyo-ekonomik bir mağduriyetin konusu olmuştur. Ancak teknolojinin gelişimiyle birlikte insan ve hayvan hareketliliğinin artması, yaşanan atakların sayısı ve sıklığını 19. yüzyıla gelindiğinde fazlasıyla arttırmıştır. Bu noktada, tecrübe edilen büyük savaşların da önemli birer pekiştirici olduğu kaydedilmelidir. Osmanlı merkez otoritesi yaşanan salgınlar karşısında gecikmeli de olsa modern dünyayı temsil eden Avrupalı çağdaşlarından hareketle sivil veteriner hekimliği teşkilatını oluşturmaya girişmiştir.

Ele alınan çalışma Osmanlılarda modern sivil veteriner hekimliği kültürünün yerleşmesinde çok önemli yere sahip olan bir ismi; Şehremaneti Baytar Müfettişi Mehmed Haydar'ı konu edinmektedir. Aslen asker olan M.Haydar, devletin alandaki uzman sayısının çok az olması nedeniyle uzun yıllar söz konusu sivil görevi yürütmüş ve bu çerçevede başkentte sığır vebası ile olan imtihanında kilit bir rol üstlenmiştir. Çalışmada kendisinin Türk veteriner hekimliği teşkilatı içindeki yerinin tespitine ve sığır vebasının eradikasyonu çalışmalarıdaki hayati rolünün ortaya çıkarılmasına odaklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Haydar Bey, Osmanlı Devleti, Sığır Vebası, Şehremaneti Baytar Müfettişi.

Abstract

Rinderpest is recognized as the most contagious and fatal animal disease in the historical process. The disease, which maintained its effectiveness until the 20th century, has been the subject of socio-economic grievances since the earliest times for the Ottomans, who had a deep-rooted husbandry culture. However, the increase in human and animal mobility with the development of technology greatly increased the number and frequency of attacks in the 19th century. In this context, it should be noted that the great wars experienced are also important reinforcements. In the face of the epidemics, the Ottoman central authority, albeit belatedly,

Makale Geliş Tarihi: 20.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: TAN, Seda, "Osmanlı Devleti'nin Sığır Vebası Mücadelesinde Unutulmuş Bir İsim: Şehremaneti Baytar Müfettişi Mehmed Haydar", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 191-211

* Dr. Öğr Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, E-mail; sedatan@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3622-1038.

Gazi

Akademik
Bakış

191

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

attempted to establish the civil veterinary medicine organization with the example of its European contemporaries, who represented the modern world.

The study focuses on Şehremaneti Veterinary Inspector Mehmet Haydar, who was a very important figure in the establishment of modern civil veterinary medicine culture in the Ottomans. M.Haydar, who was originally a soldier, carried out the civil duty in question for many years due to the very low number of experts in the field, and in this context, he played a key role in the test of the capital against the rinderpest. The study focused on determining his place in the Turkish veterinary medicine organization and revealing his role in the eradication of rinderpest.

Key Words: Haydar Bey, Ottoman Empire, Rinderpest, Şehremaneti Veteran Inspector.

Giriş

Sığır vebası, hastalığa duyarlı türler olan sığır ve mandalar arasında bulaşıcılığı ve öldürücülüğü çok yüksek olan çok eski bir hayvan hastalığı olarak tanınır. Etken maddesi, çoğunlukla solunum yoluyla alınan bir virüstür. Vücuda üst solunum yolunun mukozasından giren virüs kısa sürede lenf düğümlerinde, bademciklerde çoğalmakta, akabinde beslenme, solunum ve idrar yollarını hedef almaktadır. Özellikle sindirim sisteminde neden olduğu tahribat hastalığın kötü bir kokuyla birlikte tanımlanmasına neden olmuştur. Sığır vebasının diğer belirtileri ateş, iştah kaybı ile burundan gelen salya ve akıntılardır. Bunları ateşin başlamasından 6-12 gün sonra yanak ülseri, ishal, dehidratasyon ve ölüm izler.¹

Sığır vebası, yüksek orandaki bulaşıcılığı ve öldürücülüğü nedeniyle tarihsel süreçte büyük felaketlere yol açmıştır.² Yalnız 18. yüzyılda Avrupa'da 200 milyondan fazla hayvanın ölümüne neden olduğu tahmin olunmaktadır. Hastalık konusundaki en kapsamlı modern çalışmanın yazarı Spinage, tek başına Almanya'da 1711-1865 arası kayıpların 28 milyon kadar olduğunu, 1745'te İngiltere'ye sirayetinin ardından yaklaşık on yıl içindeki telef miktarının yarım milyonu aşkın olduğunu bildirmektedir. Buna göre virüs, her dört hayvandan üçünü öldürerek hayvanlarda neden olduğu yıkım yanında³ insan yaşamında da radikal düzeyde olumsuz etki yaratmıştır. Hayvan gücüne olan bağımlılığa paralel biçimde özellikle çiftlik faaliyetlerine büyük darbe vurduğu muhakkaktır. Bu vesileyle neden olduğu ekonomik yıkıntı, hastalığın neden olduğu kayıpların tamamen başka bir boyutunu oluşturmaktadır.⁴

Hastalık 19. yüzyıl da da etkin haldedir. Özellikle asrın sonunda Afrikada kıtayı enine ve boyuna kateden yıkıcı bir ölümcül dalga yaratmış, bu çerçevede sığır ve diğer toynaklı hayvanın ölümüne neden olmuştur. Böylece

- 1 Clive A Spinage, *Cattle Plague- A History*, Kluwer Academic Publishers, New York 2003, s.40,41.
- 2 Savaş Volkan Genç, Atilla Özgür, "The Report of Prof. Ganslmayer to President Atatürk, About Rinderpest and Turkish Veterinary Organization", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, III/2, 2018, s.111.
- 3 Spinage, age., s.37-38.
- 4 Mohylnyi Stanislav, *Knowledge and Imperial Governance: Fighting Cattle Plague in the Eighteenth and Nineteenth Centuries Russian Empire*, Central European University Department of History (Master of Arts Thesis), Budapest 2018, s.5.

pastoralistlerin hayatını derinden etkileyerek kıtada geniş alanların ekolojik dengesini değiştirmiştir.⁵ Sığır vebasının nüfuzu 20. yüzyılda bile devam etmiştir. Ancak bu dönemde daha çok Ortadoğu, Asya ve Afrika gibi dünyanın belli bölgeleriyle ilişkilendirilmektedir. Bununla birlikte, özellikle Avrupa'da neden olduğu kıyımlar, hastalığın ortadan kaldırılmasına yönelik adımların hız kazanmasını sağlamıştır. Bu noktada 19. yüzyılda gerçekleşen bazı gelişmelerin belirleyici olduğunu ifade etmek gerekir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bir yandan hastalığa yönelik tanımlamalar daha netleşirken bir yandan da koruyucu ve önleyici tedbirler şekillenmeye başlamıştır. Bu çerçevede öncelikle çiftlik hayvanlarının yaşam koşulları iyileştirilmiş, hastalıkların bir yerden başka yere intikalini önlemek için hayvan nakil vasıtaları değiştirilmiştir. Hükümetler hayvan nakli için özellikle demiryollarına yönelik politika ve yatırımlarını güçlendirmişlerdir. Diğer yandan koruyucu ve önleyici tedbirlerin icrası için hayvan sağlık zabıtası teşkilatlandırılmış, hayvansal ürünlerin insan sağlığına olan etkileri bakımından mezbahalarda ve hayvani ürünlerle ilişkilendirilebilecek diğer kurumlarda temizlik ve hijyen standartları saptanmıştır. Aşı ve serum çalışmaları yoğunluk kazanmış, hem hayvan hastalıkları ve önleme çalışmaları konusundaki tarihsel birikimi aktarmak hem de yeni araştırma ve çalışmaları desteklemek amacıyla veteriner hekimlik eğitimi başlatılmıştır. Yalnız bu yönüyle bile denebilir ki sığır vebası veteriner hekimliğinin gelişmesinde hayati bir öneme sahip olmuştur. Tüm bu yoğun mesaide Avrupa'nın rolü ise şüphesiz belirleyicidir. Batılı devletler sığır vebasına karşı ciddi ve etkin bir mücadele sergilemişler, böylece hayvan tıbbı konusunda iptidai uygulamaların sonlanarak modern bir kültürün oluşmasına vesile olmuşlardır. Bu sayede 1871-1872 büyük salgınından sonra sığır vebası Avrupa için tehdit olmaktan çıkmıştır.⁶

Sığır vebası, tarihsel süreçte Osmanlılar için de çok sayıda hayvanın telefine neden olan ve en çok mağduriyet yaratan hayvan hastalıklarının başında gelmiştir. Zira Osmanlılar menşeyini Orta Asya'dan alan köklü bir yetiştiricilik mirasına sahiptirler ve hayvancılık, ziraatin iki temel direğinden biri olarak devletin sonuna kadar ekonomi politikaları içerisinde belirleyiciliğini muhafaza etmiştir. Dolayısıyla, hem ülkenin hayvan sağlığı ve varlığını koruyabilmek hem de daha 18. yüzyılda veteriner hekimliğini teşkilatlandırmaya başlayan ve 19. yüzyıl tamamlanırken sığır vebasını topraklarından tamamıyla atan Avrupalı devletlerle olan temasın devamlılığını sağlayabilmek adına çağa uygun tedbirlerin alınması gerekmiştir. Modern bir donanıma sahip sağlık personeli ile bürokratlarının yetişmesi de bunun ilk adımıdır.

Ele alınan çalışma, Osmanlıların erken dönem sağlık bürokratlarından birini temsil eden Salim oğlu Mehmet Haydar Bey'i (dönemin tabiriyle Mehmed Haydar bin Salim) konu edinmektedir. Kendisi, sığır vebasıyla mü-

5 Spinage, s.39

6 Peter Roeder, Jeffrey Mariner, Richard Kock, "Rinderpest: the Veterinary Perspective on Eradication". *Philosophical Transactions of the Royal Society B*, 368(1623), 2013, s.1,2.

gors

Akademik
Bakış

193

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

cadelede Avrupa'da cari modern usul ve tedbirlerin Osmanlı coğrafyasına intikalinde büyük bir öneme sahiptir. Avrupa'da olduğu üzere Osmanlılarda da modern veteriner tıp uygulamalarına hayat veren temel etken sığır vebası olduğundan, denebilir ki Haydar Bey veteriner tıp uygulamaları bağlamında modern bir kültürün oluşmasındaki kilit isimlerden olmuştur.

Çalışmanın ana kaynağı, ele alınan dönem için birinci el kaynak kabul edilen ve Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı'nın Osmanlı Arşiv kısmında Dahiliye(Mektubi Kalemi), Yıldız(Mütenevvi Maruzat); İrade(Askeri, Dahiliye, Hususi, Orman ve Maadin, Taltifat), Bab-ı Ali Evrak Odası ve Meclis-i Vükela Mazbataları fonlarında yer alan arşiv belgeleridir. Yoğunluğunu Dahiliye Mektubi Kalemi evrakının oluşturduğu söz konusu arşiv materyali, nitel araştırma uygulamalarından olan döküman analizi yöntemi çerçevesinde değerlendirilmiş ve kronolojik bir dizilimle birlikte bilim alanında tartışmaya sunulmuştur.

Mehmed Haydar'ın Mesleki Eğitimi ve Şehremaneti'nde Göreve Başlaması

Türkiye'de bilimsel anlamda veteriner hekimliği eğitimi askeri bir uygulama olarak 1842'de başlatılmış, ancak devletin sivil alandaki veteriner hekimliği hizmetlerini organize edip yürütecek uzman kadrosunun olmaması dolayısıyla kısa zaman sonra sivil alanı da kapsar biçimde genişletilmiştir.⁷ Zira, başta sığır vebası olmak üzere salgın hayvan hastalıkları, sivil halka yönelik veteriner hekimliği hizmetlerinin yetersizliği nedeniyle ülke genelinde büyük tahribat yaratmıştır. Dolayısıyla, Askeri Şura (Dâr-ı Şûrâ-yı Askerî) kararıyla ilk defa 1868 yılında bir 'tecrübe uygulaması' olarak baytar sınıfına sivil öğrenciler de kabul edilmişlerdir.⁸ Söz konusu tarihte baytar sınıfının Harp Okulu (Mekteb-i Harbiye-i Şâhâne) bünyesinde bulunması dolayısıyla Harbiye'de başlatılan ikili eğitim, sınıfın 1873'te Tıbbiye (Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne) çatısına alınmasıyla birlikte buraya nakil olunmuştur. Monografik nitelikteki bu çalışmanın odak noktasında yer alan Haydar Bey de, sınıfın Tıbbiye bünyesinde yer aldığı tarihlerde baytar sınıfına dahil olarak 1880 yılında mezun olmuştur. Başarılı bir öğrencilik hayatı geçirdiğini söylemek mümkündür. Arşiv kaynakları, yüksek eğitimini yapmak üzere 1876 yılında girmiş olduğu Mekteb-i Tıbbiye-i Şâhâne doktora sınavlarında diğer adaylara kıyasla üstün bir başarı sergilediğini ve bu başarısına binaen de birinci sınıfta (1877) 'bölük emniyeti' rütbesini talep ettiğini kaydetmektedir.⁹ 1873

7 Nihal Erk, "Türkiyede Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, VI/1.2, 1959, s.80,81.

8 Seda Tan, "Türkiye'de Sivil Veteriner Hekimliği Eğitiminin Başlangıcı Konusunda Bazı Tespitler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIX/1, 2017, s.48.

9 BOA.DH.MKT. 1321/94. Sivil ve askeri öğrencinin baytar sınıflarına kabul esaslarını düzenleyen ilgili nizamnamenin birinci maddesinde, baytarlık eğitimi için Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane'ye sivil ve askeri olmak üzere iki tip öğrencinin kabul edileceği ve bunların program gereği önce beş yıl Tıbbiye İdadisi'nde eğitim görecekları ve ancak bu eğitimi tamamladıktan sonra yüksek eğitimlerini Tıbbiye Mektebi'nde devam ettirebilecekleri

yılında kabul edilen ve gerek sivil gerek askeri öğrencinin baytar sınıfına kabul şartları ile eğitim faaliyetlerini düzenleyen Nizamnamenin ilgili maddesi gereği teğmen (mülâzım-ı sâni) rütbesi ile mezun olan Haydar Bey üsteğmenliğini (mülâzım-ı evvel) Haziran 1880'de elde etmiş ve aynı Nizamnamenin zorunlu tuttuğu bir yıllık stajını da bu rütbeyle Beyoğlu Kışlası'ndaki Baytar Ameliyat Mektebi'nde tamamlamıştır.¹⁰ Mayıs 1881'de stajını başarıyla tamamlayanların ordulara taksimini öngören Nizamname maddesi (md.11) gereği Tophâne-i Âmire İhtiyat Alayına atanan Haydar Bey, aynı yılın Temmuz ayında yüzbaşılığa terfi etmiştir. Kasım 1881'de ise dikkat çekici bir kararla sivil (mülkî) bir yapılanma olan ve başkent belediye idaresini temsil eden Şehremaneti bünyesinde hizmet vermek üzere ilk defa olarak görevlendirilmiştir.¹¹ Bunun -askeri baytarlığın sivil baytarlığa kıyasla daha erken bir tarihten itibaren organizasyonunun başlamış olmasından dolayı-askeri tabandan uzman aktarımının sağlanması temeline dayalı bir uygulama olduğuna şüphe yoktur. Her ne kadar ordu cephesinde olumlu karşılanmayıp sınırlı tutulmaya çalışılsa da, vebâ-i bakarı (sığır vebası) salgınlarının yarattığı ihtiyacın şiddetine ve personel eksikliğinin büyüklüğüne bağlı olarak takip eden yıllarda da maaşları belediyelerce karşılanmak üzere vilayet merkezlerinde askeri baytarların istihdam edildiği görülecektir. Birçok diğer örnekte olduğu üzere hükümet bu uygulamada da yetişmiş sivil personel eksikliğinin askeri kadrolardan karşılanması yoluna gitmiştir.¹²

Haydar Bey, Şehremaneti bünyesinde hizmet vermeye devam ettiği 1884 yılının Haziran ayında 'sol kolağalık' rütbesini elde etmiştir. Bu tarihten yaklaşık bir yıl sonra ise (Kasım 1885) aynı rütbe ile askeri hizmetini devam ettirmek üzere III. Ordu Seyyar Topçu Alayına atanmıştır. Fakat bu çok sürmemiş ve Mart 1886'da 'baytar müfettişi' olarak tekrar Şehremaneti bünyesinde görevlendirilmesi yapılmıştır. Sağ kolağalığı askeri rütbesini de burada hizmet vermekte iken almıştır.¹³

Haydar Bey'in baytar müfettişi olarak başkent belediyesi sınırları dahilinde verdiği hizmetler, arşiv kayıtlarından kolaylıkla takip edilebilmektedir. Buna ilişkin en eski veri 1886 yılına aittir. Yaz ortalarında ortaya çıkan salgın bir hayvan hastalığı nedeniyle Şehremaneti sınırları dahilindeki idari birimlerden olan Geyve'ye gitmiş ve gerekli tedbirlerin alınıp hastalığın yayılmasının önüne geçilmesini sağlamıştır.¹⁴ 1886 yılını takiben hakkındaki

kaydedilmektedir. Buna göre Haydar Bey Tibbiye-i Şahane'deki yüksek eğitimine 1876 yılında başlamış görünmektedir. Doktora sınavı olarak anılan söz konusu sınav da yüksek öğretim için girdiği Mekteb-i Tibbiye-i Şahane sınavı olmalıdır. Bkz. "Fenn-i Baytarî Tahsili İçin Mekteb-i Tibbiyeye Alınacak Askerî ve Mülkiye Baytar Şâkirdâmı Hakkında Nizamname", *Düstur*, I/3,12 Cemaziye'l-evvel 1290, s.533.

10 BOA.Y.MTV. 310/39.

11 BOA.Y.MTV. 310/39. Ergin, bu tarihi Aralık 1881 olarak vermektedir. Osman Nuri Ergin, *Mecelle-i Umur-ı Belediye 4*, Arşak Garoyan Matbaası, İstanbul, 1331, s.305.

12 BOA.DH.MKT.1657/116; 1560/100.

13 BOA.Y.MTV. 310/39.

14 BOA.DH.MKT. 1379/14.

Geyve

Akademik
Bakış

195

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

verilerde belirgin bir artış gözlemlenmektedir. Nedeni, verdiği hizmetin sığır vebası ile olan yakın ilgisidir. Denebilir ki Haydar Bey'in sivil kariyeri adeta bu hastalığa bağlanmıştır. Dolayısıyla emekliliğine kadar olan süreçte yürüttüğü hizmetleri, buna binaen aldığı unvan ile rütbeleri, layık görüldüğü terfi ve ödülleri takip etmek mümkün olmaktadır.

Akademik literatüre 1888 salgını olarak yansıyan,¹⁵ bununla birlikte 1886 yılı başlarında ilk emareleri görülen sığır vebası salgınının ortaya çıktığı sıra Haydar Bey Şehremaneti bünyesindeki görevine başlamış durumdadır. Kağıthane bölgesinde görülen ilk ölüm vakaları üzerine Ticaret ve Nafia Nezaretinin kendi baytar kadroları ile birlikte bölgeye ilk müdahaleyi yapan isimlerden olmuştur.¹⁶ Bu çerçevede bulaşık bölgenin kordon altına alınmasını ve diğer hayvan sağlık tedbirlerinin yürürlüğe konmasına sağlamıştır.¹⁷ Ancak alınan tüm tedbirlere karşın sığır vebası başkentte hızlı bir yayılım göstermiş ve 1887 yılı başlarında başkent belediye idaresine bağlı sancaklardan biri olan Çatalca'ya sıçramıştır. Burada ilk olarak Suyolu nahiyesine bağlı köylerden Pirinççi'de sonra da Haraççı köyünde tanılanmıştır. Haydar Bey, Şehremaneti Baytar Müfettişi sıfatıyla sözü edilen idari birimlerde sığır vebasına karşı mücadele etmiştir. Hastalığın kesin tanısını koymuş, tedbirleri tespit etmiş ve uygulamalara nezaret etmeye çalışmıştır.¹⁸

Çatalca'da vermiş olduğu hizmet, Haydar Bey'in sığır vebasına bağlı olarak yükselen kariyerindeki ilk basamağı teşkil etmiştir. Şöyle ki; sözü edilen yılda Çatalca bağımsız(müstakil) bir sancak haline gelme aşamasındadır. Sancak, Tanzimat sonrası idari düzenlemelerin sonucu olarak bir müddetten beri Büyük Çekmece, Küçük Çekmece ve Silivri kazalarından oluşan bir idari birim merkez kazasıdır. *Kaza-i erbaa* veya *Liva-i erbaa* gibi isimlerle anılan söz konusu birim¹⁹ bağımsız olma yoluna girince öncelikle başkent belediyesiyle (Şehremaneti) ilişkisi kesilmiştir. Aslında bu, Haydar Bey açısından bakıldığında açık olarak sorumluluk alanının sınırlanması demektir ve kendisini tempo bakımından yavaşlatıp rahatlatacaktır. Ancak teorideki bu farklılaşma pratiğe yansımamıştır. Zira yerel idare (Çatalca Mutasarrıflığı), her ne kadar idari yönden başkent belediyesiyle bağlarının kopması arifesinde ise de Haydar Bey ile olan bağımlı koparmak niyetinde değildir. Bu nedenle ivedi biçimde merkez otorite nezdinde işlem başlatarak kendisinin Çatalca'daki hizmetleri-

- 15 Nihal Erk, "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, XX/3.4, 1963, s.230.
- 16 Bu salgına ilişkin tespit edilebilen en erken tarihli vaka 1886 yılı Aralık ayı başlarında Kağıthane'de, ikincisi de ilkini takiben aynı ayın sonlarına doğru Eyüp'te gözlemlenmiştir. Hastalığın veba-i bakari olduğu ve Rusya'dan ithal edilen hayvanlardan başladığı tespit edilince hemen karantina tedbirleri uygulanmasına karar verilmiştir. BOA.DH.MKT. 1389/122; 1385/107.
- 17 BOA.DH.MKT. 1395/130; 1397/79.
- 18 BOA.DH.MKT. 1400/99.
- 19 Seyfullah Şahin, "Çatalca'nın Sosyo-Ekonomik Durumu: (XIX. Yüzyıl Ortaları)", İstanbul Üniversitesi, Sosy Bil Enst, İstanbul 2015(Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 28.

nin kalcılığını sağlamaya çalışmıştır. Yerel idarenin altı çizilen bu girişiminde uzman yetersizliği ve ihtiyaç anında seri biçimde kalifiye personel bulmada yaşanan sıkıntılar şüphesiz belirleyici etkindir. Ancak Haydar Bey'in bölgedeki kişisel performansı da sözü geçen girişimin ortaya çıkışında çok büyük bir rol oynamış görünmektedir. Çünkü mutasarrıflık herhangi bir diğer baytarın değil, üstün çaba ve hizmetlerine binaen özel olarak Haydar Bey'in istihdamını talep etmiştir. Üstelik bunu mümkün kılabilmek için karşılaşılabilecek olası engeller de ortadan kaldırılmaya çalışılmıştır. Bu çerçevede özellikle hükümet nezdinde en büyük problemi teşkil edebilecek olan maaş konusu üzerinde durulmuş ve kendisine o tarihe kadar verile gelen ve artık sancakla ilişkisinin kalmaması dolayısıyla kesilecek olan aylık 360 kuruş maaşın, Çatalca'ya bağlı kazalar belediyelerine taksim edilerek devamlılığının sağlanması kararlaştırılmıştır. Çatalca mutasarrıflık idaresinin söz konusu kararı, konunun devletin ele alınan dönemki üst düzey yargı kurumu olan Şura-yı Devlet'e kadar taşınmasını sağlamıştır. Şura'nın olumlu görüşüne binaen de 'istisnai bir uygulama olmak üzere kabul' edilmiştir.²⁰ Böylece Haydar Bey, Şehremaneti bünyesindeki asli görevi yanında Çatalca mutasarrıflığındaki hizmetini de sürdürmüştür. 1889 yılında bu görev kapsamında sancağa bağlı İzzettin köyünde sonra da yine Çatalca köylerinden olan ve İzzettin köye civar durumdaki Sahteros (bugün Celaliye) ve Kumburgos'ta (bugün Kumburgaz) sığır vebası karşısında mücadele vermiştir. Zira bu tarihte hastalık sıçrama yoluyla İzmit'ten güney Marmara hattındaki sözü geçen köylere ulaşmıştır. Haydar Bey de bu gelişme karşısında bölgede sığır vebası nedeniyle yaşanabilecek büyük bir kırimın önlenmesi için çalışmıştır. Adı geçen köyler büyük çoğunlukla 'Emlak-ı Hümayun'dan, yani Osmanlı padişahı ve ailesinin özel mülkünden olduğundan buradaki mücadelesini yeri geldiğinde tek başına, yeri geldiğinde de Sarayın hayvan yetiştiricilik kurumu olan İstabl-ı Amire'ye bağlı baytarlardan Rauf Bey ile birlikte yürütmüştür.²¹ Daha sonra kendilerine, yine aynı yıl alınan bir karara binaen bölgede görevlendirilen askeri baytarlar Binbaşı Besim ve Kolağası Hakkı Efendiler de katılmışlardır. Haydar Bey ve ismi anılan diğer baytarların hizmetleri sayesinde sığır vebası 1889 yılı Mayıs ayı sonlarında Çatalca'da nüfuzunu kaybetmeye başlamıştır. İzzettin köy ve akabinde Kumburgos ve Sahteros kordonları kaldırılmış, bir müddet sonra da gündelik hayat normal akışına dönmüştür.²² Sağlanan bu gelişmede özellikle Haydar Bey tarafından ortaya konan etkin tedbirlerin önemli bir yeri olmuştur. Kendisi Batı'da geçerli olan modern

giz

Akademik
Bakış

197

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

20 BOA.DH.MKT. 1437/108.

21 BOA.DH.MKT. 1598/88. Haydar Bey'in bu vaka ile (Çatalca-İzzettin karyesi vakasıyla) ilgili raporu 1889 yılı Mart ayında Tıbbiye Nezaretinde konuyla ilgili olarak kurulan komisyona sunulmuştur. BOA.DH.MKT. 1605/38.

22 BOA.DH.MKT.1605/85; 1606/56; 1607/83; 1611/120; 1613/31; 1625/7.

hayvan sağlık tedbirlerine vâkıftır ve bunların hastalığa karşı kesin biçimde uygulanması taraftarıdır. Bunların başında, her fırsatta dile getirdiği toplu itlaf gelmektedir. Haydar Beye göre hastalığın eradikasyonunda bir numaralı kural; bulaşmanın önlenmesidir ve bu da ancak hasta hayvanların toptan itlafıyla sağlanabilir. Haydar Bey'in bu görüşü, yörede birlikte çalıştığı İstatab-1 Amire Baytarı Rauf Bey tarafından da destek görmüştür.²³

Haydar Bey'in sığır vebasası karşısındaki sözü geçen tutumu ve buna bağlı olarak Çatalca yöresinde hayata geçirdiği uygulamaların elle tutulur olumlu sonuçlar vermesi, yükselen kariyerinde önemli bir diğer basamağı teşkil etmiştir. atalca kordonlarının kaldırılmasının hemen sonrasında yerel yönetim merkezi otorite nezdinde girişimde bulunarak kendisinin üstün hizmetlerine binaen ödüllendirilmesini istemiştir. Bu çerçevede 'şahit olunan fevkalade gayret ve hizmetlerine binaen' beş yıldan beri kol ağalığı rütbesinde olan Haydar Bey'e binbaşılık rütbesi verilmesi talep edilmiştir.²⁴ Mutasarrıflığın talebi merkezi yönetim nezdinde de rağbet gören, dolayısıyla olumlu dönüş yapılan bir talep olmuştur. Çünkü Haydar Bey, 1889 yılı sonlarına yaklaşılırken artık sığır vebasası denildiğinde hükümet çevrelerinde tanınan ve aranan bir isimdir. Nitekim kendisinin taltifiyle ilgili kurumlar arası yazışmalar incelendiğinde Haydar Bey'in yalnız Çatalca'da değil başkentinde diğer bulaşık bölgelerinde de sığır vebasına karşı mücadelede n saflarda yer aldığı öğrenilmektedir. Söz gelimi hastalığın aynı tarihlerde aktif halde olduğu İzmit'te sığır vebasısıyla savaşta üstün bir gayret göstermiştir. Dolayısıyla Tıbbiye Nezareti kendisinin ödüllendirilmesi meselesine ciddi bir destek vermiştir.²⁵ Böylece 1890 yılı başlarından itibaren Haydar Bey'i artık resmi kayıtlarda binbaşı rütbesi ile görmekteyiz. Kendisinin sığır vebasına bağlı olarak hükümet nezdindeki değerinin bir diğer göstergesi de ele alınan tarihlerde hastalıkla ilgili en önemli oluşum olan 'Baytar Komisyonu' yeliğine kabulüdür. Akabinde hastalıkla ilgili en önemli yasal düzenleme olan Hayvan Sağlık Zabıtası Talimatnamesi'nin ortaya çıkışını sağlayan birkaç isimden biri olmuştur. Ancak bu gelişmelerin bir anda olmayıp aşama aşama gerçekleştiği tahmin edilecektir.

Haydar Bey'in Baytar Komisyonuna Dahil Oluşu ve 'Hayvan Sağlık Zabıtası Talimatının' Ortaya ıkışı

Osmanlı Devleti'nde sivil tıp işleri 1869 tarihli İdare-i Tıbbiye-i Mülkiye Nizamnamesi'nin ilgili hükümleri gereği kurulan bir idari birim olan Umur-ı Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Nezareti'nin (UTMSU) sorumluluğuna verilmiştir. Tıbbiye-i Mülkiye ve Sıhhiye-i Umumiye Meclisi (TMSUM) de ele alınan tarihlerde salgın hastalıklar konusunda Nezaret içindeki en önemli birimi teşkil etmektedir. Hastalıkların nlenmesi, alınacak tedbirlerin belirlenmesi, bu konuda ilgili kanun metinlerinin hazırlanması,

23 BOA.DH.MKT. 1639/26.

24 BOA.DH.MKT. 1630/5; 1636/33; 1639/66.

25 BOA.DH.MKT. 1650/87.

TMSUM'in başlıca görevleri arasındadır.²⁶ Sığır vebası Osmanlı topraklarına intikal ederek giderek etkinliğini arttırınca, Kurum büyük bir iş yükü ile karşı karşıya kalmıştır. Bir yandan uygulamaları tespit edip nezaret etmeye çalışmakta, bir yandan da bunlar için gerekli yasal zeminin oluşturulmasına gayret etmektedir. Ancak Meclisin sözü edilen yoğun temposu kısa zamanda salgın karşısında etkin bir mücadele için engel oluşturmaya başlamıştır. Bunun üzerine 1889 yılı ortalarında TMSUM'e bağlı özel nitelikte bir kurul oluşturulmuştur. Bu aslında dönemin konjonktürüne uygun olarak uzmanlaşmanın da bir sonucudur. Baytar Komisyonu adı verilen kurulun temel sorumluluğu salgın konusundaki uygulamaları tek tip haline getirerek yurt genelinde geçerli kılmaktır. Böylece hastalığın eradikasyonu mümkün olabilecektir. Komisyon, ülkenin ele alınan tarihteki diğer birçok uzman kurul veya komisyonu gibi askeri ve sivil üyelerden oluşmaktadır.²⁷ Haydar Bey de sığır vebası karşısında ülkenin sayılı uzmanından birisi olarak komisyon üyeleri arasına alınmıştır. Ağustos 1889 tarihli bir resmi kayıt, kendisinin başlangıçta görüşleri alınmak ve Komisyonun yazı işleri görevini yürütmek üzere buraya dahil edildiğini göstermektedir.²⁸ Ancak zamanla komisyon içindeki yeri ve önemi artmıştır. Haydar Bey'in Komisyon üyeleri arasına katılmasından kısa süre sonra ülkenin sığır vebası hakkındaki ilk kapsamlı yasal düzenleme olan 'Hükümet Memurlarıyla Baytarlara Mahsus Tifüs Hastalığı, yani Veba-i Bakari Hakkında Talimat' yurt çapında uygulanabilmesi için vilayetlere gönderilmiştir. Bu, devletin sığır vebası ile mücadelesinde çağın gereği olan modern uygulamalara geçişi gösteren çok önemli bir adımdır ve Haydar Bey de talimatnamenin ortaya çıkışında emeği geçen komisyon üyesi beş kişiden biri olmuştur. Aynı komisyon, sığır vebasının ele alınan tarihlerde en çok karıştırıldığı hastalık olan *zâtü'l-ceneb ve'r-rie-i sâriye*, yani akciğer zarı iltihabı hakkında da bir talimat hazırlayarak vilayetlere gönderilmesini sağlamıştır.²⁹ Hemen aynı zaman diliminde ortaya çıkan bu iki talimatnamenin uygulamaya konmasıyla birlikte her iki hastalığın hızlı teşhisi ve özellikle sığır vebasının yayılmadan önce kontrol altına alınabilmesi öngörülmüştür. Ayrıca hastalıklar karşısında vilayetlerde görevlendirilmiş bulunan baytarlar için uygulamalar belirsizlikten kurtarılmış, netlik ve kesinlik kazanmıştır.³⁰ Ancak 1880'lerin sonları ülkenin yetişmiş sivil baytar yönünden ciddi eksiklerinin olduğu bir dönemdir. Sivil veteriner hekimliği yeni yeni teşkilatlandırılmaktadır. Dolayısıyla vilayetlerde adı geçen talimat-

giz

Akademik
Bakış
199
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

26 Nuran Yıldırım, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi yayını, İstanbul 2010, s.33-35. Kurum 1913 yılında lağvedilene kadar sivil sağlık teşkilatı alanında önemli işlevler gördü. 1913 yılında ise yerini Dahiliye Nezaretine bağlı olarak kurulan Sıhhiye Müdüriyet-i Umumiyesine bıraktı.

27 BOA.DH.MKT.1601/3; 1601/98.

28 BOA.DH.MKT. 1652/37.

29 Bahsi geçen iki talimatname hakkında bir çalışma için bkz. Zeynel Özlü, "19 Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Hazırlanan İki Risale Vebâ yı Bakari Ve Zâtülcenb", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, XII/23, 2014.

30 BOA.DH.MKT. 1672/31; 1173/91706.

nameleri uygulamaya koyacak ve uygulamalara nezaret edecek sivil baytar bulmak önemli bir sorundur.³¹ Baytar Komisyonu, sığır vebasının yurt çapında bir salgına dönüştüğü bu dönemde devletin sözü edilen sorununa pratik ve etkili bir çözüm getirilmesinde de baş rol oynamıştır. 1889 yılı sonunda Haydar Bey'in de üyelerinden olduğu Komisyonun önerisiyle muhtelif ordu bölgesindeki askeri baytarlar, ilgili oldukları vilayetlerde sivil baytarlar yanında sığır vebasına karşı görevlendirilmişlerdir. Böylece her vilayet payına askeri veya sivil en az bir baytarın düşmesi sağlanmıştır. Uygulama, sivil baytar okulunun aktif hale gelmesi ve buradan sivil baytarlar mezun edilip vilayetlerde görevlendirilmesine kadar sürdürülmüştür. Komisyonun girişiyle ortaya çıkan bu uygulama sonucu askeri baytarlar uzun yıllar boyunca vilayetlerde salgın hastalıklar karşısında halk hayvanlarının muhafazasında hizmet vermişler ve salgına karşı uygulamaları modernize edip tek tip hale getiren yasal düzenlemeleri hayata geçirmişlerdir.³²

Baytar Komisyonunun kısa süre zarfında ortaya koyduğu sözü edilen etkili adımlar, çok geçmeden komisyon üyelerinin mesleki kariyerlerine olumlu bir biçimde yansımıştır. 1890 yılı baharında komisyon üyeleri sanayi madalyası ile ödüllendirilmek üzere Osmanlı padişahına takdim edilmişlerdir. Nihayetinde de dönemin padişahı II. Abdülhamit'in emri ile taltif edilmişlerdir.³³ Haydar Bey, sanayi madalyasına layık görülen bu beş kişiden birisidir. Madalyaya layık görüldüğü tarihler meslek hayatının oldukça parlak zamanlarıdır. Zira aynı tarihlerde 4. rütbeden Osmanlı nişanı (nişan-ı Osmanî) ile ödüllendirilmesi de gündemdedir. Nedeni, Çatalca'da gördüğü ve devamlılık arz eden hizmetleridir. Çünkü Çatalca, sığır vebasının Osmanlı başkentine intikal ettiği 1886 yılını müteakip hastalığın en çok tahribat yarattığı ve atakların birbirini izlediği birimlerden birisi olmuştur. Küçükçekmece civarındaki Emlak-ı Hümayun köyleri İzzettin, Kumburgaz ve Celaliye'nin hastalıktan kurtarılmasından sonra Büyükçekmece ve Silivri civarı bulaşık hale gelmiştir. Haydar Bey de görev bölgelerinden birini oluşturan bu muntıkada hastalığa karşı ikinci tur mücadelede devletin yetki verdiği sınırlı sayıdaki uzman kadrosunun başındadır. Özellikle Silivri kazası ile yine Çatalca'ya bağlı Hristiyan (bugün Kaleiçi), Yenice-i Hristiyan (bugün Ovayenice) ve Sazlıbosna köylerinde kayda değer gayreti görülmüştür. Buna binaen 16 Temmuz 1890 tarihli padişah emri ile 4. rütbeden Osmanî nişanı ile taltif edilmiştir.³⁴ Söz konusu gelişme 1890 yılındadır ve sanayi madalyası ile ödüllendirilmesinden hemen sonradır. 1893 yılında sığır vebasına karşı hizmet bölgelerinde verdiği mücadele dolayısıyla bir kere daha taltifi ve bu

31 Muzaffer Bekman, *Veteriner Tarihi*, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara 1940, s.134-136; Nihal Erk, Naki Cevat Akkerman, *Türkiyede Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara 1969, s.10,11.

32 Konuyla ilgili ayrıntılı bir çalışma, "Osmanlı Devleti'nde Sığır Vebası; Askeri Baytarların Görevlendirilmesi Meselesi" başlığı altında yazar tarafından hazırlanmış olup yayın süreci başlatılmıştır. Bu nedenle burada daha fazla bilgi verilmesine gerek görülmemiştir.

33 BOA.DH.MKT. 1705/82; 1714/33.

34 BOA.DH.MKT. 1714/132; 1739/23; 1753/60; 1696/16. BOA.İ.DH. 1184/92691.

çerçeve de rütbesinin terfi ettirilmesi teklif edilmişse de bu teklif, Seraskerlik tarafından 'kendisinden daha kıdemli arkadaşları nezdinde infial yaratabileceği' gerekçesiyle reddedilmiştir.³⁵ Belirtmek gerekir ki sözü edilen ödül teklifinin gündeme gelmesinde hayvan sahiplerinin de büyük etkisi vardır. Özellikle Çatalca'nın önemli bir büyük baş yetiştiricilik çiftliği olan ve bugünkü Nakkaş yakınlarındaki Tozalak Çiftliği,³⁶ Haydar Bey'in ciddi bir mücadele yürüttüğü, dolayısıyla yetiştiriciden büyük takdir gördüğü bir yerdir. Burada sergilenen üstün gayret dolayısıyla yalnız Haydar Bey için değil, yardımcıları Kemal ve Mahmut Beyler için de terfi isteminde bulunulmuştur. Yukarıda da ifade edildiği üzere hayvan sahipleri, yerel yönetime sundukları teşekkür yazılarıyla bahis konusu teklifin ortaya çıkmasında önemli bir etken olmuşlardır. Böylece 1894 yılı biterken Haydar Bey kaymakamlık rütbesine yükselmiştir.³⁷

Haydar Bey'in mesleki kariyeri, 1895 yılında bu kez sığır vebasından bağımsız olan bazı veteriner hekimlik meseleleri vesilesiyle ilerleme kaydetmiştir. Bu meselelerin başında da yetiştiricilik faaliyetleri gelmektedir. Akademik literatüre her ne kadar az yansımış olsa da ele alınan süreç aynı zamanda Osmanlı Devleti'nin at ıslahı ve çoğaltılması bakımından önemli bir tarihsel kesittir. Merkezi hükümet bu sahada da ciddi adımlar atmakta ve hayata geçirmeye çalıştığı bazı girişimlerle atalet halindeki yerli yetiştiricilik faaliyetlerini yeniden canlandırmaya çalışmaktadır. Bu doğrultudaki çok önemli bir uygulama; 1892 tarihli bir nizamname gereği yurt dışından (Macaristan'dan) nitelikli damızlıklar temin edilip belli koşullar dahilinde yetiştirici kesime dağıtılmasıdır. Böylece sivil halk ıslah ve üretim faaliyetlerine ortak edilerek ülkenin hayvan varlığının niteliği artırılmak istenmiştir. Uygulama tecrübe uygulaması olarak ilk defa pilot olarak seçilen bir bölgede; İzmit'e bağlı Adapazarı kazasında hayata geçirilmiştir. Buradan beklenen başarının sağlanması halinde uygulamanın yurt geneline yayılması düşünülmüştür. 1893 yılında 8 kısrak 8 aygırın taliplere dağıtılmasıyla hayata geçirilen projeden 1895 yılına gelindiğinde önemli ölçüde verim sağlanmıştır. Ancak bu süreçte bölgeye gönderilen damızlıkların büyük kısmı da yaş haddinden uygulamadan çekilmişlerdir. Bu nedenle 1895 baharında Haydar Bey'in önerisi ile Adapazarı'na devletin en prestijli yetiştiricilik kurumu olan Çifteler Çiftliği'nden genç damızlıklar gönderilerek taze kan sağlanması kararlaştırılmıştır. Merkezi hükümet, damızlık hayvanları Adapazarı'na sağ

35 BOA.DH.MKT. 123/9; 1960/98; BOA.BEO. 270/20227.

36 Tozalak Çiftliği, hanedan vakıflarına bağlı çiftliklerdendir. Çiftliğin 19. yüzyıl ortalarında hayvan varlığı kıymet bakımından Çatalca'nın diğer idari birimlerine kıyasla birinci sıradadır. Şahin, agt, s.101,102.

37 BOA.DH.MKT. 165/47; BOA.İ.TAL. 61/93. Haydar Bey'in yardımcılarından Kemal Bey'in rütbesi de 4. dereceden 3. dereceye yükseltilmiş, yüzbaşı rütbesindeki Mahmut Bey de kolağası olmuştur. Haydar Bey ve yardımcıları yalnız Tozalak Çiftliği dahilindeki hayvan sahiplerince takdir edilmemişlerdir. Ele alınan tarihte Agop Bey tarafından tasarruf edilen ve önemli bir yetiştiricilik alanı olan Florya Çiftliği ile Ayamama çiftliğindeki hizmetleri de aynı şekilde minnetle karşılanmıştır. BOA.Y.MTV. 103/96.

Agop

Akademik
Bakış

201

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

salim ulaştırma görevini önerinin sahibi olan Haydar Bey'e vermiştir. Belirtmek gerekir ki bu, devletin büyük önem atfettiği bir meseledir. Dolayısıyla Haydar Bey de bu bağlamda meselenin önemine paralel nitelikte bir sorumluluk üstlenmiş, üstlendiği sorumluluğu da başarıyla yerine getirmiştir. Bölgeye sevk edilen damızlıklar kısa sürede uygun vasıftaki yetiştiricilere dağıtılmışlar, yine Haydar Bey'in nezareti vesilesiyle bunlardan sağlıklı ve nitelikli taylar elde edilmesi sağlanmıştır. 1895 yılı Kasım ayında ilk taylar dünyaya gelmeye başlayınca merkezi hükümet bunlar için uygun barınma alanları inşa etmeye koyulmuş, böylece proje daha da büyümüştür.³⁸ Haydar Bey'e gelince, projede üstlendiği merkezi role atfen 2. rütbeden Mecidi nişanı ile ödüllendirilmiştir.³⁹ Ancak anlaşılan o ki Şehremaneti Baytar Müfettişinin aldığı bu ödül devrin at yetiştiriciliği alanındaki uygulamalarının kilit noktasındaki ismi olan Haralar Nazırı Muzaffer Paşa için yeterli olmamış ve 1896 yılı sonbaharında Yıldız Sarayı'na Haydar Bey ve projedeki yardımcısı Yüzbaşı Remzi Efendi için birer derece terfi ile de taltif edilmeleri yönünde başvuruda bulunmuştur. Muzaffer Paşa'nın önerisi II.Abdülhamit nezdinde karşılık bulmuş ve nihayetinde 1897 sonbaharında Haydar Bey ve Yüzbaşı Remzi Efendi'ye rütbe terfi verilmiştir.⁴⁰ Haydar Bey, gerek yetiştiricilik faaliyetleri ile ilgili olarak anılan bu türden hizmetleri, gerekse sığır vebası konusundaki mesaisine binaen aynı tarihlerde Ziraat Heyet-i Fenniyesinde de kendisine yer bulmuştur.⁴¹ Ziraat Heyet-i Feniyesi 1892 yılında devletin tarımsal reformunu yönetmek üzere Ticaret ve Nafia Nezareti'nin kendi bünyesinde oluşturduğu önde gelen birimdir. Beş ana bölümden oluşmaktadır ve bunların beşincisi bir baytar müfettişine bağlı olarak hayvan hastalıkları ile ilgilenmektedir. Heyet üyelerinin ülkenin ziraat sahasındaki bu üst biriminde yer almaları, ilgili akademik literatürde de işaret edildiği üzere "*cid-di bir tarımsal bürokrasi tecrübesine*" sahip olmaları ve çoğunlukla Avrupa'daki ziraat okullarında eğitim almaları ile ilgilidir.⁴² Bu bilgiden hareketle Haydar Bey'in baytarî bürokrasi tecrübesinin derinliği bir kere daha teyit edilebilir. Ancak ne yazık ki yurt dışında ileri bir tahsil görüp görmediği tespit edilememiştir. Bilinen; Ticaret ve Ziraat Nezareti Baytar Müfettiş-i Umumi Mehmet Ali Bey başkanlığındaki 5. şube bünyesinde hizmet verdiğidir.⁴³

Haydar Bey, 1899 baharında, oldukça prestijli bir görevi Osmanlı hükümetini temsilen yerine getirme sorumluluğunu üstlenmiştir. Bu çerçevede kendisinden, ifade edilen tarihte bir prenslik şeklinde Osmanlılara bağlı olan Bulgaristan'ın (Bulgar Emareti) Ticaret ve Ziraat Nezareti Veteriner Heyeti

38 Seda Tan, "Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)", Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2015, s.31,32. Ayrıca bkz. BOA.DH.MKT. 365/77.

39 BOA.İ.TAL. 81/18.

40 BOA.Y.MTV. 29/41; BOA.İ.TAL.121/69.

41 BAO.BEO. 872/65371.

42 Donald Quataert, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2008, s.89.

43 BOA.İ.HUS. 16/78.

Şubesi Müdürü (Heyet-i Baytariye Şubesi Müdürü) Yovan Tolef ve mahiyetinde bulunan Baytar Mehmet Ali Efendi İdrisova'yı ağırlaması istenmiştir. Tolef ve İdrisova resmi kayıtlardan anlaşıldığına göre sığır vebasının ortak bir coğrafyada ortak ve ciddi bir problem olduğu günlerde Osmanlı topraklarına hastalık hakkında kapsamlı incelemelerde bulunmak üzere gelmişlerdir. Haydar Bey de resmi görevle gelen bu kişileri ağırlayıp bilgilendirmiştir. Nihayetinde bu hizmetine karşılık Bulgar Prensliği tarafından 3. dereceden Merit Civile (sivil liyakat) madalyasıyla ödüllendirilmiştir.⁴⁴

Sözü edilen tarihler artık Haydar Bey'in miralay (albay) rütbesinde olduğu tarihlerdir. Yaklaşık dört yıl sonra, 1903 yılında, Haydar Bey yine sığır vebası ile ilgili olarak rütbe terfi almıştır. Gerekçesi; hayvan sağlık zabıtası mevzuatının uygulanmasında görülen dikkate değer hizmet ve çabasıdır. Bilindiği üzere Haydar Bey bu konudaki ilk yasal düzenleme olan 18 maddelik talimatın⁴⁵ ortaya çıkışında da kilit rol oynamıştır. Metnin altına imza atan kurul üyelerindedir. Türk veteriner hekimliği tarihinde biyografi çalışmalarının atası sayılabilecek Muzaffer Bekman, literatürde hemen hiç yer almayan bu hizmetin önem ve değerine eserinde titizlikle yer vermektedir. Buna göre; *"Haydar Bey 'baytari zabıta ve hükümlerinin' yani veteriner polis saniteri ve kanunlarının gerekliliğini Türkiye'de ilk defa 'düşünen' isimdir. İstanbul ve civarında sığır vebası ciddi bir tahribat yaratınca kendisinin ön ayak olması ve üyelerinden birisi olduğu baytar komisyonun ortak mesaisi ile 1893 yılında Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Talimatnamesi hazırlanmış ve padişahın onayı ile icra mevkiine konmuştur"*.⁴⁶ İlk etapta pilot bölge seçilen Hüdavendigâr vilayetinde uygulanmasına karar verilen Talimatname hükümleri sığır vebasının neden olduğu yıkımlar nedeniyle başkent İstanbul ve civarında da uygulanmış ve bu uygulamalara da Yönetmeliğin mimarı sayılabilecek Haydar Bey nezaret etmiştir. Neticede de gayret ve çabasının ürünü olarak rütbesi bir derece yükseltilmiştir.⁴⁷

Baytar Müfettişliği Görevine Veda; Haydar Bey Sultansuyu'nda

Haydar Bey 1905 yılında resmi kayıtlarda mirliva (tuğgeneral) rütbesi ile takip edilebilmektedir. Artık Haydar Paşa'dır. Aynı yıl bir kere daha Bulgar Prensliği tarafından onurlandırılmış ve kendisine bu kez 2. rütbeden Merit Civile (sivil liyakat) nişanı verilmiştir. Nişan, Osmanlı hakimiyetindeki Irak bölgesinden Arap atı satın almak üzere Türk yurduna gelen ve o sırada İstanbul'da bulunan Prensliğin baytar müfettişlerinden birisi tarafından takdim edilmiştir. Haydar Bey de dönemin padişahı II. Abdülhamd'in onayına bina-

44 BOA.DH.MKT. 2184/101; 2214/112; 2232/110; 2203/3; BOA.İ.TAL. 172/46; BOA. BEO.1302/97634.

45 Bkz. "Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Nizamname-i Umumisinin Neşrine Kadar Muvakkat Olup Şimdilik Hüdavendigâr Vilayetinde Mevki-i Tecrübeye Konulmak Üzere Kaleme Alınan Ta'limat", *Düstur*, 1/6, Cemaziye'l-ahir 1310, s.1306-1311.

46 Bekman, age., s.173.

47 BOA.İ.TAL. 300/21.

göz

Akademik
Bakış

203

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

en nişanı teslim almıştır.⁴⁸

Haydar Bey'in Şehremaneti Baytar Müfettişliği görevi 1905 yılında da sürmüştür. 1881 yılında başladığı ve neredeyse kesintisiz yürüttüğü bu göreve ek olarak Çatalca'da verdiği veteriner hekimlik hizmetlerini de bu süreçte hemen aralıksız devam ettirmiştir. Merkezi hükümet kendisinin askeri ve sivil olmak üzere iki ayrı ödemeyi zorunlu kılan bu çok yönlü varlığından vazgeçmeyi, içinde bulunduğu mali koşulların zorlayıcılığı dolayısıyla zaman zaman düşünse de, bu gerçekleşmemiştir. Veteriner hekimlik hizmetlerine olan şiddetli ihtiyaç, Haydar Bey'in bölgedeki mesleki varlığının yaklaşık 30 yıl boyunca devamlılık arz etmesini sağlamıştır.⁴⁹ Bununla birlikte yavaş yavaş bu uzun soluklu hizmetin sonuna yaklaşıldığının da belirtilmesi gerekir. Özellikle 1907 yılı, bu bağlamda Haydar Bey'in mesleki kariyerinde adeta bir dönüm noktasıdır denebilir. Zira aynı yıl içinde hem baytar müfettişliği görevi son bulmuş hem de sığır vebası ile ilgili meselelerden uzaklaştırılıp, hizmetleri veteriner hekimliğinin diğer alanlarına doğru kaydırılmıştır. Daha senenin başında salgından tamamen bağımsız bir konu hakkında görevlendirilmesinden başlayarak bu doğrultuda atılan tüm adımları resmi kayıtlardan takip edebilmekteyiz. Bu çerçevede ilk olarak Şubat ayı başlarında ordu için nitelikli hayvan satın almak üzere Macaristan'a gönderilmiştir. Aslında bu görevin prestijli bir görev olduğunu ve bu bakımdan senenin başında Haydar Bey'in hükümet nazarındaki güvenilirliğinin henüz görece de olsa korunduğunu düşünmek mümkündür. Ancak görevlendirmenin tarihi ve bazı diğer ayrıntılar bundan daha güçlü bir teze; kendisinin bu görevle birlikte kasten merkezden uzaklaştırıldığına işaret etmektedir. Dönüşünü müteakip de kariyerindeki ani ve hızlı düşüş başlamıştır. Olay gelişimi kısaca şöyle sıralanabilir; yukarıda da ifade edildiği üzere 1860'lı yılları takiben Osmanlılar ülkenin hayvan varlığını nitelik ve nicelik yönünden geliştirme çabasındadırlar. Bu çerçevede özellikle savaş sırasında stratejik değere sahip at varlığı üzerinde durmuşlar ve yurt dışından; Macar, Alman ve Rus coğrafyasından dikkat çekici nicelikte at ithal etmişlerdir. İthal edilen atlar alelade örnekler olmamışlar, hem orduların hayvan eksikliğini karşılamışlar hem de neslin yenilenmesi için ıslah vazifesi görmüşlerdir.⁵⁰ Dolayısıyla satın alma işine büyük önem atfedilmiştir. Alanda uzman kişilerin başkanlık ettiği satın alma komisyonları oluşturularak nitelikli hayvan tedarik edilmesi sağlanmıştır. 1907 Şubatında ise bu iş için Haydar Bey'in görevlendirildiği görülmektedir. Bu çerçevede kendisinden, sorumluluğundaki diğer komisyon üyeleri ile birlikte 2. ve 3. ordular için 1.000 adet süvariye uygun at tedariki istenmiştir. Dikkat çekici olan nokta, kendisinin bu önemli göreve askeri rütbesi ile, yani Hassa Or-

48 BOA.İ.TAL. 355/18; BOA.DH.MKT. 915/80; BOA.BEO. 2505/187821.

49 BOA.İ.OM. 10/42.

50 Islah maksatlı at alımları için bkz. Tan, agt., s.142-145. Ordunun eksiklerini temin maksadıyla yapılan alımlara örnek olarak bkz. BOA.BEO. 1142/85600; BOA.İ.HUS. 52/1314/L-30; BOA.Y.PRK.ASK. 120/11.

dusu 5. Süvari Alayı miralayı olarak gitmesidir. Söz konusu görevin yerine getirilmesi sürecinde gerçekleşen herhangi bir yazışmada da sivil payesinden bahsedilmemektedir.⁵¹ Satın alımın tamamlanmasını takiben Haydar Bey'in merkeze telgraf çekerek dönme taleplerini dile getirmesi de ayrıca kayda değerdir. Belli ki daha fazla merkezden uzakta kalmak istememektedir. 4 Şubat 1907 tarihli bu metinden çok kısa bir süre sonrasında, 13 Şubat 1907 tarihine ait bir irade kaydı, Haydar Bey'in aceleciliğinin nedenini hatta belki Macaristan'a gönderilişinin gerekçesini de bir nebze aydınlatmaktadır. Buna göre dönemin padişahı olan ve Haydar Bey'i muhtelif defalar rütbe, nişan ve madalya taltifi ile ihya eden II. Abdülhamit bu kez bir iradesi ile kendisini Şehremaneti Baytar Müfettişliği görevinden almış ve yerine kol ağası rütbesindeki bir kişiyi; Şakir Efendi'yi müfettiş olarak atamıştır.⁵² Kendisi de Sultansuyu Çiftliğine memur tayin edilmiştir. Hayvan satın alımına dair ilk görevin ardından bu kez padişah emriyle Sultansuyu Çiftliği'ne memur edilmesiyle birlikte Haydar Bey'in mesleki hayatının kalan kısmının veteriner hekimliğin hayvan ıslahı ve üretimi ile ilgili sahasında devam edeceği de net biçimde ortaya çıkmıştır. Zira Sultansuyu 1860 sonrası ziraat politikaları kapsamında hükümetin başta at olmak üzere hayvan ıslah ve üretimine tahsis etmiş olduğu askeri çiftliklerdendir. Hatta 1880 sonrasında Haralar Nazırı Muzaffer Paşa'nın girişimleriyle 'hara' olmasına karar verilmiş ve çok sayıda damızlık satın alımıyla hayvan varlığı yönünden ciddi olarak güçlendirilmiştir.⁵³ Takip eden resmi yazışmalar Haydar Bey'in buraya baytar 'memuru' olarak gönderildiğini göstermektedir. Bu, mirliva rütbesindeki eski müfettiş için kariyer anlamında büyük bir düşüştür. Kendisinin üst düzeydeki çok sayıda mevkiyi doldurduğu düşünülecek olursa, aniden ve ilk etapta sebep gösterilmeden ortaya konan bu tenzil-i rütbe durumunun büyük bir tepki ile karşılanacağı tahmin edilebilir. Nitekim merkez otoritenin muhtelif kademesine ve nihayetinde Saray'a kadar iletilen dilekçelerle mağduriyeti ve şaşkınlığı dile getirilmiştir. Bu noktada Haydar Bey'in etrafına güçlü taraftarlar da topladığı söylenmelidir. Bunların başında dönemin Ziraat Nazırı Selim Melhame gelmektedir. Selim Melhame, bilindiği üzere 1893 yılında Ziraat Nazırlığına atanmış ve II. Abdülhamit dönemi boyunca da bu makamda kalmıştır. Osmanlı padişahına yakınlığı ile bilinen, güç ve nüfuz sahibi bir isimdir.⁵⁴ Dolayısıyla akademik literatürde yakından tanınmaktadır. Kendisi Yıldız Sarayına iletilen birkaç resmi dilekçesi ile birlikte Haydar Bey'in çok

51 BOA.Y.MTV. 294/1.

52 BOA.DH.MKT. 1147/60; BOA.İ.HUS. 150/79; BOA.BEO. 2994/224489.

53 Tan, agt., s.157-160.

54 Quataert, age., s.84,85.

giz

Akademik
Bakış

205

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

kıymetli bir fen memuru olduğunu ve sığır vebası ile mücadelede kesinlikle gözden çıkarılmaması gerektiğini dile getirmiştir. Melhame Efendi'nin taraf-tarlılığı bununla sınırlı kalmamış, Haydar Bey'i Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Müfettiş-i Umumisi sıfatıyla Nezaret bünyesinde yeniden sığır vebası ile ilgili meselelerin karar mekanizmaları arasına sokacak bir teklifin dahi altına imzasını atmıştır. Ancak ne Haydar Bey'in çabası ne de Selim Melhame'nin desteği baytar müfettişinin eski günlerine dönmesine yetmemiştir.⁵⁵ Konu Vükela Meclisi'ne kadar taşınmışsa da Meclis, Haydar Bey'in işaret edilen yolla çalıştırılabilmesi için ayrılacak tahsisatla sığır vebası karşısında çok sayıda baytarın istihdam edilebileceğine, dolayısıyla böyle bir işe girişmenin gereksiz bir masraf olduğuna kanaat getirmiştir.⁵⁶ Bir diğer söylemle merkez otorite belli ki Haydar Bey'i gözden çıkarmıştır. Ne var ki döneme ait ulaşılan resmi vesikalar bu vazgeçişin gerçek nedenini açığa çıkarmaya yetmemektedir. 1908 devriminin hemen öncesinde meydana gelen bu tasfiyenin siyasi nitelikli olması pekala mümkündür. Diğer yandan baytar müfettişinin mevkiini kullanarak haksız kazanç elde ettiği yönündeki bazı kayıtlar da göz ardı edilemez. Yani ortaya konan hamlenin bir Osmanlı bürokratinin haksız kazancını cezalandırmaktan ibaret basit bir hamle olması da mümkündür. Zira bir kayda bakılacak olursa suistimali konusunda çok sayıda şikayet vardır.⁵⁷ Ancak buna dayanak teşkil edecek resmi bir evraka henüz rastlanmamıştır. Birinci el kaynaklara Haydar Bey'in mali konulardaki zaafı hakkındaki yegane yansıma, bundan sonraki süreçte eski itibarlı günlerine ve mali gönencine dönme yönündeki çabasıdır.

Tartışmaya açık bir mesele teşkil eden bu zaaf meselesi bir yana, Haydar Bey'in yeni istihdam sahasının netleşmesinden sonra bir kere daha satın alma komisyonlarında görev yaptığı görülmektedir. Bu dönemde artık tek yetkili mercii konumundaki Seraskerlik, sivil sahada hakkında yürümekte olan polemiklere kıymet vermemiş ve kendisini orduların 1908 senesi süvari hayvanı eksiklerini tamamlamak üzere yetkilendirmiştir. Zira Serasker Paşaya göre hakkındaki şikayetler Şehremaneti bünyesindeki sivil görevi ile ilgilidir ve bu noktada adaleti tesis etme yetkisi kendisine ait değildir. Ordu, açık olan mahkeme yolu için nizamiye mahkemelerini işaret etmiştir. Diğer bir deyişle hakkındaki spekülasyonlar bir kenara bırakılarak askeri cepheye mesleki donanımının hakkıyla değerlendirilmesine karar verilmiştir. Böylece Haydar Bey, beraberindeki komisyon üyeleri ile birlikte 2. ve 3. orduların 4.500 raddesindeki hayvan eksikliğini tamamlama görevini üstlenmiştir.⁵⁸ 1908 Temmuz'unda gerçekleşen bu görevlendirmeden yaklaşık dört ay sonra ise Hassa Ordusu baş baytarı (serbaytar) tayin edilmiştir. II. Meşrutiyet'in ilanını müteakip gerçekleşen bu iki gelişme, tasfiyesi ile ilgili kararın siyasi

55 BOA.Y.MTV. 295/66; 296/123.

56 BOA.MV. 117/31; BOA.Y.MTV. 310/39.

57 BOA.BEO.3488/261538.

58 BOA.Y.MTV. 312/167; BOA.BEO. 3488/261538; 3518/263829.

nitelikte bir karar olduğu yönündeki tezi güçlendirir niteliktedir. Görünen o ki iktidarın el değiştirmesi ile birlikte sicili bir çeşit temizliğe tâbidir. Söz konusu temizlik de, iade-i itibarı konusundaki gelişmeleri hızlandırmıştır.⁵⁹ Nitekim 1909 yılı sonlarında kendisine aynı ordu bünyesinde daha yüksek bir mertebede; ordu baytar müfettişi olarak rastlanmaktadır.⁶⁰ Diğer yandan serbaytarlığı da devam etmektedir. Yani hem ordu baş baytarı hem de baytar müfettişidir. Ancak sözü edilen görevlerde uzun süre kalmamıştır. Haydar Bey 1910 yılında 30 yıllık hizmet süresinin ardından sahada yeteri kadar kaldığına karar vermiş ve emeklilik başvurusunda bulunmuştur. Nihayetinde de 3. Ordunun baytar müfettişi payesiyle emekli olmuştur.

Sonuç

Sığır vebasının muhtelif nedenle ataklarını sıklaştırdığı Osmanlı 19. yüzyılı, aynı zamanda hastalığa karşı yürütülen savaşın da köklü metodolojik dönüşüm geçirdiği bir süreçtir. Bu süreçte ampirik müdahale yöntemlerinin yerini modern tedbirler alırken bu tedbirlerin uygulayıcıları da değişmiş, alaylı baytarlardansa sahaya yavaş yavaş mektepliler hakim olmaya başlamıştır. Türk veteriner hekimlik eğitiminin 1842'de başladığı, askeri bir eğitim olarak başlayan bu eğitime 1868 sonrasında sivil adayların da dahil edildiği düşünülecek olursa, yukarıda işaret edilen dönüşümün özellikle 1880 sonrasında ve hatta bağımsız bir sivil okulun 1891'de ortaya çıkışını takiben açık biçimde hissedildiği muhakkaktır. Böylece yavaş ve fakat emin adımlarla gelişen veteriner hekimliği teşkilatının önemli simalarından birisi de eldeki çalışmaya konu olan Haydar Bey olmuştur. Kendisi Türk Askeri Veteriner Okulu mezunlarından. Mezuniyetinden kısa bir müddet sonra İstanbul Belediyesinin baytar müfettişliği görevine atanmış ve yaklaşık 25 yıl bu görevde kalmıştır. Asker kökenli olmasına rağmen bu sivil göreve getirilmesinin temel nedeni sığır vebasıdır. Merkezi otorite alandaki uzman boşluğunu, bir kere daha sıklıkla kullandığı 'ikâme' yolu ile telafi etmek istemiştir. Bir diğer söylemle ülkenin ele alınan tarihte sivil veteriner hekim ve bürokrat eksikliği çok olması nedeniyle, yaşanan boşluk askeri personelin istihdamı ile giderilmeye çalışılmıştır. Göreve başlayışı, tam da başkentin Rusya'dan intikal eden büyük bir atağın arifesinde olduğu bir zaman aralığındadır. Dikkat çekici nitelikteki bu zaman diliminde mesaisine başlayan Haydar Bey denilebilir ki sığır vebasının şekillendirdiği bir mesleki kariyer sahibi olmuştur.

Bu uzun soluklu kariyerin II. Abdülhamit'in iktidarının son yılındaki aleyhine gelişmeleri bir kenara bırakırsak lekesiz, çalkantılardan uzak ve fiili hizmetle iç içe olduğu görülmektedir. Neredeyse tamamı masa başından uzak, 'sahada' tamamlanmış bir kariyerdir. Kendisinden bahsedilen hemen tüm arşiv kayıtları, söz konusu tezi doğrular niteliktedir. Haydar Bey, mesleki hayatı boyunca sığır vebası ile mücadele halinde olmuş, dahası

59 BOA.İ.AS. 77/35.

60 BOA.İ.AS. 94/32.

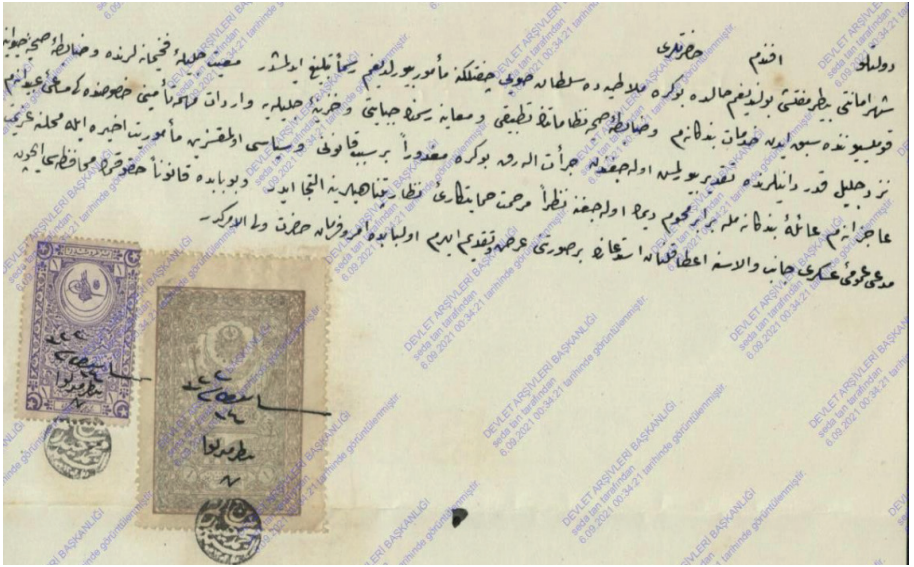
gors

Akademik
Bakış

207

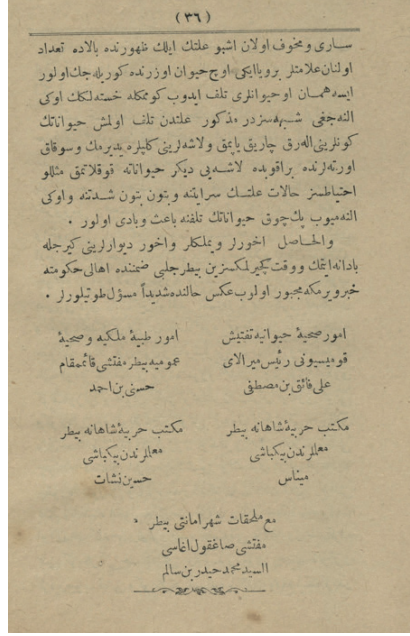
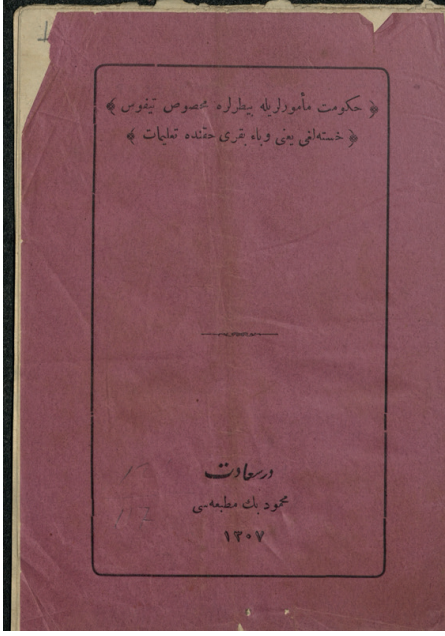
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

devletin hastalıkla olan savaşına da önemli ölçüde yön vermiştir. Nitekim modern hayvan sağlık tedbirlerine yönelik ilk yasal düzenleme olan Hayvan Sağlık Zabıtası Talimatı'nın ortaya çıkışında belirleyici bir rol üstlenmiştir. Döneme ait resmi yazışmalar, talimatın yürürlüğe girmesinden önce de, bunun gelişip kapsamlı bir nizamnameye dönüşmesine kadar olan süreçte de Haydar Bey'in hemen her fırsatta hastalıkla mücadelede talimatname muhteviyatındaki tedbirlerin önemi ve gerekliliği üzerinde durduğunu göstermektedir. Baytar müfettişi bunların en ateşli taraftarı, icracısı ve takipçisi olmuştur. Hazırlamış olduğu raporlarda sıklıkla kordon uygulamasının önemi üzerinde durmuştur. Hasta ve şüpheli hayvanların tecritinin sağlanması, toplu itlaf ve hayvan sahiplerine tazminat ödenmesi, hastalık kaynağı bölgedeki dezenfeksiyon işlemlerinin gerekliliği vb. konular Haydar Bey'in en çok telaffuz ettiği ve eradikasyonun sağlanmasında hayati değerde bulunduğu meseleleri oluşturmuşlardır. Zamanla ilgili mevzuata temel teşkil eden bu meseleler günümüzde de hayvan sağlık zabıtası uygulamalarının ana başlıklarını düzenlemektedir. Böylece kendisinin Türk veteriner hekimlik tarihinde önemli bir isim olduğu rahatlıkla söylenebilir.

Ek Belge 1: Şehremaneti Baytar Müfettişi iken Sultansuyu Çiftliğine baytar memuru olarak atanan Haydar Paşa tarafından görevine iadesi için Orman Maadin ve Ziraat Nezaretine sunulan istida (BOA.Y.MTV. 295/66)

Osmanlı Devleti'nin Sığır Vebası Mücadelesinde Unutulmuş Bir İsim: Şehremaneti
Baytar Müfettişi Mehmed Haydar

Ek Belge 2: Baytar Komisyonu marifetiyle hazırlanıp vilayetlere gönderilen Sığır Vebası talimatnamesinin kapak sayfası (solda) ve Haydar Bey'in de imzasının bulunduğu son sayfası (sağda) (BOA.DH.MKT.200/33)

Kaynaklar

Arşiv Belgeleri

BOA.Y.MTV. Dosya/Gömlek No: 29/41; 103/96; 294/1; 295/66; 296/123; 310/39; 312/167.

BOA.DH.MKT. Dosya/Gömlek No: 123/9; 165/47; 365/77; 915/80; 1142/85600; 1147/60; 1173/91706; 1321/94; 1379/14; 1385/107; 1389/122; 1395/130; 1397/79; 1400/99; 1437/108; 1560/100; 1598/88; 1601/3; 1601/98; 1605/38; 1605/85; 1606/56; 1607/83; 1611/120; 1613/31; 1625/7; 1630/5; 1636/33; 1639/26; 1639/66; 1650/87; 1652/37; 1657/116; 1672/31; 1696/16; 1705/82; 1714/33; 1714/132; 1739/23; 1753/60; 1960/98; 2184/101; 2203/3; 2214/112; 2232/110.

BOA.İ.DH. Dosya/Gömlek No: 1184/92691.

BOA.BEO. Dosya/Gömlek No: 270/20227; 872/65371; 1302/97634; 2505/187821; 2994/224489; 3488/261538.

BOA.İ.TAL. Dosya/Gömlek No: 61/93; 81/18; 121/69; 172/46; 300/21; 355/18.

BOA.İ.HUS. Dosya/Gömlek No: 16/78; 52/1314/L-30; 150/79.

BOA.İ.OM. Dosya/Gömlek No: 10/42.

BOA.MV. Dosya/Gömlek No: 117/31.

BOA.İ.AS. Dosya/Gömlek No: 77/35; 94/32

Akademik
Bakış

209

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

BOA.Y.PRK.ASK. Dosya/Gömlek No: 120/11.

Kitaplar ve Makaleler

BEKMAN, Muzaffer, *Veteriner Tarihi*, Ankara Basım ve Cildevi, Ankara 1940.

ERGİN, Osman Nuri, *Mecelle-i Umur-ı Belediye 4*, Arşak Garoyan Matbaası İstanbul 1331.

ERK Nihal, "Türkiyede Veteriner Hekimlik Öğretiminin Başlangıcı ve Bugüne Kadar Geçirdiği Safhalar Üzerinde Yeni Araştırmalar", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, VI/1.2, 1959, s.80-85.

— "Tarihte Önemli Sığır Vebası Salgınları ve 1920'ye Kadar Memleketimizdeki Durumu", *Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, XX/3.4, 1963, s.221-234.

ERK Nihal, AKKERMAN Naki Cevat, *Türkiyede Sığır Vebası Salgınları ve Eradikasyonu Tarihi*, Ankara Üniversitesi Veteriner Fakültesi Yayınları, Ankara 1969.

GENÇ Savaş Volkan, ÖZGÜR Atilla, "The Report of Prof. Ganslmayer to President Atatürk, About Rinderpest and Turkish Veterinary Organization", *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi*, III/2, 2018, s.111-116.

ÖZLÜ, Zeynel, "19 Yüzyıl Sonlarında Osmanlı Devletinde Hazırlanan İki Risale Vebâ yı Bakarı Ve Zâtülcenb", *Askeri Tarih Araştırmaları Dergisi*, XII/23, 2014, s.1-14.

ROEDER P, MARINER J, KOCK R: "Rinderpest: the Veterinary Perspective on Eradication", *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci B*, 368(1623), 2013.

SPINAGE, Clive A, *Cattle Plague- A History*, Kluwer Academic Publishers, New York 2003.

STANISLAV, Mohylnyi, *Knowledge and Imperial Governance: Fighting Cattle Plague in the Eighteenth and Nineteenth Centuries Russian Empire*, Central European University Department of History (Master of Arts Thesis), Budapest 2018.

ŞAHİN, Seyfullah, *Çatalca'nın Sosyo-Ekonomik Durumu: (XIX. Yüzyıl Ortaları)*. İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul 2015.

TAN, Seda, *Osmanlı Devleti'nde At Yetiştiriciliği (1842-1918)*, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayımlanmamış Doktora Tezi), Antalya 2015.

— "Türkiye'de Sivil Veteriner Hekimliği Eğitiminin Başlangıcı Konusunda Bazı Tespitler", *Osmanlı Bilimi Araştırmaları*, XIX/1, 2017, s.43-53.

YILDIRIM, Nuran, *İstanbul'un Sağlık Tarihi*, İstanbul Üniversitesi Yayını, İstanbul 2010.

QUATAERT, Donald, *Anadolu'da Osmanlı Reformu ve Tarım 1876-1908*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayını, İstanbul 2008.

"Fenn-i Baytarî Tahsili İçin Mekteb-i Tıbbiyye Alınacak Askerî ve Mülkiye Baytar Şâkirdânı Hakkında Nizamname", *Düstur*, I/3, Cemaziye'l-evvel 1290, s.533-538.

"Zabıta-i Sıhhiye-i Hayvaniye Nizamname-i Umumisinin Neşrine Kadar Muvakkat Olup Şimdilik Hüdavendigâr Vilayetinde Mevki-i Tecrübeye Konulmak Üzere Kaleme Alınan Ta'limat", *Düstur*, I/6, Cemaziye'l-ahir 1310, s.1306-1311.

Extended Abstract

Rinderpest was the main disease that mostly threatened the animal existence and health in the Ottoman Empire. Historical sources show that the geography of the country has been an area where victimizations due to disease have been experienced since ancient times. As a result of the increase in human and animal mobility, this victimization deepened even more in the 19th-20th centuries. Because the incidence and area of influence of epidemics increased significantly, which led the Ottoman central authority to establish a modern veterinary medicine organization that would both fight against animal diseases, especially rinderpest, and serve in other fields of veterinary medicine. Within the specified framework, it was first attempted to establish an expert staff. The most important step in this regard was the initiation of Turkish veterinary education under the leadership of a Prussian military veterinarian in 1842. With these moves, the Ottoman rulers aimed to prevent the socio-economic problems caused by the disease and to protect their ties with Europe by confronting the disease with an up-to-date equipment. Because the practices such as quarantine and animal health police, which were the result of modern medicine, started to be meticulously followed in Europe due to the world economic conjuncture of the 19th and 20th centuries. In such a case, it is clear that the Ottomans would not be able to continue the fight against the disease with empirical methods. On the other hand, as it can be expected, the beginning of teaching modern veterinary medicine did not immediately or radically change the historical course of the Ottoman government's fight against rinderpest. Because an effective fight primarily requires a large number of experienced experts. However, the Ottomans planned veterinary medicine education with limited staff and only as a military education. The need for veterinary services of the civil area, namely the public animals, was kept in the background due to the conditions of the period. An education in this direction could only begin in 1868 as a pilot practice within the military school. The first civil veterinarians who graduated were distributed in the instability environment caused by the Ottoman-Russian War of 1877-1878, and it was not possible for the government to obtain services and benefits from them. The Ottoman-Russian War did not only cause the distribution of civil physicians whose numbers did not exceed the fingers of both hands, but also greatly affected the frequency and influence of the epidemics. Since the socio-economic collapse it caused was added as an important reinforcement to the epidemic conditions, many epidemics were experienced in the following years, which resulted that the central government addressed the issue again and more seriously. In this context, while it was attempted to reorganize civil veterinary medicine education, on the other hand, it was attempted to find expert staff who would fight against the disease.

This study focuses on Mehmet Haydar Bey, who was one of the leading health bureaucrats of the Ottoman government during the years considered as the turning points. He was an early graduate of the military veterinary school and one of the country's first veterinarians. Shortly after his graduation, he was given the task of veterinary inspector in the municipal organization of the capital. As a result of this assignment meaning that the rinderpest struggle at the heart of the empire would be organized by "him", he both planned this struggle and took part in the committees that would activate the dynamics that would allow an empire-wide war to be carried out. The modern measures that he frequently mentioned in this process largely shaped the roadmap to be followed by the country in the eradication of rinderpest.

gazi

Akademik
Bakış

211

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

The Clash of Narratives: Armenian and Turkish Narratives on the Events of 1915

Anlatılar Çatışması:

1915 Olayları Üzerine Ermeni ve Türk Anlatıları

Mustafa Tayfun ÜSTÜN*

Abstract

This paper focuses on narratives about the resettlement of Armenians in 1915. It seeks to understand how a variety of Armenian and Turkish political actors shape international politics by re-narrating the events and pursue to reconstruct the reality in a way that favours their interests. In contrast to previous works highlighting historical and legal perspectives, this paper does not aim to prove or disprove their allegations if the resettlement of Armenians was genocide or not. Rather, I propose to contribute to the literature on aesthetic sources of International Relations by analysing two movies; namely, "The Promise" and "The Ottoman Lieutenant" to identify how the process of reconstruction and representation have been maintained by Armenian and Turkish political actors. Later on, the power and influences of narratives will be discussed in the nexus of the international relations and diaspora politics.

Key Words: Resettlement of Armenians, Aesthetic Theory, Narrative Analysis, Diaspora, Social Constructivism, Popular Culture, International Politics

Öz

Bu makale, 1915'te Osmanlı Ermenilerin yeniden iskânına ilişkin üretilen anlatılara odaklanmaktadır. Türk ve Ermeni siyasi aktörlerinin 1915'de yaşanan olayları nasıl yeniden anlattığı, gerçekliği ulusal çıkarları doğrultusunda nasıl inşa ettikleri ve uluslararası politikayı nasıl şekillendirdikleri üzerinde durulacaktır. Tarihsel ve hukuki perspektifleri öne çıkaran mevcut literatürdeki çalışmaların aksine, bu makale farklı platformlarda dile getirilen Ermenilerin yeniden iskânına yönelik sözde soykırım temelli iddialar ile ilgilenmemektedir. Bunun yerine, siyasi aktörler tarafından yeniden inşa ve temsil sürecinin nasıl sürdürüldüğünü anlamak için "Söz" ve "Osmanlı Subayı" isimli iki film analiz edilecektir. Bu vesileyle, Uluslararası İlişkilerin estetik kaynakları kapsamında literatüre katkıda bulunulması amaçlanmaktadır. Çalışmanın son kısmında, anlatıların gücü ve etkileri uluslararası ilişkiler ve diaspora siyasetinin keşiştiği noktada tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Ermenilerin Yeniden İskânı, Estetik Kuram, Anlatı Analizi, Diaspora, Sosyal İnşacılık, Popüler Kültür, Uluslararası Politika

Makale Geliş Tarihi: 13.09.2021, Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ÜSTÜN, Mustafa Tayfun, "The Clash of Narratives: Armenian and Turkish Narratives on the Events of 1915", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 213-234

* Assistant Professor of International Relations, Atatürk University. E-mail: tayfun.us-tun@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-9562-8911.

Akademik
Bakış

213

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Introduction

There were many tragedies in the last century of the Ottoman Empire. In the course of dissolving, the Empire lost its territories and (Muslim and non-Muslims) subjects. The 1915 events also profoundly influenced subsequent generations of Turks and continue to affect international relations. Political elites, interest groups and ordinary citizens in both Turkey and Armenia continue to engage with the events. Armenians allege genocide, but the Turkish government rejects this, and insists they were a reaction to the circumstances of the First World War. The events have become particularly politicized in countries with large Armenian diaspora populations.

A variety of actors aim to shape international politics by re-narrating the events of 1915, but also seek to reconstruct the reality in a way that favours their interests. The concept of narrative has travelled between various disciplines over the last forty years, and also entered the social sciences.¹ It was ignored and marginalised in the discipline of International Relations (IR) for a long period of time, but became established after Constructivist approaches increased its impact.² In the case of the events, there are different narratives of what occurred that take different forms, including conversations, legends, local news, movies, myth and short stories.³

In contrast to previous works that seek to place the events of 1915 in historical and legal perspective, this paper does not intend to prove or disprove the allegation of genocide. Rather, it instead focuses on the power of narratives in international politics. It first seeks to understand how narratives can shape international politics and also identifies how their powers are exercised in diasporic spaces. It then proposes to contribute to the literature on aesthetic sources of IR by analysing two movies (*The Promise* and *The Ottoman Lieutenant*) to identify how the resettlement of Armenians has been reconstructed by Armenians and Turks.

The first section establishes the theoretical framework that is used to develop the concept of narrative and discusses how this concept is used in IR. In the second section, two movies that were released on the eve of the 100th anniversary of the events are used to develop the narrative analysis. In order to bring out key differences, the paper focuses on four key themes, specifically the political situation, representation of self and other, and attitudes of the imperial powers towards the resettlement of Armenians. The final section discusses the potential of narratives to change perceptions and shape international politics. The paper acknowledges that narratives can mobilise

- 1 Matti Hyvärinen, "An Introduction to Narrative Travels", Matti Hyvärinen, Anu Korhonen and Juri Mykkänen (Eds). *The Travelling Concept of Narrative*, Helsinki 2006, p.1
- 2 Alex Danchev and Lisle Debbie, "Introduction: Art, Politics, Purpose", *Review of International Studies*, Vol.35, No. 4, 2009. pp.775-779.
- 3 Roland Barthes and Lionel Duisit, "An Introduction to the Structural Analysis of Narrative." *New Literary History*, Vol. 6, No. 2, 1975, p. 237.

masses and shape international politics, but it contends this does not apply in diasporic spaces, as they have a limited ability to influence members of the opposing groups for the reason that they do not share the collective past, along with associated feelings and perceptions. But there are some grey areas where narratives exert influence and have the potential to shape international politics. Narratives can be used as tools that influence other members of the host country, and they can also reconstruct reality for those who are not involved in the issue. They can also be assumed to be unpolarised, as they could impact perceptions about the issue and make them familiar to any group. Narratives could also increase the ability of diasporic institutions, at both domestic and international levels, to become involved in preparing the host country's foreign policy.

Theoretical Framework

The concept of narrative, which originally emerged from the disciplines of literary and narratology, has been defined as “a clear sequential order that connects events in a meaningful way... thus offering insights about the world and/or people's experience of it”.⁴ It is a constitutive structure of meaning and an important element of the social world that surrounds humans.⁵ Barthes states:

“Among the vehicles of narrative are articulated language, whether oral or written, pictures, still or moving, gestures, and an ordered mixture of all those substances; narrative is present in myth, legend, fable, tale, short stories, epics, history, tragedy, drame [suspense drama], comedy, pantomime, painting ... stained-glass windows, movies, local news, conversations...”⁶

There are many forms of narrative, which is also known as “storytelling”. It is distinctively human⁷ and this is confirmed by Mumby, who refers to people as “Homo Narrans”.⁸ It can therefore be placed alongside economic, sociologicus or politicus.

Barthes traces narrative back to suggest it began with the history of humanity, and was therefore present at all times and places and in all societies. There is no community without narrative and all human groups, including classes, have stories to tell. Narrative is therefore an international, trans-historical and trans-cultural phenomenon that people are exposed to

4 Lewis P. Hinchman and Sandra K. Hinchman, *Memory, Identity and Community: The Idea of Narrative in the Human Sciences*, Albany, SUNY Press, 2001, p.26.

5 Howarth, David. “Power, Discourse, and Policy: Articulating a Hegemony Approach to Critical Policy Studies.” *Critical Policy Studies*, Vol. 3, No. 3-4, 2010, p. 311-312.

6 Roland Barthes and Lionel Duisit, “An Introduction to the Structural...”, p.1.

7 David Herman, *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln, University of Nebraska Press, 2002, p.1.

8 Dennis K. Mumby, “Introduction: Narrative and Social Control”, Dennis K. Mumby, (Eds.) *Narrative and Social Control: Critical Perspectives*, London, Sage, 1993, p.1.

gost

Akademik
Bakış

215

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

from the beginning of their lives. Berger observes that our lives are immersed in narrative, and even suggests everything is narrative.⁹ This is however hard to accept.

When Narratology is more narrowly viewed as part of a theoretical framework, it can be used to highlight specific aspects of narrative. Some suggest that the concept of narrative should be distinguished from the story and sub-branch of discourse.¹⁰ It cannot be considered as a simple story that is understood as a basic outline of the fundamental events that occurred, and is instead viewed as “beginning, middle and end” and as depending on systemic and logical explanations.¹¹ It seeks to assess what is happening and how, where, when and why it occurs, along with the protagonists.¹² One defining feature of the construction process is that narratives are specific and only focus on certain aspects of the events. Throughout fictionalisation, narratives do not therefore narrate all of the details of any circumstances and only address extraordinary aspects.¹³ It is possible that the construction process of narrative is based on remembering and forgetting. In this construction process, some aspects of the event are not involved. Narrative depends on narrators and consists of elements they select to present the event. Narrative is reconstructed and does not therefore contain the essence of the event. Narrative does not need a linear timeline. Toolan argues that “time does not necessary have to be linear, but that the time sequence of the events has to have sort of causality to it, as narratives are a perceived sequence of non-randomly connected events”.¹⁴ Accordingly, different versions can be produced when separate narrators re-narrate the same event.

Individualist ontology on the concept of narrative varies its content and provides a degree of flexibility. But it is hard to accept that new narratives will be easily accepted by audiences because it is to be expected that new narratives will emerge that are more powerful and persuasive when compared to other written sources (such as statistics, reports or analysis) that nonetheless have to be compatible with previous versions.¹⁵ This underlines the effect of political context, and Spencer reiterates this by observing that

- 9 Berger, Arthur Asa Berger, *Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life*, London, Sage, 1997, p.1.
- 10 H. Porter Abbott, “Story, Plot, and Narrative”, David Herman, (Eds.) In *The Cambridge Companion to Narrative*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, p.41.
- 11 Emery M Roe, “Applied Narrative Analysis: The Tangency of Literary Criticism, Social Science and Policy Analysis”, *New Literary History*, Vol.23, No.3, 1992, p. 563.
- 12 Linus Hagström and Karl Gustafsson, “Narrative Power: How Storytelling Shapes East Asian International Politics.” *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 32, No. 4, 2019, pp. 390.
- 13 Molly Patterson and Kristen Renwick Monroe, “Narrative in Political Science”, *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, No. 1, 1998, p.320-321.
- 14 Michael Toolan, *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. London, Routledge, 2001, p.6.
- 15 Linus Hagström and Karl Gustafsson, “Narrative Power: How.....”, pp. 394-396.

narrative does not occur in a vacuum.¹⁶ The contents of the narrative and attitudes of narrators are affected by a particular environment and, for this reason, narratives cannot be freely manipulated.

But narratives also have an important function. Heinen presents them as a fundamental human activity that reduces complexity and helps to make sense of the world.¹⁷ Narrative forms can be used to understand and perceive a social world constructed by actor interactions. Narratives provide alternative insights at the individual, communal and international levels that are frequently used in the disciplines of political science and international relations. As narrative further consolidates in the discipline of Political Science and IR, its implications will extend beyond narratology and this is further underlined by Reismann, who argues that narratives have political functions.¹⁸ Although they refer to the past, they shape the contemporary political world by constructing and reshaping norms, identities and ideologies that are shared by groups, national states and organisations.¹⁹

In theoretical terms, it is likely that postmodern and constructivist approaches will help to make the political aspects of narratives more meaningful and observable. Although observers have raised epistemological objections and questions about the credibility of narratives over the last 20 years, IR scholars have highlighted a number of promising features.²⁰ Accordingly, they have increasingly adopted the concept of narrative and have tried to construct research agendas by referring to constructivist theory.²¹

Although it is difficult to argue that constructivists are monophonic

- 16 Alexander Spencer, *Romantic Narratives in International Politics: Pirates, Rebels and Mercenaries*. Manchester, Manchester University Press, 2016, p. 15.
- 17 Sandra Heinen, "The Role of Narratology in Narrative Research across the Disciplines" Sandra Heinen and Roy Sommer, (Eds.) *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, p.196.
- 18 Catherine Kohler Riessman, *Narrative Methods for the Human Sciences*, CA, Sage Publications, 2008, p.8.
- 19 Shaul R. Shenhav, "Political Narratives and Political Reality" *International Political Science Review*, Vol. 27, No. 3, 2006, 246; Astrid Erll, "Narratology and Cultural Memory Studies" Sandra Heinen and Roy Sommer, *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009.
- 20 Margaret R. Somers, "The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach." *Theory and Society*, Vol. 23, No. 5, 1994, p. 606.
- 21 Following articles can be seen as prominent works in the literature; Christopher Browning, *Constructivism, Narrative and Foreign Policy Analysis: A Case Study of Finland*, Bern, Peter Lang, 2008; Karl Gustafsson, "Narratives and Bilateral Relations: Rethinking the "History Issue" in Sino-Japanese Relations" Stockholm University, 2011; Annick .T.R Wibben, *Feminist Security Studies: A Narrative Approach*. London, Routledge, 2010; Linus Hagström, "Power Shift' in East Asia? A Critical Reappraisal of Narratives on the Diaoyu/Senkaku Islands Incident in 2010." *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 5, No. 3, 2012; Ronald R. Krebs, *Narrative and the Making of Us National Security*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015; Alister, Miskimmon, Ben O'Loughlin, and Laura Roselle, *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*, London, Routledge, 2014.

gost

within the IR literature, its general principles have been determined. Constructivism simply emphasises that meanings are assigned to material objects, and is therefore less concerned with the mere existence of the objects. Accordingly, it seeks to explore the role of culture, discourse, ideas, images, norms and symbols in social life. Constructivism views the world, and what we know about the world, as socially constructed. The fact that reality is continually being constructed opens the way for change. In other words, meanings are not fixed but can change over time, and actors can alter them by using their ideas and beliefs. Wendt notes that the “fundamental principle of constructivist social theory is that people act towards objects, including other actors, on the basis of the meaning that the objects have for them”.²²

Narrative does not only present reality but also constructs it.²³ Reality is not pre-ordained or ‘natural’, as it does not exist outside of human thought and nor is it independent of ideas or narratives.²⁴ Constructivists claim that “things” do not have meaning in and of themselves, and therefore contends they only become meaningful in discourse.²⁵ From this perspective, narrative is seen as simultaneously reflective and constitutive.²⁶ Constructivism and narratology concur that it is impossible to access ‘pure’ reality, and this is because narratives are a subjective understanding of the world.²⁷

When this alternative and subjective world is conceived within the framework of narratology, it is viewed as “setting” the location or surrounding environment where the narrative is located. And Constructivism can also provide insight into similarities between the setting and the social world where interests, actions and social norms are formed. Spencer reminds that settings like the social world can be constituted both individually and subjectively.²⁸ In demonstrating this, he draws on culturally embedded story genres that are frequently shared throughout society and are therefore inter-subjective. A setting is however never complete, as it cannot show or describe

- 22 Alexander Wendt, “Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics” *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992, pp. 136-137.
- 23 Sandra Heinen, “The Role of Narratology in Narrative...”, p. 199.
- 24 Alexander Spencer, *Romantic Narratives in International...*, p. 26.
- 25 Ole Wæver, “Discursive Approaches” *European Integration Theory*, Anje Wiener ve Thomas Diez, (Eds.) Oxford, Oxford University Press, 2004, p. 198.
- 26 Patricia Ewick and Susan S. Silbey, “Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward a Sociology of Narrative”, *Law & Society Review*, Vol. 29, No. 2, 1995, p.199.
- 27 Ansgar Nünning, “On the Perspectives Structure of Narrative Texts: Steps toward a Constructivist Narratology”, Van Willie Peter and Seymour Chatman, (Eds.) *New Perspectives on Narrative Perspective*, Albany, State University of New York Press, 2001, p.209.
- 28 Alexander Spencer, *Romantic Narratives in International...*, pp. 27-28.

the whole story world or universe where the story is taking place. It always has to leave spaces that can be filled by the reader's or viewer's imagination. The setting is not just a passive background picture that provides the colourful backdrop for the action and the characters, as it can become part of the action and provide a reason or indication why the story has developed in a particular way. Put differently, narratives do not just allow us to understand international politics and actor behaviours but are actually significant elements in the socially constructed world. Copeland claims Constructivism is concerned with the question of how the past shapes the way actors see their present situation.²⁹

This enables scholars to develop different perspectives about issues in international politics by referring to narratives. The relationship between narrative and international politics could also be part of the debate that refers to the "aesthetic turn" in the IR literature.

Bleirker observes:

"The aesthetic turn reorients our very understanding of the political: it engenders a significant shift away from a model of thought that equates knowledge with the mimetic recognition of external appearances towards an approach that generates a more diverse but also more direct encounter with the political".³⁰

The use of aesthetic sources has provided new perspectives that have enriched our interpretative repertoire. These sources can offer us different insights into international relations. This produces a type of reflective understanding that does not emerge by systematically applying the technical skills of social science analysis, but rather by cultivating a more open-ended sensibility about the political. This might then enable us to appreciate what we otherwise cannot even see: for example, perspectives and people excluded from prevailing purviews or the emotional nature and consequences of political events. This enables us to step back and see political conflict and dilemmas in new ways. The aesthetic approach assumes there is always a gap between representation and what is represented. Aesthetic insight does not seek to ignore or narrow this gap but instead acknowledges that this gap is the very location of politics.

In common with narratives, aesthetic sources cannot be limited to a single form. There are other similarities between narratives and these sources. Numerous IR scholars have also considered architecture, cinema, lite-

29 Dale C. Copeland, "The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay", *Review of Social Theory of International Politics*, Vol.25, No. 2, 2000, p. 210.

30 Roland Bleiker, *Aesthetics and World Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009, pp. 19-20.

gazi

Akademik
Bakış
219
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ature, music, visual art and other aspects of popular culture. Any form of representation is inevitably a process of interpretation and abstraction. The power of aesthetics and its political relevance can be traced back to this inevitable process of abstraction.³¹

At first glance, movies are prominent among the different forms. In contrast to poems, literature or visual art, narratives can be visualised through movies, which are aimed at the masses rather than political elites. Roack argues movies are a suitable medium for historical and political issues.³² In contrast to written sources, which are too linear and narrow to present the fullness of the complex and multidimensional world where humans live. But movies can easily engage the minds of people by combining images, audio and special effects. They can hope to approximate real life and encompass daily experience, ideas or words, along with conscious and unconscious motives and emotions.

Although movies can embody all of these aspects, it is difficult to sustain the claim that movies purely represent the historical events. Jarvie claims that movies should not be seen as history because it consists of poor information load and is affected by discursive weakness.³³ Accordingly, there is no way to write a meaningful history of film, as they will inevitably reflect the perceptions and values of historians. A World that moves at an unrelenting 24 frames a second proves no time or space for reflection, verification or debate. It is impossible to provide the all-important critical elements of historical discourse (narrative) as you cannot evaluate sources, make logical arguments or systematically weigh evidence. As a consequence, these movies should be viewed as narrative reconstructing and the representation of cultural identity rather than the presentation of objective historical materials.³⁴ Narratives can be plotted in different ways. Similarly, most historical events and their sequence can be used in different ways and this gives rise to an equally wide number of interpretations and meanings.³⁵ Ehrenhaus observes emplotment (temporally or causally) is essential for understanding a historical event and for making sense of the past, both on an individual and social level.³⁶

From this theoretical perspective, we come to see movies as case studies that re-narrate historical and political issues in international politics.

31 Roland Bleiker, *Aesthetics and World Politics*, p. 46.

32 Richard Roack, "Historiography as Cinematography: A Prolegomenon to Film Work for Historians", *Journal of Contemporary History*, Vol. 18, No. 3, 1983, pp. 416-418

33 Ian Jarvie, "Seeing through Movies", *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 8, No. 4, 1978, p. 378.

34 Monika Fludernik, *An Introduction to Narratology*. London: Routledge, 2009, p. 1.

35 Hayden White, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1978, pp. 84-85.

36 Peter Ehrenhaus, "Cultural Narratives and the Therapeutic Motif: The Political Containment of Vietnam Veterans." Dennis K. Mumby, (Eds.) *Narrative and Social Control: Critical Perspectives*, London, Sage, 1993, p. 80.

But movies are often incompatible and are formed by different narratives. In referring to the academic literature, we see that incompatibility helps provide insight into the construction of issues in international politics. There have been various cultural outputs that examine the events, including the recent movies, *The Promise* and *The Ottoman Lieutenant*, which were both released 100 years after the events. Both show how narratives can be used to construct political reality and also impact international relations

The events of 1915 dramatically altered mutual perceptions and socio-political relations in the last period of the Ottoman Empire.³⁷ There is an

37 The Turkish narrative holds that when the Ottoman Empire was disintegrating at the end of WW1, Armenian representatives saw an opportunity, in cooperating with Russia and the Allied forces, to establish an independent Armenia. After the defeat of the Ottoman army at Sarikamiş and the British and French attack on Çanakkale, Armenians tried to assault Ottoman armies, cut communications from behind and begin armed uprisings. Armenians were still citizens of the Empire but this did not stop them from forming voluntary troop detachments to fight against it. They committed mass murders of Muslims in the Eastern Anatolia region. When the Çanakkale Wars began and Istanbul was threatened after the Russians defeated the Ottoman armies in Eastern Anatolia, Armenians expanded their activities in parallel to the enemy attacks. In this period, the Van uprising broke out after Zeytun, Bitlis, Muş and Erzurum, and there were more massacres of Muslims. The Ottoman government then tried to prevent the events. After Armenian soldiers were disarmed, the Internal Affairs Ministry instructed that Armenian policemen and officers who were not trusted and who were found to have become involved in the activities were to be sent to provinces without Armenians. But after this proved to be unsuccessful, the Ottoman government sought to close rebel organizations and began to arrest their leaders on 24 April, 1915. Precautionary measures were expanded and applied to civilians. The Ottoman government then issued a law (Relocation and Resettlement Law) on 27 May, 1915 that would relocate Armenians to less populated areas. But the events produced different narratives. The Armenian narrative holds that the events of 1915 were genocide and the contending Turkish narrative maintains that the Ottoman government and representatives in the region did not seek to annihilate the Armenian population and actually tried to protect them. Armenian historiography scholars reject this, and accuse its defenders of trying to justify 'genocide'. The Turkish narrative, meanwhile, emphasizes ethnic cleansing and massacres of Muslims in the Balkans. It also emphasizes the role of major powers and the intention of Armenian revolutionary groups to carve out eastern Anatolia and turn it into an Armenian national homeland. In order to strengthen their allegations, it cites the Ottoman Archives and invites all researchers to discuss and conclude what really happened in 1915. Further information can be found following researches; Jeremy Salt, "The Armenian 'Relocation': The Case For 'Military Necessity'", *Armenian Studies*, No: 48, 2014, pp. 65-75; Yusuf Sarınoy, "Türk Arşivleri ve Ermeni Me-selesi", *Bellekten*, Vol.70, No. 257, 2016, pp.1-20.; Norman Stone ve Maxime Gauin, "Reply to L'Histoire", *Armenian Studies*, No: 33-34, 2009, pp. 125-140.; DAGM, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 - 1920), Ankara, 1995.; Gunter Lewy, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, The University of Utan Press, 2005.; Justin McCarthy, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, Darwin Press, 1995.; Şükrü Elekdağ, "The Armenian Question", *Armenian Studies*, no: 1, 2001, pp. 70-86.; Edward J. Erickson, "The Armenians and Ottoman Military Policy, 1915", *War in History*, Vol.15, No.2, 2008, pp.141-167.; Yusuf Sarınoy, "What Happened on April 24, 1915? The Circular of April 24, 1915, and the Arrest of Armenian Committee Members in Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, Vol.14, No.1-2, 2008, pp. 75-101.; Kemal Çiçek, "Relocation of The Ottoman Armenians In 1915: A Reassessment", *Review of Armenian Studies*, No, 22, 2010, pp. 115-134.

gazi

Akademik
Bakış

221

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ongoing debate about if the events were actually genocide. Although there is an extensive literature on this subject, its academic and historical value has become deeply politicized. Political elites have supplanted historians and, as a result, history has been transformed into narrative. These narratives seek to consolidate and reconstruct reality and do not encompass all aspects of the historical issue. A number of case studies would be worthwhile to analyse in further depth. They do not just demonstrate how events are reproduced and represented in popular culture, but also provide insight into how international politics is shaped by various narratives.

Method

By standing on the theoretical framework mentioned above, this article treats two movies as primary data and seeks to analyse how the resettlement of Armenians has been reconstructed by Armenians and Turks through the method of thematic analysis.

Thematic analysis is frequently used in the range of various disciplines in social sciences. Although it has been variably defined³⁸, it simply refers to "...a method for analysing qualitative data which entails searching across a data set to identify, analyse and report repeated patterns".³⁹ Braun and Clarke, prominent scholars who conceptualised thematic analysis, argue that thematic analysis as a method is a core skill for other analysis in the qualitative research. They do not call thematic analysis as methodology. Accordingly, they also claim that the method of thematic analysis provides flexibility researchers to not be bound to certain paradigms. It suits the perspectives; namely, critical realist, post-positivist and constructivist.⁴⁰ As Joffe suggests, it is easy to observe how certain social constructs develop through the thematic analysis.⁴¹ Alternatively, according to Boyatzis "thematic analysis allows the interpretive social scientist's social construction of meaning to be articulated or packaged in such a way, with reliability as consistency of judgment, that description of social "facts" or observations seems to emerge".⁴² By standing on this point of view, it is likely to consider that researchers can reach deeper meaning within the data through thematic analysis.

Before moving on to explain how the method of thematic analysis is used to understand these two movies (*The Promise* and *The Ottoman Lieute-*

- 38 Richard Boyatzis, *Transforming Qualitative Information: Thematic Analysis and Code Development*, Thousand Oaks (CA): Sage, 1998.; Virginia Braun and Victoria Clarke, "Using Thematic Analysis In Psychology". *Qual Res Psychol*. Vol.3, No.2, 2006, p.82; Robert Merton, "Thematic Analysis In Science: Notes On Holton's Concept", *Sci Cult*. Vol. 188, No.4186, 1975, pp. 335-338.
- 39 Michelle E. Kiger and Lara Varpio, "Thematic Analysis of Qualitative Data: AMEE Guide No. 131", *Medical Teacher*, p.2.
- 40 Virginia Braun and Victoria Clarke, "Using Thematic Analysis In Psychology" ..., p.81
- 41 Helene Joffe, "Thematic Analysis". In: Harper D, Thompson AR, editors. *Qualitative methods in mental health and psychotherapy: a guide for students and practitioners*. Chichester (UK): John Wiley & Sons; 2011, pp. 209-224.
- 42 Richard Boyatzis, *Transforming Qualitative Information...*, p.13.

nant), the term “theme” should be clarified. According to Braun and Clarke, it means “patterned response or meanings” within the data which is associated with research questions.⁴³ Also, themes can be observed in various forms; namely, semantic, which address more explicit or surface meanings of data items, or latent which reflect deeper, more underlying meanings, assumptions or ideologies.⁴⁴ The method of thematic analysis is an appropriate and powerful method to use when seeking to understand a set of experiences, thoughts or behaviours across a data set.⁴⁵ It allows researchers to construct themes to reframe, reinterpret and connect elements of the data.⁴⁶ From this point of view, two aspects of the thematic analysis can be clearer. First of all, it has become an organisational tool for labelling the data and secondly, it is used as interpreter for the data. Generally, researchers can adopt six steps which have been proposed by Braun and Clark while conducting thematic analysis.⁴⁷

In terms of the data collection, uncensored DVD versions of the movies have been gathered and watched in original languages. By following guideline of the thematic analysis, two movies have been coded to show differences among narratives on how the resettlement of Armenians in 1915. The political situation in the Ottoman Empire, the representation of Armenians, the representation of Turks and the imperial states are used as chief themes in the process of analysis. Differently from the previous works on the resettlement of Armenians or political relations among Turks and Armenians in the field of International Relations, working with movies and narratives is frequently preferred by sociology, anthropology, and psychology even though some hard to absorb new research trends. It is likely to come across in the number of academic works highlighting aesthetic aspects of the international relations. The works of *LHM Ling and Mari Nakamura's Popular culture and politics: re-narrating the Senkaku/Diaoyu Islands dispute*, *Adam Breuer and Alastair Iain Johnston's Memes, narratives and the emergent US–China security dilemma*, *Cynthia Weber's International Relations Theory: A Critical Introduction* and *Jutta Weldes's Going Cultural: Star Trek, State Action, and Popular Culture* can be the best examples of showing power of narratives and movies in the agenda of international relations. Moreover, some well-known journals such as *Cambridge Review of International Affairs* and *Annual Review of Political Science* have given priority to issue special volumes focusing on narratives aesthetic and inter-

gors

Akademik
Bakış

223

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

43 Virginia Braun and Victoria Clarke, “Using thematic analysis in psychology” ..., p.82.

44 Richard Boyatzis, *Transforming qualitative information...*, p.28.

45 Victoria Clarke and Virginia Braun, “Thematic Analysis”. *J Posit Psychol.* Vol. 12, No.3., 2017, p. 297.

46 Michelle E. Kiger and Lara Varpio, “Thematic Analysis of Qualitative Data: AMEE Guide No. 131”, p.3.

47 These steps can be sorted as “familiarizing yourself with the data, generating initial codes, searching for themes, reviewing themes, defining and naming themes and producing the report/manuscript” Virginia Braun and Victoria Clarke, “Using thematic analysis in psychology”, p.87.

national politics. In order to contribute to the literature on aesthetic sources of IR, this paper seeks to analyse two movies (*The Promise* and *The Ottoman Lieutenant*) to identify how the resettlement of Armenians has been reconstructed by Armenians and Turks through the thematic analysis.

The Clash of Narratives: The Promise vs the Ottoman Lieutenant

The Promise is the first case study. It seeks to re-narrate the events and place it on the agenda of international politics. It was released in four languages (Armenian, English, French and German) and was shown at leading film festivals in 2016 including the Toronto International Film Festival and the Virginia Film Festival. The decision of the producers to release the movie in multiple languages was most likely intended to appeal to international audiences. They worked with Terry George, the well-known director, and Robin Swicord, a renowned writer who had previously contributed to blockbuster projects.⁴⁸ Their budget was large, even by Hollywood standards. Big budget productions can also be more easily advertised to international audiences. *The Promise* had a larger budget than previous movies that were popular with the Armenian diaspora, including *The Cut*, *Ararat* or *Forty Days of Musa Dagh*. According to Internet Movie Database (IMDb), the producers spent \$90m (USD). The cast included Oscar Isaac, Charlotte Le Bon, Christian Bale and Jean Reno.⁴⁹

The *Ottoman Lieutenant*, the second case study, was released in the same year. It provided a different narrative about the events. In common with *The Promise*, it also tried to appeal to international audiences.⁵⁰ It was scripted by Jack Stowell and directed by Joseph Ruben. Although the producers' preference was to work with Barrandov Studios in Prague, most of the shootings were actually done in Turkey, in Cappadocia, Istanbul and Niğde. The cast included Hollywood (Michiel Huisman, Hera Hilmar and Ben Kingsley) and Turkish (Selçuk Yöntem and Haluk Bilginer) stars. The *Ottoman Lieutenant* had a smaller budget than *The Promise*, at approximately \$40m (USD).⁵¹

48 Hotel Rwanda was one of his most well-known films.

49 Internet Movie Database, "The Promise". <https://www.imdb.com/title/tt4776998/> [Accessed 02 May 2020].

50 The *Ottoman Lieutenant* was strongly criticized by reviewers for various things, including its acting, sound and story. However, these are primarily matters of cinematography. For critiques; Los Angeles Times, "Review: Historical epic 'The Ottoman Lieutenant' lacks depth and heat", 09.03. 2019, Online: <https://www.latimes.com/entertainment/movies/la-et-mn-mini-ottoman-lieutenant-review-20170309-story.html> [Accessed 04 April 2020]

Film Eleştirileri, "Osmanlı Subayı", 25.05.2017, Online: <https://filmelestirileri.wordpress.com/2017/05/25/osmanli-subayi/> [Accessed 04 April 2020]

When considering the film at the levels of narratology and international relations, it is instead necessary to evaluate narratives from the perspective of identity and focus on the question of how these narratives (setting aside the question of their quality) affect diasporic identities and international politics.

51 Internet Movie Database, "The Ottoman Lieutenant". <https://www.imdb.com/title/tt4943322/> [Accessed 02 May 2020].

Although their budgets were different, both movies were similar in other respects. First, they had similar scores on independent movie ranking sites. Neither *The Promise* nor *The Ottoman Lieutenant* scored well and IMBD's records show they respectively received scores of 6 and 6.6, and therefore had similar impacts on audiences.

Second, the two movies have similar stories. The initial trailers introduce them both as love stories. *The Promise* is about a love triangle between Mikael Boghosian (Oscar Isaac), a young rural Armenian who dreams of studying medicine in Istanbul; Ana (Charlotte Le Bon), who represents well-educated, cosmopolitan and urbanised Armenian women; and Chris Myers (Christian Bale), an Associated Press (AP) war journalist tasked with covering the political situation in the Ottoman Empire before the First World War. These characters are influenced by the events in different ways. *The Ottoman Lieutenant* is a love story about an idealistic American nurse and Turkish officer in World War I. Before Lilie (Hera Hilmar) was removed from her position as an intern nurse, she refused to accept or implement policies that discriminated against Afro-Americans. After seeking to sustain her humanitarian assistance, she meets Dr. Jude (Josh Hartnett), a member of the Armenian Relief who works as a missionary in Van, Turkey. Lilie is deeply affected by his efforts and passion, and she decides to join him. But she needs a military escort to accompany her as she travels from Istanbul to Van. Her request is granted by the Ottoman Authorities. İsmail Veli (Michiel Huisman), a young Turkish officer, is appointed as her military guard, although she is unaware he is also a spy who will report on Armenian activities in the eastern cities of the Empire before the start of the Russian occupation.

Although both movies focus on the experience of Armenians, they specifically focus on the year of 1915 in the Ottoman Empire. They can both certainly be regarded as clichéd and unsophisticated if they are only considered as a love stories and their subtexts and the political contexts of the narratives are ignored. Here it should be recognised that considering them as a love story does not help us to understand how international politics is shaped by narratives. Closer analysis of these movies is likely to highlight key themes that include the political situation, the representation of self and other, and the attitudes of the imperial powers towards the events. Focusing on these themes makes it possible to identify differences in the narratives reproduced by Armenians and Turks.

The Political Situation in the Ottoman Empire

This is the first theme that highlights differences between the narratives. Although *The Promise* describes the political situation and the final years of the Ottoman Empire, it focuses in particular on the timeline, situation of minorities and impact of Germans. It begins in 1914, and is intended to focus on the events of 1915. In other words, Turkish-Armenian relations are tightly squeezed into a two-year period. *The Promise* therefore begins with the pre-

göz

Akademik
Bakış

225

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

mise that Turks were planning to annihilate the Armenian community before 1915. Second, *The Promise* assumes that minority groups in the Ottoman Empire were always suppressed and struggled to protect their identities and cultural rights. This overlooks and indeed ignores a co-existence that was established since the Turkish tribes encountered Armenians in the 11th century. Third, *The Promise* accentuates the German impact on the Empire. When describing political situations and relations, it always refers to Germans.

The film makers appeared to have two goals in mind. After WWI, Germany was held to be responsible for starting the war and had to sign the Versailles Treaty, which obliged it to pay reparations to other European states. Whenever a Turkish soldier appears on the screen, he is always accompanied by a couple of German officers, who are involved in all decision-making. In effect, the Ottomans are presented as German puppets and Armenians are, by implication, victims of an Ottoman-German project. Second, the film makers suggest parallels between the events and the Holocaust, and indeed even openly borrow from Holocaust movies. One of the key scenes in *The Promise*, when detained Armenians are killed in the yard, is clearly indebted to *The Pianist*⁵², which had depicted a Nazi commander using a pistol to randomly execute Jews. When Mikael discovers a train full of starving Armenians, he reproduces a motif of several Holocaust movies. These examples highlight a clear intention to establish parallels between Armenians and the suffering of Jews in WW2.

The *Ottoman Lieutenant* instead considers the political situation in the Ottoman Empire from a different perspective. Although the historical timeline begins in 1914, some scenes encourage audiences to consider the roots of the political turmoil in the Ottoman Empire. Its approach to history is therefore clearly different from the one adopted by *The Promise*. It therefore does not focus on nationalist movements, but also considers internal socio-economic pressures and domestic reformist movements. It also acknowledges the significant poverty that existed at the time. And it considers the collapse of relations between the subjects of the Empire in this wider context. Audiences are therefore invited to consider and comprehend the “big picture”. In this manner, it seeks to situate the political situation in larger historical perspective.

The identity of the narrator in *The Ottoman Lieutenant* is also different. Lillie is an “outsider” who decides to join the missionary campaign in Anatolia. From the time she lands in Istanbul to her final arrival in Van, she does not only experience poverty and war time conditions, but also comes to understand insecurity in the Empire. Along with her first-hand experience, she also appears to be deeply influenced by Ismail Veli, her protector and companion. In some cases, she therefore re-narrates the political events, and

52 *The Pianist* is a 2002 biographical war drama film produced and directed by Roman Polanski. The script was written by Ronald Harwood and Adrien Brody is one of the cast members.

places particular emphasis on the insecure and chaotic atmosphere that prevailed when the Empire joined the war. It is likely that this influenced the Ministry of Foreign Affairs when it endorsed the “fair memory” of the film and recognised its potential to contribute to reconciliation between the Armenian diaspora, Turkey and Armenia.

The representation of Armenians

This is another theme that demonstrates differences between narratives. Both movies highlight various aspects of the Armenians and Armenian community in an attempt to endorse their narratives. In *The Promise*, Armenian lifestyles, social status and WWI experiences are described in detail. It clearly has some elements of nostalgia. For example, it begins with an Armenian village where everyone is happy and there are no problems. It then proceeds to identify Armenian urban and rural identities, although it does not recognise their socio-political relations and internal conflicts and therefore effectively throws them in the same pot. They are both represented as victims of the 1915 annihilation. Armenians are presented as politically disadvantaged and as being economically exploited by Turks. Throughout the film, they are presented as helpless. When Mikael goes to Istanbul’s Grand Bazaar to find his uncle, he speaks to a Turkish seller who accuses Armenians of being untrustworthy. This prejudice is later presented as one of the reasons for the events.

Finally, it is not merely that parallels are drawn with the Holocaust; rather, the distinction between the two events is essentially collapsed. Concentration camps, torture and systematic massacres feature, and young Armenians work as slaves while their older counterparts are murdered. And just in case audiences fail to draw the required conclusions, it is made clear that they have been conscripted on behalf of Imperial Germany. The victimhood of all Armenians is a recurring feature of the film.

The *Ottoman Lieutenant* instead clearly distinguishes between civilian and rebel Armenians. One Turkish commander makes this clear when he notices that the former “do not want to kill you”. Rebels are seen as collaborators of Russia while civilians are depicted as being trapped between the Ottomans and the Russians. It is also made clear that Armenian Christians and Turkish Muslims suffered to the same extent in the war.

The U.S missionaries view the Armenian rebels as freedom fighters. Dr. Gresham, the head of the missionary hospital in Van, states “Anatolia welcomes rebel souls” and does not hesitate to support Armenian rebels and their organizations. But this indirectly confirms the Turkish thesis about socio-political chaos in the Empire during the war.

The representation of Turks

Another difference appears in the representation of Turks. In *The Promise*, Turks and other Muslims are coded and represented as opponents of the Armenian identity. All negative features and images are drawn on to describe

göz

Akademik
Bakış

227

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

and reconstruct the Turkish identity. All Turks in uniforms are represented as supporting the annihilation of Armenians. They are shown with German officers in some scenes, and this is intended to highlight similarities with the Holocaust. *The Promise* also does not distinguish between Turkish officers and civilians. Most of the civilians are represented as fanatics who unquestioningly support the decisions of the Ottoman government and are ready to massacre Armenians. However, there is one exceptional character; namely, Emre who is introduced in the early scenes as a classmate of Mikael. By way of partial compensation, a good-hearted Turkish character is added who is pro-Armenian to pronounce and defend the Armenian allegations like good-hearted Germans in the Nazi realm. In this way, film makers not only did seek to highlight similarities between *The Promise* and other Holocaust movies, but they create a medium within the Turkish society.

The *Ottoman Lieutenant* generally focuses on Turks with a military identity. All characters, including the leading actor, are patriotic Turks and want to protect the Ottoman Empire and its subjects. Some Turkish soldiers and people are presented as refusing to listen to orders during the Armenian resettlement. The movie therefore seeks to convince the audience that Armenian casualties were due to misbehaviour by deserters and uncontrolled angry civilians. In clear contrast to the Holocaust, this suggests there was no clear intention to annihilate the Empire's Armenian population.

The imperial states

Both movies discuss the roles of the imperial states. Although they have different perceptions, they appear to adopt a similar approach. Imperial states such as France, Germany, Russia and the U.S are coded as either protector/helper or destroyer. *The Promise* places the U.S and France in the first category. The journalist Chris Myers and Ambassador Morgenthau reinforce the belief that the U.S protected Armenians. Chris Myers plays a particularly important role by engaging public opinion among the Christians and allied powers. The movie also emphasises the diplomatic protection and official position of the U.S government. One example of this is the imaginary meeting between Talat Pasha, the Empire's interior minister and Morgenthau, a U.S ambassador. In this scene, Morgenthau clearly states that Christians Armenians are protected by the U.S. France is also considered as a protector that evacuates Armenians from Anatolia and fights against Turkish troops to save Armenian lives.

Germany, meanwhile, is coded as a destroyer country that helps the Ottoman Empire to annihilate Armenians. Again, the movie draws a clear parallel between Armenians and Jews in the Holocaust. This view is popular among members of the Armenian diaspora, who view themselves as the first victims of the mass atrocities and crimes against humanity that defined the 20th century. *The Ottoman Lieutenant* views the imperial states very differently, and present the British Empire, France and Russia as hostile states

who seek to dismember the Ottoman Empire by encouraging the Armenian rebels to achieve their imperial strategies. The movie emphasises the mutual interests of the Armenian rebel and the imperial powers, and considers the Armenian rebels to be volunteer soldiers who joined the foreign army and threatened the Ottoman army. The German Empire is also presented as “an imperative” ally of the Ottoman Empire in the First World War.

The Implementation of Narratives in Diasporic Space and International Politics

At first glance, the case studies suggest there are two fundamentally different narratives of the events of 1915. This paper has however sought to move beyond this apparent divergence to engage with four themes. This enables a slightly different angle – first, how the two narratives shape ongoing political debate between Turks and Armenians, and second the extent to which they shape international politics.

This enables us to consider the impact and roles of narratives in international politics and also enables us to discuss the concept of narrative in a way that contributes to the IR Literature.

The preceding section discusses the theoretical background and literature, and it notes how aesthetic sources have the potential to contribute new perspectives on political issues to the field of IR. Some scholars observe narratives are powerful and influential tools that can impact international politics by touching hearts and minds. However, this presumes a willingness to change political opinions and an inability to resist impacts. But, as this paper notes, neither expectation applies in all contexts at all times. For example, in diasporic spaces, opponent or alternative narratives do not have a powerful influence. The diaspora literature often observes that the concept of diaspora refers to ‘in-between’ situations. Put differently, this suggests opportunities for those who show the following:

1. “Migration, whether forced or voluntary, from a country of origin in search of work, trade or to escape conflict or persecution.
2. An idealized, collective memory and/or myth about the ancestral home.
3. A continued connection to a country of origin.
4. A strong group consciousness sustained over time.
5. A sense of kinship with diaspora members in other countries”⁵³

Of these features, a strong group consciousness may prevent alternative narratives from being spread out. For example, Armenian, Black, Indian or Jewish diasporas are closed circles.

In this context, politicised issues are fanatically adopted by members of the diaspora, and they effectively come to function as part of their identity.

gjs

Akademik
Bakış

229

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

53 Robin Cohen, *Global Diasporas: An Introduction*. London, Routledge, 2008, pp. 23-25.

If new and alternative narratives contradict what was believed in the past, they will be rejected. These individuals engage alternative narratives through a series of preconceptions. The issues become taboo and are closed to discussion. Here the influence and power of alternative narratives appears limited and they are unable to touch hearts and minds. In this situation it is hard to accept Pautz's argument that movies can help to change political perceptions and shape politics when they are focused on relations between Turks and Armenians.⁵⁴ Although no primary research has sought to measure Armenian and Turkish attitudes by applying alternative narratives, it is possible to obtain some preliminary presumptions by applying indirect methods and sources. For instance, ratings and reviews posted on online platforms may provide clues about how narratives have been perceived. When the movies premiered, reviews and news coded them both as propaganda. Armenian political organisations, in seeking to maximise their influence on the 100th anniversary of the events, labelled *The Ottoman Lieutenant* as a "denier movie" that pushed the official position/s of the Turkish state, and this prejudiced Armenian opinion against the movie even before it was released. *The Promise* was also criticised by Turkish scholars who claimed it repeated false Armenian allegations.

In the Turkish and Armenian cases, narratives do not say anything about the opposing group. The theoretical framework suggested the reconstruction of narrative consisted of two significant steps, specifically remembering and forgetting. Through both, narrative becomes more concise and interesting. However, some aspects are highlighted and others are omitted. And the final end product does not please members of the opponent group. Furthermore, the question of how the impact of the narrative can be measured is likely to give rise to a series of methodological conundrums. Strong prejudice and stereotypes are also likely to undermine the research.

There are some grey areas where narratives become powerful and have the ability to exert influence and shape international politics. Narratives also benefit from the diasporic context, and can be used to influence other members of the host country. Narratives have two important roles. First, they can reconstruct the reality for those who were not involved in the issue. They can be assumed to be unpolarised, and so could impact perceptions about the issue and make them familiar to any group. Second, narratives could increase the ability of diasporic institutions, at both the domestic and international levels, to involve the host country's foreign policy preparations.

With regard to Turkey-Armenian relations and the events, both establishing public opinion and asking policy makers to state their official position/s on the events of 1915 can provide good insight into the role/s of narrati-

54 Pautz, Michelle C. "Films can have a major influence on how people view government". Retrieved from <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2015/03/12/films-can-have-a-major-influence-on-how-people-view-government/> [Accessed 09 May 2020].

ves in host countries. Rather than resolving the issue through a joint working group, public opinion and foreign parliaments are used to stoke enmity and ensure protracted political deadlock.

Conclusion

By standing on results of the thematic analysis, it can be argued that each movie constructs the reality in their perspectives which drive from existing ideology and world views. As is discussed above, the representation of “self” in the *Promise* was based on the victimhood of all Armenians while the *Ottoman Lieutenant* generally focused on Turks with a military identity. All characters, including the leading actor, are patriotic Turks and want to protect the Ottoman Empire and its subjects. On the other hand, the representation of “other” has negative connotations. Putting it differently, they do not acknowledge, let alone engage, the views of the ‘other’, it is inevitable that they will be dismissed as propaganda. And this is why both sides expend such huge amounts of energy in an effort to make foreign governments and international audiences accept their version of events. Differences which have been observed in themes led the movies and also their constructed realities to locate at poles and prevent to emerge out shared meanings among the narratives. Thus, it could be asserted that both have tended to consolidated their own audiences and repeated existing narratives instead of emerging out alternative narratives.

The literature on the concept of narrative clearly establishes that it has different forms and meanings. It does not occur in a vacuum, and can therefore be changed to reflect how narrators reconstruct reality. Narratives inevitably emerge from a process of interpretation and abstraction. With regard to the power of the narrative, it is frequently assumed that narratives provide alternative insights and change perceptions. However, this paper argues this assumption is not always true. With regard to the power of narratives, it is hard to accept that narratives will easily influence people if they clash with alternatives. This is especially true in the case of diasporic spaces, as political issues are fanatically supported, primarily because they have become part of ethno-religious identities. Diaspora members could be reluctant to adopt new, alternative or opposing narratives. Rival groups do not share a collective past and/or feelings or perceptions, and so the impact of narratives on members of the opponent groups will necessarily be limited. This highlights that narratives cannot be freely changed or manipulated.

This paper also underlines there are grey areas where narratives have the power to exert influence and shape international politics. Narratives also benefit from the diasporic context and can be used to influence other members of the host country. This suggests narratives have two important roles. First, they can be used to reconstruct reality for those who are not involved in the issue. It can be assumed they are unpolarised, and so they could impact perceptions about the issue and make them familiar to any group. Second,

gazi

narratives could increase the ability of diasporic institutions to exert influence at the domestic and international levels. Diasporic institutions that favour their interests could therefore affect the host country's decision making-process and foreign policy.

References

- ABBOTT, H. Porter, "Story, Plot, and Narrative", David Herman, (Eds.) *In The Cambridge Companion to Narrative*, Cambridge, Cambridge University Press, 2007, pp. 39-51.
- BARTHES, Roland and LIONEL Duisit, "An Introduction to the Structural Analysis of Narrative." *New Literary History*, Vol. 6, No. 2, 1975, pp. 237-72.
- BERGER, Arthur Asa, *Narratives in Popular Culture, Media and Everyday Life*, London, Sage, 1997.
- BLEIKER, Roland, *Aesthetics and World Politics*, Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009.
- BRAUN, Virginia and CLARKE, Victoria, "Using Thematic Analysis In Psychology". *Qual Res Psychol*. Vol.3, No.2, 2006, pp.77-101.
- BREUER, Adam and JOHNSTON, Alastair Iain "Memes, narratives and the emergent US-China security dilemma", *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 32, No. 4, 2019, pp. 429-455.
- BROWNING, Christopher, *Constructivism, Narrative and Foreign Policy Analysis: A Case Study of Finland*, Bern, Peter Lang, 2008.
- ÇİÇEK, Kemal, "Relocation Of The Ottoman Armenians In 1915: A Reassessment", *Review of Armenian Studies*, No, 22, 2010, pp. 115-134.
- CLARKE, Victoria and BRAUN, Virginia, "Thematic Analysis". *J Posit Psychol*. Vol. 12, No.3., 2017, pp. 297-298.
- COHEN, Robin, *Global Diasporas: An Introduction*. London, Routledge, 2008
- COPELAND, Dale C, "The Constructivist Challenge to Structural Realism: A Review Essay", *Review of Social Theory of International Politics*, Vol.25, No. 2, 2000, pp.187-212.
- DAGM, Osmanlı Belgelerinde Ermeniler (1915 - 1920), Ankara, 1995.
- DANCHEV, Alex and DEBBIE Lisle, "Introduction: Art, Politics, Purpose", *Review of International Studies*, Vol.35, No. 4, 2009. pp.775-779.
- EHRENHAUS, Peter, "Cultural Narratives and the Therapeutic Motif: The Political Containment of Vietnam Veterans." Dennis K. Mumby, (Eds.) *Narrative and Social Control: Critical Perspectives*, London, Sage, 1993, pp. 77-96.
- ELEKDAĞ, Şükrü, "The Armenian Question", *Armenian Studies*, no: 1, 2001, pp. 70-86.
- ERİCKSON, Edward J. "The Armenians and Ottoman Military Policy, 1915", *War in History*, Vol.15, No,2, 2008, pp141-167.
- ERLL, Astrid, "Narratology and Cultural Memory Studies" Sandra Heinen and Roy Sommer, *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, pp.212-227.
- EWICK, Patricia and SILBEY Susan S, "Subversive Stories and Hegemonic Tales: Toward a Sociology of Narrative", *Law & Society Review*, Vol. 29, No. 2, 1995, pp. 197-226.
- FİLM ELEŞTİRİLERİ, "Osmanlı Subayı", 25.05.2017, Online: <https://filmelestirileri.wordpress.com/2017/05/25/osmanli-subayi/> [Accessed 04 April 2020]
- FLUDERNİK, Monika, *An Introduction to Narratology*. London: Routledge, 2009.
- GUSTAFSSON, Karl, "Narratives and Bilateral Relations: Rethinking the "History Issue" in Si-

- no-Japanese Relations” Stockholm University, 2011.
- HAGSTRÖM, Linus and GUSTAFSSON, Karl, “Narrative Power: How Storytelling Shapes East Asian International Politics.” *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 32, No. 4, 2019, pp. 387-406.
- HAGSTRÖM, Linus, “Power Shift’ in East Asia? A Critical Reappraisal of Narratives on the Diaoyu/Senkaku Islands Incident in 2010.” *The Chinese Journal of International Politics*, Vol. 5, No. 3, 2012, pp.267-297.
- HEINEN, Sandra , “The Role of Narratology in Narrative Research across the Disciplines” Sandra Heinen and Roy Sommer, (Eds.) *Narratology in the Age of Cross-Disciplinary Narrative Research*, Berlin, Walter de Gruyter, 2009, pp. 193-211.
- HERMAN, David, *Story Logic: Problems and Possibilities of Narrative*. Lincoln, University of Nebraska Press, 2002.
- HINCHMAN, Lewis P. and HINCHMAN, Sandra K., *Memory, Identity and Community: The Idea of Narrative in the Human Sciences*, Albany, SUNY Press, 2001.
- HOWARTH, David, “Power, Discourse, and Policy: Articulating a Hegemony Approach to Critical Policy Studies.” *Critical Policy Studies*, Vol. 3, No. 3-4, 2010, pp. 309-35
- HYVÄRINEN, Matti, “An Introduction to Narrative Travels”, Matti Hyvärinen, Anu Korhonen and Juri Mykkänen (Eds). *The Travelling Concept of Narrative*, Helsinki 2006, pp.1-9.
- INTERNET MOVIE DATABASE, “The Ottoman Lieutenant”. <https://www.imdb.com/title/tt4943322/> [Accessed 02 May 2020].
- INTERNET MOVIE DATABASE, “The Promise”. <https://www.imdb.com/title/tt4776998/> [Accessed 02 May 2020].
- JARVIE, I.C, “Seeing through Movies”, *Philosophy of the Social Sciences*, Vol. 8, No. 4, 1978, pp. 374-97.
- JOFFE, Helene, “Thematic Analysis”. In: Harper D, Thompson AR, editors. *Qualitative methods in mental health and psychotherapy: a guide for students and practitioners*. Chichester (UK): John Wiley & Sons, 2011, pp. 209–224.
- KIGER, Michelle E. and VARPIO, Lara, “Thematic Analysis of Qualitative Data: AMEE Guide No. 131”, *Medical Teacher*, pp. 1-9.
- KREBS, Ronald R, *Narrative and the Making of Us National Security*, Cambridge, Cambridge University Press, 2015.
- LEWY, Gunter, *The Armenian Massacres in Ottoman Turkey: A Disputed Genocide*, The University of Utan Press, 2005.
- LING LHM and NAKAMURA, Mari, “Popular culture and politics: re-narrating the Senkaku/Diaoyu Islands dispute”, *Cambridge Review of International Affairs*, Vol. 32, No. 4, 2019, pp. 541-558
- LOS ANGELES TIMES, “Review: Historical epic ‘The Ottoman Lieutenant’ lacks depth and heat”, 09.03. 2019, Online: <https://www.latimes.com/entertainment/movies/la-et-mn-mini-ottoman-lieutenant-review-20170309-story.html>[Accessed 04 April 2020]
- MCCARTHY, Justin, *Death and Exile: The Ethnic Cleansing of Ottoman Muslims 1821-1922*, Darwin Press, 1995.
- MERTON, Robert, “Thematic Analysis In Science: Notes On Holton’s Concept”, *Sci Cult*. Vol. 188, No.4186, 1975, pp. 335-338.
- MISKIMMON, Alister, O’LOUGHLIN, Ben and ROSELLE, Laura *Strategic Narratives: Communication Power and the New World Order*, London, Routledge, 2014.

gys

Akademik
Bakış
233
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

- MUMBY, Dennis K, "Introduction: Narrative and Social Control", Dennis K. Mumby, (Eds.) *Narrative and Social Control: Critical Perspectives*, London, Sage, 1993, pp.1-12.
- NÜNNING, Ansgar, "On the Perspectives Structure of Narrative Texts: Steps toward a Constructivist Narratology", Van Willie Peter and Seymour Chatman, (Eds.) *New Perspectives on Narrative Perspective*, Albany, State University of New York Press, 2001, pp. 207-223.
- PATTERSON, Molly and MONROE, Kristen Renwick, "Narrative in Political Science", *Annual Review of Political Science*, Vol. 1, No. 1, 1998, pp.315-331.
- PAUTZ, Michelle C. , "Films Can Have a Major Influence on How People View Government," The LSE US Centre's daily blog on American Politics and Policy, 2015, <https://blogs.lse.ac.uk/usappblog/2015/03/12/films-can-have-a-major-influence-on-how-people-view-government/>, [Accessed 04 April 2020]
- RIESSMAN, Catherine Kohler, *Narrative Methods for the Human Sciences*, CA, Sage Publications, 2008.
- ROACK, R.C, "Historiography as Cinematography: A Prolegomenon to Film Work for Historians", *Journal of Contemporary History*, Vol. 18, No. 3, 1983, pp. 411-38.
- ROE, Emery M, "Applied Narrative Analysis: The Tangency of Literary Criticism, Social Science and Policy Analysis", *New Literary History*, Vol.23, No.3, 1992, pp. 555-81.
- SALT, Jeremy, "The Armenian 'Relocation': The Case For 'Military Necessity'", *Armenian Studies*, No: 48, 2014, pp. 65-75
- SARINAY, Yusuf , "What Happened on April 24, 1915? The Circular of April 24, 1915, and the Arrest of Armenian Committee Members in Istanbul", *International Journal of Turkish Studies*, Vol.14, No.1-2, 2008, pp. 75-101.
- SARINAY, Yusuf , "Türk Arşivleri ve Ermeni Meselesi", *Belleten*, Vol.70, No. 257, 2016, pp.1-20.
- SHENHAV, Shaul R, "Political Narratives and Political Reality" *International Political Science Review*, Vol. 27, No. 3, 2006, pp. 245-62.
- SOMERS, Margaret R, "The Narrative Constitution of Identity: A Relational and Network Approach." *Theory and Society*, Vol. 23, No. 5, 1994, pp. 605-49.
- SPENCER, Alexander, *Romantic Narratives in International Politics: Pirates, Rebels and Mercenaries*. Manchester, Manchester University Press, 2016.
- STONE, Norman and GAUIN, Maxime , "Reply to L'Histoire", *Armenian Studies*, No: 33-34, 2009, pp. 125-140.
- TOOLAN, Michael, *Narrative: A Critical Linguistic Introduction*. London, Routledge, 2001.
- WÆVER, Ole, "Discursive Approaches" *European Integration Theory*, Anje Wiener and Thomas Diez, (Eds.) Oxford, Oxford University Press, 2004, pp. 197-215.
- WEBER, Cynthia, *International Relations Theory: A Critical Introduction*, London and New York: Routledge, 2001.
- WELDES, Jutta, "Going Cultural: Star Trek, State Action, and Popular Culture", *Millenium: Journal of International Studies*, Vol. 28, No. 1, 1999, pp. 117-134.
- WENDT, Alexander, "Anarchy Is What States Make of It: The Social Construction of Power Politics" *International Organization*, Vol. 46, No. 2, 1992, pp. 391-425.
- WHITE, Hayden, *Tropics of Discourse: Essays in Cultural Criticism*. Baltimore, Johns Hopkins University Press, 1978.
- WIBBEN, Annick .T.R. , *Feminist Security Studies: A Narrative Approach*. London, Routledge, 2010.

Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasının Kimliği: İdeolojinin Sonu mu?

The Identity of Turkish Foreign Policy During the Cold War: The End of Ideology?

Fulya ÖZKAN*

Öz

Bu makalede, ilk olarak çeşitli ideolojilerden etkilenerek dünya siyasetine şekil veren toplumsal hareketler kısaca ele alınacak ve ardından 1960'lı yıllarda gündeme gelen ideolojinin sonu tezine değinilecektir. Bu teoriye göre, 1960'lı yıllara gelindiğinde ana akım ideolojiler özellikle ekonomi politikası söz konusu olduğunda birbirine benzer bir tutum sergilemiştir. İdeolojik kimlikler Türkiye'de ise ekonomiden ziyade dış politikayla alakalı olarak ortak bir paydada buluşmuştur. Siyasi akımlar özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında Türk dış politikasında ortak hareket etmeye başlamış ve bu durum, Türkiye gibi dönemin az gelişmiş ülkeleri için ideolojinin sonu tezinin öngördüğü süreçten oldukça farklı bir sonuç doğurmuştur. Bu nedenle dünya siyasetine ve teorik literatüre dair yapılan girişten sonra Türkiye örneği üzerinde durularak milliyetçilik, İslamcılık ve batıcılık gibi kimliklerin Türk dış politikasında ne derece etkili olduğu tartışılacaktır. Yapılan bu analiz, dış politika yapım sürecinin çıkar temelli realist bir bakış açısının yanı sıra devlet çıkarını ve aklını belirleyen kimlik ve değerlerin bir arada bulunabilmesi açısından liberal ve inşacı yaklaşımlar bağlamında da ele alınabileceğini göstererek Türk dış politikasına çoğulcu bir teorik perspektif sunacaktır.

Anahtar Kelimeler: Türk dış politikası, kimlik, milliyetçilik, İslamcılık, batıcılık

Abstract

In the first half of the article, social movements which were shaped by a variety of ideological identities will be analyzed. Then, the article will evaluate the end of the ideology thesis which became popular in the 1960s. This theory suggests that different ideological perspectives developed a common economic policy. In the second half, the article will focus on Turkey as a case study and examine to what extent ideologies like nationalism, Islamism and Westernism had an impact on Turkish foreign policy. The article will argue that different identities shared a similar viewpoint not in economics but when the foreign interests of the state were at stake. The article will make an evaluation of this difference and suggest that Cold War politics played a role because especially following the Second World War, different political ideologies started following a similar trend in their foreign policy visions. The article will underline that this picture contradicts with the expectations of the end of the ideology thesis for the contemporary

Makale Geliş Tarihi: 16.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ÖZKAN, Fulya, "Soğuk Savaş Döneminde Türk Dış Politikasının Kimliği: İdeolojinin Sonu mu?", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 235-256

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi, İİBF, Uluslararası İlişkiler Bölümü, fulyaozkan@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0002-3710-5549.

Akademik
Bakış
235
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

underdeveloped countries. This analysis will present a pluralist perspective which may allow to evaluate Turkish foreign policy making process through both realist, liberal and constructivist perspectives.

Key Words: *Turkish foreign policy, identity, nationalism, Islamism, Westernism*

Giriş

Uluslararası ilişkilerde devletlerin dış politikasını belirleme sürecinde neye göre karar verdiği uzun teorik tartışmaların konusu olmuştur. En temelde bu tartışmanın tarafları, çıkar odaklı analiz yapan realizm ile değerler odaklı analiz yapan liberalizm olmuştur. Liberalizmde devlet, çoğulcu bir bakış açısıyla ele alınır. İç politikanın ve siyasi-toplumsal yapının devletlerin dış politikası üzerinde bıraktığı etkiyi göz önünde bulunduran liberalizme göre her devletin ulusal çıkarı farklıdır ve devletin içerisinde bulunduğu koşullardan ve değerlerden bağımsız bir nesnel çıkarı yoktur.¹ Bu nedenle liberalizme göre realizmin eksik kalan yanı, devletlerin neden belirli çıkarlar peşinde koştuğunu sorgulamamasıdır. Yani devletler neyin kendi çıkarına uygun olduğuna nasıl ve hangi koşullar altında karar verir sorusu geri planda tutulmuştur. Realizm önceleri bu konuya uluslararası sistem ve güvenlik gibi kavramlar üzerinden yaklaşırsa da zamanla neoklasik realizmde görüldüğü gibi devletin iç siyasi yapısının da göz önünde bulundurulması söz konusu olmuştur. Bu nedenle çıkar kavramının tarihselleştirilerek siyasal kültür de göz önünde bulundurulması analiz edilmesi gerekmektedir. Bu eksiklik, bir diğer uluslararası ilişkiler teorisi olan inşacılık tarafından giderilmeye çalışılmıştır. İnşacılık, çıkarları kim ya da kimlerin belirlediği sorusuna odaklanır. Dolayısıyla inşacılık, çıkar kavramının kaynaklarını açıklamaya çalışır ve bu soruya kimlik kavramıyla yanıt verir. Devletler, kimlikleri aracılığıyla diğer devletleri öteki olarak tanımlar ve kendi aralarında etkileşime girdikçe birbirlerini dönüştürürler. Yani inşacılıkta devletin kimlik inşa süreci sosyalleşerek gerçekleşir. Bu nedenle devletler birden fazla kimliğe sahip olabilirler.² Kısacası inşacılık devletleri sosyal varlıklar olarak tanımlar ve devletlerin tek bir aklı ve çıkarı olduğunu iddia etmek yerine onların toplumsallığına dikkat çeker. Devlet, toplumsal bir aktör olduğu için tek ve değişmez bir ulusal çıkarı yoktur. Devletin çıkarı, zamana ve mekâna göre değişkenlik gösterir. Wendt'in "anarşi, devletler ondan ne anlıyorsa odur" derken kastettiği de budur.³

Bu teorik arka plandan hareketle makalede öncelikle devletlerin kimliğinin şekillenmesine etki eden toplumsal hareketler kısaca ele alınarak ardından Türkiye örneği üzerinde durulacaktır. Zira toplumsal hareketlerin ardında yatan ideolojiler, kimlik oluşumunun başat unsurları arasında yer

- 1 Scott Burchill, "Liberalizm", Scott Burchill-Andrew Linklater, der., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.94.
- 2 Birgül Demirtaş, "İnşacılık", Şaban Kardaş-Ali Balcı, der., *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.160-161,164-165.
- 3 Alexander Wendt, "Anarchy Is What States Make of It", *International Organization*, Cilt:46, Sayı:2, 1992.

almıştır.⁴ 1960'lerde gündeme gelen ideolojinin sonu tezi ise toplumsal hareketlere şekil veren ana akım ideolojilerin özellikle ekonomi politikası söz konusu olduğunda ortak bir noktada buluştuğunu iddia etmiştir. Ancak bunun aksine 1960'lı yıllar Türk kamuoyunda çok farklı siyasi fikirlerin hayat bulduğu bir ortam sunmuştur. Buna rağmen farklı bir boyutta da olsa ideolojinin sonu tezinin Türkiye'de de geçerli olduğu söylenebilir. Bu durum, Türkiye'de iktisadi alandan ziyade dış politikada gözlenmiştir. Birçok ideolojik görüş, dış politika söz konusu olduğunda kendi kimliğinden uzaklaşıp devleti öncelemeyi tercih etmiştir. Makale, Türkiye ve Avrupa örneklerinin karşılaştırılması ve hangi sistemsel ve/veya iç politikaya dair koşulların ideolojik kimlikler arasında bir ortaklaşmaya neden olduğuna dair tarihsel bir değerlendirmeye son bulacaktır.

İdeolojinin sonu tezi ile Türkiye örneğinin karşılaştırılmasının nedeni, bu tezin savunucularının dönemin az gelişmiş ülkeleri için öngördüğü sürecin Türkiye'de farklı bir seyir izlemiş olmasıdır. Aşağıda ele alınacağı üzere ideolojinin sonu tezi, sadece sanayi devriminin ilk aşamalarını başarıyla tamamlamış olan gelişmiş ülkeler için geçerli kabul edilmiştir. Türkiye'de ise başka hususlarda birbirinden oldukça farklı fikirleri savunan siyasi görüşler, iktisadi alan dışında da olsa dış politikada ortak bir potada birleşebilmiştir. Bu durum, Türk dış politikası literatüründe ağırlıklı olarak kullanılan realist bakış açısının liberalizm ve inşacılık gibi diğer teorik yaklaşımlarla harmanlanabilmesine olanak sunması açısından önemlidir. Zira aşağıda da ele alınacağı üzere her ne kadar Soğuk Savaş yıllarında Türk dış politikası ulusal güvenlik gibi kaygılar nedeniyle genel olarak realist bir mantıkla hareket etse de arka planda bu realist mantığı belirleyen çoğulcu bir kimlik yapısı olmuş ve değişen iç ve/veya dış koşullara göre farklı dönemlerde farklı kimlikler ön plana çıkartılabilmektedir.

Toplumsal Hareketler

Toplumsal hareketler, var olan siyasi düzeni değiştirmek için kitlesel hareket etmek üzere bir araya gelen topluluklar olarak ortaya çıkmıştır. Bu nedenle toplumsal hareketler deyince genellikle akla devlete karşı düzenlenen ve onun hareket alanını kısıtlayan örgütlenmeler gelir. 20. yüzyılda ise yeni toplumsal hareketler kuramı ortaya atılmıştır. Yeni toplumsal hareketler, 1960'lardan itibaren önem kazanmaya başlayan ve çok büyük oranda Soğuk Savaş politikalarıyla ilişkili olan çevrecilik, ikinci dalga feminizm, barış hareketi ve nükleer karşıtı siyaset gibi toplumsal olguları ifade etmek için kullanılmıştır. Bu nedenle, 20. yüzyılın ortasında yaşanan siyasi partilerin krizi ve temsil yetisinin kısıtlılığına dair bir cevap niteliğinde ortaya çıkmışlardır. Eski toplumsal hareketler, toplumun alt kesimlerini mobilize ederken yeni toplumsal hareketler eğitilmiş orta sınıf gençlere hitap etmiştir. Bunda yerleşik siyasi partilerin yeni kuşakların taleplerine cevap verememesi etkili

4 Birsen Örs, "Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü", *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, Sayı:40, 2009, s.3.

gazi

Akademik
Bakış
237
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

olmuştur. Öyle ki yeni sol partiler orta sınıflardan destek alırken muhafazakâr partilerin kitlesi işçi sınıfına kayma eğilimi göstermiştir. İkinci olarak, yeni toplumsal hareketler maddi kaygılardan ziyade post-materyalist ya da post-burjuvazi değerler denilen yaşam kalitesi fikri üzerinde durmuştur. II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Batı dünyasında artan refah seviyesiyle birlikte insanların kaygısı, düşük ücretler ya da uzun çalışma saatleri gibi unsurlardan başka ve çalışma koşullarını aşan alanlara kaymıştır.⁵ Bununla da bağlantılı olarak yeni toplumsal hareketler inşacılıkta olduğu gibi kimlik siyasetini ön plana çıkartmıştır. Sistemin dışladığı etnik azınlıklar, toplumsal cinsiyet grupları, öğrenciler ve aydınlar gibi kimlik siyaseti güdenler tarafından gerçekleştirilmişlerdir. Dolayısıyla yeni toplumsal hareketler, var olan sistemi ve rejimi yıkmaya veya ele geçirmeye çalışmamış, sanayi sonrası toplumun taleplerini dile getirmiştir.

Zamanla yeni toplumsal hareketler kuramına da eleştiriler getirilmiştir. Martin, toplumsal hareketlerin hepsinin devlet odaklı olduğunu öne sürerek yeni toplumsal hareketler kuramına karşı çıkmıştır. Bu hareketlerin çoğu başarılı oldukları ölçüde parti ya da başka bir örgütlenme şeklinde siyasi sürece dâhil olmuştur. Bu yüzden toplumsal hareketler, uzun vadede sistemle ve devletle özdeşleşmiştir.⁶ Bunun en açık örnekleri, Batılı sosyal demokrat partilerin I. Dünya Savaşı'nı desteklemesi ve sömürgecilğe karşı verilen bağımsızlık mücadelelerine karşı çıkmasıdır. Çevrecilik söz konusu olduğundaysa başat temsilcileri arasında yer alan Yeşiller partilerinin Avrupa siyasetine entegre oldukça gerçek ideallerini gerçekleştirme noktasında ne kadar başarılı oldukları tartışılır. Dolayısıyla toplumsal hareketler zamanla partilere, partiler ise iktidarlara dönüşmüş ve toplumsal hareketler siyasi sistemle bütünleşmiştir. Bu konuya açıklık getirmek için milliyetçilik ve sosyal demokrasi örnekleri üzerinde durulacaktır.

Milliyetçilik, zamanla devletle bütünleşen başlıca ideoloji olmuştur. Milliyetçiliğin ortaya çıkmasını incelerken feodalizmden kapitalizme geçiş sürecine bakmak gerekir.⁷ Burjuvazinin, her feodal beyin vergi aldığı ve bu yüzden iç pazarın oluşmadığı bir ortamda varlığını idame ettirebilmesi mümkün değildi. Bu nedenle ulusal bir pazar yaratabilmek için ortak bir ulaşım, haberleşme, hukuk ve eğitim sistemine sahip yeni bir siyasi düzen kurulması gerekiyordu. Bu bağlamda burjuvazi krallarla işbirliği yapmış, güvenliğin sağlanması karşılığında vergi vermeyi kabul etmiş ve böylece Avrupa'da mutlak monarşiler güçlenmeye başlamıştır. Dolayısıyla milliyetçilik, modern devletin yarattığı ortak bir tahayyül olarak karşımıza çıkmıştır. Burjuvazinin çıkarına hizmet edecek yeni siyasi düzen, sınırları belli bir toprak parçasına bağlı egemenlik kavramında hayat bulurken milliyetçilik ise o

5 Ronald Inglehart, "The Silent Revolution in Europe", *The American Political Science Review*, Sayı:65, 1971, s.991-993.

6 William Martin, *Toplumsal Hareketler*, Versus Yayınları, İstanbul 2008, s.7-9,290.

7 Özlem Kaygusuz, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", Evren Balta, der., *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.29-33.

toprak parçası içerisinde yaşayan insanlar arasında birlik oluşturulması ve düzen kurulmasını sağlamıştır. Anderson milleti hayali bir cemaat olarak ele alan çalışmasında, yazılı basının önemine vurgu yapmıştır. Anderson'a göre birbirini tanımayan insanlar, her gün basılan gazeteler sayesinde ortak olmaları aynı anda deneyimledikleri duygusuna kapılmış ve aralarında ulusal bir birlik olduğunu tahayyül etmiştir.⁸ Benzer şekilde Hobsbawm da geleneğin icadı kavramından yola çıkarak milletlerin ortak bir geçmişe ve kültüre sahip olduğu imajının yaratıldığını iddia etmiştir.⁹ Bu görüşlere göre modern devlet, ideolojisi olarak milliyetçiliği; milliyetçilik de milletleri yaratmıştır. Dolayısıyla milliyetçiliği modern devlet ile onun toprakları içerisinde yaşayan ve herhangi bir iktisadi veya kültürel statüden veya sınıftan bağımsız hareket eden genel bir halk kitlesinin ideolojisi olarak tanımlamak mümkündür.

Sosyal demokrasinin izlediği seyre bakıldığında milliyetçilik gibi onun da zamanla siyasi sistemle bütünleştiği görülür. Sosyal demokrasi, kapitalizmi yıkmak yerine doğurduğu sorunları reformlarla düzeltmeyi hedeflemiştir. Bu düşünceye neden olan süreç, kapitalist üretim tarzının demokrasiyle eşzamanlı gelişmesidir. Siyasi partilerin, meclislerin ve sendikaların ortaya çıkması sayesinde reform yapılarak eşitsizlik, işsizlik ve yoksulluğa çare bulunabileceği düşünülmüştür. Yani erken dönem sosyal demokratlar, kapitalizmi devrimle değil demokratik evrimle sonlandırmayı hedeflemiştir. Bu nedenle sosyal demokrasinin ilk temsilcileri kendilerini demokratik sosyalistler olarak adlandırmıştır.¹⁰ Günümüzdeyse sosyal demokrasi kapitalizmi reformlarla da olsa ortadan kaldırma idealinden vazgeçmiş, onun yerine halkın refah seviyesini önemseyen kapitalist modeli savunmaya başlamıştır. Sosyal demokrat ve komünist partilerin yollarının ayrışmasına neden olan olaylara bakıldığında en önemli dönüm noktalarından birisi olarak karşımıza I. Dünya Savaşı yılları çıkar. Özellikle Alman Sosyal Demokrat Partisi'nde savaş sırasında ülkelerini destekleyenler ön plana çıkmıştır.¹¹ Böylece sosyal demokratlar ve sosyalistler iki ayrı kurumsallaşma içerisine girerken yolları Bolşevik Devrimi ile daha da ayrışmıştır. Sosyal demokrasinin devrimci niteliğinden uzaklaşarak zamanla devletle özdeşleşme sürecine bakıldığında bir diğer dönüm noktası ise 1929 Büyük Buhranıdır. Sosyal demokratlar, Keynesyen modeli benimseyerek gerek siyasi devrimler gerekse iktisadi kriz karşısında tehdit altında olan devleti reformlar yaparak savunma yolunu seçmiştir.¹²

İdeolojinin Sonu Tezi

Sosyal demokrasi, bu şekilde refah devleti sayesinde altın çağını yaşarken

8 Benedict Anderson, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

9 Eric Hobsbawm-Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

10 Cenk Saraçoğlu, "Sosyal Demokrasi", Gökhan Atılğan-Attila Aytekin, der., *Siyaset Bilimi*, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s.332-333.

11 William McNeill, *Dünya Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara 2013, s.608.

12 Saraçoğlu, s.340-343.

göz

Akademik
Bakış

239

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Daniel Bell ideolojinin sonu tezini ortaya atmıştır.¹³ Bu teze göre II. Dünya Savaşı sonrasında liberalizm, muhafazakârlık ve sosyal demokrasi gibi ana akım ideolojiler birbirine benzemeye başlamıştır. Liberalizme göz atıldığında klasik liberalizmde ön plana çıkan yasa önünde eşitlik fikri değişmiştir. Klasik liberalizme göre bireyin kendi iradesiyle özgür seçimde bulunabilmesi için formel anlamda diğer bireylerle eşit olması gerekmektedir. Ancak zamanla bu özgürlük anlayışının yeterli olmadığı anlaşılmıştır. Her şeyden önce piyasa ekonomisi, Smith'in öngördüğü gibi görünmez bir el vasıtasıyla kendisini düzenlemek yerine daha fazla rekabete ve tekellerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu çerçevede özellikle Büyük Buhran sonrasında müdahaleci devlet kavramı yaygınlık kazanmaya başlamıştır. Yaşanan bu dönüşümün temel nedenlerinden birisi de II. Dünya Savaşı'ndan yıkımla çıkan Avrupa'nın iktisadi olarak yeniden canlanmasının devlet müdahalesi olmadan mümkün olmamasıydı. Ayrıca Batı Avrupa ülkeleri, Soğuk Savaş'ın başlamasıyla Doğu Almanya gibi yakın bir coğrafyada dahi komünist tehdit altındaydı. Bu nedenle güçlü bir orta sınıfa ihtiyaçları vardı ve işçi sınıfının refah seviyesini yüksek tutmak zorundaydılar. Aksi taktirde Avrupa'nın ortasına kadar yayılan komünizme toplumun sempati duymasını engelleyemeyebilirlerdi. Bu tarihsel bağlamda ortaya çıkan sosyal liberalizm, özgürlük ve fırsat eşitliği kavramları arasındaki çelişkiye dikkat çekmiştir. Özgürlüklerin korunması ve yaşanması için fırsat eşitliğini sağlayacak devlet müdahalesine ihtiyaç vardır. Bu noktada Isaiah Berlin iki farklı özgürlük tanımı yapmıştır. Klasik liberalizmin savunduğu negatif özgürlük dış müdahalelerden, baskıdan ve kısıtlamalardan özgür olmak anlamına gelirken pozitif özgürlük ise insanın aklı sayesinde sahip olduğu potansiyeli geliştirebilmesi ve kendisini gerçekleştirebilmesi için gerekli olan kaynaklara sahip olması demektir.¹⁴

Muhafazakârlık da zamanla serbest piyasa ekonomisine müdahale edilmesi taraftarı bir tutum sergilemiştir. Zira sanayileşme, biri fakir diğeri zengin iki farklı toplumsal kesim ortaya çıkartmıştı. Bu yüzden İngiltere'deki Muhafazakâr Parti'nin lideri Disraeli, paternalist (babacan) muhafazakârlık ya da tek-millet (*one-nation*) muhafazakârlığı adı verilen bir görüş ortaya atmıştır. Buna göre muhafazakârlık, dönemin diğer iki ana ideolojisi olan liberalizm ve sosyalizm arasında orta bir yol önermiştir. Yapılması gereken, eşitsizlikleri ortadan kaldırmak için devletin direkt olarak ekonomiyi düzenlemesi olmasa da toplumun önde gelen kesimlerinin hayırseverlik faaliyetleriyle alt sınıfları desteklemesinin ahlaki bir görev olduğunu onlara hatırlatmaktı.¹⁵ II. Dünya Savaşı sonrasında Kıta Avrupası'ndaki muhafazakâr Hıristiyan Demokrat partiler benzer bir anlayış geliştirmiştir. Buna göre sosyal piyasa anlayışı ile elde edilen refahın, toplumun genel iyiliği için sarf edilmesi gerektiği kabul edilmiştir.¹⁶

13 Daniel Bell, *The End of Ideology*, Free Press, New York 1960.

14 Isaiah Berlin, *Four Essays On Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969.

15 Ahmet Murat Aytaç, "Dünya Görüşü ve İdeoloji", Yüksel Taşkın, der., *Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.119.

16 Andrew Heywood, *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara 2013, s.78.

Bu tarihsel bağlamda ideolojinin sonu tezi, liberalizm ve muhafazakarlığın sosyal demokrasiyle ortak bir noktada buluştuğu sonucuna varmıştır. İşçi haklarının gelişmesi, sol hareketlerin demokratikleşmesi ve liberalizm ile muhafazakarlığın refah devletinin varlığını kabul etmesi bunda rol oynamıştır.¹⁷ İdeolojilerin ortaya çıkmasına neden olan sınıflar arası eşitsizlik, refah devleti sayesinde ortadan kalkmıştır. Ancak yukarıda da ele alındığı gibi hemen hemen eş zamanlı olarak gelişen yeni toplumsal hareketler kuramıyla birlikte ideolojinin sonundan ziyade “ideolojilerin taşıyıcılığının el değiştirmesi” söz konusu olmuş ve bu kez de “ideolojinin sonunun sonu” tezi tartışılmaya başlanmıştır.¹⁸ Dolayısıyla her ne kadar ana akım siyasi partiler istihdama öncelik veren Keynezyen ekonomi politikalarını benimsese de etnik azınlıklar ve tarım işçileri toplumun marjinal kesimlerini oluşturmaya devam etmiştir.¹⁹ Bu unsurları es geçtiği için ideolojinin sonu tezi statükocu olmakla suçlansa da Bell tarafından 1960’lar ve 1970’lerde ortaya çıkan yeni toplumsal hareketlerin de iktisadi meseleleri göz ardı ettiği ve bütüncül bir siyaset sunmadığı, dolayısıyla da sadece kültürel ve romantik bir tepki olarak kaldıkları ve yeni bir ideolojinin oluşumuna katkı sunmadıkları dile getirilerek savunulmuştur.²⁰

İdeolojinin sonu tezi, Soğuk Savaş’ın sonlanmasıyla bu kez de farklı bir isimle yeniden gündeme gelmiş ve 1960’larda dile getirilen “liberal medeniyet, ideoloji çağı son bulduğunda başlayacaktır”²¹ öngörüsü 1990’larda bir kez daha hatırlanmıştır. Hatırlanan bir diğer unsur, ideolojinin sonunun ideolojilerin düşüşe geçmesinden mi yoksa bir ideolojinin diğerlerine üstünlük sağlamasından mı kaynaklandığıdır.²² Bu bağlamda Fukuyama, liberalizmin diğer ideolojilere üstün gelerek zafer kazandığını öne sürmüştür. Bunda, 1960’larda ideolojinin sonu tezinin gündeme gelmesinde olduğu gibi iktisadi gelişmeler etkili olmuştur. Ancak bu kez farklı olan, refah devletinin ortaya çıkmasının değil tam aksine çözümlüşünün söz konusu olmasıdır. Nitekim Doğu Asya Kaplanları olarak bilinen devletlerin serbest piyasa ekonomisi modelini izleyerek kaydettikleri iktisadi başarı, Çin gibi komünist bir rejimi dahi ekonomik anlamda liberalleşmeye itmiştir. Benzer bir gelişme bağımlılık okulu ve dünya sistemleri gibi liberalizm eleştirisi üzerine kurulu teori-

- 17 Seymour Martin Lipset, “The End of Ideology?”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.73; Daniel Bell, “The End of Ideology in the West”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.99.
- 18 Şeyhmus Demir-Mutlu Sesli, “İdeolojinin Sonu Tartışmaları Üzerine Bir Analiz”, *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, Cilt:10, Sayı:19, 2020, s.160-161,169,172-173.
- 19 Dennis Wrong, “Reflections on the End of Ideology”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.119.
- 20 Daniel Bell, “Sonsöz 1988”, *İdeolojinin Sonu*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013 s. 447,461,463,467,474-475.
- 21 Lewis Feuer, “Beyond Ideology”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.66.
- 22 Donald Clark Hodges, “The End of the End of Ideology”, Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.374.

lerin kaynak noktası olan Latin Amerika'da da yaşanmış ve kıtanın sorunlarının özelleştirme gibi liberal politikalar ile çözüleceği anlayışı gelişmiştir.²³

Peki yapılan bu teorik tartışma Türkiye örneğine ne ölçüde yansımaktadır? Bu soruya yanıt bulmak amacıyla aşağıda değinilecek hususlar Türkiye üzerinde yoğunlaşırken aynı zamanda küresel siyasette yaşanan dönüşümleri de göz önünde bulunduracaktır. İdeolojinin sonu tezi, Soğuk Savaş tabirleriyle ifade edildiğinde dönemin 3. Dünya ülkelerinde yaşanan gelişmeleri açıklamakta yetersiz kalmıştır.²⁴ Hatta tezin savunucuları tam aksine az gelişmiş ülkelerde ideolojinin sonundan ziyade ılımlı sol ideolojilerin desteklenmesi gerektiğini, çünkü Batılı ülkelerde deneyimlendiği gibi ancak bu sayede eşitsizlik ve işsizlik gibi sorunların üstesinden gelinerek komünizmin destek bulmasının engelleneceğini öne sürmüştür. Bu durum, zamanla uluslararası ilişkilere de yansiyacak ve komünizmin zayıflaması dünya barışına katkıda bulunacaktır.²⁵ Dolayısıyla Batılı devletlerin az gelişmiş ülkelerdeki müttefikleri sosyalistler olmalı ve bu sayede eşitlikçi politikalar izlenerek kitlelerin komünizme kaymasının önüne geçilmelidir. Kısacası aslında sadece gelişmiş ülkelerde ideolojinin sonuna gelinmiştir.²⁶ Batılı ülkeler nasıl sanayileşerek ayrı bir medeniyet kurmuş ve zamanla refah devleti sayesinde bu sürecin doğurduğu iktisadi sorunlara çare bulmuşsa, Asya ve Afrika'daki devletler de benzer bir seyir izleyerek boş umutlar vaat eden ideolojilere zaman içerisinde yol verecektir.²⁷ Az gelişmiş devletler için kısa bir yol tarifi yoktur, bu devletler de süreç içerisinde aynen Batılı ülkeler gibi kendi sanayi devrimlerini deneyimlemek zorundadır.²⁸

Bu iddialardan da anlaşılacağı üzere ideolojinin sonu tezi, ortaya çıktığı dönemin, yani Soğuk Savaş'ın etkisiyle ideoloji kavramını aslında sadece Marksizm gibi radikal siyasi görüşlerle özdeşleştirmiştir.²⁹ Bu nedenle ideolojinin sonu tezini, modernleşme teorisinin siyaset felsefesindeki uzantısı olarak değerlendirmek mümkündür. Az gelişmiş ülkeler, Batı siyasetini feyz alarak onların yaptığı gibi ılımlı sol akımların güçlenmesine izin vermeli ve komünizm gibi aşırı sol görüşlere ön almalıdır. Böylece toplumsal eşitlik artıkça radikal fikirlere olan eğilimin de önüne geçilecektir. Ancak aşağıda da görüleceği gibi Türkiye'de etkili olan milliyetçilik, İslamcılık ve batıcılık gibi

görsel

- 23 Francis Fukuyama, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012, s.74-75.
 24 Örs, s.8.
 25 Stephen Rousseas-James Farganis, "American Politics and the End of Ideology", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.217,227-228.
 26 Lipset, s.84-86.
 27 Raymond Aron, "The End of the Ideological Age?", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.27.
 28 Edward Shils, "The End of Ideology?", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.55.
 29 Robert Haber, "The End of Ideology as Ideology", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.184; Henry David Aiken, "The Revolt Against Ideology", Chaim Waxman, der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.237.

akımlar, genel olarak ılımlı sol ideolojilerden oldukça uzak durmuştur. Buna rağmen ideolojinin sonu tezi farklı koşullarda da olsa bu yıllarda Türkiye’de de geçerlilik kazanmıştır. Tezin savunucularının arzu ettiği üzere Türkiye’de de komünizm karşısında güçlü bir fikri birliktelik oluşmuş, ancak bunu sağlayan ekonomiden ziyade dış politikada yaşanan gelişmeler olmuştur.

Türk Dış Politikasının Kimliği

Türk dış politikasında kamuoyunun etkili olmaya başladığı dönem, dünya siyaseti açısından önemli kırılmalara yol açan 1960’lara rastlamıştır.³⁰ Ancak devletler siyasi rejimlerinin niteliğinden ve kimliğinden bağımsız olarak da bir dış politika çizgisi benimseyebilir. Bu tespiti hem yukarıda değinilen inşacılığın evcilleşme ve sosyalleşme sürecine hem de toplumsal hareketlerin yönetime geldikten sonra devleti koruma misyonu edinmesine bağlamak mümkündür. Toplumsal hareketler iç siyasette devletle özdeşleştikçe gerek iktidarlarını koruma gerekse dış destekçi bulma güdüsüyle uluslararası sistemle bütünleşebilmiştir. Bu nedenle rejim tipi ile dış politika arasında her zaman birebir örtüşen bir uyum yoktur. Nitekim Türkiye’de siyasi rejimin ana unsurunu cumhuriyet teşkil etmiştir. Cumhuriyet, genel irade anlayışı bağlamında ortak değerlerle bütünleşmiş evrensel vatandaşlar yetiştirme gayesindedir. Türkiye’de bu ortaklığı kurmak, cumhuriyeti kurmakla eşzamanlı ilerleyen imparatorluktan ulus-devlete geçiş sürecine rastlamıştır. Dolayısıyla imparatorluk bünyesinde yer alan farklı kimlikleri ortak bir potada eritebilmek zor olmuş ve bu yüzden Türk dış politikası başından beri devletin ulusal güvenliğini koruma odaklı realist bir anlayış geliştirmiştir.³¹

Bu durumu, Orta Doğu bölgesel politikası ve toplumsal zihniyetiyle de ilişkilendirmek mümkündür. Orta Doğu’nun sömürge geçmişi, toplumsal hareketlerin sadece sınıfsal değil, bağımsızlık mücadelesi üzerinden milliyetçi ve devletçi bir nitelik kazanmasına neden olmuştur. Bu yüzden Orta Doğu’daki sivil örgütlenmeler halkın taleplerini karşılaması için devleti baskı altına almaktan ziyade devletin sosyal güvenlik işlevlerini kendileri üstlenmiştir. Bayat’ın “sessiz tecavüz” (*quite encroachment*) olarak adlandırdığı bu durumun klasik anlamdaki toplumsal hareketlerden farkı, devleti direkt olarak hedef almamalarıdır.³² Ögün’e göre de Orta Doğu’daki siyasi akımlar, geri kalmışlık hissini baskısı altında kalmıştır. Bu nedenle bölgedeki sol akımlar, milli bir kimlik benimsemiştir. Emperyalizme karşı milli kurtuluş hareketlerini sahiplenmiş ve burjuva devrimlerini desteklemiştir. Marksizm’e içkin enternasyonalizm idealinden uzak durmuş ve modern bir devlet oluşturma çabası, milliyetçiler, İslamcılar, batıcılar ve solcular tarafından

30 Baskın Oran, *Türk Dış Politikası*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.78-80.

31 Mehmet Seyfettin Erol-Osman Nuri Beyhan, “Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği”, Ertan Efeğil-Rüdvân Kalaycı, der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.339,341,348-349.

32 Asef Bayat, *Ortadoğu’da Maduniyet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s.75,89,93,99,128,134.

gazi

ortaklaşa sahiplenilmiştir.³³ Bu bağlamda aşağıdaki sayfalarda öncelikle Türk dış politikasına şekil veren başlıca kimlikler genel bir değerlendirmeye tabi tutulacak, ardından ne ölçüde ortaklaştıkları ele alınacaktır.

Türk dış politikasının toplumsal kökenlerini oluşturan temel ilkeler ve kimlikler arasında batıcılık, İslamcılık, milliyetçilik ve muhafazakarlık gibi fikirler yer alır. Bunlardan batıcılık kendisini Anadolu coğrafyası ve Misak-ı Milli sınırları, İslamcılık ümmet anlayışı, milliyetçilik ise Türk dünyası ile özdeşleştirirken muhafazakarlıkta belirli bir coğrafi kısıtlama yer almaz ve Osmanlı coğrafyasına bütünsel şekilde yaklaşır. Ancak kimlikler üzerinden yapılan dış politika analizlerinin sanki bu akımlar arasında had safhada bir ayrışma varmış gibi yansıtılması yanıltıcı olabilir. Zira farklı ideolojik bakış açıları, ortak ölçüt ve değerler paylaşabilmiştir. Örneğin 1990'lı yıllarda AB sürecine gösterilen batıcı, milliyetçi ve muhafazakar tepkiler, liberal görüşlere karşı ortak bir tutum sergilemiştir. Yani farklı bakış açıları Türkiye-AB ilişkileri söz konusu olduğunda devleti önceleme noktasında birleşebilmiştir.³⁴ Kirişçi de AB'ye muhalif gruplar arasında milliyetçiler ve İslamcılar kadar emperyalizm karşıtı solcular da olduğunu belirtmiştir.³⁵ Balcı da konuya teorik bir çerçeveden yaklaşmış ve giriş kısmında ele alınan inşacılığı, devletlerin kimliğini verili kabul ettiği için eleştirmiştir. Bunun aksine Balcı, dış politikanın bizzat içinde yaşanan anı şekillendiren iç politikadaki iktidar ilişkileri tarafından belirlendiğini belirtmiş ve postyapısalcı bir bakış açısı benimsemiştir.³⁶

Kösebalan'a göre de Türk dış politikası, dört ana eksen etrafında şekillenmiştir: milliyetçilik, liberalizm, sekülerlik ve İslamcılık. Ancak bunların da birbirini ne derece dışlayan kategoriler olduğu sorgulanabilir. Bu nedenle en mantıklısı inşacılıktaki gibi kimliklerin kendisini baz almak yerine yukarıda yapıldığı gibi coğrafi aidiyet hisleri ve realist bir mantıkla jeopolitik bağlantılar üzerinden Türk dış politikasının kimliğini belirlemektir. Nitekim Soğuk Savaş sonrasında artan etnik ve dini mücadeleler, Türkiye'nin kendi sınırlarını aşan bir önemi olduğunu hatırlatmıştır. Ancak yukarıda da değinildiği gibi aynı dönemde yaşanan AB ile yakınlaşma politikası, bu konunun rakip kimlikler arasında ortak bir birleşme alanı olarak görülmesine neden olmuştur.³⁷ Aksoy ve Çemrek de Türk dış politikasını belirleyen beş ana kimlik olduğunu belirtmiştir: Türk, Osmanlı, İslam, Doğu ve Batı. Bunların da birbirinden ne kadar ayrı düşünülebileceği tartışılır olsa da Soğuk Savaş'ın bitişi, Türk dış politikasının yeni bir kimlik arayışı içerisine girmesine neden

33 Süleyman Seyfi Ögün, "Dünden Bugüne Ortadoğu'da Milliyetçilik Hareketleri", *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s.143-144,146,151.

34 Bülent Aras, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003, s.25-27.

35 Kemal Kirişçi, "Türkiye ve Avrupa Birliği", *Uluslararası İlişkiler*, Cilt:2, Sayı:8, 2005-2006, s.98.

36 Ali Balcı, "Foreign Policy as Domestic Power Struggle", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, Cilt:2, Sayı:1, 2015.

37 Hasan Kösebalaban, *Türk Dış Politikası*, Bingbang Yayınları, İstanbul 2014, s.33-37.

olmuştur. Türkiye ile Batı arasındaki anti-komünizm şeklinde özetlenebilecek ortak payda ortadan kalkmış ve Türkiye yeni alternatifler izleme imkânı elde etmiştir. Ayrıca Soğuk Savaş'ın bitmesiyle güvenlik eksenli realist bakış açısının yerini küreselleşmenin etkisiyle kimlik politikaları almıştır.³⁸ Bu bağlamda aşağıda, Türk dış politikasına şekil veren başlıca siyasi akımlar ayrıca ele alınacaktır.

Milliyetçilik

Alpkaya'ya göre Türk dış politikasında bugüne kadar üç farklı milliyetçilik hâkim olmuştur: örtük, aşırı ve sıradan milliyetçilik. Örtük milliyetçilik, egemenlik ve ülke kavramlarının ön plana çıktığı erken cumhuriyet döneminde etkili olmuştur. Bu sırada Türkiye'nin temel dış politika hedefi, Lozan Barış Konferansı'nda çözülmeden kalan Musul sorunu gibi meseleleri halletmek ve yeni kurulmuş olan devletin varlığını sağlamlaştırmaktı. Bu nedenle milliyetçi ideolojiye başvurulabilirdi, ancak dönemin iç siyasi koşulları düşünüldüğünde buna gerek duyulmamıştır. Tek parti rejiminin varlığı, dış politikanın aynı zamanda devlet politikası olmasını sağlamıştır. Aşırı milliyetçiliğin temelindeyse yayılcı politikadan ziyade Türkiye'nin uluslararası arenada yaşadığı krizler yatar. Bu nedenle bu tarz milliyetçilik sadece iki dönemde ön plana çıkmıştır: II. Dünya Savaşı yılları ve Kıbrıs krizleri. Sıradan milliyetçilik ise Soğuk Savaş ile Batı Bloğuna bağımlı hale gelen Türk dış politikasının bu durumunu gizlemek için hükümet programlarının söylemine yansımıştır. Sonuç olarak Türk dış politikasına hâkim milliyetçilik anlayışı kan bağı, soydaşlık, dil ya da din birliği gibi organik unsurları değil toprak, ülke ve egemenlik gibi ulusun kendisinden ziyade devletle alakalı kavramları ön plana çıkartmıştır.³⁹ Dolayısıyla devletin millete öncelendiği söylenebilir. Bu durum, Soğuk Savaş'ın bitmesine rağmen 1990'larda da devam etmiştir. Rusya'dan gelen tehdit algısı ortadan kalkmış ve Türkiye, Rusya'ya stratejik açıdan iş birliği yapabileceği bir komşusu olarak bakmaya başlamıştır. Bu yüzden Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nin dağılması sonrasında kurulan Orta Asya'daki Türk cumhuriyetlerine karşı tavrı, uzun vadeli bir plandan yoksun kalmıştır.⁴⁰

Bu bağlamda Alpkaya'nın Türkiye'nin dış politikada aşırı milliyetçiliğe kaydığını söylediği II. Dünya Savaşı yıllarına ayrıca değinmek gerekir. Bu dönemde dahi milliyetçi kimlikten ziyade devletin çıkarı öncelenmiştir. Almanya'nın 1941'deki Rusya seferine kadar Sovyetler Birliği'nden çekinen Türkiye, Turancı hareketin su yüzüne çıkmasına izin vermese de Sovyet tehlikesinin

görsel

Akademik
Bakış
245
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

38 Metin Aksoy-Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı", Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil, der., *Türkiye'nin Değişen Dış Politikası*, Nobel Yayınları, İstanbul 2010, s.159,161,163.

39 Gökçen Alpkaya, "Türk Dış Politikasında Milliyetçilik", Tanıl Bora-Murat Gültekingil, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.157-160,167.

40 Ümit Özdağ, "Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik", Tanıl Bora-Murat Gültekingil, der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.177.

ortadan kalktığı 1942-1943 yıllarında bu akımın faaliyetlerini arttırmıştır. Almanya'nın yenilgisinin kesinlik kazandığı 1944'ten sonra ise Turancılara ırkçılık davası açılmıştır. Ancak savaş sonrasında hızla değişen uluslararası ortam ve Soğuk Savaş'ın başlaması, bu kez de düşmanın artık Almanya değil Sovyetler Birliği olarak algılanmasına neden olmuş ve Turancılara beraat kararı çıkartılmıştır.⁴¹ Yani Türkiye'nin Turancılığa karşı izlediği politika, milli hassasiyetlerden ziyade savaşın gidişatına göre değişen devlet çıkarı ekseninde ele alınmıştır. Benzer şekilde Koçak'a göre de devletin savaş yıllarında Turancı akıma göz yummasının nedeni, olası Alman zaferi sonucunda güçlenecek olan bu hareketi baştan denetim altında tutmaktır. Ancak Almanya'nın güç kaybetmeye başladığı savaşın ikinci yarısında Turancılık bir dış politika sorunu olarak görülmeye başlanmış ve 1944'te Sovyetler Birliği Almanya'ya karşı atağa geçince Turancuların üzerine gidilmiştir. Fakat savaşın bitmesiyle bu kez de Rusya'nın Türkiye hakkında yayımlı emeller güttüğü anlaşılınca Turancılara karşı açılan davalar beraatla sonuçlandırılmıştır.⁴² Dolayısıyla Türkiye, II. Dünya Savaşı koşullarında ideolojik değil çıkar temelli bir bakış açısıyla dış politikada pragmatist tutum sergilemiş; bu da denge politikası izlemesini kolaylaştırmıştır.⁴³

İslamcılık

Bu noktada milliyetçilik ve İslamcılık arasında var olan teorik çelişkiye dikkat çekmek gerekir. İslamiyet'in siyasi argümanları arasında sınırları belli bir toprak parçasına bağlı devlet anlayışı yoktur. Dünya, inananlar ve inmayanlar şeklinde ikiye ayrılmıştır; bunun dışında mekansal bir ayırım söz konusu değildir. Yani bir yanda Dar'ül İslam, diğer yanda Dar'ül Harb vardır. Ancak teoride var olan din ile milli kimlikler arasındaki bu zıtlığa rağmen Türkiye'de etkili olan İslamcı hareketin dış politikaya yaklaşımında ciddi bir esneklik olduğu söylenebilir. Örneğin 1950'li yıllarda muhafazakârlar, iktidardaki Demokrat Parti'nin Orta Doğu siyasetine uygun bir tutum sergilemiştir. İslamcılar, ümmet kavramından uzak durarak Osmanlı devletine I. Dünya Savaşı sırasında isyan eden Araplara karşı bir söylem geliştirmiştir. Bu yıllarda Mısır Cumhurbaşkanı Nasır liderliğinde yükselen Panarabizm Orta Doğu'da oldukça etkiliydi ve bölgesel politikada geçmişi Bağdat Paketi'nin kuruluş sürecine dayanan ve Türkiye ile Mısır arasında devam eden örtük bir bölgesel Soğuk Savaş vardı. Bu bağlamda Türkiye'deki İslamcı hareket, kültürel olarak batılılaşmaya karşı dursa da dış politikada Sovyetler Birliği'ne karşı Batı Bloğu ve ABD taraftarı tutum sergilemiştir. Dolayısıyla 1950'lerdeki koşullar düşünüldüğünde muhafazakarların dini olmaktan zi-

41 Baskın Oran, "İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından II. Dünya Savaşı'nda Türkiye'de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar", *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, Cilt:24, Sayı:3, 1969, s.250-255,264-274.

42 Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.1, İletişim Yayınları, İstanbul 2012, s.695; Cemil Koçak, *Türkiye'de Milli Şef Dönemi*, C.2, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s.212-213,216,229-230.

43 Selim Deringil, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

yade devletçi bir tutum takındığı söylenebilir. Örneğin Peyami Safa, komünizme karşı ABD ve İsrail taraftarlığı yapmaktan çekinmemiştir.⁴⁴ Benzer bir örnek, 1980’li yıllardan verilebilir. İran Devrimi, Türkiye’deki İslamcılar tarafından soğuk karşılanmış ve konuyu daha çok Türk-Fars rekabeti olarak değerlendiren İslamcılar, yeni rejimi Türkiye’nin ulusal çıkarı açısından tehdit olarak algılamıştır.⁴⁵

Soğuk Savaş sonrasında ise İslamcılık, küreselleşmeye karşı olmak bir yana ondan faydalanmıştır. Zira İslam dini, yukarıda da değinildiği gibi mekânı ve milleti olmayan evrensel bir olgudur. Bu nedenle Vestfalya Anlaşması ile kurulmuş sınırları belli bir toprak parçasına dayalı ulus-devlet kavramının küreselleşmeyle zayıflaması, İslamcılığın kendisini yeniden keşfetmesini sağlamıştır.⁴⁶ Odak noktası olarak ulus-devleti temel alan Millî Görüş hareketi de bu yüzden zayıflamaya başlamıştır. Milliyetçilik ile İslamcılık arasındaki birliktelik sona ermiş ve İslamcılar daha çoğulcu bir İslam anlayışı benimsemiştir.⁴⁷ Ancak bu durumun da 2000’li yılların ilk on yılının sonunda değişmeye başladığı ve özellikle Arap Baharı sonrasında Orta Doğu’da yaşanan güvenlikle ilgili gelişmeler karşısında milliyetçilik ve İslamcılık ortak paydasının Türk dış politikasında yeniden gün yüzüne çıkmaya başladığı söylenebilir. Fakat bu yazının konusu güncel Türk dış politikasından ziyade ona etki eden kimlikler hakkında olduğu için burada günümüz dış politika kararları ve uygulamaları hakkında ayrıca bir tartışma yürütülmeyecektir.

Batıcılık

Türkiye’de batılılaşma, Osmanlı döneminden itibaren devleti kurtarma projesi olarak görülmüştür. Örneğin 1959’da AET’ye yapılan ortaklık başvurusu, Kıbrıs krizi yüzünden sorunlar yaşanan Yunanistan’ın başvurusuna misilleme niteliği taşımaktaydı. Bundan sonra, 1961-1965 yılları arasındaki koalisyon hükümetleri de ortaklık anlaşmasından yana olmuştur. 1965 seçimi sonrasında tek başına hükümeti kuran Adalet Partisi de Soğuk Savaş politikaları çerçevesinde Türkiye’nin başka bir bloğa kayması düşünülemez olduğundan AET yanlısı siyaseti sürdürmüştür. Dolayısıyla Türkiye’nin AET’ye yönelik batı yanlısı politikası, sınıf veya kimlik gibi etmenlerden ziyade devlet ve ulusal çıkar kavramları tarafından belirlenmiştir.⁴⁸ 1970’lerde ise gerek ekono-

44 Mücahit Gültekin, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi*, Pınar Yayınları, İstanbul 2017, s.278-279.

45 Şaban Çahş, “Uluslararası İlişkilerin Dinî-Politiği”, Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.893-894,899.

46 S. Sayyid, “İslamcılık ve Postkolonyal Durum”, Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.945-946.

47 Mücahit Bilici, “Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri”, Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay, der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.800-803.

48 Mehmet Uğur, “Türkiye’de Avrupa Birliği Sorunu”, Ömer Laçiner, der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.1000,1003-1005,1016.

gazi

Akademik
Bakış

247

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

mik gerekse kültürel nedenlerden ötürü AET karşıtı denilebilecek bir politika izlense de bu durum Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı anlamına gelmemiş; aşağıda da ele alınacağı gibi Türkiye bu dönemde gerek yumuşamanın gerekse iç siyasetteki çok sesliliğin etkisiyle birbirinden oldukça farklı ideoloji ve kimlikleri harmanlayarak genel ulusal çıkarını belirleyebilmiştir. Bu bağlamda Türkiye, 1960'lı yılların ortasından itibaren ve genel olarak 1970'lerde batıcılıktan ziyade milliyetçiliğin görünür olduğu bir dış politika izlemiştir. Bu durum, 19. yüzyılın sonundan itibaren benimsenen batılılaşma politikasının asıl amacının devleti kurtarmak olduğunu, dolayısıyla gerektiğinde vazgeçilebileceğini göstermektedir. Aknur ve Ersoy bunu, giriş kısmında kısaca değinilen inşacılığın kurumsal ve sosyal kimlikler arasında yaptığı ayrımla açıklamıştır. İnşacılığa göre sosyal kimlik, diğer kimliklerle etkileşim halinde oluşur ve bu yüzden devletlerin birden fazla sosyal kimliği olabilir. Kurumsal kimlik ise devletin diğer aktörlerle etkileşime girmeden önce sahip olduğu kurucu kimliğidir ve devletin çıkarımın ana belirleyicisidir. Türkiye'de devletin kurumsal kimliği, Osmanlı döneminden itibaren batıcılık olmuş ve çıkarını belirlemiştir. Ancak demokratikleşmenin etkisiyle sosyal kimliğin ağır bastığı dönemlerde milliyetçilik ve din tarafından şekillenen sosyal kimlikler, kurumsal kimlik olan batıcılıkla harmanlanabilmiştir.⁴⁹

Bu durumu, 1950'lerden itibaren net bir şekilde gözlemlemek mümkündür. Aydınlanma Çağı'nın ve Fransız Devrimi'nin mirasıyla gelişen Jakoben Avrupa'nın evrensel, katı ve dogmatik tavrına karşın ABD'nin ve genel anlamda Anglo-Sakson geleneğin muhafazakâr-liberal tutumu ve dini geleneklere bağlılığı, Türkiye'deki milliyetçi-muhafazakâr kesime bu dönemde cazip gelmiştir. Anti-komünizm, Amerikan dostluğuyla özdeşleştirilmiş; NATO yanlısı politikalar savunulmuş ve Amerikan aleyhtarlığının vatansever bir tutum olmadığı belirtilmiştir. İslamcılar da 1970'lerde Millî Görüş ortaya çıkana kadar bir yandan kültürel değerler açısından Amerikan karşıtı tutumu desteklerken diğer yandan anti-komünizm çerçevesinde ABD yanlısı bir söylem geliştirmiştir.⁵⁰ Örnek de benzer bir değerlendirmede bulunmaktadır. Soğuk Savaş koşullarında Sovyetler Birliği'ne karşı ABD ile birliktelik kurulduktan sonra Amerikan toplumunun muhafazakâr değerleri keşfedilmiş ve Fransa gibi aşırı laik örneklere karşın dini değerlere sadık kalınarak da modernleşebileceğinin ispatı olarak Amerikan tarihine ve kültürüne referans verilmeye başlanmıştır. Zira ABD, maddi ve manevi dünya (teknoloji-kültür) arasında ayrım yapmadan da modern bir toplum kurulabileceğinin kanıtıydı. Bu bağlamda Türkiye'deki muhafazakârların tavrının en iyi göstergelerinden biri, Filistin sorunu karşısında geliştirdikleri politika olmuştur.

49 Müge Aknur-Rezzan Ersoy, "Siyasal Partiler ve Türk Dış Politikası", Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol, der., *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar*, Barış Yayınları, İstanbul 2012, s.122,126-127,145.

50 Tanıl Bora, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi", Tanıl Bora-Murat Gültekingil, der., *Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.155,157,160.

FKÖ'nün sol-seküler bir hareket olmasından ötürü Filistin meselesinden uzak durulmuş, böylece ABD'ye olan olumlu bakış açısının eleştirilmesi riskinden kaçınılmıştır. Dolayısıyla İslam birliği fikri ötelenmiş ve Türkiye'deki muhafazakârların aksine Arap sosyalizmi ve Bağlantısızlar hareketi liderliğindeki üçüncü yol gibi fikirleri savunan Orta Doğu coğrafyasıyla birliktelik kurulabilmesi, bu dönemde mümkün olmamıştır.⁵¹

Türkiye'nin 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren çok taraflı bir dış politika izlemeye başlamasıyla birlikte bu genel eğilimin dışına çıktığı düşünülebilir. Örneğin İslam Konferansı Örgütü toplantılarına katılmış, Yom Kipur Savaşı'nda Arap yanlısı politika izlenmiş, FKÖ'nün Ankara'da temsilcilik açmasına izin verilmiştir. Ancak Türkiye'nin aldığı bu kararları radikal bir kimlik değişimi yerine rasyonel bir tercih olarak değerlendirmek mümkündür. İlk İKÖ toplantısına dini değil, siyasi nitelik taşıdığı belirtilerek katılma kararı alınmıştır. Ayrıca Türkiye'nin İKÖ konusunda temkinli davranmasının nedeni, sadece iç politikayla ilgili laiklik tartışmaları değil aynı zamanda bölgesel politikayla alakalıydı. Bu yıllarda 1967 Altı Gün Savaşı'nda yenilgiye uğramış olan ve Arap milliyetçiliğinin liderliğini yapan Mısır ile İslam birliği söylemi üzerinden buna bir alternatif oluşturma çabası içerisinde olan Suudi Arabistan arasındaki bölgesel rekabet artmıştı. Türkiye ne toplantıya tamamen angaje olarak ne de karşısında yer alarak Arap devletleri arasındaki rekabete taraf olmamaya çalışmıştır.⁵²

Türkiye'nin 1970'lerin ortasından itibaren Filistin meselesinde takındığı görece olumlu tutumu ise dönemin uluslararası politikasındaki genel eğilimden bağımsız ve dolayısıyla da batıcılıktan sapma olarak düşünmek mümkün değildir. Yom Kipur Savaşı ve Petrol Krizi ile Filistin sorunu tüm dünya kamuoyunu ilgilendiren ekonomik bir mesele haline gelmişken Türkiye'nin FKÖ'yü resmen tanıyarak Ankara'da temsilcilik açmasına izin vermesi, 1970'lerde güçlenen ve meşru bir lider olarak görülmeye başlanan Arafat'ın önemini kavrayan pek çok Avrupa devletinin izlediği politikayla uyumluydu. Hatta 1976'da alınan bu karar, üç yıl gecikmeyle de olsa pek çok Avrupa devletinden sonra hayata geçirilmiştir. Gecikmenin nedeni, Türkiye'nin bağımsız ve çok taraflı bir dış politika izlediği bu yıllarda ulusal çıkarını belirleyen ana etmenin milliyetçilik olmasıydı. FKÖ'nün Kıbrıs meselesinde takındığı olumsuz tavır ve kamplarında Türkiye karşıtı terör örgütlerinin eğitim görmesine izin vermesi, Türkiye ile gerilimli bir ilişki yaşamasına neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye, 1973'te Arap devletlerini destekleyerek petrol ambargosundan muaf tutulsa da yaşadığı ekonomik kriz onu genel ulusal çıkarını göz ardı ederek dış politikasını belirleme noktasına itmemiş ve Arap yanlısı tutum sergilese de FKÖ ile olan ikili ilişkisinde temkinli ve çekimser bir politika izlemeye devam etmiştir.

51 Cangül Örnek, *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul 2015, s.327-330,332-333,351,354-355.

52 Ömer Kürkçüoğlu, *Türkiye'nin Arap Ortadoğu'suna Karşı Politikası*, Barış Kitap, Ankara 2010, s.174.

Bu tarihsel seyir bağlamında batıcılığın genel olarak dış politikada bir amaç olmaktan ziyade bir araç olarak kullanıldığı sonucuna varılabilir. Örneğin Türk dış politikasında İslam referansının ön plana çıkartıldığı dönemler, Türkiye'nin Batı'dan uzaklaştığı değil aksine Batı tarafından dışlandığı dönemler olmuştur. Yani Türkiye, din vurgusunu dış politikada bir denge unsuru olarak kullanmıştır.⁵³ Bu konuda 1980'ler bir istisna olarak düşünülebilecek olsa da bu yıllarda dış politikadaki İslam vurgusunun, Sovyetler Birliği'nin Afganistan'ı işgali ve İran devrimi gibi krizlerle başlayan II. Soğuk Savaş döneminin ABD doktrini olan Yeşil Kuşak Projesi ile bağlantısı vardır. Dolayısıyla bu durumun sistemselsel bir dönüşüm olan ve ABD'nin yumuşama sonrasında izlediği politika bağlamında değerlendirilmesi gerekir. Diğer bir deyişle 1980'lerde dinin ulusal kimliğin parçası haline gelmesi ve dış politikada görünür kılınmasını, dış politikanın İslamlaşması değil devlet çıkarı çerçevesinde millileşmesi olarak yorumlamak mümkündür.⁵⁴ Bu sayede Türkiye, Batı'dan uzak durmadan da dini kimliğini dış politikada ön planda tutabilmeyi başarabilmiştir.

Türkiye ve Avrupa Örneklerinin Karşılaştırılması

Son olarak makalenin ilk kısmı ile Türkiye örneğinin incelendiği bölümleri ayrı bir değerlendirmeye tabi tutmak faydalı olacaktır. İdeolojinin sonu tezinin neden Avrupa'da ekonomide etkili olurken Türkiye'de ise dış politikada görünür olduğunu açıklamak gerekir. Yukarıda değinildiği gibi refah devletin güçlenmesiyle insanların kaygısı Avrupa'da maddi konular olmaktan çıkmış, post-materyalist arayışlar belirginlik kazanmış ve ideolojinin sonu tezi ile yeni toplumsal hareketler eş zamanlı olarak sosyal bilimlerin ilgi alanına girmiştir. Diğer bir deyişle Avrupa'da bir yandan ana akım ideolojiler arasında özellikle ekonomi politikasında benzerlik oluşurken diğer yandan çevrecilik ve üçüncü dalga feminizm gibi güç kazanmakta olan başka ideolojiler çerçevesinde yeni toplumsal hareketler gündeme gelmiştir. Türkiye'de ise bu yıllar, sanayi sonrası toplumların ekonomik olmayan kaygılarından ziyade Soğuk Savaş koşullarına hâkim tehdit algısı ve güvenlik riskinden ötürü ideolojiler arasında dış politikada bir ortaklığın kurulmasına neden olmuştur. Bu yüzden Türkiye'de ideolojinin sonu tezi güçlü bir refah devletinin yokluğunda dış politikada gözlenmiştir.

Bu konuda farklılık yaşanmasına neden olan etmen, yumuşama döneminin taraflar üzerinde bıraktığı farklı etkidir. Yumuşama, Batı Bloğu içerisindeki lider ülkeler için Doğu Bloğuyla ilişkilerin iyileşmesi şeklinde olumlu bir sonuç doğururken aynı gelişmelerin Türkiye gibi blok içerisinde görece güçsüz konumda bulunan devletler üzerindeki etkisi ise olumsuz olmuştur. Bunun sebebi, yumuşamanın bloklar arası değil blok içi çatışmaların arttığı

53 Gökhan Koçer, "Türk Dış Politikasında Din Unsuru", *Akademik Orta Doğu*, Cilt:1, Sayı:1, 2006, s.132,142,148.

54 Murat Çemrek-Metin Aksoy, "Türk Dış Politikasında Din Olgusu", Ertan Efeğil-Rıdvan Kalaycı, der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.676.

bir dönem olmasıdır. Türkiye'nin Sovyetler Birliği'nden algıladığı tehdit bu dönemde azalsa da bu kez de Yunanistan gibi müttefikleriyle sorun yaşaması, ideolojinin sonunun dış politikada gözlenmesine neden olmuştur. Bununla da bağlantılı olarak bir diğer farklılık olarak Avrupa'nın güvenlik kaygısının daha çok içeriden kaynaklandığı söylenebilir. Tarihinde güçlü sol hareketler barındıran Avrupa devletlerinin asıl tehdit algısı, zaten Avrupa'nın yarısını uydu devletler aracılığıyla kontrolü altına almış Sovyetler Birliği'nden ziyade güçlenme ihtimali bulunan iç muhalefetten kaynaklanmıştır. Pek çok konuda birbirinden farklı düşünen ideolojilerin refah devleti bağlamında ortak bir ekonomik anlayışla benzerlik göstermesini buna bağlamak mümkündür. Diğer bir deyişle Avrupa devletleri, vatandaşlarının sosyo-ekonomik refah düzeyini mümkün olduğu kadar yüksek tutarak muhalif hareketlerin ve komünist partilerin taban kazanmasını engellemeye çalışmıştır.

Türk siyasi tarihi değerlendirildiğindeyse her ne kadar Soğuk Savaş'a rastlayan yıllarda sağ-sol çatışması şeklindeki gelişmeler Türkiye'de de gözlenirse de Avrupa ile kıyaslandığında buradaki sol kökenli muhalefetin oldukça güçsüz kaldığı söylenebilir. Dolayısıyla Türk siyasetine hâkim olan ve yukarıda bahsi geçen ideolojik akımların temsilcileri, marjinal silahlı gruplar dışında esas tehdidi iç politikadan yükselecek geniş tabanlı bir sol harekette değil farklı dönemlerde ağırlığı değişse de Sovyetler Birliği ya da Yunanistan gibi ülkeler nezdinde dış tehdit olarak algılamıştır. Örneğin 1950'lerin son birkaç yılından itibaren hissedilmeye başlanan ekonomik sorunlar, yumuşama döneminin de etkisiyle askeri güvenliğin önüne geçmeye başlasa, hatta bunun sonucunda Sovyetler Birliği ana tehdit unsuru olarak görülmekten çıkarak zaman zaman alternatif bir ekonomik yardım kaynağı olarak düşünülse de eş zamanlı olarak beliren Kıbrıs ve Ege sorunları, neticede 1978'de açıklanan Türkiye'nin yeni ulusal savunma ve dış politika doktrininde esas tehdidin bu kez de Yunanistan olarak görülmesine neden olmuştur. Dolayısıyla Türkiye'deki farklı siyasi düşüncelerin ortaklaştıkları nokta, Avrupa'daki ideolojilerin aksine iç politikayı ilgilendiren ekonomik içerikli meseleler olmaktan ziyade dış politika olmaya devam etmiştir. Yani Türkiye'de çok farklı kimlik politikalarını savunan ideolojik akımlar, dış politikada çok büyük oranda ortak bir paydada buluşabilmiştir.

Sonuç

Bu makalede, Türk dış politikasına etki eden kimlik ve ideolojilerin devlet mevhumu söz konusu olduğunda kendine has siyasi görüşlerinden çok büyük oranda taviz verdiği sonucuna varılmıştır (milliyetçiler kan bağı ve soy birliğinden, İslamcılar ümmet vurgusundan, solcular ise enternasyonalizm ve sınıf çatışmasından). Bu bağlamda 1960'larda etkili olan ideolojinin sonu tezinin, Türkiye'de de özellikle dış politika alanında etkili olduğu söylenebilir. Her ne kadar 1960'li yıllar Türk dış politikasında kamuoyunun etkisinin artmaya başladığı bir dönem olsa da iç politikada birbirinden oldukça farklı politikaları savunan siyasi akımlar dış politikada ortak bir noktada buluşa-

göz

Akademik
Bakış

251

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

bilmiştir. Bu noktada kimlikler üzerinden yapılan Türk dış politikası incelemesini, son bir tarihsel değerlendirmeye tabi tutmak faydalı olacaktır. Bu analiz, Türk dış politikasında devlet aklı ve çıkarının hangi dönemde hangi temel ideoloji ve kimlikler tarafından şekillendiğinin belirlenmesine yardımcı olacaktır.

Türkiye, erken Cumhuriyet döneminde tek parti rejimiyle yönetildiği için bu dönem genel olarak makalenin dışında tutulmuştur. Bu yıllarda dış politikada, kamuoyunun genelini ilgilendiren kimlik siyasetinden ziyade liderlik kadrosu içerisindeki görüş ayrılıkları ve bununla ilgili bireysel faktörler etkili olmuştur. Buna örnek olarak Cumhurbaşkanı Atatürk ile Başbakan İnönü ve Genelkurmay Başkanı Çakmak arasında Hatay sorununu çözmek için izlenecek yöntemle dair ortaya çıkan görüş ayrılıkları verilebilir.⁵⁵ 1950'lerden itibaren daha çoksesli bir iç politik ortam belirse de Soğuk Savaş'ın şekillendirdiği uluslararası sistem ideolojik kimliklerin ortak bir tutum benimsemesini sağlamıştır. Ancak Soğuk Savaş'ın geri kalan on yıllarında uluslararası sistemde yaşanan değişiklikler, bu ortak tutumun farklı dönemlerde farklı nitelikler sergilemesine neden olmuştur. Örneğin Soğuk Savaş'ın hızla tırmandığı 1950'lerde anti-komünizm ortak bir şemsiye olarak belirse de 1960'lar, ayrıntıları bu makalenin konusu dışında kalan Küba krizi, Kıbrıs sorunu ve yumuşama gibi faktörlerin etkisiyle bir geçiş süreci teşkil etmiştir. Bu geçiş aşamasından sonra 1970'lere doğru çok taraflı bir dış politika izlenmeye başlanması, farklı kimlikleri temsil eden siyasi görüşlerin ortak bir dış politika çizgisinde buluşmasını sağlamıştır. Yani 1950'lerde gerek çift kutupluluğun gerekse iç istikrarın yarattığı sonuç, dış politikada genel olarak partiler üstü ve Batı Bloğu ile uyumlu bir siyaset izlenmesi olurken sonraki yirmi yıl boyunca hem yumuşamanın hem de iç siyasetteki çoğulculuğun etkisi Türkiye'nin dış politikasını batıcılıktan ziyade "milli" ulusal çıkarı etrafında şekillendirmesini sağlamıştır. Milliyetçiliğe şekil verense sert ve sıkı bir kimlik politikasından ziyade yumuşamanın ortaya çıkarttığı örtülü veya gizli bir "çok" kutupluluk içerisinde çok taraflı dış siyaset izlemek olmuştur.

1980'lerde yumuşamanın sonlanması ve 1950'lerdeki gibi tek bir partinin iç siyasette etkili olması her ne kadar Türkiye'nin yeniden ittifak ilişkilerine ağırlık vererek dış politikasını belirlemesine yol açsa da yukarıda da değinildiği gibi sistemsel faktörler Türkiye'nin bu kez de batıcılık ve İslamcılık gibi birbirinden oldukça farklı kimlikleri harmanlamasına fırsat tanımıştır. 1990'larda ise gerek Soğuk Savaş'ın bitmesi gerekse iç siyasetteki çok seslilik, Türkiye'nin farklı kimlikler çerçevesinde dış politikasını belirlemesine fırsat sunmuş, ancak 1960-1980 yıllarında gözlemlendiği gibi bu çoğulcu ortamda milliyetçilik ulusal çıkarı belirleyen başat kimlik olmaya devam etmiştir. Bunu başka konularda çok farklı görüşleri savunan pek çok ideolojinin AB politikasında gözlemlenmek mümkündür. Ancak bu dönemdeki milliyetçilik,

55 Serhat Güvenç, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", Faruk Sönmezoğlu, der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.901.

Türkiye'nin aynı yıllardaki Rusya ve Orta Asya ülkeleriyle eş zamanlı geliştirdiği ilişkisinde de gözlemlendiği gibi kimlik bağından ziyade devlet aklını baz alan rasyonel bir politika teşkil etmiştir.

Sonuç olarak Türkiye'nin her dönemde ulusal çıkarını öncelmesi açısından dış politikada ağırlıklı olarak realist bir tutum seğılediğı söylenebilecek olsa da ulusal çıkarı hangi kimliğin belirlediğı gerek sistemsel gerekse iç faktörlere bağılı olarak zaman içerisinde değışkenlik göstermiştir. Türkiye'nin yumuşama sayesinde sistemsel açıdan rahat hareket edebildiğı 1960-1980 yılları ile Soğuk Savaş'ın sona erdiği 1990'larda ulusal çıkarını belirleyen üst kimlik iç siyasetteki çoğulculuğa rağmen milliyetçilik olmuşken ittifak bağlarının sıkılaştırılmasının gerektiğı 1950'ler ve 1980'lerde batıcılık onun yerini almış, ancak buna ek olarak 1980'lerdeki II. Soğuk Savaş koşullarının kendine özgü nitelikleri buna İslamcılığın da eklenmesine fırsat sunmuştur. Sonuç olarak bu değışken iç-dış tarihsel koşullar içerisinde Türkiye'nin kurucu kimliğı olarak düşünölen batıcılık ile milliyetçilik ve İslamcılık gibi sosyal kimliklerinin eş zamanlı olarak var olabilmeye ve dış siyasete etki edebilme imkânı bulduğı söylenebilir. Yani ideolojinin sonu tezinin Marksizm ve komünizm karşıtlığı üzerinden yaptığı liberalizm vurgusu, Türkiye'de ise çoğulcu bir kimlik siyasetinin izlenmesine fırsat sunan dış politika alanında karşılığını bulmuştur.

Kaynaklar

AIKEN, Henry David, "The Revolt Against Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.229-258.

AKNUR, Müge-Rezzan Ersoy, "Siyasal Partiler ve Türk Dış Politikası", Ertan Efeğil-Mehmet Seyfettin Erol der., *Dış Politika Analizinde Teorik Yaklaşımlar*, Barış Yayınları, İstanbul 2012, s.119-156.

AKSOY, Metin-Murat Çemrek, "Türk Dış Politikasında Kimlik Sorunsalı", Cüneyt Yenigün-Ertan Efeğil der., *Türkiye'nin Değışen Dış Politikası*, Nobel Yayınları, İstanbul 2010, s.150-169.

ALPKAYA, Gökçen, "Türk Dış Politikasında Milliyetçilik", Tanıl Bora-Murat Gültekingil der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.155-167.

ANDERSON, Benedict, *Hayali Cemaatler*, Metis Yayınları, İstanbul 2015.

ARAS, Bülent, *Ortadoğu ve Türkiye*, Q-Matris Yayınları, İstanbul 2003.

ARON, Raymond, "The End of the Ideological Age?", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.27-48.

AYTAÇ, Ahmet Murat, "Dünya Görüşü ve İdeoloji", Yüksel Taşkın der., *Siyaset*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.108-137.

BALCI, Ali, "Foreign Policy as Domestic Power Struggle", *Turkish Journal of Middle Eastern Studies*, 2/1, 2015, s.67-94.

BAYAT, Asef, *Ortadoğu'da Maduniyet*, İletişim Yayınları, İstanbul 2006.

BELL, Daniel, *The End of Ideology*, Free Press, New York 1960.

BELL, Daniel, "The End of Ideology in the West", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.87-105.

gazi

Akademik
Bakış

253

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

BELL, Daniel, "Sonsöz 1988", *İdeolojinin Sonu*, Sentez Yayıncılık, Ankara 2013 s.447-491.

BERLIN, Isaiah, *Four Essays On Liberty*, Oxford University Press, Oxford 1969.

BİLİCİ, Mücahit, "Küreselleşme ve Postmodernizmin İslamcılık Üzerindeki Etkileri", Tanıl Bora-Murat Gültekingil-Yasin Aktay der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.799-303.

BORA, Tanıl, "Türkiye'de Siyasal İdeolojilerde ABD/Amerika İmgesi", Tanıl Bora-Murat Gültekingil der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: Modernleşme ve Batıcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2002, s.147-169.

BURCHILL, Scott, "Liberalizm", Scott Burchill-Andrew Linklater der., *Uluslararası İlişkiler Teorileri*, Küre Yayınları, İstanbul 2013, s.81-117.

ÇALIŞ, Şaban, "Uluslararası İlişkilerin Dinî-Politiği", Tanıl Bora-Murat Gültekingil-Yasin Aktay der., *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.887-904.

ÇEMREK, Murat-Metin Aksoy, "Türk Dış Politikasında Din Olgusu", Ertan Efegil-Rıdvan Kalaycı der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.661-678.

DEMİR, Şeyhmus-Mutlu Sesli, "İdeolojinin Sonu Tartışmaları Üzerine Bir Analiz", *Dicle Üniversitesi İİBF Dergisi*, 10/19, 2020, s.159-175.

DEMİRTAŞ, Birgül, "İnşacılık", Şaban Kardaş-Ali Balcı der., *Uluslararası İlişkilere Giriş*, Küre Yayınları, İstanbul 2014, s.155-173.

DERİNGİL, Selim, *Denge Oyunu*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul 1994.

EROL, Mehmet Seyfettin-Osman Nuri Beyhan, "Dış Politikanın Belirlenmesi Sürecinde Siyasal Rejimlerin Rolü ve Türkiye Örneği", Ertan Efegil-Rıdvan Kalaycı der., *Dış Politika Teorileri Bağlamında Türk Dış Politikasının Analizi*, Nobel Yayınları, İstanbul 2012, s.335-356.

FEUER, Lewis, "Beyond Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.64-68.

FUKUYAMA, Francis, *Tarihin Sonu ve Son İnsan*, Profil Yayıncılık, İstanbul 2012.

GÜLTEKİN, Mücahit, *Türk-Amerikan İlişkilerinin Psikolojisi*, Pinar Yayınları, İstanbul 2017.

GÜVENÇ, Serhat, "Bir Dış Politika Aracı Olarak Türk Silahlı Kuvvetleri", Faruk Sönmezoglu der., *Türk Dış Politikasının Analizi*, Der Yayınları, İstanbul 2004, s.895-934.

HABER, Robert, "The End of Ideology as Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.182-205.

HEYWOOD, Andrew, *Siyaset*, Adres Yayınları, Ankara 2013.

HOBSBAWM, Eric-Terence Ranger, *The Invention of Tradition*, Cambridge University Press, Cambridge 1997.

HODGES, Donald Clark, "The End of the End of Ideology", Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.373-388.

INGLEHART, Ronald, "The Silent Revolution in Europe", *The American Political Science Review*, 65, 1971, s.991-1017.

KAYGUSUZ, Özlem, "Egemenlik ve Vestfalyan Düzen", Evren Balta der., *Küresel Siyasete Giriş*, İletişim Yayınları, İstanbul 2014, s.25-50.

KİRİŞÇİ, Kemal, "Türkiye ve Avrupa Birliği", *Uluslararası İlişkiler*, 2/8, 2005-2006, s.79-118.

- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi C.1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- KOÇAK, Cemil, *Türkiye’de Milli Şef Dönemi C.2*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- KOÇER, Gökhan, “Türk Dış Politikasında Din Unsuru”, *Akademik Orta Doğu*, 1/1, 2006, s.131-157.
- KÖSEBALABAN, Hasan, *Türk Dış Politikası*, Bingbang Yayınları, İstanbul 2014.
- KÜRKÇÜOĞLU, Ömer, *Türkiye’nin Arap Ortadoğu’suna Karşı Politikası*, Barış Kitap, Ankara 2010.
- LIPSET, Seymour Martin, “The End of Ideology?”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.69-86.
- MARTIN, William, *Toplumsal Hareketler*, Versus Yayınları, İstanbul 2008.
- MCNEILL, William, *Dünya Tarihi*, İmge Yayınları, Ankara 2013.
- ORAN, Baskın, “İç ve Dış Politika İlişkisi Açısından II. Dünya Savaşı’nda Türkiye’de Siyasal Hayat ve Sağ-Sol Akımlar”, *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 24/3, 1969, s.227-275.
- ORAN, Baskın, *Türk Dış Politikası C.1*, İletişim Yayınları, İstanbul 2012.
- ÖĞÜN, Süleyman Seyfi, “Dünden Bugüne Ortadoğu’da Milliyetçilik Hareketleri”, *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayınları, İstanbul 1995, s.141-162.
- ÖRNEK, Cangül, *Türkiye’nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı*, Can Yayınları, İstanbul 2015.
- ÖRS, Birsan, “Postmodern Dünyada İdeolojinin Dönüşümü”, *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, 40, 2009, s.1-12.
- ÖZDAÇ, Ümit, “Türk Milliyetçiliği ve Jeopolitik”, Tanıl Bora-Murat Gültekinil der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.168-178.
- ROUSSEAS, Stephen-James Farganis, “American Politics and the End of Ideology”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.206-228.
- SARAÇOĞLU, Cenk, “Sosyal Demokrasi”, Gökhan Atılğan-Attila Aytekin der., *Siyaset Bilimi*, Yordam Kitap, İstanbul 2012, s.331-346.
- SAYYID, S., “İslamcılık ve Postkolonyal Durum”, Tanıl Bora-Murat Gültekinil-Yasin Aktay der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: İslamcılık*, İletişim Yayınları, İstanbul 2004, s.936-947.
- SHILS, Edward, “The End of Ideology?”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.49-63.
- UĞUR, Mehmet, “Türkiye’de Avrupa Birliği Sorunu”, Ömer Laçiner der., *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Dönemler ve Zihniyetler*, İletişim Yayınları, İstanbul 2009, s.999-1017.
- WENDT, Alexander, “Anarchy Is What States Make of It”, *International Organization*, 46/2, 1992, s.391-425.
- WRONG, Dennis, “Reflections on the End of Ideology”, Chaim Waxman der., *The End of Ideology Debate*, Simon&Schuster, New York 1968, s.116-125.

Extended Abstract

The article questions whether the end of the ideology thesis, which was effective in the 1960s, can be applied to the case of Turkey as well. The end of the ideology thesis, as articulated by Daniel Bell in his book with the same name in 1960, suggests that mainstream ideologies like liberalism, conservatism and social democracy came to revolve around similar political and eco-

conomic views under the common framework provided by welfare state institutions. This article argues that a similar common point was reached by several ideologies in Turkey as well; however, the lack of a properly functioning welfare state politics led different ideologies to resemble each other not in economics but in their foreign policy visions. To develop this argument, the article starts with a general discussion of social movements which were effective in building the social and historical basis of political ideologies. As a critical look at this literature puts forward, social movements, regardless of how radical and revolutionary they may have been at the beginning of their historical journey, ended up overlapping with the political systems within which they were functioning. To support this argument, the article analyses nationalism and social democracy as two exemplary cases. After this theoretical introduction, in the second part, the article focuses on Turkey as a case study to test these arguments. The second section starts with a discussion of the major ideological identities that shaped the general framework of Turkish foreign politics. Then, the article evolves into three subsections each of which introduces one specific ideology and identity. These are nationalism, Islamism and Westernism all of which can be thought off as the Turkish versions of major social movements in world history and politics. Before concluding the article, the last subtitle summarizes the major reasons of why the end of the ideology thesis concerned especially economic conditions in Europe whereas it was observed in foreign policy issues in the case of Turkey. The author lists several causes of this difference related to the Cold War politics and the detente era. Finally, in conclusion, the article makes a summary analysis of the historical data presented in the previous pages. The author suggests that both systemic factors related to the evolution of the Cold War politics and elements related to the domestic political situation in Turkey played a role in deciding which major ideological identity of Turkish foreign policy (nationalism, Islamism or Westernism) came to the forefront in which historical period. This pluralistic approach allows to reach the conclusion that Turkish foreign policy followed a realistic course related to the state interests while at the same time the question of how these state interests were determined depended on a constructivist approach influenced by identity politics. Therefore, Turkey could shape its foreign policy in an inclusive way without resorting necessarily only to one specific identity or ideology. It could simultaneously host Westernist, nationalist and Islamist elements and how these combined with each other depended on both internal and external factors of each relevant historical context.

gors

Akademik
Bakış

256

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası:

Bütüncül Bakış

Russian Federation's Caucasus Policy: A Holistic View

Ahmet SAPMAZ*

Öz

Bu çalışmanın amacı Rusya Federasyonu'nun (RF) Kafkasya politikasını ortaya koymaktır. Genel olarak literatürde RF'nin Güney Kafkasya politikası ve Kuzey Kafkasya politikası ayrı ayrı ele alınmaktadır. Ancak RF'nin özellikle güvenlik politikaları göz önüne alındığında aslında bölgenin bütüncül olarak ele alındığını görmek mümkündür. Soğuk Savaş sonrası dönemde Kafkasya, RF'nin iç, dış ve güvenlik politikasının en dinamik alanlarından birini oluşturmuş ve adeta Moskova'nın gelişmelere karşı tepkisini analiz etmek için bir test alanı vazifesi görmüştür. RF, Kuzey Kafkasya'yı Çeçenistan odaklı olarak kendi sınırları içinde tutmaya çalışırken, Güney Kafkasya devletlerini "yakın çevre" doktrini çerçevesinde kontrolü altında bulundurmaya ve bu bölgedeki tek etkili güç olmak istemektedir. Çalışmanın temel varsayımı, RF'nin Kafkasya politikasının bütüncül bir yaklaşım içerdiği yani Güney Kafkasya ve Kuzey Kafkasya politikalarının birbirini tamamlar nitelik gösterdiğidir. Son dönemde meydana gelen gelişmeler çerçevesinde RF'nin Kafkasya üzerinde etki ve kontrolü daha da artmıştır.

Anahtar Kelimeler: Rusya Federasyonu, Kafkasya, Kuzey Kafkasya, Güney Kafkasya.

Abstract

The aim of this study is to reveal the Caucasus policy of the Russian Federation (RF). In general, RF's South Caucasus policy and North Caucasus policy are discussed separately in the literature. However, considering especially security policies of the RF, it is possible to see that the region is actually handled holistically. In the post-Cold War period, the Caucasus formed one of the most dynamic areas of RF's domestic, foreign and security policy and almost served as a testing ground for analyzing Moscow's reaction to the developments. While the RF is trying to keep the North Caucasus within its borders with a focus on Chechnya, it wants to keep the South Caucasus states under its control within the framework of the "near abroad" policy and to be the only effective power in this region. The basic assumption of the study is that the Caucasus policy of the RF includes a holistic approach, that is, the policies of the South Caucasus and the North Caucasus complement each other. Within the framework of the recent developments, the influence and control of the RF on the Caucasus has increased even more.

Key Words: Russian Federation, Caucasus, North Caucasus, South Caucasus.

Makale Geliş Tarihi: 20.09.2021. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: SAPMAZ, Ahmet, "Rusya Federasyonu'nun Kafkasya Politikası: Bütüncül Bakış", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 257-278
Dr, E-posta: ahmet_sapmaz@yahoo.com, ORCID ID: 0000-0003-0858-9000.

Gaz
Akademik
Bakış
257
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Giriş

Rusya üç yüzyıldan beri Kafkasya üzerinde en etkin güçtür. Çarlık Rusyası, Rusya İmparatorluğu (Rİ), Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği (SSCB) ve RF döneminde Rusya'nın gücünün artma ve azalmasına bağlı olarak Kafkasya'da çeşitli gelişmeler yaşanmıştır. SSCB'nin çökmesi ile tarihte Rusya ile sorunlu ilişkileri olan Kuzey Kafkasya'da özellikle Çeçenistan odaklı ayrılıkçı hareketler yeniden ortaya çıkmıştır. İlerleyen dönemde RF ve bölgedeki gelişmeler nedeniyle Kuzey Kafkasya'daki sorunlar da dönüşüme uğramıştır. SSCB'nin yıkılması ile öncesinde ülke içi idari sınır olan Kuzey Kafkasya'nın güney sınırları ise uluslararası sınırlara dönüşmüştür. Kafkas sıradağlarının güneyinde, Güney Kafkasya'da bulunan Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri (SSC), SSCB'nin çöküşü sonrası üç bağımsız devlete dönüşmüştür. Böylece Güney Kafkasya devletleri jeopolitik bir alt bölge olarak uluslararası sisteme dahil olmuştur. Güney Kafkasya devletleri üzerinde bir yandan küresel ve bölgesel güçlerin çıkar mücadeleleri sürerken, diğer yandan iç ve devletlerarası çatışmalar meydana gelmiştir. Kuzey ve Güney Kafkasya'da Moskova'nın müdahalesi ile gelişen ve dondurulan tüm çatışmalar RF'nin dahili ile yeniden aktive olarak bölgede yeni gelişmelere yol açmıştır. Kafkasya'daki çatışma içeren güvenlik ortamı sürekli aktif olarak en son 2020 yılında II. Karabağ Savaşı ile yeniden ortaya çıkmıştır. RF'nin konvansiyonel olarak savaştığı ilk bölgenin Kuzey Kafkasya'da Çeçenistan (iki kez), ikinci bölgenin ise Güney Kafkasya'da Gürcistan olması, Kafkasya'nın RF'nin güvenliği açısından taşıdığı önem ve hassasiyeti ortaya koymaktadır. Bu çalışma RF'nin Kafkasya politikasını bütüncül bakış açısıyla incelemektedir. Bütüncül bakış açısı, RF'nin Kafkasya'da meydana gelen gelişmelere tepkisini olay bazında değil, tarihsel süreçte incelemeye ve RF'nin Kafkasya'ya yönelik politikasının genel eğilimini belirlemeye imkân tanımaktadır. Diğer yandan çalışmanın temel iddiası çerçevesinde bütüncül bakış ile özellikle güvenlik alanında RF'nin Kafkasya'nın kuzeyine ve güneyine yönelik farklı politikalar değil, bütünlüklü bir Kafkasya politikası izlediği ortaya konulmaktadır.

Rusya Federasyonu Açısından Kafkasya'nın Önemi

Günümüzde Kafkasya; RF sınırları içerisinde bulunan Adıge, Çeçenistan, Dağıstan, İnguşetya, Kabartay-Balkar, Karaçay-Çerkes ve Kuzey Osetya Özerk Cumhuriyetlerinden oluşan Kuzey Kafkasya ile Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan bağımsız devletlerinden oluşan Güney Kafkasya olmak üzere iki jeopolitik düzlemden müteşekkildir. RF açısından Kafkasya çok sayıda nedenle önem taşımaktadır. İlk olarak Rus jeopolitikçi Aleksandr Dugin'e göre Kafkasya halkının sosyal hareketliliği fazladır ve kendine has jeopolitik

gelenekler barındırmaktadır.¹ Kafkasya ve özellikle Kuzey Kafkasya çok sayıda etnik gruba ev sahipliği yapmaktadır. Kendi dil, kültür ve geleneklerine sahip olan bu etnik gruplar, bölgenin 1864 yılında tamamen Rus hâkimiyetine girmesinden bu yana Rusya'ya karşı farklı zamanlarda ayaklanmışlardır. RF, Kuzey Kafkasya'da süren ayrılıkçı hareketler ve terörizmin yurt dışı destekli olduğunu ve kendisini zayıflatıp içeriden çökertmeyi amaçladığını değerlendirmektedir. Moskova, Kuzey Kafkasya odaklı ayrılıkçı hareketin RF'nin diğer bölgelerinde de ayrılıkçı hareketlere yol açmasından endişe duymaktadır. Kuzey Kafkasya'daki güvenlik durumu hâlâ bölgenin Moskova açısından tehdit olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.² Bu nedenle Kuzey Kafkasya'da ortaya çıkan ayrılıkçı hareketler RF için toprak bütünlüğünün korunması açısından varoluşsal tehdit niteliği taşımaktadır. Dahası Kuzey Kafkasya etnik yapısı itibariyle Güney Kafkasya ile yakından ilişkilidir.³ Kafkas sıradağlarının bir tarafında meydana gelen çatışmanın diğer tarafa büyük etkisi olmaktadır. Güney Kafkasya'da Güney Osetya ve Abhazya RF'nin sınırında, Dağlık Karabağ ateşkes hattı ise RF sınırına 130 km mesafede bulunmaktadır. Moskova açısından Kuzey Kafkasya'nın kontrol edilmesi için Güney Kafkasya'nın kontrol edilmesi, benzer şekilde Güney Kafkasya üzerinde kontrol sağlanabilmesi için de Kuzey Kafkasya'nın kontrol altında bulundurulması gerekmektedir. Örneğin 1996 yılında RF ordusunun Çeçenistan'dan çekilmesi Güney Kafkasya devletleri nezdinden Moskova'nın gücünün sorgulanmasına neden olmuş ve bahse konu ülkelerden özellikle Gürcistan ve Azerbaycan, ABD ve NATO ile yakınlaşmaya başlamıştır.⁴ Özellikle Azerbaycan ve Gürcistan'ın güvenlikleri doğrudan Kuzey Kafkasya ile bağlantılıdır. Kafkasya, RF'nin iç ve dış güvenliği arasındaki ayrımın en belirsiz olduğu bölgelerden biridir. Bu nedenle Kafkasya, RF'nin iç, dış ve güvenlik politikasını doğrudan etkileyen bir bölgedir.

İkinci olarak Kafkasya tarihte Rusya, Osmanlı ve İran arasında şiddetli siyasi ve askeri mücadelelere sahne olmuştur. Rusya'nın Kafkasya'daki ilerleyişi, Osmanlı memleketleri (Memâlik-i Mahrûse-i Osmâniye) ve Kaçar/İran memleketleri (Memâlik-i Mahrûse-i Kaçar/İran) aleyhine gelişme göstermiştir.⁵ 1792 yılı Yaş Muahdesiyle Kırım'ı, Rİ'ye terk eden Devlet-i

gazi

Akademik
Bakış
259
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

- 1 Aleksandr Dugin, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, 8.Baskı, İstanbul 2015, s. 177.
- 2 Erel Tellal, "Zümürdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, LXV, Sayı:3, 2010, s. 208.
- 3 Sergey Markedonov, "Russia's Evolving South Caucasus Policy: Security Concerns amid Ethno-Political Conflicts", *German Council on Foreign Relations*, Sayı:1, Ocak 2017, <https://dgap.org/en/article/getFullPDF/28989>, s. 4.
- 4 Senem Öztürk, "Jeopolitiğin Rusya Federasyonu'na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan-Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmesi", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl:9, Sayı:17, 2013, s. 214-220.
- 5 Zbigniew Brzezinski, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostra-*

Aliyye-i Osmaniye, 1829 yılı Edirne Anlaşması ile Kafkasya üzerindeki haklarından feragat etmiştir. Kaçar Hanedanlığı ise 1813 yılında Gülistan ve devamında 1828 yılında Türkmençayı Anlaşmaları ile Kafkasya'dan tümüyle çekilmiştir.⁶ Günümüzde üç Güney Kafkasya devleti, Moskova açısından Türkiye ve İran'a karşı önemli bir tampon bölge vazifesi görmektedir.⁷ Üçüncü olarak Çar I. Petro'dan beri amaç edinilen "sıcak denizlere ulaşma" politikası çerçevesinde Karadeniz'e kıyısı ve Türkiye ile İran'a sınırı olan Kafkasya RF açısından önem taşımaktadır.

Dördüncü olarak Kafkasya; Avrupa kıtası, Orta Doğu ve Karadeniz'i, Hazar Denizi'ne bağlayan jeostratejik konumu nedeniyle önemlidir. Bu durumun yansıması olarak Kafkasya, önemli miktarda petrol ve doğalgaz rezervleri barındıran Hazar Havzası enerji kaynaklarının uluslararası piyasalara ulaşımı açısından üzerinde bulunan enerji iletim hatlarıyla önem taşımaktadır. Bu nedenle Kafkasya, Batı ve RF arasında bir jeopolitik rekabet alanı haline gelmiştir.

Beşinci olarak Kafkasya bünyesinde çözülmemiş çatışmalar barındırmaktadır. Dağlık Karabağ, Güney Osetya ve Abhazy'a da süren etnik tabanlı çatışma ve gerilimler ile Kuzey Kafkasya'da süren ayrılıkçı hareket ve terörizm bunlardan en önemlileridir. 1990'lı yılların başında Moskova'nın müdahalesi ile şiddeti artan ve dondurulan tüm çatışmalar, ilerleyen süreçte yeniden alevlenmiş ve yine Moskova'nın siyasi ve askeri girişimleri ile bölgesel ve küresel etkiler yaratacak şekilde dondurulmuştur.

Altıncı olarak SSCB'nin çöküşü ile birlikte Kafkasya'nın güneyi yani Güney Kafkasya, RF ve Batı arasında bir mücadele alanı haline gelmiştir. RF, Güney Kafkasya'yı kendine münhasır bir bölge olarak görmekte ve bölgede rakip güç istememektedir. RF "yakın çevresinde" yer alan Güney Kafkasya'da sınırlarını güvence altına almak istemektedir. Moskova, Güney Kafkasya'da etkinliğinin azalmasının farklı bölgesel ve küresel güçlerin etkinliğinin artmasına yol açacağını, güvenliği açısından ortaya çıkabilecek olumsuz gelişmelerin ise tarih boyunca sürekli sorun yaşadığı ve halen hassas durumda bulunan Kuzey Kafkasya'ya yansiyabileceğini değerlendirmektedir. 1994 yılında Gürcistan'ın Vaziani kentinde bulunan RF askeri üssünü ziyaret eden RF Savunma Bakanı Pavel Graçov, RF askerlerine yaptığı konuşmada "*Sizlerin burada olması, savaşın Rusya'da olmaması içindir. Bunu dikkate almalısınız*" demiştir.⁸ Ayrıca RF ile Batı arasında Karadeniz'de yaşanan rekabet ve RF-Ukrayna Savaşı çerçevesinde süren güç mücadelesi Kafkasya'ya yansımaktadır. Batı'nın, Moskova ile rekabet araçlarını Kuzey Atlantik Anlaşması

tejik Gereklere (çev. Ertuğrul Dikbaş - Ergun Kocacıyık), Sabah Kitapları, İstanbul 1998, s.127.

6 Akdes Nimet Kurat, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2014, s. 342-343.

7 Dugin, a.g.e, s. 177-178.

8 İsa Sadıkov, "Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Rus Askeri Üsleri", *Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları Konferansı*, 27-28 Eylül 2001, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s.64.

Örgütü (NATO) ve Avrupa Birliği (AB) benzeri uluslararası siyasi, askeri ve ekonomik örgütler oluşturmaktadır. Moskova, “büyük güç” yaklaşımı kapsamında çok kutuplu dünya düzeninin yaratılması için gayret etmekte ve ABD hegemonyası ve tek kutupluluğu ile buna paralel olarak NATO'nun askeri altyapısını sınırlarına kadar genişletmesine karşı çıkmaktadır.⁹ Günümüzde RF-ABD rekabeti küresel ölçekte değil, bölgesel ölçekte dir.¹⁰ Bu doğrultuda Kafkasya, RF için önemli bir bölgedir.

Son olarak bölge, Orta Doğu ve son savaşların yaşandığı Irak ve Suriye'ye coğrafi olarak yakın bulunmaktadır. RF'nin, Kuzey Kafkasya'da mücadele ettiği terör örgütlerinin Suriye ve Irak'ta faaliyet gösteren terör örgütleri ile yakın bağı bulunmaktadır. DEAŞ terör örgütü, Kafkasya'yı öncelikli ilgi alanlarından biri olarak tanımlamıştır.¹¹ RF bu durumu Suriye'ye yönelik askeri harekâtına meşruiyet kazandırma amacıyla kullanmaktadır.

RF'nin “arka bahçesi” olarak gördüğü Kafkasya'ya yönelik politikası, SSCB döneminde tesis edilen Moskova merkezli yönetimin avantajlarını kullanarak siyasi, askeri, ekonomik ve kültürel açıdan bölgenin RF nüfuzu ve kontrolü altında bulundurulmasıdır.¹² RF'nin Kafkasya politikasının temelini bölgedeki hassas dengenin kendi lehine korunması oluşturmaktadır. Moskova bu maksatla gerektiğinde askeri güç kullanmaya meyillidir.¹³

Rusya Federasyonu'nun Kuzey Kafkasya Politikası

SSCB'nin çöküşünün ardından RF'nin, Kuzey Kafkasya bölgesinde karşılaştığı ilk güvenlik problemi Çeçenistan'da ortaya çıkmıştır. Cahar Dudahev liderliğindeki Çeçenler, Moskova'ya karşı Çeçenistan yönetimini ele geçirmiş ve federal idari birimleri RF egemenliği altında toplamayı amaçlayan 31 Mart 1992 tarihli Federasyon Anlaşması'na Tataristan ile birlikte taraf olmayı reddetmiştir. RF, toprak talebine yönelik bahse konu ayrılıkçı harekete içinde bulunduğu siyasi, askeri ve ekonomik nedenlerle hemen müdahalede bulunamamıştır. RF, Tataristan ile 1994 yılında Federasyon Anlaşması'nı imzalamayı müteakip dikkatini yeniden Çeçenistan'a çevirmiştir. Çeçenistan'daki ayrılıkçı hareketin RF'nin diğer idari birimlerinde “domino etkisi” yaratmasından çekinen Moskova, askeri müdahale kararı almıştır.

- 9 Tracey German, “Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008”, *Europe-Asia Studies*, LXIV/9, Kasım 2012, s. 1652.
- 10 Can Kasapoğlu, “Russian Forward Military Basing in Armenia and Moscow's Influence in the South Caucasus”, *NATO Defence College Research Division*, Sayı:143, Kasım 2017, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1122>, s. 3.
- 11 Jakob Hedenskog vd., “Security in the Caucasus: Russian Policy and Military Posture”, *Swedish Defence Research Agency*, Şubat 2018, <https://www.foi.se/en/pressroom/news/news-archive/2018-04-10-russia-sees-caucasus-as-its-sphere-of-interest.html>, s. 23-24.
- 12 Ahmet Sapmaz, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötügen Neşriyat, İstanbul 2008, s. 151-152.
- 13 Andrey Sushentsov-Nikita Neklyudov, “The Caucasus in Russian Foreign Policy Strategy”, *Caucasus Survey*, VIII/2, 2020, s. 128.

Gaz

Akademik
Bakış

261

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

RF askeri birlikleri, 11 Aralık 1994 tarihinde Çeçenistan'a girmiş ve Grozni ve bazı bölgelerde kısmi başarılar kazanmıştır. Buna karşın Çeçen güçler Ağustos 1996'da Grozni'yi tekrar ele geçirmiştir. RF ve Çeçenistan arasında 31 Ağustos 1996 tarihinde imzalanan Hasavyurt Anlaşması ve 12 Mayıs 1997'de imzalanan "Rusya Federasyonu ile Çeçen-İçkerya Cumhuriyeti Arasında Barış ve Karşılıklı İlişkilere Dair Anlaşma" ile RF askeri birlikleri Çeçenistan'dan çekilmiştir. Hasavyurt Anlaşması ile Çeçenistan'ın hukuki statüsünün 31 Aralık 2001 tarihine kadar belirlenmesi üzerinde anlaşmaya varılmıştır.¹⁴ RF ordusunun Çeçenistan'dan çekilmesi ve Çeçenistan'ın görece bağımsız statü kazanması, RF'nin askeri gücü ve toprak bütünlüğünün sorgulanmasına ve prestijinin sarsılmasına neden olmuştur.

RF, 1999 yılında Şamil Basayev ve Ömer İbn el-Hattab komutasındaki grupların Dağıstan'a saldırması ve bazı RF kentlerinde patlayan bombalar neticesinde yüzlerce insanın hayatını kaybetmesini gerekçe göstererek Çeçenistan'a yeniden askeri müdahalede bulunmuştur. Vladimir Putin'in 2000 yılında devlet başkanı olması ile "güçlü devlet, güçlü ordu, güçlü ekonomi" parolası ile büyük güç statüsüne yeniden kavuşmak isteyen RF, Çeçenistan'da kararlı bir siyasi ve askeri politika takip etmiştir. Bu doğrultuda Putin, "Benim görevim-tarihi görevim Kuzey Kafkasya'daki sorunu çözmektir" demiştir.¹⁵ RF tarafından II. RF-Çeçenistan Savaşı, terörle mücadele hareketi olarak nitelenmiştir. RF, Çeçenistan'ı 1999 ile 2001 yılları arasında askeri açıdan kısmen kontrol edilebilir hale getirmiştir.¹⁶

Buna karşın radikal Vahhabi gruplar tarafından 26 Ekim 2002 tarihinde Moskova Dubrovka tiyatrosu ve 1 Eylül 2004 tarihinde Kuzey Osetya'nın Beslan kentinde bir okulda gerçekleştirilenler de dahil olmak üzere çeşitli terör saldırıları düzenlenmiştir. RF çoğunlukla Kuzey Kafkasya kaynaklı olan terör eylemlerini sert tedbirlerle bastırmaktan çekinmemiştir. Özellikle II. RF-Çeçenistan Savaşı sonrasında terör, tüm Kafkasya'ya ve diğer Rus kentlerine yayılmıştır. Buna karşılık RF, Çeçenistan'da "böl-yönet" politikası çerçevesinde kendine sadık bir yönetim kurmayı amaç edinmiştir. Özellikle radikal Vahhabi gruplar karşısında laik ve milliyetçi olan geleneksel Çeçenlerin bir bölümü "kötünün iyisi" olarak niteledikleri RF ile işbirliğine yönelmişlerdir.¹⁷ Böylelikle Moskova, Çeçenistan'a yönelik politikalarında doğrudan değil, dolaylı olarak etki eden aktör haline gelmiştir. Bu kap-

14 Mitat Çelikpala, "Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya: Sosyal, Siyasal Yapı ve Etnik Çatışmalar", *Kafkasya Dosyası*, Ali Ahmetbeyoğlu vd., der., Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2006, s. 120-122.

15 Andrew Foxall, *Sovyet Sonrası Rusya'da Etnik İlişkiler: Kuzey Kafkasya'da Ruslar ve Rus Olmayanlar* (çev. Serkan Özdemir), Koyu Siyah, Ankara 2018, s. 50.

16 Ahmet Sapmaz, "Rusya Federasyonu'nun Terörle Mücadele Stratejisinin Kuzey Kafkasya'nın İstikrarı Üzerine Etkileri", *Savunma Bilimleri Dergisi*, XII/2, 2013, s. 18.

17 Keisuke Wakizaka, "Rusya ve Kafkas Emirliği Arasında Çeçen Milliyetçiliği", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, III/2, 2020, s. 172.

samda izlenen ve “Çeçenleştirme” olarak tanımlanan politika ile eski bir RF muhalifi müftü olan Ahmet Kadırov 2003 yılında, suikast ile öldürülmesini müteakip oğlu Ramzan Kadırov 2007 yılında Çeçenistan devlet başkanlığına atanmıştır. Ramzan Kadırov, sadık kalmak şartıyla sahip olduğu Moskova desteği sayesinde Çeçenistan’da insan hakları ihlallerini barındıran sert tedbirler ile istikrarı sağlamıştır.¹⁸

Bununla birlikte Çeçen direnişinin liderlerinden Doku Umarov, 2007 yılında Kafkas Emirliği'nin kuruluşunu ilan etmiştir. Kafkas Emirliği tüm Kuzey Kafkasya'yı kapsamakta, Çeçenistan ise Kafkas Emirliği'nin vilayetine dönüşmekteydi. Kafkas Emirliği, kuruluşundan itibaren RF devlet kurumları, asker ve polislerine yönelik düşük yoğunluklu savaş yürütmekle kalmamış, aynı zamanda RF genelinde bazı terör eylemlerini de üstlenmiştir. Kafkas Emirliği'nin bazı liderleri, Aralık 2014'ten itibaren DEAŞ terör örgütü lideri Ebu Bekir el-Bağdadi'ye bağlılıklarını bildirmişlerdir. Doku Umarov ve sonrasında yerine gelen Kafkas Emirliği liderleri RF güvenlik güçlerince öldürülmüştür. Kuzey Kafkasya'daki direnişçilerin çoğu 2015 yılının ortalarından itibaren DEAŞ'in Kuzey Kafkasya kolu olan “Kafkas Vilayeti” altında faaliyet yürütmeye başlamışlardır.¹⁹

RF'de son dönemde meydana gelen terör saldırılarında düşüş yaşanmıştır. RF'nin terörizm indeksi 2010 yılında 6,94 iken, 2019'da 4,54'e düşmüştür.²⁰ Bu durumun en önemli nedeni RF'nin yüksek düzeyde terörist liderleri sürekli olarak etkisiz hale getirmesidir. İkinci neden RF güvenlik güçlerinin terörist grupların destek üslerini sürekli olarak hedef almalarıdır. Son neden ise terörist grupların Suriye ve Irak gibi cihatçı grupların savaş bölgelerine yönelmeleridir.²¹ RF güvenlik birimleri, terör nedeniyle arananlar listesinde bulunanlara RF'yi terk etmeleri şartıyla yeni bir isimle hazırlanmış pasaport sağlamaktadır.²² RF Federal Güvenlik Servisi (FSB) Başkanı Aleksandr Bortnikov'a göre 2012-2017 yılları arasında çoğu Kuzey Kafkasya'dan 5.500 Rus vatandaşı yurt dışındaki terör örgütlerine katılmak amacıyla ülkeden ayrılmıştır.²³

Günümüzde Kuzey Kafkasya'da yoksulluk, işsizlik, yolsuzluk, etkin ve verimli olmayan idari yönetim hüküm sürmektedir. Kuzey Kafkasya ekonomik açıdan Moskova tarafından sübvansede edilmektedir. Moskova bölgenin sosyo-ekonomik gelişimini sağlamaya çalışmakta, asıl olarak ise yerel lider-

18 Hedenskog vd., *a.g.m.*, s. 22.

19 Hedenskog vd., *a.g.m.*, s. 21-24.

20 Terörizm indeksinde; can kayıpları, yaralanmalar, oluşan maddi ve psikolojik hasarlar gibi terörizmin ülkeler üzerindeki dolaylı ve doğrudan etkileri 0 (hiç etkisi yok) ile 10 (en yüksek derecede etki) arasında derecelendirilmektedir. “Russia Terrorism Index”, *Trading Economics*, <https://tradingeconomics.com/russia/terrorism-index>.

21 Hedenskog vd., *a.g.m.*, s.23-24.

22 Ahmet Keser-Bilal Ulusoy, “Bırakınız Gitsinler, Bırakınız Savaşınlar (Laissez Jihad): Kafkasya'dan DAES'e Katılım Nedenleri”, *Güvenlik Stratejileri*, XVI/34, 2020, s. 34.

23 Ekaterina Sokirianskaia, “Countering Violent Extremism among North Caucasus Youth”, *Russian Analytical Digest*, Sayı: 255, 14 Temmuz 2020, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD255.pdf>, s. 2.

Ges

Akademik
Bakış

263

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

lerin sadakatini sürdürmeye gayret etmektedir.²⁴ Rİ ve SSCB döneminden izler taşıyan Kuzey Kafkasya'nın günümüz problemlerine uzun dönemli stratejilerle çözüm getirilmesi gerekirken, Moskova hali hazırda kısa dönemli taktik politikalar takip etmektedir.²⁵

Rusya Federasyonu'nun Azerbaycan Politikası

RF-Azerbaycan ilişkilerini günümüze kadar dört dönem halinde incelemek mümkündür. İlk dönem 2000 yılına kadar olan süreci kapsamaktadır. Azerbaycan'da Ebulfeyz Elçibey yönetimi RF ile işbirliği yapmaktan kaçınmış, RF askerlerinin Azerbaycan'dan çıkartılmasını sağlamış ve Bağımsız Devletler Topluluğu'na (BDT) katılmamıştır. Elçibey'in, RF'yi göz ardı eden ve Türkiye'ye yönelen dış politika yaklaşımı Moskova'yı rahatsız etmiştir. RF, 1993 yılında ilan edilen "yakın çevre" doktrini kapsamında, Dağlık Karabağ çatışmasını Bakü'ye yönelik bir dış politika aracı olarak kullanmaya başlamış ve Ermenistan'ı askeri açıdan destekleyerek Azerbaycan topraklarının %20'sini işgal etmesine olanak tanımıştır.²⁶ Moskova, bu dönemde Azerbaycan'a Kolektif Güvenlik Anlaşması ve BDT'ye üye olması yönünde baskı yapmış, kuzeyde Lezgi, güneyde Talışların ayrılık taleplerine ve muhalif Albay Suret Hüseynov'a destek vermiştir.²⁷

Elçibey'in Moskova'nın desteği ile Haziran 1993'te devrilmesi ile Haydar Aliyev iktidara gelmiştir. Aliyev, 9 Eylül 1993 tarihinde Kolektif Güvenlik Anlaşması'na, 24 Eylül 1993 tarihinde ise BDT'ye katılmayı kabul ederek Moskova'yı yatıştırılmıştır. Bunun üzerine RF 12 Mayıs 1994 tarihinde Azerbaycan ve Ermenistan arasında mütareke imzalanmasına arabuluculuk etmiştir. Aliyev, Moskova'yı yatıştırma politikasının Azerbaycan çıkarlarının dikkate alınmasına yol açmaması nedeniyle Batı ile ilişkileri geliştirerek RF'yi dengelemek istemiştir. Bu kapsamda Azerbaycan, 20 Eylül 1994 tarihinde Hazar Denizi'nde bulunan Azeri-Çırac-Güneşli sektörlerinde petrolün Batılı enerji şirketleri ile çıkartılması ve dünya pazarına taşınması yönünde "Asrın Anlaşmasını" imzalamıştır.²⁸ RF'nin Lukoil şirketine bahse konu anlaşma ile %10'luk pay verilmiştir.²⁹ Moskova ve Bakü arasında diğer bir rekabet alanı ise Azerbaycan'ın zengin doğal kaynaklarını RF'ye bağımlı olmadan uluslararası pazarlara ihraç etmek istemesi olmuştur. Azerbaycan bu doğrultuda Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattının gerçekleşmesi için çaba harcarken RF, Azerbaycan petrolünün topraklarından geçen boru hatları ile

- 24 Jeffrey Mankoff, "The Big Caucasus: Between Fragmentation and Integration", *Center for Strategic & International Studies*, Mart 2012, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/120326_Mankoff_BigCaucasus_Web.pdf, s. 6.
- 25 Sapmaz, *a.g.m.*, s. 22.
- 26 Anar Valiyev, "Azerbaijan-Russia Relations After the Five-Day War: Friendship, Enmity, or Pragmatism", *Turkish Policy Quarterly*, X/3, s. 134.
- 27 Sapmaz, *a.g.e.*, s. 169.
- 28 Brenda Shaffer, "Foreign Policy of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period", *Uluslararası İlişkiler*, VII/26, Yaz 2010, s. 57.
- 29 Lukoil, projedeki payını 2003 yılında Japon Inpex şirketine satmıştır.

uluslararası pazarlara sevk edilmesi yönünde karşı politika takip etmiştir. Bu kapsamda RF, Kuzey Kafkasya'dan geçen Bakü-Novorossiysk hattını ön plana çıkarmış ve Kuzey Kafkasya'nın güvenlik ve istikrarı Moskova açısından daha önemli hale gelmiştir.

RF-Azerbaycan ilişkilerinde sorunlu bir diğer alan Çeçenistan olmuştur. Moskova, I. ve II. RF-Çeçenistan savaşlarında, Bakü'yü Çeçenlere destek vermek ile suçlamıştır. Moskova, I. RF-Çeçenistan savaşı süresince Azerbaycan'a yaklaşık üç yıl süren ilan edilmemiş ekonomik ambargo uygulamıştır. Moskova, II. RF-Çeçenistan savaşında ise Azerbaycan'ı Çeçenlere yaptığı yardım iddiasıyla askeri güç kullanarak uyarmıştır. RF savaş uçakları, 1 Ekim 1999 tarihinde Azerbaycan'ın Zakatala rayonunun Gımır Köyü'nü bombalamıştır.³⁰ Her iki savaşta da Azerbaycan yönetimi resmi olarak RF'yi destekler tutum takınsa da, Azerbaycan toplumu Çeçenlere sempati ile yaklaşmıştır. Azerbaycan toplumu RF'nin Çeçenistan üzerinde tam kontrolü sağlaması halinde RF ordusu için sıradaki hedefin Azerbaycan olacağından endişe etmiştir.³¹ Bakü yönetimi topraklarını Ermenistan işgalinden kurtarmasına yönelik fayda sağlamayan Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan 1999 yılında çekilmiştir.

RF'nin Azerbaycan politikasında ikinci dönem Vladimir Putin'in devlet başkanı olması ile 2000 yılında başlamış ve 2008 yılında meydana gelen RF-Gürcistan savaşına kadar sürmüştür. Putin, 9-11 Ocak 2001 tarihlerinde gerçekleştirdiği ziyaret ile Azerbaycan'ı ziyaret eden ilk RF devlet başkanı olmuştur. RF, Putin döneminde Azerbaycan'a karşı pragmatik bir politika izlemiştir. Moskova, geçmiş dönemde şiddetle karşı çıktığı Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının yapımına yönelik yaklaşımını yumuşatmış ve RF şirketleri hattın yapımında yer almıştır.³² RF, uzun süre Hazar Denizi'nin göl statüsünde olduğunu savunmuş ve Batılı şirketlerin Azerbaycan ve Kazakistan'ın Hazar Denizi'ndeki enerji sahalarına yatırım yapmalarını engellemeye çalışmıştır.³³ Buna karşın 23 Eylül 2002 tarihinde RF ile Azerbaycan arasında Hazar Denizi'nin dibinin ulusal sektörlere bölünmesi, su yüzeyinin ise kıyıdaş ülkelerin ortak kullanımında kalmasına yönelik anlaşma imzalanmıştır. Azerbaycan toplumu bu dönemde Dağlık Karabağ sorunun çözümünde Moskova'nın tarafsız arabulucu olabileceğini dahi düşünmeye başlamıştır.³⁴ RF ile Azerbaycan ilişkilerindeki olumlu gelişim askeri alana da yansımış, 25 Ocak 2002 tarihinde Gebele Radar İstasyonunun RF tarafından kullanılmasına yönelik anlaşmayı imzalamıştır.

30 Araz Aslanlı, "Azerbaijan-Russia Relations: Is Foreign Policy Strategy of Azerbaijan Changing?", *Turkish Policy Quarterly*, IX/3, 2009, s. 142.

31 Anar Valiyev, "Azerbaijan and North Caucasus: A Pragmatic Relationship", *Caucasus Analytical Digest*, Sayı:27, 27 Mayıs 2011, s. 5.

32 Bobo Lo, *Vladimir Putin and The Evolution of Russian Foreign Policy*, Blackwell Publishing, Oxford 2003, s. 63.

33 Oktay F. Tanrısever, "Rusya'nın Kafkasya Politikası: Sovyet Sonrası Geri Çekilme Söyleminden Emperyal Müdahaleciliğe", *Kafkaslarda Değişim Dönüşüm*, Mustafa Aydın, der., Nobel Yayınları, Ankara 2012, s. 181-183.

34 Valiyev (a.), *a.g.m.*, s.134.

gors

Akademik
Bakış

265

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

RF-Azerbaycan ilişkilerinin üçüncü dönemi 2008 yılı RF-Gürcistan savaşından sonra başlayan ve 2016 yılına kadar devam eden süreçtir. Toprak bütünlüğünü savunmaya çalışan Gürcistan'a yönelik Moskova'nın uluslararası hukuka aykırı saldırgan tutumu, toprak bütünlüğünü sağlama politikası güden Azerbaycan'da büyük tedirginlik yaratmıştır.³⁵ Azerbaycan bu dönemde Kuzey Kafkasya'da süren istikrarsızlığın kuzey sınırlarına tehdit oluşturma potansiyeli nedeniyle Moskova'nın Çeçen politikasına destek vermiştir. Bu politika doğrultusunda Moskova destekli Çeçenistan Özerk Cumhuriyeti Cumhurbaşkanı Ramzan Kadirov, Bakü'ye resmi ziyaret gerçekleştirmiştir. RF, Kuzey Kafkasya'da istikrar için Azerbaycan'ın desteğinin önemli olduğunun farkında olarak yıllardır tartışmalı durumda olan Azerbaycan ve Dağıstan Özerk Cumhuriyeti arasındaki sınır konusunda Bakü ile uzlaşmaya varmıştır. Bu kapsamda Moskova, 1954 yılında Dağıstan'a bırakılan ve yaşayanların çoğunun RF vatandaşı olduğu Khrakhoba ve Uryanoba köyleri üzerinde Azerbaycan egemenliğini kabul etmiştir.³⁶ Buna karşın RF ile Azerbaycan arasında 2012 yılında Gebele Radar İstasyonunun kullanım süresinin uzatılması konusunda yapılan görüşmelerde kullanım bedeli üzerinde uzlaşmaya varılamamış ve RF'nin, Azerbaycan'da askeri varlığı sona ermiştir.

RF ile Azerbaycan ilişkilerinde son dönem 2016 yılında başlayıp günümüze kadar devam eden süreçtir. Bu süreçte RF ile Azerbaycan ilişkilerinin olumlu yönde gelişmesinin çeşitli nedenleri bulunmaktadır. İlk olarak özellikle ABD ve Batı ile yaşanan sorunlar nedeniyle RF ve Türkiye arasında işbirliği ve yakınlaşma artmış ve bu durum RF-Azerbaycan ilişkilerine yansımıştır.³⁷ Diğer yandan Azerbaycan'ın Batı desteği ile Dağlık Karabağ sorununun çözüme kavuşturulmasının olanaksız olduğuna ve RF ile yakınlaşarak soruna çözüm bulunabileceğine olan inancı artmıştır. RF içerisinde çeşitli kesimlerce Güney Kafkasya'da güç dengesinin Azerbaycan lehine değişmesi ile ortaya çıkan gerçekliğin, Madrid Prensiplerinin³⁸ uygulanmasını gerektirebileceği dile getirilmeye başlanmıştır.³⁹ Güney Kafkasya'da Gürcistan'dan sonra Azerbaycan'ı da kaybetmek istemeyen RF, 2008 yılından itibaren Ermenistan ordusunun Dağlık Karabağ çevresinde işgal altında bulundurduğu yedi Azerbaycan rayonundan çekilmesi yönünde tutum sergilemiştir.⁴⁰ Ayrıca 2018 yılında Hazar Denizi'nin statüsü konusunda tüm tarafları kapsayan anlaşmaya varılmıştır. İki ülke arasında süren pragmatik ilişkiler sonucunda RF, Azerbaycan'ın silah ithalatı yaptığı ana ülke durumuna gelmiştir. Bakü, 2011-2020 yılları arasında toplam silah ithalatının %60'ını RF'den sağlamıştır.⁴¹

35 Valiyev (a.), *a.g.m.*, s. 134.

36 Valiyev (b.), *a.g.m.*, s. 6-7.

37 Murad İsmayilov, "Azerbaijan and Russia: Towards a Renewed Alliance for a New Era", *Russian Analytical Digest*, Sayı:232, 22 Şubat 2019, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD232.pdf>, s. 7.

38 Madrid Prensipleri için bkz. <https://www.osce.org/mg/51152>.

39 Sushentsov-Neklyudov, *a.g.m.*, s.135.

40 Cavid Veliyev, "Jeleznovodsk Bildirisi'nden Moskova Bildirisi'ne Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası", *Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu*, Muhittin Ataman-Ferhat Pirinççi, ed., SETA Kitapları, İstanbul 2021, s. 312.

41 Pieter D. Wezeman vd., "Arms transfers to conflict zones: The Case of Nagorno-Kara-

RF arabuluculuğunda taraflar arasında yürütülen barış görüşmelerinden sonuç alınamaması üzerine 2 Nisan 2016 tarihinde başlayan ve 4 gün süren çatışmada Azerbaycan, Ermenistan işgali altındaki iki stratejik bölgeyi kurtarmış ve 5 Nisan 2016 tarihinde Moskova'da ateşkes konusunda anlaşmaya varılmıştır. Bahse konu çatışma, RF'nin her durumda Ermenistan'ı destekleyerek Azerbaycan'a askeri olarak karşılık vereceği varsayımını çürüten bir gelişme olmuştur.⁴² Ermenistan'ın Temmuz 2020'de Azerbaycan'ın Tovuz rayonuna saldırmasının ardından Dağlık Karabağ mütareke hattında düzenlediği saldırılara, Azerbaycan genel karşı taarruz ile cevap vermiş ve 27 Eylül-09 Kasım 2020 tarihleri arasında 44 gün süren II. Karabağ Savaşı yaşanmıştır. Gelişen durum karşısında Putin, Ermenistan'ın Kolektif Güvenlik Anlaşması çerçevesinde müttefikleri olduğunu, ancak Dağlık Karabağ'ın Ermenistan'a ait olmadığını ifade etmiştir.⁴³

Azerbaycan II. Karabağ Savaşında Ermenistan karşısında zafer kazanmıştır. RF'nin arabuluculuğu ile 10 Kasım 2020 tarihinde imzalanan üçlü deklarasyon ile savaş sona ermiştir.⁴⁴ Üçlü deklarasyonun RF'yi içeren önemli maddeleri bulunmaktadır. Bu kapsamda RF, Dağlık Karabağ cephe hattı ve Laçın Koridoru boyunca barış gücü konuşlandırmıştır. Üçlü deklarasyon çerçevesinde ateşkesin gözlemlenmesi maksadıyla Türkiye ve RF arasında 11 Kasım 2020 tarihinde imzalanan mutabakat kapsamında Türk-Rus Ortak Gözlem Merkezi kurulmuştur. Ayrıca Ermenistan üzerinden sağlanacak Azerbaycan ile Nahçıvan Özerk Cumhuriyeti arasındaki ulaşımın kontrolü FSB sınır birim organları tarafından sağlanacaktır.

Görüldüğü üzere RF II. Karabağ Savaşı sonucunda büyük kazanım elde etmiştir. Öncelikle RF askeri açıdan barış gücü birlikleri ile yeniden Azerbaycan topraklarına konuşlanmıştır. İkinci olarak Moskova daha önce meydana gelen çatışma ve krizlerde olduğu gibi siyasi ve askeri ağırlığıyla diğer küresel ve bölgesel güçleri dahil etmeden arabuluculuk girişiminde bulunmuş, tarafları müzakereye ve sonuçta uzlaşmaya yönlendirebilmiştir. Üçüncü olarak RF, savaş sonrası döneme yönelik Azerbaycan ve Ermenistan arasında denge kurmaya çalışmıştır. RF, Azerbaycan'ın Dağlık Karabağ etrafında Ermeni işgali altındaki topraklarını kurtarmasına siyasi ve askeri olarak karşı çıkmamış, ancak bunun karşılığında Dağlık Karabağ ateşkes hattı ve Laçın Koridorunda barış gücü ile yer almıştır. Bu durum Ermenistan'ın

bakh", *Sipri*, 30 Nisan 2021, <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>.

42 Esmâ Özdaşlı, "İkinci Karabağ Savaşında Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VII/1, 2021, s. 58.

43 "Russia's Security Guarantees for Armenia Don't Extend to Karabakh, Putin Says", *The Moscow Times*, 7 Ekim 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/10/07/russia-security-guarantees-for-armenia-dont-extend-to-karabakh-putin-says-a71687>.

44 Üçlü deklarasyon için bkz. <https://mfa.gov.az/en/news/n040620-statement-by-the-president-of-the-republic-of-azerbaijan-the-prime-minister-of-the-republic-of-armenia-and-the-president-of-the-russian-federation-enru>.

Dağlık Karabağ'daki varlığına imkân tanımıştır. Bakü, Moskova ile Batı arasında güttüğü denge politikasına devam edeceğini RF ile 22 Şubat 2022 tarihinde Moskova'da imzalanan "Müttefiklik Faaliyetleri Hakkında Beyanname" adlı belge⁴⁵ ile ortaya koymuştur.

Rusya Federasyonu'nun Ermenistan Politikası

Ermenistan, RF'nin Güney Kafkasya'daki en yakın müttefikidir. Azerbaycan topraklarının bir bölümünü işgal etmesi nedeniyle Ermenistan'ın, Türkiye ve Azerbaycan ile sınırları kapalıdır.⁴⁶ Ayrıca Erivan takip ettiği dış politika nedeniyle soğuk savaş sonrası Güney Kafkasya'da gerçekleştirilen enerji ve ulaşım/iletim projelerinin çoğuna dahil edilmemiştir. Azerbaycan'ın sahip olduğu enerji kaynakları nedeniyle siyasi, ekonomik ve askeri açıdan güçlenmesi, Erivan'ı denge kurmak amacıyla RF'ye yöneltmektedir. Ermenistan'ın özellikle güvenlik alanında RF'nin defacto himayesi altında bulunduğunu belirtmek mümkündür. RF aynı zamanda Ermenistan'ın en büyük ticari ortağı ve yabancı yatırımcısıdır. Moskova, Ermenistan ekonomisinin büyük bölümünü kontrolü altında bulundurmaktadır. Ermenistan, 2013 yılında AB ile Ortaklık ve İşbirliği Anlaşması imzalamaktan son anda Moskova'nın müdahalesi ile vazgeçirilmiş ve RF'nin ekonomik entegrasyon projesi olan Avrasya Ekonomik Birliği'ne üye olmuştur. Moskova, Erivan'ın algıladığı tehditler ve bölgedeki izole durumunun çıkarları açısından devamından yana olup statüko taraftarıdır.⁴⁷

Ermenistan, 15 Mayıs 1992 tarihinde Kolektif Güvenlik Anlaşması'nı imzalamış, 7 Ekim 2002 tarihinde Kolektif Güvenlik Anlaşması Örgütü'ne dönüşen yapıya üye olmuştur. Moskova ve Erivan arasında 30 Kasım 2016 tarihinde ortak ordu grubu oluşturulmasına dair anlaşma imzalanmıştır. Mevcut haliyle Ermenistan, Güney Kafkasya'da RF ile askeri ittifak halinde olan tek ülkedir.⁴⁸ Bunun yanında toprakları işgal altında olmayan ve dahası diğer bir ülke toprağını işgal eden tek Güney Kafkasya ülkesi Ermenistan'dır. Erivan, Moskova'nın askeri ittifakı ile Azerbaycan'ın toprak bütünlüğünü ihlal etmeye devam etmektedir.

RF'nin 1992 yılından beri Ermenistan'ın Gümrü şehrinde 102'nci Askeri Üssü bulunmaktadır. Bu askeri üssün amacı RF'nin Güney Kafkasya'da-

- 45 Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Declaration on allied interaction between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation", 22 Şubat 2022, <https://president.az/en/articles/view/55498>.
- 46 II. Karabağ Savaşı'nın Güney Kafkasya jeopolitiğinde neden olduğu gelişmeler kapsamında Türkiye-Ermenistan arasında ilişkilerin normalleştirilmesine yönelik görüşmeler başlamıştır. İlişkilerin normalleştirilmesine yönelik Ermenistan'ın en önemli motivasyonlarından biri iki ülke arasındaki sınır kapılarının açılmasını sağlayarak ekonomik izolasyondan kurtulmaktır.
- 47 Dominik Sonnleitner, "Russia's backyard-Unresolved Conflicts in the Caucasus", *Politics in Central Europe*, XII/1, 2016, s. 85.
- 48 Gäidz Minassian, "The Russian Military Presence in the South Caucasus", *Russian Military Presence in the Eastern Partnership Countries*, European Parliament Directorate, 2016, [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578021/EXPO_IDAN\(2016\)578021_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/IDAN/2016/578021/EXPO_IDAN(2016)578021_EN.pdf), s. 26.

ki çıkarlarını gözetmek ve Ermenistan'ın, Türkiye ve İran ile olan sınırlarını korumaktır. Moskova ile Erivan arasında 20 Ağustos 2010 tarihinde imzalanan anlaşma ile hem üssün Ermenistan'da bulunma süresi 2044 yılına kadar uzatılmış, hem de üssün sorumlu olduğu coğrafya tüm Ermenistan'ı kapsar hale gelmiştir.⁴⁹ Ermenistan'da bulunan 102'nci RF Askeri Üssü, Moskova'nın Türkiye, Azerbaycan ve Gürcistan üzerine baskı kurmasına olanak tanımaktadır.⁵⁰

RF, askeri güvenlik alanında Ermenistan'ı sürekli olarak desteklemektedir. Moskova, 1997 yılı itibariyle bir milyar dolar değerinde silahı Ermenistan'a hibe etmiştir. Ermenistan, 2011-2020 yılları arasında silah ithalatının %94'ünü RF'den gerçekleştirmiştir.⁵¹ Ayrıca Ermenistan, RF'den ayrıcalıklı biçimde RF iç piyasa fiyatlarına tabi olarak silah satın alabilmektedir.⁵²

Dağlık Karabağ sorununun devamı RF'nin, Ermenistan'daki askeri varlığını garanti altına almaktadır. Moskova'nın, Erivan ile geliştirdiği askeri ittifak, Azerbaycan'ın işgal altındaki topraklarını askeri kuvvet kullanarak geri almasına yönelik en caydırıcı etken olarak göz önünde bulundurulmuştur.⁵³ Buna karşın II. Karabağ Savaşı'nda Ermenistan büyük yenilgi almıştır. RF savaş süresince Ermenistan'ın askeri yardım taleplerine cevap vermemiş ve görece tarafsız tutumunu korumuştur. RF takındığı bu tutuma resmi gerekçe olarak Kolektif Güvenlik Anlaşması çerçevesinde Ermenistan topraklarına saldırı olması halinde Ermenistan'ı koruma sorumluluğu olduğunu ancak mevcut savaşın Ermenistan sınırları dışında cereyan ettiğini göstermiştir. Bununla birlikte Moskova'nın görece tarafsızlığının geri planında ilişkilerinin iyi olmadığı, Batı yanlısı olarak nitelediği ve RF karşıtı söylemleri bulunan Ermenistan Başbakanı Nikol Paşinyan'ın büyük etkisi bulunmaktadır. Diğer yandan RF'nin savaşa müdahalesinin Türkiye ile askeri açıdan karşı karşıya gelme ihtimali yaratabileceği ve Ankara ile ilişkilerin genel olarak bozulmasına neden olabileceği de Moskova'da dikkate alınan bir unsur olmuştur.⁵⁴ RF, Ermenistan'a desteği olmaksızın ne kadar savunmasız olduğunu ve Azerbaycan ile Türkiye'ye karşı Dağlık Karabağ'ı kendisinin koruduğunu açık şekilde göstermiştir. RF'nin II. Karabağ Savaşı'nda takındığı tutum, Ermenistan'ın RF'ye duyduğu güveni sarsmıştır. Paşinyan, II. Karabağ Savaşı'nda aldığı yenilgi ve muhalefetin baskısı neticesinde 21 Haziran 2021 tarihinde seçime gitmek zorunda kalmış ancak buna rağmen seçimden galip

49 Sergey Minasyan, "Russian-Armenian Relations: Affection or Pragmatism?", *PONARS Eurasia Policy*, Sayı:269, Temmuz 2013, https://www.ponarseurasia.org/wp-content/uploads/attachments/Pepm_269_Minasyan_July2013.pdf, s. 1.

50 German, *a.g.m.*, s. 1660.

51 Wezeman vd., *a.g.e.*

52 Sergey Markedonov, "Why Tensions in the South Caucasus Remain Unresolved", *PONARS Eurasia*, Sayı:465, Mart 2017, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm465_Markedonov_March2017_0.pdf, s. 3.

53 Kavus Abushov, "Policing the Near Abroad: Russian Foreign Policy in the South Caucasus", *Australian Journal of International Affairs*, LXIII/2, 2009, s. 209.

54 Nazim Jafarov-Araz Aslanlı, "Russia's Policy During the 44-Day Karabakh War", *Insight Turkey*, XXIII/4, 2021, s. 225-226.

çıkmıştır. Paşinyan'ın söz konusu başarısının temel nedeni Ermenistan toplumunun RF'ye II. Karabağ Savaşı nedeniyle duyduğu kızgınlıktır.⁵⁵ Ancak yine de mevcut durumda Erivan'ın, Moskova'ya olan bağımlılığı nedeniyle RF'ye olan ihtiyacı yüksektir.

Rusya Federasyonu'nun Gürcistan Politikası

Gürcistan, Güney Kafkasya'da RF'nin en çatışmacı ilişki yaşadığı devlettir. RF-Gürcistan ilişkilerinde Gürcistan'ın bünyesindeki ayrılıkçı hareketler, SSCB'nin dağılmasından itibaren öncelikli konu olmuştur.⁵⁶ Gürcistan SSC'ye bağlı Güney Osetya'nın 1990 yılında bağımsızlığını ilan etmesi üzerine Tiflis yönetimi Güney Osetya'nın özerkliğini kaldırmıştır. Gürcü birlikleri, Güney Osetya'nın başkenti Şinvali'yi kontrol altına almak istemiş ancak RF ve Kuzey Kafkasya'dan çeşitli gruplar tarafından desteklenen Güney Osetya birlikleri karşısında yenilmiştir. Yeltsin ile Gürcistan Devlet Başkanı Eduard Şevardnadze arasında 24 Haziran 1992 tarihinde Soçi (Dagomis) Anlaşması imzalanmış ve RF, Gürcistan, Güney Osetya ve Kuzey Osetya askerlerinden oluşan barış gücü tesis edilmiştir. Bahse konu anlaşma ile RF'nin bölgede barışın koruyucusu olduğu defacto olarak kabul edilmiştir.⁵⁷

Diğer yandan Abhazya'nın Eylül 1992'de Gürcistan'dan bağımsızlığını ilan etmesiyle Gürcistan ile RF destekli Abhaz paramiliter gruplar arasında çatışmalar başlamıştır. Gürcistan ordusu Abhazya'ya girmiş ancak Kuzey Kafkasya bölgesinden savaşçıların da desteklediği Abhaz güçler, Abhazya'daki büyük şehirlerin kontrolünü ele geçirmiştir. Gürcistan ve Abhazya arasında 27 Temmuz 1993 tarihinde imzalanan anlaşma çerçevesinde çatışma bölgesinin kademeli olarak askerden arındırılması ve bu durumu gözetmek maksadıyla uluslararası gözlemcilerin yerleştirilmesi kararlaştırılmıştır. Bu maksatla 24 Ağustos 1993 tarihinde Birleşmiş Milletler Gözlem Misyonu (United Nations Observer Mission in Georgia-UNOMIG) kurulmuştur. RF barış güçleri ise Haziran 1994'te BDT himayesinde bölgeye yerleşmiştir.

RF bahse konu çatışmaları Tiflis üzerinde baskı aracı olarak kullanarak Gürcistan'ın BDT ve Kolektif Güvenlik Anlaşması'na katılmasını, topraklarında RF askeri üslerinin bulunmasına izin vermesini, çatışma bölgelerinde RF barış güçlerinin bulunmasını ve Gürcistan sınırlarının RF askerleri tarafından korunmasını sağlamıştır. Ayrıca Gürcistan'ın, Güney Osetya ve Abhazya ile yaşadığı çatışma ortamı, Kuzey Kafkasya'da RF'ye yönelebilecek potansiyel ayrılıkçı güçlerin bir bölümünü Tiflis'e angaje etmiş, Gürcistan karşısında Kuzey Kafkasya halkları ve Moskova aynı tarafta yer almıştır.⁵⁸ RF

55 Ali Asker, "Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi", *100. Yılında Türkiye ve Rusya İlişkileri ve Karadeniz: Moskova Antlaşması'ndan Günümüze*, Mehmet Okur vd., ed., Akçağ, Ankara 2021, s. 126-127.

56 Brenda Shaffer, "The Geopolitics of the Caucasus", *The Brown Journal of World Affairs*, XV/2, Bahar 2009, s. 133.

57 Gerard Toal, *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest Over Ukraine and the Caucasus*, Oxford University Press, New York 2017, s. 138.

58 Bu durumun tersi oluştuğunda yani RF, Güney Osetya ve Abhazya'ya karşı Gürcistan'ı

bu hareket tarzı ile Güney Kafkasya'da, Kuzey Kafkasya halklarını koruyarak hem Güney Kafkasya hem de Kuzey Kafkasya'da jeopolitiğinde siyasi ve askeri zemin kazanmıştır. Şevardnadze, Batı ile ilişkileri geliştirip Moskova'yı dengelemek amacıyla 1997 yılında NATO üyeliğine başvurmuştur. Ayrıca Gürcistan, Çeçen mültecilere sığınma hakkı tanımıştır.⁵⁹ Gürcistan, Ukrayna, Azerbaycan ve Moldova tarafından 10 Ekim 1997 tarihinde kurulan GUAM Danışma Forumu, RF açısından bölgesel nüfuzunun Batı lehine sınırlanması girişimi olarak algılanmıştır.

RF ve Gürcistan ilişkilerinde diğer önemli konu ise Gürcistan'da bulunan RF askeri üsleri olmuştur. RF ve Gürcistan, 17 Kasım 1999 tarihinde İstanbul AGİT Zirvesi'nde yayımladıkları ortak bildiri ile 1 Temmuz 2001 tarihine kadar Vaziani ve Gudauta'da bulunan RF askeri üslerinin tamamıyla çekilmesi, 2000 yılında yapılacak görüşmeler ile de Batum ve Ahılkelek'teki RF üslerinin çekilme süre ve durumlarını kararlaştırma konularında anlaşmaya vardıklarını açıklamışlardır.⁶⁰ Gürcistan, karşı karşıya olduğu güvenlik sorunlarında etkisiz kalan Kolektif Güvenlik Anlaşması'ndan 1999 yılında çekilmiştir.

RF'nin özellikle Putin'in iktidara gelmesi sonrası Gürcistan politikası daha gergin bir hal almıştır. Bu duruma Gürcistan'da bulunan Pankisi Vadisi'nin Çeçen savaşçılar tarafından personel ve lojistik destek üssü olarak kullanıldığı iddiası önemli ölçüde etki etmiştir. Putin, bu nedenle Gürcistan'ı terör örgütlerinin odağı olmak ile suçlamış ve RF'nin kendini savunma hakkı olduğuna vurgu yapmıştır. RF savaş uçakları, 23 Ağustos 2002 tarihinde Pankisi Vadisi'ni bombalamıştır.⁶¹

BDT coğrafyasında meydana gelen ilk “renkli devrim” olan “Gül Devrimi” Gürcistan'da 2003 yılında yaşanmış ve Mihail Saakaşvili 2004 yılında cumhurbaşkanlığı seçimini kazanarak iktidara gelmiştir. Bu durum RF'nin “yakın çevre” doktrinine yönelik ilk başkaldırı olmuştur.⁶² Saakaşvili'nin amacı Gürcistan'ı her alanda Batı'ya entegre etmek ve Gürcistan'ın toprak bütünlüğünü sağlamaktır. NATO'nun kolektif savunmayı esas alan beşinci maddesi, Gürcistan'ın ulusal güvenliği için temel parametre olarak görülmekteydi ve bu kapsamda NATO'ya üye olmak en temel dış politika önceliği olarak benimsenmişti. NATO ve özellikle ABD ile geliştirilen sıkı ilişkilerin, Gürcistan'ı RF'ye karşı koruyacağı düşünülüyordu. Moskova ise Gürcistan'ın NATO'ya üye olma isteğini düşman bir siyasi ve askeri ittifakın sınırlarına kadar genişlemesi olarak görüyor ve bunu engellemek için gayret ediyordu.

desteklediğinde Kuzey Kafkasya'da yaşadığı mevcut sorunlara yenilerinin eklenmesi yüksek ihtimaldi. Abushov, *a.g.m.*, s. 193-195.

59 Abushov, *a.g.m.*, s.197.

60 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi, “Joint Statement of the Russian Federation and Georgia”, 17 Kasım 1999, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf>, s. 252.

61 Thornike Gordadze, “Georgian-Russian Relations in the 1990s”, *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, Svante E. Cornell-S. Frederick Starr, ed., M.E. Sharpe, New York 2009, s. 41-45.

62 Sonnleitner, *a.g.m.*, s. 84.

gazi

Akademik
Bakış

271

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Bu kapsamda Moskova, Güney Osetya ve Abhazya ile siyasi, askeri ve ekonomik ilişkilerini daha da geliştirmiş, bu bölgelerde yaşayanlara RF pasaportu dağıtarak suni vatandaş yaratma politikası izlemiştir. Gürcistan'daki RF askeri üslerinin çekilme süreci 2007 yılında tamamlanmıştır. Ancak RF'nin Güney Osetya'da Müşterek Barışı Koruma Gücü bünyesinde bir taburu, Abhazya'da da BDT bünyesinde barış gücü birliği bulunmaya devam etmiştir.

NATO'nun 2008 yılı Bükreş Zirvesi'nde Gürcistan'ın gelecekte NATO üyesi olacağı ilan edilmiştir.⁶³ NATO-Gürcistan ilişkilerinin mevcut durumu ile Kosova'nın bağımsızlığının bazı devletlerce tanınması, Ağustos 2008'de yaşanan RF-Gürcistan savaşının en önemli nedenlerini oluşturmuştur. Gürcistan ile Güney Osetya arasında 7 Ağustos 2008 tarihinde başlayan savaş, ilerleyen süreçte bir tarafta Gürcistan diğer tarafta ise RF, Abhazya ve Güney Osetya olacak şekilde beş gün sürmüştür. RF'nin soğuk savaş sonrası ilk yurt dışı askeri kuvvet kullanımı olan bahse konu savaş ile Moskova 2008 yılına kadar sürdürdüğü görelî "tarafsız arabulucu" rolünü terk ederek, siyasi ve askeri açıdan tamamen Gürcistan karşısında yer almıştır. Savaş Gürcistan'ın Güney Osetya ve Abhazya'dan tamamen çıkarılması ile sonuçlanmıştır.

Bahse konu savaş, Gürcistan'a yönelik ABD ve Batı'nın taahhütlerinin temeli olmadığını, bölgedeki enerji altyapısının kaderinin RF'nin "iyi niyetine" bağlı olduğunu ve Kafkasya'daki dondurulmuş çatışmaların RF'nin inisiyatifi ile sıcak çatışmalara dönüşebileceğini göstermiştir.⁶⁴ Fransa Cumhurbaşkanı Nicolas Sarkozy arabuluculuğunda iki ülke arasında 12 Temmuz 2008 tarihinde mütareke imzalanmıştır. RF Devlet Başkanı Medvedev, 26 Ağustos 2008 tarihinde Güney Osetya ile Abhazya'nın bağımsızlığının tanındığını ilan etmiştir.⁶⁵ RF, "yakın çevresinde" bulunan Güney Kafkasya'da etki ve liderliğinin devamı için askeri seçenekler de dahil olmak üzere her türlü politikayı izleyebileceğini göstermiştir. RF-Gürcistan Savaşı'nın en önemli iki sonucu Tiflis'in NATO üyeliği sürecini askıya alması ile NATO'nun bölgedeki genişleme sürecinin fiili olarak durması ve Gürcistan'dan Kırım'a, Kırım'dan ise Avrupa'ya Hazar Havzası doğal gazının naklini sağlaması öngörülen Beyaz Akım projesinin gerçekleşmemesidir.⁶⁶

- 63 NATO Resmi İnternet Sitesi, "NATO Bucharest Summit Declaration", 3 Nisan 2008, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.
- 64 Kornely K. Kakachia, "Challenges to the South Caucasus Regional Security Aftermath of Russian-Georgian Conflict: Hegemonic stability or new partnership?", *Journal of Eurasian Studies*, Sayı:2, 2011, s. 17.
- 65 RF Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Statements by President of Russia Dmitry Medvedev", 26 Ağustos 2008, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/1222>.
- 66 Ukrayna tarafından 2005 yılında önerilen proje, Hazar enerji kaynaklarının RF toprakları ve boru hatlarından geçmeden Avrupa pazarına ulaşmasına imkân verecekti. Ancak projenin RF'nin Karadeniz'deki münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi gerekiyordu. RF, 2008 yılında Gürcistan ile savaşarak ve 2014 yılında Kırım'ı ilhak ederek Beyaz Akım projesinin gerçekleşmesine engel olmuştur. Ali Başaran, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz ve Karadeniz Ülkeleri", 100. Yılında Türkiye ve Rusya İlişkileri ve Karadeniz: Moskova Antlaşması'ndan Günümüze, Mehmet Okur vd., ed., Akçağ, Ankara 2021, s. 213-215.

RF, 15 Haziran 2009 tarihinde Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyinde UNOMIG'in görev süresinin uzatılmasını veto etmiştir. Diğer yandan Gürcistan, Ağustos 2009'da resmi olarak BDT'den ayrılmıştır. Moskova, Şubat 2010'da Güney Osetya ile 4'üncü RF Askeri Üssü'nün, Abhazya ile ise 7'nci RF Askeri Üssü'nün bu bölgelerde konuşlanmasına yönelik anlaşmaları imzalamıştır.

Saakaşvili'nin 2012 yılında iktidarı kaybetmesinden sonra iktidara gelen Gürcü Hayali Partisi ile Gürcistan açısından RF ile ilişkiler açık düşmanlıktan, sınırlı pragmatik ilişkilere dönüşmüştür. Bu kapsamda Tiflis tarafından RF'nin işgal ettiği Gürcistan topraklarından çekilmesi ve NATO ve AB ile bütünleşme uzun vadeli politikalar olarak benimsenmiştir. İki ülke arasında diplomatik ilişki bulunmamasına karşın ekonomik ve ticari ilişkiler 2013 yılında başlamıştır. Gürcistan'ın, RF ile ilişkileri normalleştirme politikası Gürcistan iç politikasında bazı durumlarda ayrışmalara neden olmaktadır. Örneğin Gürcistan halkının büyük çoğunluğu RF-Ukrayna Savaşında Ukrayna'ya destek olunmasını isterken, Gürcü hükümeti RF'yi provoke edecek adımlardan kaçınmış ve RF'ye uygulanan uluslararası yaptırımlara katılmamıştır. RF ise Gürcistan'ı, 7 Mart 2022 tarihinde yayımladığı “dost olmayan ülkeler” listesine dahil etmeyecek⁶⁷ bir nevi Tiflis'in ihtiyatlı ve dengeli tutumundan memnuniyet duyduğunu ortaya koymuştur.

Sonuç

Bu çalışmada RF'nin Kafkasya politikası incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre RF'nin Kafkasya politikası; tarihi olarak güneye “sıcak denizlere inme”, “büyük güç” yaklaşımı, SSCB'nin çöküşü sonrası benimsenen “yakın çevre” doktrini ve Hazar enerji kaynaklarının işletilmesi ile RF nakil hatları üzerinden dünya pazarlarına ihracı çerçevesinde şekillenmiştir. RF'nin Kafkasya'da karşılaştığı sorunlar çoğunlukla güvenlik odaklı ve birbiri ile bağlantılıdır. RF, Kafkasya'nın kuzeyinde iç güvenlik tehditleriyle, güneyinde ise yakın çevre tehditleri ile mücadele etmektedir. RF'nin, Kafkasya'nın kuzeyinde ve güneyinde takip ettiği güvenlik politikaları birbirini tamamlar nitelik taşımaktadır. RF'nin, Kafkasya'nın herhangi bir bölümünde kontrolü kaybetmesi, diğer bölüm üzerinde de kontrolü kaybetmesine neden olacak ve bu durum RF'nin güvenliğine olumsuz etki edecektir. Moskova, bu kapsamda Kafkasya'nın kuzeyini sınırları içerisinde fiziki olarak kontrol ederken, güneyinde bulunan üç bağımsız devleti çeşitli siyasi, askeri ve ekonomik politikalar ile kendisiyle uyumlu hareket etmeye yöneltmekte/mecbur bırakmaktadır.

Rusya'nın Kuzey Kafkasya ile tarihte yaşadığı sorunların devamı günümüzde de görülmektedir. Kuzey Kafkasya'da hüküm süren göreceli istikrar

67 Kornely Kakachia- Shota Kakabadze, “Creeping Finlandization or Prudent Foreign Policy? Georgia's Strategic Challenges amid the Ukrainian Crisis”, *Georgian Institute of Politics*, 29 Mart 2022, <https://gip.ge/creeping-finlandization-or-prudent-foreign-policy-georgias-strategic-challenges-amid-the-ukrainian-crisis/>.

Moskova'nın yerel liderlerle kurduğu kişisel ilişkiler ile askeri ve ekonomik gücüne dayalıdır. Azerbaycan, Gürcistan ve Ermenistan, Moskova'yı göz ardı ederek politika geliştirememekte, geliştirdikleri takdirde ise olumsuz sonuçlarına katlanmak zorunda kalmaktadırlar. RF, Güney Kafkasya devletleri üzerinde mevcut iç ve devletlerarası çatışmaları kullanarak kendisini; "problem yaratan", "problemin devamını sağlayan", "problemde arabuluculuk yapan" bölgesel hegemon haline getirmiştir. Güney Kafkasya devletlerinin RF ile olan ilişkilerinin düzeyi, sahip oldukları güvenlik sorunlarının derecesini belirlemektedir. RF ile müttefik olan Ermenistan'ın toprak bütünlüğü Moskova tarafından korunduğu gibi Erivan milli gücünü aşan politikalar izleyebilmekte ve Azerbaycan topraklarının bir bölümünü halen işgal altında bulundurabilmektedir. RF ve Batı arasında denge politikası izleyen Azerbaycan işgal altındaki topraklarının büyük bölümünü kurtarabilse de tamamını kurtaramamıştır. ABD ve NATO'ya yönelen dış politika yaklaşımıyla Gürcistan ise 2008 yılında RF ile savaşarak Güney Osetya ve Abhazya üzerindeki hâkimiyetini tamamıyla kaybetmiştir. Kuzey Kafkasya ve Güney Kafkasya'da son dönemde meydana gelen gelişmeler dikkate alındığında RF'nin Kafkasya'da çıkarları aleyhine gelişen olayları etkileyebilecek siyasi, askeri ve ekonomik araçlara sahip olduğunu belirtmek mümkündür.

Kaynaklar

ABUSHOV, Kavus, "Policing the Near Abroad: Russian Foreign Policy in the South Caucasus", *Australian Journal of International Affairs*, LXIII/2, 2009, s. 187-212.

ASKER, Ali, "Rusya'nın Yakın Çevre Siyaseti: Karadeniz-Hazar (Güney Kafkasya) Bölgesi", *100. Yılında Türkiye ve Rusya İlişkileri ve Karadeniz: Moskova Antlaşması'ndan Günümüze*, Mehmet Okur vd., ed., Akçağ, Ankara 2021, s.97-142.

ASLANLI, Araz, "Azerbaijan-Russia Relations: Is Foreign Policy Strategy of Azerbaijan Changing?", *Turkish Policy Quarterly*, IX/3, 2009, s. 137-145.

Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı Resmi İnternet Sitesi, "Joint Statement of the Russian Federation and Georgia", 17 Kasım 1999, <https://www.osce.org/files/f/documents/6/5/39569.pdf>.

Azerbaycan Cumhurbaşkanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Declaration on allied interaction between the Republic of Azerbaijan and the Russian Federation", 22 Şubat 2022, <https://president.az/en/articles/view/55498>.

BAŞARAN, Ali, "Türkiye-Rusya Federasyonu İlişkilerinde Karadeniz Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Karadeniz ve Karadeniz Ülkeleri", *100. Yılında Türkiye ve Rusya İlişkileri ve Karadeniz: Moskova Antlaşması'ndan Günümüze*, Mehmet Okur vd., ed., Akçağ, Ankara 2021, s. 197-236.

BRZEZINSKI, Zbigniew, *Büyük Satranç Tahtası: Amerika'nın Önceliği ve Bunun Jeostratejik Gereklere* (çev. Ertuğrul Dikbaş-Ergun Kocabıyık), Sabah Kitapları, İstanbul 1998.

ÇELİKPALA, Mitat, "Dünden Bugüne Kuzey Kafkasya: Sosyal, Siyasal Yapı ve Etnik Çatışmalar", *Kafkasya Dosyası*, Ali Ahmetbeyoğlu vd., der., Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul 2006, s. 81-134.

DUGİN, Aleksandr, *Rus Jeopolitiği: Avrasyacı Yaklaşım*, Küre Yayınları, 8.Baskı, İstanbul 2015.

FOXALL, Andrew, *Sovyet Sonrası Rusya'da Etnik İlişkiler: Kuzey Kafkasya'da Ruslar ve Rus Olmayanlar* (çev. Serkan Özdemir), Koyu Siyah, Ankara 2018.

GERMAN, Tracey, "Securing the South Caucasus: Military Aspects of Russian Policy towards the Region since 2008", *Europe-Asia Studies*, LXIV/9, Kasım 2012, s. 1650-1666.

GORDADZE, Thornike, "Georgian-Russian Relations in the 1990s", *The Guns of August 2008: Russia's War in Georgia*, Svante E. Cornell - S. Frederick Starr, ed., M.E. Sharpe, New York 2009, s. 28-48.

HEDENSKOG, Jakob vd., "Security in the Caucasus: Russian Policy and Military Posture", *Swedish Defence Research Agency*, Şubat 2018, <https://www.foi.se/en/pressroom/news/news-archive/2018-04-10-russia-sees-caucasus-as-its-sphere-of-interest.html>.

ISMAYİLOV, Murad, "Azerbaijan and Russia: Towards a Renewed Alliance for a New Era", *Russian Analytical Digest*, Sayı:232, 22 Şubat 2019, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD232.pdf>, s. 5-10.

JAFAROV, Nazim-Araz Aslanlı, "Russia's Policy During the 44-Day Karabakh War", *Insight Turkey*, XIII/4, 2021, s. 213-229.

KAKACHİA, Kornely K, "Challenges to the South Caucasus Regional Security Aftermath of Russian-Georgian Conflict: Hegemonic stability or new partnership?", *Journal of Eurasian Studies*, Sayı:2, 2011, s. 15-20.

KAKACHİA, Kornely-Shota Kakabadze, "Creeping Finlandization or Prudent Foreign Policy? Georgia's Strategic Challenges amid the Ukrainian Crisis", *Georgian Institute of Politics*, 29 Mart 2022, <https://gip.ge/creeping-finlandization-or-prudent-foreign-policy-georgias-strategic-challenges-amid-the-ukrainian-crisis/>.

KASAPÖĞLU, Can, "Russian Forward Military Basing in Armenia and Moscow's Influence in the South Caucasus", *NATO Defence College Research Division*, Sayı:143, Kasım 2017, <https://www.ndc.nato.int/news/news.php?icode=1122>.

KESER, Ahmet-Bilal Ulusoy, "Bırakınız Gitsinler, Bırakınız Savaşınlar (Laissez Jihad): Kafkasya'dan DAES'e Katılım Nedenleri", *Güvenlik Stratejileri*, XVI/34, 2020, s. 203-243.

KURAT, Akdes Nimet, *Rusya Tarihi: Başlangıçtan 1917'ye Kadar*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, 6. Baskı, Ankara 2014.

LO, Bobo, *Vladimir Putin and The Evolution of Russian Foreign Policy*, Blackwell Publishing, Oxford 2003.

MANKOFF, Jeffrey, "The Big Caucasus: Between Fragmentation and Integration", *Center for Strategic&International Studies*, Mart 2012, https://csis-website-prod.s3.amazonaws.com/s3fs-public/legacy_files/files/publication/120326_Mankoff_BigCaucasus_Web.pdf.

MARKEDONOV, Sergey, "Russia's Evolving South Caucasus Policy: Security Concerns amid Ethno-Political Conflicts", *German Council on Foreign Relations*, Sayı:1, Ocak 2017, <https://dgap.org/en/article/getFullPDF/28989>, s. 1-11.

MARKEDONOV, Sergey, "Why Tensions in the South Caucasus Remain Unresolved", *PONARS Eurasia*, Sayı:465, Mart 2017, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/PePM465_Markedonov_March2017_o.pdf, s. 1-5.

MİNASSİAN, Gädz, "The Russian Military Presence in the South Caucasus", *Russian Military Presence in the Eastern Partnership Countries*, European Parliament Directorate, 2016, <http://>

giz

Akademik
Bakış

275

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/ IDAN/2016/578021/EXPO_IDAN(2016)578021_EN.pdf, s. 24-31.

MİNASYAN, Sergey, "Russian-Armenian Relations: Affection or Pragmatism?", *PONARS Eurasia Policy*, Sayı:269, Temmuz 2013, http://www.ponarseurasia.org/sites/default/files/policy-memos-pdf/Pepm_269_Minasyan_July2013.pdf.

NATO Resmi İnternet Sitesi, "NATO Bucharest Summit Declaration", 3 Nisan 2008, https://www.nato.int/cps/en/natolive/official_texts_8443.htm.

ÖZDAŞLI, Esmâ, "İkinci Karabağ Savaşı'nda Ermenilerin Sivillere Yönelik Saldırıların Uluslararası İnsancıl Hukuk Açısından Değerlendirilmesi", *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, VII/1, 2021, s. 51-83.

ÖZTÜRK, Senem, "Jeopolitiğin Rusya Federasyonu'na Etkilerinin Kuzey Kafkasya-Gürcistan-Güney Osetya Çerçevesinde İncelenmesi", *Güvenlik Stratejileri*, Yıl:9, Sayı:17, 2013, s. 201-242.

"Russia's Security Guarantees for Armenia Don't Extend to Karabakh, Putin Says", *The Moscow Times*, 7 Ekim 2020, <https://www.themoscowtimes.com/2020/10/07/russias-security-guarantees-for-armenia-dont-extend-to-karabakh-putin-says-a71687>.

"Russia Terrorism Index", *Trading Economics*, <https://tradingeconomics.com/russia/terrorism-index>.

SADIKOV, İsa, "Rusya'nın Kafkasya Politikası ve Rus Askerî Üsleri", *Kafkasya'nın Jeopolitik Sorunları Konferansı*, 27-28 Eylül 2001, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi Yayınları, Ankara 2003, s. 63-64.

SAPMAZ, Ahmet, *Rusya'nın Transkafkasya Politikası ve Türkiye'ye Etkileri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2008.

SAPMAZ, Ahmet "Rusya Federasyonu'nun Terörle Mücadele Stratejisinin Kuzey Kafkasya'nın İstikrarı Üzerine Etkileri", *Savunma Bilimleri Dergisi*, XII/2, 2013, s. 1-35.

SHAFFER, Brenda, "The Gopolitics of the Caucasus", *The Brown Journal of World Affairs*, XV/2, Bahar 2009, s. 131-142.

SHAFFER, Brenda, "Foreign Policy of the States of the Caucasus: Evolution in the Post-Soviet Period", *Uluslararası İlişkiler*, VII/26, Yaz 2010, s. 51-65.

SOKIRIANSKAIA, Ekaterina, "Countering Violent Extremism among North Caucasus Youth", *Russian Analytical Digest*, Sayı: 255, 14 Temmuz 2020, <https://css.ethz.ch/content/dam/ethz/special-interest/gess/cis/center-for-securities-studies/pdfs/RAD255.pdf>, s. 2-5.

SONNLEİTTNER, Dominik, "Russia's backyard-Unresolved Conflicts in the Caucasus", *Politics in Central Europe*, XII/1, 2016, s. 83-94.

RF Devlet Başkanlığı Resmi İnternet Sitesi, "Statements by President of Russia Dmitry Medvedev", 26 Ağustos 2008, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/1222>.

SUSHENTSOV, Andrey-Nikita Neklyudov, "The Caucasus in Russian Foreign Policy Strategy", *Caucasus Survey*, VIII/2, 2020, s. 127-141.

TANRISEVER, Oktay F. "Rusya'nın Kafkasya Politikası: Sovyet Sonrası Geri Çekilme Söyleminden Emperyal Müdahaleciliğe", *Kafkaslarda Değişim Dönüşüm*, Mustafa Aydın, der., Nobel Yayınları, Ankara 2012, s. 173-202.

TELLAL, Erel, "Zümrüdüanka: Rusya Federasyonu'nun Dış Politikası", *Ankara Üniversitesi Si-*

yasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, LXV/3, 2010, s.189-236.

TOAL, Gerard, *Near Abroad: Putin, the West, and the Contest Over Ukraine and the Caucasus*, Oxford University Press, New York 2017.

VALİYEV (a.), Anar, "Azerbaijan-Russia Relations After the Five-Day War: Friendship, Enmity, or Pragmatism", *Turkish Policy Quarterly*, X/3, 2011, s. 133-143.

VALİYEV (b.), Anar, "Azerbaijan and North Caucasus: A Pragmatic Relationship", *Caucasus Analytical Digest*, Sayı:27, 27 Mayıs 2011, s. 5-8.

VELİYEV, Cavid, "Jeleznovodsk Bildirisi'nden Moskova Bildirisi'ne Rusya'nın Dağlık Karabağ Politikası", Çıkmazdan Çözüme Karabağ Sorunu, Muhittin Ataman, Ferhat Pirinççi, ed., SETA Kitapları, İstanbul 2021, s. 301-324.

WAKIZAKA, Keisuke, "Rusya ve Kafkas Emirliği Arasında Çeçen Milliyetçiliği", *Türkiye Siyaset Bilimi Dergisi*, III/2, 2020, s. 165-182.

WEZEMAN, Pieter vd., "Arms transfers to conflict zones: The case of Nagorno-Karabakh", *Sipri*, 30 Nisan 2021, <https://www.sipri.org/commentary/topical-background/2021/arms-transfers-conflict-zones-case-nagorno-karabakh>.

Extended Abstract

The Caucasus has been of great importance for Russia throughout history. The first problem Russian Federation (RF) faced in the Caucasus was the separatist movement of Chechnya. Chechens led by Dudayev were victorious in the I. RF-Chechnya War and RF soldiers withdrew from Chechnya in 1996. However, Moscow once again intervened in Chechnya militarily in 1999. As of 2002, RF gained military control in Chechnya. With the "Chechenization" policy followed in Chechnya, Moscow established a loyal administration among the Chechens and assumed an indirect role in the struggle. The secular separatist uprising, which was defeated on the ground against the RF, has turned into a radical terrorist movement. However, the number of terrorist attacks has decreased with the security-oriented policies implemented by the RF.

RF's policy towards Azerbaijan remained tense due to the Turkey-oriented approach followed during the Elchibey period. With Heydar Aliyev's coming to power, steps were taken to appease the Moscow and a balance was established between the West and RF. Since the independence of Azerbaijan, the most important factor has been the problem of Nagorno-Karabakh and surrounding Azerbaijani lands under Armenian occupation. RF adopted a stance that supports Armenia, which allows the continuation of the current status quo in the Nagorno-Karabakh conflict. Armenia is the only country in the South Caucasus that is involved in the integration process of the RF in every field. In this context, it is under the military protection of the RF with the Collective Security Agreement. Due to the changing balance of power in favor of Azerbaijan in the South Caucasus and the discomfort felt by the pro-Western Pashinyan government in Armenia, RF took a neutral stance in the Second Karabakh War. Moscow convinced the parties to stop the conflict and allow the Russian peacekeeping force to operate in the region. While the Moscow allowed Azerbaijan to recapture the occupied regions around Nagorno-Karabakh with its neutral stance during the war, it provided protection to Armenia's presence in the region with the Russian peacekeepers stationed in the Nagorno-Karabakh ceasefire line and the Lachin corridor.

Georgia froze the problems with Abkhazia and South Ossetia in the 1990s with the ceasefire provided by the RF and the peacekeepers stationed in the region. However, since the 2000s, and especially after the "Rose Revolution", the effort to integrate with the West caused it to fight

Gaz

Akademik
Bakış

277

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

with the RF in 2008. After the war, the control of the Tbilisi administration over these regions disappeared, and the RF recognized the independence of South Ossetia and Abkhazia. As a result, the Caucasus is of great importance for RF, especially security. The problems faced by RF in the Caucasus are security-oriented and interrelated. RF is trying to ensure its internal security in the North Caucasus and the “near abroad” security in the South Caucasus. While the RF is fighting separatist movements and terrorism in the North Caucasus, it is fighting with the global and regional powers in the South Caucasus and the countries in the region that are inclined to these powers. However, recently, the RF’s effectiveness in the Caucasus has increased considerably.

Gors

Akademik
Bakış

278

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Türkiye: Türkiye Girişime Dâhil Olmalı mı?

One Belt One Road Initiative and Turkey: Should Turkey Be Involved in the Initiative?

Erdem ATEŞ* - Dilek SEYMEN**

Öz

Çin Halk Cumhuriyeti, özellikle son 20 yılda gösterdiği yüksek ekonomik performans ile göze çarpmaktadır. 2008 yılında meydana gelen küresel kriz tüm dünyayı olduğu gibi Çin'i de olumsuz etkilenmiştir. Bunun üzerine Çin yeni ihracat pazarları arama yoluna gitmiş ve 2013 yılında Çin Devlet Başkanı Xi Jinping tarafından "Bir Kuşak Bir Yol (One Belt, One Road-OBOR)" girişimi başlatılmıştır. Daha sonra ise girişimin resmi adı Kuşak ve Yol İnisiyatifi (Belt and Road Initiative-BRI) olarak değiştirilmiştir. Girişimin, deniz güzergâhına "21. yy Deniz İpek Yolu", kara güzergâhına "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" adı verilmiştir. BRI kapsamında, Eylül 2022 itibari ile 140 ülke ve 30 uluslararası kuruluş ile iş birliği belgeleri imzalanmıştır. Girişimin amacı; Asya, Avrupa ve Afrika kıtaları arasındaki ticaret maliyetlerini azaltıcı alt ve üst yapı yatırımlarını gerçekleştirmek yolu ile ticaret hacmini arttırmak olarak özetlenebilir. Buna ek olarak, girişimin siyasi, sosyal ve kültürel birçok amacının bulunduğu düşünülmektedir.

BRI'nın Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridorunun (Orta Koridor) Türkiye'den geçmesi planlanmaktadır. Türkiye'nin bu proje ile hem köprü vazifesi görerek hem de yeni pazarlara açılma şansı yakalayarak kazançlar elde edebileceği düşünülmektedir. Çalışmanın amacı; BRI'da yer alan ülkelerle Türkiye arasında gerçekleşen ihracat ve ithalatın, ulaşım altyapısı ile ilişkisini analiz etmektir. Bu amaçla, girişime dâhil olan 118 ülkenin ve Türkiye'nin 2007-2019 ulaşım altyapı ve dış ticaret verileri, çekim modeli kullanılarak panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Ülkelerin ulaşım altyapılarını modele dâhil edebilmek için Dünya Bankası tarafından hazırlanan Lojistik Performans Endeksinin (LPI) bazı alt kalemlerinden yararlanılmıştır. İhracat ve ithalat için iki ayrı model kurulmuş, modellerde Prais-Winsten (PCSEs) ve Poisson Pseudo-Maximum Likelihood (PPML) tahmincisi kullanılmıştır. Uygulama sonuçlarına göre, BRI'nın ulaşım altyapı olanaklarını geliştirmeyi hedeflediği düşünüldüğünde Türkiye'nin bu girişimin parçası olmasının dış ticaret hacmini artırıcı etki yaratacağı düşünülmektedir.

Anahtar Kelimeler: Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, Çekim Modeli, PPML, Çin, OBOR, PCSEs, BRI
JEL Kodları: F02, F15, F17

Abstract

The People's Republic of China stands out with its high economic performance, especially in the last 20 years. The 2008 global crisis had a negative impact on China like the rest of the world. Thereupon, China went to search for new export markets and in 2013, the "One Belt,

Makale Geliş Tarihi: 24.11.2020. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: ATEŞ, Erdem - SEYMEN, Dilek, "Bir Kuşak Bir Yol Girişimi ve Türkiye: Türkiye Girişime Dâhil Olmalı mı?", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 279-301

* Araş. Gör., Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, erdem.ates@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1459-9555.

** Prof. Dr., Dokuz Eylül Üniversitesi İ.İ.B.F İktisat Bölümü, dilek.seymen@deu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-5535-594X.

Akademik
Bakış

279

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

One Road (OBOR) initiative was launched by Chinese President Xi Jinping. Later, the official name of the initiative was changed to Belt and Road Initiative (BRI). Initiative's sea route was called "21. Century Maritime Silk Road", and the land route was called "Silk Road Economic Belt". Within the scope of BRI, cooperation documents were signed with 140 countries and 30 international organizations as of September 2022. The aim of the initiative; It can be summarized as increasing the trade volume by making infrastructure and superstructure investments that reduce trade costs between the Asian, European and African continents. In addition, the initiative is thought to have many political, social and cultural goals.

BRI's China-Central Asia-West Asia Economic Corridor (Central Corridor) is planned to pass through Turkey. It is thought that with this project, Turkey can gain profits by both acting as a bridge and by getting the chance to open up to new markets. The aim of the study; The aim is to analyze the relationship between exports and imports between the countries in the BRI and Turkey, and the transportation infrastructure. For this purpose, the 2007-2019 transportation infrastructure and foreign trade data of 118 countries and Turkey included in the initiative were analyzed by panel data method using gravity model. In order to include the transportation infrastructures of the countries in the model, some sub-items of the Logistics Performance Index (LPI) prepared by the World Bank were used. Two separate models were established for export and import, and Prais-Winsten (PCSEs) and Poisson Pseudo-Maximum Likelihood (PPML) estimators were used in the models. According to the results of the implementation, considering that BRI aims to develop transportation infrastructure opportunities, it is thought that Turkey's being a part of this initiative will have an increasing effect on foreign trade volume.

Key Words: *One belt one road initiative, OBOR, gravity model, PPML, china, PCSEs, BRI*

Jel Codes: F02, F15, F17

Giriş

Çin uygarlığı, insanlığı derinden etkilemiş birçok gelişmenin ve icadın çıkış noktası olmuştur. Özellikle Çin'in milattan önce yerleşik hayata geçmesi, onun ihtiyacından fazla ürün üretmesine neden olmuştur. Fazla ürünün diğer ülkelere satılması gerekliliği, ticaretin ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır.¹ Bu nedenle Çin ürünlerini satacak pazarlara ulaşmak için ticaret yollarına ihtiyaç duymuştur.

Tarihte Çin'den başlayarak Orta Asya, Anadolu ve Akdeniz aracılığıyla Avrupa ve Afrika kıtalarına uzanan ticaret yollarına "İpek Yolu" adı verilmiştir. Bu isimle adlandırılmasının nedeni bu yollar üzerinde taşınan en kıymetli malın ipek olmasıdır. Bu isim ilk kez M.Ö 138 yılında ünlü Çinli seyyah Ziang Qian yolculuğundan sonra tarihe geçmiştir.² İpek yolu ismi modern literatürde ilk kez 1877 yılında Alman coğrafyacı Ferdinand Von Richtho-

1 Taner Sabancı, "Yeni İpek Yolu Projesi: Tarihi Olanla Benzerlikleri ve Hakkındaki Bazı Çalışmaların Kısa Bir Değerlendirmesi". *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, Temmuz 2018, Cilt:1, Sayı: 2, s. 81-99.

2 Taşkın Deniz. "Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası". *Marmara Coğrafya Dergisi*, Ekim 2016, Sayı:34,s. 195-202.

fen tarafından kullanılmıştır.³ İpek yolunun birçok farklı güzergâhı olmakla birlikte kabaca, Çin'in eski başkenti olan Xi'an şehri ile Roma İmparatorluğu toprakları arasında kalan 15 bin km'lik bir yol olduğu söylenebilir.⁴ İpek yoluna sadece bir ticaret yolu olarak bakmak doğru olmaz; güzergâhları üzerinde kervanların dinlenmeleri ve konaklamaları için yapılmış olan kervansaraylar aslında doğu ve batı toplumlarının tanıştığı kültür merkezleri işlevi görmüştür. İpek yolu, farklı kültür, dil ve dine sahip milletlerin etkileşimini sağlamıştır. Ayrıca bu yol sayesinde insanlığın gelişiminde derin izler bırakan teknoloji, fikir ve felsefe toplumlar arasında aktarılabilmiştir. İpek yolu, özellikle 2.yüzyıl ile 16.yüzyıl arasında ekonomik güç merkezi konumunu korumuştur.⁵ Daha sonra ekonomik güç merkezinin Avrupa'ya kayması, daha güvenli alternatif yolların bulunması ve taşımacılık sektöründe verimliliği arttıran yöntemlerin bulunması ile bu ticaret yolu önemini kaybetmiştir.⁶

Bir Kuşak Bir Yol (OBOR) girişimi ilk olarak, Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Devlet Başkanı Xi Jinping'in 2013 yılında Kazakistan'ın Nazarbayev Üniversitesi'nde yaptığı konuşma sırasında kamuoyu ile paylaşılmıştır. Xi Jinping konuşmasında sadece, girişimin kara güzergâhı olan "İpek Yolu Ekonomik Kuşağı" hakkında bilgi vermiştir. Girişimin deniz güzergâhı olan "21.yy Deniz İpek Yolu" ise Çin Halk Cumhuriyeti (ÇHC) Başbakanı Li Keqiang'ın tarafından 2013 yılında Brunei'de yapılan 16. ASEAN-Çin zirvesinde açıklanmıştır.⁷ İpek Yolu Ekonomik Kuşağı ve 21.yy Deniz İpek Yolu projelerinin birleştirilmesi ile "Bir Kuşak, Bir Yol (OBOR)" girişimi ortaya çıkmıştır. Girişimin ismi daha sonra resmi olarak Kuşak ve Yol İnisiyatifi (Belt and Road Initiative-BRI) olarak değiştirilmiştir. İpek Yolu Ekonomik Kuşağı, Çin ile Avrupa ve Afrika kıtalarını bağlarken, 21.yy Deniz İpek Yolu girişimi, Güney Çin Denizi'nden Hint Okyanusu'na bağlanmakta, oradan da Süveyş Kanalı üzerinden Akdeniz'e ulaşmaktadır.⁸ Girişim kapsamında kara yolları, limanlar, doğalgaz ve petrol boru hatları, yüksek hızlı tren rayları, fiber optik, enerji, sağlık, telekomünikasyon ve daha birçok alt yapı yatırımlarının yapılması ve var olanların modernizasyonu planlanmaktadır.⁹

- 3 Varis Çakan. "Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar Ve Gerçekler". *Asya Araştırmaları Dergisi*, Kasım 2017, s. 35-52.
- 4 Hans-Joachim Schramm, & Xu Zhang. "Eurasian Rail Freight in the One Belt One Road Era". *NOFOMA (The Nordic Logistics Research Network)* Kolding: Syddansk Universitet. Institut for Entreprenørskab og Relationsledelse, Temmuz 2018 s. 769-789.
- 5 Esme Özdaşlı, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri". *Journal of Turkish Studies*, Ekim 2015, s. 579-596.
- 6 Altay Ath, "Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi". *Analist*, Ekim 2014,s. 74-77. Ahmet Burçin Yereli, (2014). "Yeniden Canlanan İpek Yolunda Ekonomik Stratejiler". *İpek Yolu'nda Türk Kültür Mirası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 301-307). Ankara : Türk Yurdu Yayınları.
- 7 Kaan Yiğenoğlu, "Çin'in Tek Kuşak Tek Yol Projesi ve Asya Altyapı Kalkınma Bankası". *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, s. 10-28.
- 8 Bülent Güner, "OBOR Girişimi'nin Coğrafyası". *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 37, Ocak 2018, s. 112-123.
- 9 Erdal Tanas Karagöl,. "Modern İpek Yolu Projesi", *SETA Perspektif*, Mayıs 2017, Sayı:174, s. 1-7.

giz

BRI girişimi ekonomik, politik, ticari ve kültürel etmenleri barındıran; politika koordinasyonu, altyapı bağlantıları, engelsiz ticaret ve finansal uyumlaştırma dâhil pek çok alanda toplumların karşılıklı anlaşmalarını amaçlamaktadır.¹⁰ BRI'ya dâhil olan ülkeler dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 59,7'sine, dünya ticaretinin yaklaşık yüzde 37,2'sine ve 32 trilyon dolarlık bir GSYH'ye sahip bulunmaktadır. Buna ek olarak Asya-Pasifik ülkelerinin 2030 yılında ihtiyaç duyacakları alt yapı yatırımlarının 26 trilyon dolar seviyesinde olacağı tahmin edilmektedir.¹¹

Avrupa ve Çin arasındaki ticaret ağırlıklı olarak deniz taşımacılığı ile gerçekleştirilmektedir. Deniz taşımacılığının ağırlıkta olmasının en önemli nedeni, kara taşımacılığına göre daha az nakliye maliyetine sahip olmasıdır. Ayrıca kara taşımacılığının yapılacağı güzergâhta bulunan ülkelerin içinde buldukları siyasi durum, güvenlik sorunları ve gümrük prosedürleri de deniz taşımacılığını daha cazip hale getirmektedir. Fakat deniz yoluna kıyasla kara yolu ile gerçekleştirilen taşımacılığın süresi daha kısadır. Çin'den bir ürün deniz ulaşımıyla 30 ile 40 gün içinde Avrupa'ya ulaşırken, kara yolu taşımasında bu süre 18 güne kadar düşmektedir.¹² Aslında Çin ile Avrupa arasındaki uluslararası demiryolu taşımacılığı BRI'dan önce başlamış fakat BRI'nın kamuoyuna duyurulması ile artış göstermiştir. Örneğin; Çin'in Chongqing şehri ile Almanya'nın Duisberg şehirleri arasında demir yolu taşımacılığı 2011 yılından beri devam etmektedir.¹³

Literatürde BRI ile ilgili birçok çalışma bulunmaktadır. Fakat hem yerli hem de yabancı literatürde rastlanan çalışmaların ağırlıklı olarak tarih ve uluslararası ilişkiler alanlarında olduğu görülmüştür. Girişimin olası ekonomik etkilerinin analizi konusunda çok sınırlı çalışmaya rastlanmıştır. Herrero & Xu (2017) çalışmasında girişimin olası ticaret yaratıcı etkileri ticaret maliyetlerinin azaltıldığı, tarife oranlarının düşürüldüğü ve her ikisinin aynı anda gerçekleştirildiği üç farklı senaryo ile incelenmiştir. Sonuçta girişimin ticaret yaratıcı etki oluşturacağı tahminlenmiştir. Li, Bolton & Westphal (2018) çalışmasında demiryolu bağlantısının Çin ile Avrupa kıtası arasında gerçekleşecek ticareti pozitif yönde etkilediği belirlenmiştir. Konings (2018)

Zekeriyya Akdağ, "Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin Önemi". *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Haziran 2019, s. 65-95.

- 10 Joanicjusz Nazarko; Katarzyna Anna Kuźmicz. "Introduction to the STEEPVL analysis of the New Silk Road initiative". *7th International Conference on Engineering, Project, and Production Management*, 21 - 23 September 2016, Procedia Engineering, Białystok 2017 s. 497-503
- Fung Business Intelligence Centre. *"The Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road"*. Hong Kong: Fung Business Intelligence Centre Publications, Hong Kong 2015, s. 5.
- 11 HSBC. (2019). *Belt, Road and Beyond. Understanding the BRI opportunity*. HSBC Global Asset Management Publications, Hong Kong 2019, s. 7.
- 12 Sıla Özşümer,. "Çin Ekonomisi ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi". İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2017,s. 8.
- 13 Joanna Konings,. "Trade impacts of the Belt and Road Initiative". Amsterdam: ING Economics & Financial Analysis Publications, Amsterdam 2018, s. 2.

çalışmasında çekim modeli ile bir analiz gerçekleştirmiştir. Analiz bulgularına göre BRI girişiminin dünya ticaret hacmini yüzde 12 oranında artırma potansiyeli olduğu belirlenmiştir. Ramasamy & Yeung (2019) çalışmasında ise, yine çekim modeli ile analiz gerçekleştirilmiş ve özellikle BRI güzergâhlarında bulunan ülkelerde ticaret yaratıcı etkinin daha fazla olacağı bulunmuştur. Huang, Nie, Zhu, & Du, (2019) çalışmasında ise çekim modeli kullanılarak BRI girişimini incelemenin yanında, Orta Asya ülkelerinin olası ticaret potansiyelleri de belirlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada yer alan ülkelerin girişime dahil olmasının ticaret hacmini artıracığı sonucu bulunmuştur.

Bu çalışmanın temel amacı BRI’da yer alan ülkelerle Türkiye arasında gerçekleşen ihracat ve ithalatın ulaşım altyapısı ile ilişkisini analiz etmektir. Bu amaçla, girişime dahil olan ülkelerin ve Türkiye’nin 2007-2019 dönemine ait ulaşım altyapısı ve dış ticaret verilerine dayanarak ihracat ve ithalata ilişkin iki ayrı model oluşturulmuş ve çekim modeli kullanılarak panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. BRI ulaşım altyapı olanaklarını geliştirmeyi hedeflediği düşünüldüğünde, analiz bulgularının, “Türkiye Bir Yol Bir Kuşak Projesi’ne dâhil olmalı mı?” sorusuna cevap vereceği düşünülmektedir. Çalışmanın birinci kısmında BRI hakkında bilgi verilmiş, ikinci kısımda girişim Türkiye açısından incelenmiştir. Üçüncü ve dördüncü kısımlarda ise sırasıyla ampirik analiz tanıtılarak, analiz bulguları açıklanmıştır. Sonuç kısmı, bu çalışmanın bulguları çerçevesinde sunulan politika önerilerinden oluşmaktadır.

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi Nedir?

Bir Kuşak Bir Yol Girişimi, katılan ülkeler arasındaki ticari bağları kuvvetlendirmek amacıyla birçok alt ve üst yapı yatırımını kapsayan bir projedir. Fakat girişim, sadece fiziki yatırımlardan oluşmamaktadır. Çin’in girişim kapsamında sermaye piyasalarının ve para birimlerinin bütünleşmesi gibi görüşleri olduğu da ifade edilmektedir¹⁴. Girişim kapsamında öğrenci değişimleri, kültürel ve sanatsal faaliyetler de yer almaktadır. Bunlara ek olarak, Dijital İpek Yolu ya da Bilgi İpek Yolu adı verilen e-ticaret, dijital ekonomi, bilim ve teknoloji parkları, akıllı şehirler, fiber optik altyapılar vb. kavramlar da BRI’nın bileşenleri arasındadır.¹⁵

Girişim başlangıçta sadece Asya, Avrupa ve Afrika ülkeleri ile sınırlıyken, daha sonraki dönemlerde, özellikle ÇHC’nin girişimleri ile farklı kıtalardan birçok ülke projeye dâhil olmuştur. Eylül 2022 itibarıyla BRI’ya dâhil olan ülke sayısı 140’dır. Bu ülkelerin 28’i Avrupa, 44’ü Asya, 40’ı Afrika, 19’u Amerika ve 9’u Okyanusya kıtasında yer almaktadırlar. BRI’ya dâhil olan 140 ülkenin toplam nüfusu 4,5 milyar kişi civarındadır. Bu rakam toplam dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 60’ını oluşturmaktadır. GSYH’si ise 32 trilyon dolar (ABD doları) düzeyindedir. Bu değer, toplam dünya GSYH’sinin

14 Camille Brugier, “China’s way: the new Silk Road”. Brüksel: European Union Institute for Security Studies Publications, Brüksel 2014, s. 2.

15 Güner, a.g.e., s. 121

yaklaşık yüzde 37,3'üne denk gelmektedir.

BRI kara ve deniz olmak üzere iki güzergâhtan meydana gelmektedir. Kara güzergâhında altı; deniz güzergâhında ise iki adet koridor bulunmaktadır. Kara güzergâhında altı adet koridor bulunmaktadır. Bunlar; Çin-Hindiçini Ekonomik Koridoru, Çin-Pakistan Ekonomik Koridoru, Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru, Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar Ekonomik Koridoru, Çin-Moğolistan-Rusya Ekonomik Koridoru, Yeni Avrasya Kara Kıta Köprüsü Ekonomik Koridorlarıdır.

Deniz güzergâhında ise iki adet koridor bulunmaktadır. Bunlar; Güney Çin Denizi'nden Hint Okyanusu'na uzanan bu koridor ile Çin-Pakistan ve Bangladeş-Çin-Hindistan-Myanmar ekonomik koridorları birbirine bağlanmış olacaktır. Buna ek olarak koridor, Kenya, Cibuti ve Mısır üzerinden Akdeniz'e bağlanacaktır. Bu koridora, Çin-Hint Okyanusu-Afrika-Akdeniz Deniz Ekonomik Koridoru adı verilmiştir. Güney Çin Denizi'nden, Pasifik Okyanusu, Okyanusya ve Güney Amerika'yı kapsayan koridora Güney Pasifik Ekonomik Koridoru adı verilmiştir.

Bir Kuşak Bir Yol Girişiminin Nedenleri ve Hedefleri

1978 yılından itibaren Deng Xiaoping döneminde ÇHC, "Reform ve Dışa Açılım" adı verilen ekonomik bir dönüşüme girmiştir. Bunun sonucunda 1990'ların sonunda ÇHC dünyanın önemli ekonomilerinden biri haline gelmiştir. 2001 yılında ÇHC'nin Dünya Ticaret Örgütü'ne üye olması ile Çin ekonomisi dışa tam olarak açılmış, 2008 küresel krize kadar yüksek büyüme oranları yakalamış ve yüksek ticaret fazlaları vermiştir. Ancak 2008 küresel krizi sonucunda oluşan talep daralmasından ÇHC de olumsuz etkilenmiş, Çin ekonomisi yavaşlamış, üretim fazlası ürünler ihraç edilememiştir. Bu durum ÇHC'nin güvenli bir ticaret alanı yaratmak istemesine yol açmıştır. BRI'nın en önemli nedeni ÇHC için güvenli bir ticaret alanı oluşturmaktır. İkincisi, ABD eski Başkanı Barack Obama döneminde, 2011 yılında uygulamaya başladığı "Asya Ekseni" stratejisi ile Asya'ya dönüş politikası izlemeye başlamış, sonrasında ABD Başkanı seçilen Donald Trump döneminde ise ticaret savaşları artmıştır. Çin-ABD arasında yaşanan bu siyasi gel-gitler ve belirsizlikler, ÇHC'yi kendi güvenli ticaret ve siyaset alanını oluşturmaya itmektedir. Üçüncüsü, ÇHC enerji ve bazı hammadde kaynaklarında dışa bağımlıdır. Özellikle petrol ve doğalgaz gibi ürünleri Arap ülkeleri ve Orta Asya ülkelerinden ithal etmektedir. ÇHC bu girişim ile ihracatı yanında üretim yapmak için gerekli olan ürünlerin ithalatını da güvence altına almayı amaçlamaktadır. Dördüncüsü, girişim ile Çin daha önce fazlaca ilişki kurmadığı ülke ve bölgeler ile daha sıkı ilişkiler kurma şansı yakalamayı amaçlamaktadır. Bu sayede ÇHC, dünyadaki etkinliğini arttırmayı planlamaktadır. Ayrıca Çin ürünlerinin daha önce ihraç edilmediği ülkelere ihracatı sağlanabilecek böylece üretim fazlası azaltılabilecektir. Beşincisi, Çin'in özellikle doğusu ile batısı arasında var olan bölgesel gelişmişlik farklarının giderilmek istenmesi gösterilmektedir. Örneğin; Çin'in en az gelişmiş bölgelerinden olan Sincan

Uygur Özerk Bölgesi'nin projede kritik bir öneme sahip olması ekonomik eşitsizliklerin azaltılması için çözüm önerisi olarak değerlendirilmektedir. Altıncısı, Çin'in ticareti genel olarak deniz yolu ile gerçekleştirilmektedir. Girişimin bir nedeninin de Çin'in deniz yolu ile yapılan ticarete olan bağımlılığını azaltmak ve olası siyasi krizlere karşı alternatif ticaret yollarına sahip olmak olduğu düşünülmektedir. Yedincisi, Dünya ekonomisinde ABD dolarının üstünlüğü günümüzde de sürmektedir. Çin bu girişim ile kendi para birimi olan Yuan'ın kullanımını yaygınlaştırarak, ABD dolarının üstünlüğünü azaltmak istemektedir.¹⁶ Son olarak, Çin'in dünya siyasetinde küresel bir güç olmayı ve uluslararası sistemde daha etkin yer almayı istemesi de bu girişimin nedenleri arasında sayılmaktadır.^{17,18} BRI -yukarıda belirtilen ÇHC'ne özel amaçları da içinde barındıran- beş ana hedefi bulunmaktadır. Bunlar; "girişime dâhil olan ülkeler arasında politika eşgüdümünün sağlanması, bağlantıları kuvvetlendirmek için altyapı yatırımlarının yapılması, ticaretin önündeki engellerin kaldırılması, finansal bütünleşmenin sağlanması ve halklar arasındaki bağların kurulmasıdır."¹⁹

Kuşak ve Yol Girişiminin Önündeki Zorluklar

Girişimin hayata geçirilmesi için birçok neden olduğu gibi, girişimin önünde birçok zorluk da bulunmaktadır. Bu zorluklar şu şekilde sıralanabilir; Birincisi, girişim kapsamında olan ülkelerin, girişime yönelik bazı endişeleri bulunmaktadır. Örneğin; büyük altyapı yatırımlarını Çin kaynakları ile finanse edecek olan ülkelerin, borçlarını ödeyememeleri durumunda Çin tarafına bağımlı hale gelecekleri korkusu mevcuttur. Buna ek olarak üye ülkelere yapılacak olan altyapı yatırımlarında yerli değil Çinli işçi ve mühendislerin kullanılacağı kaygıları yer almaktadır. İkincisi, girişime dahil olan ülkeler arasında bazı siyasi, dini ve etnik sorunlar mevcuttur. Buna örnek olarak; Türkiye ile Ermenistan, Gürcistan ile Rusya vb. ülkeler arasında yaşanan sorunlar sayılabilir. Üçüncüsü, girişimin dışında yer alan ABD ve Hindistan gibi büyük ülkeler girişimi desteklememektedirler. Bu ülkelerin girişimin gerçekleşmesi için stratejik önemi olan ülkeleri, girişime dahil olmama yönünde etkileme olasılıkları bulunmaktadır. Dördüncüsü, girişim dünya tarihinde görülen en kapsamlı alt ve üst yapı yatırımlarını barındırmaktadır. Asya Kalkınma Bankası, 2020 yılına kadar Asya kıtasının altyapı açığının 8 trilyon dolar seviye-

Görüş

Akademik
Bakış

285

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

16 İrem Osmanoglu, "Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Avrupa Birliği". S. Yılmaz içinde, *Bir Kuşak Bir Yol Projesi: Kavramlar, Aktörler, Uygulamalar*, Astana Yayınları. Ankara 2019, s. 139.

17 Filiz Kutluay Kutar; Fatma Şura Koçer, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol". *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(17), Ağustos 2019, s. 621.

18 Zekerriya Akdağ, (2022). "Çin Karakteristiğiyle Dünya Düzeni: Geçmişten Günümüze Haraççı Sistem", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı 48, Denizli, s. 378.

19 National Development and Reform Commission (2015, Mart 28). Belt and Road Portal. Temmuz 22, 2020 tarihinde Belt and Road Portal Web Sitesi: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qwyw/qwfb/1084.htm> adresinden alındı.

sinde olacağını tahmin etmektedir.²⁰ Girişime dahil olan ülkelerin genellikle gelişmekte olan ülkeler olduğu düşünüldüğünde, bu ülkelerin finansman konusunda sıkıntı çekecekleri beklenmektedir. Bu sorunu aşmanın yolu Çin tarafından girişimin finanse edilmesidir. Fakat Çin'in tek başına bu büyük yatırımları yapabilecek finansal derinliğe sahip olmadığı düşünülmektedir. Girişimin finansmanı için kurulan bazı kuruluşlar mevcuttur ancak bu kuruluşların da finansmanı ağırlıklı olarak Çin tarafından sağlanmaktadır.²¹ Beşincisi, BRI sayesinde bazı üye ülkelerde piyasalarının Çin malları ile işgal edileceği ve bunun yerli üretimi olumsuz etkileyebileceği görüşü bulunmaktadır. Altıncısı, girişimde yer alan ülkeler ekonomik gelişme düzeyleri, alt ve üstyapı donanımları, hukuk sistemleri, yönetim biçimleri, kültürleri vb. birçok yönden farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar girişimin işleyişi ve finansmanı gibi konularda bazı dengesizliklere neden olabileceği potansiyeline sahiptir. Yedincisi, BRI girişiminin amaçları, güzergâhlarının tam olarak nerelerden geçeceği, kapsamı gibi konularda belirsizlikler bulunmaktadır.²² Üye ülkeler belirsizlikler barındıran böyle bir girişimin parçası olmaktan çekinmektedirler. Son olarak ise, Çin'in Wuhan şehrinde ortaya çıkan Covid-19 salgını birçok konuyu olduğu gibi BRI'yu da etkileme potansiyeline sahiptir. Örneğin, Çin'i salgından sorumlu tutan veya Çin'in salgını başlangıçta gizlemeye çalıştığını, eğer zamanında Dünya Sağlık Örgütü'ne (WHO) bildirilseydi, salgın için diğer ülkelerin daha erken tedbir alabileceğini öne süren görüşler bulunmaktadır. Buna ek olarak, salgın sebebiyle hem Çin hem de BRI üyesi ülke ekonomileri zor günler geçirmektedir. Covid-19 salgınından önceki dönemlerde de Çin'in bu devasa girişimin finansmanını sağlayıp sağlamayacağına yönelik şüpheler varken, salgından sonra bu şüphelerin daha da artması ve girişime karşı bir güvensizlik oluşması potansiyeli mevcuttur.

Kuşak ve Yol Girişimi Kapsamında Kurulan Kuruluşlar

BRI büyük çapta alt ve üstyapı yatırımlarının yapılmasını gerektirmektedir. Bu yatırımların finansmanının sağlanması son derece önemlidir. Girişime dahil olan ülkelere bakıldığında, çoğunluğunun gelişmekte olan ülkelere olduğu görülebilir. Bu ülkelerin bahsi geçen büyük yatırımları kendi kaynakları ile gerçekleştirebilmeleri zor görülmektedir. Mayıs 2017'de Çin Devlet Başkanı Xi Jinping, girişimin finansmanı için 124 milyar dolar ayrıldığını duyurmuştur. Bunun 14,5 milyar (ABD) dolarının İpek Yolu Fonuna, 36 milyar dolarının Çin Kalkınma Bankasına, 19 milyar dolarının ise Çin İhracat-İthalat Bankasına ayrıldığı belirtilmiştir. Buna ek olarak 43 milyar dolar

20 Theresa Fallon, "The New Silk Road: Xi Jinping's Grand Strategy for Eurasia". *American Foreign Policy Interests*, Cilt: 37, Sayı: 3, Temmuz 2015, s. 142.

21 Md Nazirul Islam Sarker vd. "One Belt One Road Initiative of China: Implication for Future of Global Development". *Modern Economy*, Sayı:9, Nisan 2018, s. 633.

22 Ersan Bocutoğlu "Çin'in Bir Kuşak-Bir Yol Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler". *International Conference on Eurasian Economics 2017* (s. 265-270). Bişkek 2017, s. 268.

bütçeli BRI Fonunun kurulacağını belirtmiştir²³. Girişimin finansmanının sağlanması için bazı kuruluşlar oluşturulmuştur. Bunlardan birincisi; 2014 yılında 40 milyar dolar bütçe ile kurulan İpek Yolu Fonu'dur. Fonun amacı BRI kapsamındaki alt ve üstyapı yatırımlarının finansmanını sağlamaktır. İkincisi; aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 57 kurucu ülke tarafından oluşturulan Asya Altyapı Yatırım Bankası'dır. Banka 2016 yılında faaliyetlerine başlamıştır ve merkezi Şangay'da bulunmaktadır. Bankanın günümüzde 102 üyesi bulunmaktadır ve kuruluş sermayesi 100 milyar dolardır²⁴. Asya Altyapı Yatırım Bankası'nın kuruluş amacı; elektrik, su, ulaşım, sağlık gibi temel hizmetlerin kalitesini artırmak ve BRI kapsamındaki projelere maddi destek sağlamaktır.²⁵ Bu kuruluşların dışında, BRI kapsamında yapılacak yatırımların finansmanını sağlayacak birçok kuruluş oluşturulmuştur. Bunlar; aynı zamanda dünyanın en büyük kalkınma finansmanı kuruluşu olan Çin Kalkınma Bankası, Çin Eximbank, Çin Tarım Kalkınma Bankası, Çin Endüstri ve Ticaret Bankası, Çin Bankası, Çin Yapı Bankası, Yeni Kalkınma Bankası, Çin İhracat ve Kredi Garanti Kuruluşu olarak sayılabilir.²⁶

Kuşak ve Yol Girişimi ve Türkiye

Tarihi İpek Yolu'nu yeniden canlandırmak için Türkiye 1990'lı yıllardan itibaren girişimlere başlamıştır. Bu girişimler sonucunda 1997 yılında İstanbul'da 26 ülkenin katılımı ile "İpek Yolu 2000" konferansı gerçekleştirilmiştir. Türkiye, özellikle ortak tarihi, kültürel, dil ve köken bağlantısı bulunan Türk Cumhuriyetleri ve birçok Asya ülkesini içine alan, İpek Yolu Girişimi ve Kervansaray Projesi'ni 2008 yılında başlatmıştır. Bu projeye; Afganistan, Irak, Özbekistan, Azerbaycan, İran, Pakistan, Türkmenistan, Çin, Kazakistan, Rusya, Gürcistan, Kırgızistan, Suriye, Hindistan, Moğolistan ve Tacikistan dâhil olmuştur. Projenin amaçları; projeye dahil olan ülkeler arasındaki gümrük işlemlerinin basitleştirilmesi ve uyumlaştırılması yolu ile bölgedeki ticaret hacminin artırılması ve ipek yolu üzerinde bulunan tarihi han, kervansaray gibi yapıların restore edilmesi ve yeni işlevler kazandırılarak korunmasıdır.²⁷

Türkiye'nin "İpek Yolu Girişimi ve Kervansaray Projesi" ile Çin'in "BRI Girişimi" benzerlikler göstermektedir. Bu nedenle Türkiye'nin BRI'ya sıcak baktığı söylenebilir.²⁸ Türkiye BRI kapsamında Çin ile "Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağının, 21. Yüzyıl Deniz İpek Yolunun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptı" ve "Türkiye Cumhuriyeti Hükümeti ile

Görüş

Akademik
Bakış
287
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

- 23 Deloitte Insights., *Embracing the BRI ecosystem in 2018: Navigating pitfalls and seizing opportunities.*, Shanghai: Deloitte China Araştırma Raporu, Shanghai 2018, s. 16.
- 24 Saleh Shahriar, vd., *Institutions of the Belt & Road Initiative: A Systematic Literature Review.* *Journal of Law, Policy and Globalization*, Sayı: 77, Ekim 2018, s. 5.
- 25 Yiğenoğlu, ag.e, s.21.
- 26 OECD, ag.e, s.18-19.
- 27 T.C Ticaret Bakanlığı Resmi İnternet Sitesi. "İpek Yolu Girişimi ve Kervansaray Projesi", <https://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-projeler/ipek-yolu-girisimi-ve-kervansaray-projesi>
- 28 Arzu Durdular., "Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi". *Avrasya Etüdüleri*, Cilt: 49, Sayı: 1, Haziran 2016, s. 91.

Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında Demiryolları Alanında İşbirliğine İlişkin Anlaşma” olmak üzere iki anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşmalar ile Türkiye, BRI’ya dahil olduğunu ilan etmiş ve BRI kapsamında altyapı yatırımlarının yapılacağını, kültürel politik ve ticari bağların geliştirileceğini taahhüt etmiştir.²⁹ Buna ek olarak, Edirne-Kars Hızlı Tren Projesinin Orta Koridorun bir bileşeni olacağı belirtilmiştir.

Türkiye, BRI’nın Orta Koridor ya da Çin-Orta Asya-Batı Asya Ekonomik Koridoru adı verilen güzergâhında yer almaktadır. Orta Koridor ile projenin başlangıç noktası olan Çin’in Xi’an şehrinde hareket eden bir tren, Uygur Özerk Bölgesinin Başkenti Urumçi üzerinden Kazakistan, Özbekistan ve Türkmenistan’ın Türkmenbaşı Limanı veya Kazakistan’ın Aktau Limanı ile Hazar Denizi üzerinden Azerbaycan’ın Bakü Limanına gelecek oradan da Gürcistan üzerinden Türkiye’ye ulaşacaktır. Orta Koridor, Rusya üzerinden geçen Kuzey Koridor ve İran üzerinden geçen Güney Koridordan daha kısa bir mesafeyi kapsamaktadır. Bu durum Asya ile Avrupa kıtaları arasında yer alan kara güzergâhları arasında Orta Koridorun zaman ve maliyet açısından daha avantajlı olduğunu göstermektedir. Buna ek olarak, Çin’den yola çıkan bir yük gemisinin Avrupa kıtasına varması yaklaşık kırk gün sürerken, Orta Koridor üzerinden bir trenin Avrupa kıtasına ulaşmasının yaklaşık iki hafta süreceği tahmin edilmektedir. Çin’in Avrupa kıtasına yaptığı ihracatın yüzde 96’sının deniz yolu ile yapıldığı düşünüldüğünde, Orta Koridor’un zaman avantajı ile bu ticaretin belirli bir kısmını çekme potansiyeli olduğu söylenebilir.³⁰

Türkiye BRI’ya dahil olarak birtakım amaçlara ulaşmak istemektedir. Bunlar; kültürel, dini ve köken itibarıyla bağları bulunan Türk Cumhuriyetleriyle siyasi ve ekonomik bağlarını kuvvetlendirmek, gelişmekte olan Asya pazarına daha az maliyetle girebilmek, özellikle Çin’e karşı verilen dış ticaret açığını azaltmak, yapılacak altyapı yatırımlarında BRI’nın finansmanı için kurulan kuruluşlardan faydalanabilmek, dünya ekonomik güç merkezinin Asya’ya kayması sonucunda bunun dışında kalmamak ve Avrupa’ya bağımlı olan ihracatını çeşitli ülkelere yayarak dış ticarete ülke çeşitlendirmesini artırmak olarak sayılabilir.³¹ Türkiye’nin BRI’ya dahil olmasının önünde bazı zorluklar da mevcuttur. Bunlar; Çin’in Uygur Türklerine yapmış olduğu baskılar ve hali hazırda Çin’e karşı verilmekte olan dış ticaret açığının artacağı endişesidir.

29 TBMM Tutanakları. “Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağının 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolunun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı”. Ankara 2016, s.3.

30 T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmî İnternet Sitesi. “Türkiye’nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası”, http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraffli-ulastirma-politikasi.tr.mfa

31 Dilek Aykut Seymen, *Türkiye’nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü*, DEÜ Yayınları, İzmir 2009, s. 29, Dilek Aykut Seymen- Nevzat Şimşek, “Türkiye ile Çin’in OECD Pazarında Rekabet Gücü Karşılaştırması”. İktisat İşletme ve Finans, Cilt: 21 Sayı: 244, Temmuz 2006, s.12.

BRI Ülkeleri ile Türkiye Arasındaki Ticarete Ulaşım Altyapısının Önemi: Ekonometrik Bir Analiz

Çalışmanın bu kısmında Kuşak ve Yol Girişiminde yer alan ülkelerle Türkiye arasında gerçekleşen ihracat ve ithalatın, ulaşım altyapısı ile ilişkisinin ekonometrik olarak analizi amaçlanmıştır. Girişime dahil olan 118 ülkenin ve Türkiye'nin 2007-2019 ulaşım altyapı ve dış ticaret verileri, çekim modeli kullanılarak panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Ülkelerin ulaşım altyapılarını modele dahil edebilmek için Dünya Bankası tarafından hazırlanan Lojistik Performans Endeksinin (LPI) bazı alt kalemlerinden yararlanılmıştır. Söz konusu endeks bu çalışmanın modelinde yer alan değişkenler için temel kaynak niteliğinde olduğundan aşağıda ayrıca tanıtılmıştır. İhracat ve ithalat için iki ayrı model kurulmuş ve modellerde Prais-Winsten (PCSEs) ve Poisson Pseudo-Maximum Likelihood (PPML) tahmincisi kullanılmıştır. Aşağıda çalışmanın modeli, kullanılan değişkenler, veri seti, analiz yöntemi ve bulgularına ilişkin ayrıntılı bilgiler yer almaktadır.

Çalışmanın Modeli, Değişkenler ve Veri Seti

Çalışmada, BRI'da yer alan ülkelerle Türkiye arasında gerçekleşen ihracat ve ithalatın, ulaşım altyapısı ile ilişkisini analiz etmek amaçlanmıştır. Bu amaçla, girişime dâhil olan 118 ülkenin ve Türkiye'nin 2007-2019 ulaşım altyapı ve dış ticaret verileri, çekim modeli kullanılarak panel veri yöntemi ile analiz edilmiştir. Çalışmada 2007-2019 yılları arasındaki veriler yıllık olarak kullanılmıştır. Aşağıda ihracat (1) ve ithalat (2) için kurulan modellerin denklemleri ve kullanılan değişkenler yer almaktadır.

$$\ln_exportabt = \beta_0 + \beta_1 \ln gdpbt - \beta_2 \ln_dlab + \beta_3 \ln_infb + \beta_4 \ln_shipb - \beta_5 \log_logquaab - \beta_6 tariff + \beta_7 border + \beta_8 language + \mu_{ijt} \quad (1)$$

$$\ln_exportbat = \beta_0 + \beta_1 \ln gdpbat - \beta_2 \ln_dlab + \beta_3 \ln_infb + \beta_4 \ln_shipb - \beta_5 \log_logquaab - \beta_6 tariff + \beta_7 border + \beta_8 language + \mu_{ijt} \quad (2)$$

$\ln_exportabt$ ve $\ln_exportbat$: t yılında a ve b ülkeleri arasındaki ticaret akımlarını göstermektedir ve Türkiye'den her bir BRI üyesi ülkesine yapılan ihracat ile her bir BRI üyesi ülkeden Türkiye'ye yapılan ihracat şeklinde formüle edilmiştir. Ticaret akımı verileri yıllık olup ABD doları cinsindedir.

\ln_gdpbt ve \ln_gdpbat : Sırasıyla t yılında a ülkesinin (Türkiye'nin) ve t yılında b ülkesinin (BRI üyesi ülke) gayrisafi yurtiçi hâsıla değerlerini göstermektedir. Yıllık veriler, dolar cinsinden kullanılmıştır.

\ln_dlab : a (Türkiye) ve b (BRI üyesi ülke) arasındaki uzaklığı göstermektedir. Uzaklığın hesaplanmasında Türkiye ve BRI ülkelerinin başkentlerinin birbirine olan uzaklığı kilometre cinsinden kullanılmıştır.

\ln_infab , \ln_shipab ve $\ln_logquaab$: b ülkesinin (BRI üyesi ülke) taşımacılık altyapı yatırımlarını temsil eden (\ln_inf), ülkenin deniz taşımacılığı olanaklarını temsil eden (\ln_ship) ve var olan lojistik olanaklarının kalitesini temsil eden (\ln_logqua) endeks değerleri kullanılmıştır. Ülkele-

gors

Akademik
Bakış

289

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

rin taşımacılık altyapı yatırımlarını, deniz taşımacılığı altyapısını ve ulaşım olanaklarının kalitesini temsil eden endeks değerleri Dünya Bankası tarafından hazırlanan Lojistik Performans Endeksinden (LPI) alınmıştır. Ülkelerin ulaşım altyapıları ile ilgili bu üç değer, LPI endeksinin alt kalemleri olarak verilmektedir. Çalışmada bu üç değer kullanılması nedeniyle, BRI'nın ticareti artırmak için taraf ülkelerin ulaşım altyapılarını geliştirmek istemesidir. Analizde, bu değerler ile Türkiye'nin taraf ülkelerle olan ticareti arasındaki ilişki görülmeye çalışılmıştır.

Tariff: Ülkelerin ortalama tarife oranları çekim modeli analizlerinde sıkça kullanılan Centre d'Etudes Prospectives et d'Informations Internationales Enstitüsü (CEPII)'nin veri setinden alınmıştır.

Border: a (Türkiye) ve b (BRI üyesi ülke) arasında sınır olup olmadığını gösteren kukla değişkeni göstermektedir. Eğer ülkeler sınır komşusu ise 1 değilse sıfır değerini almaktadır.

Language: Türk dillerini konuşan bağımsız ülkelere atanan kukla değişkeni göstermektedir. Eğer ülke bir Türk dili konuşuyorsa 1, konuşmuyorsa 0 değerini almaktadır.

Veri seti oluşturulurken; Türkiye'nin ihracat ve ithalat değerleri Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK), ülkelerin gayri safi yurtiçi hasılları Dünya Bankası'nın, ülkeler arasındaki uzaklıklar ve ortalama tarife oranları CEPII'nin elektronik veri kaynaklarından alınmıştır. Taşımacılık altyapısıyla ilgili değişkenler ise; Dünya Bankası tarafından iki yılda bir hesaplanan "Lojistik Performans Endeksi" nin alt kalemlerinden alınmıştır.

Analiz Yöntemi ve Ampirik Bulgular

Analiz, dış ticaret çalışmalarında yaygın bir şekilde kullanılan çekim modeli ile yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın analizinde panel veri ekonometrisinden yararlanılmıştır. Çekim modeli özellikle dış ticaret analizlerinde sık kullanılan bir yöntemdir. Bu model kaynağını Newton'un Çekim Yasası'ndan (The Law of Gravity) almaktadır. Newton Çekim Yasası'na göre iki cisim arasındaki kuvvet, bu iki cismin kütlesi ile doğru, aralarındaki mesafe ile ters orantılıdır. Uluslararası iktisat analizlerinde çekim modeli, farklı coğrafi konumlar arasındaki ticaret akımlarını, ülkelerin ekonomik büyüklükleri, birbirlerine coğrafi uzaklıkları ve incelenen konuya göre değişebilen ek değişkenlerle oluşan ampirik bir model olarak kullanılmaktadır.³²

Çalışmada 118 ülke için oluşturan veriler çekim modeli ile panel veri kullanılarak analiz edilmiştir. Türkiye'nin taraf ülkelerle olan ihracat ve ithalat değerleri bağımlı değişkenler olmak üzere, ayrı ayrı iki analiz gerçekleştirilmiştir. Aşağıda ilk olarak ihracat için kurulan modeller açıklanacaktır. Tablo 1'de ihracat için kurulan modelin betimleyici istatistik değerleri görül-

32 Nalan Işık.. "Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi". *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, Nisan 2016, s.165.

mektedir. Ortalama ve ortanca değerlerin birbirlerine yakın olması nedeniyle, değişkenlerin normal dağılıma sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 1: İhracat Modelinde Kullanılan Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama Değer	Ortanca Değer	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
ln_gdpb	1521	10.671	10.649	0.711	9.067	13.156
ln_exportab	1521	8.097	8.255	1.071	0	10.077
ln_dl	1521	3.623	3.672	0.325	2.893	4.225
ln_lpi	1521	0.431	0.420	0.721	0.083	0.625
ln_inf	1521	0.398	0.386	0.089	0.413	0.631
ln_ship	1521	0.434	0.432	0.693	0.871	0.626
ln_logqua	1521	0.417	0.411	0.096	0.096	0.624
tariff	1521	2.629	2	2.529	0	10.375
language	1521	0.512	0	0.220	0	1
border	1521	0.427	0	0.202	0	1

Tablo 2’de Türkiye’nin BRI üyesi ülkelerle gerçekleştirdiği ihracat için kurulan modelin değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı barındırıp barındırmadığına dair yapılan testlerin sonuçları görülmektedir.

Tablo 2: İhracat İçin Kurulan Modele İlişkin Test Sonuçları

Testin Amacı	Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Değişen Varyans	Levene, Brown ve Forsythe	Wo = 16.0967895	0.00000000
		W50 = 9.5399186	0.00000000
		W10 = 14.9489552	0.00000000
Otokorelasyon	Durbin-Watson	Durbin-Watson	0.89151584
		Baltagi-Wu LBI	1,08830
Yatay Kesit Bağımlılığı	Peseran	20.752	0.0000

Tablo 2’de yer alan test sonuçlarına göre modelde, değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı bulunmaktadır. Bu nedenle dirençli tahmincilerden yararlanmak gerekmektedir. Değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığına karşı dirençli tahminler yürütülmesini sağlayan Prais-Winsten tahmincisi (PCSEs) ile modelin kurulması uygun görülmüş-

gys

tür.³³ Bu tahmincinin, model için genel bir yatay kesit bağımlılığının olduğu varsayımı ile hareket eden (PCSEs-1) ve birimlere özgü yatay kesit bağımlılığının olduğu varsayımı ile hareket eden (PCSEs-2) olmak üzere iki farklı analiz yöntemi bulunmaktadır. Model bu iki analiz yöntemine göre ayrı ayrı olacak şekilde kurulmuştur. Buna ek olarak, üçüncü bir model olarak son dönemde çekim modeli analizlerinde sıklıkla kullanılan Poisson Pseudo-Maximum Likelihood (PPML) tahmincisi kullanılmıştır. PPML tahmincisinin çekim modeli analizlerinde değişen varyans ve bağımlı değişkenin sıfır gözlem durumlarında diğer tahmincilere göre daha sağlam ve tutarlı tahminlerde bulunduğunu belirtmektedir³⁴.

Tablo 3'te Türkiye'nin ihracatı için kurulan modelin sonuçları görülmektedir. Modelde değişken değerlerinin logaritması alınmıştır. Üç modelde deortalama tarife oranları (tariff) ve ülkeler arasındaki mesafe (ln_dl) arttığında ihracatın negatif etkilendiği görülmüştür. Ortalama tarife oranları yüzde 1 arttığında, PCSEs-1, PCSEs-2 ve PPML tahmincileri için sırasıyla, ihracat yüzde 0.077, 0.079 ve 0,0098 oranında azalmaktadır. Türkiye ile taraf ülke arasındaki uzaklık yüzde 1 arttığında, ihracat sırasıyla yüzde 0.77, 0.73 ve 0.094 oranlarında azalmaktadır. Üç modelde de Türkiye'nin ticaret partnerlerinin GSYH'si (ln_gdpb), Türkiye ile sınır komşusu olması (border) ve taraf ülkede bir Türk dili konuşuluyor olmasının (language), Türkiye'nin bu ülkelere yaptığı ihracatı pozitif etkilediği görülmüştür. Taraf ülkenin GSYH'si yüzde 1 arttığında, ihracat sırasıyla yüzde 0.904, 0.932 ve 0.103 oranlarında artmaktadır. Türkiye ile sınır komşusu olunması, o ülkelerle gerçekleştirilen ihracatı sırasıyla yüzde 0.44, 0.42 ve 0.04 oranlarında artırmaktadır. Taraf ülkelerde Türkçe konuşuluyor olması ise ihracatı sırasıyla, yüzde 0.81, 0.83 ve 0.09 oranlarında artırmaktadır. Taraf ülkelerin ulaşım altyapısını temsil eden (ln_inf) ve deniz taşımacılığı olanaklarını temsil eden (ln_ship) değişkenlerinin Türkiye'nin taraf ülkelere ihracatını pozitif, var olan lojistik hizmetlerin kalitesini temsil eden (ln_logqua) değişkeninin ise ihracatı negatif etkilediği üç modelde de görülmüştür. Taraf ülkelerin ulaşım altyapısını temsil eden endeks değeri yüzde 1 arttığında, ihracat yüzde 1.08, yüzde 1.21 ve yüzde 0.16 oranlarında artmaktadır. Deniz taşımacılığı olanaklarını temsil eden endeks değeri yüzde 1 arttığında, ihracat sırasıyla yüzde 0.74, 0.97 ve 0.26 oranlarında artmaktadır. Taraf ülkede var olan lojistik hizmetlerinin kalitesini temsil eden endeks değerinin yüzde 1 artması ise ihracatı sırasıyla yüzde 1.25, 1.12 ve 0.27 oranlarında azaltmaktadır. Bu değerlerin negatif çıkması, ihracata konu olan ülkelerin lojistik hizmet kalitelerinin düşük olduğunu düşündürmektedir.

33 Ferda Yerdelen Tatoğlu, *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul 2016, s.274-275.

34 João Santos Silva & Silvana Tenreyro, "The Log of Gravity", *The Review of Economics and Statistics*, vol. 88, issue 4, Aralık 2006, s. 645.

Tablo 3: İhracat Modeli İçin Sonuçlar

	(PCSEs-1)	(PCSEs-2)	(PPML)
	ln_exportab	ln_exportab	ln_exportab
ln_gdpb	0.904*** (18.69)	0.932*** (27.16)	0.103*** (24.71)
ln_dl	-0.774** (-2.81)	-0.730*** (-4.43)	-0.0946*** (-3.69)
ln_inf	1.087** (2.87)	1.213*** (3.53)	0.160** (2.61)
ln_ship	0.748* (2.23)	0.979** (3.10)	0.261*** (3.75)
ln_logqua	-1.257** (-2.68)	-1.126** (-2.66)	-0.279** (-3.27)
tariff	-0.0771** (-2.72)	-0.0797*** (-5.11)	-0.00983*** (-3.85)
border	0.441*** (5.31)	0.425*** (6.08)	0.0496*** (4.91)
language	0.814*** (8.42)	0.836*** (8.81)	0.0943*** (13.06)
_cons	1.156 (0.88)	0.461 (0.57)	1.284*** (10.58)
N	1521	1521	1521
R-kare	0.888	0.978	0.572

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

giz

İhracatla ilgili kurulan modelde taraf ülkelerin ulaşım altyapısını temsil eden (\ln_inf) ve deniz taşımacılığı olanaklarını temsil eden (\ln_ship) değişkenlerinin anlamlı ve pozitif çıkmasından, Türkiye'nin BRI'ya dâhil olmasının BRI ülkelerine yaptığı ihracatı olumlu etkileyeceği değerlendirilmesi yapılabilir.

Tablo 4'de ithalat için kurulan modelin betimleyici istatistik değerleri görülmektedir. Ortalama ve ortanca değerlerin birbirlerine yakın olması nedeniyle, değişkenlerin normal dağılıma sahip oldukları görülmektedir.

Tablo 4: İhracat Modelinde Kullanılan Değişkenlerin Betimleyici İstatistikleri

Değişkenler	Gözlem Sayısı	Ortalama Değer	Ortanca Değer	Standart Sapma	En Küçük Değer	En Büyük Değer
\ln_gdpa	1521	11.906	11.920	0.048	11.809	11.977
$\ln_exportba$	1521	7.642	7.991	1.648	0	10.496
\ln_dl	1521	3.623	3.672	0.325	2.893	4.225
\ln_lpi	1521	0.431	0.420	0.072	0.083	0.625
\ln_inf	1521	0.398	0.386	0.089	0.041	0.631
\ln_ship	1521	0.434	0.432	0.069	0.087	0.626
\ln_logqua	1521	0.417	0.411	0.078	0.096	0.624
tariff	1521	2.629	2	2.529	0	10.375
language	1521	0.042	0	0.202	0	1
border	1521	0.051	0	0.220	0	1

Tablo 5'de Türkiye'nin BRI üyesi ülkelere gerçekleştirdiği ithalat için kurulan modelin değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı barındırıp barındırmadığına dair yapılan testlerin sonuçları görülmektedir. Tablo 7'de yer alan test sonuçlarına göre ihracat için kurulan modelde olduğu gibi ithalat için kurulan modelde de değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı bulunduğu görülmüştür.

Tablo 5: İthalat İçin Kurulan Modele İlişkin Test Sonuçları

Testin Amacı	Test	İstatistik Değeri	Olasılık Değeri
Değişen Varyans	Levene, Brown ve Forsythe	Wo = 11.5926746	0.00000000
		W50 = 7.4794429	0.00000000
		W10 = 10.3785724	0.00000000
Otokorelasyon	Durbin-Watson	Durbin-Watson	1,05874
		Baltagi-Wu LBI	1,33206
Yatay Kesit Bağımlılığı	Peseran	23.547	0.0000

Değişen varyans, otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı olduğu için ithalat modelinin de dirençli tahminler yürütülmesini sağlayan Prais-Winsten tahmincisi (PCSEs) ile kurulması uygun görülmüştür. Buna ek olarak, üçüncü model olarak ihracat içinde kurulmuş olan PPML tahmincisiyle bir çekim modeli analizi yapılmıştır.

Tablo 6'da Türkiye'nin ithalatı için kurulan modelin sonuçları görülmektedir. Modelde değişken değerlerinin logaritması alınmıştır. Üç modelde de ülkeler arasındaki mesafe (ln_dl) arttığında ithalatın negatif etkilendiği görülmüştür. Türkiye ile taraf ülke arasındaki uzaklık yüzde 1 arttığında, sırasıyla ithalat yüzde 1.51, 1.54 ve 0.15 oranlarında azalmaktadır. İthalat modelinde, ortalama tarife oranlarının (ln_tariff) istatistiksel olarak anlamsız olduğu görülmüştür. Üç modelde de Türkiye'nin GSYİH değişkeninin (ln_gdpa) pozitif işaretli olduğu fakat PPML tahmincisiyle kurulan modelde anlamsız çıktığı görülmüştür. Türkiye ile sınır komşusu olması (border) ve taraf ülkede Türkçe konuşuluyor olması (language), Türkiye'nin bu ülkelerden yaptığı ithalatı pozitif etkilemektedir. Taraf ülkenin GSYH'si yüzde 1 arttığında, Türkiye'nin ithalatı sırasıyla yüzde 1.3, 1.08 ve 0.123 oranlarında artmaktadır. Türkiye ile sınır komşusu olunması, o ülkelerden gerçekleştirilen ithalatı sırasıyla yüzde 0.69, 0.81 ve 0.09 oranlarında artırmaktadır. Taraf ülkelerin Türkçe konuşuyor olması ise ithalatı sırasıyla yüzde 1.05, 1.68 ve 0.17 oranlarında artırmaktadır. Taraf ülkelerin ulaşım altyapısını (ln_inf) ve var olan lojistik hizmetlerinin kalitesini temsil eden (ln_logqua) değişkenlerinin Türkiye'nin taraf ülkelerden ithalatını pozitif etkilediği, deniz taşımacılığı olanaklarını temsil eden (ln_ship) değişkeninin ise istatistiksel olarak anlamsız çıktığı üç modelde de görülmüştür. OBOR ülkelerinin ulaşım altyapısını temsil eden endeks değeri yüzde 1 artığında, ithalat sırasıyla yüzde 1.98, 2.72 ve 0.32 oranlarında artmaktadır. Taraf ülkede var olan lojistik hizmetlerinin kalitesini temsil eden endeks değerinin yüzde 1 artması ise ithalatı sırasıyla yüzde 3.6, 4.23 ve 0.96 oranlarında artırmaktadır.

Tablo 6: İthalat Modeli İçin Sonuçlar

	(PCSEs-1)	(PCSEs-2)	(PPML)
	ln_exportba	ln_exportba	ln_exportba
ln_gdpa	1.395* (2.57)	1.085* (2.00)	0.123 (1.26)
ln_dl	-1.516*** (-5.08)	-1.547*** (-8.65)	-0.157*** (-6.94)
ln_inf	1.985* (2.01)	2.720*** (3.35)	0.320** (2.60)
ln_ship	0.245 (0.27)	-0.0265 (-0.03)	0.149 (0.98)
ln_logqua	3.600** (3.06)	4.236*** (3.86)	0.963*** (5.93)
tariff	0.0306 (0.93)	-0.0201 (-0.94)	0.000529 (0.15)
border	0.690*** (10.41)	0.813*** (12.16)	0.0970*** (7.57)
language	1.053*** (6.97)	1.689*** (13.32)	0.173*** (13.24)
_cons	-6.021 (-0.94)	-2.813 (-0.44)	0.525 (0.45)
N	1521	1521	1521
R-kare	0.608	0.827	0.378

* $p < 0.05$, ** $p < 0.01$, *** $p < 0.001$

İthalat için kurulan modelde taraf ülkelerin ulaşım altyapısını temsil eden (\ln_inf) ve lojistik hizmetlerinin kalitesini temsil eden (\ln_logqua) değişkenlerinin anlamlı ve pozitif çıkmasından, Türkiye'nin BRI'ya dâhil olmasının BRI ülkelerinden yaptığı ithalatı olumlu etkileyeceği sonucuna varmak mümkündür. Modelin anlamlılık düzeyini temsil eden R-kare değerleri ise, ithalat için kurulan modellerde ihracat için kurulan modellere göre düşük çıkmıştır. Türkiye'nin BRI ülkelerinden yaptığı ithalatın ulaşım olanaklarıyla daha az ilintili olduğu sonucu çıkartılabilir. Bu nedenle Türkiye'nin BRI'ya dahil olmasının ihracatını, ithalatına kıyasla daha olumlu etkileyebileceği düşünülmektedir.

Sonuç

BRI, dünya ticaretini kolaylaştırıcı etkisinin yanı sıra dünya siyasi dengelerini de etkileyebilecek bir potansiyele sahiptir. Özellikle Covid-19 salgını ile ABD'nin eski süper güç vasfını yerine getiremediği görülmüştür. Avrupa'da ise özellikle İtalya ve İspanya salgından fazlasıyla etkilenmiş olmalarına rağmen Avrupa Birliği'nden yeterli yardımı alamadıklarını ifade etmektedirler. Bu nedenle birliğin geleceğinin ciddi anlamda sorgulandığına tanık olunmaktadır. Bu konjonktürde Çin ön plana çıkma potansiyeline sahiptir. BRI, Çin'in dünyada söz sahibi olmasını sağlayacak bir vitrin görevi görebilir. Geçmişteki ipek yolu ticaretinin de önemli durak noktalarından biri olan Türkiye'nin bu projeye dahil olması, gelecekte oluşacak ticari ve siyasi yapılanmanın dışında kalmaması ve denge unsurunun bir ögesi olması açısından önemlidir. Özellikle son yıllarda dünya ekonomik gücünün Asya kıtasına kaydığı düşünüldüğünde, Türkiye'nin Asya kıtasında yer alan ülkelerle ticari bağlarını kuvvetlendirmesi, ticaret hacmindeki artış yanında ticarete ülke çeşitlendirmesini sağlamak açısından da önemlidir. Türkiye'nin BRI'ya dahil olması, bu fırsatları yakalaması açısından değerlendirilmelidir. Ayrıca küresel rekabetin arttığı bir dönemde BRI ülkeleriyle güçlendirilecek ticari bağlar, Türkiye ekonomisine olumlu etki yapacaktır. Girişime dahil olan bazı ülkelerle Türkiye'nin ortak dil, tarih ve kültür bağları mevcuttur. Dolayısıyla bu Girişim hem bu bağları kuvvetlendirme hem de bu bağlar aracılığıyla ticari ilişkileri güçlendirme işlevi görecektir.

Girişimin önünde birçok engel de bulunmaktadır. En büyük engelin girişimin barındırdığı belirsizlikler olduğu söylenebilir. Örneğin; yol güzergahlarının nerelerden geçeceği, finansman sağlama şartlarının neler olduğu, sağlanan finansmanın nasıl geri ödeneceği, ödenemediği taktirde ülkelerin nasıl yaptırımlarla karşı karşıya geleceği gibi konularda belirsizlik söz konusudur. Bu belirsizliklerin ortadan kalkması için, Çin'in girişime dair daha şeffaf olması gerekmektedir. Ayrıca, Covid-19 salgını sonrasında Çin'e ve dolayısıyla girişime karşı oluşabilecek önyargıların bertaraf edilmesi de gerekmektedir. Bunun yanında belirlenen güzergâhlar üzerindeki bazı ülkeler arasında yaşanan siyasi gerginlikler de girişimin gerçekleşmesi ve sürekliliği konusunda şüpheye neden olmaktadır.

Görüş

Akademik
Bakış

297

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Çalışma, Türkiye'nin BRI'ya dahil olmasının olası sonuçlarını analiz etmeyi amaçlamıştır. Bu nedenle çalışmada BRI kapsamındaki ülkelerle ikili ticari ilişkiler sektörel düzeyde ayrıntılı olarak incelenmemiştir. Bunun nedeni, çalışmanın amacının Türkiye'nin dış ticaretinde- BRI ülkeleri özelinde- ulaştırma altyapı yatırımlarının varlığının ve kalitesinin bir etkisi olup olmadığını belirlemek olmasıdır. BRI altyapı yatırımlarının artırılarak ticaret hacimlerinin de artacağı varsayımı üzerine oluşturulduğu için, çalışmanın bulgularının "Türkiye BRI'ya dahil olmalı mı?" sorusuna cevap olacağı düşünülmektedir. Bu çalışmanın ampirik analizinde Türkiye'nin BRI'ya dahil olan ülkelerle gerçekleştirdiği ihracat ve ithalatının, söz konusu ülkelerin ulaşım altyapılarıyla ilişkisi incelendiğinde, ihracat ve ithalat değerleriyle ulaşım altyapıları arasında pozitif bir ilişki olduğu tespit edilmiştir. Bu nedenle Türkiye'nin OBOR girişimine dahil olmasının ekonomik açıdan önem taşıdığı düşünülmektedir. Buna ek olarak, dış ticarete ülke çeşitlendirilmesi açısından da BRI'ya dahil olmak Türkiye'ye bir fırsat sunmaktadır. Fakat BRI'nın Türkiye açısından olumsuz sonuçlar oluşturma olasılığı da bulunmaktadır. Türkiye, Çin'e karşı yüksek dış ticaret açığı vermektedir. BRI, bu açığın daha da büyümesine neden olarak, iç piyasanın ucuz Çin malları tarafından domine edilerek yerli üretimin ve istihdamın olumsuz etkilenmesine neden olabilme potansiyeline sahiptir.

Belirtmek gerekir ki, Türkiye'nin BRI'da önemli bir oyuncu olarak dahil olabilmesi, bu proje üzerine iyi kurgulanmış -güzergâh üzerinde yer alan ülkelerle iki yanlı ticari ve siyasi ilişkilerin, kültürel benzerlik ve farklılıkların dikkate alındığı, buna bağlı olarak ülkelerin gelir, zevk ve tercih farklılıkları kapsamında ürün çeşitlendirmesinin de dahil edildiği- bir ihracat stratejisi oluşturmasını gerektirmektedir.

Kaynaklar

- AKDAĞ, Zekeriyya. (2022). "Çin Karakteristiğiyle Dünya Düzeni: Geçmişten Günümüze Haraççı Sistem", Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Sayı: 48, s. 365-382.
- AKDAĞ, Zekeriyya, "Türkiye-Çin İlişkilerinde Kuşak ve Yol Girişimi'nin Önemi". *Birey ve Toplum Dergisi*, Cilt:9, Sayı:1, Haziran 2019, s. 65-95.
- ATLI, Altay, "Çin ve Yeni İpek Yolu Projesi". *Analist*, Ekim 2014, s. 74-77.
- BOCUTOĞLU, Ersan., "Çin'in Bir Kuşak-Bir Yol Projesinin Ekonomik ve Jeopolitik Sonuçları Üzerine Düşünceler". *International Conference on Eurasian Economics 2017*. Bişkek 2017, s. 265-270.
- BRUGIER, Camille, "China's way: the new Silk Road". Brüksel: European Union Institute for Security Studies Publications, Brüksel 2014, s. 1-4.
- ÇAKAN, Varis. "Yeni İpek Yolu Projesi: Beklentiler Sorunlar Ve Gerçekler". *Asya Araştırmaları Dergisi*, Kasım 2017, s. 35-52.
- Deloitte Insights., *Embracing the BRI ecosystem in 2018: Navigating pitfalls and seizing opportunities.*, Shanghai: Deloitte China Araştırma Raporu, Shanghai 2018, s. 1-27.
- DENİZ, Taşkın. "Yeni Umutların Işığında Tarihi İpek Yolu Coğrafyası". *Marmara Coğrafya Dergisi*, Ekim 2016, Sayı:34, s. 195-202.
- DURDULAR, Arzu., "Çin'in Kuşak-Yol Projesi ve Türkiye-Çin İlişkilerine Etkisi". *Avrasya*

Etüdlere, Cilt: 49, Sayı: 1, Haziran 2016, s. 77-97.

FALLON, Theresa., "The New Silk Road: Xi Jinping's Grand Strategy for Eurasia". *American Foreign Policy Interests*, Cilt: 37, Sayı: 3, Temmuz 2015, s.140-147.

KUTAR, Filiz Kutluay; KOÇER, Fatma Şura, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi: Bir Kuşak Bir Yol". *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 5(17), Ağustos 2019, s.618-626.

Fung Business Intelligence Centre. "The Silk Road Economic Belt and the 21st Century Maritime Silk Road". Hong Kong: Fung Business Intelligence Centre Publications, Hong Kong 2015, s.1-27.

GÜNER, Bülent, "OBOR Girişimi'nin Coğrafyası". *Marmara Coğrafya Dergisi*, Sayı: 37, Ocak 2018, s. 112-123.

HSBC. (2019). *Belt, Road and Beyond. Understanding the BRI opportunity*. HSBC Global Asset Management Publications, Hong Kong 2019, s. 1-24.

IŞIK, Nalan., "Türkiye ile Şanghay İşbirliği Örgütü Arasındaki Ticaret Akımlarının Panel Çekim Modeli İle Analizi". *Uluslararası İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, Sayı: 17, Nisan 2016, s.151 - 174.

KARAGÖL, Erdal Tanas., "Modern İpek Yolu Projesi", *SETA Perspektif*, Mayıs 2017, Sayı:174, s. 1-7.

NAZARKO, Joanicjusz; KUZMÍCZ, Katarzyna Anna. "Introduction to the STEEPVL analysis of the New Silk Road initiative". *7th International Conference on Engineering, Project, and Production Management*, 21 - 23 September 2016, Procedia Engineering, Bialystok 2017 s. 497-503

KONİNGS, Joanna., "Trade impacts of the Belt and Road Initiative". Amsterdam: ING Economics & Financial Analysis Publications, Amsterdam 2018, s. 1-12.

SARKER, Md Nazirul Islam.,vd. "One Belt One Road Initiative of China: Implication for Future of Global Development". *Modern Economy*, Sayı:9, Nisan 2018, s.623-638.

National Development and Reform Commission. (2015, Mart 28). *Belt and Road Portal*. Temmuz 22, 2020 tarihinde Belt and Road Portal Web Sitesi: <https://eng.yidaiyilu.gov.cn/qyww/qwfb/1084.htm> adresinden alındı

OECD. (2018). *China's Belt and Road Initiative in the Global Trade, Investment and Financial Landscape*. Paris: OECD Publishing.

OSMANOĞLU, İrem, "Bir Kuşak Bir Yol Projesi ve Avrupa Birliği". S. Yılmaz içinde, *Bir Kuşak Bir Yol Projesi: Kavramlar, Aktörler, Uygulamalar*, Astana Yayınları. Ankara 2019,s. 139-148.

ÖZDAŞLI, Esme, "Çin'in Yeni İpek Yolu Projesi ve Küresel Etkileri". *Journal of Turkish Studies*, Ekim 2015, s. 579-596.

ÖZSÜMER, Sila., "Çin Ekonomisi ve Bir Kuşak Bir Yol Projesi". İzmir: İzmir Ticaret Odası Yayınları, İzmir 2017,s. 8.

SABANCI, Taner "Yeni İpek Yolu Projesi: Tarihi Olanla Benzerlikleri ve Hakkındaki Bazı Çalışmaların Kısa Bir Değerlendirmesi". *Doğu Asya Araştırmaları Dergisi*, Temmuz 2018, Cilt:1, Sayı: 2, s. 81-99.

SHAHRIAR, Saleh vd., Institutions of the Belt & Road Initiative: A Systematic Literature Review. *Journal of Law, Policy and Globalization*, Sayı: 77, Ekim 2018, s. 1-13.

SCHRAMM, Hans-Joachim, & ZHANG, Xu. "Eurasian Rail Freight in the One Belt One Road Era". NOFOMA (The Nordic Logistics Research Network) Kolding: Syddansk Universitet. Institut for Entreprenørskab og Relationsledelse, Temmuz 2018 s. 769-789.

gazi

Akademik
Bakış

299

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

SEYMEN, Dilek Aykut., *Türkiye'nin Dış Ticaret Yapısı ve Rekabet Gücü*, DEÜ Yayınları, İzmir 2009,s.1-353.

SEYMEN, Dilek Aykut, - ŞİMŞEK, Nevzat, "Türkiye ile Çin'in OECD Pazarında Rekabet Gücü Karşılaştırması". *İktisat İşletme ve Finans*, Cilt: 21 Sayı: 244, Temmuz 2006, s. 38-50.

SILVA, J. S., & TENREYRO, S., "The Log of Gravity", *The Review of Economics and Statistics*, vol. 88, issue 4, Aralık 2006, s. 641-658.

T.C Ticaret Bakanlığı. (2013, Kasım 21). *T.C Ticaret Bakanlığı AB ve Dış İlişkiler Genel Müdürlüğü*. Mayıs 03, 2020 tarihinde T.C Ticaret Bakanlığı Web Sitesi: <https://ab.gtb.gov.tr/uluslararasi-projeler/ipek-yolu-girisimi-ve-kervansaray-projesi> adresinden alındı

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2017). *Türkiye'nin Çok Taraflı Ulaştırma Politikası*. Haziran 03, 2020 tarihinde T.C. Dışişleri Bakanlığı Web Sitesi: http://www.mfa.gov.tr/turkiye_nin-cok-taraflı-ulaştırma-politikasi.tr.mfa adresinden alındı

TATOĞLU, Ferda Yerdelen., *Panel Veri Ekonometrisi: Stata Uygulamalı*. Beta Yayınları, İstanbul 2016, s.1-332.

TBMM Tutanakları. "Türkiye Cumhuriyeti ile Çin Halk Cumhuriyeti Hükümeti Arasında İpek Yolu Ekonomik Kuşağının 21. Yüzyıl Denizdeki İpek Yolunun ve Orta Koridor Girişiminin Uyumlaştırılmasına İlişkin Mutabakat Zaptının Onaylanmasının Uygun Bulduğuna Dair Kanun Tasarısı". Ankara 2016, s.1-9

YERELİ, A. B. (2014). Yeniden Canlanan İpek Yolunda Ekonomik Stratejiler. *İpek Yolu'nda Türk Kültür Mirası Sempozyumu Bildiriler Kitabı* (s. 301-307). Ankara : Türk Yurdu Yayınları. YİĞENOĞLU, Kaan, "Çin'in Tek Kuşak Tek Yol Projesi ve Asya Altyapı Kalkınma Bankası". *Yönetim, Ekonomi, Edebiyat, İslami ve Politik Bilimler Dergisi*, Haziran 2018, s. 10-28

Extended Abstract

The People Republic of China entered the process of economic transformation during the rule of Deng Xiaoping in 1978. This transformation made China one of the world's major economic powers in the late 1990s. China is especially notable for its high growth figures and foreign trade surpluses that it has captured over the past 20 years. The country has become known as the "factory of the world" with its low labor force and production costs. After the global crisis, the world economy could not return to its former state. This has led to the contraction of world trade and therefore to the negative impact of China. After that, China has gone on the path of searching for new export markets. At the end of this quest, The "One Belt, One Road-OBOR" initiative was launched by Chinese President Xi Jinping in 2013. There are two important routes in the project: sea and land. Sea Route " 21. Century Sea Silk Road", and the land route" Silk Road Economic Belt " was named. As part of the initiative, cooperation documents have been signed with 138 countries and 30 international organizations as of October 2020. The aim of the initiative can be summarized as increasing the volume of trade by implementing infrastructure and superstructure investments that reduce trade costs between Asia, Europe and Africa. But it seems that the initiative has not only economic goals, but also many political, social and cultural goals.

OBOR's China-Central Asia-West Asia Economic Corridor (Central Corridor) is planned to pass through Turkey. Located at the intersection of Asia, Europe and Africa, Turkey has the potential to become an important country in the OBOR initiative. It is believed that Turkey can make gains by acting as a bridge with this project and by getting a chance to open up to new markets. The aim of the study is to analyze the relationship of exports and imports between Turkey and the countries involved in the One Belt One Road Initiative with the transport infrastructure. For this purpose, transport infrastructure and foreign trade data of 118 countries and Turkey invol-

Görüş

Akademik
Bakış

300

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ved in the initiative 2007-2019 were analyzed using the panel data method using the gravity model. In order to include countries transport infrastructures in the model, some sub-items of the Logistics Performance Index (LPI) prepared by the World Bank were used. Foreign trade data of the countries were obtained from the TÜİK electronic database. Two separate models were installed for export and import, and Prais-Winsten (PCSEs) and Poisson Pseudo-maximum Likelihood (PPML) estimators were used in the models. According to the implementation of the results, Turkey's exports to the countries of the OBOR, the national income of the country side, transportation infrastructure, marine transportation facilities, neighborhood boundaries and positive factors of the common language; It has been observed that the distance between countries, average tariff rates and the quality of existing logistics facilities are negatively affected. The OBOR members of Turkey's imports from the country, Turkey's national income, transportation infrastructure, the quality of existing logistics facilities, border neighborly and positive factors of the common language; It is adversely affected by the distance between countries. In the import model, the variables of average tariff rates and sea transportation facilities were found to be statistically insignificant. When OBOR initiative that aims at developing the transport infrastructure facilities of thought, it is thought that Turkey's foreign trade volume increases the impact of being part of this initiative

Gaz

Akademik
Bakış

301

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Devletlerarası İlişkilerde Kurumsallaşma Örneği Olarak Şanghay İşbirliği Örgütü

The Shanghai Cooperation Organization as an Example of Institutionalization in Interstate Relations

Tamer KAŞIKCI*

Öz

İkinci Dünya Savaşından sonra, uluslararası ilişkileri temelinden sarsan ve devletlerarası siyasi, ekonomik ve kültürel ilişkileri sekteye uğratan büyük savaşların yeniden yaşanmaması ve söz konusu ilişkilerin sürekliliğinin sağlanabilmesi için, çok taraflı kurumsal düzenlemeler oluşturulmuştur. Ancak devletlerarası ilişkileri söz konusu düzenlemeler ile kurumsallaştırma gayreti, AB ve NATO gibi kalıcı ve etkin örgütlerin üretildiği Batı toplumlarında nispeten daha güçlü bir kurumsallaşma seviyesine ulaşabilmişken, dünyanın geri kalanında benzer seviyeye ulaşabilen örnekler görülememektedir. Bu temel sorun üzerine odaklanan çalışma, Şanghay İşbirliği Örgütü üzerinden Asya bölgesindeki kurumsallaşma faaliyetlerinin durumunu irdelemektedir. Bu bağlamda, çalışmada, Asya'daki diğer kurumsallaşma faaliyetlerinde de olduğu gibi ŞİÖ'nün de, liderlik, ortak çıkar ve ortak kimlik gibi unsurlarda yaşanan sorunlar nedeniyle güçlü bir kurumsallaşma düzeyine erişemediği savunulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Uluslararası örgütler, Kurumsallaşma, Şanghay İşbirliği Örgütü, Çin, Rusya.

Abstract

After the Second World War, in order not to experience the great wars that shook the fundamental basement of international relations and disrupted the political, economic and cultural relations between states and to ensure the continuity of these relations, multilateral institutional arrangements were established. However, while the effort to institutionalize inter-state relations with these regulations had been reached a higher level of institutionalization in Western societies where permanent and effective organizations such as the EU and NATO were produced, they did not have similar levels in the rest of the world. The study, which focuses on this fundamental problem, examines the state of institutionalization activities in the Asian region through the Shanghai Cooperation Organization. In this context, in the study, it is argued that the SCO, as in other institutionalization activities in Asia, did not reach a strong level of institutionalization due to the problems experienced in elements such as leadership, common interest and common identity.

Makale Geliş Tarihi: 22.12.2020. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KAŞIKCI, Tamer, "Devletlerarası İlişkilerde Kurumsallaşma Örneği Olarak Şanghay İşbirliği Örgütü", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 303-326

* Dr. Öğretim Üyesi, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü, e-mail: tamerkasikci@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-2299-8863.

Akademik
Bakış
303
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Key Words: *International organizations, Institutionalization, the Shanghai Cooperation Organization, China, Russia,*

Giriş

20. yüzyılda meydana gelen iki dünya savaşının ardından bir disiplin haline gelen Uluslararası İlişkilerin sistematik bir hal almasındaki temel neden, insanlığa büyük yıkımlar yaşatan savaş olgusunun anlaşılması ve önlenmesidir. Bu nedenle, uzun bir süre boyunca, uluslararası ilişkiler yazınında savaş ve savaşın temel aktörü olan devlet disiplinin odak noktası olmuştur. Ancak dünyada yaşanan önemli politik ve ekonomik değişimlerle birlikte uluslararası politikada yeni aktörler ve yeni sorun alanları etkili olmaya başlamıştır. Bu bağlamda modern Uluslararası İlişkiler disiplinde “devlet-dışı aktörler” ve “barış ve işbirliği” konuları da önemli odak noktaları haline gelmiştir. Zira günümüzde devletler uluslararası düzlemde tek başına hareket etmekten ziyade oluşturdukları çok taraflı örgütler aracılığıyla hareket etmeyi tercih etmektedirler.

Günümüzde devletlerin işbirliğine yönelik bakış açılarını değiştirmelerinin birkaç nedeni bulunmaktadır. Öncelikle uluslararası ilişkilerin önemli bir boyutunu teşkil eden ekonomi doğası gereği devletlerin bir araya gelmesine neden olmaktadır. Zira bir devletin kendi içerisinde ürettiği mal ve hizmetin dış piyasalara gönderilmesi ve üretmediklerinin ise dış piyasalardan temin edilmesi ekonomik faaliyetlerin devletlerin katı egemenlik sınırlarını aşmasını gerektirmektedir. Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye’in vurguladığı gibi her ne kadar uluslararası sistem anarşik bir doğaya sahip olsa da, bu durum devletlerarası ilişkilerin kaotik ve çatışma odaklı olmasını gerektirmemektedir. Devletler, görünürde aşına olduğumuz politik ilişkilerin yanı sıra, daha derinlerde ekonomik bağlarla birbirlerine bağlıdırlar. Her ne kadar devletler dış politikalarını belirlerken ağırlıklı olarak güvenlik odaklı “beka” sorunu üzerinden hareket etse de, ekonomik ilişkilerini sekteye uğratmamak adına içerisinde yer aldıkları bu “karşılıklı bağımlılık” durumunu da hesaba katmak zorundadır.¹ Dahası 1980’lerle birlikte birçok ülke tarafından neoliberal politikaların benimsenmesi ve uygulanması, devletlerin iç piyasalarını uluslararası piyasalarla bütünleştirmesi gerekliliğini beraberinde getirmiştir. Bu durum bir yandan söz konusu karşılıklı bağımlılık ilişkisini daha da kuvvetlendirirken, diğer yandan iç piyasaların uluslararası piyasadaki rekabet edebilirliğini arttırabilmek ve iç piyasaları daha etkin bir şekilde koruyabilmek için devletlerin ekonomik ilişkiler bağlamında birbirleri ile daha yakın işbirlikleri geliştirmelerini teşvik etmiştir.

Uluslararası ilişkilerde devletleri işbirliği yapmaya iten bir diğer önemli neden de devletlerin güvenlik arayışlarıdır. Özellikle 2. Dünya Savaşının tüm dünyada yaratmış olduğu tahribat, devletlerin yine benzer bir

1 Bakınız: Robert O. Keohane ve Joseph S. Nye, Jr, *Power and Interdependence*, Longman, Boston, 2012.

yıkımın oluşmaması için dış politikalarında daha ihtiyatlı davranmalarına neden olmuştur. Hatta daha savaş bitmeden yazılan Birleşmiş Milletler Şartına geleneksel olarak devletlerin hakkı olarak görülen “savaş hakkı”nı bir diğer deyişle kuvvet kullanma hakkını yasaklayacak bir madde (Madde 2/4) konulmuş ve yine bu örgüt içerisinde savaşı önlemekle görevli Güvenlik Konseyi oluşturulmuştur. Ancak savaşın hemen ardından iki süper güç arasında başlayan Soğuk Savaşın dünyayı yeniden iki düşman bloğa ayırması dünyanın yeniden bir savaş dönemine girmesine neden olmuştur. Bu dönemde iki bloğun geliştirdiği nükleer silahlar dünya geneline yayılmış gerginliği daha tehlikeli ve maliyetli bir hale getirmiştir. Böyle bir ortamda devletlerin kendilerini dünyanın geri kalanından izole ederek kendi güvenliklerini sağlaması neredeyse imkansız hale gelmiştir. BM gibi küresel bir örgüt bile devletlerin kendilerini güven içerisinde hissetmesini sağlayamamış ve devletler güvenliklerini sağlayabilmek için Batı Avrupa Birliği, Kuzey Atlantik Paktı, Varşova Paktı gibi bölgesel örgütler kurmuşlardır. Soğuk Savaşın bitimiyle birlikte geleneksel tehditlerin yerini iç savaş, terörizm, salgın hastalıklar, göç, çevre felaketleri gibi yeni nesil tehditler almıştır. Bu tehditler de tıpkı nükleer silah tehdidi gibi bir devletin tek başına mücadele edebileceği olgular olmadığından dolayı, günümüzde de devletler söz konusu yeni nesil tehditlere karşı bölgesel ve küresel örgütler içerisinde hareket etmek durumundadır.

Her ne kadar söz konusu nedenlerden ötürü günümüzde devletler bölgesel ve küresel kurumsal yapılar oluştursa da, bu eğilimin dünyanın farklı yerlerinde farklı özellikler gösterdiği görülmektedir. Geleneksel olarak uluslararası ilişkilerde kurumsallaşma Batı merkezli olarak düşünülmektedir. Zira özellikle 2. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin önderliğinde Batı bloğu içerisinde halen daha varlığını güçlü bir şekilde sürdüren politik ve ekonomik örgütler kurulmuştur. Diğer yandan ise dünyanın başka bölgelerindeki kurumsallaşma eğiliminin yukarıda sayılan nedenlerden dolayı artan ihtiyaca rağmen Batıdaki kadar etkili olmadığı görülmektedir. Bu nedenle bu çalışmanın temel amacı, kurumsallaşma bağlamında Batı ve dünyanın geri kalanı arasında ortaya çıkan bu farkı irdelemektir. Batı coğrafyası dışındaki tüm diğer bölgeleri analiz etmek bir makalenin sınırlarını aşacak kadar kapsamlı bir çalışma gerektirdiğinden ötürü, bu çalışmada Asya bölgesindeki kurumsallaşma çabaları ele alınacaktır. Çalışmada, Asya bölgesinde Batıdakinden farklı olarak, kurumsallaşmayı kolaylaştıracak ortak bir kimliğin ve kurumsallaşmanın maliyetlerini tek başına üstlenmeye istekli bir gücün olmayışı, mevcut güçlerin arasındaki liderlik rekabetinin varlığı ve bölge devletleri arasındaki derin politik ve ekonomik farklılıklar nedeniyle kurumsallaşmanın yeterince gelişemediği iddia edilecektir.

Çalışma söz konusu iddiayı gözlemleyebilmek adına, Soğuk Savaş sonrası bölgede kurulan ve hızla bölgenin en önemli örgütlerinden bir tanesi haline gelen Şanghay İşbirliği Örgütü'nü (ŞİÖ) örnek olay olarak değerlendirecektir. Bu bağlamda çalışma öncelikle Asya'da kurumsallaşmayı

gors

Akademik
Bakış

305

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

engelleyen unsurları analiz edecek, daha sonra örnek olay kısmında ŞiÖ'nün kısa bir tarihçesi ve kurumsal yapısı hakkında bilgi verdikten sonra, örgütün bugüne kadar elde ettiği kurumsallaşma düzeyini ve örgütün kurumsallaşması önündeki engelleri inceleyecektir.

Asya'da Kurumsallaşmanın Önündeki Engeller

Asya devletleri genellikle bölgesel sorunları ele alırken çok taraflı merkezi kurumlar yerine ikili ilişkiler üzerinden hareket etmeyi tercih etmektedir.² Bu durum Asya'daki bölgesel kurumsallaşma ve bütünleşme çabalarının literatürde "yumuşak (soft) bölgeselleşme olarak tanımlanmasına neden olmaktadır.³ Bölgedeki kurumsal projeler üzerine çalışmaları ile bilinen Amitav Acharya'ya göre, bölgedeki kurumsallaşma çabalarının bu denli zayıf olmasının en önemli nedeni "*genel olarak liderlik yeteneğine ve kaynağına sahip aktörlerin gerekli olan meşruluğa sahip olmaması, diğer yandan ise gerekli meşruluğa sahip aktörlerin de liderlik kapasitesine sahip olmamasıdır.*"⁴ Acharya bu tespitinde bölgede kurumsallaşmaya liderlik etme amacını taşıyan ABD ve Japonya'nın bölge devletlerini bir araya getirebilecek bir üst kimlik ya da ideoloji sunamadıkları için gerekli olan meşruluğu sağlayamadıklarını, Çin, Hindistan ve Rusya gibi bölge devletleri tarafından liderliği kabul edilebilecek güçlerin ise yeterli materyal güce sahip olmadıklarını vurgulamaktadır. Bunun yanı sıra bölgedeki tarihsel çekişmeler, politik ve ekonomik farklılıklar da Batı benzeri uluslararası merkezi kurumların oluşmasının önündeki diğer önemli engeller olarak görülmektedir. Bu nedenle bölgedeki kurumsallaşma projelerinin genellikle zayıf olduğu görülmektedir. Bölgede öne çıkan önemli kurumsallaşma projeleri genellikle işbirliğinin nispeten daha kolay olduğu ekonomi alanında görülmektedir.⁵

Bölgede kurumsallaşmaya yönelik engellerin başında kültürel dinamikler gelmektedir. Avrupa örneğinde, bütünleşmeyi kolaylaştıran unsurlardan biri Avrupa toplumlarının sahip olduğu Avrupalılık kimliğiydi. Zira II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlayan Avrupa bütünleşmesi macerasının çok öncesinde Avrupa toplumlarının aslında aynı geçmişe ve geleceğe sahip olduğu, dolayısıyla Avrupa devletlerinin bir federasyon çatısı altında toplanması gerekliliğine yönelik çeşitli projeler geliştirilmiştir. Ancak Asya'da Avrupa'da olduğu gibi bir "Asyalı" üst kimliği bulunmamaktadır. Aksine Asya toplumları farklı din, dil ve etnik köken bağlamında birbirlerinden ayrılmaktadır. Her ne kadar kimliğin bölgesel örgütlerin ve ittifakların kurulma-

- 2 Suisheng Zhao, "From Soft to Structured Regionalism: Building Regional Institutions in the Asia-Pacific", *Journal of Global Policy and Governance*, Vol.2, Issue 2, 2013, s.146.
- 3 Richard Higgott ve Martina Timmerman, "Institutionalizing East Asia: Learning Lessons from Europe on Regionalism, Regionalization, Identity and Leadership", Martina Timmerman ve Jitsuo Tsuchiyama, der., *Institutionalizing Northeast Asia: Regional steps towards global governance*, United Nations University Press, Hong Kong, 2008, s.45.
- 4 Amitav Acharya, "Foundations of Collective Action in Asia: Theory and Practice of Regional Cooperation", Giovanni Capanelli ve Masahiro Kawai, der., *The Political Economy of Asian Regionalism*, Springer, Tokyo, 2014, s.36.
- 5 Zhao, a.g.m., s.146.

sında doğrudan bir etkisi olmadığı, bir başka deyişle farklı kimliklere sahip devletlerin üye olduğu başarılı örgüt ve ittifakların olduğu reddedilemez bir gerçeklikse de, ortak bir kimliğe sahip olan devletlerin birbirleri ile daha kolay işbirliği içerisine girdikleri, dolayısıyla örgütlerin kurulmasında kimliğin kolaylaştırıcı bir yönü olduğu da unutulmamalıdır.⁶ Bu bağlamda Asya'nın sahip olduğu kültürel farklılıklar da bu kıtada güçlü örgütlerin ve ittifakların oluşmamasında önemli bir faktör olarak görülmektedir.

Kültürel dinamikler içerisinde değinilmesi gereken bir diğer faktör ise, bölge devletlerinin formel kurumsallaşmaya yönelik tereddütleridir. Öncelikle her ne kadar tarihsel olarak Batı'ya yönelik güçlü bir karşıtlık duygusu bulunsa da bölge devletleri Batılı güçlerin bölgeye getirmiş oldukları egemenlik anlayışına sıkı sıkıya bağlıdırlar.⁷ Sömürge geçmişi nedeniyle bölge içerisinden ya da dışarısından herhangi bir gücün kendi iç işlerine müdahil olması ihtimali bölge devletlerinde önemli bir kaygı olarak kendini göstermektedir. Bunun bir sonucu olarak daha güçlü kurumsallaşmanın bir getirisi olan *ulusüstülük (supranasyonalite)* ve egemenliğin kısmen de olsa bir başka kuruma devri düşüncesi bölge devletleri açısından kolaylıkla kabul edilebilir bir gelişme değildir. Dahası bölgedeki görece zayıf devletler her türlü kurumsallaşma eylemini ve aktörünü bölge içi ve dışı aktörlerin kendi içişlerine karışmasının önünü açmaya yönelik bir teşebbüs olarak değerlendirmektedir.⁸

Asya'daki bölgesel kurumsallaşma çabalarının en önemli sorunlarından bir diğeri ise, bölge devletlerini örgütlere destek vermeye teşvik edecek ve oluşturulacak kurumsal yapıların maliyetlerini üstlenecek bir büyük güç ya da hegemon eksikliğidir. Kurumsallaşma literatüründe bu tarz bölgesel işbirliklerinin ve örgütlerin oluşturulmasında bir hegemonun söz konusu projeye liderlik edip muhtemel üyeleri bir araya getirmesi ve örgütün fonksiyonları için gerekli olan işlem maliyetlerini üstlenmesi gerektiğinin altı çizilmektedir.⁹ Bu durum oluşturulacak bölgesel örgütün içerisindeki üyeler arasında bir güç asimetrisi bulunmasının kurumsallaşmayı kolaylaştırdığını göstermektedir. Avrupa örneğinde özellikle II. Dünya Savaşı sonrası ortam düşünüldüğünde, ABD'nin bu hegemon vazifesini üstlendiği, savaştan zor koşullar altında çıkan Avrupalı devletleri işbirliği yapmak için teşvik ettiği ve bu işbirliğinin maliyetlerini de karşıladığı görülmektedir. Asya örneğinde ise bu görevleri yerine getirebilecek bir hegemon ön plana çıkmamaktadır. Bölgedeki büyük devletler için ise kurumsallaşma bir zaruret değil bir tercih

6 Michale Barnett, "Identity and Alliances in the Middle East", Peter Katzenstein, der., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, s.405.

7 Roy Allison, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia", *International Affairs*, 80, 3, 2004, s.465.

8 Zhao, *a.g.m.*, s.148.

9 Hegemonun kurumsallaşmadaki rolü için bakınız: Keohane, Robert O., *After Hegemony: Cooperation and Discourse in the World Political Economy*, Princeton University Press, Princeton, N.J., 1984.

gors

Akademik
Bakış

307

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

meselesidir. Eğer kurumlar ve örgütler kendilerine daha fazla getiri garantisi verecek ise bu oluşumlara destek verme eğilimindedirler.¹⁰ Üstelik bölgede yer alan iki önemli güç Rusya ve Çin arasında bölge liderliğine yönelik bir rekabet bulunmakta, bu da kurumsallaşma projeleri için gerekli olan liderlik rolünün bir güç mücadelesine dönmesine neden olmaktadır.

Asya'da bölgesel örgütlerin kurulması önündeki bir diğer önemli engel de bölge devletlerinin sahip olduğu politik ve ekonomik farklılıklardır. Bölge devletleri birbirinden çok farklı, hatta bazı örneklerde birbirine taban tabana zıt politik ve ekonomik rejimlere sahiptir.¹¹ Örneğin Çin komünist bir siyasi rejim ve tam olarak serbest piyasaya entegre olmamış kendine has bir ekonomik yapı benimserken, Japonya demokratik bir siyasi rejim, liberal bir ekonomik düzene sahiptir. Benzer şekilde bölge devletlerinin güvenlikleri açısından tek bir ortak tehdit de bulunmamaktadır.¹² Bu durum farklı politik ve ekonomik düzenlere sahip olan devletlerin bir araya gelmelerini zorlaştırmakta ve söz konusu devletlerin farklı çıkarlara sahip olmasına neden olmaktadır.

Asya'da Yeni Bir Kurumsallaşma Projesi: Şanghay İşbirliği Örgütü

Asya'da kurumsallaşma çabaları uzun yıllardır devam etmekle birlikte, yarıda değinilen sebeplerden ötürü Asya'daki ŞİÖ, Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN), Bağımsız Devletler Topluluğu (BDT) gibi bölgesel projelerin Batı'dakiler kadar başarılı olmadığı görülmekte ve yine daha önce değinildiği gibi bölgede kurulan örgütler genel olarak ekonomik tabanlı olmakta ve genellikle bölgedeki büyük güçlerden yalnızca bir tanesini içermektedir. Bu bağlamda ŞİÖ'nün Asya'nın kurumsallaşma serüveninde ayrı bir yere sahip olduğu görülmektedir. Zira örgüt devletlerin işbirliği yapmalarının genellikle zor olduğu güvenlik alanında kurulmuştur. Ayrıca Çin ve Rusya'nın yanı sıra Hindistan'ın da katılımıyla birlikte Asya'nın neredeyse tüm büyük güçlerini bünyesinde toplamıştır. Bu nedenle Asya'daki kurumsallaşma çabalarının geleceği açısından yol gösterici olma potansiyeline sahip bu örgütün gelişim sürecini ve mevcut güçlü ve zayıf yanlarını anlamak bölgedeki kurumsallaşma projeleri açısından oldukça önemli görünmektedir.

ŞİÖ'nün kuruluşu örgüte üye olan birçok devlet arasında uzun yıllardan beri süren sınır anlaşmazlıklarına bir çözüm bulma arayışına dayanmaktadır. Rusya ve Çin arasındaki sınır anlaşmazlıkları 1960'tan beri süregelmekteydi. Soğuk Savaşın sona ermesiyle birlikte oluşan iyimser havanın da etkisiyle, Rusya ve Çin aralarındaki bu anlaşmazlıkları bitirmek için görüşmelere başlamış ve bu dönemde bağımsızlıklarını kazanmış olan Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan da söz konusu görüşmelere taraf olarak katılmış-

10 Zhao, *a.g.m.*, s.148.

11 Zhao, *a.g.m.*, s.149.

12 Amitav Acharya, "How Ideas Spread: Whose Norm Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism", *International Organization*, 58, Bahar 2004, s.256.

lardır. Bu görüşmelerin olumlu sonuçlar vermesi, bu devletlerin, aralarında yakalamış oldukları işbirliğini devam ettirmesi fikrini ortaya çıkarmış ve ilişkilerin kurumsal bir zemine oturtulması kararlaştırılmıştır.¹³ Bununla birlikte söz konusu sınır uzlaşmazlıklarına dair görüşmelerin başladığı dönemde taraflar arasında, bugün ŞİÖ haline gelecek kurumsal ve formel bir yapının oluşturulmasına ilişkin herhangi bir düşünce bulunmamaktaydı.¹⁴

İlişkilerin kurumsallaşıp ŞİÖ'nün oluşumuna giden süreçte ilk adım 1996 yılında Şanghay'da bir araya gelen Rusya, Çin, Kazakistan, Kırgızistan ve Tacikistan tarafından atılmıştır. Ağırlıklı olarak aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını gidermek amacıyla bir araya gelen söz konusu devletler bölgedeki terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılık gibi meselelerle mücadele etmek için Şanghay Beşlisi olarak adlandırılan kalıcı birçok taraflı forum oluşturmuşlardır. Söz konusu forum 2001 yılında Özbekistan'ın da katılımı ile ŞİÖ adını almıştır.¹⁵ Aralarındaki sınır anlaşmazlıklarını önce resmi olmayan görüşmeler ve daha sonra forum aracılığıyla gideren üyeler, kurulacak olan örgütün ana işbirliği gündemini o dönemde Orta Asya'da giderek artan terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılık hareketleri çerçevesinde tanımlamıştır.¹⁶ Zira bu dönemde Özbekistan ve Kırgızistan Afganistan kaynaklı Özbekistan İslami Hareketi isimli terör örgütüyle mücadele ederken, Rusya Çeçen savaşından yeni çıkmış, Çin ise sınırları içerisinde çeşitli ayrılıkçı hareketlerle uğraşmaktaydı.¹⁷ Bundan dolayı örgüt, sınır anlaşmalarına dayanan mevcut işbirliğini, bölge devletlerini meşgul eden en önemli güvenlik meseleleri üzerinde devam ettirmeyi amaçlamıştır.

Üyelerinin egemenlik hassasiyetlerine uygun olarak ŞİÖ'nün örgüt yapılanması, tüm kararların ve uygulamaların doğrudan üye devletlerin siyasi yönetimleri tarafından belirlendiği hükümetler arası bir niteliğe sahiptir. Örgütün temel kararları örgütün hiyerarşik yapısında en üstte bulunan Devlet Başkanları Konseyinde alınmaktadır. Bu konseyin altında örgütün özellikle ekonomik işbirliği ile ilgili temel meseleleriyle ilgilenmek ve bütçesini belirlemekle görevli Hükümet Başkanları Konseyi ve daha alt seviyedeki ilişkileri koordine edecek ve örgütün toplantılarını organize edecek Dışişleri

13 Mikhail A. Molchanov, "Russia-China Relations in Central Asia and the SCO", David Lane ve Guichang Zhu der., *Changing Regional Alliances for China and the West*, Lexington Books, Lanham, 2017, s.133.

14 Stephen Aris, *Eurasian Regionalism: The Shanghai Cooperation Organization*, Palgrave Macmillian, Birleşik Krallık, 2011, s.43.

15 Chien-peng Chung, "China and the Institutionalization of the Shanghai Cooperation Organization", *Problems of Post-Communism*, Vol.53, No.5, Eylül/Ekim 2006, s.3.

16 Marc Lanteigne, "Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the 'Crimea Effect'", Helge Blakkisrud ve Elana Wilson Rowe, der., *Russia's Turn to the East*, Palgrave Macmillian, İsviçre, 2018, s.124; Ishtiag Ahmad, "Shanghai Cooperation Organization: China, Russia, and Regionalism in Central Asia", Howard Loeven ve Anja Zorob, der., *Initiatives of Regional Integration in Asia in Comparative Perspective: Concepts, Contents and Prospects*, Springer, Hollanda, 2018, s.119.

17 Bijaya Kumar Das, "Eurasian Regional Security: The Role of Shanghai Security Cooperation", Rabindra Sen vd., der., *Conflicting Ideas: Travails of Regionalism in Asia*, Routledge, Manohar, 2019, s. 51, Molchanov, a.g.m., s.134.

Bakanları Konseyi bulunmaktadır. Belirli dönemlerde faaliyet gösteren bu konseylerin dışında, örgütün formel kurumsallaşmasının en önemli göstergeleri, daimi olarak faaliyet gösteren Sekretarya ve Bölgesel Anti-Terörizm Yapısı (BATY)'dir. Temel kuruluş amaçları olan terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılık ile mücadele bağlamında düşünüldüğünde örgütün en fonksiyonel organı olan BATY yasadışı silahlı örgütlere karşı üye devletlerarasında bilgi alışverişini sağlayan bir mekanizmadır.¹⁸

Başlangıçta üyelerinin siyasi liderleri arası ilişkilerini kurumsal bir çerçeve içerisine alacak temel bir yapılanmaya sahip olan örgüt, kuruluşundan bu yana geçen yirmi yıl boyunca yeni güvenlik sorunlarından, turizm işbirliğine kadar farklı konu alanlarını içerecek şekilde kapsam alanını genişletmiş ve bu genişlemeye paralel olarak da örgüt yapısını geliştirmiştir. Bu bağlamda ŞİÖ gibi bölgedeki en önemli güçleri bünyesinde barındıran bir örgütün devamlılığını sağlayabilmesi ve bölge politikalarında önemini giderek arttırması, üyelerin, örgütün kuruluş amacı olan terör ve benzeri suçlarla mücadelenin ötesinde farklı beklenti ve çıkar hesaplarının olduğu göstermektedir.

Kuruluşundan beri ŞİÖ'nün gelişmesinde liderlik görevi üstelenen Çin açısından örgüt, giderek bir küresel güç haline gelen Çin'in dış politikasında önemli bir araç olarak görülmektedir. Öncelikle Çin'in ŞİÖ'nün kurulmasına liderlik etmesindeki temel hedefi sınırları içerisinde giderek büyüyen ayrılıkçı hareketlere karşı Orta Asya devletlerinin desteğini almaktır.¹⁹ SSCB'nin dağılmasının ardından Orta Asya'da yeni kurulan zayıf devletlerin bölgelerinde oluşan güç boşluğunu yeterince dolduramayacağından endişe eden Çin, uzun yıllardır mücadele içerisinde olduğu ayrılıkçı hareketlerin, bu bölgedeki güç boşluğundan yararlanarak daha da güçleneceği düşüncesine sahiptir.²⁰ Bu nedenle hem bölge devletleri arasındaki sınır anlaşmazlıklarını çözerek bölgede istikrar yaratacak, hem de bölgede ayrılıkçı hareketlere karşı bir uluslararası işbirliği oluşturacak olan ŞİÖ'nün kurulmasını desteklemiştir.²¹

Ancak Çin açısından terör, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılıkla mücadele ŞİÖ'ye verilen desteğin sadece görünen yüzünü oluşturmaktadır. Çin'in ŞİÖ'ye verdiği desteği Soğuk Savaş'ın sonlarına doğru Çin dış politikasındaki değişim çerçevesinde okumak gerekmektedir. Bu değişime kadar dış politikasında korumacı ve içe dönük bir yaklaşım sergileyen Çin, dış politikasında alternatifler yaratma arayışı içerisine girmiş ve bu bağlamda dışa açık "iyi

18 Şanghay İşbirliği Örgütü, "Charter of the Shanghai Cooperation Organization", 7 Haziran 2002, <http://eng.sectsc.org/documents/>, s.4-8.

19 Syed Farooq Hasnat ve Zamurrad Awan, "Shanghai Cooperation Organization as a Platform for Regional Understanding: Its Economic, Political and Security Potential", *Perceptions*, Cilt XXI, Sayı 1, Bahar 2016, s.89; Wen-Chie Chao, "The Political Economy of China's Rising Role in the Shanghai Cooperation Organization (SCO): Leading with Balance", *The Chinese Economy*, Vol. 55, No:4, 2022, s.293.

20 Aris, a.g.e., s.55.

21 Zhao Huasheng, "China's View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization", *Asian Survey*, Cilt 53, Sayı 3 (Mayıs-Haziran 2013), s.439.

komşuluk politikası (good neighbour policy)” geliştirmiştir. Bu kapsamda Çin yakın çevresindeki devletlerle pozitif bir ilişki geliştirme arayışı içerisine girmiştir. Ayrıca yine bu politika değişimi nedeniyle Çin’in Soğuk Savaş sonrası dönemde bölgede artan bir şekilde çok taraflı oluşumlar içerisinde aktif rol oynadığı görülmektedir. ŞİÖ de Çin dış politikasındaki bu değişimin Orta Asya’daki ayağını oluşturmaktadır.²² ŞİÖ, Çin için bölge devletleri nezdindeki negatif imajını kırma bağlamında önemli bir fırsat sunmaktadır. Zira Çin’in giderek artan ekonomik gücünün hızla politik ve askeri güce dönüşümü, bölge devletleri açısından Çin’in önemli bir tehdit olarak tanımlanmasına neden olmaktadır. Çin ise ŞİÖ gibi kurumsal oluşumlar aracılığıyla kendisine yönelik bu imajı yok etmeye çalışmaktadır. Ayrıca ŞİÖ gibi kurumsal yapılar nispeten istikrarsız bir seyir içerisinde olan bölge içi ilişkilerin öngörülebilir bir hale gelmesini sağlamaktadır. Çin bu nedenle söz konusu kurumsal oluşumlar sayesinde bir yandan kendisini bir takım sözleşmeler ile kısıtlarken, diğer yandan bu oluşumlara üye olan devletlerin de önceden öngörülebilir davranışlara sahip olmasını garanti altına almaya çalışmakta,²³ böylece bölgede özellikle ekonomik ilişkilerin güçlenmesi için gerekli olan istikrarlı zemini oluşturmayı amaçlamaktadır.

Çin için ŞİÖ’yü değerli kılan, ŞİÖ’nün yaratacağı istikrar kadar, getireceği doğrudan ekonomik faydalardır. Orta Asya’da kurulan yeni devletler üretim odaklı sanayisi ile hızla büyüyen Çin için iki önemli avantaj sunmaktadır. Bir yandan bu devletler sahip oldukları zengin hammadde kaynakları ile Çin sanayisinin hammadde ihtiyacını karşılamada önemli role sahipken,²⁴ diğer yandan bu hammaddelerden elde edilen ürünler için büyük bir pazar oluşturmaktadır.²⁵ Bu bağlamda Batılı sanayileşmiş devletlerin Latin Amerika ve Afrika ile kurmuş oldukları ekonomik ilişkinin bir benzerini Çin, Orta Asya devletleri ile kurma eğilimindedir. Bu kapsamda, ŞİÖ bünyesinde geliştirilen ekonomik projeler söz konusu ilişkinin kurulması ve geliştirilmesinde stratejik bir role sahiptir.

Yukarıda bahsedilen sebeplerin yanı sıra Çin için ŞİÖ’ye verdiği desteğin ardında bu devletin bölgesel ve küresel ideallerinin de etkili olduğunun altını çizmek gerekmektedir. Zira Çin son dönemde artan ekonomik gücüne paralel olarak bölgede ve uluslararası düzlemde etkisini arttırmaya çalışmakta ve hatta küresel bir hegemon statüsüne ulaşmayı hedeflemektedir. Bu bağlamda Çin bölgede giderek artan kurumsallaşma girişimlerinin içerisinde aktif rol oynayarak sahip olduğu ekonomik güç aracılığıyla bu oluşumların yapısal tasarımını ve kurallarını belirleyen aktör olma çabası içerisinde.²⁶ Bir başka deyişle Çin, ŞİÖ tarzı oluşumlara öncülük ederek bölgedeki gelecek politik ve ekonomik eğilimlerin belirleyicisi olmak istemektedir. Benzer

22 Aris, *a.g.e.*, s.54.

23 Chung, *a.g.m.*, s.4.

24 Chao, *a.g.m.*, s.294.

25 Hasnat ve Awan, *a.g.m.*, s.89, Aris, *a.g.e.*, s.56.

26 Chung, *a.g.m.*, s.4.

şekilde Çinli yöneticiler Çin'in dünya genelinde artan gücüne paralel olarak uluslararası sistemde "Çin normları" oluşturma iddiası içerisine girmişler ve bu bağlamda ŞİÖ'yü geliştirdiği ilkeler ile bölgesel kurumsallaşma projelerine alternatif oluşturacak bir yapı olarak tanımlamaktadırlar.²⁷

Çin ile birlikte ŞİÖ'nün en önemli aktörü olan Rusya için de ŞİÖ güvenlik, politik ve ekonomik açılarından önemli avantajlar sunmaktadır. Güvenlik açısından değerlendirildiğinde ŞİÖ, Çin için olduğu gibi Rusya için de bölgedeki radikal grupların yarattığı tehdit ile mücadele bağlamında önemli bir işbirliği mekanizması olarak görülmektedir. Rusya'nın uzun yıllardır Çeçenistan bölgesinde radikal örgütlerle mücadele ettiği düşünüldüğünde ŞİÖ'nün bu mücadelede Rusya'nın elini güçlendirdiğini söylemek mümkündür. Bunun yanı sıra, Afganistan merkezli uyuşturucu trafiğinin hedef ülkelerinden bir tanesi olduğundan dolayı, Rusya söz konusu uyuşturucu trafiği ile mücadele hususunda da ŞİÖ aracılığıyla bölge devletlerinin desteğini almayı hedeflemektedir.²⁸

Güvenlik boyutunun yanı sıra, ve hatta bundan daha da önemli olarak, Rusya açısından ŞİÖ'yü Soğuk Savaş sonrası dönemde Rusya'nın yeniden eski gücüne ulaşma bağlamındaki arayışlarının içerisinde değerlendirmek gerekmektedir. Putin'in liderliğinde politik olarak toparlanma işaretleri gösteren Rusya Sovyetler Birliği döneminde kendisine bağlı olan bölgelerle yakın ilişkiler geliştirerek bir yandan uluslararası politikada daha güçlü bir imaja sahip olmak, diğer yandan ise başka güçlerin bu bölgeleri etkisi altına almasını engellemek istemektedir. Bağımsız Devletler Topluluğu içerisindeki farklı sesler bu politikasını gerçekleştirmesine engel olduğundan dolayı²⁹ Rusya ŞİÖ gibi alternatif örgütler aracılığıyla söz konusu eski etki alanı içerisindeki bölgelerle yeni ilişkiler kurma yoluna gitmektedir.³⁰ Ancak bununla birlikte Rusya Avrasya'da ŞİÖ benzeri oluşumlar konusunda Çin kadar hevesli görünmemektedir.³¹ Zira Rusya bu tip bütünleşme çabalarının tamamen Rusya'nın çıkarlarına hizmet edip etmeyeceği hususunda endişelidir. Dahası Rus politika yapıcılarında Rusya'nın bölgede Bağımsız Devletler Topluluğu gibi geleneksel örgütler üzerinden mi yoksa ŞİÖ gibi yeni örgütler üzerinden mi hareket etmesi gerektiği konusunda derin bir görüş ayrılığı bulunmaktadır.³²

27 Jing-Dong Yuan, "China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization", *Journal of Contemporary China*, 19:67, s.861-862.

28 Aris, *a.g.e.*, s.60.

29 President of Russia (Rusya Başkanlık Resmi İnternet Sayfası), "SCO – a New Model of Successful International Cooperation", 14 Haziran 2006, <http://en.kremlin.ru/events/president/transcripts/23633>.

30 Aris, *a.g.e.*, s.59; Giles Scott-Smith, "The Shanghai Cooperation Organization", Madeleine O. Holsi ve Joren Sellenlachs, der., *The Changing Global Order: Challenges and Prospects*, Springer, İsviçre, 2020, s.181.

31 Yuan, *a.g.e.*, s.863.

32 Molchanov, *a.g.m.*, s.134; Mikhail Troitskiy, "A Russian Perspective on the Shanghai Cooperation Organization", Alyson J. K. Bailes vd., der., *The Shanghai Cooperation Organization*, Stockholm International Peace Research Institute 2007, s.35.

Rusya açısından ŞİÖ'nün ekonomik anlamda da önemli bir değeri bulunmaktadır. Bu bağlamda Rusya ŞİÖ'yü kendi enerji kaynaklarının Doğu Asya'ya taşınması için gerekli işbirliği zemini oluşturacak bir yapı olarak görmektedir. Zira Rusya ŞİÖ içerisinde bu hedef doğrultusunda projeler üretilmesi konusunda öncülük etmektedir. Örneğin ŞİÖ bünyesinde bir enerji konseyinin kurulmasını istemektedir.³³ Bununla birlikte diğer yandan Rusya Çin'in devasa ekonomisi ile mücadele etmek istemediğinden dolayı, örgütün Çin'in istediği gibi ekonomi merkezli bir örgüt haline gelmesine karşı çıkmakta, ekonomik işbirliğini sadece enerji ve altyapı geliştirme konuları ile sınırlı tutmak istemektedir.³⁴

Orta Asya devletlerinin ise ŞİÖ içerisinde yer almalarının birkaç nedeni vardır. Bunların başında bu devletlerin uluslararası politikada daha güçlü bir yere sahip olmak için imajlarını güçlendirme istekleri gelmektedir.³⁵ Bölgedeki diğer örgütlerden farklı olarak bölgenin iki önemli gücü olan Rusya ve Çin'in örgütün içerisinde yer alması Orta Asya devletleri açısından önemli bir avantaj yaratmaktadır.³⁶ Zira bu güçlü devletlerin yalnızca herhangi birisinin üyesi olduğu bir örgüt doğrudan o devletin kontrolü altına girerken, ikisinin birlikte bulunduğu ŞİÖ'de bu iki gücün dengelenmesi ihtimali ortaya çıkmakta ve bu durum diğer üyelerin kendi seslerini daha rahat duyurmalarını mümkün kılacak bir zemin hazırlamaktadır. Böylece Orta Asya devletleri bu iki büyük güce rağmen kendilerini örgüt içerisinde "eşit" üyeler olarak tanımlayabilmekte, bu durum da hem iç hem de dış politikalarında liderlere avantaj sağlamaktadır.³⁷ Bunun yanı sıra söz konusu devletler örgütün Çin ve Rusya'nın birbirlerini dengelemesinde önemli bir rolü olduğunu düşünmekte, böylelikle her iki gücün kendilerini tehdit eden "yayılmacı" düşüncelerine karşı bir nevi koruma alanı oluşturmaktadır.³⁸

Orta Asya devletleri için ŞİÖ'nün bir başka avantajı ise ABD'nin bölgedeki etkisine bir alternatif yaratmasıdır. ABD'nin bölgedeki varlığını genişletme teşebbüsü Orta Asya devletlerini ABD hegemonyasına karşı bir ittifak arayışına itmektir. Örneğin ABD'nin insan hakları ihlallerini ileri sürerek Özbekistan'a yaptığı yardımları 2005 yılında sona erdirmesi, Kırgızistan başkanı Akayev'in görevden alınışı ve Andijan ayaklanmaları gibi olaylarda ABD'nin etkili olduğu düşüncesi, Orta Asya devletlerinde ABD karşıtlığını körüklemiştir. ABD'nin yayılmacı anlayışına karşılık Orta Asya devletleri Çin ve Rusya'nın bölgenin statükosunu koruyacağını düşünmekte, bu ne-

33 Ahmad, *a.g.m.*, s.126.

34 Aris, *a.g.e.*, s.60-61.

35 Chung, *a.g.m.*, s.9.

36 Rakhmatulla Nurimbetov, "The Shanghai Cooperation Organization: Quo Vadis?" *International Journal of Social Sciences*, 4(2), 2021, s.230.

37 Aris, *a.g.e.*, s.34.

38 Ahmad, *a.g.m.*, s.127. , Allison, *a.g.m.*, s.468.; Das, *a.g.m.*, s.60.

denle ŞİÖ içerisinde bu iki bölgesel güçle hareket etmeyi tercih etmektedir.³⁹ Örneğin geleneksel olarak kendi egemenliğini sınırlayacak her türlü aktörü tehdit olarak tanımlayan ve bu bağlamda çok taraflı oluşumlara da mesafeli duran Özbekistan, 2005 yılında yaşanan Andijan ayaklanmalarının ardında Batılıların olduğu düşüncesi ile bölgede Batı karşıtı ittifaklar arayışına girmiştir. Bu nedenle, Rusya'dan ve çok taraflı oluşumlardan çekinen Özbek yönetimi ŞİÖ'nün en önemli destekçilerinden bir tanesi haline gelmiştir.⁴⁰

Güvenlik açısından değerlendirildiğinde ise, Orta Asya devletleri geleneksel olarak kendi güvenliklerini içerisinde yer aldıkları bölge ile ilişkilendirdiği görülmektedir. Bölgedeki bir devletin güvenliği veya güvensizliği bir başka devletin güvenliği ya da güvensizliği ile ilişkilendirilmektedir. Rusya ve Çin Orta Asya ile komşu bölgelerinin güvenliği de bu denkleme katıldığına ortaya önemli bir bölgesel güvenlik kompleksi çıkmaktadır. Orta Asya devletleri açısından ŞİÖ bu güvenlik kompleksinin yönetilmesi hususunda bölgenin iki büyük gücüyle ortak politikalar geliştirme için zemin yaratmaktadır.⁴¹ Bu kapsamda terörizmi odak noktası haline getirmiş olan ŞİÖ, söz konusu devletlerin bölgelerinde var olan terörist gruplara karşı mücadelelerinde önemli bir rol üstlenmektedir.⁴²

Son olarak ekonomik sorunlar yaşayan bu devletler için örgüt üyeliği iki önemli bölgesel gücün ekonomik desteğini almanın en kolay yolu olarak görülmektedir.⁴³ Örneğin Kazakistan için ŞİÖ'nün en önemli avantajı bu devletin mevcut ekonomi potansiyelini geliştirme kapasitesidir. Kazak yöneticiler ŞİÖ aracılığıyla sahip oldukları hammadde ve enerji kaynaklarını doğuda Çin'e ve batıda da Rusya'nın yardımıyla Avrasya ve Avrupa pazarlarına taşımayı amaçlamaktadır.⁴⁴ Benzer şekilde zayıf Tacik hükümeti ülke sınırlarının güvenliğini sağlayabilmek için Rusya'nın, ülkenin ekonomisini sürdürebilmek için Çin'in desteğine ihtiyaç duymakta ve bu alanlarda hali hazırda bu ülkelerden yardımlar almaktadır. Tacik hükümeti için ŞİÖ, bu yardımların çok taraflı bir hale gelmesi ve kurumsallaşması anlamına gelmektedir.⁴⁵

Örgüte 2015 yılında dahil olan Hindistan ve Pakistan'ın da örgüte yönelik politik ve ekonomik beklentileri bulunmaktadır. Öncelikle birbirleriyle önemli politik sorunları olan bu iki devlet için ŞİÖ, Orta Asya pazarına girme fırsatı yaratmaktadır. Bunun yanı sıra, bu iki ülke için örgüt içerisinde ge-

39 Chung, *a.g.m.*, s.12.

40 Aris, *a.g.e.*, s.67-69.

41 Hasnat ve Awan, *a.g.m.*, s.90, Aris, *a.g.e.*, s.35.

42 Ezeli Azarkan, "The Interests of the Central Asian States and the Shanghai Cooperation Organization", *Ege Akademik Bakış*, 10 (1), 2010, s.405.

43 Chung, *a.g.m.*, s.9.

44 Aris, *a.g.e.*, s.62-65.

45 Aris, *a.g.e.*, s.70-71.

lişen ekonomik işbirliğinin yaratmış olduğu avantajlardan faydalanma imkanı da önemlidir.⁴⁶ Pakistan bölge içi ticaret ve enerji rotalarının güvenliği bağlamında stratejik bir lokasyona sahiptir. Pakistan bu avantajı sayesinde ŞİÖ'nün ekonomik işbirliğini derinleştirmede bir avantaj yaratırken, diğer yandan söz konusu ülke bu avantajı sayesinde kendi ekonomisinin enerji ihtiyacını da bu örgüt aracılığı ile karşılamayı umut etmektedir.⁴⁷ Benzer şekilde Hindistan da bir yandan Orta Asya ile ekonomik ilişkileri geliştirmek, diğer yandan da enerji ihtiyacını bu bölgeden daha rahat bir şekilde karşılamak istemektedir. Politik açıdan ise ŞİÖ bu iki ülke için iki önemli avantaj yaratmaktadır. Birincisi iki devletin özellikle Afganistan merkezli terör örgütleriyle mücadelesinde ŞİÖ'nün geliştirmiş olduğu BATY mekanizması önemli bir role sahiptir. İkinci olarak uzun yıllardır birbirleri ile sınır uzlaşmazlıkları yaşayan Pakistan ve Hindistan için ŞİÖ, bu sorunların diplomasi yoluyla konuşulduğu bir platform görevi üstlenmektedir.⁴⁸

ŞİÖ'nün Kurumsal Derinleşmesinde ve Genişlemesinde Etkili Olan Faktörler

Yukarıda değinildiği gibi ŞİÖ, bölgede üye devletlerin çeşitli çıkarlarına hizmet etmesi beklenen önemli bir proje olarak görülmektedir. Örgütün bu beklentileri ne kadar karşılayıp karşılayamayacağı örgütün kalcılığı, bir başka deyişle sahip olduğu kurumsal yapının gücü ile doğrudan ilişkilidir. Her ne kadar genel olarak Asya'daki kurumsallaşma projeleri Avrupa'daki projeler kadar derin ve güçlü organizasyon yapıları geliştirememiş olsalar da, kurulduğu günden bu yana geleceğine şüpheyle bakılan ŞİÖ'nün, derinleşme ve genişleme süreçleri içerisinde kurumsallaşma seviyesinin arttığı görülmektedir. Temel olarak bunun üç nedeni olduğunu öne sürmek mümkündür. Bunlar örgütün *normatif altyapısı*, kurumsallaşmaya yönelik örgüt içi *liderlik* ve üye devletler açısından örgütün *işlevselliği*dir.

İlk olarak, her örgütün olduğu gibi ŞİÖ'nün de üzerine inşa edildiği normatif bir zemini bulunmaktadır. ŞİÖ'nün bu normatif boyutu "Şanghay Ruhü" ismiyle formüle edilmektedir. Şanghay Ruhü "iç politikada karşılıklı güven, karşılıklı fayda, eşit haklar, görüş alış-verişi, kültürel farklılıklara saygı ve ortak kalkınma" prensiplerine, dış politikada ise "bağılantısızlık, hedef almama ve açıklığa" dayanmaktadır.⁴⁹ ŞİÖ içerisinde ortak bir ideoloji oluşturmaktansa, Şanghay Ruhü ile farklı değerlerin ve ideolojilerin bir arada toplanacağı bir normatif yapı oluşturulmak istenmektedir.⁵⁰ Üyeler arasında

46 Hasnat ve Awan, *a.g.m.*, s.91.

47 Muhammad Saif ur Rehman, "Significance of Shanghai Cooperation Organization: Pakistan's Perspective", *Margalla Papers* 2014.

48 Le Tian, "As India, Pakistan Join SCO Summit What Does Its Expansion Mean?", CGTN, 06/07/2018, https://news.cgtn.com/news/3d3d414e7a59544f77457a6333566d54/share_p.html.

49 Aris, *a.g.e.*, s.39.

50 Timur Dadabaev, "Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States", *Journal of Contemporary China*,

Yaz

Akademik
Bakış

315

Cilt 16

Sayı 31

Kış 2022

önemli oranda siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel farklar bulunmakla birlikte devlet egemenliğinin dokunulmazlığı ve toprak bütünlüğü normlarının Şanghay Ruhü içerisinde eritilmiş olması üyelerin örgüte verdiği desteğin devam etmesindeki en önemli etken olarak görülmektedir.⁵¹ Zira, örgütün resmi belgelerinde sıklıkla atıf yapılan Şanghay Ruhü prensipleri sayesinde ŞİÖ'nün diğer bölgesel kuruluşlardan farklı kendine özgü bir yapılanma örneği inşa ettiği ileri sürülmektedir.⁵²

Örgütün kurumsallaşmasında etkili olan bir diğer önemli faktör ise örgüt içi liderlik gayretleridir. Örgütün bölgede ve dünyada kendi etkisini yayma bağlamında önemli bir rolü olduğunu düşünen Çin'in her fırsatta örgütü daha da güçlendirmeye çalıştığı görülmektedir.⁵³ Çin bir yandan kendisi için önemli olan Orta Asya'daki etkisini artırmak, diğer yandan ABD'nin bölgedeki etkisini azaltmak için örgütü etkin bir şekilde kullanmakta ve örgütün daha da güçlenmesi için çaba sarf etmektedir. Örneğin, Çin, 11 Eylül sonrası ABD'nin terörle mücadele amacıyla bölgedeki faaliyetlerinin gerisinde kalmamak adına 2002 yılında terörle mücadele merkezinin kurulması için üyeleri ikna etmiştir.⁵⁴

Örgütün kurumsallaşmasında etkili olan unsurlardan biri de, örgütün üye devletlerin ortak çıkarlarına hizmet etmekte oluşu, diğer bir deyişle örgütün üyeler açısından işlevselliğidir. Her ne kadar örgüt doğrudan ABD'yi hedef almasa da Çin'in ve Rusya'nın bölgedeki ABD etkisine karşı ortak bir tavır içerisinde olduğu ve örgütün bu iki aktörü bir araya getirerek bu güç mücadelesinde önemli bir platform olduğu aşikardır.⁵⁵

Bunun yanı sıra, ŞİÖ bölge devletleri arasında oluşturduğu iletişim kanalları sayesinde ülke içlerinde yaşanan muhalif hareketlerin ülke bütünlüğünü bozacak hareketler haline gelmesinin önüne geçilmesinde etkili olmuştur.⁵⁶ Zira üye devletler, bölgedeki en önemli güvenlik sorunu olarak görülen terörizm, aşırılıkçılık ve ayrılıkçılık hareketlerine karşı örgüt içerisinde birlikte hareket etmeyi tercih etmektedirler. Bu bağlamda üye ülkeler arasındaki işbirliği seviyesini artıran ve örgütün kurumsallaşma sürecini hızlandıran en önemli unsur BATY'nin faaliyetleridir.⁵⁷ Özellikle Çin BATY'yi örgütün merkezi güvenlik mekanizması olarak tanımlamaktadır.⁵⁸

23:85, s.106-107.

51 Aris, *a.g.e.*, s.40-41.

52 Bu iddianın bir örneği için bakınız: Şanghay İşbirliği Örgütü, "The Samarkand Declaration of the Heads of State Council of the Shanghai Cooperation Organisation", 16 Eylül 2022, <http://eng.sectso.org/documents/>.

53 Thomas S. Wilkins, "Evolving Security Alignments of the Indo-Pacific: The US Alliances, the Shanghai Cooperation Organization, and ASEAN", *Japan Review*, Vol.3, No.2, Fall, 2019, s.76

54 Chung, *a.g.m.*, s.10-11.

55 Tilmon Pradt, *The Prequel to China's New Silk Road: Preparing the Ground in Central Asia*, Palgrave Macmillian, Singapur, 2020, s.67.

56 Aris, *a.g.e.*, s.39.

57 Pradt, *a.g.e.*, s. 57; Troitskiy, *a.g.m.*, s.37.

58 Allison, *a.g.m.*,2004, s.479.

BATY kurulduğu günden bu yana bölgede faaliyet gösteren terör gruplarıyla mücadelede üye devletlerin istihbarat paylaşımını sağlayarak bölgedeki terörist faaliyetlerinin azalmasında etkili olmuştur.⁵⁹ BATY ayrıca ABD'nin 11 Eylül sonrası geliştirdiği “terörle savaş” konsepti kapsamında bölgedeki etkisini artırmasının önüne geçmiş ve bölge devletlerinin kendi “terörle savaş”ının en önemli mekanizması olmuştur. Bunun yanı sıra, terörle mücadele konusunda yapılan çalışmalarla terörizm ve ilgili kavramların tanımlanması yönünde önemli adımlar atılmıştır.⁶⁰ Örgüt söz konusu tehditlerle sadece askeri değil aynı zamanda sosyo-ekonomik önlemlerle mücadele etmeye çalışmaktadır. Bu bağlamda örgüt söz konusu hareketlerin kökeninde yattığı düşünülen yoksulluk ve az gelişmişlikle mücadele programları geliştirmekte aynı zamanda bölge içerisinde var olan ve ağırlıklı olarak marjinal grupların elinde bulunan sınır aşan suçlarla mücadeleye yönelik işbirlikleri oluşturmaktadır.⁶¹

Örgütün çeşitli işlev alanlarında elde ettiği başarılar, başka alanlarda da işbirliğinin geliştirilmesi çabalarını güçlendirmiştir. AB örneğinde olduğu gibi ŞİÖ'nün kurumsallaşmasında da “*spill-over effect*(yayılma etkisi)” açıkça görülmektedir. Ancak bununla birlikte söz konusu etkinin yayılma yönü açısından önemli bir farklılık bulunmaktadır. AB örneğinde spesifik bir ekonomik alanda başlatılan işbirliği, süreç içerisinde diğer ekonomik, sosyal ve politik alanlara yayılmıştır. ŞİÖ örneğinde ise beklenenin aksine çıkar çatışmaları nedeniyle devletlerin üzerinde anlaşmakta zorlandığı güvenlik alanında bir işbirliği zemini oluşturulmuş, daha sonra bu işbirliği farklı alanlara yayılmıştır. Zira ilk yıllarında örgütün odağı güvenlik konuları iken, kurumsallaşmanın sağlanmasından sonra ekonomik ilişkiler ve işbirliği projeleri örgütün önceliği haline gelmiştir. Örneğin 2006 yılında üyeler arasında ekonomik işbirliği geliştirmeye yönelik Eylem Planı yayımlanmış ve yine bu dönemde örgüt bünyesinde ŞİÖ İş Konseyi ve ŞİÖ Interbank Kuruluşu oluşturulmuştur.⁶² İş Konseyi üye devletlerin piyasa aktörlerinin birbiriyle doğrudan ilişkiler kurarak projeler geliştirmesini sağlarken, Interbank ise ŞİÖ projelerinin gerçekleştirilebilmesi için gerekli fizibilite çalışmalarını yapmakla görevlidir. Bu organlar üyeler arasındaki ekonomik işbirliğini teşvik edici organlar olarak görülmektedir.⁶³ Bu organların yanı sıra 2004'te yapılan liderler zirvesinde Çin ilk defa örgüt üyelerine özel 900 milyon dolarlık bir kredi sağlayarak örgüt içerisindeki ekonomik işbirliğini farklı bir seviyeye taşımıştır. Benzer şekilde daha önce değinildiği gibi Rusya da örgüt

59 Ahmad, *a.g.m.*, s.123.

60 Wang Jin ve Kong Dehang, “Counter-Terrorism Cooperation Between China and Central Asian States in the Shanghai Cooperation Organization”, *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol. 5, No. 1, s.71. Söz konusu tanımlamalar için bkz: Shangay İşbirliği Örgütü (ŞİÖ), “Convention of the Shanghai Cooperation Organization against Terrorism”, 2019, <http://eng.sectesco.org/documents/>.

61 Chung, *a.g.m.*, s.9.

62 Ahmad, *a.g.m.*, s.126.

63 Aris, *a.g.e.*,29-30.

bünyesi içerisinde bir enerji kulübü oluşturmayı önermiştir. 2015 yılında yapılan Ufa zirvesinde de örgütün Çin'in "Kuşak ve Yol" projesi bağlamında ekonomik bir bütünleşme ve ortak bir güvenlik alanı olduğu ilan edilmiştir.⁶⁴ Dolayısıyla güvenlik sorunlarının çözümü amacıyla kurulmuş olan örgüt süreç içerisinde ekonomi, finans ve enerji gibi çeşitli alanlarda işbirliği projeleri geliştiren ve bölgenin geneline yayılmış bir örgüt haline gelmiştir.

Güvenlik ve ekonominin yanı sıra işbirliği alanları sosyal alanları da kapsayacak şekilde genişlemiştir. Örneğin, 2005 zirvesinde, ŞİÖ bünyesinde, bölgedeki doğal afetlere karşı işbirliği mekanizmalarının da oluşturulması kararlaştırılmıştır. Benzer şekilde ŞİÖ içerisinde kültürel ilişkileri geliştirmeye yönelik ortak bir ŞİÖ Üniversitesinin kurulması gibi projeler de geliştirilmektedir. Bu gibi projeler politik düzeyden farklı olarak üye devletlerin toplumları arasında doğrudan toplumsal ilişkilerin kurulması ve bu sayede hem siyasiler hem de toplumlar arasındaki güven duygusunun artırılarak örgütün daha güçlü bağlara sahip olmasını sağlamayı hedeflemektedir.⁶⁵ Bu durum ŞİÖ'nün bölgede mümkün olan her alanda işbirliği projeleri geliştirerek bölge çapında bir işbirliği ve koordinasyon merkezi haline getirilmeye çalışıldığını göstermektedir.⁶⁶ Bir başka deyişle ŞİÖ artık sadece belirli işlevlerle sınırlı bir örgüt olarak değil, üye devletlerin çıkarlarının yaklaştığı her alanda işbirliğini mümkün kılacak bölgesel bir yönetim mekanizması olarak görülmeye başlanmıştır.

Örgütün yukarıda sayılan alanlardaki başarıları, örgütün çekiciliğini artırarak, yeni üyelerin katılmasına dayalı bir genişleme sürecinin önünü açmıştır. 2004 yılında mevcut üyelerin yanı sıra gözlemci üye statüsü getirilmiş ve örgüte üye olmaya niyetli devletlere bu statü verilmeye başlanmıştır. 2015 yılında Hindistan ve Pakistan önce gözlemci, sonra da üye statüsü elde ederek örgütün yatay düzlemde genişlemesini sağlamışlardır. Bu yeni üyelerin yanı sıra Afganistan, Moğolistan, İran⁶⁷ ve Belarus üye statüsüne geçişten bir önceki basamak olarak görülen gözlemci ülkeler arasında katılmıştır. Bunun dışında örgütün uluslararası arenadaki ilişkilerini geliştirmek için diyalog ortaklığı statüsü oluşturulmuştur. Halen Türkiye, Azerbaycan, Sri Lanka, Ermenistan, Kamboçya ve Nepal bu statüde örgüt ile ilişkilerini geliştirmektedir.⁶⁸

ŞİÖ'nün Kurumsallaşması Önündeki Engeller

Yukarıda bahsedilen faktörler sayesinde örgütün bir araya gelmesi zor görülen aktörleri bir araya getirerek beklenenden daha hızlı ve daha üst seviyede bir kurumsal yapıya ulaştığını söylemek mümkündür. Ancak Batıdaki örneklerle, özellikle AB ile, karşılaştırıldığında örgütün kurumsallaşma dü-

64 Molchanov, *a.g.m.*, s.135.

65 Aris, *a.g.e.*, s.33.

66 Aris, *a.g.e.*, s.32.

67 Makalenin yazıldığı dönemde İran gözlemci statüsündeyken, makalenin yayınlanma aşamasında gerçekleşen 2022 Semerkant Zirvesinde örgüte üye olarak kabul edilmiştir.

68 Hasnat ve Awan, *a.g.m.*, s.85.

zeyi bağlamında zayıf olduğu görülmektedir. Bu durumun birincil nedeni örgüt üyeleri arasında kurumsallaşmanın daha fazla derinleştirilmemesi bağlamındaki fikir birliğidir. Nitekim 2015 Ufa Zirvesinde, örgütün kesinlikle bir askeri ittifak ve ulusüstü (supranasyonel) bir nitelik geliştirme kaygısı olmadığı altı çizilmiştir.⁶⁹ Dolayısıyla örgüt her ne kadar hem yatay hem de dikey düzlemde kurumsallaşma seviyesini artırmış olsa da bilinçli olarak kurumsallaşma seviyesinin bir noktada durdurulacağı bizzat örgüt üyeleri tarafından dile getirilmektedir. Bununla birlikte, Asya'daki diğer kurumsallaşma projelerinde olduğu gibi, örgütün kurumsallaşmasında etkili olan ve yukarıda bahsedilen faktörlerin (normatif altyapı, liderlik ve üyelerin çıkarları) ironik bir biçimde örgütün daha güçlü bir kurumsal yapıya sahip olmasını engellediğini söylemek mümkündür.

Öncelikle, örgüt üyelerini bir arada tutması beklenen ve örgütün normatif boyutunun temelini oluşturan “Şanghay Ruhunu”nun işlevselliği önemli bir soru işaretidir. Zira Şanghay Ruhunu'nun bölgedeki politik ve sosyal farklılıkları ne derece bir arada tutabileceği önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla Şanghay Ruhunun AB örneğindeki Avrupalılık kimliği kadar güçlü bir üst kimlik ve kurumsallaşmayı destekleyici bir unsur haline geldiğini ya da gelebileceğini öne sürmek zordur. Ayrıca Şanghay Ruhunun örgütün formel yapısına yansımaları da örgütün temel problemlerinden bir tanesini oluşturmaktadır. Zira Şanghay Ruhuna uygun olarak örgütün kurucu anlaşmasının, üyeleri bağlayıcı ve zorlayıcı bir katılımla yapılmamış olması, örgüt kararlarının uygulanışını üyelerin rızalarına bırakmaktadır. ŞİÖ yapısı içerisinde bu zayıflık, kararların oybirliği ile alınması yoluyla aşılmaya çalışılmıştır. Bir başka deyişle tüm üyeler veto hakkına sahip olduğundan dolayı zaten herhangi bir üyenin üzerinde uzlaşmadığı ve uygulamaya koymayacağı bir karar örgüt içerisinde alınmamaktadır. Ancak, örgütün sadece oybirliği ile karar alıyor olması çok farklı çıkarları olan üyelerin ortak bir paydada buluşmasının imkânsız ya da zaman alıcı bir süreç olmasından dolayı örgütün bir diğer yapısal sorunu olarak ortaya çıkmaktadır. Bağlayıcı olmayan ve oybirliğine dayalı karar alma mekanizması örgütün diğer birçok örgüt gibi sadece kâğıt üstünde önemli işler yapabilen bir yapı haline gelmesine sebep olabilir.⁷⁰

Örgüt içerisindeki liderlik rekabeti de örgütün kurumsallaşmasında ve geleceğinde önemli bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Daha önce de değinildiği gibi, sahip olduğu güçlü ekonomisi ile örgütün itici gücü Çin olarak görülmektedir.⁷¹ Ancak Rusya'nın da örgüt içerisinde kendi ağırlığını koymak istediği açıktır. Örneğin örgütün kuruluşunda ve uzun vadede kurumsallaşmasında Çin'in daha baskın bir rolü olduğu söylenece de Çin'in ve diğer Orta Asya devletlerinin çok-tarafılık kültürlerinin zayıf hatta yok

69 Şanghay İşbirliği Örgütü, “Development Strategy of The Shanghai Cooperation Organization Until 2025”, Temmuz 2015, <https://eng.sco-russia2020.ru/images/17/25/172516.pdf>, s.3.

70 Aris, *a.g.e.*, s.47.

71 Chung, *a.g.m.*, s.13; Wilkins, *a.g.m.*, s.76.

gors

Akademik
Bakış

319

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

denecek kadar az olması, Rusya'nın Soğuk Savaşın hemen bitiminde başlayan çok taraflı görüşmelerin organizasyonunda başat rol oynamasına neden olmuştur.⁷² Bu durum iki büyük güç arasında örgüt bağlamında bir rekabet yaratmaktadır. İki devlet arasındaki rekabetin en belirgin göstergesi, örgütün geleceğine yönelik fikir ayrılıklarıdır. Daha önce de değinildiği gibi Rusya örgütün bir güvenlik örgütü olarak gelişmesini isterken, Çin ise örgütün ekonomik bir karaktere sahip olmasını istemektedir.⁷³ Her ne kadar iki devlet birlikte çalışma alışkanlığını geliştirmeye çalışsa da, iki devlet arasındaki siyasi ilişkilerin temelinde halen karşılıklı güvensizlik hakimdir.⁷⁴ Rusya açısından Çin halen Rusya'nın doğusundaki az nüfuslu bölgeler için bir tehdit oluşturmaktadır.⁷⁵ Bunun yanı sıra Çin Rusya'nın Güney Osetya, Abazya ve Kırım üzerindeki haklarını da açıkça kabullenmiş değildir. Rusya ve Çin arasındaki ticaret ilişkisi de sanıldığı kadar sağlam bir zemine oturmamaktadır. Rusya Çin'den temel gereksinim maddelerini alırken, Çin Rusya'dan enerji ve silah temin etmektedir. Ancak Çin kendi silah teknolojisini geliştirmek için yoğun bir çaba sarf etmektedir.⁷⁶ Bu durum uzun vadede iki devlet arasındaki bağımlılık ilişkisinin Çin'in lehine gelişmesi beklentilerini güçlendirmektedir. Bu durumun Rusya için yarattığı tehdit ŞİÖ'nün geleceğini de belirsizlik içerisine sokmaktadır. Dahası Hindistan gibi uluslararası politikada ağırlığını gün geçtikçe daha da hissettiren bir gücün örgüte dahil olması, örgüt içerisindeki liderlik rekabeti artırmıştır.⁷⁷

Örgütteki liderlik sorununun bir yansıması olarak örgütün finansmanı da önemli bir sorun alanı haline gelmiştir. Her ne kadar Çin ve Rusya gibi iki önemli politik gücü içerse de örgütün üyelerinin finans yetenekleri sınırlıdır.⁷⁸ Bu nedenle örgüt tasarladığı işbirliği gündemini yerine getirecek kadar büyük bir bütçeye sahip değildir. Bunun yanı sıra örgüt bünyesinde geliştirilen birçok projenin finansmanı, örgütün bütçesinden değil proje bazlı olarak üye devletlerin katkılarından gelmektedir. Bu durum finansman açısından diğer üyelerden daha geniş imkanlara sahip olan Çin ve Rusya'nın, özellikle Çin'in, kendi çıkarlarına uygun projeleri desteklerken, diğerlerini desteklememesine neden olmaktadır. Bir başka deyişle bu durum örgütün faaliyetlerinde Çin ve Rusya'nın kendi nüfuzlarını geliştirme imkanı yaratmaktadır.⁷⁹ Bu durum özellikle Orta Asya devletlerinin çok hassas davrandıkları egemenliklerini zedeleyecek bir tehdit haline gelerek örgütün geleceğini tehdit etmektedir.

72 Molchanov, *a.g.m.*, s.133.

73 Stephen Blank "Making Sense of the Shanghai Cooperation Organization", *Georgetown Journal of International Affairs*, Cilt 14, Sayı 2 (Yaz/Güz 2013), s.41; Lanteigne, *a.g.m.*, s.128.

74 Sinem Ünalıdılar-Kocamaz, "The Rise of New Powers in World Politics: Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization", *Uluslararası İlişkiler*, Vol.16, No.61, 2019, s.137-138.

75 Wilkins, *a.g.m.*, s.77.

76 Molchanov, *a.g.m.*, s.136.

77 Wilkins, *a.g.m.*, s.77.

78 Ahmad, *a.g.m.*, s.130.

79 Aris, *a.g.e.*, s.37.

Örgütün kurumsallaşma düzeyinin sınırlı olmasının bir diğer nedeni de, üye devletlerarasındaki politik ve ekonomik çıkar farklılıklarıdır. Her ne kadar güvenlik konusunda yapılan işbirliği örgütün en önemli başarılarından bir tanesi olarak görülse de, bu alanda dahi ŞİÖ'nün beklenen kadar başarılı olamamasının nedenlerinden biri, özellikle Orta Asya devletlerinin örgütün güvenlik işlevlerine yeterince güvenmemesi ve destek vermemesidir. Orta Asya devletlerindeki siyasi yönetimler en önemli tehdit olarak ülkelerindeki muhalif hareketleri görmektedirler. Dolayısıyla nispeten yeni kurulan bu devletlerde iktidarlar içeride muhalefetle güç paylaşımında bulunmak istememektedir. Benzer şekilde söz konusu devletler dış politikada da egemenliklerini zedeleyecek ve güç paylaşımını gerektirecek bölgesel örgütlerin içerisine girme konusunda isteksiz davranmaktadır. Bunun yanı sıra bölgesel örgütlerin daha tam olarak kurumsallaşmamış iç politik düzene bir müdahale aracı haline geleceğinden korkmaktadırlar.⁸⁰ Benzer şekilde Orta Asya ülkeleri güvenlik bağlamında da çok taraflı örgütler içerisinde yer almaktansa bölgede çıkarları olan güçlü devletlerle ikili ilişkiler geliştirmeyi tercih etmektedirler. Bu şekilde hem ulusal egemenliklerini hem de tehditlerle mücadele kapasitelerini güçlendirdiklerini düşünmektedirler. Ayrıca Orta Asya ülkeleri arasındaki anlaşmazlıklar, bu devletlerarasında bir işbirliği yaratmayı güçleştirmektedir. Bu durumun en önemli göstergesi Orta Asya ülkelerinin 11 Eylül'den sonra terörle mücadele bağlamında ŞİÖ'nün yanı sıra, ABD ile yaptıkları ikili anlaşmalar aracılığıyla terörle mücadele stratejileri geliştirmeleridir.⁸¹

ŞİÖ'nün kurumsallaşması önündeki bir diğer güvenlik engeli ise BATY'nin başarısına rağmen üye devletlerin terörle mücadele konusunda birbirlerine duydukları güvensizliktir. Hindistan-Pakistan, Hindistan-Çin, Özbekistan-Tacikistan ve benzeri örneklerde olduğu gibi üye devletlerin ikili ilişkilerindeki mevcut gerilimler sürekli bir işbirliği için gerekli olan güvenin oluşmasını engellemektedir.⁸² Bu bağlamda üye devletler kendi güvenliklerini ilgilendiren konularda diğer devletlerle bilgi alış-verişine sıcak bakmamaktadırlar. Özellikle Çin ve Rusya'nın sahip oldukları önemli istihbarat bilgilerinin paylaşımını istememesi nedeniyle örgüt sınırlı bir işleve sahiptir.⁸³

Bunların yanı sıra ŞİÖ üyeleri arasında ekonomik anlamda işbirliğini derinleştirmek de kolay bir iş olarak görünmemektedir. Ekonomik büyüklük açısından üyeler arasındaki önemli farklılıklar üyelerin farklı ekonomik çıkarlara sahip olmasına neden olmaktadır. Örneğin Çin güçlü ekonomisi ile bölgede serbest ticareti empoze etmeye çalışırken, Tacikistan ve Kazakistan gibi küçük ekonomiler Çin gibi bir ekonomiyle rekabet edemeyeceklerinden

80 Roy Allison, "Virtual Regionalism, regional structures and regime security in Central Asia", *Central Asian Survey*, 27 (2), Haziran 2008, s. 186., Das, *a.g.m.*, s.62-63.

81 Allison, *a.g.m.*, 2004, s.479-482.

82 Jin ve Dehang, *a.g.m.*, s.75

83 Allison, *a.g.m.*, 2004, s.479.

gazi

Akademik
Bakış

321

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

dolayı korumacı politikalarda ısrar etmektedir.⁸⁴ Bu durum üyelerin örgüt içerisindeki ekonomik projeler üzerinde uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. Ayrıca Orta Asya devletleri tıpkı Rusya gibi, Çin'in devasa ekonomik gücünün kendileri üzerinde bir bağımlılık ilişkisi yaratacağından korkmakta, bu nedenle ŞİÖ içerisinde ekonomik işbirliğine temkinli yaklaşmaktadırlar.⁸⁵ Bunun yanı sıra Orta Asya devletleri örgütün ekonomik kalkınmalarına yardımcı olacağı beklentisi içerisindeyken, daha önce belirtildiği gibi Çin ve Rusya'nın örgüte ayırdığı sınırlı kaynaklar, Orta Asya devletlerinin beklentilerini karşılamaya yetecek gibi görünmemektedir.⁸⁶

Sonuç

2. Dünya Savaşı sonrası dönemle birlikte, devletler, mevcut uluslararası sorunlarla kendi başlarına mücadele etmek yerine, devletlerarası işbirliğine dayalı uluslararası örgütler kurma yoluna gitmişler, bu nedenle bu tarihten sonra uluslararası sistemde devlet dışı aktörlerin hızla yayıldığı görülmüştür. Gelişen devletler arası işbirliklerin oluşturulan norm, ilke ve değerler ile uluslararası örgütler gibi formel yapılar içerisinde tanımlanması uluslararası ilişkilerin kurumsal bir nitelik kazanmasını sağlamıştır. Dünya savaşlarının ardından hız kazanan bu süreç ilerleyen dönemlerde uluslararası aktörlere olan güvenin artması, teknolojinin gelişmesi ve küreselleşmenin etkisi ve benzeri nedenlerle daha da hız kazanmış ve bugün halen güçlü bir şekilde devam etmektedir.

Bununla birlikte söz konusu kurumsallaşma eğiliminin dünyanın tüm bölgelerinde aynı düzeyde geliştiğini söylemek mümkün değildir. Bu alanda gelişen literatür, özellikle bu bölgede oluşan kurumsallaşmanın düzey olarak diğer bölgelerden farklı bir seviyeye ulaştığının altını çizerek, Avrupa'da gerçekleşen kurumsallaşmayı ayrı bir yere koymaktadır. Gerçekten de, dünyanın geri kalan bölgeleri değerlendirildiğinde, Avrupa'daki gibi kurulduğundan bu yana varlığını aynı güç ile ve hatta daha güçlü bir şekilde sürdürebilen çok az örnek bulunmaktadır. Bu durum, dünyanın geri kalan bölgelerinde neden Avrupa'daki kadar başarılı kurumsallaşma örneklerinin görülmediği sorusunu öne çıkarmaktadır. Bu çalışma kapsamında incelenen Asya bölgesinde de zayıf ve esnek kurumsallaşma projelerinin geliştiği ve bu nedenle bu bölgedeki kurumsallaşmanın literatürde "soft" kurumsallaşma olarak tanımlandığı görülmektedir. Bu durumun en önemli nedenleri, bölge devletleri arasındaki derin politik ve ekonomik farklılıkların yanı sıra, kurumsallaşmayı mümkün hale getirecek Avrupa örneğine benzer bir itici gücün ve üst kimliğin olmayışdır.

84 Aris, *a.g.e.*, s.30-31.

85 Huasheng, *a.g.m.*, s.455-456; Ünalçılar-Kocamaz, *a.g.m.*, s.138-139.

86 Ahmad, *a.g.m.*, s.130.

ŞİÖ örneğinde de bu sorunların örgütün daha fazla kurumsallaşamamasında etkili olduğu açıkça görülmektedir. Her ne kadar bu örgüt temel kuruluş amacı olan terör, ayrılıkçılık ve aşırılıkçılıkla mücadele bağlamında üye devletlerarasında başarılı bir işbirliği geliştirilmesine katkıda bulunmuş ve hatta bu sayede örgütün dış politikadan kültürel ilişkilere kadar farklı işbirliği alanlarında da işlevsel hale gelmesine yönelik projelerin geliştirilmesini sağlamış olsa da, örgütün geleceği hakkında halen önemli soru işaretleri bulunmaktadır. Geliştirilen Şanghay Ruhunun tüm üyeler tarafından benimsenen bir ideolojik kimlik yaratmada yetersiz kalışı, örgütün işlevlerini yerine getirmek için gerekli olan finansmanın sağlanması konusunda Çin ve Rusya dahil hiçbir devletin tüm yükü omuzlamak istememesi ve hatta örgüt içerisinde liderlik konusunda Çin ve Rusya arasındaki mevcut rekabet, ve son olarak tüm üye devletlerin örgütten farklı ve birbiriyle çatışan beklentiler içerisinde olması, örgütün kurumsallaşmasının ve geleceğinin önündeki önemli engeller olarak göze çarpmaktadır.

Tüm bu sorunlara rağmen ŞİÖ Asya'nın kurumsallaşma serüveni içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Zira örgüt Çin ve Rusya, ve hatta Hindistan gibi önemli ve birbirine rakip devletleri bir araya getirebilmektedir. Üstelik diğer birçok kurumsallaşma örneğinden farklı olarak üye devletlerin egemenliklerini zedelemeyen bir uluslararası işbirliği zemini yaratma çabası içerisinde. Bu açılarından değerlendirildiğinde ŞİÖ'nün hem bölgesel hem de küresel kurumsallaşma projelerine alternatif bir model olduğunu söylemek mümkündür. Ancak örgütün yukarıda sayılan problemleri aşım aşamayacağı ve içerisinde yaşanan güç mücadelelerini eritip varlığını koruyup koruyamayacağı önemli soru işaretleridir.

Kaynaklar

ACHARYA, Amitav, "How Ideas Spread: Whose Norm Matter? Norm Localization and Institutional Change in Asian Regionalism", *International Organization*, 58, Bahar 2004, ss.239-275.

ACHARYA, Amitav, "Foundations of Collective Action in Asia: Theory and Practice of Regional Cooperation", Giovanni Capanelli ve Masahiro Kawai der., *The Political Economy of Asian Regionalism*, Springer, Tokyo, 2014, ss.19-38.

AHMAD, Ishtiaq, "Shanghai Cooperation Organization: China, Russia, and Regionalism in Central Asia", Howard Loeven ve Anja Zorob der., *Initiatives of Regional Integration in Asia in Comparative Perspective: Concepts, Contents and Prospects*, Springer, Hollanda, 2018, ss.119-135.

ALLISON, Roy, "Regionalism, Regional Structures and Security Management in Central Asia", *International Affairs*, 80, 3, 2004, ss.463-483.

ALLISON, Roy, "Virtual Regionalism, Regional Structures and Regime Security in Central Asia", *Central Asian Survey*, 27 (2), Haziran 2008, ss.185-202.

ARIS, Stephen, *Eurasian Regionalism: The Shanghai Cooperation Organization*, Palgrave Macmillian, Birleşik Krallık, 2011.

AZARKAN, Ezeli, "The Interests of the Central Asian States and the Shanghai Cooperation Or-

ganization”, *Ege Akademik Bakış*, 10 (1), 2010, ss.395-420.

BARNETT, Michael, “Identity and Alliances in the Middle East”, Peter Katzenstein der., *The Culture of National Security: Norms and Identity in World Politics*, Columbia University Press, New York, 1996, ss.400-447.

BLANK, Stephen, “Making Sense of the Shanghai Cooperation Organization”, *Georgetown Journal of International Affairs*, Cilt 14, Sayı 2 (Yaz/Güz 2013), ss. 39-49

CHAO, Wen-Chic, “The Political Economy of China’s Rising Role in the Shanghai Cooperation Organization (SCO): Leading with Balance”, *The Chinese Economy*, Vol. 55, No:4, 2022, s.293-302.

CHUNG, Chien-peng, “China and the Institutionalization of the Shanghai Cooperation Organization”, *Problems of Post-Communism*, Cilt 53, Sayı 5, Eylül/Ekim 2006, ss.3-14.

DADABAEV, Timur, “Shanghai Cooperation Organization (SCO) Regional Identity Formation from the Perspective of the Central Asia States”, *Journal of Contemporary China*, 23:85, ss.102-118.

DAS, Bijaya Kumar, “Eurasian Regional Security: The Role of Shangai Security Cooperation”, Rabindra Sen vd., der., *Conflicting Ideas: Travails of Regionalism in Asia*, Routledge, Manohar, 2019, ss.47-68.

HASNAT, Syed Farooq ve Awan, Zamurad, “Shanghai Cooperation Organization as a Platform for Regional Understanding: Its Economic, Political and Security Potential”, *Perceptions*, Cilt XXI, Sayı 1, Bahar 2016, ss.83-100.

HIGGOTT, Richard ve Timmerman, Martina, “Institutionalizing East Asia: Learning Lessons from Europe on Regionalism, Regionalization, Identity and Leadership”, Martina Timmerman ve Jitsuo Tsuchiyama der., *Institutionalizing Northeast Asia: Regional steps towards global governance*, United Nations Universtiy Press, Hong Kong, 2008, ss.43-62.

HUASHENG, Zhao, “China’s View of and Expectations from the Shanghai Cooperation Organization”, *Asian Survey*, Cilt 53, Sayı 3 (Mayıs-Haziran 2013), s.436-460.

JIN, Wang ve Dehang, Kong, “Counter-Terrorism Cooperation Between China and Central Asian States in the Shanghai Cooperation Organization”, *China Quarterly of International Strategic Studies*, Vol. 5, No. 1, s.65-79.

KEOHANE, Robert O. ve Nye, Joseph S., Jr, *Power and Interdependence*, Longman, Boston, 2012.

LANTEIGNE, Marc, “Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization: Diverging Security Interests and the ‘Crimea Effect’”, Helge Blakkisrud ve Elana Wilson Rowe, der., *Russia’s Turn to the East*, Palgrave Macmillian, İsviçre, 2018, ss.119-138.

MOLCHANOV, Mikhail A., “Russia–China Relations in Central Asia and the SCO”, David Lane ve Guichang Zhu (Ed.), *Changing Regional Alliances for China and the West*, Lanham, Lexington Books, 2017, ss. 133-150.

NURIMBETOV, Rakhmatulla, “The Shanghai cooperation organization: quo vadis?” *International Journal of Social Sciences*, 4(2), 2021, ss. 228-224.

PRADT, Tilmon, *The Prequel to China’s New Silk Road: Preparing the Ground in Central Asia*, Palgrave Macmillian, Singapur, 2020.

PRESIDENT of Russia (Rusya Başkanlık Resmi İnternet Sayfası), “SCO – a New Model of Successful International Cooperation”, 14 Haziran 2006, <http://en.kremlin.ru/events/president/>

transcripts/23633.

SAIF UR REHMAN, Muhammad, "Significance of Shanghai Cooperation Organization: Pakistan's Perspective", *Margalla Papers*, 2014, ss.65-84.

SCOTT-SMITH, Giles, "The Shanghai Cooperation Organization", Madeleine O. Holsi ve Joren Sellenlachs, der., *The Changing Global Order: Challenges and Prospects*, Springer, İsviçre, 2020, ss.177-192.

ŞANGHAY İşbirliği Örgütü, "The Samarkand Declaration of the Heads of State Council of the Shanghai Cooperation Organisation", 16 Eylül 2022, <http://eng.sectesco.org/documents/>

ŞANGHAY İşbirliği Örgütü, "Development Strategy of The Shanghai Cooperation Organization Until 2025", <https://eng.sco-russia2020.ru/images/17/25/172516.pdf>.

ŞANGHAY İşbirliği Örgütü, "Development Strategy of The Shanghai Cooperation Organization Until 2025", Temmuz 2015, <https://eng.sco-russia2020.ru/images/17/25/172516.pdf>

ŞANGHAY İşbirliği Örgütü, "Charter of the Shanghai Cooperation Organization", 7 Haziran 2002, <http://eng.sectesco.org/documents/>.

TIAN, Le, "As India, Pakistan Join SCO Summit What Does Its Expansion Mean?", CGTN, 06/07/2018, https://news.cgtn.com/news/3d3d414e7a59544f77457a6333566d54/share_p.html.

TROITSKIY, Mikhail, "A Russian Perspective on the Shanghai Cooperation Organization", Alyson J. K. Bailes vd., der., *The Shanghai Cooperation Organization*, Stockholm International Peace Research Institute 2007, ss.30-44

ÜNALDILAR-KOCAMAZ, Sinem, "The Rise of New Powers in World Politics: Russia, China and the Shanghai Cooperation Organization", *Uluslararası İlişkiler*, Vol.16, No.61, 2019, ss.127-141.

WILKINS, Thomas S., "Evolving Security Alignments of the Indo-Pacific: The US Alliances, the Shanghai Cooperation Organization, and ASEAN", *Japan Review*, Vol.3, No.2, Fall, 2019, ss.71-80.

YUAN, Jing-Dong, "China's Role in Establishing and Building the Shanghai Cooperation Organization", *Journal of Contemporary China*, 19:67, ss. 855-869.

ZHAO, Suisheng, "From Soft to Structured Regionalism: Building Regional Institutions in the Asia-Pacific", *Journal of Global Policy and Governance*, Cilt 2, Sayı 2, 2013, s.145-166.

Extended Abstract

The main purpose of this study is to examine the difference between the West and the rest of the world in the context of institutionalization projects. In the study, institutionalization efforts in the Asian region will be discussed and, unlike in the West, it will be argued that institutionalization has not developed sufficiently due to the lack of powers to lead institutionalization in the Asian region, the lack of a common identity to facilitate institutionalization, and the deep political and economic differences between the states of the region. In order to observe this claim, the study will evaluate the Shanghai Cooperation Organization (SCO), which was established in the post-Cold War and quickly became one of the most important organizations in the region.

When compared with the Western examples, especially with the EU, it is seen that the organization is weak in terms of the level of institutionalization. As a matter of fact, it was underlined at the 2015 Ufa Summit that the organization is definitely not a military alliance and has no concern for developing a supranational character. Therefore, although the organization has increased its level of institutionalization both horizontally and vertically, it is consciously stated by the members of the organization that the institutionalization level will be stopped at some point.

gazi

Akademik
Bakış

325

Cilt 16

Sayı 31

Kış 2022

However, as in other institutionalization projects in Asia, it is seen that the SCO has important institutionalization problems due to the lack of common identity or common ideology, leadership problems and conflicts of interest between members.

First of all, the functionality of the “Shanghai Spirit”, which is expected to keep the organization members together and forms the basis of the normative dimension of the organization, is an important question mark. Because to what extent the Shanghai Spirit can keep the political and social differences among its members emerges as an important problem. It is therefore difficult to argue that the Shanghai Spirit has become, or can become, a strong supreme identity and a supportive factor for institutionalization as much as the European identity in the EU example. In addition, the reflection of the Shanghai Spirit into the formal structure of the organization is one of its basic problems. Because, in accordance with the Shanghai Spirit, the fact that the founding agreement of the organization was not made with a binding and coercive rigidity leaves the implementation of the organization’s decisions to the consent of the members.

Leadership competition within the organization also emerges as an important problem in the institutionalization and future of the organization. Because the organization literature shows that there is a strong leadership behind successful organizations and this leadership usually comes from the country with the widest material power within the organization. With its strong economy, China is seen as the driving force of the organization. However, it is clear that Russia wants to put its own weight within the organization. For example, although China is said to have a more dominant role in the establishment and long-term institutionalization of the organization, since both China and other Central Asian states have weak, or almost negligible, multilateral cultures, Russia predominates the organization of the multilateral negotiations that began at the very end of the Cold War. This situation creates a competition between the two great powers in the context of the organization.

Another reason for the limited institutionalization level of the organization is the differences in political and economic interests between member states. Although the cooperation on security is seen as one of the most important achievements of the organization, one of the reasons why the SCO is not as successful as expected is that especially the Central Asian states do not trust and support the security functions of the organization. The Central Asian states are reluctant to join regional organizations that will damage their sovereignty and require power sharing in foreign policy. In addition to these, deepening the economic cooperation between the SCO members does not seem to be an easy task. Significant differences between members in terms of economic size cause members to have different economic interests.

gors

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

Human Shaped Stone Sculptures and Balbals Belonging to Early Period Turkish Culture in Ormanlı Village of Şenkaya District of Erzurum

Yavuz GÜNAŞDI* - Ahmet Cüneydi HAS** - Burak BİNGÖL***

Öz

Doğu Anadolu Bölgesi, Avrasya'dan Anadolu'ya gelen kavimler için ilk durak olmuştur. Dağlık bir coğrafya olan bölgede bulunan geniş platolar ve su kaynakları eskiçağlardan itibaren bu bölgeyi özellikle küçükbaş hayvancılıkla geçinen atlı göçer kültürler için cazibe merkezi haline getirmiştir. Orta Asya'dan Anadolu'ya girmek isteyen bu kavimler için Hazar Denizi tabii bir engel olmuşsa da bu kültürler kuzeyde Kafkas güneyde ise Zagros geçitlerini kullanarak Anadolu'ya girmişlerdir. Bu kültürler arkalarında kurganlar-mezarlar, damgalar-enler, runik yazılar, kaya resimleri, toponimler ve taş heykeller-balballar gibi birçok kültür unsuru bırakmışlardır.

Makalede bu unsurlar arasında yer alan Şenkaya Taş heykelleri ve balbalları incelenmiştir. Taş heykeller betimlenerek motifleri değerlendirilmiş, önce kendi içlerinde sonra da Anadolu ve Avrasya taş heykel geleneği ile kıyaslaması yapılarak tarihlendirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: İnsan Biçimli Taş Heykeller, Balballar, Şenkaya Ormanlı Köyü, Kimmer ve İskitler, Türk İzleri.

Abstract

The Eastern Anatolia Region has been the first stop for the tribes coming to Anatolia from Eurasia. The wide plateaus and water resources in the region, which is a mountainous geography, have made this region a center of attraction for equestrian nomadic cultures that live on sheep and goats since ancient times. Although the Caspian Sea was a natural obstacle for these tribes who wanted to enter Anatolia from Central Asia, these cultures entered Anatolia using the Caucasus in the north and the Zagros in the south. These cultures left behind many cultural elements such as kurgans-graves, stamps-heaps, runic writings, rock paintings, to-

Makale Geliş Tarihi: 26.01.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: GÜNAŞDI, Yavuz – HAS, Ahmet Cüneydi – BİNGÖL, Burak, "Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 327-344

* Doç. Dr., Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, gunasdi@atauni.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-7955-3756.

** Dr., Atatürk Üniversitesi, Klasik Arkeoloji Anabilim Dalı, ahmetchas@gmail.com, ORCID ID: 0000-0003-4503-0257.

*** Arş. Gör., Recep Tayyip Erdoğan Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Bilim Dalı, burak.bingol@erdogan.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-4660-5091.

Akademik
Bakış

327

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ponyms and stone statues-balbals.

In the article, Şenkaya Stone statues and balbals, which are among these elements, were examined. Stone sculptures were depicted and their motifs were evaluated, and then they were dated by comparing them with the Anatolian and Eurasian stone sculpture tradition.

Key Words: Human Shaped Stone Sculptures, Balbals, Şenkaya Ormanlı Village, Cimmerians and Scythians, Turkish Traces.

Giriş

Doğu Anadolu Bölgesi yüksek dağları, platoları, otlakları ve su kaynakları ile dikkat çekmektedir. Bölgenin bu özellikleri hayvancılıkla uğraşan atlı göçer kültürlerin yaşam şartlarına uygunluğundan dolayı Eskiçağlardan itibaren bu kültürlerin bölgeye yerleşmesine zemin hazırlamıştır. Kafkaslar üzerinden, Daryal ve Derbent geçitlerini¹ aşarak Anadolu'ya gelen atlı göçer kültürler arkeolojik ve yazılı kaynaklara göre uzun yıllar bölgede yaşamış ve arkalarında birçok maddi unsur bırakmışlardır. Birçok bilim insanının yanında ekip olarak bizlerin de bölgede 20 yılı aşkın süredir sürdürdüğü arkeolojik yüzey araştırmalarında bu kültürlere ait, kurganlar-mezarlar², damgalar-enler³, runik yazılar⁴, kaya resimleri⁵, toponimler⁶ ve taş heykeller-balballar⁷ tespit edilmiştir.

- 1 Oktay Özgül - Nezahat Ceylan, "Eskiçağ'da Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)", *Akademik Bakış*, IV/XIII, 2017, s. 24-62.
- 2 Akın Bingöl, vd., "2008 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir İlleri Yüzey Araştırmaları", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2010, s. 386; Alpaslan Ceylan, vd., "2017 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırması", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 2019, s. 173; Alpaslan Ceylan, vd., "2018 Yılı Erzurum - Erzincan İlleri Yüzey Araştırması", *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 2020, s. 125.
- 3 Alpaslan Ceylan, "Doğuda İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası", *Türkler Ansiklopedisi IV*, Ankara 2002, s. 425-429.
- 4 Ceylan, a.g.m., s. 425-429; Alpaslan Ceylan, "Geyiklitepe Kaya Resimleri ve Runik Yazıtları", *III. Uluslararası Türk Şöleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2016, s. 85-96.
- 5 Alpaslan Ceylan, "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, c. I, Ankara 2006, s. 215-226; Oktay Özgül, "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5(10), 2015, s. 169-198. Oktay Özgül, "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At Geyik ve Güneş Kursu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi* (39), 2016, s. 371-390; Akın Bingöl, "Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kayaüstü Resimleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 347-355; Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doymulu Kaya Panoları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 391-407; İbrahim Üngör, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereici Kaya Resimleri)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 357-370; Alpaslan Ceylan, "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri", *XVII. Türk Tarih Kongresi I*, Ankara 2018, s. 155-206; Burak Bingöl, "Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Dağ Keçisi Motifi", Atatürk Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 71-177; Oktay Özgül - Burak Bingöl "Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi", *Art-Sanat*, 16, 2021, s. 491-527.
- 6 Oktay Özgül, "Çoruh ve Kür Vadisinde Kimmer-İskit Yer Adları", *Belgü*, 2, 2015, s. 159-179.
- 7 Veli Sevin - Aynur Özfırat, "Hakkâri Stelleri: ve Doğu Anadolu'da İlk Çobanlar", *Belleten*, LXV/243, 2001, s. 501- 518; Veli Sevin, *Hakkari Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005, s. 16-144; Veli Sevin, *Hakkari Taşları II Gizemini*

Makalemizin konusu olan insan biçimli taş heykeller ve balballar⁸ MÖ II. binden itibaren Minusinsk bölgesinde var olan şekilli-şekilsiz heykeller ile başlayıp ardından Okunev, Andronovo, Karasuk, Tagar gibi kültürlerle devam etmiştir. MÖ VIII. yüzyılda İskitlerde artarak ve gelişerek devam eden bu gelenek Hunlar ve Göktürkler döneminde de varlıklarını sürdürmüşlerdir⁹. Uzun süre devam eden bu gelenek İslam'ın heykeli yasaklamasıyla etkisini büyük oranda kaybetmiş fakat günümüz mezar taşlarında kısmen de olsa yaşamaya devam etmiştir¹⁰. Heykel yapma ve dikme geleneği hakkında az da olsa yazılı kaynaklarda bilgiler vardır. Orhun Yazıtları'nda karşılaştığımız balbal kelimesi Kül Tegin Yazıtı'nın doğu yüzünde I D 16. satırda "*Babam hakana Baz hakani birinci Balbal dikmiş*" ve I D 25. satırda "*Birinci Kırgız hakanını Balbal diktim*" ifadeleri ile yer alır¹¹. Bilge Kağan Yazıtı'nda ise II K 7. satırda "*Cesur erkeklerini öldürüp balbal kılverdim*" ile II K 9. satırda "*Ku Sengünü balbal dikiverdim*" ifadeleri geçer¹². Yine Ongin yazıtında "*Cesur adamlarını balbal kıldı*"¹³, ve Uybat III Yazıtı'ndaki "*Türk hanının balbalı*"¹⁴ şeklinde bir ifade karşımıza çıkar. Çinli tarihçi Tang-shu, Türklerin cenaze törenleri hakkında şu bilgiyi vermektedir: ... *Mezarı yaptıktan sonra ölenin görünümünde ve yaşarken yaptığı kahramanlıkları anlatan bir heykel dikerler...*¹⁵. Başka bir Çin kaydında ise 629 tarihinde Ling-hu Tefeng tarafından kaleme alınan Chou hanedanının yıllıklarını oluşturan Chou

Peşinde, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015, s. 1-168; Alpaslan Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir 2008-2014*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015, s. 300-301; Nezahat Ceylan - Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu'da Bulunan Bazı Taş Heykellerin Orta Asya'daki Örnekler İle Mukayesesi", 16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (4-6 Eylül 2018 Çimkent), İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2018, s. 636; Ceylan, "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri", s. 216.

- 8 Taş heykeller kaynaklarda taş baba, taş nine, kamennaya baba, balbal ve bediz gibi isimlerle anılmışlardır. Detaylı bilgi için bkz: Anıl Yılmaz, "Baba mı, balbal mı yoksa bediz mi?", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/4, Ankara 2005, s. 206-214; Emine Gürbüz, *Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Orhon Yazıtlarını Okuma ve Yorumlama Farklılıkları (1936-2016)*, Kesit Yayınları, İstanbul 2021, s. 398. Bazen yanlış bazen doğru bazen de kapsam olarak eksik kullanılan bu terimlere binaen biz genel anlamda makalemizde işlemeli plastikler için insan biçimli taş heykel, işlemesiz kaba yontular için ise balbal terimini kullandık.
- 9 Mihail Petrovich Gryaznov - Evgeny Robertovich Schneider, "Drevniye İzvayaniya Minusinskikh Stepy", *Materialy po etnografii*. Tom IV, vyp. 2. L.: 1929, p. 63-93; Aleksandr Natanovich Bernshtam, *Istoriko-arkheologicheskkiye ocherki Tsentral'nogo Tyan'-Shanyaya i Pamiro-Alaya*, İzdatelstvo Akademii Nauk SSRi, № 26, Moskova – Leningrad 1952, p. 144; Alexey Pavlovich Okladnikov, "Tarihin şafağında İç Asya", (çev. Alâeddin Şenel), *Erken İç Asya Tarihi*, (ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 119-120; Oktay Belli, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İstanbul 2003, s. 42; Sevin-Özürat, a.g.m., 501.
- 10 Belli, a.g.e., s. 35.
- 11 Hüseyin Namık Orkun, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011, I D 16, I D 25.
- 12 Orkun, a.g.e., II K 7; II K 9.
- 13 Orkun, a.g.e., s. 128.
- 14 Orkun, a.g.e., s. 555.
- 15 K. Baibosynov, *Stone Sculptures of Zhambyl Region*, Almatı 1996, p. 50.

Shu'da "Defin töreni bittikten sonra, mezara taştan bir işaret dikilir. Diğer taşların az ya da çok olması ölenin hayattayken öldürdüğü kişi sayısına bağlıdır" şeklinde yer alır¹⁶. Aynı şekilde bozkır milletlerinin İslam'a geçiş dönemine denk gelen 1253'de Fransız kralının elçisi olarak Moğol hükümdarlığına gönderilen keşiş William Rubruk, bize Kuman ülkelerinden geçerken onların ölü âdetleri ile ilgili bilgiler vermektedir: "... Kumanlar ölülerinin üzerine büyük bir tümsek yaparlar, bu tümseğin üzerine yüzü doğuya dönük ve elinde göbeği hizasında bir kadeh tutan bir heykel dikerler..."¹⁷. Aynı tarihlerde yaşayan Nizami ise "Kıpçak bozkırlarında toprağa çakılmış tahta okların sayısının deniz kenarındaki otların sayısı kadar bol" olduğunu söylemektedir¹⁸. Buradaki tahta ok, tahtadan yapılmış heykellerdir. Öyle sanıyoruz ki XIII. yüzyılda yıkıcı Moğol etkisi ve İslam'ın heykeli yasaklaması ile geri plana düşen bu gelenek için daha hızlı ve daha kolay yontulabilen ahşap malzeme kullanılmıştır¹⁹.

Orta Asya ve Avrasya bozkırı boyunca incelenen insan biçimli taş heykeller genellikle 250 cm ile 40 cm arasındaki boyutlara sahiptirler. Çoğu zaman ayakta, nadiren de oturarak işlenmiş heykellerin bel üstü kısımları daha özenli çizilmiştir. Büyük oranda erkek olarak işlenen bu heykellerin arasında az da olsa kadın veya cinsiyeti vurgulanmayanlar da vardır. Heykellerin bellerindeki kemerleri ve kemere ilişik kama ortak figürlerdendir. Yine sol elin kamanın üzerinde olması bazen sağ elle bazen de iki elle de bir kupanın tutulması ortak figürlerdir. Yüz kısmında büyük burun, badem gözler, pala bıyıklar ve yüzün sakalsız olması dikkat çeker. Bazen de silahsız olan bu heykellerde pastoral temalar da işlenmiştir²⁰. Zaman zaman insan biçimli taş heykeller ile karıştırılan ve genel olarak tüm heykelleri tanımlamak için kullanılan bir plastik türü de balballardır. Balballar insan biçimli taş heykellere göre oldukça kaba şekillendirilmiş, işlenmiş plastiklerdir. Bilim insanları bu heykellerin yapılış amacı için çeşitli görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu görüşlerden biri balbalların kahraman savaşçının öldürdüğü düşman sayısınıca olduğunu ve ona diğer dünyada hizmet edeceği görüşüdür. Diğer bir görüş ise balbalların ölen kişinin cenazesine katılan ileri düzey kişileri temsilen yapıldığıdır. Başka bir görüş ise ölen kişiye balbalların üst düzey kişiler tarafından ona diğer dünyada hizmet etmesi için hediye olarak gönderildiği görüşüdür²¹.

- 16 Leonid Romanoviç Kizlasov, "O Naznaçenii Drevnetyuyrskih Kamennih İzvayanii İzobrajajayuşih Lyudei", *Sovyetskaya Arheologiya*, 1964- NO 2, p. 30.
- 17 Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (çev. E. Ayan), Kronik Yayınları, İstanbul 2019, s. 80-81.
- 18 Yazılı kaynaklarda geçen bediz, balbal ve heykel kelimeleri hakkında detaylı bilgi için bkz: Kizlasov, a.g.m., p. 27-38; Yılmaz, a.g.t., s. 23-37.
- 19 Toshio Hayashi, "Several Problems about the Turkic Stone Statues", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt 48, Sayı 2000, 2001, p. 222; Y. A. Sher, *Kamennyye İzvayaniya Semireçya*, İzdatel'stvo Nauka, Moskova 1966, p. 38-39; Belli, a.g.e., s. 41; Erdoğan Altınkaynak, "Deşt-i Kıpçak Balbalları", *Turkish Studies*, 3/4, 2008, s. 114.
- 20 Sher, a.g.e., p. 48; Hayashi, a.g.m., p. 224; Sher, a.g.e., p. 25-26; Belli, a.g.e., s. 45.
- 21 Vladimir Dmitrievich Kubarev, "Moğolistan ve Altaylar'daki Yeni Türk Heykelleri", *Türk-*

İnsan biçimli taş heykellerin yapılmasındaki amaç ölen kişiyi yâd etmek ve heykeli ona benzetmektir. Heykeller temel özellikleri ile birbirine benzese de her bir heykel farklı bir kişinin tipolojisini ve kişisel özelliklerini temsil etmek amacıyla yapılmıştır. Bu heykeller bazen bir kurganın üzerine dikilebildiği gibi bazen de mezar alanıyla alakasız kült yerlerine de dikilmiştir²². Bu heykellerin ölen kişiye benzemesi için bu kadar özenli işlenip kurgan üzerine veya kült alanlarına dikilmesi “*atalar kültüne*”²³ verilen önemi göstermektedir.

Azerbaycan, Türkmenistan, Tacikistan, Özbekistan, Uygur Bölgesi, Tuva, Hakasya, Moğolistan, Kırgızistan, Altaylar, Kazakistan, Karadeniz'in kuzeyi, Doğu Avrupa ve İran gibi geniş bir alana yayılan insan biçimli taş heykel geleneğinin bir diğer ve en yeni buluntu bölgelerinden biri de Anadolu'dur²⁴. Anadolu'da, Hakkari heykelleri, Horasan Hasanbey heykeli, Ahlat Taş heykeli ve Oltu Taş heykeli bunlar arasındadır. Hakkari taş heykelleri 1998 yılında bir rastlantı sonucu Hakkârî'de bulunmuştur. Toplamda 13 adet olan bu heykellerin 1-7 arası kabartma tekniğinde işlenmiş, 8 - 9 arası kabartma - oyma tekniğiyle 10-13 arası ise çizgi tekniği ile işlenmiştir. Bu taşlardan ilk 11'i erkeklerle, diğer 2'si ise kadınlarla ilişkilendirilmiştir. Savaşçı temalı olan bu heykellerin üzerine pastoral temalar da işlenmiştir (Ek Resim 1-2). V. Sevin heykellerin yapılış tarzları ve üzerlerindeki motiflere bakarak bu heykellerin MÖ XV. yüzyılda yapıldığını ifade etmektedir²⁵. Ekibimiz tarafından keşfedilen Hasanbey heykeli Erzurum ili, Horasan ilçesinin 39 km güneydoğusunda, Hasanbey köyünde yer almaktadır. İnsan yüzü motifliyle işlenmiş olan heykel 180 cm uzunluğundadır. Heykelin üst tarafı 80 cm genişliğinde olup aşağıya doğru genişliği azalmaktadır. En alt tarafta genişlik 45 cm'dir. Yüzü, gözleri ve burnu belirli olan heykelin kolları ise tam olarak tamamlanmamıştır²⁶ (Ek Resim 3). Ahlat heykeli ise Muş'un Bulanık ilçesi/ Bostan kent köyünden 2013 yılında müsadere edilmiş ve Ahlat Müzesi'ne ka-

ler Ansiklopedisi III, (ed. H. C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 907-908; Sher, *a.g.e.*, p. 58; Grach, 1961: p. 71-72; Belli, *a.g.e.*, s. 36-42; Feridun Ağasioğlu, *Taşbaba Türk'ün Taş Yaddaşı*, Türkiye Türkçesi, Hüseyin Adıgüzel, Bilge Oğuz, İstanbul 2014, s. 62-64; Anıl Yılmaz, “Türk Dünyasında Balbaların Dağılımı”, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, (Yayımlanmamış Doktora Tezi), s. 43; İlhami Durmuş, “Köl Tigin Külliyesi Kalıntıları ve Türk Kültür Çevresindeki Yeri”, *Türk Dili Araştırmaları Yılığ-ı- Belleten* 2000, 2001, s.185.

- 22 Hayashi, *a.g.m.*, p. 225; Belli, *a.g.e.*, s. 44; Yılmaz, *a.g.m.*, s. 211.
23 Baibosynov, *a.g.e.*, p. 50; Jean Paul Roux, *Altay Türklerinde Ölüm* (çev. A. Kazancıgil), Kabalıcı Yayınları, İstanbul 1999, s. 311; Özgül, “İskitlerde Atalar Kültü ve Yurt Kavramı”, s. 57-85.
24 Kubarev, *a.g.m.*, s. 903-909; Hayashi, *a.g.m.*, p. 221; A. A. Charikov, “Kamennye skulptury srednevekovykh kochevnikov Priirtysh'ya”, *Arkheologicheskie İssledovaniya Drevnego i Srednevekovogo Kazakhstana*, Izdatel'stvo Nauka, Alma- Ata 1980, p.130-140; A. D, Grach, *Drevnetyurkskiye izvayaniya Tuvy Po Materialam İssledovaniy 1953-1960*, Vkleiki 1961, p. 10; Sher, *a.g.e.*, p. 22; Belli, *a.g.e.*, s. 44.
25 Detyalı Bilgi İçin Bkz: Sevin - Özfirat, *a.g.m.*, 501 - 518; Sevin, *Hakkari Taşları Çıplak Savaşçaların Gizemi*, s. 16-144; Sevin, *Hakkari Taşları II Gizemin Peşinde*, s.1-168.
26 Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir 2008-2014*, s. 300-301; Ceylan, N. - Günaşdı, *a.g.m*, s. 636.

gazi

Akademik
Bakış

331

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

zandırılmıştır. Heykel üzerindeki ilk bilimsel çalışmalar A. Ceylan tarafından yapılmıştır. Heykel 139 cm boyundadır. Alt genişliği 42 cm, üst genişliği ise 63 cm'dir. Kabartma tekniğiyle yapılan heykelin yandan genişliği ise üstten alt kısma kadar 14,33 cm ve alt kısmında ise 8 cm'dir. Ovalleştirilerek yontulan heykelin baş kısmında göz çukurlukları ve ağız net bir şekilde verilmiştir. Heykelin burnu ise simetrik bir biçimdedir. Göğüs hizasında bulunan ellerden sağ elin sol elin üstünde olduğu görülmektedir²⁷(Ek Resim 4). Bir diğer taş heykelimiz olan Oltu heykeli ise 1995 Yolboyu köyünde yapılan kaçak kazılar sonucu ortaya çıkarılmış ve ilk kez T. Parlak tarafından tespit edilmiştir. "Oltu Taş Heykeli" olarak isimlendirdiğimiz yaklaşık olarak 6-7 ton ağırlığında, 520 cm uzunluğundadır. Taş heykelin baş işlemeli kısmı olan üst tarafı kemerden en üst kısma kadar 220 cm'dir. Kemerin alt kısmında kalan kısımlarda ise işleme yapılmamıştır. Heykelin baş kısmında kabartma tekniğiyle yapılan oldukça iri gözler ve açık olarak tasvir edilen ağız görülmektedir. Kollar, heykelin baş kısmının sağ ve solundan aşağı doğru devam etmektedir. Sağ kol kalın olarak başlayıp, dirsekte bir kıvrım yaptıktan sonra aşağıya doğru devam eder ve parmaklarla son bulur. Sol kol ise heykelin ön kısmına doğru uzanarak sağ ele doğru uzanmakta ve belirgin olarak görülen parmaklarla son bulmaktadır²⁸(Ek Resim 5). Son olarak bulunan heykel ve balbal grubu ise Ormanlı köyü taş heykelleri ve balballarıdır.

Şenkaya Ormanlı Köyü Taş Heykelleri ve Balbalları²⁹

Erzurum il merkezinin 180 km kuzeydoğusundaki Şenkaya ilçesi Doğu Karadeniz ile Erzurum-Kars bölümü arasında bulunmaktadır. Coğrafya olarak yüksek dağ silsileleri arasında kalan Şenkaya, Allahuekber dağlarının batı eteklerinde 1850 m rakımda kurulmuştur.

Şenkaya ve çevresi geniş ormanlık alanlara sahiptir. Ormanlı mahallesi de, Şenkaya ilçesinin 12 km kuzeydoğusunda, Erzurum-Ardahan karayolu üzerinde bulunan Akşar bucağının kuş uçuşu 7 km doğusunda yer almaktadır. Bölgeye en yakın akarsu kaynağı ise Ormanlı Mahallesi'nin 5 km batısında bulunan Akşar Çayı'dır. Mahallenin hemen kuzey, güney ve güneydoğu tarafında tarım arazileri mevcuttur. Batı ve doğu yönleri ise mahallenin de içinde bulunduğu vadi ile çevrilidir. Güney kısmı ise ormanlık alanlar ile kaplıdır.

Ormanlı Mahallesi'nin yaklaşık olarak 2 km güneydoğusunda, 1892 m rakımda birçok kurgan yapısının yer aldığı çevreye hâkim bir alan tespit edilmiştir. Günümüzde bu alan kısmen tarım arazileri içerisinde kalmıştır. Ala-

- 27 Detyalı Bilgi İçin Bkz: Nezahat Ceylan, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Taşınan Bir Kültür Hazinesi (Ahlat Taş Heykeli ve Düşündürdükleri)", 19. *Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 27-29 Eylül 2021*, Ed. Ali Kırksekiz vd., Bakü/Azərbaycan 2021, s. 583-593.
- 28 Ceylan, "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri", s. 216; Ceylan, N. - Günaşdı, a.g.m, s. 636.
- 29 Erzurum Şenkaya ilçesi Ormanlı Köyünde 2 adet insan biçimli taş heykel ile 6 adet balbal tespit edilmiştir. 3 no.lu olarak numara verdiğimiz plastiğin ise insan biçimli heykel mi balbal mı olduğu tam olarak belli değildir. 1 no.lu heykel Erzurum Arkeoloji Müze müdürü H. Genç ve Prof. Dr. O. Mert tarafından tespit edilmiştir. 2 ve 3 no.lu heykeller ile 6 adet balbal ise müze müdürü H. Genç ve ekibimizce tespit edilmiştir.

nın hemen kuzeyinde Allahuekber dağlarından kaynağını alan ve yöre halkı tarafından Goran olarak adlandırılan küçük bir dere geçmektedir.

Şenkaya ilçesi bitki örtüsü, arazi yapısı ve Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu ikliminin birlikte görülmesi nedeniyle yerleşim için uygun şartlara sahiptir³⁰. Bu nedenlerden dolayı birçok kültüre ev sahipliği yapan bölgede, İlk Tunç Çağı'ndan itibaren tarihlendirebileceğimiz çok sayıda arkeolojik merkez mevcuttur³¹. Önceki araştırmalarımızda atlı göçer kültürlerle ilişkili gördüğümüz Kaynak köyü kaya resimleri³² bölgede bu kültürlere ait başka arkeolojik merkezlerin de olabileceğini gösteriyordu. Bu bağlamda bölgede 2014 yılında yaptığımız arkeolojik yüzey araştırmaları sonucunda tespit etmiş olduğumuz Yanikkale Kalesinin³³ 500 m kuzeydoğusunda bulunan Ormanlı Köyü Kurganı ve üzerinde bulunan insan biçimli taş heykeller ve balballar tespit edilmiştir (Ek Harita 1). Heykellerin bulunmuş olduğu coğrafya ayrıntısıyla incelendiğinde Ormanlık bir alanda yer alması ve çevreye hâkim bir noktada bulunması önemli bir ayrıntı olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken dönem Türk izleri ile ilgili oldukça önemli bilgiler vereceğini düşündüğümüz bu heykellerin özellikle Hakkâri stelleri ile benzerlikleri söz konusudur. Ayrıca Erzurum il sınırları içerisinde özellikle Oltu ve Horasan bölgesinde tespit etmiş olduğumuz heykeller ile de bağlantısı olabileceğini düşünmekteyiz.

Bölgede yapılacak çalışmalarda yeni merkezlerin de bulunacağı şüphesizdir.

1. No.lu insan biçimli taş heykel³⁴: 125 cm boyutundaki heykelin üstten en geniş kısmı 45 cm alttan en dar kısmı ise 27 cm'dir. Malzemesi bölgedeki yerel kayalardan olan heykel üstten alta doğru daralarak devam eder. Heykelin kontürleri şekillendirilmiş, ön yüzü tıraşlanarak düzleştirilmiş ve işlenmiş, arka yüzü ise kaba bırakılmıştır. Ön cepheden kabartma-oyma tekniğiyle çizilen taş heykelin bel üstü kısmı daha ayrıntılı gösterilmiştir.

Yüz hatları belirgin olarak çizilen heykelin geniş bir alını bulunmaktadır. Alının altında belirgin hilal kaşlar ve kaşların ortasından aşağı doğru konikleşerek uzanan burun gözükmektedir. Bu şekliyle kaşlar ve burun "T" biçiminde bir şekil almıştır. Heykelin alın ve kaşlarına orantılı şekilde yuvarlak olarak kabartılmış iki gözü de belirgindir. Burun ve kaşların altında iki

30 Yavuz Günaşdı, "Erzurum-Şenkaya'da Tarihi Ve Arkeolojik Araştırmaları", Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi), s. 1-14.

31 Günaşdı, a.g.t., s. 64-69.

32 Cemal Sevindi – Ali Yalçın Tavukçu, "Şirvaz Kalesi ve Kayaüstü Resimleri Şenkaya Erzurum", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2013, s. 155-173; Özgül, "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", s. 176-180; Özgül, "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At Geyik ve Güneş Kursu", s. 371-390.

33 Kale İlk Tunç çağından Ortaçağa kadar yerleşim görmüştür. Detaylı Bilgi İçin Bkz; Ceylan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdir 2008-2014*, s. 429-430.

34 1 no.lu heykel Erzurum Arkeoloji Müze Müdürü H. Genç ve Prof. Dr. O. Mert tarafından tespit edilmiştir.

dudağı belirgin ifadesiz bir ağız da bulunmaktadır. Omuzlardan aşağı doğru gerçeğe yakın çizilen iki kolun uçlarında eller mevcut olup, ellerin beş parmağı da işlenmiştir. Heykelin sağ kolu dirsekten bükülmüş, elinde bir kadehi-kupayı ağza götürür şekilde işlenmiştir. Heykelin sol kolu ise yine dirsekten kıvrımlı olup eli boş vaziyette göbek hizasındadır. Sol elin hemen altında beş oluklu sade bir kemere ya da kuşağa³⁵ sahip olan heykelin kemerine ya da kuşağına takılı herhangi bir nesne bulunmamaktadır. Kemerin altında ise erkeklik organını gizleyen ancak kayışları belli olmayan bir suspansuvar mevcuttur (Ek Resim 6).

2. No.lu insan biçimli taş heykel: 123 cm boyutlarındaki taş heykel ortalama 47 cm genişliğindedir. Heykelin kalınlığı ise 24 cm'dir. Bölgedeki yerel kayaçlar kullanılarak şekillendirilen taş heykelin kontürleri düzeltilerek dikdörtgenimsi bir görünüme kavuşturulmuştur. Taşın ön yüzü tıraşlanarak düzleştirilmiş ve işlenmiş, arka yüzü ise kaba bırakılmıştır. Ön cepheden kabartma-oyma tekniğiyle çizilen heykelin bel üstü kısmının daha belirgin çizilmek istendiği görülmektedir.

Heykelin başı üçgenimsi bir kabartma ile verilmiştir. Bu üçgen kabartmanın elbise yakası olma ihtimali de düşünülebilir. Ayrıca üçgen şeklinde verilmiş sakal örnekleri de Avrasya taş heykel sanatında karşımıza çıkmaktadır. Aynı üçgenin küçültülmüş haliyle ise heykelin gözleri oluşturulmuştur. Heykelin ağız ve burnu çizilmemiştir. İki kolu da çizilen heykelin sağ kolu aşağı doğru devam etmiş dirsek kıvrımı ile göbeğe doğru kıvrılmış ve ucunda yuvarlak bir el ile heykelin kemerindeki kamayı tutar vaziyette çizilmiştir. Sol kol ise aşağı doğru devam etmiş ve göbeğe doğru eğim verilmiştir. Heykelin belinde, belini çepeçevre saran, işlemsiz ve tokası belli olmayan bir kemer ve kemere ilişik olan bir kama görülmektedir (Ek Resim 7).

3. No.lu Taş Heykel: 135 cm boyutlarında olan taş heykelin en geniş kısmı 45 cm, en dar kısmı ise 32 cm'dir. Malzemesi bölgede bulunan yerel kayaçlar olan heykelin sadece keskin yerleri yontulmuş, geriye kalanı doğal şekliyle kalmıştır. Heykelin belinde bulunan üç oluklu bir kemer dışında başka bir detay işlenmemiştir. Heykel ya acele ile tamamlanamamış ya da bu heykelin insan biçimli bir taş heykel olmayıp balbal olarak yapılmak istendiği için bu şekilde bırakılmış olduğu düşünülebilir (Ek Resim 8). Bu şekilde sadece kemere sahip olan balbal örneklerine Kırgızistan-Song Köl³⁶ bölgesinde de rastlanılmıştır.

Ayrıca alanda ilk incelemelerde boyutları 90 cm ile 40 cm arasında değişen 6'nın üzerinde kaba olarak şekillendirilmiş balbal tespit edilmiştir (Ek Resim 9).

Değerlendirme ve Sonuç

35 Kaynaklarda kemer ve kuşağın prototürklerde önemli bir yerinin olduğunu ve statü belirtme anlamında kullanıldığı belirtilmektedir. Detaylı bilgi için bkz: Sakarya, Menekşe ve Hamide T. Kızılkaya. "İslam Öncesi Türklerde Kemer Kullanımı ve Özellikleri", *Ulakbilge*, 53, 2020, s. 1211-1229.

36 Belli, *a.g.e.*, s. 52, çizim 9.

Yanikkale Kalesinin 500 m kuzeydoğusunda bulunan Ormanlı Köyü Kurganı, daha önce Doğu Anadolu'da ve Moğolistan'da yaptığımız yüzey araştırmalarında tespit ettiğimiz kurganlar ile coğrafi konum olarak benzerlikler göstermektedir. Kurgan olduğunu düşündüğümüz alanın üzerinde çok sayıda uydu mezar da bulunmaktadır. Ayrıca alanda işlenmiş insan biçimli taş heykeller ile kabaca şekillendirilmiş balballar da bulunmaktadır. Yapılan ilk yüzey incelemesinde 2 adet insan biçimli taş heykel ile 6 adet balbal tespit edilmiştir. 3 no.lu olarak numara verdiğimiz plastiğin ise insan biçimli heykel mi yoksa balbal mı olduğu tam olarak belli değildir. Avrasya kıtası boyunca yapılan incelemeler değerlendirildiğinde dikkati çeken nokta taş heykellerin yanında balbal dizisi olursa buranın bir kült merkezi olduğu varsayımdır. Bu şekilde düşünülürse bu bölgenin de bir kült alanı olduğu söylenebilir. Alanda yapılacak arkeolojik kazılar sonucunda kurgan-kült merkezi hakkındaki bilgilerimiz ile plastik sayısının artacağı şüphesizdir.

1 no.lu heykel diğer heykellere nazaran daha özenli işlenmiştir. Bu heykelin temsil ettiği kişi statü olarak mezar alanındaki diğer heykellerin temsil ettiği kişilerden üstün olduğu düşünülebilir. İncelemelerimiz sonucu heykelin Orta Asya ve Avrasya taş heykel geleneğinden geldiği söylenebilir. Heykelde dikkati çeken hilal kaşlar ve burun, ifadesiz yüz ve ağız, kemer ya da kuşak bu gelenekler arasındadır. Yine cinsel organ belirtisi ve bunun gizli olması bu ortak geleneğin ürünüdür. Heykelde en dikkat çeken şey sağ elinde bir kadeh ya da kupa tutuyor olması ve bunu ağzına götürür vaziyette işlenmesidir. Şüphesiz kadeh ve kemer bir statü belirtisi idi. Bu tarz heykellerin genelinde bulunan kadeh metaforuna bilim insanları çeşitli anlamlar yüklemiştir. Bunlar arasında kişinin kupanın içindeki sıvıyı içerek tanrı ile antlaşması ya da sıvıyı içerek ölümsüzlüğe erişmesi anlamları vardır. Radloff, ise "Sibirya'dan 2/1" eserinde bu heykelleri tarif ederken eserin birçok yerinde bu kadehlerin kül kabı olduğunu ifade etmektedir³⁷.

A. A. Charikov Kazakistan'da bulunan taş heykelleri 3 gruba ayırarak incelemiştir. Bu ayrıma göre 1. No.lu heykel sağ elinde bir kupa tutan heykeller grubuna girmektedir³⁸.

2 no.lu heykel ilk heykele nazaran daha özensiz işlenmiştir. Heykelin başı ve gözlerinin üçgen biçiminde işlenmiş olması bu kültürde ender rastlanan örnekler arasındadır. Bu tarzın Anadolu etkisiyle ya da heykeltıraşın veya ölen kişinin kişisel isteklerine göre düzenlenmiş olması muhtemel olduğu gibi bu üçgen kabartmanın elbise yakası olma ihtimalide düşünülebilir. Heykelde Orta Asya ve Avrasya Taş heykel kültürü ile bağdaşan en önemli husus kemerin bulunması ve kemerde bir kamanın takılı olmasıdır. Heykellerin kişiyi temsil etmek için çizildiği göz önüne alındığında silahla çizilen bu heykelin savaşçı bir kişiyi temsil ettiği düşünülebilir.

Y. A. Sher Kırgızistan ve Kazakistan'da bulunan Taş heykelleri 6 grupta

37 Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan* (çev. A. Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956, s. 95, 96, 101, 103, 105; İnsan biçimli taş heykellerin ellerinde bulunan Kadeh-Kupa Metaforu hakkında geniş bilgi için bkz. Yaşar Çoruhlu, *Erken Devir Türk Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020, s. 241-248.

38 Detaylı bilgi için bkz. Charikov, a.g.m., p. 130-136.

gazi

Akademik
Bakış

335

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

ayrarak incelemiştir³⁹. Bu ayrıma göre 1 ve 2 no.lu heykeller, ellerinde kama ya da kupa tutan erkek heykelleri olarak ayırdığı 1. gruba girmektedir. Grupları da kendi içinde tasnif eden Sher ilk 4 grubu tip 1. olarak tanımlamıştır⁴⁰.

Üç no.lu heykelin tamamlanamamış bir plastik olduğu görülmektedir. Taş fazlaca şekillendirilmemiş, doğal haline yakın şekilde bırakılarak sadece kemer kısmı işlenmiştir. Bu plastiğin insan biçimli taş heykel değil de tanım olarak bir balbal olduğu daha yakın bir ihtimal gibi durmaktadır.

Şenkaya insan biçimli taş heykelleri ile Anadolu'daki taş heykeller arasında benzerlikler vardır. 1 no.lu Şenkaya heykeli ile Hakkari heykelleri özellikle göz, burun ve kaş yapısı olarak benzerlerdir. 1 no.lu heykelde bulunan kadeh-kupa, Hakkari heykellerinde su tulumu olarak görülmektedir. Bu durum aynı geleneğin değişik bir versiyonu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer benzerlik ise Şenkaya ve Hakkari heykellerinin ellerinin göğüs hizasında olmasıdır. Aynı duruş pozisyonu Ahlat heykelinde de görülmektedir. Yine 1, 2 ve 3 no.lu Şenkaya heykellerinde ortak olarak görülen kemer-kuşak belirtisi Hakkari heykellerinde de vardır. Bu kemer motifi Oltu taş heykelinde de görülmektedir. Kemer motifinin neredeyse tüm Anadolu insan biçimli taş heykellerinde bulunması bu motifin önemini bizlere göstermektedir. Ayrıca 2 no.lu Şenkaya taş heykelinde bulunan kemere takılı kama Hakkari heykellerinde de karşımıza çıkmaktadır. Şenkaya 1 no.lu heykelde görülen kemer altındaki cinsel organın suspansuvar ile örtülü olması Hakkari heykellerinde de bulunmaktadır. Horasan Hasanbey heykeli, Oltu taş heykeli ve Ahlat heykeli ile 1 no.lu taş heykelin yüz tipolojisi ve yontu teknikleri de oldukça benzerdir. Tüm bu ortak unsurlar Anadolu insan biçimli taş heykellerinin aynı geleneğin devamı olduğu yönündedir.

Şenkaya insan biçimli taş heykellerinin şekli, tarzı, üslubu ve üzerlerindeki nesnelere, Anadolu ve Avrasya Taş heykel kültürü ile aynı kökenlere sahip olduğunu bizlere göstermektedir. Kurgan ve kurgan kültürünün özellikleri, heykellerin sağ ellerinde bulunan kadeh, kemere takılı olan kama ve etraflarında balbalların bulunması ile Anadolu'daki diğer heykeller ile kıyaslanması da göz önünde bulundurulduğunda bu heykellerin MÖ 8-7. yüzyıllarda savaşçı atlı göçer kültürlerden olan Kimmer ve İskitler tarafından yapıldığı söylenebilir.

Alanda yapılacak arkeolojik kazı çalışması ile kurgan olduğunu belirlediğimiz alan hakkındaki bilgilerimiz artacak ve alanın tarihlendirilmesi ile yorumlanmasında yeni veriler elde edilebilecektir. Ayrıca yeni insan biçimli taş heykeller ile balbalların bulunması da bu kazı sonucu muhtemeldir.

Kaynaklar

AĞASIOĞLU, Feridun, *Taşbaba Türk'ün Taş Yaddaşı*, Türkiye Türkçesi, Hüseyin Adıgüzel, Bilge Oğuz, İstanbul 2014.

ALTINKAYNAK, Erdoğan, "Deşt-i Kıpçak Balbalları", *Turkish Studies*, 3/4, 2008, s. 97-119.

BAİBOSYNOV, K. *Stone Sculptures of Zhambyl Region*, Almatı 1996.

BELLİ, Oktay, *Kırgızistan'da Taş Balbal ve İnsan Biçimli Heykeller*, Arkeoloji Sanat Yayınları, İ-

39 Detaylı bilgi için bkz. Sher, *a.g.e.*, p. 25-26.

40 Sher, *a.g.e.*, p. 44-46.

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem
Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

tanbul 2003.

BERNSHTAM, Aleksandr Natanovich, *Istoriko-arkheologicheskkiye ocherki Tsentral'noyo Tyan'-Shanya i Pamiro-Alaya*, İzdatelstvo Akasemii Nauk SSRi, № 26, Moskova – Leningrad 1952.

BİNGÖL, Akın, "Yüzey Araştırmaları Işığında Borluk Vadisi Kayaüstü Resimleri", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 347-355.

BİNGÖL, Akın, vd., "2008 Yılı Erzurum-Erzincan-Kars-İğdır İlleri Yüzey Araştırmaları", *27. Araştırma Sonuçları Toplantısı II*, Ankara 2010, s. 375-399.

BİNGÖL, Burak, *Kuzeydoğu Anadolu Petroğliflerindeki Dağ Keçisi Motifi*, Atatürk Üniversitesi-Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, Erzurum 2020, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

CEYLAN, Alpaslan, "Doğuda İlk Türk Yerleşmelerinden Cunni Mağarası", *Türkler Ansiklopedisi IV*, Ankara 2002, s. 425-429.

CEYLAN, Alpaslan, "Doğu Anadolu'da İlk Türk İzleri", *XV. Türk Tarih Kongresi*, c I, Ankara 2006, s. 215-226.

CEYLAN, Alpaslan, *Doğu Anadolu Araştırmaları Erzurum-Erzincan-Kars-İğdır 2008-2014*, Atatürk Üniversitesi Yayınları, Erzurum 2015.

CEYLAN, Alpaslan, "Geyiklitepe Kaya Resimleri ve Runik Yazıtları", *III. Uluslararası Türk Şoleni Türk Kültürü Sempozyumu Bildirileri*, Güneş Vakfı Yayınları, Erzurum 2016, s. 85-96.

CEYLAN, Alpaslan, "Türk Dünyasından Yeni Kaya Resimleri", *XVII. Türk Tarih Kongresi I*, 2018, s. 155-206.

CEYLAN, Alpaslan, vd., "2017 Yılı Erzincan - Erzurum İlleri Yüzey Araştırması", *36. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara 2019, s. 169-192.

CEYLAN, Alpaslan, vd., "2018 Yılı Erzurum - Erzincan İlleri Yüzey Araştırması", *37. Araştırma Sonuçları Toplantısı I*, Ankara, 2020, s. 123-142.

CEYLAN, Nezahat - Yavuz Günaşdı, "Doğu Anadolu'da Bulunan Bazı Taş Heykellerin Orta Asya'daki Örnekler İle Mukayesesi", *16. Uluslararası Türk Dünyası Sosyal Bilimler Kongresi (4-6 Eylül 2018 Çimkent)*, İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2018, s. 633-646.

CEYLAN, Nezahat, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Taşınan Bir Kültür Hazinesi (Ahlat Taş Heykeli ve Düşündürdükleri)", *19. Uluslararası Sosyal Bilimler Kongresi 27-29 Eylül 2021*, Ed. Ali Kırksekiz vd., Bakü/Azərbaycan 2021.

CHARIKOV, A. A., 1980, "Kamennyje skul'ptury Srednevekovykh Kochevnikov Priirtysh'ya", *Arkheologicheskije İssledovaniya Drevnego i Srednevekovogo Kazakhstana*, İzdatel'stvoo Nauka, Alma-Ata 1980, p.130- 140.

ÇORUHLU, Yaşar, *Erken Devir Türk Sanatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2020.

DURMUŞ, İlhami, "Köl Tigin Külliyesi Kalıntıları ve Türk Kültür Çevresindeki Yeri", Ankara: *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı- Belleten* 2000, 2001, s.183- 190.

GRACH, A. D., *Drevnetyrkskiye izvayaniya Tuvy Po Materialam İssledovaniy 1953-1960*, Vkleyki 1961.

GRYAZNOV, Mihail Petrovich - Evgeny Robertovich Shneider, *Drevniye İzvayaniya Minusinskikh Stepey. Materialy po etnografii*. Tom IV, vyp. 2. L.: 1929. S. 63-93.

GÜNAŞDI, Yavuz, *Erzurum-Şenkaya'da Tarihi Ve Arkeolojik Araştırmaları* Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum 2007, (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

GÜNAŞDI, Yavuz, "Doğu Anadolu Kaya Resimleri Işığında Doyumlu Kaya Panoları", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 1/39, 2016, s. 391-407.

GÜRBÜZ, Emine, *Türkiye'de Yapılan Çalışmalarda Orhon Yazıtlarını Okuma ve Yorumlama*

Farklılıkları (1936-2016), Kesit Yayınları, İstanbul 2021.

HAYASHI, Toshio, "Several Problems about the Turkic Stone Statues", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, Cilt 48, Sayı 2000, 2001, p. 221 – 240.

KIZLASOV, Leonid Romanoviç, "O Naznaçenii Drevnetyuyrskih Kamennih İzvayanii İzobrajuyuşih Lyudei", *Sovyetskaya Arheologiya*, 1964- NO 2, p. 27-38.

KUBAREV, Vladimir Dmitrievich, "Moğolistan ve Altaylar'daki Yeni Türk Heykelleri", *Türkler Ansiklopedisi III*, (ed. H. C. Güzel- K. Çiçek- S. Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2001, s. 903-909.

OKLADNİKOV, Alexey Pavlovich, "Tarihin şafağında İç Asya", (çev. Alâeddin Şenel), *Erken İç Asya Tarihi*, (ed. Denis Sinor), İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s. 61-140.

ORKUN, Hüseyin Namık, *Eski Türk Yazıtları*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 2011.

ÖZGÜL, Oktay, "Çoruh ve Kür Vadisinde Kimmer-İskit Yer Adları", *Belgü*, 2, 2015, s. 159-179.

ÖZGÜL, Oktay, "Erzurum Bölgesi Kaya Panoları", *Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 5/10, 2015, s. 169-198.

ÖZGÜL, Oktay, "Erzurum Şenkaya Petrogliflerindeki At Geyik ve Güneş Kursu", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 39, 2016, s. 371-390.

ÖZGÜL, Oktay, "İskitlerde Atalar Kültü ve Yurt Kavramı", *TÜRKİZ*, 47, 2018, s. 57-84.

ÖZGÜL, Oktay - Burak Bingöl, "Kuzeydoğu Anadolu Petrogliflerindeki Bir Grup Dağ Keçisi Motifi" *Art-Sanat*, 16, 2021, s. 491-527.

ÖZGÜL, Oktay - Nezahat Ceylan, "Eskiçağ'da Kafkasya Geçitleri (Daryal ve Derbent)", *Akademik Tarih ve Düşünce Dergisi*, IV/XIII, 2017, s. 24-62.

RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan* (çev. A. Temir), Maarif Basımevi, İstanbul 1956.

ROUX, Jean Paul, *Altay Türklerinde Ölüm* (çev. A. Kazancıgil), Kabcacı Yayınları, İstanbul 1999.

RUBRUK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat 1253-1255*, (çev. E. Ayan), Kronik Yayınları, İstanbul 2019.

SAKARYA, Menekşe - Hamide T. Kızılkaya, "İslam Öncesi Türklerde Kemer Kullanımı ve Özellikleri", *Ulakbilge*, 53, 2020, s. 1211-1229.

SEVİN, Veli - Aynur Özfirat, "Hakkâri Stelleri: ve Doğu Anadolu'da İlk Çobanlar", *Belleten*, LXV/243, 2001, s. 501- 518.

SEVİN, Veli, *Hakkari Taşları Çıplak Savaşçıların Gizemi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2005.

SEVİN, Veli, *Hakkari Taşları II Gizemin Peşinde*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2015.

SEVİNDİ, Cemal – Ali Yalçın Tavukçu, "Şirvaz Kalesi ve Kayaüstü Resimleri Şenkaya Erzurum", *Atatürk Üniversitesi Güzel Sanatlar Enstitüsü Dergisi*, 2013, s. 155-173.

SHER, Y. A., *Kamennyye İzvayaniya Semireçya*, Izdatel'stvo Nauka, Moskova 1966.

SOMUNCUOĞLU, Servet, *Sibiryadan Anadolu'ya Taştaki Türkler*, Güngör Matbaacılık, İstanbul 2011b.

ÜNGÖR, İbrahim, "Orta Asya'dan Anadolu'ya Kayalara Yazılan Türk Kültürü (Dereçi Kaya Resimleri)", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 39, 2016, s. 357-370.

YILMAZ, Anıl, *Türk Dünyasında Balbaların Dağılımı*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2003, (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YILMAZ, Anıl, "Baba mı, balbal mı yoksa bediz mi?", *Modern Türklük Araştırmaları Dergisi*, 2/4, Ankara 2005, s. 206-214.

Ekler

Ek Harita 1: Şenkaya Ormanlı Köyü İnsan Biçimli Taş Heykeller, Balballar ve Kurgan Alanı

Gör

Akademik
Bakış

339

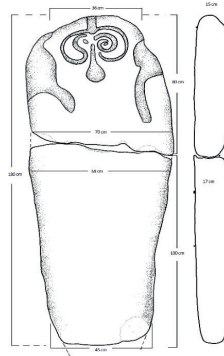
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Ek Resim 1: Hakkari İnsan Biçimli Taş Heykellerinden Örnekler
(Somuncuoğlu, 2011, s. 493)

Ek Resim 2: Hakkari İnsan Biçimli Taş Heykellerinden Örnekler
(Somuncuoğlu, 2011, s. 496).

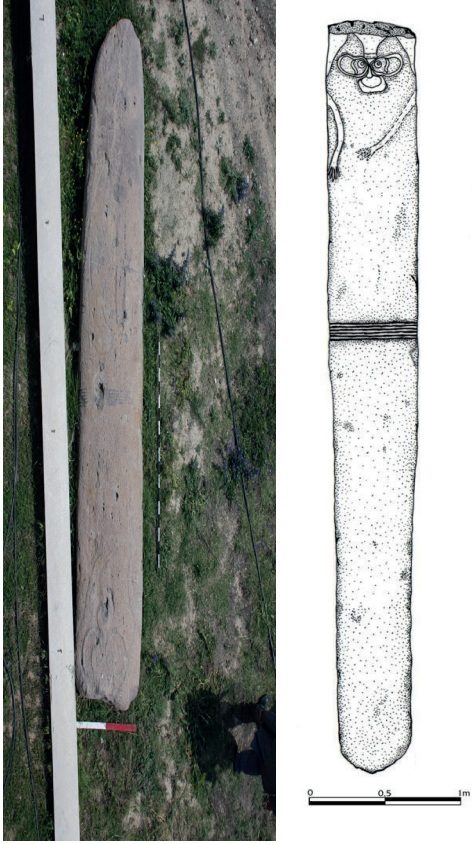

Ek Resim 3: Horasan Hasanbey Heykeli ve Çizimi

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem
Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

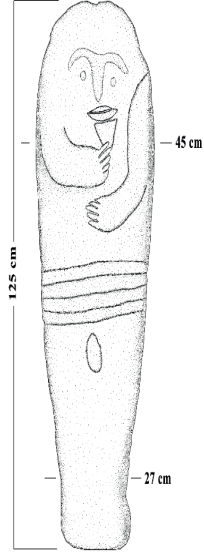
Ek Resim 4: Ahlat İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi
(Ceylan, N., 2021, s.592).

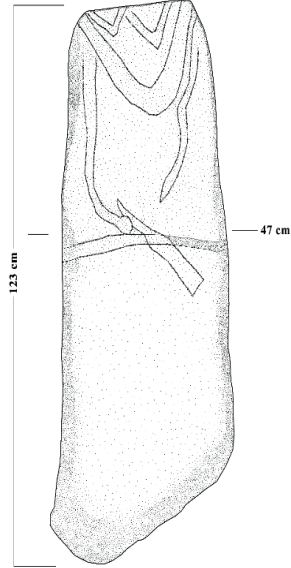
Ek Resim 5: Oltu İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi

Gör

Akademik
Bakış
341
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

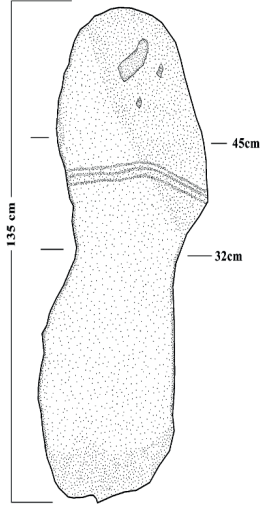

Ek Resim 6: 1 no.lu Şenkaya İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi

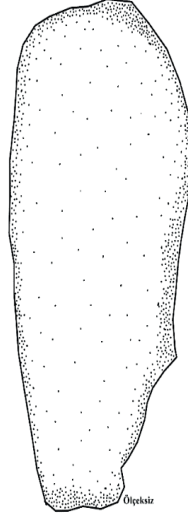
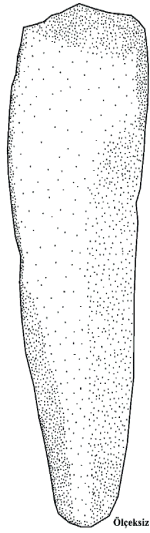

Ek Resim 7: 2 no.lu Şenkaya İnsan Biçimli Taş Heykeli ve Çizimi

Erzurum'un Şenkaya İlçesine Bağlı Ormanlı Köyünde Bulunan Erken Dönem
Türk Kültürüne Ait İnsan Biçimli Taş Heykeller ve Balballar

Ek Resim 8: 3 no.lu Şenkaya İnsan Biçimli Taş Heykel-Balbal ve Çizimi

Ek Resim 9: Şenkaya Balbal Örnekleri Çizimi

Gaz

Akademik
Bakış
343
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Extended Abstract

The Eastern Anatolia region draws attention with its high mountains, plateaus on the mountains, grasslands and water resources. These features of the region have prepared the ground for the settlement of these cultures in the region since ancient times due to the suitability of the nomadic cultures dealing with animal husbandry. Equestrian nomadic cultures that came to Anatolia by crossing the Daryal and Derbent passes through the Caucasus lived in the region for many years, according to archaeological and written sources, and left many material elements behind. Among these elements, kurgans-graves, stamps-heaps, runic writings, rock paintings, toponyms and stone statues-balbals can be counted among these elements.

The human-shaped stone statues and balbals, which are the subject of our article, date back to BC. II. It started with the shapeless and shapeless sculptures that existed in the Minusinsk region from the first millennium BC and continued in cultures such as Okunev, Andronovo, Karasuk, Tagar. This tradition, which continued to increase and develop in the Scythians in the VII century BC, continued its existence in the period of the Huns and Gokturks. This tradition, which has been going on for a long time, has lost its effect with the prohibition of sculpture by Islam, but it has continued to live on today's tombstones, albeit partially.

Şenkaya In the first surface examination carried out in the area where human-shaped stone sculptures and balbals were found, 2 human-shaped stone sculptures and 6 balbals were identified. It is not entirely clear whether the plastic we have numbered as 3 is a human-shaped sculpture or a balbal. When the studies made throughout the Eurasian continent are evaluated, the point that draws attention is the assumption that this place is a cult center if there is a balbal array next to the stone statues. Considering this way, it can be said that this region is also a cult area.

Sculpture no. 1 was more elaborately processed than other statues. The person represented by this statue can be considered to be superior to the people represented by the other statues in the burial area in terms of status. Crescent eyebrows and nose, expressionless face and mouth, belt or belt are among these traditions. Again, the sign of the genitals and its concealment are the product of this common tradition. The most striking thing about the sculpture is that it holds a goblet or mug in its right hand and is carved in such a way as to bring it to his mouth. Scientists have attributed various meanings to the goblet metaphor found in all of these sculptures. Among these, it may mean that a person makes a covenant with God by drinking the liquid in the cup, or attaining immortality by drinking the liquid.

Sculpture no. 2 was more careless than the first statue. The head and eyes of the statue are triangular, which is one of the rare examples in this culture. It is possible that this style was arranged according to the Anatolian influence or the personal wishes of the sculptor or the deceased, as well as the possibility that this triangular relief is a dress collar. The most important point in the sculpture, which is compatible with the Central Asian and Eurasian stone sculpture culture, is the presence of the belt and a wedge attached to the belt. Considering that the statues were drawn to represent the person, it can be thought that this statue drawn with a gun represents a warrior person.

It is seen that the statue no. three is an incomplete plastic. The stone was left unshaped and close to its natural state, and only the belt part was processed. It seems more likely that this plastic is not a human-shaped stone statue but a balbal by definition.

The shape, style, style and objects on Şenkaya human-shaped stone sculptures show us that they have the same origins with the Anatolian and Eurasian stone sculpture culture. Considering the characteristics of the kurgan and kurgan culture, the chalice in the right hand of the statues, the wedge attached to the belt and the presence of balbals around them, and their comparison with other statues in Anatolia, it can be said that these statues were made by the Cimmerians and Scythians, who were warrior horse nomadic cultures, in the 8th-7th centuries BC.

Iran-Saudi Arabia Rivalry and the Yemen Crisis

İran-Suudi Arabistan Rekabeti ve Yemen Krizi

Ramazan İZOL* - Murat CİNGÖZ**

Abstract

Iran's confrontation with the USA and its allies within the framework of its revolutionary Islamic identity has led many Arab countries, especially Saudi Arabia, to be vigilant. After the 1979 Iranian Revolution, the relations between Iran and Saudi Arabia deteriorated fundamentally, and the ideological and geopolitical struggle between the two countries deepened. This situation not only affected the two countries, but also drew many countries in the region to the firing line. While regional instability has increased in the Middle East, sectarian rivalry and ideological struggle have also escalated. The Arab Spring process, on the other hand, made the Hobbesian anarchic structure among the Middle Eastern states even more evident. In this respect, after the Arab Spring, an axis of tension has emerged between Iran and Saudi Arabia, covering countries such as Yemen, Syria, Lebanon, Iraq and Bahrain. The hottest point of this tension axis has been Yemen. As a matter of fact, the progress of the Zaydi Houthis, known as Shiite, in Yemen was supported by Iran, but was found unacceptable by Saudi Arabia and its allies. Ultimately, Saudi Arabia and its allies started a struggle against the Houthis, which they saw as part of Shiite expansionism. On the other hand, with the aggressive policy of Saudi Arabia towards them, the Houthis have further developed their relations with Iran for pragmatic and ideological reasons. In essence, the Houthis, which emerged as a result of Yemen's local and social problems, gradually became another denominator in the equation of the Iran-Saudi Arabia rivalry.

Key Words: Iran, Saudi Arabia, Houthis, Hobbesian Anarchic Culture, Yemen Crisis

Öz

İran'ın devrimci İslami kimliği çerçevesinde ABD ve müttefiklerine karşı cephe alması başta Suudi Arabistan olmak üzere pek çok Arap ülkesinin teyakkuza geçmesine yol açmıştır. 1979 İran Devrimi'nden sonra İran ile Suudi Arabistan arasındaki ilişkiler temelden bozulurken,

Makale Geliş Tarihi: 04.04.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: İZOL, Ramazan – CİNGÖZ, Murat, "Iran-Saudi Arabia Rivalry and the Yemen Crisis", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 345-360

* Dr. Faculty Member, Akdeniz University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of International Relations, e-mail: ramazanizol@akdeniz.edu.tr, ORCID ID: 0000-0003-2028-3477.

** Research Asistant, Ph.D. Candidate, Adana Science and Technology University, Faculty of Political Science, Department of International Relations, e-mail: mcingoz@atu.edu.tr, ORCID ID: 0000-0001-5995-8713.

Gazi

Akademik
Bakış

345

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

iki ülke arasındaki ideolojik ve jeopolitik mücadele derinleşmiştir. Bu durum sadece iki ülkeyi etkilemekle kalmamış, bölgedeki birçok aktörün de jeopolitik ve ideolojik olarak tehdit altında hissetmesine yol açmıştır. Orta Doğu'da bölgesel istikarsızlık artarken mezhebi rekabet ve ideolojik mücadele de tırmanmıştır. Arap Baharı süreci ise Orta Doğu devletleri arasındaki Hobbesçu anarşik yapıyı daha da belirgin hale getirmiştir. Bu minvalde Arap Baharı'nın ardından İran ile Suudi Arabistan arasında Yemen, Suriye, Lübnan, Irak ve Bahreyn gibi ülkeleri kapsayan bir gerilim eksenine ortaya çıkmıştır. Bu gerilim ekseninin en sıcak noktası ise Yemen olmuştur. Nitekim Şii kimlikleriyle bilinen Zeydi Husilerin Yemen'deki ilerleyişi İran tarafından desteklenmiş ancak Suudi Arabistan ve müttefikleri tarafından kabul edilemez bulunmuştur. Nihayetinde Suudi Arabistan ve müttefikleri, Şii yayılmacılığının bir parçası olarak gördükleri Husilere karşı mücadeleye girişmişlerdir. Öte yandan Suudi Arabistan'ın kendilerine yönelik saldırgan politikasıyla Husiler, pragmatik ve ideolojik gerekçelerle İran'la ilişkilerini daha çok geliştirmişlerdir. Özünde Yemen'in yerel ve toplumsal sorunlarının bir sonucu olarak ortaya çıkan Husiler zamanla İran-Suudi Arabistan rekabetinin denkleminde bir başka payda haline gelmişlerdir.

Anahtar Kelimeler: İran, Suudi Arabistan, Husiler, Hobbesçu Anarşik Kültür, Yemen Krizi

Introduction

The Middle East has long been the scene of struggles for influence between Great Britain and France, and later between the USA and the USSR. The gradual withdrawal of Western countries left the field open to new actors who until then had no serious voice on the issue. Since the early 2000s, Israel, Iran, and Saudi Arabia, which have become real regional powers, have played an important and sometimes inevitable role in the chaos of the Middle East.¹ Especially recently, the struggle between Iran and Saudi Arabia has become more evident.

In line with their religious-ideological views, Iran and Saudi Arabia are trying to achieve their geopolitical goals as well as pursue the leadership of the Islamic World. In this sense, Iran follows an expansionist policy in countries such as Iraq, Syria, Yemen, and Bahrain over the claim of being the protector of the Shiite world. On the one hand, Saudi Arabia, which has adopted the slogan of Salafist expansionism, mobilizes the Sunni world against the Shiite threat, on the other and, lays the foundations of its hegemony in the Gulf region.² However, the gradual deterioration of relations between the two countries and the intensification of the struggle between them have severely brought to light the sectarian fault lines in the Middle East. Many regions in the Middle East are now suffering from the struggle between Iran and Saudi Arabia. The dependence of this struggle on Hobbesian norms

1 Denis Bauchard, "Arabie Saoudite, Iran, Turquie à la Poursuite d'un Leadership Régional", éd., *Le Moyen-Orient et le monde*, La Découverte, 2020, p.47.

2 See Also. Muharrem H. Özev, "Saudi Society and the State: Ideational and Material Basis", *Arab Studies Quarterly*, 39(4), 2017.

and values is of great importance not only for the relations between the two countries but also for the countries in the Middle East. Therefore, understanding the nature of the conflict between Iran and Saudi Arabia is essential for a correct explanation and resolution of conflicts in many parts of the Middle East. This is even more evident when it comes to Yemen.

Yemen, located in one of the strategic points of the Middle East and hosting a significant population, faces a dire crisis today. The crisis in Yemen has many dimensions: local, regional and global. It is very difficult to understand the problems in Yemen without considering the local and national dynamics, which are the basis of the Yemeni crisis, together with the regional-global power struggle. For this reason, while examining the Yemen crisis, it is necessary to take into account the local dynamics in Yemen as well as the struggle between Iran and Saudi Arabia. The identities of many actors in Yemen, especially the Houthis, and their relations with regional-global powers have not been adequately examined. So, in this study, the effects of the geopolitical and ideological struggle between Iran and Saudi Arabia on the Yemen crisis, the identities of the Houthis, and the roles of local and global actors in the deterioration of the internal balance in Yemen have been discussed. In this way, by trying to shed light on the real source of the crisis in Yemen, criticism has been brought to the stereotypical approaches to the crisis.

A Place of Anarchic Structures in Competition

While Alexander Wendt expresses the international system's structure as "culture", he claims that the anarchic structure is shaped in line with these cultures.³ According to Wendt's assumptions, there are three types of anarchic structures. These are Hobbesian, Lockean, and Kantian cultures. Wendt predicts that states will act on the norms and values in their anarchic culture. In this direction, states will be in the enemy role structure in Hobbesian culture and rivals in Lockean culture, and friendly in Kantian countries. It is important which culture and therefore which norms and values the states adopt among themselves. This is due to the fact that the possibilities of cooperation or the relationship of hostility between them will be shaped through the anarchic structure they are in. According to Wendt, Hobbesian culture is shaped by zero-sum play and for Hobbesian culture, the security dilemma is at the forefront. In this structure, which is called the war of everyone against everyone, states do not trust the other and assume the worst. As a result, relations between states come under the domination of Hobbesian norms. Another phenomenon in Hobbesian culture is the portrayal of the other as an existential threat. Generating us depends on the "other" and the phenomenon of danger arising from the "other". In the Hobbesian structure, states try to destroy or eliminate each other. In Lockean culture, which is

gazi

Akademik
Bakış
347
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

3 Alexander Wendt, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi*, (Trans. Sarı Ertem), Küre Publishing, İstanbul, 2016, p.327-344.

another anarchic structure, there are rivals rather than enemies. The struggle and competition between the states continue, but the difference between this culture from the Hobbesian (*hostile*) culture is that the states accept the sovereignty of the other party as a right, in other words, it adopts the logic of “live and let live”. Even if the rivals use violence in this structure, they do this within the framework of “live and let live” logic. In Lockean culture, threats are not existential. Although the Lockean culture has generally dominated the world for the last three hundred years, Hobbesianism occasionally raises its head. Lockean culture is the first step on the road to cooperation. The next stage is the Kantian culture, in which violence is completely abandoned and team play norms are taken into account. Although relations between some Western countries are now evolving from Lockean culture to Kantian culture, relations between Middle Eastern countries are far from friendly. In particular, the relations between Iran and Saudi Arabia are based on the Hobbesian anarchic structure.

The regional struggle between Iran and Saudi Arabia is one of the most important conflict dynamics in the Middle East. The power struggle between Iran and Saudi Arabia has now come to be called “proxy wars” or “cold wars”.⁴ Saudi Arabia, which adopts Salafi/Wahhabi expansionism and stands against all kinds of Shiite communities in the region, on the one hand, and Iran, which pursues Shiite expansionism, on the other hand, is gradually deepening the sectarian fault lines in the Middle East. The struggle and conflict between Saudi Arabia and Iran are shaped by Hobbesian norms. In this sense, Saudi Arabia; while considering Iran-backed Shiite expansionism as an “existential threat” and describing Iran as “a snake whose head needs to be cut off”, the Iranian front argues that Saudi Arabia, which they see as the “igniter of conflicts in the region”, tries to destroy the Iranian regime and supports terrorist organizations.⁵ Considering that the two countries managed to establish a relationship in a positive atmosphere despite the geopolitical struggle between them in the early and mid-1970s, the question of why Iran and Saudi Arabia now display such a hostile attitude towards each other comes to mind. In response to this, it can be said that the event that radically changed the relationship between the two countries was the Islamic Revolution in Iran.⁶ With the Iranian Islamic Revolution, the new Iranian regime has adopted an identity in which the Shiite ideology is at the forefront. The fact that the Wahhabi/Shiite tension has a deep-rooted historical background, along with the new Iranian regime, has made it easier for the two states to code each other as enemies, especially ideologically.⁷ While

4 Bennett-Jones Owen, “Cold War in the Islamic World: Saudi Arabia, Iran and the Struggle for Supremacy”, *Intelligence and National Security*, 37:5, 2012.

5 Ross Colvin, “Cut off head of snake” Saudis told U.S. on Iran, Reuters, 2010. <https://www.reuters.com/article/us-wikileaks-iran-saudis-idUSTRE6ASO2B20101129>

6 Mohammad-Reza Djalili, “La Politique Arabe de l’Iran”, *A Contrario*, 5(1), 2008, p.140.

7 Ibid, p.91.

the Islamic Revolution in Iran has led to radical changes in Iran's identity, it also has revised Iran's interests and threat perceptions. The new Iranian regime, which assumed an anti-Western identity, has attempted to change the status quo in the region against the United States. Iran, which became a revisionist state with the revolution, has built new others in parallel with its new identity while questioning the legitimacy of the pro-US monarchies in the region through the discourse of exporting the revolution.⁸ In this sense, it has targeted pro-US monarchies in the region, primarily Saudi Arabia, as well as the USA and Israel. Taking into account the Shiite population in its territory Saudi Arabia considers Iran's ideological power as an existential threat and has started to balance Iran. Saudi Arabia's policies towards Iran, on the other hand, have escalated Iran's threat perceptions towards Saudi Arabia, and the two countries, which were caught in a security dilemma, have eventually been thrown into a hostile relationship. With the Iranian Revolution in 1979, the anarchic structure between the two countries has come under the domination of the Hobbesian (hostile) culture, one of Wendt's anarchic structures. The main feature of Hobbesian culture is as follows countries are caught in a security dilemma by seeing each other as existential threats and they fight to destroy each other / each other's regimes. The effectiveness of Hobbesian institutions in the relations of the two countries is the basis of the disagreement and conflict that continues today. According to many Arab countries, even today, Iran's mission of exporting the revolution continues and the influence of the revolutionary ideology persists in Iran.⁹

1979 Iranian Revolution and the Basis of Iran-Saudi Arabia Rivalry

When evaluated from various perspectives, it is not possible to explain the rivalry between Iran and Saudi Arabia only with sectarian conflicts, nor can it be reduced to purely geopolitical issues. There are many variables in the competition between the two countries. Addressing the constantly tense political and cultural relations and interactions at different levels between Iran and Saudi Arabia, the two important countries of the Middle East, is very important in terms of understanding the balances in the region. The rivalry between Iran and Saudi Arabia has remained a constant feature of the regional systemic structure in the Middle East for half a century.¹⁰ The recent arrival of Mohammed bin Salman as the crown prince of Saudi Arabia has paved the way for him to launch multiple attacks against Iran as well as some Iran-supported allies. Reaching an agreement between the two countries does not seem easy, given that currently existing conditions remain stable.

8 Davoud Garayag, "Asl-i ve Meban-i Siyaset-i Haric-i Cumhuri-i İslam-i İran: Custar-i Der Metun", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 11(40), 2008, p.280.

9 M. Mohammed Nia, "Holistic Constructivism: A Theoretical Approach to Understand Iran's Foreign Policy", *Perceptions*, Spring- Summer, 2010, p.35.

10 Curtis R. Ryan, "Regime Security and Shifting Alliances in the Middle East", *The Qatar Crisis*, POMEPS Briefings, 2017, p.36.

Qasr

Akademik
Bakış

349

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Insecurity based on the Hobbesian anarchic structure, sectarian differences, and ideological and geopolitical struggle between the parties complicate the Iran-Saudi Arabian relations.

With the 1979 revolution, Iran's identity underwent a radical transformation. State identity can change abruptly, and the transformation brought about by the 1979 revolution is just one example of this. With the revolution, a Western-oriented, secular, and status quo defending monarchy was replaced by a revisionist regime that adopted an anti-Western, anti-imperialist rhetoric and acted on the slogan of "neither east nor west is just the Islamic Republic". The change caused by the Islamic Revolution in Iran's identity also strikingly shows how identities are socially constructed. While the Iranian regime went to define its own identity with its discourses and revolutionary ideology after the revolution, it built new definitions of interests and others to complete its identity. Iran, which has based its new foreign policy understanding on anti-Westernism, has frequently used the word "devil" in its discourses to express its internal and external enemies. Especially the discourses in line with the exportation of the revolution had an important place in shaping the identity of the new regime. In this sense, the new Iranian regime announced that it "undertook the protection of the oppressed and oppressed peoples in the Islamic world" in line with its understanding of revolutionary export.¹¹ What is meant by oppressed peoples here is societies under the influence of Western and US imperialism. This also includes a challenge to Western-leaning governments. In other words, the new regime in Iran, which was established after the revolution, followed an aggressive attitude toward the Arab monarchies in the Gulf region in a way that complements the opposition to the USA and Israel, which it describes as "big and small devils".¹²

Iranian statesmen, especially Khomeini, followed an anti-US and anti-Western discursive framework to establish the identity of the new regime and ensure its legitimacy of the new regime. In this direction, the Islamic Republic of Iran pursued a revisionist policy under the name of the "resistance front" and declared that it was against the "Satanic World Order".¹³ In this context, the new Iranian regime argued that the existing international structure has an unfair and unjust basis and that this structure should be replaced with a just and just system. On the other hand, Shi'ism has come to the fore as the main ideological force that provides the movement of the revolutionary ideology, and this has deeply affected the relationship of the Shiite communities in the region with Iran.

While Iran's identity underwent a radical change with the 1979 Re-

11 Olivier Roy, "L'impact de la Révolution Iranienne au Moyen-Orient", *Les Mondes chiïtes et l'Iran*, Paris, Karthala, 2007.

12 , Mohammad Reza Djalili, "La Politique Arabe de l'Iran", *A Contrario*, 5(1), 2008, p.140.

13 Mohammad-Reza Djalili ve Thierry Kellner, "L'Iran Dans son Contexte Régional", *Politique Etrangère*, 3, 2012, p.525-527.

volution, Iran's relations with many countries began to deteriorate, and Iran-Saudi Arabia relations became one of the dynamics most affected by this situation. The main reason for this is that Iran has become an ideological power after the revolution and is trying to use this ideological power to change the systemic structure of the region within the framework of the principle of exporting the revolution.¹⁴ Despite the geopolitical and economic rivalry between Iran and Saudi Arabia before the revolution, they were in the same bloc as two countries that were pro-Western and pro-US, anti-Soviet, ruled by the monarchy, and shared similar norms and values about the international structure. In fact, in the 1970s, Iran and Saudi Arabia, which were positioned as allies of the USA, started to fill the power vacuum created after the withdrawal of the British from the Gulf Region.¹⁵ Although there are disagreements such as the division of Bahrain islands and oil prices, it can be said that this was the period when the relations between Iran and Saudi Arabia were the brightest. Moreover, in this period, Iran increased its military and economic capacity by assuming the role of the gendarmerie in the region as per the "twin pillars" strategy of the USA, but this was seen by Saudi Arabia as a way of balancing the Soviet threat rather than being perceived as an existential threat. In the period immediately after the revolution, although Iran's military and economic capacity decreased, the new Iranian regime was perceived as an existential threat by Saudi Arabia.¹⁶

Today, the rivalry between Iran and Saudi Arabia manifests itself in many regions, especially in Yemen. Iran-Saudi relations remained under control, albeit not very well, until the outbreak of the Arab Spring, which shook the Arab world and intensified the conflict between Iran and Saudi Arabia. However, systemic changes in the region since the 2011 Arab Spring have further increased the competition between the two countries. As a matter of fact, the increasing influence of Iran in Yemen and Iraq caused the perception of being besieged in Saudi Arabia, and the increasing insecurity caused Saudi Arabia to enter a direct war in Yemen, eventually including the Gulf countries in 2015. This is because of the ripple effect of the Arab Spring in the Middle East region, at first it seemed like an advantage for Iran, which aims to be in a decision-making position in the region.

On the other hand, this sudden change caused by the Arab Spring prompted Saudi Arabia and its allies to take security measures, as it would both negatively affect the ability to intervene in the region and pose a threat to the security of the Gulf Cooperation Council member states. Thus, the

14 Lawrence Rubin, *Islam and Balance: Ideational Threats in Arab Politics*, California, Stanford University Press, 2014, s.3

15 M. Kamrava, *The International Politics of the Persian Gulf*, Syracuse University Press, 2011.

16 *Ibid*, s.127.

gors

Akademik
Bakış
351
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Arab Spring process, which started in 2011, paved the way for a new hostile rivalry between Iran and Saudi Arabia, in which the powers in the region and the big states are also occasionally involved.¹⁷

The radical changes created by the Arab Spring in the region, the fall of Egyptian President Hosni Mubarak, one of Saudi Arabia's allies, and the coming to power of the Muslim Brotherhood in Egypt in 2013, which favored Iran and turned against Saudi Arabia, has triggered a backlash. Saudi Arabia started to follow a reactive foreign policy against Iran's possible Iranian expansionism, as the power in Iraq came under the domination of Shiites on the one hand, and the destabilization of the Bahrain, Yemen, and Syrian regimes due to the Arab Spring on the other, brought Iran to an advantageous position in the region.

In this respect, since the 1979 revolution, Saudi Arabia has focused on ensuring its regional security by using all political and economic means against Iran. Saudi Arabia is trying to balance Iran by providing economic and political aid to anti-Iranian actors, trying to spread Wahhabism, and increasing its military power. On the other hand, Iran has gained influence since 1979 by establishing cultural centers belonging to the Persian or Shiite sect, supporting the formation of militia forces, and using its ideological power to frighten Saudi Arabia. Saudi Arabia, on the other hand, witnessed its allies such as Egypt, Tunisia, and Yemen fall one by one during the Arab Spring. More importantly, the Saudi rulers and their allies were concerned that this wave would reach their people.¹⁸ On the other hand, Iran incurs great political and economic costs to carry out the Khomeinism project on the one hand and to sustain the Axis of Resistance on the other. These costs have come to the detriment of the Iranian society, which has become impoverished over time due to the economic and political blockades imposed by the West, especially the sanctions imposed by the United States. Iran's spending policy beyond its borders causes protests and dissatisfaction among the people. In addition, almost all countries such as Syria, Lebanon, Yemen, and Iraq where Iran has the presence and ability to intervene are experiencing civil wars. This situation increases Iran's costs even more.

In addition, the rivalry between Iran and Saudi Arabia has led to huge costs for the Gulf countries. This situation weakened the monarchies in the region and caused even the GCC, which has a history of more than forty years, to experience significant problems.¹⁹ The Qatar Crisis has been the most

17 Laurent Bonnefoy ve Abdulsalam Al-Rubaidi, "Recompositions Islamistes sunnites et Polarisation Professionnelle dans le Yémen en Guerre", *Critique Internationale*, 78(1), 2018, p.86-88.

18 Ibid, p.90-93.

19 Jamal Abdullah vd., Gulf Cooperation Council's Challenges and Prospects, Al Jazeera

concrete example of this.²⁰ Moreover, this undermines Saudi Arabia's prestige and erodes its position towards Iran and its claim to leadership in the Arab-Muslim world. It also allows Iran to intervene in the internal affairs of the Gulf countries. It is possible to say that Iran has become adept at posing a threat to the security of Saudi Arabia by using smart soft power through its militia forces in the region. As a matter of fact, despite its economic situation weakened by embargoes and its political isolation, Iran forces Saudi Arabia to implement a reactionary policy in the face of these policies, which are well organized and carried out by Iran's militia forces.

The Most Obvious Manifestation of Iran-Saudi Arabia Rivalry: Yemen Crisis

The crisis in Yemen has now become a special area for the regional power struggle and sectarian superiority.²¹ Considering that they are surrounded by Iran, Saudi Arabia sees the Houthi advance in Yemen as an existential threat to their security and fears the establishment of a Shiite state next to it. On the other hand, Saudi Arabia tries to reinforce its claim to the leadership of the Sunni world by highlighting the Iranian threat. It can also be said that the Saudi regime uses sectarianism as a tool to strengthen its regime's legitimacy.²² However, whatever the real reason or reasons are, the factor that deepens the Yemeni crisis is Saudi Arabia's active intervention in Yemen. Historically, another civil war took place in Yemen in the 1960s, and Saudi Arabia and Egypt were involved in this conflict on different sides. The fact that in the 1960s Saudi Arabia supported the Houthis against the Egyptian-backed Republicans In this process, Saudi Arabia, which stood against pro-Nasser Egypt, supported the Kingdom of Yemen, which was ruled by Zaydi imams.²³ In the current Yemen crisis, Saudi Arabia considers Yemen under the control of the Zaydi Houthis as an existential threat. Because Shiite expansionism has become the most important threat to Saudi Arabia, Saudis are worried about the mobilization of Shiites in their territory.

In today's Yemen crisis, Saudi Arabia has considered a state that can be established under the domination of Zaydi Houthis as an existential threat. It can be said that the current Yemen crisis has two dimensions. The first dimension constitutes the local problems of Yemen in the social, political, and economic context. This first dimension also forms the basis of the Yemen crisis. The second dimension is that regional and global powers,

Center for Studies, 2014, s.6.

20 Marc Lynch, "Three Big Lessons of the Qatar Crisis", *The Qatar Crisis*, POMEPS Briefings, 2017, s.14.

21 Laurent Bonnefoy et al., *Yémen. Le Tournant Révolutionnaire*, Karthala Editions, 2012, p.17-28.

22 Vikas Kumar, "Sectarianism and International Relations: Shia Iran in a Muslim World", *Journal of Asian Security and International Affairs*, 3(3), 2016, p.370.

23 Alain Gresh, "Au Yémen, un enchevêtrement de conflits et d'ambitions Géopolitiques", *Orient XXI*, 2015.

Gör

Akademik
Bakış

353

Cilt 16

Sayı 31

Kış 2022

especially Iran and Saudi Arabia, support different parties in line with their interests. The interventions of the regional powers in Yemen in line with their own political and ideological calculations have deepened the crisis and made it inextricable. Iran, accused of arming the Houthis, has succeeded in expanding its ideology by establishing a sphere of influence in Yemen with very small costs. On the other hand, Saudi Arabia and its allies have become the main cause of the disasters that swept the country in their military and political interventions.²⁴

Although Yemen had been ruled by Abdullah Saleh for more than thirty years, it had been an authoritarian state where central authority, stability, and order could not be established. Abdullah Saleh was not a leader who provided his legitimacy with laws or ideology despite the seemingly regular elections.²⁵ Saleh who ruled Yemen within the framework of patronage relations could not generate permanent solutions to problems such as unjust income distribution, unemployment, poverty, population structure based on tribes, and erosion of the country's reputation in the world. In Yemen, which is currently struggling with regional and sectarian divisions, the Saleh administration's act with an understanding that rewarded its allies and weakened or eliminated its rivals in line with the divide-and-rule strategy led to the marginalization of many groups and tribes. In this sense, especially Zaydis and South Yemenis were pushed into the background socially and economically, along with most of the people. In Saleh's patronage system, while economic gain sharing was made between different power groups, differences between enemies or rivals were also fueled. This situation deepened the instability in Yemen even more. Although the two parts of Yemen were officially united in 1990, this unification was not embraced by the parties, and Northerners led by Saleh won the civil war that broke out in 1994 when South Yemen claimed that be independent.²⁶ On the other hand; The Zaydis, who live in the northernmost part of Yemen and generally live around the province of Saada, were socially and economically ignored while also being culturally oppressed. In addition, the fact that ordinary people, who constituted an important part of the country, were struggling with social and economic problems, and the Saleh regime's inability to respond to this led to the strengthening of terrorist organizations, etc. Al-Qaeda in the country.

The problems that have been tried to be summarized above came to the fore with the Arab Spring uprisings. The repercussions of the overthrow of Hosni Mubarak in Egypt also deeply affected Yemen. In January 2011, the protests started by a group of students against the regime on the cam-

- 24 Mermier Franck, "Yémen: Un Conflit Pluriel, un Paysage Politique Éclaté", *Diplomatie*, Number:98, Areion Group, 2019.
- 25 Philip Barrett Holzapfel, "Yemen's Transition Process: Between Fragmentation and Transformation", United States Institute of Peace, Washington DC, 2014.
- 26 Paul Dresch, *A History of Modern Yemen*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000, p.197.

pus of Sanaa University gradually spread and got out of Abdullah Saleh's control. Saleh's harsh intervention intensified the protests and influential people in the army, especially Muhsin El Ahmer, began to take the side of the opposition one by one. Abdullah Saleh, who was attacked by a bomb during the clashes with the opposition, went to Saudi Arabia for treatment. Meanwhile, under the leadership of Saudi Arabia, the Gulf Cooperation Council (GCC) intervened in the events in Yemen to ensure a smooth transition. In this direction, Abdullah Saleh was compelled to sit at the negotiating table and had to resign from the presidency. However, Saleh; In addition to having judicial immunity, Saleh maintained his active position in the largest party in Yemen, the General People's Congress and the army.²⁷ In line with the agreement reached under the leadership of the GCC, Mansur Hadi was appointed as the interim president, and the National Dialogue Conference (NDC) was initiated. Although many groups and tribes of the country participated in this conference, a clear solution could not be obtained. The failure of the Hadi administration to regulate and stabilize the chaotic process in the country further deepened the economic and political problems. Although Mansur Hadi won the 2012 elections, the al-Hirak movement, which represents the separatist South Yemenis, and the Houthis, who took control of northern Yemen, did not accept these elections as legitimate elections. On the other hand, thoughts such as the continued dominance of the elites even in the transitional regime and the demands of the people were not taken into account, also had an important place. In 2014, Hadi's legitimacy decreased with the increasing economic problems while the NDC was terminated.²⁸ In the second half of 2014, Hadi's decision to limit some subsidies and aid in the context of austerity measures caused the people to complain about the high costs to take to the streets. Taking advantage of this situation, the Houthis declared that they would raise a flag against the government if the demands of the people were not met.²⁹

Having defeated the military wing of the Islah Party, which is currently one of its major rivals, in July 2014, the Houthis controlled northern Yemen. In September 2014, the Houthis, who also received the support of Saleh supporters, took advantage of the power vacuum and seized important points of the capital city of Sanaa and forced Mansur Hadi to resign.³⁰ Afterward, the Houthis declared that they had dissolved the parliament and formed a "Presidential Council" under their control. After capturing the capital Sanaa, the Houthi-Saleh alliance³¹ eliminated their rivals that continued their advance

gjs

Akademik
Bakış

355

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

27 Perkins, "Yemen: Between Revolution and Regression", p.300.

28 Peter Salisbury, "Yemen: Stemming the Rise of a Chaos State", Chatham House, 2016, p.19.

29 Ibid, p.21.

30 Ibid, p.20.

31 The Houthis and Abdullah Saleh allied by the end of 2017. However, in December 2017, the Saleh Houthi alliance was definitively broken, and the Houthis killed Saleh. See Also, April Longley Alley, "Collapse of the Houthi-Saleh Alliance and the Future of Yemen's

in Yemen and besieged the city of Aden, located in the southernmost part of Yemen, in March 2015.

Saudi Arabia and its allies had met with great concern about the progress of the Houthis in Yemen. They interpreted the capture of the capital city of Sanaa by the Houthis, which they saw as Iran's satellite, as the last link of the Iranian Shiite Crescent.³² The "Decisive Storm" operation, launched on March 25, 2015, by Deputy Crown Prince Mohamed Ibn Salman, thus aims to restore Hadi's power against the "Shiite" rebels.³³ Although the allied armies managed to stop the Houthis in Aden with "Operation Decisive Storm" in the following process, they could not achieve a definite superiority against the Houthis in the ongoing war. While there are mostly Houthi forces in the north and center of Yemen, the Hadi administration, supported by the allied armies in the south and east, dominates the territory. On the other hand, there are important conflicts between allied countries. For example, while the UAE follows a policy close to the separatist South Yemenis in Yemen, Saudi Arabia is against the disintegration of Yemen. Unfortunately, it seems unlikely that the war will reach a definitive solution in the short term. In a situation where the people of Yemen are facing one of the world's greatest humanitarian crises, the territory of Yemen has become a part of proxy wars between the two middle powers.

While Saudi Arabia accuses Iran of supporting the Houthis in the civil war in Yemen, Saudis say that Iran should give up its involvement in the Middle East. Iran, on the other hand, points to Saudi Arabia as responsible for the massacre in Yemen and rejects the accusations that they provide weapons to the Houthis. These statements of Iran are, of course, a political maneuver, and their statements that they don't provide weapons to the Houthis do not reflect the truth. It is observed that Iran's financial support to the Houthis has increased especially after 2014.³⁴ However, the Saudi imagination that the Houthis are completely dependent on Iran and was founded with Iran's help does not reflect the truth. Before becoming an important factor, the Houthis received very limited financial support from Iran. In this sense, Iran is an actor that values the gains of the Houthis and plans to benefit from them, rather than being responsible for the gains of the Houthis.³⁵ The policy of Saudi Arabia, which ignores and marginalizes the Houthis, has caused the Houthis to get closer to Iran and become dependent on Iran. Thus, Iran has

War", 11 Ocak 2018. <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/yemen/collapse-houthi-saleh-alliance-and-future-yemens-war>

32 Kayhan Barzegar, "Iran and the Shiite Crescent: Myths and Realities", *Brown J. World Aff.* 15, 2008.

33 Fatiha Dazi-Héni, "Le Yémen, test de la nouvelle politique saoudienne", *Orient XXI*, 2015, <http://orientxxi.info/magazine/le-yemen-test-de-la-nouvelle-politique-saoudienne>, 0868.

34 Thomas Juneau, "Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: A Limited Return on a Modest Investment", *International Affairs*, 92(3), 2016, p.656.

35 *Ibid.*, p.661.

gained significant opportunities in the region, which the Saudis see as their primary security area, without incurring too much cost. Saudi Arabia, on the other hand, has faced billions of dollars in costs in Yemen and has to continue a war that it has not yet won. In this sense, Iran has skillfully used the threat perceptions and inexperience of the Saudi rulers in Yemen.³⁶

Conclusion

According to Wendt, anarchic cultures are a psychological relationship, and if the beliefs change, the form of competition and the culture of anarchy may also change. In this context, the establishment of a cooperation mechanism between Iran and Saudi Arabia depends on the two countries getting rid of the Hobbesian anarchic structure and making progress toward the Lockean anarchic culture. According to Wendt, progress is a process that is expected and seen as possible. In Western societies, this has generally been the case. However, when we look at the Middle East, it is seen that the Hobbesian anarchic structure is always a danger waiting at the door. This is exactly the transformation in the relations between Iran and Saudi Arabia caused by the Iranian Islamic Revolution. While the anarchic structure between the two countries was close to the Lockean culture until the Iranian Islamic Revolution, this situation changed radically with the revolution. With the deepening of the security dilemma in the following process, the two countries started to see each other as existential threats. With the problems such as the Iran-Iraq War, oil prices, and the Hajj events, the relations between the two sides gradually deteriorated and the harsh statements of the parties targeting each other's legitimacy have put the relations between Iran and Saudi Arabia under the dominance of Hobbesian norms and values. Although the period of softening and rapprochement saw in the nineties removed the anarchic structure between the two countries from the Hobbesian culture, this process could not spread to the basis of the relations. The main reason for this is that with the Iranian revolution, the Hobbesian anarchic structure was deeply embedded in the relations between the two countries. Because while the ideology of revolution continues to be one of the main foreign policy inputs of Iran in every period, the concerns of the Saudis towards the ideology of revolution have never disappeared. As a matter of fact, the deterioration of the balance of power in the Middle East after the US invasion of Iraq and the emergence of Iran as an effective actor by taking advantage of the power vacuum has darkened the atmosphere between the two countries. With regional ruptures such as the Iraq War (2003) and the Arab Spring Uprisings, the struggle between Iran and Saudi Arabia has intensified and the Hobbesian anarchic structure has become more evident in the relations between the two countries. While Saudi Arabia's Hobbesian fears towards Iran deepened with the perception of the Shiite Crescent, the Saudis started to take a more aggressive attitude toward Iran. Iran, on the other hand, not only increased the dose of the Shiite expansionism policy but also tried to seize any oppor-

gors

Akademik
Bakış

357

Cilt 16

Sayı 31

Kış 2022

36 Thierry Kellner-Mohammad-Reza Djalili, "L'antagonisme Irano-Saoudien et le Nouveau Grand Jeu au Moyen-Orient", *Diplomatie*, Number:91, Mars-April 2018, p.39.

tunity to undermine the interests of the Saudis. As a result, the escalation of the existential struggle between Iran and Saudi Arabia has led to the recent resumption of diplomatic relations between the two countries.

The basis of the current Yemen crisis is shaped by local and social dynamics, that is, social and economic problems constitute the reasons for the crisis. On the other hand, the ideological and geopolitical struggle between the two countries has deepened the crisis in Yemen. While Saudi Arabia's Hobbesian fears towards Iran deepened with the perception of the "Shiite Crescent", the Saudis started to take a more aggressive attitude towards Iran. Iran, on the other hand, not only increased the dose of Shia expansionist politics but also tried to seize any opportunity to undermine the interests of the Saudis. In the end, the struggle and the fields of the struggle between Iran and Saudi Arabia have become dependent on a Hobbesian anarchical structure. Thus, Yemen has become one of the edges of this Hobbesian structure.

Saudi Arabia considers the Houthis as an organization affiliated with Iran and interprets the progress of the Houthis as a part of Iranian expansionism. Ultimately, the Saudis take action against the Houthis through the coalition they formed. Iran, another important factor in the conflict, tends to see the Houthis as a useful tool to use against Saudi Arabia. In this sense, Iranian leaders are trying to present the progress of the Houthis as if it has been the success of the revolution. It seems that both countries want to carry the crisis in Yemen to a sectarian dimension. In this way, both countries aim to strengthen their weak regime legitimacy and realize their realpolitik goals. However, the local and social dynamics of Yemen are not what Saudi Arabia envisions, nor what Iran wants to construct. In this sense, the identities of the Houthis, who are the cornerstone of the current crisis in Yemen, need to be read correctly. The Houthis reflect an organized-military projection of the Zaydis' drive to preserve their identity as a starting point. The fact that the Zaydis have been left in a social, cultural, and economic marginal position by the Yemeni central government for decades on the one hand, and the marginalization of Saudi Arabia by sectarian policies on the other, constitutes the root of the Houthi problem. Seeking an answer to the Zaydi problem, the Houthis have turned into a radical-military organization under the influence of Iran's ideological power and the harsh treatment of the Yemeni administration. Considering even Zaidis, who are seen as the closest branch of Shiism to Sunnism, as a part of Shiite violence, Saudi Arabia pursues a very aggressive policy against the Houthis, and this situation pushes the Houthis to the side of Iran. The Houthis, who have to improve their relations with Iran, the only country that backs them in the international arena, have taken their cooperation with Iran to a higher level, especially after 2014. Iran, which sees the Houthis as a useful instrument to undermine the interests of Saudi Arabia, has started to be effective in Yemen, especially through its ideological power. Moreover, the Houthis, who have been cornered by the attacks of the coalition armies led by Saudi Arabia, have started to become more and more dependent on Iran. This situation is an indication of the failed policies

of Saudi Arabia. Because the Saudi regime intervened in Yemen to break the influence of Iran, but on the contrary, it led to a different phase in the relations between the Houthis and Iran. In the current situation, Iran has become an influential actor in Yemen as the only country that backs the Houthis in the international arena. Both Saudi Arabia and Iran aim to carry the crisis in Yemen to a sectarian dimension. However, the ideological and geopolitical struggle between the two countries has brought along an irreversible humanitarian crisis in Yemen. The fact that countries such as Saudi Arabia, Iran, UAE, and Egypt, while considering their interests, but the humanitarian crisis in Yemen in the background, has triggered a great humanitarian crisis. Finding an inclusive and lasting solution in Yemen with the participation of all actors ultimately depends on the realization that the regional power struggle between Saudi Arabia and Iran has dangerous consequences not only for Yemen but also for their interests, and they turn to reasonable policies. The duty of the actors related to Yemen and the region is to guide the regional actors in the direction of peace and stability and to assist them in this regard.

References

- AL FAISAL, Turki, "Saudi Arabia's Foreign Policy", *Middle East Policy*, 20(4), 2013, pp 37-44.
- ABDULLAH, Jamal vd., *Gulf Cooperation Council's Challenges and Prospects*, Al Jazeera Center for Studies, 2014.
- ALLEY, April L., "Collapse of the Houthi-Saleh Alliance and the Future of Yemen's War", 11 Ocak 2018, <https://www.crisisgroup.org/middle-east-north-africa/gulf-and-arabian-peninsula/yemen/collapse-houthi-saleh-alliance-and-future-yemens-war>
- AL-MONITOR, "Yemen's Houthis proxy, not ally for Iran", 19 November 2014, <https://www.almonitor.com/pulse/originals/2014/11/yemen-houthis-differences-hezbollah-lebanon.html>.
- AMELOT, Laurent, "Yémen: une Guerre Saoudienne Contre L'Iran". *Outre-Terre*, Number:3, 2015, pp. 329-338.
- ASGARKHANI, Abu Mohammad-Mahmoud Babaei, "Emniyet-i Hesti Şenahti ve Meseleyi Emniyet-i Halic-i Farsi Bade Ez Enqılab-i İslam-i İran", *Pejuheşhay-i Siyaset-i Cihan-i İslami*, 2(4), 2012.
- BARZEGAR, Keyhan-Dinan Seyyed Morteza, "Iran's Political Stance toward Yemen's Ansar Allah Movement: A Constructivist Based Study", *Journal of Politics and Law*, 9(9), 2016, 77-91.
- BAUCHARD Denis, "Arabie saoudite, Iran, Turquie à la poursuite d'un leadership régional", éd., *Le Moyen-Orient et le monde*, La Découverte, 2020, pp. 47-54.
- BARZEGAR, Kayhan "Iran and the Shiite Crescent: Myths and realities", *Brown J. World Aff.*, 15, 2008.
- BONNEFOY, Laurent, "Yémen: Comprendre la Guerre", *Études*, Number:2, 2018, pp.17-28.
- BONNEFOY, Laurent et al., *Yémen. Le Tournant Révolutionnaire*, Karthala Editions, 2012.
- BONNEFOY Laurent - Abdulsalam Al-Rubaidi, "Recompositions Islamistes sunnites et Polarisations confessionnelles dans le Yémen en guerre", *Critique Internationale*, 78(1), 2018.
- COLVIN, Ross. "Cut off head of snake" Saudis told U.S. on Iran, Reuters, 2010. <https://www.reuters.com/article/us-wikileaks-iran-saudis-idUSTRE6AS02B20101129>
- DAZI-HENI Fatiha, "Le Yémen, test de la nouvelle politique saoudienne", *Orient XXI*, 2015, en ligne: <http://orientxxi.info/magazine/le-yemen-test-de-la-nouvelle-politique-saoudienne,0868>
- DJALILI, Mohammad Reza - Thierry Kellner, "L'Iran Dans son Contexte Régional", *Politique Etrangère*, 3, 2012.
- DJALILI, Mohammad-Reza "La Politique Arabe de l'Iran", *A Contrario*, 5, 2008, pp.134-146.
- DRESCH, Paul, *A History of Modern Yemen*, Cambridge University Press, Cambridge, 2000.

gazi

Akademik
Bakış

359

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

- FRANCK, Mermier, "Yémen: Un Conflit Pluriel, Un Paysage Politique Éclaté", *Diplomatie*, Number:98, Areion Group, 2019.
- FRISON, François, "Guerre au Yémen: an V. Politique étrangère", Number:2, 2019, pp.91-104.
- GAUCHER, Jean, "Pourquoi Riyad Considère-t-elle la Présence Iranienne au Yémen Comme une Menace?", in *Questions Géopolitiques, Moyen-Orient*, <https://geopolri.hypotheses.org/?p=2590>.
- GRESH, Alain, "Au Yémen, un enchevêtrement de conflits et d'ambitions Géopolitiques", *Orient XXI*, 2015.
- GARAYAG, Davoud, "Asl-i ve Meban-i Siyaset-i Haric-i Cumhur-i İslam-i İran: Custar-i Der Metun", *Quarterly Journal of Strategic Studies*, 11(40), 2008, pp.275-290.
- GÖKALP, Yusuf, "Yemen'de Zeydi-Sünni İlişkilerinin Tarihi Arka Planı", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları*, 6(2), 2013, pp.87-114.
- HEGGHAMMER, Thomas- Stephane Lacroix, "Rejectionist Islamism in Saudi Arabia: The Story of Juhayman al-Utaybi Revisited", *International Journal of Middle East Studies*, 39(1), 2007, 103-122.
- HOLZAPFEL, Philip Barrett, "Yemen's Transition Process: Between Fragmentation and Transformation", United States Institute of Peace, Washington DC, 2014.
- JUNEAU, Thomas, "Iran's Policy Towards the Houthis in Yemen: A Limited Return on a Modest Investment", *International Affairs*, 92(3), 2016, pp.647-663.
- HAGOOD, Anne, "Saudi Arabia and Iran: The Tale of Two Media", Arab Media and Society, American University, 2010, pp.1-18.
- KAMRAVA M. The International Politics of the Persian Gulf, Syracuse University Press, 2011.
- KELLNER, Thierry-Mohammad Reza Djalili, "L'antagonisme İrano-Saoudien et le Nouveau Grand jeu au Moyen-Orient", *Diplomatie*, Number:91, Mars-Avril 2018, pp. 39-43.
- KUMAR, Vikas, "Sectarianism and International Relations: Shia Iran in a Muslim World", *Journal of Asian Security and International Affairs*, 3(3), 2016, pp.359-373.
- LYNCH, Marc, "Three Big Lessons of the Qatar Crisis", The Qatar Crisis, POMEPS Briefings, 2017.
- MANJANG, Alieu, "Saudia-Iranian Rivalry in the Horn of Africa: Beyond the Middle East", *International Relations and Diplomacy*, 5(1), 2017, pp.46-60.
- NASIR, M. Ali, "Yemen: Another Somalia in the Arabian Peninsula", *Asian Journal of Humanities and Social Studies*, 3(4), 2015, pp.318-332.
- NIA Mohammed M. "Holistic Constructivism: A Theoretical Approach to Understand Iran's Foreign Policy", *Perceptions*, Spring- Summer, 2010.
- OWEN, Bennett-Jones, Cold War in the Islamic world: Saudi Arabia, Iran and the struggle for supremacy, Intelligence and National Security, 37:5, 2012.
- ÖZEV, Muharrem H. "Saudi Society and the State: Ideational and Material Basis", Arab Studies Quarterly, 39(4), 2017.
- RUBIN, Lawrence, Islam and Balance: Ideational Threats in Arab Politics, California, Stanford University Press, 2014.
- ROY, Olivier, "L'impact de la Révolution Iranienne au Moyen-Orient", *Les Mondes chiïtes et l'Iran*, Paris, Karthala, 2007.
- RYAN, Curtis R., "Regime Security and Shifting Alliances in the Middle East", The Qatar Crisis, POMEPS Briefings, 2017.
- SAIKAL, Amin, *The Arab World And Iran: A Turbulent Region in Transition*, Palgrave Macmillan, New York, 2016.
- SERMEDI, Hamid, "Cengi Tahmili ve Tesiri An Ber Tağyiri Goftemanı Siyaseti Harici İran Ez ArmanGerayı Dehi Evvel be Amelgerayı Menfaati Mihveri Deh-i Dovvom Enqelabi İslami", *Mahname-yi Pejuheşi Melli*, 1(11), 2017, pp.1-20.
- SHOKRI, Abbas, *Fersatha ve Çaleşhay-i Ferheng-i Cumhur-i İslam-i İran der Mntgay-i Havermeyan*, I.S.U Press, 2012.
- WENDT, Alexander, *Uluslararası Siyasetin Sosyal Teorisi* (trans Sam Ertem), Küre Publishing, İstanbul, 2016.

gpr

Birleşik Krallık-Avrupa Birliği Ticaret ve İş Birliği Anlaşması ve Türkiye'nin Gümrük Birliği Modernizasyonu

The UK-European Union Trade and Cooperation Agreement and Turkey's Customs Union Modernization

Durmuş Ali KOLTUK* - Filiz KAVAL**

Öz

Bu çalışma Brexit sonrası Avrupa Birliği (AB) ve Birleşik Krallık arasında kabul edilen yeni iş birliği modelinin Türkiye-AB ilişkilerine uygulanabilirliğini Gümrük Birliği'nin modernizasyonu üzerinden ele almayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada iki temel soru sorulmaktadır. Birincisi "Brexit sonrası AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın (Trade and Cooperation Agreement-TCA) tarafların ithalatına ve ihracatına etkileri neler olmuştur?" İkincisi "Türkiye-AB arasında 1996 yılında kabul edilen ve Türk ihracatçıları ve işletmeleri için olumsuz etki yaratan Gümrük Birliği Kararı, AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan "Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'na" dönüştürülebilir mi?" Çalışmada temel olarak karma (nitel-nicel) araştırma yöntemi kullanılmakta ve ikinci veriler üzerinden bir değerlendirme yapılmaktadır. Bu bağlamda Gümrük Birliği'nin, "Ticaret ve İş Birliği Anlaşması" kapsamında modernize edilmesiyle birlikte Türkiye'nin AB'ye yapmış olduğu ihracatın %41'den %70'e, AB'den yaptığı ithalatın ise %31'den %40'a çıkacağı tahmin edilmektedir.

Anahtar Kelimeler: Avrupa Birliği, Birleşik Krallık, Brexit, Türkiye, Gümrük Birliği, İş Birliği.

Abstract

This study aims to examine the new cooperation model accepted between the European Union (EU) and the United Kingdom after Brexit to Turkey-EU relations, applicability through the modernization of the Customs Union. Two basic questions are asked in this study. The first one is "What were the effects of the Trade and Cooperation Agreement (TCA) signed between the EU and the UK after Brexit on the imports and exports of the parties?" Secondly, "Can the Customs Union Decision accepted between Turkey and the EU in 1996, which had a negative impact on Turkish exporters and businesses, be transformed into the Trade and Cooperati-

Makale Geliş Tarihi: 23.05.2022. Makale Kabul Tarihi: 14.11.2022.

Araştırma Makalesi / Künye: KOLTUK, Durmuş Ali - KAVAL, Filiz, "Birleşik Krallık-Avrupa Birliği Ticaret ve İş Birliği Anlaşması ve Türkiye'nin Gümrük Birliği Modernizasyonu", *Gazi Akademik Bakış Dergisi (GABD)*, Sayı: 31, Cilt: 16, 2022, s. 361-375

* Dr. Öğr. Üyesi, Akdeniz Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası İlişkiler Bölümü. E-mail: dkoltuk@akdeniz.edu.tr., ORCID ID: 0000-0003-4144-1120.

** Doktora Öğrencisi, Akdeniz Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı. E-mail: filiz.kaval@hotmail.com., ORCID ID: 0000-0002-1812-8710.

on Agreement signed between the EU and the United Kingdom?” Basically, mixed (qualitative-quantitative) research method is used in the study and an evaluation is made on secondary data. In this context, with the modernization of the Customs Union within the scope of the “Trade and Cooperation Agreement”, it is estimated that Turkey’s exports to the EU from 41% to 70%, and its imports from the EU will increase from 31% to 40%.

Key Words: European Union, United Kingdom, Brexit, Turkey, Customs Union, Cooperation.

Giriş

Avrupa tarihinde bir dönüm noktası sayılan Birleşik Krallık’ın 2016’daki Avrupa Birliği (AB) referandumunu, Krallık’ın Birlikten ayrılmasıyla sonuçlanmıştır. Uzun yıllar AB ile olan ilişkilerinde karmaşık ve tuhaf denilebilecek bir yol izleyen Birleşik Krallık en nihayetinde 23 Haziran 2016 yılında AB üyeliğini 1975’ten sonra ikinci kez referanduma götürmüş ve bu referandum neticesinde halkın %51.9’u AB’den ayrılmaya “evet” demiştir.² Akabinde 29 Mart 2017’de Brexit müzakerelerine başlama kararı alan AB ve Birleşik Krallık hükümeti, uzun süren müzakereler sonucunda 2020 yılında resmi olarak ayrılmışlardır. Tarafların resmi olarak ayrılmalarından sonra Ortaklık Konseyi kararları doğrultusunda kapsamlı bir “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması (Trade and Cooperation Agreement-TCA)” imzalayan AB ve Birleşik Krallık, daha çok ekonomik ve kısmen de sosyal ortaklık üzerinden ilişkilerini sürdürme kararı almışlardır.³

Ticaret ve İş Birliği Anlaşması’nın 1 Ocak 2021 tarihinde yürürlüğe girmesiyle birlikte taraflar arasındaki derin ekonomik entegrasyon eşi görülmemiş bir şekilde çözülmüştür.⁴ Nitekim AB’den ayrılan Birleşik Krallık, AB’nin Gümrük Birliği’nden ve Tek Pazar’ından da ayrılmış oldu. Ayrıca bu anlaşma Birleşik Krallık’ın müzakere etmediği savunma, dış politika ve dış güvenlik gibi alanları da içermemektedir.⁵ Anlaşmanın yürürlüğe girmesiyle birlikte Birleşik Krallık, AB’nin uluslararası antlaşmalarından ve tüm politikalarından da çıkmış oldu.⁶

AB ve Birleşik Krallık arasında kabul edilen “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması ” Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) ve Avrupa Birliği’nin İşleyi-

- 1 Stephen George, *An Awkward Partner*, Oxford University Press, Oxford 1998, s. 38-50.
- 2 İlhan Aras ve Altuğ Günar, “Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, Sayı: 2, Cilt: 6, Eylül 2018, s. 90-110.
- 3 Britishyasam. co.uk., “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”, <https://britisyasam.co.uk/brexit-yeni-anlasma-ne-getiriyor/>.
- 4 Rebecca Freeman vd., “The Impact of Brexit on UK-EU Trade”, Jonathan Portes, der., *The Economics of Brexit: What Have We Learned?*, CEPR Press, London 2022, s. 35.
- 5 Britishyasam. co.uk., “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”.
- 6 Britishyasam. co.uk., “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”.

şi Hakkında Antlaşma'nın (ABİHA) 207⁷, 217⁸ ve 218. maddelerine⁹ göre düzenlenmiştir.¹⁰ İlgili Ortaklık Anlaşması öncesinde taraflar arasında ilk olarak "Serbest Ticaret Anlaşması (STA)" ardından ise "Ortaklık Anlaşması" imzalanmıştır.¹¹ Bu anlaşmanın en önemli yanı "makul olan ve menşe düzenlemelerine uyan bütün ürünler için sıfır kota ve sıfır tarife"¹² uygulamasıdır. Böylelikle, "taraflar arasında toplam hacmi 747 milyar Euro olan karşılıklı ticaretin sorunsuz bir şekilde devam etmesi garanti altına alınmış oldu."¹³

Diğer yandan AB ve Birleşik Krallık'ın ilişkilerini Ticaret ve İş Birliği Anlaşması kapsamında yeniden tanımlamaya başlamaları ve daha çok ekonomik meseleler üzerinden ilerletmeye çalışmaları, Türkiye ve AB arasında halen geçerliliğini koruyan 1996 tarihli Gümrük Birliği'nin modernize edilmesi durumunu gündeme getirmiştir. Bilindiği üzere, Türkiye ve AB arasındaki ilişkiler de daha çok ekonomik bağlam üzerinden değerlendirilmektedir. Ancak Gümrük Birliği'nin günümüz şartlarına yeterince uygun olmaması ve sıfır kota ve tarifelerin tüm mal ve hizmetleri kapsamaması, Türkiye'nin AB ticaret politikalarında söz hakkının olmaması, AB tarafından alınan ilgili kararlarda Türkiye'nin temsilcisinin bulunmaması, Türkiye-AB ilişkilerinin en azından Gümrük Birliği üzerinden geniş yetki hakkına dayalı yeni bir ilişki modeli ekseninde oluşturulması zorunluluğunu doğurmuştur.

Bu bağlamda; bu çalışma Brexit sonrası Birleşik Krallık ve AB ara-

- 7 Madde 207: "1.Ortak ticaret politikası; özellikle tarife oranlarındaki değişikliklere, mal ve hizmet ticaretine ilişkin tarife ve ticaret anlaşmalarının akdedilmesine, fikri mülkiyetin ticari veçhelerine, doğrudan yabancı yatırıma, liberalizasyon tedbirlerinde yeknesaklık sağlanmasına, ihracat politikasına ve dumping veya sübvansiyon durumunda alınacak ticari koruma tedbirlerine ilişkin yeknesak ilkelere dayanır. Ortak ticaret politikası, Birliğin dış eyleminin ilkeleri ve hedefleri çerçevesinde yürütülür.
2. Avrupa Parlamentosu ve Konsey, olağan yasama usulü uyarınca hareket ederek, tüzükler vasıtasıyla, ortak ticaret politikasının uygulanmasına ilişkin çerçeveyi tanımlayan tedbirleri kabul eder.
3. Bir ya da birden fazla üçüncü ülkeyle veya uluslararası örgütlerle anlaşmalar müzakere edilmesi ve akdedilmesi gerektiğinde, bu Maddedeki özel hükümler saklı kalmak kaydıyla, 218. Madde uygulanır." (T.C. AB Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Avrupa Birliği Antlaşması", <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf> .)
- 8 Madde 217: "Birlik, bir veya birden çok üçüncü ülke veya uluslararası örgütlerle, karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak eylemler ve özel usuller içeren bir ortaklık kurulmasına ilişkin ortaklık anlaşmaları akdedebilir." (T.C. AB Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Avrupa Birliği Antlaşması".)
- 9 Madde 218: "1. 207. Maddede yer alan özel hükümlere halel gelmeksizin, Birlik ile üçüncü ülkeler veya uluslararası örgütler arasındaki anlaşmalar, aşağıdaki usul uyarınca müzakere edilir ve akdedilir.
2. Konsey, müzakerelerin açılması konusunda yetki verir, müzakere talimatlarını kabul eder, anlaşmaların imzalanması için yetki verir ve anlaşmaları akdederek." (T.C. AB Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Avrupa Birliği Antlaşması")
- 10 Canan Balkır, "Brexit: Ekonomik Çözümle veya Yeniden Dirilişin İlk Adımı", *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, Özel Sayı, Cilt: 20, 2021, s. 209-243.
- 11 Balkır, agm., s. 209-243.
- 12 European Commission Resmi İnternet Sayfası, "The EU-UK Trade and Cooperation Agreement", https://ec.europa.eu/info/relations-united-kingdom/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement_en .
- 13 Balkır, agm., s. 209-243.

gazi

Akademik
Bakış
363
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

sında imzalanan “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması’nın”, Türkiye-AB Gümrük Birliği’nin modernizasyonu için uygun olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Ayrıca ilgili çalışma AB ve Birleşik Krallık “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması” kapsamında ve Türkiye-AB Gümrük Birliği Kararı üzerinden ele alınmaktadır. Diğer yandan bu çalışma şu sorular ekseninde oluşturulmuştur: Brexit sonrası AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması’nın” tarafların ithalatına ve ihracatına etkileri neler olmuştur? Türkiye-AB arasında 1996 yılında kabul edilen ve Türk ihracatçıları ve işletmeleri için olumsuz etki yaratan Gümrük Birliği Kararı, AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması’na” dönüştürülebilir mi? Bu sorulara cevap arayan bu çalışmada temel olarak karma (nitel-nicel) araştırma yöntemi kullanılacaktır. Ayrıca araştırma yöntemi olarak kullandığımız karma teknikte daha çok ikincil veriler üzerinden bir değerlendirme yapılacaktır. Bunun temel sebebi ise, verilerin gerçekçi analizini sunmak ve konuyu mevcut sayısal ve somut verilerin dışına çıkartmamaktır. Bunun dışında çalışma zaman itibarıyla de daraltılacaktır. Brexit sonrası Birleşik Krallık ve AB arasında imzalanan Ticaret ve İş Birliği Anlaşması’na değindiğimiz bölümlerde AB referandumunun yapıldığı 23 Haziran 2016’dan Ticaret ve İş Birliği Anlaşması’nın yürürlüğe girdiği 1 Ocak 2021 tarihine kadar olan süre ele alınacaktır. Türkiye-AB Gümrük Birliği bağlamında değindiğimiz bölümlerde ise konu Ticaret ve İş Birliği Anlaşması ekseninde ele alındığı için daha çok 2020 ve 2021 yılı baz alınacaktır. Diğer yandan çalışmanın ilk bölümünde AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan Ticaret ve İş Birliği Anlaşması hakkında genel bir değerlendirme yapılacaktır. İkinci bölümünde ilgili anlaşmanın tarafların ithalatına ve ihracatına etkisine odaklanılacak, üçüncü bölümde Türkiye-AB Gümrük Birliği’nin modernizasyonuna Ticaret ve İş Birliği Anlaşması kapsamında yaklaşılabilecektir. Son bölümde ise sorduğumuz sorular ekseninde ortaya çıkan veriler ışığında bir analiz yapılacaktır.

Birleşik Krallık-AB İlişkilerinde Yeni Bir Yol: “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması”

Brexit müzakerelerinin 2020 yılı itibarıyla tamamlanmasından sonra AB ve Birleşik Krallık arasında ekonomik ve birtakım sosyal konuları içeren geniş yetkilere dayalı yeni bir anlaşma imzalandı.¹⁴ Bu anlaşma “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması” olarak bilinmekle birlikte taraflar arasında “makul olan ve menşee düzenlemelerine uyan bütün ürünler için sıfır kota ve sıfır tarife”¹⁵ üzerine kurulmuştur. Bilindiği üzere; AB’den ayrılan Birleşik Krallık, AB’nin Gümrük Birliği’nden ve Tek Pazar’ından da ayrılmış oldu.¹⁶ Bu bağlamda, Birlik ve Birleşik Krallık arasındaki ilişki Avrupa Birliği Antlaşması (ABA) ve Avrupa Birliği’nin İşleyişi Hakkında Antlaşma’nın (ABİHA) 207, 217 ve 218. maddeleri göz önünde bulundurularak ilk önce “Serbest Ticaret Anlaşması (STA)” ve sonrasında da “Ortaklık Anlaşması” üzerinden yeniden tanımlanmıştır.¹⁷

14 European Commission, “The EU-UK Trade And Cooperation Agreement”.

15 European Commission, “The EU-UK Trade And Cooperation Agreement”.

16 Freeman vd., agm., s. 35.

17 Balkır, agm., s. 209-243.

AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan STA ve Ortaklık Anlaşması neticesinde oluşturulan “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması” genel olarak; mal ve hizmet ticareti, dijital ticaret, ulusal tedavi ve pazar erişimi, fikri mülkiyet, kamu alımları, havacılık ve karayolu taşımacılığı, enerji, balıkçılık, sosyal güvenlik gibi alanlarda tercihi düzenlemeler ortaya koymaktadır.¹⁸ Bunun yanı sıra ilgili anlaşma, cezai konularda kanun yaptırımı ve adli iş birliği, tematik iş birliği ve temel haklara saygı ve sendikal faaliyetlere ilişkin hükümler de içermektedir.¹⁹ Diğer yandan bu anlaşma Birleşik Krallık'ın müzakere etmediği savunma, dış politika ve dış güvenlik gibi alanları içermemektedir.²⁰ İlgili anlaşmanın 1 Ocak 2021'de yürürlüğe girmesiyle birlikte Birleşik Krallık, AB'nin uluslararası antlaşmalarından ve tüm politikalarından da çıkmış oldu.²¹

Ayrıca taraflar arasında kapsamlı bir Serbest Ticaret Anlaşması (STA) olarak kabul edilen bu anlaşma, Tek Pazar'ın sağladığı kolaylıkları içermektedir. Nitekim taraflar arasında her ne kadar geniş ekonomik yetkilere dayalı bir ilişki modeli çizilmişse de aslında bu anlaşma hiçbir şekilde Birleşik Krallık'ın AB'ye üyeyken sahip olduğu ekonomik, siyasi ve sosyal haklarla aynı değildir.²² Bu anlaşma sadece Serbest Ticaret Anlaşmalarının ötesinde olup daha çok taraflar arasında uzun süredir devam eden dostluk ve iş birliğinin korunmasının teminatı olarak gösterilebilir. Diğer yandan anlaşmanın olumsuz yanı olarak nitelendirebileceğimiz durum tarafların istediği zaman malların, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımına izin vermeyecek olmalarıdır. Ancak bu durum taraflar arasındaki anlaşmalara uygun şekilde gerçekleşecektir.²³ Olumlu yanı ise, tarafların %100 gümrük vergisiz ticaret yapmaları ve Brexit öncesinde karşılıklı yaptıkları ticaret neticesinde oluşan 747 milyar Euro değerindeki ticari hacmin korunuyor olmasıdır.²⁴ Bu minvalde; çalışmanın bir sonraki başlığında Ticari ve İş Birliği Anlaşması'nın, AB'nin ve Birleşik Krallık'ın ithalatına ve ihracatına olan etkisine değinilecektir.

“Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın” AB ve Birleşik Krallık Arasındaki İthalata ve İhracata Etkisi

Birleşik Krallık, Haziran 2016'da gerçekleştirdiği AB referandumu neticesinde Birlikten ayrılma yönünde oy kullanmışsa da, Birlik ile ilişkisi Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girdiği 1 Ocak 2021'e kadar değişmemiştir.²⁵ Ticaret ve İş Birliği Anlaşması kapsamında taraflar arasındaki ticaret tarifersiz ve kotasız olarak belirlenmiştir. Ancak Birleşik Krallık artık AB'nin Tek Pazar'ı ve Gümrük Birliği üyesi değildir. Bu bağlamda; Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın uygulanması Krallık ve Birlik arasında gümrük ve düzenleyici sınırların yeniden kurulmasına yol açtığı için yeni ve daha yüksek ticari

18 European Commission, “The EU-UK Trade And Cooperation Agreement”.

19 European Commission, “The EU-UK Trade And Cooperation Agreement”.

20 Britishyasam. co.uk., “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”.

21 Britishyasam. co.uk., “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”.

22 European Commission, “The EU-UK Trade And Cooperation Agreement”.

23 Britishyasam. co.uk., “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”.

24 Britishyasam. co.uk., “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”.

25 Freeman vd., agm., s. 35.

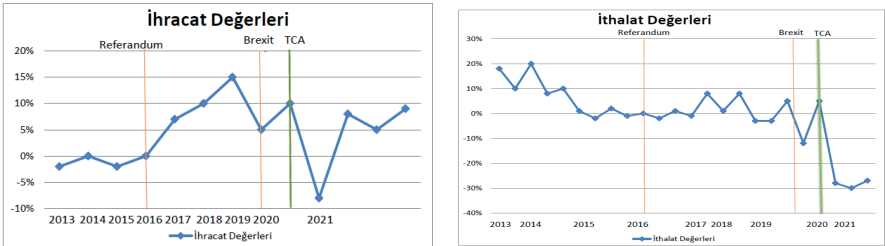
maliyetlerin oluşmasına da neden olmuştur.²⁶

Diğer yandan Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın uygulanmasından önce Birlik ve Krallık arasındaki ithalat ve ihracatta dünyanın geri kalanına oranla istatistiksel ve ekonomik olarak önemli bir düşüşün olmadığı yapılan araştırmalar ortaya koymuştur.²⁷ Her ne kadar dünyanın geri kalanına oranla tarafların ticaretinde ciddi bir düşüş olmasa da, ilgili anlaşma Birleşik Krallık ve AB ticaretinde büyük bir şok etkisi yaratmıştır.²⁸

Birleşik Krallık ve AB arasında uygulanmaya başlanan ticari ilişki neticesinde; Krallık'ın AB'den yaptığı ithalatta dünyanın geri kalanına oranla ani ve kalıcı %25'lik bir düşüşün gerçekleştiği belirtilmektedir.²⁹ Buna karşılık, Krallık'ın AB'ye yaptığı nispi ihracatta daha küçük ve yalnızca geçici bir düşüşün olduğu, ancak yine de Birleşik Krallık ihracatçıları ve AB ithalatçıları arasındaki ticari ilişkilerin sayısında büyük ve sürekli bir düşüşün olduğu söylenmektedir.³⁰ Ayrıca Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın getirilmesi birçok İngiliz firmasının AB'ye ihracatını durdurmasına neden olacağı ve ticari anlaşmazlıkları arttıracığı da belirtilmektedir.³¹

Birleşik Krallık'ın AB ile olan ticaretindeki büyümeyi ve Birleşik Krallık'ın dünyanın geri kalanıyla olan ticaretini kıyaslamak için 1200 ürün üzerinden yapılan bir araştırmaya göre; Birleşik Krallık ihracatçılarının Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden etkilenmediği; diğer yandan, ilgili anlaşma kapsamında AB'ye yapılan ihracatta sabit maliyetlerin artırılması nedeniyle küçük ihracatçıların AB pazarlarında tutunamadığı ve dolayısıyla AB pazarlarından çıkmalarına neden olduğu, ancak toplam ihracat dinamiklerini yönlendiren büyük firmaların ihracatında ciddi bir etkilenmenin olmadığı görülmüştür.³² Şekil 1 ile gösterilen ilgili durumun grafiği şu şekildedir:

Şekil 1: Dünyanın Geri Kalanına Karşılık Birleşik Krallık'ın AB'yle Yaptığı Ticaret

Kaynak: Freeman vd., 2022.

26 Freeman vd., agm., s. 35.

27 Freeman vd., agm., s. 35.

28 Freeman vd., agm., s. 35.

29 Jan David Bakker vd., "Post-Brexit Imports, Supply Chains, and the Effect on Consumer Prices", Jonathan Portes, der., *The Economics of Brexit: What Have We Learned?*, CEPR Press, London 2022, s.41-44.

30 Freeman vd., agm., s. 35.

31 Bakker vd., agm., s. 41-44.

32 Freeman vd., agm., s. 35-38.

Not: Her iki grafikte de, dünyanın geri kalanına karşılık Birleşik Krallık'ın AB ile olan ihracat ve ithalatındaki özellikle 2016'dan 2021'in ilk çeyreğine kadar olan tahmini yüzde değişimleri gösterilmektedir. Ayrıca, grafikte Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın (Trade and Cooperation Agreement-TCA) İngilizce kısaltması olan hali kullanılmıştır.

Şekil 1'de, Birleşik Krallık'ın AB'ye ihracatı ve Krallık'ın AB'den yaptığı ithalata dair belirli sonuçlar gösterilmiştir. Şekildeki dikey çizgiler referandum tarihlerini, Birleşik Krallık'ın 2020'de AB'den çıkışını ve Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın başlangıcını göstermektedir. Şekil 1'de görüldüğü üzere; AB'ye nispi ihracatın bir çeyrekte diğerine dalgalanmasına rağmen, Brexit'in hem referandum sırasında hem de Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmesinden sonra Birleşik Krallık'ın ihracat alanında sürekli bir değişikliğe yol açmamıştır. Diğer yandan Birleşik Krallık'taki toplam ihracat artışı, diğer gelişmiş ekonomilere kıyasla 2021'de zayıftı; ancak yapılan analizler bu zayıflığın sebebinin AB'ye yapılan nispi ihracattaki düşüşle açıklanamayacağını göstermektedir.³³

Yine Şekil 1'e bağlı kalarak Krallık'ın ithalatına bakacak olursak; Covid-19 pandemisinin başlangıcındaki geçici bir düşüş dışında Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe girmeden önce AB'den yapılan nispi ithalatın çok fazla etkilenmediği görülmektedir. Ancak diğer yandan Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın yürürlüğe konmasından sonra, Birleşik Krallık'ın AB'den yaptığı ithalatta sürekli ve derin bir düşüş izlenmektedir. Sonuç olarak; Birleşik Krallık'ın AB'den ithalatı, TCA'nın yürürlüğe girmesiyle birlikte, dünyanın geri kalanından yapılan Birleşik Krallık ithalatına göre %25'lik bir düşüş yaşadı ve bu düşüş 2021 yılı boyunca devam etti.³⁴ Yine Birleşik Krallık'ın AB'den çekilmesi ve ardından TCA'yı yürürlüğe koyması AB'den ithal edilen mallar üzerinde herhangi bir tarife olmamasına rağmen, zahmetli gümrük evraklarından menşe kurallarına uyumun sağlanmasına kadar uzanan tarife dışı engeller, AB firmaları için Birleşik Krallık'ta iş yapma maliyetini arttırmıştır.³⁵

Burada değinilmesi gereken diğer bir konu; AB ve Birleşik Krallık arasındaki hizmet ticaretidir. Nitekim Brexit'in maliyetleri değerlendirilirken hizmet ticareti göz ardı edilemez. Bunun temel sebebi, Birleşik Krallık'ın hizmet üretiminde bir süper güç olması ve ticaret ve hizmet ekonomisi için oldukça önemli olmasıdır. Özellikle dünyanın en büyük ikinci ve Avrupa'nın en büyük hizmet pazarı olan Birleşik Krallık'ın hizmet sektörleri, Krallık'taki tüm işletmelerin %80'ini temsil eder ve Krallık'ın toplam istihdamının, brüt üretiminin ve katma değerinin yaklaşık %80'ine katkıda bulunur.³⁶ Dolay-

33 Freeman vd., agm.,s. 35-38.

34 Bakker vd., agm., s. 41-44.

35 Freeman vd., agm.,s. 35-38.

36 Ju Du ve Oleksandr Shepotylo, "Brexit and UK Services Trade", Jonathan Portes, der., *The Economics of Brexit: What Have We Learned?* CEPR Press, London 2022, s. 55-57.

sıyla Birleşik Krallık'ın hizmet sektörleri ağırlıklı olarak hizmet ihracatına dayanmaktadır ve AB ana müşteridir.³⁷ Ayrıca; profesyonel, mali ve ticari hizmetler ve diğer ticari hizmetler (araştırma ve geliştirme, profesyonel ve yönetim danışmanlığı hizmetleri, teknik ve ticaretle ilgili hizmetler dahil) Birleşik Krallık için mal ticaretindeki büyük ticaret açığını telafi edecek önemli bir ticaret fazlası yaratır.³⁸ Brexit'in bir bütün olarak hizmet ticareti üzerinde ve özellikle AB ile derin ticaret liberalizasyonundan yararlanan sektörlerde olumsuz bir etkisinin bulunması beklenmedik bir durum değildir. Ancak Brexit'in Birleşik Krallık hizmetleri üzerindeki etkisinin tam olarak ortaya çıkması biraz zaman alacaktır.³⁹

Türkiye-AB Gümrük Birliği Modernizasyonunun “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması” Kapsamında Değerlendirilmesi

Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1963'te Türkiye ile AET'yi kuran Antlaşmanın 238. maddesi⁴⁰ kapsamında ortaklık ilişkisi kurmuştur. Bu ortaklık ilişkisi neticesinde taraflar arasında Ankara Antlaşması imzalanmış ve bu Antlaşma 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir.⁴¹ Akabinde Ankara Antlaşması çerçevesinde Türkiye ve AB arasında Ortaklık Konseyi'nin 1/95 sayılı kararıyla 1995'te Gümrük Birliği Kararı kabul edilmiş ve bu karar 1996'da yürürlüğe girmiştir.⁴² Gümrük Birliği Kararı'na göre; taraflar arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünleri için gümrük vergisiz işlem uygulanmaktadır.⁴³ Diğer yandan ilgili karar; yatırım, hizmet ve kamu alanlarına yönelik ortak bir iş birliğini kapsamamaktadır.⁴⁴ Bu bağlamda; Türkiye ve AB ilişkilerinin günümüzde 1996 tarihli Gümrük Birliği Kararı ekseninde ilerliyor olması küresel sistemde değişen şartlar göz önünde bulundurulduğunda ilgili kararın kadük kaldığını ve yeni bir anlaşmanın taraflar arasında oluşturulması gerektiğini göstermektedir. Özellikle AB ve üçüncü ülkeler arasında yapılan serbest ticaret antlaşmalarında Türkiye'nin dezavantajlı duruma düşmesi ve ilgili Gümrük Birliği Kararı'nın tüm mal ve hizmetleri kapsamaması ilgili kararın revize edilmesini gerekli kılmaktadır. Bu sebeple, Türkiye ve AB arasında kabul edilen Gümrük Birliği'nin modernizasyonu için düşünülen model; Brexit sonrası Birleşik Krallık ve AB arasında kabul edilen “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması” modelidir.⁴⁵ İlgili anlaşma modeli hizmet, yatırım, enerji ve

gors

Akademik
Bakış
368

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

37 Du ve Shepotylo, agm., s. 55-57.

38 Du ve Shepotylo, agm., s. 55-57.

39 Du ve Shepotylo, agm., s. 55-57.

40 Madde 238: “Topluluk bir üçüncü Devlet, bir Devletler Birliği veya uluslararası kuruluş ile karşılıklı hak ve yükümlülükler, ortak faaliyetler ve özel usuller öngören bir ortaklık kurma amacıyla anlaşmalar yapabilir. Bu anlaşmalar, Avrupa Parlamentosunca üye tam sayısının mutlak çoğunluğu ile onay alındıktan sonra, Konsey tarafından oybirliği ile yapılır.” (Devlet Planlama Teşkilatı-DPT, “Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler”, s. 265-266).

41 Faruk Sönmezoğlu, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2000, s. 35.

42 T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Gümrük Birliği”, https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html.

43 T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Gümrük Birliği”.

44 T.C. Dışişleri Bakanlığı Avrupa Birliği Başkanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Gümrük Birliği”.

45 European Commission Resmi İnternet Sayfası, “The EU-UK Trade And Cooperation

sosyal güvenlik, bahlıkçılık, ürün gibi konularda geniş ekonomik haklar içeren ortaklık ilişkisine dayanmaktadır. Dolayısıyla, bu anlaşma modelinin AB ve Türkiye arasında halihazırda uygulanan 1996 tarihli Gümrük Birliği Kararı'na göre daha fazla ekonomik yetki tanıyor olması ve sosyal alanda da temel haklara, sendikal faaliyetlere, sosyal güvenlik gibi konulara yer veriyor olması; ilgili anlaşma modelini Türkiye için değerlendirilebilir kılmıştır. Bilindiği üzere; Türkiye-AB arasında kabul edilen 1996 tarihli Gümrük Birliği Kararı Türkiye'ye olabildiğince sınırlı bir yetki hakkı tanımaktadır. AB'ye 1964'ten beridir resmi aday statüsünde gösterilen Türkiye'nin, ekonomik alanlarda dahi AB ile geniş yetkilere dayalı bir ortaklık ilişkisinin olmaması Türkiye açısından kabul edilebilir değildir.⁴⁶ Bu sebeple, Türkiye'nin birçok platformda açıklamaya çalıştığı Gümrük Birliği'nin revizyonu meselesi, Brexit sonrası AB ve Birleşik Krallık arasında kabul edilen "Ticaret ve İş Birliği Anlaşması" modeliyle bir kez daha gündeme gelmiş ve ilgili modelin Türkiye için değerlendirilebilirliği söz konusu olmuştur. Ancak AB ve Birleşik Krallık arasındaki dinamiklerle Türkiye-AB arasındaki dinamiklerin kültürel ve tarihsel açıdan farklı olması, aynı zamanda AB'ye üye olan ülkelerin Türkiye'ye bakışı ile Birleşik Krallık'a bakış açılarının farklı olması ilgili modelin uygulanabilirliğindeki gerçeklik payını azaltmaktadır. Özellikle AB üye ülkelerinden olan Güney Kıbrıs Rum Yönetimi (GKRY) ve Fransa'nın Türkiye aleyhindeki tavırları ve birçok faslı veto etmeleri hem Türkiye'nin AB üyeliğini hem de AB-Türkiye ilişkilerinin yeni bir mekanizma üzerinden ilerletilmesini zorlaştırmaktadır. Nitekim ilgili Birleşik Krallık modelinin Türkiye'ye uygulanması için Fransa ve GKRY'nin veto ettiği fasılların açılması ve bunun için özellikle Almanya ve Fransa ile siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi gerekmektedir. Bilindiği üzere; bu fasıllar "Gümrük Birliği, İş Kurma ve Hizmet Sunumu Serbestisi, Dış İlişkiler, Malların Serbest Dolaşımı, Bahlıkçılık, Mali Hizmetler, Tarım ve Kırsal Kalkınma, Ulaştırma Politikası"⁴⁷ gibi alanları kapsamaktadır. Bu bağlamda; Türkiye için düşünülen Birleşik Krallık modelinin temel olarak bu alanlardaki ortak fikir birliği üzerine inşa edilmiş olması, Birleşik Krallık modelinin AB ve Türkiye arasındaki çatışmalı alanlar müzakere edildikten sonra uygulanabileceğini göstermektedir.

Türkiye'nin AB'den Gümrük Birliği'nin revizyonu için istediği koşullara baktığımızda ise; Türkiye ilk olarak, AB tarafından bir üçüncü ülke ile müzakere edilen Serbest Ticaret Anlaşmaları'na (STA) kendisinin de dahil edilmesini istemektedir.⁴⁸ Bunun temel sebebi; AB'nin üçüncü bir ülkeyle,

Agreement".

46 Cemal Karakaş, "Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye'nin AB Üyeliğinin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri", *Uluslararası İlişkiler Dergisi*, Sayı: 16, Cilt: 4, Aralık 2007, s. 23-49.

47 T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye-AB İlişkileri", <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>.

48 Deik.org.tr., "Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi ve Derinleştirilmesi", <https://www.deik.org.tr/uploads/ab-gumruk-birligi-a4.pdf>.

gors

Akademik
Bakış

369

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

örneğin Vietnam'la yaptığı STA karşısında Türkiye dezavantajlı bir duruma düşmek istememektedir. Çünkü Türkiye tarafından bu STA'ya eşdeğer bir anlaşma oluşturulamaması noktasında Türkiye'deki yerli üreticiler ve ihracatçılar yüksek gümrük vergilerine maruz kalacaktır.⁴⁹ Diğer yandan Vietnam'dan yapılan ithalatlarda Vietnam, AB ile imzalamış olduğu STA kapsamında düşük vergi uygulaması yoluyla Türkiye pazarına girebilecektir. İkinci olarak Türkiye, Gümrük Birliği'nin revizyonu ile birlikte Hizmet, Tarım ve Kamu alımları sektörlerinin de ilgili revizyona dahil edilmesini talep etmektedir. Üçüncü olarak, Türk vatandaşlarına özellikle ekonomik aktörlere vize serbestliği uygulamasının getirilmesini istemektedir.⁵⁰

Türkiye'nin revizyon için istediği şartları ve AB-Birleşik Krallık arasındaki "Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nda" geçen maddeleri kıyasladığımız zaman ilgili anlaşmada geçen ve Türkiye'nin de AB'den istediği belli maddelerin olduğu sadece vize serbestliği ile ilgili bir maddenin olmadığı görülecektir. Diğer yandan Birleşik Krallık ve AB arasında inşa edilen bu yeni ilişki modeli Türkiye-AB ilişkilerinde ekonomik olarak Türkiye aleyhine olan dezavantajlı durumları ortadan kaldıracak olması ilgili modelin önemini ortaya koymaktadır. Nitekim Türkiye'nin, 2021 yılı itibarıyla AB ile %41.3 (93 milyar dolar) oranında ihracat, %31.5 (85 milyar dolar) oranında ise ithalat yapması⁵¹ taraflar arasındaki ticaretin büyüklüğünü göstermektedir. Ayrıca Gümrük Birliği'nin revize edilmesi durumunda bu oranların daha da büyüyeceği ve Türkiye ekonomisi için olumlu bir etki yapacağı düşünülmektedir.⁵²

Diğer yandan Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin revizyonu kapsamında yapılan çalışmalar, Gümrük Birliği'ne tarım ve hizmet sektörlerinin de dahil edilmesi durumunda Türk ekonomisinin güçlü bir yönde ilerleyeceği ve pozitif refah etkisi yaratacağı belirtilmiştir.⁵³ Yine bu kapsamda; Türkiye ile AB arasındaki ikili ticaretin gözle görülür bir şekilde büyüyeceği ve Türkiye'nin Gayrisafi Yurtiçi Hasıla'sının (GSYİH) %1.84 oranında artacağı vurgulanmıştır. Ayrıca, AB'ye yapılan ihracatta toplamda %70 oranında, sadece hizmet sektöründe %430 oranında ve tarım sektöründe de %95'lik oranda bir artışın yaşanacağı tahmin edilmektedir.⁵⁴ Nitekim bu kapsamda yapılan araştırmanın tablo sunumu şöyledir:

- 49 Erdal Yalçın ve Gabriel Felbermayr, "The EU-Turkey Customs Union and Trade Relations: What Options for the Future?", *European Union*, Temmuz 2021, s. 5-27.
- 50 Deik.org.tr., "Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin Güncellenmesi ve Derinleştirilmesi", <https://www.deik.org.tr/uploads/ab-gumruk-birligi-a4.pdf>.
- 51 T.C. Ticaret Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Yanı Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği", <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yani-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi#:~:text=AB%2C%202021%20y%C4%B1C4%B1nda%2093%20milyar,aralar%C4%B1nda%20yapt%C4%B1C4%9F%C4%B1%20ticaret%20hari%C3%A7%20tutuldu%C4%9Funda>.
- 52 Yalçın ve Felbermayr, agm., s. 26-27.
- 53 Yalçın ve Felbermayr, agm., s. 26-27.
- 54 Yalçın ve Felbermayr, agm., s. 26-27.

Tablo 1: Gümrük Birliği'nin Modernizasyonu Sonrası AB-Türkiye Ticareti
Panel (a): Türkiye için Etkileri

GSYİH (USD BN)	13.30
Kişi Başına GSYİH (USD)	171.10
GSYİH (%)	%1.84
İhracat Türkiye-AB (%)	%69.86
İthalat Türkiye-AB (%)	%40.12

Panel (b): AB için Etkileri

GSYİH (USD BN)	9.51
GSYİH(%)	%0.06
İhracat-Türkiye (%)	%41.79
İthalat- Türkiye (%)	%69.63

Kaynak: Yalçın ve Felbermayr, 2021.

Bu bağlamda ilk olarak şunu söyleyebiliriz; “Ticaret ve İş Birliği Anlaşması” modelinin Türkiye-AB arasında da uygulanması ve ilişkilerin bu kapsamda derinleştirilmesi noktasında, Türkiye ekonomik olarak pozitif yönde ilerleyecektir. Çünkü TCA'ya baktığımız zaman; taraflar arasında uygun menşe kurallarına uyan tüm mal ve hizmetlerde %100 gümrük vergisiz işlem uygulanmaktadır. Bu durum Türkiye'ye uygulanırsa, Türkiye'nin AB'ye toplam ihracatının %70 oranında artması beklenmektedir.⁵⁵ Yine TCA kapsamında Birleşik Krallık-AB arasında üçüncü ülke faktörü bulunmadığı için, Türkiye ve AB arasında da asimetrik bir sorun oluşmayacak ve Türkiye'de AB'nin üçüncü ülkeyle yaptığı anlaşma kapsamında ticari faaliyetlerini yürütebilecektir.

İkinci olarak; sosyal alanda da “Ticari ve İş Birliği Anlaşması'nın” önemli ortadadır. Burada tarafların sosyal güvenlik, cezaî konularda kanun yapımı ve adli iş birliği, sendikal faaliyetlerde iş birliği, temel haklara saygıyı içeren hükümlerin ön plana çıkartılması, özellikle ilgili Anlaşmanın 12. maddesinde⁵⁶ Sivil Toplumun Katılımına ayrı bir yer verilmesi Ticari ve İş Birliği Anlaşması'nın sadece ekonomik yönünün olmadığını, taraflar arasında sosyal alanda da halen önemli bir iş birliğinin yürütüldüğünü göstermektedir. Dolayısıyla bu anlaşma sadece bir Serbest Ticaret Anlaşması (STA) değil STA'dan öte bir ortaklık ilişkisini içermektedir. Bu bağlamda; Türkiye ile AB

gys

Akademik
Bakış
371
Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

55 Yalçın ve Felbermayr, agm., s. 26-27.

56 Madde 12: “Taraflar, bu Anlaşmanın uygulanmasında ve özellikle yurtiçi danışmanlık gruplarıyla ve 13 ve 14.Maddelerde belirtilen Sivil Toplum Forumuyla etkileşim yoluyla sivil topluma danışacaklar.” (European Commission Resmi İnternet Sayfası, “The EU-UK Trade And Cooperation Agreement”.)

arasında kabul edilen Gümrük Birliği Kararı'na baktığımızda ise sosyal alana yönelik bir ortaklığı içermemektedir. Nitekim Türkiye'nin özellikle sosyal alana ilişkin ortaklık talep ettiği konulardan biri Türk vatandaşları için "vize serbestliği" konusudur.⁵⁷ Ancak bu prosedür halen AB tarafından işletilmiş değildir.⁵⁸ Bu konuda Türk vatandaşlarının AB sınırları içinde serbest dolaşımını sağlayacak olan vize serbestliğinin, göç konusunda Türkiye'nin transit ülke olması ve Türkiye'deki işsiz kesimin fazla olması dolayısıyla AB üye ülkelerce kaygıyla karşılanmaktadır.⁵⁹ Bu durum daha çok taraflar arasındaki siyasi anlaşmazlıklardan kaynaklanmaktadır. Nitekim taraflar arasındaki siyasi mekanizma güçlendirildiği takdirde ekonomik olarak da Türkiye'nin rahatlayacağını söyleyebiliriz.

Sonuç

Bu çalışma temel olarak, Türkiye-AB Gümrük Birliği'nin modernizasyonunun Brexit sonrası Birleşik Krallık ve AB arasında imzalan "Ticaret ve İş Birliği Anlaşması (Trade and Cooperation Agreement-TCA)" kapsamında modernize edilmesi gerektiğini öne sürmüştür. Çalışmada, Türkiye ve AB arasında 1996 yılında kabul edilen Gümrük Birliği'nin küresel sistemde değişen koşullardan, Gümrük Birliği'nin tüm mal ve hizmetler için gümrüksüz ve kotasız olmamasından ve taraflar arasındaki ticarete asimetric bir durum yaratmasından dolayı modernize edilmesi gerektiği vurgulanmıştır.

Çalışmanın derinleştirilmesi noktasında giriş bölümünde iki temel araştırma sorusu sorulmuştur. Bu sorulardan ilki, "*Brexit sonrası AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'nın tarafların ithalatına ve ihracatına etkileri neler olmuştur?*" Bu soru özellikle okuyucuyu hem Ticaret ve İş Birliği Anlaşması hem de ilgili anlaşmanın AB ve Birleşik Krallık'ın ticari faaliyetlerine olan etkisi hakkında bilgilendirmek için sorulmuştur. Bu bağlamda taraflar arasında kurulan yeni ilişki neticesinde; tüm mal ve hizmetlerde %100 gümrük vergisiz ticaret yapılmaktadır. Yine TCA kapsamında gümrük ve düzenleyici sınırların yeniden kurulmasından dolayı yüksek ticari maliyetler ortaya çıkmıştır. TCA yürürlüğe girmeden önce tarafların ithalatında ve ihracatında dünyanın geri kalanına kıyasla istatistiksel ve ekonomik olarak önemli bir düşüş yaşanmamıştır. 2020'den 2021'in ilk çeyreğine kadar olan dönemde yani TCA uygulandıktan sonra Krallık'ın AB'den yaptığı ithalatta dünyanın geri kalanına kıyasla %25'lik bir düşüş yaşanmıştır. İlgili anlaşma kapsamında AB'ye yapılan ihracatta sabit maliyetlerin arttırılması küçük ihracatçıların AB pazarlarında tutunamamasına neden olmuştur. Buna karşılık büyük firmaların ihracatında ciddi bir etkilenme olmamıştır.

Türkiye-AB ilişkileri açısından oldukça önem arz eden ve çalışmanın ikinci sorusu olan "*Türkiye-AB arasında 1996 yılında kabul edilen ve Türk*

57 T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye-AB İlişkileri".

58 T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye-AB İlişkileri".

59 Mehmet Ali Birand, *Türkiye'nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986, s. 453.

ihracatçıları ve işletmeleri için olumsuz etki yaratan Gümrük Birliği Kararı, AB ve Birleşik Krallık arasında imzalanan "Ticaret ve İş Birliği Anlaşması'na" dönüştürülebilir mi?" Öncelikle Gümrük Birliği'nin TCA kapsamında yeniden ele alınması yani Gümrük Birliği'nin tüm mal ve hizmetleri kapsayacak şekilde %100 gümrük vergisiz hale getirilerek güncellenmesi önem arz etmektedir. Ancak TCA'nın tarafları olan Birleşik Krallık ve AB ile Gümrük Birliği'nin tarafları olan AB ve Türkiye arasındaki ilişkiler tarihsel ve kültürel olarak farklıdır. Nitekim AB üye ülkelerinin Türkiye'ye ve Birleşik Krallık'a bakış açısı bu noktada farklılaşmaktadır. Diğer yandan TCA'da geçen ve tüm mal ve hizmetleri kapsayan maddelere bakıldığı zaman bunların Türkiye-AB arasında açılmayan fasıllar olduğu görülmektedir. Bu fasılların açılması için özellikle Fransa ve Almanya ile siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi önemlidir. Siyasi ilişkilerin güçlendirilmesi noktasında ekonomik olarak da Türkiye en yüksek refah kazanımı elde edecektir. Diğer yandan TCA örneği üzerinden Gümrük Birliği'ne tarım ve hizmetlerin de dahil edilerek güncellenmesi durumunda Türkiye için birtakım olumlu durumlar söz konusudur. Bunlar: ilk olarak, Türkiye 2021 yılı itibariyle AB ile %41.3 (93 milyar dolar) oranında ihracat, %31.5 (85 milyar dolar) oranında ise ithalat yapmıştır. Bu ticari faaliyetlere tarım ve hizmetlerin de dahil edilmesiyle birlikte AB'ye yapılan toplam ihracatın %70 oranında artacağı beklenmektedir. İkinci olarak, AB'ye yapılan ihracatta sadece hizmet sektöründe %430 oranında ve tarım sektöründe de %95'lik oranda bir artışın yaşanacağı tahmin edilmektedir. Yine bu kapsamda; Türkiye ile AB arasındaki ikili ticaretin gözle görülür bir şekilde büyüyeceği ve Türkiye'nin Gayrisafi Yurtiçi Hasılasının (GSYİH) %1.84 oranında artacağı beklenmektedir. Bu bağlamda yapılan bu tahmini değerlendirmelere göre Gümrük Birliği'nin TCA'ya dönüştürülmesi uygun bir seçenek gibi gözükmemektedir. Ayrıca özellikle Gümrük Birliği'nin modernizasyonu için TCA'yı örnek göstermemiz sebebi 2020 yılı itibariyle Birleşik Krallık ve AB arasındaki üyelik ilişkisinin sonlanmasıdır. Birlik ve Krallık arasında savunma, dış politika ve dış güvenlik gibi alanlardaki iş birliğinin sona ermesi ve taraflar arasındaki yeni iş birliğinin daha çok ekonomik bağlam üzerinden ele alınması ve buna karşılık Türkiye'nin de AB üyeliğinin olmaması ve ilişkilerin ticari faaliyetler üzerinden yürütülmesi TCA örneğini Gümrük Birliği'nin modernizasyonu için önemli kılmıştır.

Tüm bu bilgiler ışığında taraflar arasındaki ekonomik ilişkilerin 1996 tarihli Gümrük Birliği üzerinden ilerletilmemesi gerekmektedir. Özellikle AB'nin üçüncü ülkelerle yaptığı STA'lar ve Türkiye'nin AB'nin üçüncü ülkeyle imzaladığı STA'lara dahil edilmemesi noktasında oluşan asimetrik ilişki farklı politika seçenekleriyle çözüme kavuşturulmalıdır. Son olarak şunu belirtebiliriz; çalışmada Gümrük Birliği'nin revizyonu için düşünülen "Ticari ve İş Birliği Anlaşması" modeli Türkiye-AB üyeliğine alternatif olarak algılanmamalı ilgili model sadece günümüz itibariyle Türkiye'nin aleyhine işleyen 1996 tarihli Gümrük Birliği Kararı'nın modernize edilmesi ve yeni kararlarla derinleştirilmesine yönelik bir değerlendirmedir.

gazi

Akademik
Bakış

373

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Kaynaklar

Kitaplar ve Makaleler

ARAS, İlhan ve GÜNAR, Altuğ, “Birleşik Krallık’ın Avrupa Birliği’nden Ayrılma Referandumu: Brexit Süreci ve Sonuçları”, *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6/2 , Eylül 2018, s. 90-110.

BAKKER, Jan vd., “Post-Brexit Imports, Supply Chains, and the Effect on Consumer Prices”, Jonathan Portes, der., *The Economics of Brexit: What Have We Learned?*, CEPR Press, London 2022.

BALKIR, Canan, “Brexit: Ekonomik Çözüm veya Yeniden Dirilişin İlk Adımı”, *Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi*, 20/Özel Sayı, Ağustos 2021, s.209-243.

BİRAND, Mehmet Ali, *Türkiye’nin Ortak Pazar Macerası 1959-1985*, Milliyet Yayınları, İstanbul 1986.

DU, Ju ve SHEOPOTYLO, Oleksandr, “Brexit and UK Services Trade”, Jonathan Portes, der., *The Economics of Brexit: What Have We Learned?* CEPR Press, London 2022.

FREEMAN, Rebecca vd., “The Impact of Brexit on UK-EU Trade”, Jonathan Portes, der., *The Economics of Brexit: What Have We Learned?*, CEPR Press, London 2022.

GEORGE, Stephen, *An Awkward Partner: Britain in the European Community*, Oxford University Press, Oxford 1988.

KARAKAŞ, Cemal, “Üye Olmadan Entegrasyon Mümkün mü? Türkiye’nin Hukuki Dayanakları ve Tam Üyelik Alternatifleri”, *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergi*, 4/16, Aralık 2007, s. 23-49.

SÖNMEZOĞLU, Faruk, *Uluslararası İlişkiler Sözlüğü*, Der Yayınları, İstanbul 2000.

YALÇIN, Erdal ve FELBERMAYR, Gabriel, “The EU-Turkey Customs Union and Trade Relations: What Options for the Future?”, *European Union*, Temmuz 2021, s. 130-140.

İnternet Kaynakları

BRITISHYASAM. CO.UK, “Brexit: Yeni Anlaşma Ne Getiriyor?”, 2020, <https://britisyasam.co.uk/brexit-yeni-anlasma-ne-getiriyor/>.

DEİK.ORG.TR, “Türkiye-AB Gümrük Birliği’nin Güncellenmesi ve Derinleştirilmesi”, 2015, <https://www.deik.org.tr/uploads/ab-gumruk-birligi-a4.pdf>.

DEVLET PLANLAMA TEŞKİLATI (DPT), “Avrupa Topluluklarına İlişkin Temel Belgeler”, https://sbb.gov.tr/wpcontent/uploads/2018/11/Avrupa_Topluluklarına_Iliskin_Temel_Belgeler_Cilt_1_Avrupa_Topluluklarını_Kuran_Temel_Antlasmalar_AKCT_AET_AAET.pdf

EUROPEAN COMMISSION RESMİ İNTERNET SAYFASI, “The EU-UK Trade And Cooperation Agreement”, 2020, https://ec.europa.eu/info/relations-united-kingdom/eu-uk-trade-and-cooperation-agreement_en.

T.C.DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI AB BAŞKANLIĞI RESMİ İNTERNET SAYFASI, “Gümrük Birliği”, 2019, https://www.ab.gov.tr/gumruk-birligi_46234.html.

T.C. DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI AB BAŞKANLIĞI RESMİ İNTERNET SAYFASI, “Avrupa Birliği Antlaşması”, 2019, <https://www.ab.gov.tr/files/pub/antlasmalar.pdf>.

T.C.DIŞİŞLERİ BAKANLIĞI RESMİ İNTERNET SAYFASI, “Türkiye-AB İlişkileri”, 2020, <https://www.mfa.gov.tr/turkiye-ab-iliskileri.tr.mfa>.

T.C.TİCARET BAKANLIĞI RESMİ İNTERNET SAYFASI, “Yeni Başımızdaki Dev Pazar Avrupa Birliği”, 2021, <https://ticaret.gov.tr/dis-iliskiler/avrupa-birligi/yeni-basimizdaki-dev-pazar-avrupa-birligi#:~:text=AB%2C%202021%20y%C4%B1nC4%B1nda%2093%20milyar,aralar%C4%B1nda%20yapt%C4%B1nC4%9F%C4%B1%20ticaret%20hari%C3%A7%20tutuldu%C4%9Funda>.

T.C.TİCARET BAKANLIĞI RESMİ İNTERNET SAYFASI, “Birleşik Krallık Pazar Bilgileri”, <https://ticaret.gov.tr/data/5f43b6cf13b8764f3060f211/Birlesik%20Krallik%20Pazar%20Bilgileri%2018.08.2020.pdf>.

görsel

Akademik
Bakış

374

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Extended Abstract

Introduction

The UK government took the EU membership to a referendum in 2016 and submitted it to the public for approval. As a result of this referendum, the United Kingdom in state left the EU in 2020 after the people voted to leave. With the UK's departure from the EU, a new model of agreement was accepted between the parties, predominately on economic issues and partly on social issues. This agreement, known as the "Trade and Cooperation Agreement", entered into force as of January 1, 2021. As known; the UK, which left the EU, also left the EU's customs union and internal market. For this reason, this model has been implemented as of January 1, 2021, to advance the relations between the EU and the UK government with a new cooperation. Besides, this agreement does not cover areas such as defense, foreign policy and foreign security that the UK has not negotiated.

But, the modernization of the Customs Union decision, which was signed in 1995 and entered into force in 1996, which was accepted by the Association Council decision numbered 1/95 within the scope of the 1964 Ankara Agreement between Turkey and the EU has been discussed in recent years. As known, the relations between Turkey and the EU are mostly evaluated through the economic context. But, the fact that the Customs Union is not sufficiently suitable for today's conditions and that zero quotas and tariffs do not cover all goods and services, the lack of Turkey's right to have a say in EU trade policies, the absence of Turkey's representative in the relevant decisions taken by the EU has led to the necessity of establishing Turkey-EU relations on the axis of a new relationship model based on the right of broad authority, at least through the Customs Union.

Research Problem

This study aims to reveal whether the "Trade and Cooperation Agreement" signed between the UK and the EU after Brexit is suitable for the modernization of the Turkey-EU Customs Union. Besides, the related study is handled within the scope of the EU and the United Kingdom "Trade and Cooperation Agreement" and the Turkey-EU Customs Union Decision.

Research Questions

This study was created around the following questions: What were the effects of the "Trade and Cooperation Agreement" signed between the EU and the UK after Brexit on the imports and exports of the parties? Can the Customs Union Decision adopted between Turkey and the EU in 1996, which had a negative impact on Turkish exporters and businesses, be transformed into the "Trade and Cooperation Agreement" signed between the EU and the United Kingdom?

Methodology

In this study, as a basis, mixed (qualitative-quantitative) research method will be used. Besides, in the mixed technique we use as a research method, an evaluation will be made mainly on secondary data. The main reason for this is to present a realistic analysis of the data.

Conclusion

In the case of updating the Customs Union with the inclusion of agriculture and services through the example of the "Trade and Cooperation Agreement", there has occurred some positive situations for Turkey. These are: First, as of 2021, Turkey has exported 41.3% (93 billion dollars) and imported 31.5% (85 billion dollars) to the EU. With the inclusion of agriculture and services in these commercial activities, it is expected that the total exports to the EU will increase by 70%. Secondly, it is estimated that there will be an increase of 430% in the exports to the EU only in the service sector and 95% in the agricultural sector. Again in this context; It is expected that the bilateral trade between Turkey and the EU will grow noticeably and Turkey's Gross Domestic Product (GDP) will increase by 1.84%. In this context, according to these estimated evaluations, the conversion of the Customs Union to TCA seems to be a suitable option. So, the reason why we cite TCA as an example for the modernization of the Customs Union is the membership relationship between the UK and the EU, which ended as of 2020. As a matter of fact, the cooperation between the Union and the Kingdom in areas such as defense, foreign policy and foreign security has come to an end, and the cooperation between the parties has been dealt with more in the economic context. But, Turkey's absence of EU membership and the conduct of relations through commercial activities made the TCA example important for the modernization of the Customs Union.

gazi

Akademik
Bakış

375

Cilt 16

Sayı 31

Kış 2022

GAZİ AKADEMİK BAKIŞ DERGİSİ YAYIN İLKELERİ

A. Yazım Kurallarına İlişkin Esaslar

1. Yazım dili Türkçedir. Ancak İngilizce yazılmış çalışmalar da yayınlanabilir.

Dergiye gönderilen yazıların redaksiyonunu Yazı Kurulu yapar. Yazım ve noktalamasında ve kısaltmalarda TDK İmlâ Kılavuzu'nun en son baskısı esas alınır. Gönderilen yazılar dil ve anlatım açısından bilimsel ölçülere uygun, açık ve anlaşılır olmalıdır. İmlâ Kılavuzu ve Türkçe sözlüğe, <http://www.tdk.gov.tr> adresinden de ulaşmak mümkündür.

2. Yayınlanmak üzere gönderilen yazılar, özetler ve kaynakça dâhil yaklaşık 20 sayfadan fazla olmamalıdır.

3. Makalenin başlangıç kısmında, Türkçe ve İngilizce olarak hazırlanmış makale başlıklarını da içeren 250 kelimeyi aşmayan özet ile Türkçe ve İngilizce beş anahtar kelime bulunmalıdır. Türkçe makalelerin sonuna ise 500-600 kelimelik "Extended Abstract" başlığı altında uzun İngilizce özet eklenmelidir.

4. Yazar adı, ortaya, italik koyu, 11 punto olarak yazılmalı; unvanı, görev yeri ve elektronik posta adresi dipnotta (*) işareti ile 8 punto yazılarak belirtilmelidir. Diğer açıklamalar için yapılan dipnotlar metin içinde ve sayfa altında numaralandırılarak verilmelidir.

5. Yazı karakteri Times New Roman, 10 punto, satırlar tek aralıklı, dipnotlar 8 punto ve tek aralıklı yazılmalıdır.

6. Gazi Akademik Bakış Dergisi Yayın İlkeleri'ne uygun olarak düzenlenmeyen makaleler değerlendirilmeye alınmayacaktır.

B. Sayfa Düzenine İlişkin Esaslar

1. Paragraf yazısı, ilk satır 1. 25, paragraflar arası önceki 3 nk, sonra 3 nk, iki yana dayalı, satır aralığı tek olmalıdır.

2. Sayfa düzeni normal, sayfa yapısı üstten 5 cm, alttan 5.5 cm, sol 4.5 cm, sağ 4.5 cm, cilt payı 0, üst bilgi 1.25 cm. alt bilgi 4,5 cm olmalıdır.

3. Alt başlıklar kendisinden önce gelen başlıkla aynı hizada olmalıdır.

4. Sayfa numaraları altta sağda verilmelidir.

5. İlk sayfadan sonra, çift numaralı sayfalara yazar adı, tek numaralı sayfalara makale adı 9 punto karakterinde üst bilgi olarak eklenmelidir.

C. Dipnot Yazımında Kullanılacak Kaynakların Yazımı İle İlgili Esaslar

1. Göndermeler (referanslar), Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde dipnotlar sayfa altında numaralandırılarak verilecektir. Atıflar, metin içinde (Örn. Karpaz, 2001: 101.) şeklinde gösterilmeyecektir.

2. Atıfta bulunulan kaynağın tam kimliği verilecektir, atıfta bulunulmamış eserler kaynakçada gösterilemez.

3. Aynı kaynağa yapılan atıflarda kitaplar için, a.g.e., makaleler için a.g.m., tezler için a.g.t., aynı

sayfa için Aynı yer kısaltmaları kullanılmalıdır.

Aşağıda Dipnotların yazım teknikleri gösterilmiştir:

a. KİTAP

- Kitap, Tek Yazar:

Hale Şıvgın, *Trablus-garp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi yayını, 2. Baskı, Ankara 2006, s.100.

- Kitap, İki Yazar:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (çev. Vedat Atilla), Chivi-yazıları Yayınevi, 2. Baskı, İstanbul 2004, s. 100.

- Kitap, Üç Yazardan Fazla:

Marian Kent vd., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 2. Baskı, İstanbul 1999, s. 100-102.

- Çeviri Kitaplar:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (çev. Metin Kırath) TTK yayını, 3. Baskı, Ankara 1991, s. 157.

- Yazar veya Editör Adı Bulunmayan Kitap ve Makaleler:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet yayını, İstanbul 1985, s.50.

- Birden Fazla Ciltten Oluşan Yayınlar

Halil İnalık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (çev. Halil Berktaş), C.1, Eren yayını, İstanbul 2000, s. 100.

b. MAKALE

- Derleme Kitaplarda Makale

Maria Todorova, "Balkanlardaki Osmanlı Mirası", L.Carl Brown, der., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (çev.Gül Çağalı Güven), İletişim Yayınları, İstanbul 2003, s.85.

- Dergilerde Yazarı Belli Olan Makale

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Sayı:147, Aralık 2003, s. 132-136.(varsa cilt numarası da yazılır.)

- Dergilerde Yazarı Belli Olmayan Makale

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, Mayıs 1990, Ankara s. 8.

- Günlük Gazetelerden Alınmış Makaleler

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 Ocak 2005, s. 16-18.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. RAPOR

- Yazarı Belli Olan Rapor

Fatma Gök, *Öğretmen Profili Araştırma Raporu*, Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası Yayınları, Ankara 1999, s.25.

- Yazarı Belli Olmayan Rapor

Gazi

Akademik
Bakış

377

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Yayını, Ankara 1995.

- Bir Kurum, Firma ya da Enstitünün Yazarı Olduğu Rapor

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara 1990, s. 33.

d. ANSİKLOPEDİ MADDESİ

“Arnavutluk”, *Türk Ansiklopedisi*, C.3, İstanbul 1971, s.360-379.

e. TEZLER

Dritan Egro, “Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamîyet’in Arnavut Topraklarına Yayılması”, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003 (Yayınlanmamış Doktora Tezi), s. 52.

f. İNTERNET

- Kamu Kurumlarının İnternet Sayfaları

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, “Türkiye Ukrayna Anlaşması”, <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- İnternet Dergisinde Makale

Hüseyin Ukuşlu, “Gebze’ de Kentleşme Süreci ve Sorunları”, *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Sayı:5, Dönem:2006, 10 Temmuz 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

- E-Posta Yoluyla Tartışma Gruplarına, Forumlara vb. Gönderilen Mesajlar

Abdulvahap Kara, “Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları”, (Mesaj: 25), 10 Temmuz 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. KONFERANSLARDA SUNULAN TEBLİĞLER

Dritan Egro, “Arnavutluk’ta Osmanlı Çalışmaları”, *XIII.Türk Tarih Kongresi, Bildiriler*, 4-8 Ekim 1999, C.I, TTK yayını, Ankara 2002, s. 14.

h. BROŞÜR

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Yayınları, Ankara 2000, s.7.

ı. RESMÎ YAYINLAR

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Yayını, Ankara 1996, s. 25.

ii. HARİTALAR VE ŞEMALAR

Şanlıurfa Turizm Haritası, Harita, Şanlıurfa Valiliği Yayını, 1983.

j. BÜLTEN

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Yayınları, Afyon, 2000, s 15.

k. ARŞİV BELGELERİ

Arşiv adı, Fon adı ve kodu, Dosya numarası ya da klasör numarası, Gömlek numarası, varsa belge numarası ya da fihrist numarası.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Kaynakça Yazımında Uyulacak Esaslar

1. Kaynakçada yazar soyadı büyük ve başta; adı ise küçük harflerle yazılacak.

2. Kaynaklar alfabetik sıra ile verilecek.
3. Makalelerde sayfa numaraları tam olarak belirtilecektir.

Aşağıda örnek bir kaynakça gösterilmiştir:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûcebi 'Örf-i 'Osmânî, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi, VII/19, Kasım 1990, s.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Kitabevi, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Yayımlanmamış Doktora Tezi).

YALÇIN, Durmuş vd., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Belge, Tablo, Şekil ve Grafiklerin Kullanımında Uyulacak Esaslar

1. Ekler (belgeler), yazının sonunda verilecek ve altında belgenin içeriği hakkında kısa bir bilgi ile bilimsel kaynak gösterme ölçütlerine uygun bir şekilde kaynak yer alacaktır.
2. Diğer ekler (Tablo, Şekil ve Grafik) normal yazı dışındaki göstergelerin çok olması durumunda Tablo, Şekil ve grafik için başlıklar; Ek Tablo: 1, Ek Grafik: 3 ve Ek Şekil: 7 gibi yazılmalı, ekler, KAYNAKÇA'dan sonra verilmelidir.

Bu eklere metin içerisinde yapılan atıfların mutlaka Ek Tablo:1, Ek Grafik: 3 veya Ek Şekil: 7 şeklinde yapılmalıdır. Tablo, şekil, grafik ve resim için şayet alıntı yapılmışsa, mutlaka kaynak belirtilmelidir.

Değerlendirme

1. Dergi Yayın Kurulu, biçim ve alanlar açısından uygun bulduğu yazıları konunun uzmanı hakemlere (iki hakeme) gönderir, değerlendirmelerin ikisi de olumlu ise yayına kabul edilir. Biri olumlu, diğeri olumsuz ise makale üçüncü bir hakeme gönderilir. Yayımlanması için düzeltilmesine karar verilen yazıların, yazarları tarafından en geç 20 gün içerisinde teslim edilmesi gereklidir. Düzeltilmiş metin, gerekli görüldüğü durumlarda, değişiklikleri isteyen hakemlerce tekrar incelenebilir.

2. Gönderilen yazılar iki alan uzmanının "yayımlanabilir" onayından sonra, Yayın Kurulu'nun son kararı ile yayımlanır. Yazarlar hakem ve Yayın Kurulu'nun eleştiri, değerlendirme ve düzeltmelerini dikkate almak zorundadırlar.

Katılmadığı hususlar olması durumunda, yazar bunları gerekçeleri ile ayrı bir sayfada bildirme hakkına sahiptir.

3. Hakem oluru alan makaleler, Yayın Kurulu tarafından derginin konu içeriği esas olmak üzere, hakem raporlarının tamamlanma tarihlerine göre sıraya konarak yayımlanır.

4. Dergiye gönderilen yazılar yayımlansın veya yayımlanmasın iade edilmez.

5. Gazi Akademik Bakış Dergisi'nde yayımlanan makalelerdeki görüşler, yazarlarının şahsi görüşleri olup; Gazi Akademik Bakış Dergisi'nin resmî görüşü niteliğini taşımaz.

Gazi

Akademik
Bakış

379

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

GUIDELINE OF THE JOURNAL OF GAZI AKADEMİK VIEW

A. Instruction for Authors

1. Language of publication is Turkish. However works written in English may also be published. Reductions to papers submitted to the journal are made by Vice Editors and the Editorial Board. The most recent edition of the spelling guide of Turkish Language Institution is taken into account for language use, punctuation and abbreviations. The texts submitted must be clear and understandable, and be in line with scientific criteria in terms of language and expression. The Spelling Guide and Turkish Dictionary are available at <http://www.tdk.gov.tr>.
2. The texts submitted to be published must be no longer than 20 pages including also the abstract and references.
3. The texts must be submitted together with the abstract no longer than 250 words in Turkish and English at the beginning of the paper, including also the Turkish and English headings for the paper, and with five key words in Turkish and in English. At the end of the articles in Turkish language, there will be a 500-600 word "Extended Abstract".
4. Name of the author must be placed at the center in bold italics, in 10 type size; his/her title, place of duty and e-mail address must be indicated in the footnote with (*) in 8 type size. footnotes for other explanations must be provided both in the text and down the page in numbers.
5. The type character must be Times New Roman, 10 type size, line spacing single, footnotes in 8 type size and with single line spacing.
6. Articles which are not prepared according to above requirements, will be ignored.

B. Page Layout

- 1 Indentation must be, for the first line, 1, 25; spacing before must be 3 pt, after must be 3 pt, justified, and line spacing must be 1.
2. Page layout must be normal, page setup must be 5 cm from top, 5,5 cm from bottom, 4,5 cm from left, 4,5 cm from right, gutter 0, header 1.25 cm, footer 4,5 cm.
3. Sub-headings must be within three characters from the preceding heading.
4. Page numbers must be placed bottom right.
5. Following the first page, name of author must be provided on even numbered pages, and name of paper must be provided on odd numbered pages in 9 type size as headers.

C. Citations in Footnotes

a. BOOK

- Book, Single Author:

Hale Şıvgın, *Trablusgarp Savaşı ve 1911-1912 Türk İtalyan İlişkileri*, Atatürk Araştırma Merkezi publishing, 2. Press, Ankara 2006, p.100.

- Book, Two Authors:

Bonyar Waylet-Ernest Jackh, *İmparatorluk Stratejileri ve Ortadoğu* (trans. Vedat Atilla), Chiviyazıları Publishing 2. Press, İstanbul 2004, p. 100.

- Book, More Than Three Authors:

Marian Kent et. al., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Sonu ve Büyük Güçler*, Tarih Vakfı Yurt Publishing, 2. Press, İstanbul 1999, p. 100-102.

- Translated Books:

Bernard Lewis, *Modern Türkiye'nin Doğuşu* (trans. Metin Kıratlı) TTK yayını, 3. Press, Ankara 1991, p. 157.

- Books with More Than One Edition:

Ernest Edmondson Ramsaur, *Jön Türkler ve 1908 İhtilali* (trans. Nuran Yavuz), Pozitif Publishing, 5.Press, İstanbul 2007, p. 57.

- Books or Papers with Name of Author or Editor Non-Specified:

Tarihi Yaratan 1000 Büyük Adam, Milliyet Publishing, İstanbul 1985, p.50.

- Citation to Second Resource

Ziya Kaya, *title of the book*, Ankara Onur Publishing, 1995, p. 24'den G. Fuller, "Eurasia in the World Politics", *Foreign Affairs*, Volume 10, Number 3, June 2000, p. 44.

- Publications with More Than One Volume

Halil İnalçık, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi* (trans. Halil Berktaş), V.1, Eren Publishing İstanbul 2000, p. 100.

b. PAPER

- Paper in Compilation Books

Maria Todorova, "*Balkanlardaki Osmanlı Mirası*", L.Carol Brown, compil., *İmparatorluk Mirası: Balkanlar'da ve Ortadoğu'da Osmanlı Damgası* (trans. Gül Çağalı Güven), İletişim Publishing, İstanbul 2003, p.85.

- Paper with Author Specified in Journals

Hale Şıvgın, "Arnavutlarda Milli Bilincin Gelişme Sürecinde Yaşanan Siyasi Olaylar", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, Number:147, December 2003, p 132-136.

- Paper with Author Non-Specified in Journals

"Balkanlarda Türk Varlığı", *Toplumsal Tarih*, X/7, May 1990, Ankara p. 8.

- Papers from Daily Newspapers

Bilgin Çelik, "Balkanlarda Arnavut Sorunu", *Cumhuriyet Strateji*, 24 January 2005, p.16-18.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "*Gebze'de Kentleşme Süreci ve Sorunları*", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, number:5, period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, s. 100-101.

c. REPORT

- Report with Author Specified

Fatma Gök, Öğretmen Profili Araştırma Raporu, *Eğitim Bilim ve Kültür Emekçileri Sendikası* Publishing, Ankara 1999, p.25.

- Report with Author Non-Specified

Arnavutluk Ülke Raporu, TİKA Publishing Ankara 1995

Report Prepared by an Institution, Firm or Institute

Dış Politika Enstitüsü, *Uluslararası İlişkilerle İlgili Anayasaya Konabilecek Hükümler*, Siyasal Bilgiler Fakültesi Publishing Ankara 1990, p. 33.

d. ENCYCLOPEDIA ARTICLE

"*Arnavutluk*", *Türk Ansiklopedisi*, V.3, İstanbul 1971, pp.360-379

e. THESIS

Dritan Egro, "Osmanlı Devletinin XIV-XVI Yüzyıllarındaki İslamiyet'in Arnavut Topraklarına Yayılması", Unpublished Doctorate Thesis, İngilizce, Bilkent Ü. SBE., Ankara 2003.

f. INTERNET

- Web Pages of Public Institutions

T.C. Dışişleri Bakanlığı Resmi İnternet Sayfası, "Türkiye Ukrayna Anlaşması", <http://www.mfa.gov.tr/turkce/group/ikili/11.htm>.

- Paper from Internet Journal

Hüseyin Ukuşlu, "Gebze' de Kentleşme Süreci ve Sorunları", *Sosyal Bilimler Araştırmaları E-Dergisi*, III/5, Number: 5, Period: 2006, 10 August 2007, <http://www.sbe.gazi.edu.tr/edergi/sosdergi.htm>, p. 100-101.

- Messages Sent to Discussion Boards, Forums etc by E-Mail

Abdulvahap Kara, "*Kazak Mitolojisinin Dildeki Yansımaları*", (Message: 25), 10 July 2007, http://groups.google.com/group/turk-tarihciler/browse_thread/thread/f8cef971cca8fd7b.

g. DECLERATIONS TO CONFERENCES

Dritan Egro, "Arnavutluk'ta Osmanlı Çalışmaları", *XIII. Türk Tarih Kongresi*, Bildiriler, 4-8 October 1999, C.I, TTK publishing, Ankara 2002, p. 14.

h. BROCHURE

Alev Keskin, *1877-78 Osmanlı-Rus Harbi Harp Tarihi Broşürü*, Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Başkanlığı Publishing, Ankara 2000, p.7.

i. OFFICIAL PUBLICATIONS

Gazi

Akademik
Bakış

381

Cilt 16
Sayı 31
Kış 2022

İsmet Binark, *Balkan Ülkelerinin Tarihi Kaynakları Bakımından Başbakanlık Osmanlı Arşivlerinin Önemi*, Başbakanlık Osmanlı Arşivi Publishing, Ankara 1996

i. MAPS AND FIGURES

Şanlıurfa Turizm Haritası (English), Harita, Şanlıurfa Valiliği Publishing, 1983.

j. BULLETINS

Afyon Kocatepe Üniversitesi Haber Bülteni, Afyon Kocatepe Üniversitesi Publishing, Afyon 1999, p.8.

k. ARCHIVE DOCUMENTS

Archive name, collection name and code, file number or box number, document number.

BOA,Y.A.HUS, D:512, G:72, Belge no(lef):3.

ATASE, BHK, K:685, A:6-8288, D:5, Fil.

D. Principles to Abide By in Presentation of References

1. Surname of the author shall be at the beginning with capital letters; name with small letters.

2. Resources shall be presented in alphabetical order.

3. Page numbers shall be fully indicated for papers.

An example references is presented below:

ANHEGGER, Robert - Halil İnalçık, *Kânûnnâme-i Sultânî Ber Mûceb-i Örf-i Osmânî*, Türk Tarih Kurumu Publishing, Ankara 1956.

İLHAN, Suat, "Türk Çağdaşlaşması", *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, VII/19, November 1990, p.7-19.

KAFADAR, Cemal, *Between Two Worlds. The Construction of the Ottoman State*, University of California Press, Berkeley 1995.

KARPAT, Kemal H., *Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk* (çev. Recep Boztemur), İmge Publishing, Ankara 2001.

MAYER, Kurt B. – Walter Buckley, *Class and Society*, Random House, New York 1969.

OLCOTT, Martha B., "The Basmachi or Freeman's Revolt in Turkestan 1918-24", *Soviet Studies*, XXXIII/3, July 1981, pp.352-369.

SANDIKLI, Atilla, *Atatürk Dönemi Türk Dış Politikası Işığında Avrupa Birliği'ne Giriş Süreci*, İstanbul Üniversitesi, Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü, İstanbul 2007 (Unpublished doctorate thesis).

YALÇIN, Durmuş et. al., *Türkiye Cumhuriyeti Tarihi II*, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara 2002.

E. Principles to Abide By in Using of Documents, Tables, Figures and Graphics

1. Attachments (documents), shall be presented at the end of the text and down below shall be a brief information as to the content of the document and proper citation in line with the relevant criteria.

2. Other attachments (Table, Figure and Graphics) shall be presented as Additional Table: 1, Additional Graphic: 3 and Additional Figure: 7 if indicators other than the text are too many in number; attachments shall be presented after the REFERENCES. References to these attachments in the text shall absolutely be made as Additional Table:1, Additional Graphic: 3 or Additional Figure: 7. If citation has been made for table, figure, graphic or picture, resource shall absolutely be indicated.

Evaluation

1. Publication Board of the Journal sends to referees of expertise in the field (three referees) the papers it has found relevant in terms of form and fields; the papers are accepted for publication with the approval of at least two referees out of the three. The papers which have been decided to be reviewed, shall be submitted by the author(s) within no later than 20 days. The revised text may be re-examined by the demanding referees if found necessary.

2. The papers submitted shall be published with the final decision of the Publication Board, following the "can be published" approval of the three experts in the field. Authors shall take into account criticism, assessment and revisions of the referees and the Publication Board. If the author has any points he/she does not agree with, he/she has the right to specify these issues in a separate page with the justifications thereof.

3. The papers, following the approval by the referees, are ordered by the Publication Board, based on dates of completion of referee reports and also based on the scope of the journal.

4. The papers submitted to the journal shall not be given back whether published or not.

5. The views in the papers published in Gazi Journal of Academic View are the personal views of the authors, and are no way the official view of the journal.